

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Dīghanikāye

Sīlakkhandhavaggaabhinavaṭṭikā

Ganthārambhakathā

Yo desetvāna saddhammaṃ, gambhīraṃ duddasaṃ varam;
Dīghadassī ciraṃ kālaṃ, paṭiṭṭhāpesi sāsaṇaṃ.1.

Vineyyajjhāsaye chekaṃ, mahāmatim mahādayaṃ;
Natvāna taṃ sasaddhammagaṇaṃ gāravabhājanaṃ.2.

Saṅgītittayamāruḷhā, dīghāgamavarassa yā;
Saṃvaṇṇanā yā ca tassā, vaṇṇanā sādhuvaṇṇitā. 3.

Ācariyadhammapāla- ttherenevābhisankhatā;
Sammā nipuṇagambhīra-duddasatthappakāsanā.4.

Kāmañca sā tathābhūtā, paramparābhatā pana;
Pāṭhato atthato cāpi, bahuppamādalekhanā.5.

Saṅkhepattā ca sotūhi, sammā ñātuṃ sudukkarā;
Tasmā sabrahmacārīnaṃ, yācanaṃ samanussaraṃ.6.

Yo'nekasetanāgindo, rājā nānāraṭṭhissaro;
Sāsanasodhane daḷhaṃ, sadā ussāhamānaso.7.

Taṃ nissāya “mamesopi, satthusāsanajotane;
Appeva nāmupatthambho, bhaveyyā”ti vicintayaṃ.8.

Vaṇṇanaṃ ārabhissāmi, sādhippāyamahāpayamaṃ;
Atthaṃ tamupanissāya, aññañcāpi yathārahaṃ.9.

Cakkābhivuḍḍhikāmānaṃ, dhīrānaṃ cittosanaṃ;
Sādhuvilāsiniṃ nāma, taṃ suṇātha samāhitāti. 10.

Ganthārambhakathāvaṇṇanā

Nānāyanipuṇagambhīravicitrasikkhattayasāṅgahassa buddhānubuddhasaṃvaṇṇitassa saddhāvahagūṇasampannassa dīghāgamavarassa gambhīraduranubodhatthadīpakaṃ saṃvaṇṇanamimaṃ karonto sakasamayasaṃyantaragahanajhogāhanasamattho mahāveyyākaraṇoyamācariyo saṃvaṇṇanārambhe ratanattayapaṇāmapayojanādividhānāni karonto paṭhamaṃ tāva ratanattayapaṇāmaṃ kātuṃ “**karuṇāsītalahadaya**”ntiādimāha. Ettha ca saṃvaṇṇanārambhe ratanattayapaṇāmakaraṇappayojanaṃ tattha tattha bahudhā papañcenti ācariyā. Tathā hi vaṇṇayanti –

“Saṃvaṇṇanārambhe satthari paṇāmakaraṇaṃ dhammassa svākkhātabhāvena satthari pasādajananatthaṃ, satthu ca avitathadesanabhāvappakāsanena dhamme pasādajananatthaṃ.

Tadubhayappasādā hi mahato atthassa siddhi hotī”ti (dha. sa. ṭī. 1-1).

Atha vā “ratanattayapaṇānavacanaṃ attano ratanattayappasādassa viññāpanatthaṃ, taṃ pana viññūnaṃ cittārādanatthaṃ, taṃ aṭṭhakathāya gāhaṇatthaṃ, taṃ sabbasampattinipphādanattha”nti. Atha vā “saṃvaṇṇanārambhe ratanattayavandanā saṃvaṇṇetabbassa dhammassa pabhavanissayavisuddhipaṭivedanatthaṃ, taṃ pana dhammasaṃvaṇṇanāsu viññūnaṃ bahumānuppādanatthaṃ, taṃ sammadeva tesam uggahaṇadhāraṇādikkamaladdhabbāya sammāpaṭipattiyā sabbahitasukhanipphādanattha”nti. Atha vā “maṅgalabhāvato, sabbakiriyāsu pubbakiccabhāvato, paṇḍitehi samācaritabhāvato, āyatim paresam diṭṭhānugatiāpajjanato ca saṃvaṇṇanāyaṃ ratanattayapaṇāmakiriyā”ti. Atha vā “catugambhīrabhāvayuttaṃ dhammavinayaṃ saṃvaṇṇetukāmassa mahāsamuddaṃ ogāhantassa viya paññāveyyattiyasamannāgatassāpi mahantaṃ bhayaṃ sambhavati, bhayakkhayaṃvahañcetam ratanattayaguṇānussaraṇajanitaṃ paṇāmapūjāvīdhānaṃ, tato ca saṃvaṇṇanāyaṃ ratanattayapaṇāmakiriyā”ti. Atha vā “asattharipi satthābhinivesassa lokassa yathābhūtaṃ satthari eva sammāsambuddhe satthusambhāvanatthaṃ, asatthari ca satthusambhāvanapariccajāpanatthaṃ, ‘tathāgatappaveditaṃ dhammavinayaṃ pariyāpuṇitvā attano dahatī”ti (pārā. 195) ca vuttadosapariharāṇatthaṃ saṃvaṇṇanāyaṃ paṇāmakiriyā”ti. Atha vā “buddhassa bhagavato paṇāmaavidhānena sammāsambuddhabhāvādhigamāya buddhayānaṃ paṭipajjantānaṃ ussāhajananatthaṃ, saddhammassa ca paṇāmaavidhānena paccekabuddhabhāvādhigamāya paccekabuddhayānaṃ paṭipajjantānaṃ ussāhajananatthaṃ, saṅghassa ca paṇāmaavidhānena paramatthasaṅghabhāvādhigamāya sāvakayānaṃ paṭipajjantānaṃ ussāhajananatthaṃ saṃvaṇṇanāyaṃ paṇāmakiriyā”ti. Atha vā “maṅgalādikāni satthāni anantarāyāni, ciraṭṭhitikāni, bahumatāni ca bhavanti evaṃladdhikānaṃ cittaaparitosanattaṃ saṃvaṇṇanāyaṃ paṇāmakiriyā”ti. Atha vā “sotujanānaṃ yathāvuttapaṇāmena anantarāyena uggahaṇadhāraṇādinipphādanatthaṃ saṃvaṇṇanāyaṃ paṇāmakiriyā. Sotujanānuggahameva hi padhānaṃ katvā ācariyehi saṃvaṇṇanārambhe thutipaṇāmaparidīpakāni vākyāni nikkhipīyanti, itarathā vināpi taṃ nikkhepaṃ kāyamanopaṇāmeneva yathādhīppetappayojanasiddhito kimetena ganthagāravakaraṇenā”ti ca evamādinā. Mayaṃ pana idhādhīppetameva payojanaṃ dassayissāma, tasmā saṃvaṇṇanārambhe ratanattayapaṇāmakaraṇaṃ yathāpaṭiññātasamvaṇṇanāya anantarāyena parisamāpanatthanti veditabbaṃ. Idameva ca payojanaṃ ācariyena idhādhīppetam. Tathā hi vakkhati “iti me pasannamatino ...pe... tassānubhāvenā”ti. Ratanattayapaṇāmakaraṇāhi yathāpaṭiññātasamvaṇṇanāya anantarāyena parisamāpanatthaṃ ratanattayapūjāya paññāpāṭavabhāvato, tāya ca paññāpāṭavaṃ rāgādimalavidhamanato. Vuttañhetam –

“Yasmiṃ mahānāma samaye ariyasāvako tathāgataṃ anussarati, nevassa tasmim samaye rāgapariyuṭṭhitaṃ cittaṃ hoti, na dosapariyuṭṭhitaṃ cittaṃ hoti, na mohapariyuṭṭhitaṃ cittaṃ hoti, ujugatamevassa tasmim samaye cittaṃ hoti”tiādi (a. ni. 6.10; a. ni. 11.11).

Tasmā ratanattayapūjāya vikkhālitamalāya paññāya pāṭavasiddhi. Atha vā ratanattayapūjāya paññāpadaṭṭhānasamādhīhetuttā paññāpāṭavaṃ. Vuttañhetam –

“Ujugatacitto kho pana mahānāma ariyasāvako labhati atthavedaṃ, labhati dhammavedaṃ, labhati dhammopasaṃhitam pāmojjaṃ, pamuditassa pīti jāyati, pītimanassa kāyo passambhati, passaddhakāyo sukhaṃ vedayati, sukhino cittaṃ samādhīyatī”ti (a. ni. 6.10; a. ni. 11.11).

Samādhissa ca paññāya padaṭṭhānabhāvo “samāhito yathābhūtaṃ pajānātī”ti (saṃ. ni. 3.5; 4.99; 5.1071; netti. 40; peṭako. 66; mi. pa. 14) vuttoyeva. Tato evaṃ paṭubhūtāya paññāya khedamabhibhūyā paṭiññātaṃ saṃvaṇṇanaṃ samāpayissati. Tena vuttaṃ “ratanattayapaṇāmakaraṇāhi...pe... paññāpāṭavabhāvato”ti. Atha vā ratanattayapūjāya āyuvāṇṇasukhabalavaḍḍhanato anantarāyena parisamāpanaṃ veditabbaṃ. Ratanattayapaṇāmena hi āyuvāṇṇasukhabalāni vaḍḍhanti. Vuttañhetam –

“Abhivādanasīlissa, niccaṃ vuḍḍhāpacāyino;
Cattāro dhammā vaḍḍhanti, āyu vaṇṇo sukhaṃ bala”nti. (dha. pa. 109);

Tato āyuvanṇasukhabalavuddhiyā hotveva kāriyaniṭṭhānanti vuttam ‘‘ratanattayapūjāya āyu...pe... veditabba’’nti. Atha vā ratanattayapūjāya paṭibhānāparihānāvahattā anantarāyena parisamāpanam veditabbam. Aparihānāvahā hi ratanattayapūjā. Vuttañhetam –

‘‘Sattime bhikkhave, aparihānīyā dhammā, katame satta? Satthugāravatā, dhammagāravatā, saṅghagāravatā, sikkhāgāravatā, samādhiḡāravatā, kalyāṇamittatā, sovacassatā’’ti (a. ni. 7.34) tato paṭibhānāparihānena hotveva yathāpaṭiññātaparisamāpananti vuttam ‘‘ratanattaya...pe... veditabba’’nti. Atha vā pasādavatthūsu pūjāya puññātisayabhāvato anantarāyena parisamāpanam veditabbam. Puññātisayā hi pasādavatthūsu pūjā. Vuttañhetam –

‘‘Pūjārahe pūjayato, buddhe yadiva sāvake;
Papañcasamatikkante, tiṇṇasokapariddave.

Te tādise pūjayato, nibbuta akutobhaye;
Na sakkā puññam saṅkhātum, imettamapi kenacī’’ti. (khu. pā. 196; apa. 1.10.2);

Puññātisayo ca yathādhippetaparisamāpanupāyo. Yathāha –

‘‘Esa devamanussānam, sabbakāmadado nidhi;
Yaṃ yadevābhipatthenti, sabbametena labbhatī’’ti. (khu. pā. 8.10);

Upāyesu ca paṭipannassa hotveva kāriyaniṭṭhānanti vuttam ‘‘pasādavatthūsu...pe... veditabba’’nti. Evaṃ ratanattayapūjā nirisayapuññakkhetasambuddhiyā aparimeyyappabhāvo puññātisayoti bahuvihantarāyepi lokasannivāse antarāyanibandhanasakalasaṃkilesavidhāṃsanāya pahoti, bhayādiupaddavañca nivāreti. Tasmā suvuttam ‘‘saṃvaṇṇanārambhe ratanattayapaṇāmakaraṇam yathāpaṭiññātasamvaṇṇanāya anantarāyena parisamāpanatthanti veditabba’’nti.

Evaṃ pana sapayojanam ratanattayapaṇāmam kattukāmo buddharatanamūlakattā sesaratanānam paṭhamam tassa paṇāmam kātumāha – ‘‘**karuṇāsītalahadayaṃ...pe... gativimutta**’’nti. Buddharatanamūlakāni hi dhammasaṅgharatanāni, tesu ca dhammaratanamūlakam saṅgharatanam, tathābhāvo ca ‘‘puṇṇacando viya bhagavā, candakiraṇanikaro viya tena desito dhammo, candakiraṇasamuppāditapīṇito loko viya saṅgho’’ti evamādīhi aṭṭhakathāyamāgataupamāhi vibhāvetabbo. Atha vā sabbasattānam aggoti katvā paṭhamam buddho, tappabhavato, tadupadesitato ca tadanantaram dhammo, tassa dhammassa sādharmaṇato, tadāsevanato ca tadanantaram saṅgho vutto. ‘‘Sabbasattānam vā hite viniyojakoti katvā paṭhamam buddho, sabbasattahitattā tadanantaram dhammo, hitādhigamāya paṭipanno adhigatahito cāti katvā tadanantaram saṅgho vutto’’ti aṭṭhakathāgatanayena anupubbatā veditabbā.

Buddharatanapaṇāmañca karonto kevalapaṇāmato thomanāpubbaṅgamovasātisayoti ‘‘**karuṇāsītalahadaya**’’ntiā dipadehi thomanāpubbaṅgamatam dasseti. Thomanāpubbaṅgamena hi paṇāmena satthu guṇātisayayogo, tato cassa anuttaravandanīyabhāvo, tena ca attano paṇāmassa khettaṅgatabhāvo, tena cassa khettaṅgatassa paṇāmassa yathādhippetanipphattihetubhāvo dassitoti. Thomanāpubbaṅgamatañca dassento yassā saṃvaṇṇanam kattukāmo, sā suttantadesanā karuṇāpaññāppadhānāyeva, na vinayadesanā viya karuṇāppadhānā, nāpi abhidhammadesanā viya paññāppadhānāti tadubhayappadhānameva thomanamārabhati. Esā hi ācariyassa pakati, yadidaṃ ārambhānurūpathomanā. Teneva ca vinayadesanāya saṃvaṇṇanārambhe ‘‘yo kappakoṭhipi...pe... mahākāruṇikassa tassā’’ti (pārā. aṭṭha. ganthārambhakathā) karuṇāppadhānam, abhidhammadesanāya saṃvaṇṇanārambhe ‘‘karuṇā viya...pe... yathārucī’’ti (dha. sa. aṭṭha. 1) paññāppadhānañca thomanamāradham. Vinayadesanā hi āsayādinirapekkhakevalakarūṇāya pākatikasattenāpi asotabbārahaṃ suṇanto, apucchitabbārahaṃ pucchanto, avattabbārahañca vadanto sikkhāpadaṃ paññapesīti karuṇāppadhānā. Tathā hi ukkaṃsapariyantagatahirottappopi bhagavā lokiyasādhujanhipi

pariharitabbāni “sikharaṇī, sambhinnā” tiādivacanāni, (pārā. 185) yathāparādhañca garahavacanāni mahākaruṇāsañcoditamānaso mahāparisamajjhe abhāsi, taṃtaṃsikkhāpadapaññatti kāraṇāpekkhāya ca verañjādīsu sārīrikaṃ khedamanubhosi. Tasmā kiñcāpi bhūmantarapaccayākārasamayantarakathānaṃ viya vinayapaññattiyāpi samuṭṭhāpikā paññā anaññasādhāraṇatāya atisayakiccavāṭī, karuṇāya kiccaṃ pana tatopi adhikanti vinayadesanāya karuṇāppadhānatā vuttā. Karuṇābyāpārādhikatāya hi desanāya karuṇāppadhānatā, abhidhammadesanā pana kevalapaññāppadhānā paramatthadhammānaṃ yathāsabhāvapaṭivedhasamatthāya paññāya tattha sātisayappavattito. Suttantadesanā pana karuṇāpaññāppadhānā tesam tesam sattānaṃ āsayānusayādhimutticaritādibhedaparicchindanasamatthāya paññāya sattesu ca mahākaruṇāya tattha sātisayappavattito. Suttantadesanāya hi mahākaruṇāya samāpattibahulo vineyyasantāne tadajjhāsāyānulomena gambhīramatthapadaṃ paṭiṭṭhapesī. Tasmā ārambhānurūpaṃ karuṇāpaññāppadhānameva thomanāṃ katanti vedittabbaṃ, ayamettha samudāyattho.

Ayaṃ pana avayavattho – kiratīti **karuṇā**, paradukkhaṃ vikkipati paccayavekallakaraṇena apanetīti attho. Dukkhitesu vā kiriyati pasāriyatīti **karuṇā**. Atha vā kiṇṭatīti **karuṇā**, paradukkhe sati kāruṇikaṃ hiṃsati vibādhati, paradukkhaṃ vā vināsetīti attho. Paradukkhe sati sādhuṇaṃ kampanaṃ hadayakhedaṃ karotīti vā **karuṇā**. Atha vā kamitī sukhaṃ, taṃ rundhatīti **karuṇā**. Esā hi paradukkhāpanayanakāmatālakkaṇā attasukhanirapekkhatāya kāruṇikānaṃ sukhaṃ rundhati vibandhatīti, sabbattha saddasatthānusārena padanipphatti vedittabba. Uṇhābhitatthehi sevīyatīti sītaṃ, uṇhābhisamaṇaṃ. Taṃ lāti gaṇhātīti **sītaṃ**, “cittaṃ vā te khipissāmi, hadayaṃ vā te phālessāmi” ti (saṃ. ni. 1.246; su. ni. āḷavakasutta) ettha uro “hadaya”nti vuttaṃ, “vakkhaṃ hadaya”nti (ma. ni. 1.110; 2.114; 3.154) ettha hadayavatthu, “hadayā hadayaṃ maññe aññāya tacchatī” ti (ma. ni. 1.63) ettha cittaṃ, idhāpi cittameva abbhantaraṭṭhena **hadayaṃ**. Attano sabhāvaṃ vā haratīti **hadayaṃ**, ra-kārassa da-kāraṃ katvāti neruttikā. Karuṇāya sītaṃ hadayaṃmassāti karuṇāsītalahadayo, taṃ **karuṇāsītalahadayaṃ**.

Kāmañcettha paresaṃ hitopasaṃhārasukkhādiaparihānījjhānasabhāvatāya, byāpādādīnaṃ ujuvipaccanīkatāya ca sattasantānagatasantāpavicchedanākārappavattiyā mettāmoditānampi cittaśītalabhāvākāraṇatā upalabbhati, tathāpi paradukkhāpanayanākārappavattiyā parūpatāpāsahanarasā avihīmsābhūtā karuṇāya visesena bhagavato cittaśītalabhāvākāraṇatā vuttā. Karuṇāmoditānampi hadayaśītalabhāvākāraṇatā vuttāti daṭṭhabbaṃ. Na hi sabbattha niravasesattho upadisīyati, padhānasahacaraṇāvīnābhāvādīnāyehipi yathālabhamānaṃ gayhamānattā. Apicettha taṃsampayuttañānaṃ chaasādhāraṇāñānapariyāpannatāya asādhāraṇāñānavisesanibandhanabhūtā sātisayaṃ, niravasesaṇca sabbaññūtaññānaṃ viya savisayabyāpitāya mahākaruṇābhāvamupagatā anaññasādhāraṇasātisayabhāvappattā karuṇāya hadayaśītalattahetubhāvena vuttā. Atha vā satipi mettāmoditānaṃ paresaṃ hitopasaṃhārasukkhādiaparihānījjhānasabhāvatāya sātisaye hadayaśītalabhāvānibandhanatte sakalabuddhaguṇavisesakāraṇatāya tāsampi kāraṇanti karuṇāya eva hadayaśītalabhāvākāraṇatā vuttā. Karuṇānidānā hi sabbepi buddhaguṇā. Karuṇānubhāvānībbāpiyamānasamaṃsāradukkhasantāpassa hi bhagavato paradukkhāpanayanakāmatāya anekānīpi kappānamasaṅkhyeyyāni akilantarūpasseva niravasesabuddhakaradhammasambharaṇaniratassa samadhigatadhammādhīpateyyassa ca sannihitesupi sattasaṅghātasamupanītahadayūpatāpanimittesu na īsakampi cittaśītibhāvassa aññāthattamahosīti. Tīsu cettha vikappesu paṭhame vikappe avisesabhūtā buddhabhūmigatā, dutiye tattheva mahākaruṇābhāvūpagatā, tatiye paṭhamābhīnīhārato paṭṭhāya tīsupi avatthāsu pavattā bhagavato karuṇā saṅghatīti daṭṭhabbaṃ.

Pajānātīti **paññā**, yathāsabhāvaṃ pakārehi paṭivijjhatīti attho. Paññāpetīti vā **paññā**, taṃ tadatthaṃ pākāṃ karotīti attho. Sāyeva ñeyyāvaraṇappahānato pakārehi dhammasabhāvajotanaṭṭhena pajjototi **paññāpajjoto**. Paññāvato hi ekapallaṅkenapi nisinnassa dasasahassilokadhātu ekapajjotā hoti. Vuttañhetuṃ bhagavatā “cattārome bhikkhave, pajjotā. Katame cattāro? Candapajjoto, sūriyapajjoto, aggipajjoto, paññāpajjoto, ime kho bhikkhave, cattāro pajjotā. Etadaggaṃ bhikkhave, imesaṃ catunnaṃ pajjotānaṃ yadidaṃ paññāpajjoto” ti (a. ni. 4.145). Tena vihato visesena samugghātītoti **paññāpajjotavihato**, visesatā cettha upari āvi bhavissati. Muihanti tena, sayāṃ vā muihati,

muyhanamattameva vā tanti **moho**, avijjā. Sveva visayasabhāvapaṭicchādanato andhakārasarikkhātāya tamo viyāti **mohatamo**. Satipi tamasaddassa sadisakappanamantarena avijjāvācakatte mohasaddasannidhānena tabbisesakatāvettha yuttāti sadisakappanā. Paññāpajjotavihatato mohatamo yassāti paññāpajjotavihatamohatamo, taṃ **paññāpajjotavihatamohatamaṃ**.

Nanu ca sabbesampi khīṇāsavānaṃ paññāpajjotena avijjandhakārahataṭā sambhavati, atha kasmā aññasādhāraṇāvisesaguṇena bhagavato thomanā vuttāti? Savāsanappahānena anaññasādhāraṇāvisesatāsambhavato. Sabbesampi hi khīṇāsavānaṃ paññāpajjotahatāvijjandhakārattepi sati saddhādhimuttehi viya diṭṭhippattānaṃ sāvakaṃpaccekabuddhehi sammāsambuddhānaṃ savāsanappahānena kilesappahānassa vireso vijjatevāti. Atha vā paropadesamantarena attano santāne accantaṃ avijjandhakāravigamassa nipphādītattā (nibbattitattā ma. ni. ṭī. 1.1), tatta ca sabbaññūtāya balesu ca vasībhāvassa samadhigatattā, parasantatiyañca dhammadesanāṭisayānubhāvena sammadeva tassa pavattitattā, bhagavāyeva vireso paññāpajjotavihatamohatamabhāvena thometabboti. Imasmiñca atthavikappe paññāpajjotapadena sasantānagatamohavidhamanā paṭivedhapaññā ceva parasantānagatamohavidhamanā desanāpaññā ca sāmāññaniddesena, ekasesanayena vā saṅgahitā. Na tu purimasmiṃ atthavikappe viya paṭivedhapaññāyevāti veditabbaṃ.

Aparo nayo – bhagavato ñāṇassa ñeyyapariyantikattā sakalañeyyadhammasabhāvāvabodhanasamatthena anāvaraṇañāṇasaṅkhātena paññāpajjotena sakalañeyyadhammasabhāvachchādakamohatamassa vihatattā anāvaraṇañāṇabhūtena anaññasādhāraṇapaññāpajjotavihatamohatamabhāvena bhagavato thomanā veditabbā. Imasmiṃ pana atthavikappe mohatamavidhamanante adhigatattā anāvaraṇañāṇaṃ kāraṇūpacārena sakasantāne mohatamavidhamananti veditabbaṃ. Abhinīhārasampattiyā savāsanappahānameva hi kilesānaṃ ñeyyāvaraṇappahānanti, parasantāne pana mohatamavidhamanassa kāraṇabhāvato phalūpacārena anāvaraṇañāṇameva mohatamavidhamananti vuccati. **Anāvaraṇañāṇanti** ca sabbaññūtaññāṇameva, yena dhammadesanāpaccavekkhāṇāni karoti. Tadidañhi ñāṇadvayaṃ atthato ekameva. Anavasesasaṅkhatāsaṅkhatasammuditammārammaṇatāya sabbaññūtaññāṇaṃ tatthāvaraṇābhāvato nissāṅgacāramupādāya anāvaraṇañāṇanti, viyappavattimukhena pana aññehi asādhāraṇabhāvadassanattaṃ dvidhā katvā chaḷāsādhāraṇañāṇabhede vuttaṃ.

Kim panettha kāraṇaṃ avijjāsamugghātōyevako pahānasampattivasena bhagavato thomanāya gayhati, na pana sātisayaṃ niravasesakilesappahānanti? Vuccate – tappahānavacaneneva hi tadekaṭṭhatāya sakalasaṅkilesasamugghātassa jotitabhāvato niravasesakilesappahānamettha gayhati. Na hi so saṅkilesa atthi, yo niravasesāvijjāsamugghātānena na pahiyatīti. Atha vā sakalakusaladhammuppattiyā, saṃsāranivattiyā ca vijjā viya niravasesākusaladhammuppattiyā, saṃsārappavattiyā ca avijjāyeva padhānakāraṇanti tabbighātavacaneneva sakalasaṅkilesasamugghātavacanasiddhito soyeveko gayhatīti. Atha vā sakalasaṅkilesadhammānaṃ muddhabhūtattā avijjāya taṃ samugghātōyevako gayhati. Yathāha –

“Avijjā muddhāti jānāhi, vijjā muddhādhipātīnī;
Saddhāsatisamādhīhi, chandavīriyena saṃyutā”ti. (su. ni. 1032; cūḷa. ni. 51);

Sanarāmaralokagarunti ettha pana paṭhamapakatīyā avibhāgena sattopi naroti vuccati, idha pana dutiyapakatīyā manujapurisoyeva, itarathā lokasaddassa avattabbatā siyā. “Yathā hi paṭhamapakatībhūto satto itarāya pakatīyā seṭṭhatṭhena pure uccaṭṭhāne seti pavattatīti **purisoti** vuccati, evaṃ jeṭṭhabhāvaṃ neṭṭīti **naroti**. Puttabhātubhūtopi hi puggalo mātujeṭṭhabhaginīnaṃ pituṭṭhāne tiṭṭhati, pageva bhattubhūto itarāsa’nti (vi. aṭṭha. 43-46) nāvāvimānavaṇṇanāyaṃ vuttaṃ. Ekasesappakappanena puthuvacanantaviggahena vā narā, maraṇaṃ maro, so natthi yesanti **amarā**, saha narehi, amarehi cāti **sanarāmaro**. Garati uggacchati uggato pākaṭo bhavattīti **garu**, garasaddo hi uggame. Apica pāsānacchattaṃ viya bhāriyatṭhena “garū”ti vuccati.

Mātāpitācariyesu, dujjare alahumhi ca;

Mahante cuggate ceva, nichekādikaresu ca;
Tathā vaṇṇavisesesu, **garusaddo** pavattati.

Idha pana sabbalokācariye tathāgate. Keci pana “garu, gurūti ca dvidhā gahetvā bhāriyavācakatte garusaddo, ācariyavācakatte tu gurusaddo”ti vadanti, taṃ na gahettabbaṃ. Pālīvisaye hi sabbesampi yathāvuttānamatthānaṃ vācakatte garusaddoyevicchitabbo akārassa akārabhāvena “gāraṇa”nti taddhitantapadassa savuddhikassa dassanato. Sakkatabhāsāvisaye pana gurusaddoyevicchitabbo ukārassa vuddhibhāvena aññathā taddhitantapadassa dassanatoti. Sanarāmaro ca so loko cāti sanarāmaraloko, tassa garūti tathā, taṃ **sanarāmaralokagaruṃ**. “**Sanaramarūlokagaru**”ntipi paṭhanti, tadapi ariyāgāthattā vuttalakkaṇato, atthato ca yuttameva. Atthato hi dīghāyukāpi samānā yathāparicchedaṃ maraṇasabhāvattā marūti devā vuccanti. Etena devamanussānaṃ viya tadavasiṭṭhasattānampi yathārahaṃ guṇavisesāvahatāya bhagavato upakārakataṃ dasseti. Nanu cettha devamanussā padhānabhūtā, atha kasmā tesam appadhānatā niddisīyatīti? Atthato padhānatāya gahettabbā. Añño hi saddakkamo, añño atthakkamoti saddakkamānusārena padhānāpadhānabhāvo na codetabbo. Edisesu hi samāsapadesu padhānampi appadhānaṃ viya niddisīyati yathā taṃ “sarājīkāya parisāyā”ti, tasmā sabbattha atthatoṃ adhippāyo gavesitabbo, na byañjanamattena. Yathāhu porāṇā –

“Atthañhi nātho saraṇaṃ avoca,
Na byañjanaṃ lokahito mahesi.
Tasmā akatvā ratimakkharesu,
Atthe niveseyya matim matimā”ti. (kaṅkhā. aṭṭha. paṭhamapārājīkakaṇḍavaṇṇanā);

Kāmañcettha sattasaṅkhārabhājanavasena tividho loko, garubhāvassa pana adhippetattā garukaraṇasamatthasseva yujjanato sattalokavasena attho gahetabbo. So hi lokīyanti ettha puññāpuññāni, tabbipāko cāti **loko**, dassanatthe ca lokasaddamicchanti saddavidū. Amaraggahaṇena cettha upapattidevā adhippetā. Aparo nayo – samūhattho ettha lokasaddo samudāyavasena lokīyati paññāpīyatīti katvā. Saha narehīti **sanarā**, teyeva amarāti **sanarāmarā**, tesam loko tathā, purimanayeneva yojetabbaṃ. Amarasaddena cettha upapattidevā viya visuddhidevāpi saṅgāyanti. Tepi hi paramatthato maraṇābhāvato **amarā**. Imasmimṃ pana atthavikappe narāmarānameva gahaṇaṃ ukkaṭṭhaniddesavasena yathā “sathā devamanussāna”nti (dī. ni. 1.157, 255). Tathā hi sabbānatthaparīhānapubbaṅgamāya niravasesahitasukhavidhānatapparāya nirisāyāya payogasampattiyā, sadevamanussāya pajāya accantamupakāritāya aparimitanirupamappabhāvaguṇasamaṅgītāya ca sabbasattuttamo bhagavā aparimāṇāsu lokadhātūsu aparimāṇānaṃ sattānaṃ uttamamaññāsādhāraṇaṃ gāraṇaṭṭhānanti. Kāmañca itthīnampi tathāupakārattā bhagavā garuyeva, padhānabhūtānaṃ pana lokaṃ dassetuṃ purisaliṅgena vuttanti daṭṭhabbaṃ. Neruttikā pana avisesanicchitaṭṭhāne tathā niddiṭṭhamicchanti yathā “narā nāgā ca gandhabbā, abhivādetvāna pakkamu”nti (apa. 1.1.48). Tathā cāhu –

“Napuṃsakena liṅgena, saddodāhu pumena vā;
Niddissatīti ñātabbamavisesavinicchite”ti.

Vandeti ettha pana –

Vattamānāya pañcāmyaṃ, sattāmyaṃca vibhattiyā;
Etesu tīsu ṭhānesu, **vandesaddo** pavattati.

Idha pana vattamānāyaṃ aññāsamasambhavato. Tattha ca uttamapurisavasena attho gahetabbo “ahaṃ vandāmī”ti. Namanathutiyatthesu ca vandasaddamicchanti ācariyā, tena ca sugatapadaṃ, nāthapadaṃ vā ajjhāharitvā yojetabbaṃ. Sobhanaṃ gataṃ gamanaṃ etassāti **sugato**. Gamanañcettha kāyagamaṇaṃ, ñāṇagamaṇaṃca, kāyagamaṇampi vineyyajanopasaṅkamaṇaṃ, pakatigamaṇaṃcāti dubbidhaṃ. Bhagavato hi vineyyajanopasaṅkamaṇaṃ ekantena tesam hitasukhanipphādanato sobhanaṃ, tathā lakkhaṇānubyañjanapaṭimaṇḍitarūpakāyatāya dutavilambitakhalitānukaḍḍhananippiṭṭhanukkuṭika-kuṭīlakulātādidosarahita- mavaḥasitarājahaṃsa- vasabhavāraṇamigarājagamaṇaṃ pakatigamaṇaṃca,

vimalavipulakarūṇāsativīriyādiguṇavisesasahitampi ñāṇagamaṇaṃ abhinīhārato paṭṭhāya yāva mahābodhi, tāva niravajjatāya sobhanamevāti. Atha vā “sayambhūñāṇena sakalampi lokam pariññābhisamayavasena pariṇānto sammā gato avagatoti **sugato**. Yo hi gatyattho, so buddhayattho. Yo ca buddhayattho, so gatyatthoti. Tathā lokasamudayaṃ pahānābhisamayavasena pajahanto anuppattidhammatamāpādentō sammā gato atītoti **sugato**. Lokanirodham sacchikiriyābhisamayavasena sammā gato adhigatoti sugato. Lokanirodhagāminim paṭipadam bhāvanābhisamayavasena sammā gato paṭipannoti **sugato**, ayañcattho ‘soṭāpattimaggena ye kilesā pahīnā, te kilese na puneti na pacceti na paccāgacchatī’ ti (mahāni. 38; cūḷani. 27) **sugatoti**adinā niddesanayena vibhāvetabbo.

Aparo nayo – sundaram sammāsambodhim, nibbānameva vā gato adhigatoti **sugato**. Bhūtam tacchaṃ atthasamhitam yathārahaṃ kālayuttameva vācam vineyyānam sammā gadatīti vā **sugato**, dakārassa ta-kāram katvā, tam **sugataṃ**. Puññāpuññakammehi upapajjanavasena gantabbāti **gatiyo**, upapattibhavavisesā. Tā pana nirayādibhedena pañcavidhā, sakalassāpi bhavagāmikammassa ariyamaggādhigamena avipākārahabhāvakarāṇena nivattitattā pañcahipi tāhi viṣaṃyutto hutvā muttoti **gativimutto**. Uddhamuddhabhavagāmino hi devā taṃtaṃkammavipākādānakālānurūpena tato tato bhavato muttāpi muttamattāva, na pana visaññogavasena muttā, gatipariyāpannā ca taṃtaṃbhavagāmikammassa ariyamaggena anivattitattā, na tathā bhagavā. Bhagavā pana yathāvuttapakārena viṣaṃyutto hutvā muttoti. Tasmā anena bhagavato katthacipi gatiyā aperiyaṇnatam dasseti. Yato ca bhagavā “devātevo” ti vuccati. Tenevāha –

“Yena devūpapatyassa, gandhabbo vā vihaṅgamo;
Yakkhattam yena gaccheyyam, manussattañca abbaje;
Te mayham āsavā khīṇā, viddhastā vinalīkatā” ti. (a. ni. 4.36);

Taṃtaṃgatisaṃvattanakānañhi kammakilesānaṃ mahābodhimūleyeva aggamaggena pahīnattā natthi bhagavato taṃtaṃgatipariyāpannatāti accantameva bhagavā sabbabhavayonigativinīñāṇaṭṭhitisattāvāsattanikāyehi parimuttoti. Atha vā kāmam saupādisesāyapi nibbānadhātuyā tāhi gatīhi vimutto, esā pana “paññāpajjotavihatamohatama” nti etthevantogadhāti iminā padena anupādisesāya nibbānadhātuyāva thometīti daṭṭhabbam.

Ettha pana attahitasampattiparahitapaṭipattivasena dvīhākārehi bhagavato thomanā katā hoti. Tesu anāvaraṇaṇādhigamo, saha vāsanāya kilesānamaccantappahānam, anupādisesanibbānappatti ca attahitasampatti nāma, lābhasakkārādinirapekkhacittassa pana sabbadukkaniyyānikadhammadesanāpayogato devadattādīsupi viruddhasattesu niccam hitajjhāsayatā, vinītabbasattānam ñāṇaparipākakālāgamañca āsayato parahitapaṭipatti nāma. Sā pana āsayapayogato duvidhā, parahitapaṭipatti tividhā ca attahitasampatti imāya gāthāya yathārahaṃ pakāsītā hoti. “Karūṇāsītalahadaya” nti hi etena āsayato parahitapaṭipatti, sammā gadanathena sugatasaddena payogato parahitapaṭipatti. “Paññāpajjotavihatamohatamaṃ gativimutta” nti etehi, catusaccapaṭivedhatthena ca sugatasaddena tividhāpi attahitasampatti, avasiṭṭhaṭṭhena pana tena, “sanarāmaralokagaru” nti ca etena sabbāpi attahitasampatti, parahitapaṭipatti ca pakāsītā hoti.

Atha vā hetuphalasattūpakāravasena tīhākārehi thomanā katā. Tattha **hetu** nāma mahākarūṇāsamāyogo, bodhisambhārasambharaṇaṇca, tadubhayampi paṭhamapadena yathārutato, sāmattiyato ca pakāsitaṃ. **Phalam** pana ñāṇappahānānubhāvarūpakāyasampadāvasena catubbidham. Tattha sabbāññutañānapadaṭṭhānam maggañāṇam, tammūlakāni ca dasabalādīñāṇāni ñāṇasampadā, savāsanasakalasaṃkilesānamaccantamanuppādadhammatāpādanam pahānasampadā, yathicchitanipphādane āhipaccaṃ ānubhāvasampadā, sakalalokanayanābhisekabhūtā pana lakkhaṇānubyañjanapaṭimaṇḍitā attabhāvasampatti rūpakāyasampadā. Tāsu ñāṇappahānasampadā dutiyapadena, saccapaṭivedhatthena ca sugatasaddena pakāsītā, ānubhāvasampadā tatiyapadena, rūpakāyasampadā sobhanakāyagamanathena sugatasaddena lakkhaṇānubyañjanapāripūriyā vinā tadabhāvato. Yathāvuttā duvidhāpi parahitapaṭipatti **sattūpakārasampadā**, sā pana sammā gadanathena sugatasaddena pakāsītāti veditabbā.

Apica imāya gāthāya sammāsambodhi tammūla – tappaṭṭipattiyādayo aneke buddhaguṇā ācariyena pakāsītā honti. Esā hi ācariyaṇaṃ pakati, yadidaṃ yena kenaci pakārena atthantaraviññāpanaṃ. Kathaṃ? “Karūṇāsītalahadaya” nti hi etena sammāsambodhiyā mūlaṃ dasseti. Mahākarūṇāsañcoditamānaso hi bhagavā saṃsārapaṅkato sattānaṃ samuddharaṇatthaṃ katābhinihāro anupubbena pāramiyo pūretvā anuttaraṃ sammāsambodhimadhiगतोति karūṇā sammāsambodhiyā mūlaṃ. “Paññāpajjotavihatamohatama” nti etena sammāsambodhiṃ dasseti. Sabbaññutaññāpadaṭṭhānañhi aggamaḡgaññānaṃ, aggamaḡgaññāpadaṭṭhānañca sabbaññutaññānaṃ “sammāsambodhi” ti vuccati. Sammā gamanatthena sugatasaddena sammāsambodhiyā paṭṭipattiṃ dasseti līnuddhaccapaṭṭhānāyūhanakāmasukhattakilamathānuyogasassatucchedābhinivesādiantadvayarahitāya karūṇāpaññāpariggahitāya majjhimāya paṭṭipattiyā pakāsanato, itarehi sammāsambodhiyā padhānāppadhānappabhedam payoḡanaṃ dasseti. Saṃsāramahoghato sattasantāraṇaṇhettha padhānaṃ, tadaññamappadhānaṃ. Tesu ca padhānena payoḡanena parahitapaṭṭipattiṃ dasseti, itarena attahitasampattiṃ, tadubhayena ca attahitapaṭṭipannādīsu catūsu puggalesu bhagavato catutthapuggalabhāvaṃ pakāseti. Tena ca anuttaraṃ dakkhiṇeyyabhāvaṃ, uttamañca vandanīyabhāvaṃ, attano ca vandanāya khettaṅgatabhāvaṃ vibhāveti.

Apica karūṇāggahaṇena lokiyesu mahaggatabhāvappattāsādhāraṇaguṇadīpanato sabbalokiyaguṇasampatti dassitā, paññāggahaṇena sabbaññutaññāpadaṭṭhānamaggaññāpadipanato sabbalokuttaraguṇasampatti. Tadubhayaggahaṇasiddho hi attho “sanarāmaralokagaru” ntiādinaṃ vipaṇcīyatīti. Karūṇāggahaṇena ca nirupakkilesamupagamaṇaṃ dasseti, paññāggahaṇena apagamaṇaṃ. Tathā karūṇāggahaṇena lokasamaññānurūpaṃ bhagavato pavattiṃ dasseti lokavohāraṇavisayattā karūṇāya, paññāggahaṇena lokasamaññāya anatidhāvaṇaṃ. Sabhāvānavabodhena hi dhammānaṃ sabhāvaṃ atidhāvitvā sattādiparāmasanaṃ hoti. Tathā karūṇāggahaṇena mahākarūṇāsamāpattivihāraṃ dasseti, paññāggahaṇena tīsu kālesu appaṭṭihataññānaṃ, catusaccaññānaṃ, catupaṭṭisambhidāññānaṃ, catuvesārajjāññānaṃ, karūṇāggahaṇena mahākarūṇāsamāpattiññānaṃ gahitattā sesāsādhāraṇaṇāññāni, cha abhiññā, aṭṭhasu parisāsu akampanaṇāññāni, dasa balāni, cuddasa buddhaguṇā, soḡasa ññācariyā, aṭṭhārasa buddhadhammā, catucattārīsa ññāvatthūni, sattasattati ññāvatthūnīti evamādīnaṃ anekesaṃ paññāpabhedānaṃ vasena ññācāraṃ dasseti. Tathā karūṇāggahaṇena caraṇasampattiṃ, paññāggahaṇena vijjāsampattiṃ. Karūṇāggahaṇena attādhīpatitā, paññāggahaṇena dhammādhīpatitā. Karūṇāggahaṇena lokanāthabhāvo, paññāggahaṇena attanāthabhāvo. Tathā karūṇāggahaṇena pubbakārībhāvo, paññāggahaṇena kataññūtā. Karūṇāggahaṇena aparantapatā, paññāggahaṇena anattantapatā. Karūṇāggahaṇena vā buddhakaradhammasiddhi, paññāggahaṇena buddhabhāvasiddhi. Tathā karūṇāggahaṇena parasantāraṇaṃ, paññāggahaṇena attasantāraṇaṃ. Tathā karūṇāggahaṇena sabbasattesu anuggahacittatā, paññāggahaṇena sabbadhammesu virattacittatā dassitā hoti sabbesañca buddhaguṇānaṃ karūṇā ādi tannidānabhāvato, paññā pariyoṇānaṃ tato uttari karaṇīyābhāvato. Iti ādipariyoṇānadassanaṇa sabbe buddhaguṇā dassitā honti. Tathā karūṇāggahaṇena sīlakkhandhapubbaṅgamo samādhikkhandho dassito hoti. Karūṇānidānañhi sīlaṃ tato pāṇātipātādiviratippavattito, sā ca jhānattayasampayoginīti, paññāvacanaṇa paññākkhandho. Sīlañca sabbabuddhaguṇānaṃ ādi, samādhī majjhe, paññā pariyoṇānanti evampi ādimajjhāpariyoṇānakalyāṇā sabbe buddhaguṇā dassitā honti nayato dassittatā. Eso eva hi niravasesato buddhaguṇānaṃ dassanupāyo, yadidaṃ nayaggāhaṇaṃ, aññāthā ko nāma samattho bhagavato guṇe anupadaṃ niravasesato dassetuṃ. Tenevāha –

“Buddhōpi buddhassa bhāṇeyya vaṇṇaṃ,
Kappampi ce aññāmaḡbhāsamaṇo.
Khīyetha kappo ciradīghamantare,
Vaṇṇo na khīyetha tathāgatassā” ti.

Teneva ca āyasmatā sārīputtattherenāpi buddhaguṇaparicchedanaṃ pati bhagavatā anuyuttena “no hetam bhante” ti paṭikkhipitvā “api ca me bhante dhammanvayo vidito” ti **sampasādanīyasutte** vuttaṃ.

Evam saṅkhepena sakalasabbaññūguṇehi bhagavato thomanāpubbaṅgamaṃ paṇāmaṃ katvā idāni saddhammassāpi thomanāpubbaṅgamaṃ paṇāmaṃ karonto “**buddhōpi**” tiādīmāha. Tatthāyaṃ saha

padasambandhena saṅkhepattho – yathāvuttavividhaguṇagaṇasamannāgato **buddhōpi yaṃ** ariyamaggaṣaṅkhātāṃ **dhammaṃ**, saha pubbhāgapaṭipattidhammena vā ariyamaggaḥūtaṃ **dhammaṃ bhāvetvā ceva** yaṃ phalanibbānasaṅkhātāṃ dhammaṃ, pariyattidhammapaṭipattidhammehi vā saha phalanibbānabhūtaṃ dhammaṃ **sacchikatvā ca** sammāsambodhisāṅkhātāṃ buddhabhāvamupagato, vītamalamanuttaraṃ taṃ dhammampi vandeti.

Tattha buddhasaddassa tāva “bujjhitaṃ saccānīti **buddho**. Bodhetā pajāyāti **buddho**”tiādinā niddesanayena attho vedītabbo. Atha vā aggamaḡgañāṇādhigamena savāsanāya sammohaniddāya accantavīgamanato, aparimitaguṇagaṇālaṅkatasabbaññūtaññāṇappattiyā vīkasitabhāvato ca buddhavāti **buddho** jāgaraṇavīkasanatthavasena. Atha vā kassacīpi ñeyyadhammassa anavabuddhassa abhāvena ñeyyavīsesassa kammabhāvāgahaṇato kammavacanicchāyābhāvena avagamanatthavasena kattuniddeso va labbhati, tasmā buddhavāti **buddhotīpi** vattabbo. Padesaggaḡaṇe hi asatī gahetabbassa nīppadesatāva vīññāyati yathā “dīkkhīto na dadātī”ti. Evañca katvā kammavīsesānapekkhā kattari eva buddhasaddasiddhī vedītabbā, atthato pana pāramīṭāparībhāvīto sayambhūñāṇena saha vāsanāya vīhatavīddhastanīravasesakīlesomahākaraṇāsabbaññūtaññāṇādiaparīmeyyaguṇagaṇādhāro khandhasantāno buddho, yathāha –

“Buddhotī yo so bhagavā sayambhū anācariyako pubbe ananussutesu dhammesu sāmāṃ saccānī abhīsamubujjhī, tattha ca sabbaññūtaṃ patto, balesu ca vasībhāva”ntī (mahānī. 192; cūḷanī. 97; paṭī. ma. 161).

Apīsaddo sambhāvane, tena evaṃ guṇavīsesayutto sopī nāma bhagavā īdisaṃ dhammaṃ bhāvetvā, sacchikatvā ca buddhabhāvamupagato, kā nāma kathā aññesaṃ sāvakādībhāvamupagamaneti dhamme sambhāvanaṃ dīpetī. **Buddhabhāvanti** sammāsambodhīṃ. Yena hī nīmīttabhūtena sabbaññūtaññāṇapadaṭṭhānena aggaṃaggañāṇena, aggaṃaggañāṇapadaṭṭhānena ca sabbaññūtaññāṇena bhagavati “buddho”ti nāmaṃ, tadārammaṇaṇca ñāṇaṃ pavattatī, tamevīdha “bhāvo”ti vuccatī. Bhavantī buddhīsaddā etenātī hī **bhāvo**. Tathā hī vadantī –

“Yena yena nīmīttena, buddhī saddo ca vattate;
Taṃtaṃnīmīttakaṃ bhāvapaccayehī udīrīta”ntī.

Bhāvetvātī uppādetvā, vaḡḡhetvā vā. **Sacchikatvātī** paccakkhaṃ katvā. **Ceva**-saddo **ca**-saddo ca tadubhayattha samuccaye. Tena hī saddadvayena na kevalaṃ bhagavā dhammassa bhāvanāmāttena buddhabhāvamupagato, nāpī sacchīkīrīyāmāttena, atha kho tadubhayenevātī samuccīnotī. **Upagatōtī** patto, adhīgatōtī attho. Etassa “buddhabhāva”ntī padena sambandho. **Vītamalantī** ettha vīrahavasena etī pavattatī vīto, malato vīto, vītaṃ vā malaṃ yassatī vītamalo, taṃ **vītamalaṃ**. “**Gatamala**”ntīpī pāṭho dīssatī, evaṃ satī saupasaggo vīya anupasaggo pī gatasaddo vīrahattavācako vedītabbo dhātūnamanekatthattā. Gacchatī apagacchatī hī gato, dhammo. Gataṃ vā malaṃ, purīmanayena samāso. **Anuttarantī** uttaravīrahītaṃ. Yathānūsīṭṭhaṃ paṭīpajjāmāne apāyato, saṃsārato ca apatāmāne katvā dhāretī **dhammo**, navavīdho lokuttaradhammo. Tappakāsanattā, sacchīkīrīyāsammāsanaparīyāyassa ca labbhāmāntā parīyattīdhammopī idha saṅgahīto. Tathā hī “abhīdhammanayasamuddaṃ adhīgacchī, tīṇī pīṭakānī sammāsī”ti ca aṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ, tathā “yaṃ dhammaṃ bhāvetvā sacchikatvā”ti ca vuttattā bhāvanāsacchīkīrīyāyogīyātāya buddhakaradhammabhūtāhī pāramīṭāhī saha pubbhāgāadhīsīlāsīkkhādayopī idha saṅgahītātī vedītabbā. Tāpī hī vīgatapaṭīpakkhātāya vītamalā, anaññāsādhāraṇātāya anuttarā ca. Kathaṃ pana tā bhāvetvā, sacchikatvā ca bhagavā buddhabhāvamupagatōtī? Vuccate – sattānañhī saṃsāravaṭṭadukkhanīssaraṇāya [nīssaraṇatthāya (paṇṇāsa ṭī.) nīssaraṇe (katthacī)] katamahābhīnīhāro mahākaraṇādhīvāsānapesalajjhāsāyo paññāvīsesaparīyodātānīmālānaṃ dānadamasāññāmādīnaṃ uttamadhammānaṃ kappānaṃ satasahassādhīkānī cattārī asaṅkhyeyyānī sakkaccaṃ nīrantaraṃ nīravasesaṃ bhāvanāsacchīkīrīyāhī kammādīsū adhīgatavasībhāvo acchārīyācīnteyyamahānubhāvo adhīsīlādhīcīttānaṃ paramukkāṃsapāramīppatto bhagavā paccayākāre catuvīsītatōṭīsatasahassamukhena mahāvājīrañāṇaṃ pesetvā anuttaraṃ sammāsambodhīsāṅkhātāṃ buddhabhāvamupagatōtī.

Imāya pana gāthāya vijjāvimuttisampadādīhi anekehi guṇehi yathārahaṃ saddhammaṃ thometi. Kathaṃ? Ettha hi “bhāvetvā” ti etena vijjāsampadāya thometi, “sacchikatvā” ti etena vimuttisampadāya. Tathā paṭhamena jhānasampadāya, dutiyena vimokkhasampadāya. Paṭhamena vā samādhisampadāya, dutiyena samāpattisampadāya. Atha vā paṭhamena khayañāṇabhāvena, dutiyena anuppadañāṇabhāvena. Paṭhamena vā vijjūpamatāya, dutiyena vajirūpamatāya. Paṭhamena vā virāgasampattiyā, dutiyena nirodhasampattiyā. Tathā paṭhamena niyyānabhāvena, dutiyena nissaraṇabhāvena. Paṭhamena vā hetubhāvena, dutiyena asaṅkhatabhāvena. Paṭhamena vā dassanabhāvena, dutiyena vivekabhāvena. Paṭhamena vā adhipatibhāvena, dutiyena amatabhāvena dhammaṃ thometi. Atha vā “yaṃ dhammaṃ bhāvetvā buddhabhāvaṃ upagato” ti etena svākkhātātāya dhammaṃ thometi, “sacchikatvā” ti etena sandiṭṭhikatāya. Tathā paṭhamena akālikatāya, dutiyena ehipassikatāya. Paṭhamena vā opaneyyikatāya, dutiyena paccattaṃveditabbatāya. Paṭhamena vā saha pubbabhāgasilādīhi sekkhehi silasamādhipaññākkhandhehi, dutiyena saha asaṅkhatadhātuyā asekkhehi dhammaṃ thometi.

“Vītamala” nti iminā pana saṅkilesābhāvadīpanena visuddhatāya dhammaṃ thometi, “anuttara” nti etena aññaṃ visiṭṭhassa abhāvadīpanena paripuṇṇatāya. Paṭhamena vā pahānasampadāya, dutiyena sabhāvasampadāya. Paṭhamena vā bhāvanāphalayogyatāya. Bhāvanāguṇena hi so saṅkilesamalasaṃmugghātako, tasmānena bhāvanākiriyaṃ phalamāha. Dutiyena sacchikiriyāphalayogyatāya. Taduttarikaṇṭhābhāvato hi anaññasādhāraṇatāya anuttarabhāvo sacchikiriyānibbattito, tasmānena sacchikiriyāphalamāhāti.

Evam saṅkhepeveva sabbasaddhammaguṇehi saddhammassāpi thomanāpubbaṅgamaṃ paṇāmaṃ katvā idāni ariyaṅghassaṃpi thomanāpubbaṅgamaṃ paṇāmaṃ karonto “**sugatassa orasāna**” ntiādīmāha. Tattha **sugatassāti** sambandhaniddeso, “puttāna” nti etena sambajjhitaḥ. Uraṣi bhavā, jāta, saṃvuddhā vā **orasā**, attajo khetto antevasiko dinnakoti catubbidhesu puttesu attajā, taṃsarikkhatāya pana ariyapuggalā “orasā” ti vuccanti. Yathā hi manussānaṃ orasaputtā attajātatāya pitusantakassa dāyajjassa visesabhāgino honti, evametepi saddhammasavanante ariyāya jātiyā jātatāya bhagavato santakassa vimuttisukhassa dhammaratanassa ca dāyajjassa visesabhāgino. Atha vā bhagavato dhammadesanānubhāvena ariyabhūmiṃ okkamamānā, okkantā ca ariyasāvaka bhagavato ure vāyamajanitābhijātātāya sadisakappanamantarena nippariyāyeneva “orasā” ti vattabbatamarahanti. Tathā hi te bhagavatā āsayānusayacariyādhimuttiādiolokanena, vajjānucintanena ca hadaye katvā vajjato nivāretvā anavajje patiṭṭhāpentena silādidhammasarīraposanena saṃvaḍḍhāpitā. Yathāha bhagavā **itivuttake** “ahamasmi bhikkhave brāhmaṇo...pe... tassa me tumhe puttā orasā mukhato jāta” tiādi (itivu. 100). Nanu sāvakadesitāpi desanā ariyabhāvāvahāti? Saccaṃ, sā pana tammūlikattā, lakkhaṇādivisesābhāvato ca “bhagavato dhammadesanā” icceva saṅkhyāṃ gatā, tasmā bhagavato orasaputtabhāvoyeva tesam vattabboti, etena catubbidhesu puttesu ariyaṅghassa attajāputtabhāvaṃ dasseti. Attano kulaṃ punenti sodhenti, mātāpitūnaṃ vā hadayaṃ pūrentīti **puttā**, attajādayo. Ariyā pana dhammatantivisodhanena, dhammānudhammapaṭipattiyā cittārāddhanena ca tappaṭibhāgatāya bhagavato **puttā** nāma, tesam. Tassa “samūha” nti padena sambandho.

Saṅkilesanimittaṃ hutvā guṇaṃ māreti vibādhatīti **māro**, devaputtamāro. Sināti pare bandhati etāyāti **senā**, mārasa senā tathā, māraṅca mārasenaṅca mathenti vilothenti **mārasenamathanā**, tesam. “Māramārasenamathanāna” nti hi vattabbepi ekadesasarūpekasesavasena evaṃ vuttaṃ. Mārasaddasannidhānena vā senāsaddena mārasenā gahetabbā, gāthābandhavasena cettha rasso. “**Mārasenamaddanāna**” ntipi katthaci pāṭho, so ayuttova ariyājātikattā imissā gāthāya. Nanu ca ariyasāvakaṇaṃ maggādhigamasamaye bhagavato viya tadantarāyakaṇaṭṭhaṃ devaputtamāro vā mārasenā vā na apasādeti, atha kasmā evaṃ vuttanti? Apasādetabbabhāvākāraṇassa vimathitattā. Tesaṅhi apasādetabbatāya kāraṇe saṅkilese vimathite tepi vimathitā nāma hontīti. Atha vā khandhābhisaṅkhāramāraṇaṃ viya devaputtamārasāpi guṇamāraṇe sahāyabhāvūpagamanato kilesabalakāyo idha “mārasenā” ti vuccati yathāha bhagavā –

“Kāmā te paṭhamā senā, dutiyā arati vuccati;
Tatiyā khuppiṃsā te, catutthī taṅhā pavuccati.

Pañcamam thinamiddham te, chaṭṭhā bhīrū pavuccati;
Sattamī vicikicchā te, makkho thambho te aṭṭhamo.

Lābho siloko sakkāro,
Micchāladdho ca yo yaso;
Yo cattānam samukkamse,
Pare ca avajānati.

Esā namuci te senā, kaṇhassābhīppahārīnī;
Na nam asūro jināti, jetvā ca labhate sukha’nti. (su. ni. 438; mahāni. 28; cūḷani. 47);

Sā ca tehi ariyasāvakehi diyaḍḍhasahassabhedā, anantabhedā vā kilesavāhinī satidhammavicayavīriyasamathādiguṇapaharaṇīhi odhiso mathitā, viddhamṣitā, vihatā ca, tasmā “mārasenamathanā”ti vuccanti. Vilothanañcetta viddhamṣanam, vihananam vā. Apica khandhābhisankhāramaccudevaputtamārānam tesam sahāyabhāvūpagamanatāya senāsankhātassa kilesamārassa ca mathanato “mārasenamathanā”tipi attho gahetabbo. Evañca sati pañcamāranimmathanabhāvena attho paripuṇṇo hoti. Ariyasāvakāpi hi samudayappahānapariññāvasena khandhamāraṇam, sahāyavekallakaraṇena sabbathā, appavattikaraṇena ca abhisankhāramāraṇam, balavidhamanavisayātikkanavasena maccumāraṇam, devaputtamārañca samucchadappahānavasena sabbaso appavattikaraṇena kilesamāraṇam mathentīti, iminā pana tesam orasaputtabhāve kāraṇam, tīsu puttesu ca anujātataṇṇam dasseti. Mārasenamathanatāya hi te bhagavato orasaputtā, anujātā cāti.

Aṭṭhannanti gaṇanaparicchedo, tenasatipi tesam taṃtaṃbhedenā anekasatasahassasaṅkhyābhede ariyabhāvakaramaggaphaladhammabhedenā imaṇṇam gaṇanaparicchedaṇṇam nātivattanti maggaṭṭhaphalaṭṭhabhāvānativattanatotī dasseti. **Pi**-saddo, **api**-saddo vā padalīlādinā kāraṇena aṭṭhāne payutto, so “ariyaṅgha”nti ettha yojetabbo, tena na kevalaṇṇam buddhadhammeyeva, atha kho ariyaṅghampīti sampiṇḍeti. Yadi pi avayavavinimutto samudāyo nāma koci natthi avayavaṇṇam upādāya samudāyassa vattabbatā, aviññāyamānasamudāyaṇṇam pana viññāyamānasamudāyena visesitumarahatīti āha “**aṭṭhannampi samūha**”nti, etena “ariyaṅgha”nti ettha na yena kenaci saṅghānādinā, kāyasāmaggiyā vā samudāyabhāvo, api tu maggaṭṭhaphalaṭṭhabhāvenevāti viseseti. Avayavameva sampiṇḍetvā ūhitabbo vitakketabbo, saṃmūhanitabbo vā saṅghaṭṭitabboti **samūho**, soyeva **samoho** vacanasiliṭṭhatādinā. Dvidhāpi hi pāṭho yujjati. Ārakattā kilesehi, anaye na iriyanato, aye ca iriyanato **ariyā** niruttinayena. Atha vā sadevakena lokena saraṇanti araṇīyato upagantabbato, upagatānañca tadatthasiddhito **ariyā**, diṭṭhisīlasāmaññena saṃhato, samaggaṇṇam vā kammaṇṇam samudāyavasena samupagatoti **saṅgho**, ariyānaṇṇam saṅgho, ariyo ca so saṅgho ca yathāvuttanayenāti vā ariyaṅgho, taṇṇam **ariyaṅgham**. Bhagavato aparabhāge buddhadhammaratanānampi samadhigamo saṅgharatanādhīnoti ariyaṅghassa bahūpakāratam dassetuṇṇam idheva “**sirasā vande**”ti vuttaṇṇam. Avassañcāyamattho sampaṭicchitabbo vinayaṭṭhakathādīsūpi (pārā. aṭṭha. ganthārambhakathā) tathā vuttatā. Keci pana purimagāthāsūpi taṇṇam padamānetvā yojeti, tadayuttameva ratanattayassa asādhāraṇaguṇappakāsanatṭhānattā, yathāvuttakāraṇassa ca sabbesampi saṃvaṇṇanākarānamadhippetattīti.

Imāya pana gāthāya ariyaṅghassa pabhavasampadā pahānasampadādayo aneke guṇā dassitā honti. Kathaṇṇam? “Sugatassa orasānaṇṇam puttāna”nti hi etena ariyaṅghassa pabhavasampadaṇṇam dasseti sammāsambuddhapabhavatādīpanato. “Mārasenamathanāna”nti etena pahānasampadaṇṇam sakalasaṃkilesappahānadīpanato. “Aṭṭhannampi samūha”nti etena ñāṇasampadaṇṇam maggaṭṭhaphalaṭṭhabhāvādīpanato. “Ariyaṅgha”nti etena sabhāvasampadaṇṇam sabbasaṅghānaṇṇam aggabhāvādīpanato. Atha vā “sugatassa orasānaṇṇam puttāna”nti ariyaṅghassa visuddhanissayabhāvādīpanaṇṇam. “Mārasenamathanāna”nti sammājuṇṇāyasāmīcipaṭipannabhāvādīpanaṇṇam. “Aṭṭhannampi samūha”nti āhuneyyādibhāvādīpanaṇṇam. “Ariyaṅgha”nti anuttarapuññakkhettabhāvādīpanaṇṇam. Tathā “sugatassa orasānaṇṇam puttāna”nti etena ariyaṅghassa lokuttarasaraṇagamanasabbhāvaṇṇam dasseti. Lokuttarasaraṇagamanena hi te bhagavato orasaputtā jātā.

“Mārasenamathanāna’nti etena abhinīhārasampadāsiddham pubbabhāgasammāpaṭipattim dasseti. Katābhinihārā hi sammāpaṭipannā māraṃ, mārasenaṃ vā abhivijinanti. “Aṭṭhannampi samūha’nti etena viddhastavipakkhe sekkhāsekkhadhamme dasseti puggalādhiṭṭhānena maggaphaladhammānaṃ dassitattā. “Ariyaśaṅgha’nti etena aggadakkhiṇeyyabhāvaṃ dasseti anuttarapuññakkhettabhāvassa dassitattā. Saraṇagamaṇaṅca sāvakaṇaṃ sabbaguṇassa ādi, sapubbabhāgapaṭipadā sekkhā sīlakkhandhādayo majjhe, asekkhā sīlakkhandhādayo pariyośanantiādimaṃjhapariyośanakalyāṇā saṅkhepato sabbepi ariyaśaṅghaguṇā dassitā hontīti.

Evam gāthāttayena saṅkhepato sakalaguṇasaṃkittanamukhena ratanattayassa paṇāmaṃ katvā idāni taṃ nipaccakāraṃ yathādhīppetaṃ payojane pariṇāmento “**iti me**”tiādimaṃha. Tattha **iti**-saddo nidassane. Tena gāthāttayena yathāvuttanayaṃ nidasseti. **Meti** attānaṃ karaṇavacanena kattubhāvena niddisati. Tassa “yaṃ puññaṃ mayā laddha’nti pāṭhasesena sambandho, sampadānaniddeso vā eso, “atthi’nti pāṭhaseso, sāminiddeso vā “yaṃ mama puññaṃ vandanāmaya’nti. Pasīdīyate **pasannā**, tādīsā matī paññā, cittaṃ vā yassāti pasannamati, aññāpadalingappadhānattā imassa samāsapadassa “**pasannamatino**”ti vuttaṃ. Ratiṃ nayati, janeti, vahatīti vā **ratanam**, sattavidham, dasavidham vā ratanam, tamiva imānīti neruttikā. Sadisakappanamaññatra pana yathāvuttavacanattheneva buddhādīnaṃ ratanabhāvo yujjati. Tesaṃhi “itipi so bhagavā”tiādīnā (dī. ni. 1.157, 255) yathābhūtaguṇe āvajjantassa amatādhigamaṃhetubhūtaṃ anappakaṃ pītipāmojjaṃ uppajjati. Yathāha –

“Yasmiṃ mahānāma samaye ariyasāvako tathāgataṃ anussarati, nevassa tasmīṃ samaye rāgapariyuṭṭhitaṃ cittaṃ hoti, na dosa...pe... na moha...pe... ujugatamevassa tasmīṃ samaye cittaṃ hoti tathāgataṃ ārabha. Ujugatācitto kho pana mahānāma ariyasāvako labhati atthavedaṃ, labhati dhammavedaṃ, labhati dhammūpasamhitam pāmojjaṃ, pamuditassa pīti jāyati’ntiādī (a. ni. 6.10; 11.11).

Cittikatādibhāvo vā ratanaṭṭho. Vuttañhetam aṭṭhakathāsu –

“Cittikataṃ mahagghaṅca, atulaṃ dullabhadassanaṃ;
Anomasattaparibhogaṃ, ratanaṃ tena vuccati’nti. (khu. pā. aṭṭha. 6.3; udāna. aṭṭha. 47; dī. ni. aṭṭha. 2.33; su. ni. 1.226; mahāni. aṭṭha. 1.226);

Cittikatābhāvādayo ca anaññasādhāraṇā sātīsayato buddhādīsuyeva labbhantīti. Vitthāro **ratanasuttavaṇṇanāyamaṃ** (khu. pā. aṭṭha. 6.3; su. ni. aṭṭha. 1.226) gahetabbo. Ayamatto pana nibbācānatthavasena na vutto, atha kenāti ce? Loke ratanasammatassa vatthuno garukātabbatādiatthavasenāti saddavidū. Sādhūnaṅca ramanato, saṃsāraṇṇavā ca taraṇato, sugatinibbānaṅca nayanato **ratanam** tulyatthasamāsavasena, alampipapaṅcena. Ekasesapakappanena, puthuvacanānibbācānena vā ratanāni. Tiṇṇaṃ samūho, tīṇi vā samāhaṇāni, tayo vā avayavā assāti **tayamaṃ**, ratanānameva tayamaṃ, nāññesanti **ratanattayamaṃ**. Avayavavinimuttassa pana samudāyassa abhāvato tīṇi eva ratanāni tathā vuccanti, na samudāyamattaṃ, samudāyapekkhāya pana ekavacanaṃ kataṃ. Vandīyate **vandanā**, sāva **vandanāmayaṃ** yathā “dānamayaṃ sīlamaya’nti (dī. ni. 3.305; itivu. 60; netti. 33). Vandāna cetha kāyavācācīttehi tiṇṇaṃ ratanānaṃ guṇaninnatā, thomanā vā. Apica tassā cetanāya sahaṃjātādopakāreko saddhāpaññāsativīriyādisampayuttadhammo vandanā, tāya pakatanti **vandanāmayaṃ** yathā “sovaṇṇamayaṃ rūpiyamaya’nti, atthato pana yathāvuttacetanāva. Ratanattaye, ratanattayassa vā vandanāmayaṃ **ratanattayavandanāmayaṃ**. Pujjabhavaphalanibbātanato **puññaṃ** niruttinayena, attano kārakaṃ, santānaṃ vā punāti visodhetīti **puññaṃ**, sakammakattā dhātussa kāritavasena atthavivaraṇaṃ labhati, saddanipphatti pana suddhavasenevāti saddavidū.

Taṃtaṃsāmpattiyā vibandhanavasena sattaśantānassa antare vemajjhe eti āgacchatīti **antarāyo**, diṭṭhadhammikādiānattho. Paṇāmapayojane vuttavidhinā suṭṭhu viḥato viddhasto antarāyo assāti **suvihāntarāyo**. Vihananaṅcetha taduppādakahetupariharaṇavasena tesam antarāyānaṃ nappattikaraṇanti daṭṭhabbaṃ. **Hutvāti** pubbakālākiriya, tassa “attham pakāsayissāmī’nti etena sambandho. **Tassāti** yaṃ-saddena uddiṭṭhassa vandanāmayaṃ puññaṃ. **Ānubhāvenāti** balena.

“Tejo ussāhamantā ca, pabhū sattīti pañcime;
‘Ānubhāvo’ti vuccanti, ‘pabhāvo’ti ca te vade’”ti. –

Vuttesu hi atthesu idha sattiyaṃ vattati. Anu punappunaṃ taṃsamaṅgiṃ bhāveti vaḍḍhetīti hi anubhāvo, soyeva **ānubhāvoti udānaṭṭhakathāyaṃ**, atthato pana yathāladhasampattinimittakassa purimakammaṃ balānuppadānavasasaṅkhātā vandanāmayapuññaṃ sattiyeva, sā ca suvihatarāyatāya karaṇaṃ, hetu vā sambhavati.

Ettha pana “pasannamatino”ti etena attano pasādasampattiṃ dasseti. “Ratanattayavandanāmaya”nti etena ratanattayassa khettabhāvasampattiṃ, tato ca tassa puññaṃ attano pasādasampattiyā, ratanattayassa ca khettabhāvasampattiyāti dvīhi aṅgehi atthasaṃvaṇṇanāya upaghātakau paddavānaṃ vihanane samatthataṃ dīpeti. Caturaṅgasampattiyā dānacetanā viya hi dvayaṅgasampattiyā paṇamacetanāpi antarāyavihananena diṭṭhadhammikāti.

Evam ratanattayassa nipaccakāra karaṇe payojanaṃ dassetvā idāni yassā dhammadesanāya atthaṃ saṃvaṇṇetukāmo, tadapi saṃvaṇṇetabbadhammabhāvena dassetvā guṇābhittavanavisesena abhittavetuṃ “**dīghassā**”tiādimāha. Ayañhi ācariyassa pakati, yadidaṃ taṃtaṃsaṃvaṇṇanāsu ādito tassa tassa saṃvaṇṇetabbadhammassa viśesaguṇakittanena thomaṇā. Tathā hi tesu tesu **papañcasūdanīsārattapakāsanīmanorathapūraṇāṭṭhasālīnī**ādīsu yathākkamaṃ “paravādamathanassa, ñāṇappabhedajanānaṃ, dhammakathikapuṅgavānaṃ vicittapaṭibhānanānaṃ,

Tassa gambhīrañāṇehi, ogāḷhassa abhiṇhaso;
Nānāyavicittassa, abhidhammassa ādito”ti. ādinā –

Thomaṇā katā. Tattha **dīghassāti** dīghanāmakassa. **Dīghasuttaṅkitassāti** dīghehi abhiyātavacanappabandhavantehi suttehi lakkhitassa, anena “dīgho”ti ayaṃ imassa āgamaṃ atthānugatā samaññāti dasseti. Nanu ca suttāniyeva āgamo, kathaṃ so tehi ankiyātīti? Saccametaṃ paramatthato, paññattito pana suttāni upādāya āgamabhāvassa paññattattā avayavehi suttehi avayavībhūto āgamo ankiyati. Yatheva hi atthabyañjanasamudāye “sutta”nti vohāro, evaṃ suttasamudāye āgamavohāroti. Paṭiccasamuppādādinipuṇatthabhāvato **nipuṇassa**. Āgacchanti attatthaparattādayo ettha, etena, etasmāti vā **āgamo**, uttamaṭṭhena, patthanīyaṭṭhena ca so varotī **āgamavaro**. Apica āgamasammatehi bāhirakapaveditehi bhāratapurāṇakathānarasīhapurāṇakathādīhi varotipi **āgamavaro**, tassa. Buddhānamanubuddhā **buddhānubuddhā**, buddhānaṃ saccapaṭivedhaṃ anugamma paṭividdhasaccā aggāsāvākādayo ariyā, tehi atthasaṃvaṇṇanāvasena, guṇasaṃvaṇṇanāvasena ca saṃvaṇṇitoti tathā. Atha vā buddhā ca anubuddhā ca, tehi saṃvaṇṇito yathāvuttanāyenaṭi tathā, tassa. Sammāsambuddheneva hi tiṇṇampi piṭakānaṃ atthasaṃvaṇṇanākkamo bhāsito, tato paraṃ saṅgāyanādivasena sāvakehīti ācariyā vadanti. Vuttañca majjhimāgamaṭṭhakathāya **upālisuttavaṇṇanāyaṃ** “veyyākaraṇassāti vitthāretvā atthadīpakassa. Bhagavatā hi abyākatam tantipadaṃ nāma natthi, sabbesaṃyeva attho kathito”ti (ma. ni. aṭṭha. 3.76). **Saddhāvahaguṇassāti** buddhādīsu pasādāvahaguṇassa. Nanu ca sabbampi buddhavacanaṃ tepiṭakaṃ saddhāvahaguṇameva, atha kasmā ayamaññāsādhāraṇaguṇena thomitoti? Sātisayato imassa tagguṇasampannatā. Ayañhi āgamo brahmajālādīsu sīladiṭṭhādīnaṃ anavasesaniddesādivasena, mahāpadānādīsu (dī. ni. 2.3) purimabuddhānampi guṇaniddesādivasena, pāthikasuttādīsu (dī. ni. 3.1.4) titthiye madditvā appaṭivattiyasīhanādanadanādivasena, anuttariyasuttādīsu viśesato buddhaguṇavibhāvanena ratanattaye sātisayaṃ saddhaṃ āvahaṭi.

Evam saṃvaṇṇetabbadhammassa abhittavanampi katvā idāni saṃvaṇṇanāya sampati vakkhamānāya āgamanavisuddhiṃ dassetuṃ “**atthappakāsanattha**”ntiādimāha. Imāya hi gāthāya saṅgītittayamāruḷhadīghāgamaṭṭhakathātova sīhaḷabhāsāmatam vinā ayaṃ vakkhamānasamvaṇṇanā āgatā, nāññato, tadeva karaṇaṃ katvā vattabbā, nāññanti attano saṃvaṇṇanāya āgamanavisuddhiṃ dasseti. Aparo nayo – paramanipuṇagambhīraṃ buddhavisayamāgamavaraṃ attano baleneva vaṇṇayissāmīti aññehi vattumpi asakkuṇeyyattā saṃvaṇṇanānissayaṃ dassetumāha

“**atthappakāsanattha**”ntiādi. Imāya hi pubbācariyānubhāvaṃ nissāyeva tassa atthaṃ vaṇṇayissāmīti attano saṃvaṇṇanānissayaṃ dasseti. Tattha “**atthappakāsanattha**”nti pāṭhattho, sabhāvattho, ñeyyattho, pāṭhānurūpattho, tadanurūpattho, sāvasesattho, nivarasesattho, nītattho, neyyatthotiādinā anekappakāraṣṣa atthassa pakāsanatthāya, pakāsanāya vā. Gāthābandhasampattiyā dvibhāvo. Attho kathīyati etāyāti atthakathā, sāyeva **aṭṭhakathā** ttha-kāraṣṣa ttha-kāraṃ katvā yathā “**dukkhassa pīḷanaṭṭho**”ti (paṭi. ma. 1.17; 2.8), ayañca sasaññogavidhi ariyājātibhāvato. Akkharacintakāpi hi “**tathānaṃṭṭha yuga**”nti lakkhaṇaṃ vatvā idamevudāharanti.

Yāya’tthamabhivaṇṇenti, byañjanatthapadānugaṃ;
Nidānavatthusambandhaṃ, eṣā aṭṭhakathā matā.

Āditotiādimhi paṭhamasaṅgītiyaṃ. Chaḷabhiññatāya paramena cittavasābhāvena samannāgatattā, jhānādīsu pañcavasitā sabbhāvato ca **vasino**, therā mahākassapādayo, tesam **satehi pañcahi**. **Yā saṅgītī** yā aṭṭhakathā atthaṃ pakāsetuṃ yuttaṭṭhāne “**ayametassa attho, ayametassa attho**”ti saṅgahetvā vuttā. **Anusaṅgītā ca pacchāpīti** na kevalaṃ paṭhamasaṅgītiyameva, atha kho pacchā dutiyatatiyasaṅgītīsūpi. Na ca pañcahi vasisatehi ādito saṅgītāyeva, api tu yasattherādīhi anusaṅgītā cāti saha samuccayena attho veditabbo. Samuccayadvayañhi paccekam kiriyākālam samuccinoti.

Atha porāṇaṭṭhakathāya vijjamaṇāya kimetāya adhunā puna katāya saṃvaṇṇanāyāti punaruttiyā, niratthakatāya ca dosaṃ samanussarivā taṃ pariharanto “**sīhaḷadīpa**”ntiādimāha. Taṃ pariharaṇeneva hi imissā saṃvaṇṇanāya nimittaṃ dasseti. Tattha sīhaṃ lāti gaṇhātīti **sīhaḷo** la-kāraṣṣa ḷa-kāraṃ katvā yathā “**garuḷo**”ti. Tasmim vaṃse ādipuriso sīhakumāro, tabbaṃsajātā pana tambapaṇṇidīpe khattiyā, sabbepi ca janā taddhitavasena, sadisavohārena vā sīhaḷā, tesam nivāsadīpopi taddhitavasena, ṭhānīnāmena vā “**sīhaḷo**”ti veditabbo. Jalamajjhe dippati, dvidhā vā āpo ettha sandatīti dipo, soyeva **dīpo**, bhedāpekkhāya tesam dīpoti tathā. **Panasaddo** arucisaṃsūcane, tena kāmāñca sā saṅgītittayamāruḷhā, tathāpi puna evaṃbhūtāti aruciyabhāvaṃ saṃsūceti. Tadatthasambandhatāya pana purimagāthāya “**kāmāñca saṅgītā anusaṅgītā cā**”ti sānuggahatthayojanā sambhavati. Aññatthāpi hi tathā dissatīti. **Ābhatāti** jambudīpato ānītā. **Athāti** saṅgītikālato pacchā, evaṃ sati ābhatapadena sambandho. **Athāti** vā mahāmahindattherenābhatakālato pacchā, evaṃ sati ṭhapitapadena sambandho. Sā hi dhammasaṅgāhakattherehi paṭhamaṃ tīni piṭakāni saṅgāyivā tassa atthasaṃvaṇṇanānurūpeneva vācanāmaggaṃ āropitattā tisso saṅgītiyo āruḷhāyeva, tato pacchā ca mahāmahindattherena tambapaṇṇidīpamābhatā, pacchā pana tambapaṇṇiyehi mahātherehi nikāyantaraladdhisāṅkarapariharaṇatthaṃ **sīhaḷabhāsāya ṭhapitāti**. Ācariyadhammapālathero pana pacchimasambandhameva duddasattā pakāseti. Tathā “**dīpavāsīnamatthāyā**”ti idampi “**ṭhapitā**”ti ca “**apanetvā āropento**”ti ca etehi padehi sambajjhitaṃ. Ekapadampi hi āvuttiyādinayehi anekatthasambandhamupagacchati. Purimasambandhena cettha sīhaḷadīpavāsīnamatthāya nikāyantaraladdhisāṅkarapariharaṇena sīhaḷabhāsāya ṭhapitāti tambapaṇṇiyattherehi ṭhapanapayojanaṃ dasseti. Pacchimasambandhena pana imāya saṃvaṇṇanāya jambudīpavāsīnaṃ, aññadīpavāsīnañca atthāya sīhaḷabhāsāpanayanassa, tantinayānucchavikabhāsāropanassa ca payojananti. Mahāissariyattā **mahindoti** rājakumārakāle nāmaṃ, pacchā pana guṇamahantatāya **mahāmahindoti** vuccati. **Sīhaḷabhāsā** nāma anekakkharehi ekatthassāpi voharaṇato paresaṃ voharituṃ atidukkarā kañcukasadisā sīhaḷānaṃ samudāciṇṇā bhāsā.

Evaṃ hotu porāṇaṭṭhakathāya, adhunā kariyamānā pana aṭṭhakathā kathaṃ karīyatīti anuyoge sati imissā aṭṭhakathāya karaṇappakāraṃ dassetumāha “**apanetvānā**”tiādi. Tattha tato mūlaṭṭhakathāto sīhaḷabhāsāṃ apanetvā potthake anāropitabhāvena nirañkaritvāti sambandho, etena ayaṃ vakkhamānā aṭṭhakathā saṅgīttayamāropitāya mūlaṭṭhakathāya sīhaḷabhāsāpanayanamattamaññatra atthato saṃsandati ceva sameti ca yathā “**gaṅgodakena yamunodaka**”nti dasseti. “**Manorama**” miccādīni “**bhāsā**”nti etassa sabhāvaniruttibhāvadīpakāni visesanāni. Sabhāvaniruttibhāvena hi paṇḍitānaṃ maṇaṃ ramayatīti **manoramā**. Tanoti atthametāya, tanīyati vā atthavasena vivarīyati, vaṭṭato vā satte tāreti, nānāthavisayaṃ vā kaṅkhaṃ taranti etāyāti **tanti**, pāli. Tassā nayasaṅkhātāya gatiyā chaviṃ chāyaṃ anugatāti **tantinayānucchavikā**. Asabhāvaniruttibhāsantarasaṃkiṇṇadosavirahitatāya **vigatadosā**,

tādisaṃ sabhāvaniruttibhūtaṃ –

“Sā māgadhī mūlabhāsā, narā yāyā`dikappikā;
Brahmāno cassutālāpā, sambuddhā cāpi bhāsare`ti. –

Vuttaṃ pāḷigatibhāsaṃ potthake likhanavasena āropentoti attho, iminā saddadosābhāvamaḥa.

Samayaṃ avilomentoti siddhantamavirodhento, iminā pana atthadosābhāvamaḥa. Aviruddhattā eva hi te theravādāpi idha pakāsayissanti. Kesaṃ pana samayanti āha “**therāna**”ntiādi, etena rāhulācariyādīnaṃ jetavanavāsīabhayagirivāsīnikāyānaṃ samayaṃ nivatteti. Thirehi sīlasutajhānavimuttisankhātehi guṇehi samannāgatāti **therā**. Yathāha “cattārome bhikkhave therakaraṇā dhammā. Katame cattāro? Idha bhikkhave bhikkhu sīlavā hoti”tiādi (a. ni. 4.22). Apica saccadhammādīhi thirakaraṇehi samannāgatattā **therā**. Yathāha dhammarājā dhammapade –

“Yamhi saccañca dhammo ca, ahiṃsā saṃyamo damo;
Sa ve vantamalo dhīro, **thero**’iti pavuccatī”ti. (dha. pa. 260);

Tesaṃ. Mahākassapattherādīhi āgatā ācariyaparamparā theravaṃso, tappariyāpannā hutvā āgamādhigamasampannattā paññāpajjotena tassa samujjalanato taṃ pakārena dīpenti, tasmīṃ vā padīpasadisāti **theravaṃsapadipā**. Vividhena ākārena nicchīyatīti **vinicchayo**, gaṇṭhiṭṭhānesu khīlamaddanākārena pavattā vimaticchedanīkathā, suṭṭhu nipuṇo saṇho vinicchayo etesanti **sunipuṇavinicchayā**. Atha vā vinicchīnotīti **vinicchayo**, yathāvuttavisayaṃ ñāṇaṃ, suṭṭhu nipuṇo cheko vinicchayo etesanti **sunipuṇavinicchayā**. Mahāmeghavane ṭhito vihāro **mahāvihāro**, yo satthu mahābodhinā virocati, tasmīṃ vasanasīlā **mahāvihāravāsino**, tādisānaṃ samayaṃ avilomentoti attho, etena mahākassapāditheraparamparāgato, tatoyeva aviparīto saṇhasukhūmo vinicchayoti mahāvihāravāsīnaṃ samayaṃsa pamāṇabhūtataṃ puggalādhiṭṭhānavasena dasseti.

Hītvā punappunabhatamatthanti ekattha vutampi puna aññattha ābhatamatthaṃ punaruttibhāvato, ganthagarakabhāvato ca cajitvā tassa āgamavarassa atthaṃ pakāsayissāmīti attho.

Evam karaṇappakāraṃpi dassetvā “dīpavāsīnamatthāyā”ti vuttappayojanato aññampi saṃvaṇṇanāya payojanaṃ dassetuṃ “**sujanassa cā**”tiādimāha. Tattha **sujanassa cāti ca**-saddo samuccayatto, tena na kevalaṃ jambudīpavāsīnameva atthāya, atha kho sādhujanatosanattañcāti samuccinoti. Teneva ca tambapaṇṇidīpavāsīnampi atthāyāti ayamatto siddho hoti uggahaṇādisukaratāya tesampi bahūpakārattā. **Ciraṭṭhitatthañcāti** etthāpi **ca**-saddo na kevalaṃ tadubhayatthameva, api tu tividhassāpi sāsanadhammassa, pariyaṭṭidhammassa vā pañcavassasahassaparimāṇaṃ cirakālaṃ ṭhitatthañcāti samuccayatthameva dasseti. Pariyaṭṭidhammassa hi ṭhitiyā paṭipattidhammapaṭivedhadhammānampi ṭhiti hoti tasseva tesaṃ mūlabhāvato. Pariyaṭṭidhammo pana sunikkhittena padabyañjanaṃ, tadatthena ca ciraṃ sammā paṭiṭṭhāti, saṃvaṇṇanāya ca padabyañjanaṃ aviparītaṃ sunikkhittaṃ, tadatthopi aviparīto sunikkhitto hoti, tasmā saṃvaṇṇanāya aviparītassa padabyañjanaṃ, tadatthassa ca sunikkhittassa upāyabhāvamupādāya vuttaṃ “**ciraṭṭhitatthañca dhammassā**”ti. Vuttañhettaṃ bhagavatā –

“Dveme bhikkhave dhammā saddhammassa ṭhitiyā asammosāya anantaradhānāya saṃvattanti. Katame dve? Sunikkhittañca padabyañjanaṃ, attho ca sunīto, ime kho...pe... saṃvattanti”tiādi (a. ni. 2.21).

Evam payojanampi dassetvā vakkhamānāya saṃvaṇṇanāya mahattapariccāgena ganthagarakabhāvaṃ pariharitumāha “**sīlakathā**”tiādi. Tathā hi vuttaṃ “na taṃ vicarayissāmī”ti. Aparo nayo – yadaṭṭhakathaṃ kattukāmo, tadekadesabhāvena visuddhimaggo gahetabboti kathikānaṃ upadesaṃ karonto tattha vicāritadhamme uddesavasena dassetumāha “**sīlakathā**”tiādi. Tattha

sīlakathāti cārittavārittādivasena sīlavitthārakathā. **Dhutadhammā**ti piṇḍapātikāṅgādayo terasa kilesadhunanakadhammā. **Kammaṭṭhānā**nti bhāvanāsaṅkhātassa yogakammassa pavattiṭṭhānattā kammaṭṭhānanāmāni dhammajātāni. Tāni pana pāliyamāgatāni aṭṭhatim seva na gahetabbāni, atha kho aṭṭhakathāyamāgatānīpi dveti nāpetum “**sabbānipī**”ti vuttaṃ. **Cari yāvidhānasahitoti** rāgaritādīnaṃ sabhāvādividhānena saha pavatto, idaṃ pana “**jhānasamāpattivitthāro**”ti imassa visesaṃ. Ettha ca rūpāvacarajjhānāni **jhānaṃ**, arūpāvacarajjhānāni **samāpatti**. Tadubhayampi vā paṭiladdhamattaṃ **jhānaṃ**, samāpajjanavasībhāvappattaṃ **samāpatti**. Apica tadapi ubhayaṃ **jhānameva**, phalasaṃpattinirodhasamāpattiyō pana **samāpatti**, tāsāṃ vitthāroti attho.

Lokiyalokuttarabhedānaṃ channampi abhiññānaṃ gahaṇatthaṃ “**sabbā ca abhiññāyo**”ti vuttaṃ. Nānavibhaṅgādīsu (vibha. 751) āgatanayena ekavidhādīnā bhedenā paññāya saṅkalayitvā sampiṇḍetvā, gaṇetvā vā vinicchayaṃ **paññāsaṅkalanavinicchayo**. **Ariyānti** buddhādīhi ariyehi paṭivijjhitaṃbattā, ariyabhāvasādhakattā vā ariyāni uttarapadalopena. Avitathabhāvena vā araṇiyattā, avagantabbattā **ariyāni**, “saccāni”timassa visesaṃ.

Hetā dipaccayadhammānaṃ hetupaccayādībhāvena paccayuppannadhammānamupakārakatā **paccayākāro**, tassa desanā tathā, paṭiccasamuppādakathāti attho. Sā pana nikāyantaraḷaddhisāṅkararahitatāya suṭṭhu parisuddhā, ghanavinibbhogassa ca sudukkaratāya nipuṇā, ekattādinayasahitā ca tattha vicāritāti āha “**suparisuddhanipuṇanayā**”ti. Padattayampi hetam paccayākāradesanāya visesaṃ. Paṭisambhidādīsu āgatanayaṃ avissajjitvā vicāritattā avimutto tantimaggo yassāti **avimuttatanti maggā**. **Maggoti** cettha pālisāṅkhāto upāyo taṃtadattānaṃ avabodhassa, saccapaṭivedhassa vā upāyabhāvato. Pabandho vā dīghabhāvena pakatimaggasadisattā, idaṃ pana “**vipassanā, bhāvanā**”ti padadvayassa visesaṃ.

Iti pana sabbanti ettha **iti**-saddo parisamāpane yathāuddiṭṭhauddesassa pariniṭṭhitattā, ettakaṃ sabbanti attho. **Panā**ti vacanālaṅkāramattaṃ viṣum atthābhāvato. Padatthasaṃkiṇṇassa, vattabbassa ca avuttassa avasesassa bhāvato suviññeyyabhāvena **suparisuddham**, “sabbā”nti iminā sambandho, bhāvanapūṃsakaṃ vā etaṃ “vutta”nti iminā sambajjhanato. **Bhiyyoti** atirekaṃ, ativitthāranti attho, etena padatthamattameva vicārayissāmīti dasseti. Etaṃ sabbam idha aṭṭhakathāya na vicārayissāmi punaruttibhāvato, ganthagarakabhāvato cāti adhippāyo. **Vicarayissāmīti** ca gāthābhāvato na vuddhibhāvoti daṭṭhabbaṃ.

Evampi esa visuddhimaggo āgamānamattaṃ na pakāseyya, atha sabbopeso idha vicāritabboyevāti codanāya tathā avicāraṇassa ekantakāraṇaṃ niddhāretvā taṃ pariharanto “**majjhe visuddhimaggo**”tiādīmāha. Tattha **majjheti** khuddakato aññesaṃ catunnampi āgamānaṃ abbhantare. **Hi**-saddo kāraṇe, tena yathāvuttaṃ kāraṇaṃ joteti. **Tatthāti** tesu catūsu āgamesu. **Yathābhāsītanti** bhagavatā yaṃ yaṃ desitaṃ, desitānurūpaṃ vā. Api ca saṃvaṇṇakehi saṃvaṇṇanāvasena yaṃ yaṃ bhāsitaṃ, bhāsītānurūpantipi attho. **Iccevāti** ettha **iti**-saddena yathāvuttaṃ kāraṇaṃ nidasseti, imināva kāraṇena, idameva vā kāraṇaṃ manasi sannidhāyāti attho. **Katoti** etthāpi “visuddhimaggo esā”ti padaṃ kammabhāvena sambajjhati āvuttiyādinayenāti daṭṭhabbaṃ. **Tampīti** taṃ visuddhimaggampi nāṇena gahetvāna. **Etāyāti** sumaṅgalavilāsiniyā nāma etāya aṭṭhakathāya. Ettha ca “majjhe ṭhatvā”ti etena majjhatabhāvadīpanena visesato catunnampi āgamānaṃ sādharmaṇaṭṭhakathā visuddhimaggo, na sumaṅgalavilāsiniyādayo viya asādhāraṇaṭṭhakathāti dasseti. Avisesato pana vinayābhiddhammānampi yathārahaṃ sādharmaṇaṭṭhakathā hotiyeva, tehi sammissatāya ca tadavasesassa khuddakāgamassa visesato sādharmaṇā samānāpi taṃ ṭhapetvā catunnameva āgamānaṃ sādharmaṇātveva vuttāti.

Iti soḷasaḡāthāvaṇṇanā.

Ganthārambhakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Nidānakathāvaṇṇanā

Evam yathāvuttana vividhena nayena paṇāmādikam pakaraṇārambhavidhānam katvā idāni vibhāgavantānam sabhāvavibhāvanam vibhāgadassanavaseneva suvibhāvitaṃ, suviññāpitaṃ hotīti paṭhamam tava vaggasuttavasena vibhāgam dassetuṃ “**tattha dīghāgamo nāmā**”tiādīmāha. Tattha **tatthā**ti “dīghassa āgamavarassa attham pakāsayissāmī”ti yadidaṃ vuttaṃ, tasmim vacane. “Yassa attham pakāsayissāmī”ti paṭiññātaṃ, so dīghāgamo nāma vaggasuttavasena evam veditabbo, evam vibhāgoti vā attho. Atha vā **tatthā**ti “dīghāgamanissita”nti yaṃ vuttaṃ, etasmim vacane. Yo dīghāgamo vutto, so dīghāgamo nāma vaggasuttavasena. Evam vibhajitabbo, edisoti vā attho. “Dīghassā”tiādīnā hi vuttaṃ dūravacanam taṃ-saddena paṭiniddisati viya “dīghāgamanissita”nti vuttaṃ āsannavacanampi taṃ-saddena paṭiniddisati attano buddhiyaṃ parammukhaṃ viya parivattamānam hutvā pavattanato. Edisesu hi thānesu attano buddhiyaṃ sammukhaṃ vā parammukhaṃ vā parivattamānam yathā tathā vā paṭiniddisituṃ vaṭṭati saddamattapaṭiniddesena atthassāvirodhanato. Vaggasuttādīnam nibbanam parato āvi bhavissati. Tayo vaggā yassāti **ti vaggio**. Catuttiṃsa suttāni ettha saṅgahanti, tesam vā saṅgaho gaṇanā etthāti **catuttiṃsasuttasaṅgaho**.

Attano saṃvaṇṇanāya paṭhamasaṅgītiyaṃ nikkhittānukkameneva pavattabhāvaṃ dassetuṃ “**tassa...pe... nidānamādi**”ti vuttaṃ. Ādibhāvo hettha saṅgītikameneva veditabbo. Kasmā pana catūsu āgamesu dīghāgamo paṭhamam saṅgīto, tattha ca sīlakkhandhavaggo paṭhamam nikkhitto, tasmīca brahmajālasuttaṃ, tatthāpi nidānanti? Nāyamanuyogo katthacipi na pavattati sabbattheva vacanakkamamattam paṭicca anuyuñjitabbato. Apica saddhāvahaguṇattā dīghāgamova paṭhamam saṅgīto. Saddhā hi kusalahammānam bījam. Yathāha “saddhā bījam tapo vuṭṭhi”ti (saṃ. ni. 2.197; su. ni. 77). Saddhāvahaguṇatā cassa heṭṭhā dassitāyeva. Kiñca bhiyyo – katipayasuttasaṅgahatāya ceva apparimānatāya ca uggahaṇadhāraṇādisukhato paṭhamam saṅgīto. Tathā hesa catuttiṃsasuttasaṅgaho, catusaṭṭhibhānavāraparimāno ca. Sīlakathābhāhullato pana **sīlakkhandhavaggo** paṭhamam nikkhitto. Sīlañhi sāsana ādi sīlapatiṭṭhānattā sabbaguṇānam. Tenevāha “tasmā tiha tvam bhikkhu ādimeva visodhehi kusalesu dhammesu. Ko cādi kusalanam dhammānam? Sīlañca suvisuddha”ntiādi (saṃ. ni. 5.469). Sīlakkhandhakathābhāhullato hi so “sīlakkhandhavaggo”ti vutto. Diṭṭhiviniveṭhanakathābhāvato pana suttantapaṭakassa niravasesadiṭṭhivibhajanaṃ **brahmajālasuttaṃ** paṭhamam nikkhittanti veditabbaṃ. Tepiṭake hi buddhavacane brahmajālasadisam diṭṭhigatāni niggumbaṃ nijjaṭam katvā vibhātasuttaṃ natthi. **Nidānam** pana paṭhamasaṅgītiyaṃ mahākassapattherena puṭṭhena āyasmatā ānandena desakālādīnidassanattam paṭhamam nikkhittanti. Tenāha “**brahmajālassāpi**”tiādi. Tattha ca “**āyasmatā**”tiādīnā desakam niyameti, **paṭhamasaṅgītikāleti** pana kālanti, ayamatto upari āvi bhavissati.

Paṭhamamahāsaṅgītikathāvaṇṇanā

Idāni “paṭhamamahāsaṅgītikāle”ti vacanappasaṅgena taṃ paṭhamamahāsaṅgītiṃ dassento, yassaṃ vā paṭhamamahāsaṅgītiyaṃ nikkhittānukkamena saṃvaṇṇanam kattukāmatā taṃ vibhāvento tassā tantiyā āruḷhāyapi idha vacane kāraṇam dassetuṃ “**paṭhamamahāsaṅgīti nāma cesā**”tiādīmāha. Ettha hi **kiñcāpi...pe... māruḷhāti** etena nanu sā saṅgītikkhandhake tantimāruḷhā, kasmā idha puna vuttā, yadi ca vuttā assa niratthakatā, ganthagaruṭā ca siyāti codanālesam dasseti. “**Nidāna...pe... veditabbā**”ti pana etena nidānakosallatthabhāvato yathāvuttadosatā na siyāti visesakāraṇadassanena pariharati. “Paṭhamamahāsaṅgīti nāma cesā”ti ettha **ca**-saddo idisesu thānesu vattabbasampiṇḍanattho. Tena hi paṭhamamahāsaṅgītikāle vuttaṃ nidānañca ādi, esā ca paṭhamamahāsaṅgīti nāma evam veditabbāti imamattham sampiṇḍeti. Upaṇñāsatto vā **ca**-saddo, upaṇñāsoti ca vākyārambho vuccati. Esā hi ganthakārānam pakati, yadidaṃ kiñci vatvā puna aparaṃ vattumārabhantānam ca-saddapayogo. Yaṃ pana vajirabuddhittherena vuttaṃ “ettha ca-saddo atirekattho, tena aññāpi atthīti dīpeti”ti (vajira ṭi. bāhiraṇidānakathāvaṇṇanā), tadayuttameva. Na hettha ca-saddena tadattho viññāyati. Yadi cettha tadatthadassanattameva ca-kāro adhippeto siyā, evam sati so na kattabboyeva paṭhamasaddeneva aññāsam dutiyādisaṅgītinampi atthibhāvassa dassitattā. Dutiyādimupādāya hi paṭhamasaddapayogo dīghādimupādāya rassādisaddapayogo viya. Yathāpaccayaṃ tattha tattha desitattā, paññattattā ca vippakiṇṇānam dhammavinayānam saṅgahetvā gāyanam kathanam **saṅgīti**, etena taṃ taṃ sikkhāpadānam, taṃtaṃsuttānañca ādipariyosānesu, antarantarā ca sambandhavasena ṭhapitaṃ

saṅgītikāravacanaṃ saṅgahitaṃ hoti. Mahāvisayattā, pūjitattā ca mahatī saṅgīti **mahāsaṅgīti**, paṭhamā mahāsaṅgīti **paṭhamamahāsaṅgīti**. **Kiñcāpīti** anuggahatto, tena pāliyaṃpi sā saṅgītimāruḥhāvāti anuggahaṃ karoti, evampi tathāruḥhamattena idha sotūnaṃ nidānakosallaṃ na hotīti **pana**-saddena aruciyaṭṭhaṃ dasseti. Nidadāti desanaṃ desakālādivasena aviditaṃ viditaṃ katvā nidassetīti **nidānaṃ**, tasmim **kosallaṃ**, tadatthāyāti attho.

Idāni taṃ vitthāretvā dassetuṃ “**dhammacakkapavattanañhi**”tiādi vuttaṃ. Tattha sattānaṃ dassanānuttariyasaraṇādipaṭilābhahetubhūtāsu vijjamānāsupi aññāsu bhagavato kiriyāsu “buddho bodheyya”nti (bu. vaṃ. aṭṭha. abbhantaranidāna 1; cariyā. aṭṭha. pakiṇṇakakathā; udāna aṭṭha. 18) paṭiññāya anulomanato vineyyānaṃ maggaphaluppattihetubhūtā kiriyāva nippariyāyena buddhakiccaṃ nāmāti taṃ sarūpato dassetuṃ “**dhammacakkappavattanañhi...pe... vinayanā**”ti vuttaṃ. Dhammacakkappavattanato pana pubbabhāge bhagavatā bhāsitaṃ suṇantānampi vāsanābhāgiyameva jātaṃ, na sekkhabhāgiyaṃ, na nibbedhabhāgiyaṃ tapussabhallikānaṃ saraṇadānaṃ viya. Esā hi dhammatā, tasmā tameva mariyādabhāvena vuttanti veditabbaṃ. Saddhindriyādi dhammoyeva pavattanaṭṭhena cakkanti **dhammacakkaṃ**. Atha vā **cakkanti** āṇā, dhammato anapetattā dhammañca taṃ cakkañcāti **dhammacakkaṃ**. Dhammena ñāyena cakkantipi **dhammacakkaṃ**. Vuttañhi paṭisambhidāyaṃ –

“Dhammañca pavatteti cakkañcāti dhammacakkaṃ. Cakkañca pavatteti dhammañcāti dhammacakkaṃ, dhammena pavatteti dhammacakkaṃ, dhammacariyāya pavatteti dhammacakka”ntiādi (paṭi. ma. 2.40, 41).

Tassa pavattanaṃ tathā. **Pavattananti** ca pavattayamānaṃ, pavattitanti paccuppannātītasena dvidhā attho. Yaṃ sandhāya aṭṭhakathāsu vuttaṃ “dhammacakkapavattanasuttantaṃ desento dhammacakkaṃ pavatteti nāma, aññāsikoṇḍaññattherassa maggaphalādhigatato paṭṭhāya pavattitaṃ nāmā”ti (saṃ. ni. aṭṭha. 3.5.1081-1088; paṭi. ma. aṭṭha. 2.2.40). Idha pana paccuppannavaseneva attho yutto. **Yāvāti** paricchedatthe nipāto, subhaddassa nāma paribbājakassa vinayanaṃ antoparicchedaṃ katvāti abhividhivasena attho veditabbo. Tañhi bhagavā parinibbānāmañce nipannoyeva vinesīti. Kataṃ pariniṭṭhāpitaṃ buddhakiccaṃ yenāti tathā, tasmim. Katabuddhakicca bhagavati lokanāthe parinibbuteti sambandho, etena buddhakattabbassa kiccasa kaccapi asesitabhāvaṃ dīpeti. Tatoyeva hi bhagavā parinibbutoti. Nanu ca sāvakehi vinīṭāpi vineyyā bhagavatāyeva vinīṭā nāma. Tathā hi sāvakabhāsitaṃ suttaṃ “buddhabhāsita”nti vuccati. Sāvakavineyyā ca na tāva vinīṭā, tasmā “katabuddhakicca”ti na vattabbanti? Nāyaṃ doso tesam vinayanupāyassa sāvakesu ṭhapitattā. Tenevāha –

“Na tāvāhaṃ pāpima parinibbāyissāmi, yāva me bhikkhū na sāvakā bhavissanti viyattā vinīṭā visāradā bahussutā dhammadharā...pe... uppannaṃ parappavādaṃ saha dhammena suniggahitaṃ niggahetvā sapāṭihāriyaṃ dhammaṃ desessantī”tiādi (dī. ni. 2.168; udā. 51).

“Kusinārāya”ntiādinā bhagavato parinibbutadesakālavisasavacanaṃ “aparinibbuto bhagavā”ti gāhassa micchābhāvadassanattāṃ, loke jātasamvaddhādibhāvadassanattāñca. Tathā hi manussabhāvassa supākaṭakaraṇattāṃ mahābodhisattā carimabhāve dārapariggahādīnīpi karontīti. **Kusinārāyanti** evaṃ nāmake nagare. Tañhi nagaraṃ kusahatthaṃ purisaṃ dassanaṭṭhāne māpitattā “kusināra”nti vuccati, samīpatthe cetāṃ bhumbaṃ. **Upavattane mallānaṃ sālavaneti** tassa nagarassa upavattanabhūte mallarājūnaṃ sālavane. Tañhi sālavanaṃ nagaraṃ pavisitukāmā uyyānato upacca vattanti gacchanti etenāti **upavattanaṃ**. Yathā hi anurādhapurassa dakkhiṇapacchimadisāyaṃ thūpārāmo, evaṃ taṃ uyyānaṃ kusinārāya dakkhiṇapacchimadisāyaṃ hoti. Yathā ca thūpārāmato dakkhiṇadvārena nagaraṃ pavisanamaggo pācīnamukho gantvā uttarena nivattati, evaṃ uyyānato sālapananti pācīnamukhā gantvā uttarena nivattā, tasmā taṃ “upavattana”nti vuccati. Apare pana “taṃ sālavanamupagantvā mittasuhajje apaloketvā nivattanato upavattananti pākaṭaṃ jātaṃ kirā”ti vadanti. **Yamakasālānamantareti** yamakasālānaṃ vemajjhe. Tattha kira bhagavato paññattassa parinibbānāmañcassa sīsabhāge ekā sālapananti hoti, pādabhāge ekā. Tatrāpi eko taruṇasālo sīsabhāgassa āsanno hoti, eko pādabhāgassa. Tasmā “yamakasālānamantare”ti vuttaṃ. Apica “yamakasālā nāma

mūlakkhandhaviṭapapattehi aññamaññaṃ saṃsibbetvā ṭhitasālā”tipi mahāaṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ. Mā iti cando vuccati tassa gatiyā divasassa minitabbato, tadā sabbakalāpāripūriyā puñño eva māti **puñṇamā**. Saddavidū pana “mo sivo candimā cevā”ti vuttaṃ sakkatabhāsānayaṃ gahetvā okārantampi candimavācaka ma-saddamicchanti. Visākhāya yutto puñṇamā yatthāti **visākhāpuñṇamo**, soyeva divaso tathā, tasmim. Paccūsati timiraṃ vināsetūti **paccūso**, pati-pubbo usa-saddo rujāyanti hi neruttikā, soyeva समयoti rattiyā pacchimayāmapariyāpanno kālaviseso vuccati, tasmim. Visākhāpuñṇamadivase īdise rattiyā pacchimasamayeti vuttaṃ hoti.

Upādīyate kammakilesehīti **upādi**, vipākakkhandhā, kaṭattā ca rūpaṃ. So pana upādi kilesābhisaṅkhāramāranimmathane anossatṭho, idha khandhamaccumāranimmathane ossatṭhona sesito, tasmā natthi etissā upādisaṅkhāto seso, upādissa vā sesoti katvā “**anupādisesā**”ti vuccati. **Nibbānadhātūti** cettha nibbutimattaṃ adhippettaṃ, nibbānañca taṃ sabhāvadhāraṇato dhātu cāti katvā. Nibbutiyā hi kāraṇapariyāyena asaṅkhataadhātu tathā vuccati. Itthambhūtalakkhaṇe cāyaṃ karaṇaniddeso. Anupādisesatāsaṅkhātaṃ imaṃ pakāraṃ bhūtassa pattassa parinibbutassa bhagavato lakkhaṇe nibbānadhātusaṅkhāte atthe tatiyāti vuttaṃ hoti. Nanu ca “anupādisesāyā”ti nibbānadhātuyāya visesaṃ hoti, na parinibbutassa bhagavato, atha kasmā taṃ bhagavā pattoti vuttoti? Nibbānadhātuyā sahaaraṇato. Taṃsahacaraṇena hi bhagavāpi anupādisesabhāvaṃ pattoti vuccati. Atha vā anupādisesabhāvasaṅkhātaṃ imaṃ pakāraṃ pattāya nibbānadhātuyā lakkhaṇe sañjānanakiriyāya tatiyātipi vattaṃ yujjati. **Anupādisesāya nibbānadhātuyāti** ca anupādisesanibbānadhātu hutvāti attho. “Ūnapañcabandhanena pattenā”ti (pārā. 612). Ettha hi ūnapañcabandhanapatto hutvāti atthaṃ vadanti. Apica nibbānadhātuyā anupādisesāya anupādisesā hutvā bhūtāyātipi yujjati. Vuttañhi udāaṭṭhakathāya **nandasuttavaṇṇanāyaṃ** “upaḍḍhullikhitehi kesehīti itthambhūtalakkhaṇe karaṇavacanāṃ vipakatullikhitehi kesehi upalakkhitāti attho”ti (udā. aṭṭha. 22) esanayo īdisesu. **Dhātubhājanadivaseti** jeṭṭhamāsassa sukkapakkhapañcamīdivasaṃ sandhāya vuttaṃ, tañca na “sannipatitāna”nti etassa visesaṃ, “ussāhaṃ janesī”ti etassa pana visesaṃ “dhātubhājanadivase bhikkhūnaṃ ussāhaṃ janesī”ti ussāhajanassa kālavasena bhinnādhikaraṇavisesaṃbhāvato. Dhātubhājanadivasato hi purimataradivasesupi bhikkhū sannipatitāti. Atha vā “**sannipatitāna**”nti idaṃ kāyasāmaggivaseṇa sannipatanameva sandhāya vuttaṃ, na samāgamanamattena. Tasmā “dhātubhājanadivase”ti idaṃ “sannipatitāna”nti etassa visesaṃ sambhavati, idañca **bhikkhūnaṃ ussāhaṃ janesī** ettha “**bhikkhūna**”nti etenapi sambajjhanīyaṃ. Saṅghassa thero **saṅghatthero**. So pana saṅgho kiṃ parimāṇoti āha “**sattannaṃ bhikkhusatasahassāna**”nti. Saṅghasaddena hi aviññāyamānassa parimāṇassa viññāpanatthamevettaṃ puna vuttaṃ. Saddavidū pana vadanti –

“Samāso ca taddhito ca, vākyatthesu visesakā;
Pasiddhiyantu sāmāññaṃ, telāṃ sugatacīvaraṃ.

Tasmā nāmamattabhūtassa saṅghattherassa visesaṃatthamevettaṃ puna vuttanti, nicasāpekkhatāya ca edisesu samāso yathā “devadattassa garukula”nti. Nicasāpekkhatā cettha saṅghasaddassa bhikkhusatasahassasaddaṃ sāpekkhattepi aññapadantarābhāvena vākye viya apekkhitabattassa gamakattā. “Sattannaṃ bhikkhusatasahassāna”nti hi etassa saṅghasadda avayavābhāvena sambandho, tassāpi sāmibhāvena therasaddeti. “Sattannaṃ bhikkhusatasahassāna”nti ca gaṇapāmokkhabhikkhūyeva sandhāya vuttaṃ. Tadā hi sannipatitā bhikkhū ettakāti gaṇanapathamatikkantā. Tathā hi veḷuvagāme vedanāvikkhambhanato paṭṭhāya “nacireneva bhagavā parinibbāyissatī”ti sutvā tato tato āgatesu bhikkhūsu ekabhikkhupi pakkanto nāma natthi. Yathāhu –

“Sattasatasahassāni, tesu pāmokkhabhikkhavo;
Thero mahākassapova, saṅghatthero tadā ahū”ti.

Āyasmā mahākassapo anussaranto maññamāno cintayanto hutvā ussāhaṃ janesi, anussaranto maññamāno cintayanto āyasmā mahākassapo ussāhaṃ janesīti vā sambandho. Mahantehi sīlakkhandhādīhi samannāgatattā mahanto kassapoti **mahākassapo**. Apica “**mahākassapo**”ti uruvelakassapo nadīkassapo gayākassapo kumārakassapoti ime khuddānukhuddake there upādāya

vuccati. Kasmā panāyasmā mahākassapo ussāhaṃ janesīti anuyoge sati taṃ kāraṇaṃ vibhāvento āha “**sattāhaparinibbutē**”tiādi. Satta ahāni samāhaṭṭhāni **sattāhaṃ**. Sattāhaṃ parinibbutassa assāti tathā yathā “acirapakkanto, māsajāto”ti, antatthaaññapadasamāsoyaṃ, tasmīṃ. Bhagavato parinibbānadvivasato paṭṭhāya sattāhe vītivatteti vuttaṃ hoti, etassa “vuttavacana”nti padena sambandho, tathā “**subhaddena vuḍḍhapabbajitenā**”ti etassapi. Tattha **subhaddoti** tassa nāmamattaṃ, vuḍḍhakāle pana pabbajitattā “**vuḍḍhapabbajitenā**”ti vuttaṃ, etena subhaddaparibbājakādīhi taṃ visesaṃ karoti. “**Alaṃ āvuso**”tiādinā tena vuttavacanaṃ nidasseti. So hi sattāhaparinibbutē bhagavati āyasmatā mahākassapattherena saddhiṃ pāvāya kusināraṃ addhānamaggapaṭipannesu pañcamattesu bhikkhusatesu avītarāge bhikkhū antarāmagge diṭṭhaājīvakassa santikā bhagavato parinibbānaṃ sutvā pattacīvarāni chaḍḍetvā bhāhā paggayhaṃ nānappakāraṃ paridevante disvā evamāha.

Kasmā pana so evamāhāti? Bhagavati āghātena. Ayaṃ kireso khandhake āgate **ātumāvattusmiṃ** (mahāva. 303) nahāpitapubbako vuḍḍhapabbajito bhagavati kusinārato nikkhamitvā aḍḍhateḷasehi bhikkhusatehi saddhiṃ ātumaṃ gacchante “bhagavā āgacchatī”ti sutvā “āgatakāleyāgudānaṃ karissāmī”ti sāmaṇerabhūmiyaṃ ṭhite dve putte etadavoca “bhagavā kira tātā ātumaṃ āgacchati mahatā bhikkhusaṅghena saddhiṃ aḍḍhateḷasehi bhikkhusatehi, gacchatha tumhe tātā, khurabhaṇḍaṃ ādāya nāḷiyā vā pasibbakena vā anugharakaṃ āhiṇḍatha, loṇampi telampi taṇḍulampi khādanīyampi saṃharatha, bhagavato āgataṃ yāgudānaṃ karissāmī”ti. Te tathā akaṃsu. Atha bhagavati ātumaṃ āgantvā bhusāgāraṃ pavīṭṭhe subhaddo sāyanhasamayaṃ gāmadvāraṃ gantvā manusse āmantetvā “hatthakammattaṃ me dethā”ti hatthakammaṃ yācitvā “kiṃ bhante karomā”ti vutte “idaññidañña gaṇhathā”ti sabbūpakaraṇāni gāhāpetvā vihāre uddhanāni kāretvā ekaṃ kāḷakaṃ kāsāvaṃ nivāsetvā tādisameva pārūpitvā “idaṃ karotha, idaṃ karothā”ti sabbarattim vicārento satasahassaṃ vissajjetvā bhojjayāguṇa madhugolaḷakaṇa paṭiyādāpesi. **Bhojjayāgu** nāma bhuñjitvā pātabbayāgu, tattha sappimadhuphāṇitamacchamaṃsapupphaphalarasādi yaṃ kiñci khādanīyaṃ nāma atthi, taṃ sabbam pavisati. Kīḷitukāmānaṃ sīsamakkhāyoggā hoti sugandhagandhā.

Atha bhagavā kālasseva sarīrapaṭijagganaṃ katvā bhikkhusaṅghaparivuto piṇḍāya caritum ātumābhimukho pāvāsi. Atha tassa ārocesum “bhagavā piṇḍāya gāmaṃ pavisati, tayā kassa yāgu paṭiyādītā”ti. So yathānivattapāruteheva tehi kāḷakakāsāvehi ekena hatthena dabbhiṇca kaṭacchuṇca gahetvā brahmā viya dakkhiṇaṃ jāṇumaṇḍalaṃ bhūmiyaṃ patitṭhapetvā vanditvā “paṭiggaṇhātu me bhante bhagavā yāgu”nti āha. Tato “jānantāpi tathāgatā pucchanti”ti khandhake (mahāva. 304) āgatanayena bhagavā pucchitvā ca sutvā ca taṃ vuḍḍhapabbajitaṃ vigarahitvā tasmīṃ vatthusmiṃ akappiyasamādānasikkhāpadaṃ, khurabhaṇḍapariharaṇasikkhāpadañcāti dve sikkhāpadaṇi paññāpetvā “anekakappakoṭṭiyo bhikkhave bhojanaṃ pariyesanteheva vītināmītā, idaṃ pana tumhākaṃ akappiyaṃ, adhammena uppannaṃ bhojanaṃ imaṃ paribhuñjitvā anekāni attabhāvasahassāni apāyesveva nibbattissanti, apetha mā gaṇhathā”ti vatvā bhikkhācārābhimukho agamāsi, ekabhikkhunāpi na kiñci gahitaṃ. Subhaddo anattamano hutvā “ayaṃ sabbam jānāmī”ti āhiṇḍati, sace na gahetukāmo pesetvā āroceṭabbaṃ assa, pakkāhāro nāma sabbaciraṃ tiṭṭhanto sattāhamattaṃ tiṭṭheyya, idaṇca mama yāvajīvaṃ pariyattaṃ assa, sabbam tena nāsitaṃ, ahitakāmo ayaṃ mayha”nti bhagavati āghātaṃ bandhitvā dasabale dharamāne kiñci vattum nāsakkhi. Evaṃ kirassa ahoṣi “ayaṃ uccā kulā pabbajito mahāpuriso, sace kiñci dharantassa vakkhāmi, mamaṃyeva santajjessatī”ti.

Svāyaṃ ajja mahākassapattherena saddhiṃ gacchanto “parinibbuto bhagavā”ti sutvā laddhassāso viya haṭṭhatuṭṭho evamāha. Thero pana taṃ sutvā hadaye pahāraṃ viya, matthake patitasukkhāsaṇiṃ viya (sukkhāsaṇi viya dī. ni. aṭṭha. 3.232) maññi, dhammasaṃvego cassa uppajji “sattāhamattaparinibbuto bhagavā, ajjāpissa suvaṇṇavaṇṇaṃ sarīraṃ dharatiyeva, dukkhena bhagavatā ārādhitasāsane nāma evaṃ lahuṃ mahantaṃ pāpaṃ kasaṭaṃ kaṇṭako uppanno, alaṃ kho panesa pāpo vaḍḍhamāno aññepi evarūpe sahāye labhitvā sāsaṇaṃ osakkāpetu”nti.

Tato thero cintesi “sace kho panāhaṃ imaṃ mahallakaṃ idheva pilotikaṃ nivāsetvā chārikāya okirāpetvā nīharāpessāmi, manussā ‘samaṇassa gotamassa sarīre dharamāneyeva sāvakaṃ vivadanti”ti amhākaṃ dosaṃ dassessanti, adhivāsemi tāva. Bhagavatā hi desitadhammo asaṅgahitapuppharāsīsado,

tattha yathā vātena pahaṭapupphāni yato vā tato vā gacchanti, evameva evarūpānaṃ vasena gacchante gacchante kāle vinaye ekaṃ dve sikkhāpadāni nassissanti, sutte eko dve pañhāvārā nassissanti, abhidhamme ekaṃ dve bhūmantarāni nassissanti, evaṃ anukkamena mūle natṭhe piśācasadisā bhavissāma, tasmā dhammavinayaśaṅgahaṃ karissāmi, evaṃ sati daḥhasuttena saṅgahitapupphāni viya ayaṃ dhammavinayo niccalo bhavissati. Etadatthañhi bhagavā mayhaṃ tiṇi gāvutāni paccuggamaṃ akāsi, tihi ovādehi (saṃ. ni. 2.149, 150, 151) upasampadaṃ akāsi, kāyato cīvaraparivattanaṃ akāsi, ākāse pāṇiṃ cāletvā candopamaṭṭipadaṃ kathento maññeva sakkhiṃ katvā kathesi, tikkhattuṃ sakalasāsanaratanāṃ paṭicchāpesi, mādisse bhikkhumi tiṭṭhamāne ayaṃ pāpo sāsane vaḍḍhiṃ mā alattha, yāva adhammo na dippati, dhammo na paṭibāhiyyati, avinayo na dippati, vinayo na paṭibāhiyyati, adhammavādino na balavanto honti, dhammavādino na dubbalā honti, avinayavādino na balavanto honti, vinayavādino na dubbalā honti, tāva dhammañca vinayañca saṅgāyissāmi, tato bhikkhū attano attano pahonakaṃ gahetvā kappiyākappiye kathessanti, athāyaṃ pāpo sayameva niggahaṃ pāpuṇissati, puna sīsaṃ ukkhipituṃ na sakkhissati, sāsanaṃ iddhañceva phītañca bhavissati”ti cintevā so “evaṃ nāma mayhaṃ cittaṃ uppanna”nti kassacipi anārocetvā bhikkhusaṅghaṃ samassāsetvā atha pacchā dhātubhājanadivase dhammavinayaśaṅgāyanatthaṃ bhikkhūnaṃ ussāhaṃ janesi. Tena vuttaṃ “āyasmā mahākassapo sattāhāparinibbute...pe... dhammavinayaśaṅgāyanatthaṃ bhikkhūnaṃ ussāhaṃ janesi”ti.

Tattha **alanti** paṭikkhepavacanaṃ, na yuttanti attho. **Āvusoti** paridevante bhikkhū ālapati. **Mā socitthāti** citte uppannalavasokena mā sokamakattha. **Mā paridevitthāti** vācāya mā vilāpamakattha. “Paridevanaṃ vilāpo”ti hi vuttaṃ. Asocanādīnaṃ kāraṇamāha “**sumuttā**”tiādīnā. **Tena mahāsamaṇenāti** nissakke karaṇavacanaṃ, smāvacanassa vā nābyappadeso. “**Upaddutā**”ti pade pana kattari tatiyāvasena sambandho. Ubhayāpekkhañhetuṃ padaṃ. **Upaddutā ca homāti** taṃkālēpekkhavattamānavacanaṃ, “tadā”ti seso. Atītatthe vā vattamānavacanaṃ, ahumhāti attho. **Anussaranto** dhammasaṃvegavaseneva, na pana kodhādivasena. Dhammasabhāvacintāvasena hi pavattaṃ sahottappañāṇaṃ dhammasaṃvego. Vuttañhetuṃ –

“Sabbasaṅkhatadhammesu, ottappākārasaṅghitaṃ;
Nāṇamohitabhārānaṃ, dhammasaṃvegasaññita”nti. (sārattha. ṭī.
1.paṭhamamahāsaṅgītikathāvaṇṇanā);

Aññaṃ ussāhajananakāraṇaṃ dassetuṃ “**īdisassā**”tiādi vuttaṃ. Tattha **īdisassa ca saṅghasannipātassāti** sattasatasahassagaṇapāmokkhattherappamukhagaṇanapathātikantasaṅghasannipātaṃ sandhāya vadati. “**Ṭhānaṃ kho panetaṃ vijjati**”tiādīnāpi aññaṃ kāraṇaṃ dasseti. Tiṭṭhati ettha phalaṃ tadāyattavuttitāyāti **ṭhānaṃ**, hetu. **Khoti** avadhāraṇe. **Panāti** vacanālaṅkāre, etaṃ ṭhānaṃ vijjateva, no na vijjati attho. Kiṃ pana tanti āha “**yaṃ pāpabhikkhū**”tiādi. **Yanti** nipātamattaṃ, kāraṇaniddeso vā, yena ṭhānena antaradhāpeyyuṃ, tadetaṃ ṭhānaṃ vijjatiyevāti. Pāpena lāmakena icchāvācarena samannāgatā bhikkhū **pāpabhikkhū**. Atīto satthā ettha, etassāti vā **atītasatthukaṃ** yathā “bahukattuko”ti. Padhānaṃ vacanaṃ **pāvācanaṃ**. **Pā**-saddo cettha nipāto “pā eva vutyassā”tiādīsu viya. Upasaggapadaṃ vā etaṃ, dīghaṃ katvā pana tathā vuttaṃ yathā “pāvadati”tipi vadanti. **Pakkhanti** alajjipakkhaṃ. “**Yāva cā**”tiādīnā saṅgītiyā sāsana-ciraṭṭhitikabhāve kāraṇaṃ, sādhaṅkaṃ dasseti. “Tasmā”ti hi padamajjhāharitvā “saṅgāyeyya”nti padena sambandhanīyaṃ.

Tattha **yāva ca dhammavinayo tiṭṭhatīti** yattakaṃ kālaṃ dhammo ca vinayo ca lajjipuggalesu tiṭṭhati. Parinibbānamañcake nipanna bhagavatā mahāparinibbānasutte (dī. ni. 2.216) vuttaṃ sandhāya “**vuttañheta**”ntiādīmāha. **Hi**-saddo āgamavasena dalhijotako. **Desito paññattoti** dhammopi desito ceva paññatto ca. Suttābhidhammasaṅgahitassa hi dhammassa atisaṅgamaṃ pabodhanaṃ desanā, tasseva pakārato nāpanaṃ vineyyasantāne ṭhapanāṃ paññāpanaṃ. Vinayopi desito ceva paññatto ca. Vinayatantisāṅgahitassa hi atthassa atisaṅgamaṃ pabodhanaṃ desanā, tasseva pakārato nāpanaṃ asaṅkarato ṭhapanāṃ paññāpanaṃ, tasmā kammadvayampi kiriyādvayena sambajjhaṃ yujjatiṭi veditabbaṃ.

Soti so dhammo ca vinayo ca. **Mamaccayenāti** mama accayakāle. “Bhummatthe karaṇaniddeso”ti hi akkharacintakā vadanti. Hetvatthe vā karaṇavacanāṃ, mama accayahetu tumhākaṃ satthā nāma bhavissatīti attho. Vuttañhi mahāparinibbānasuttavaṇṇanāyaṃ “mayi parinibbute tumhākaṃ satthukiccaṃ sādheṣsatī”ti (dī. ni. aṭṭha. 2.216). Lakkhaṇavacanāñhettha hetvatthasādhakaṃ yathā “nette ujum gate satī”ti (a. ni. 4.70; netti. 10.90, 93). Idaṃ vuttaṃ hoti – mayā vo ṭhiteneva “idaṃ lahukaṃ, idaṃ garukaṃ, idaṃ satekiccaṃ, idaṃ atekiccaṃ, idaṃ lokavajjaṃ, idaṃ paṇṇattivajjaṃ, ayaṃ āpatti puggalassa santike vuṭṭhāti, ayaṃ gaṇassa, ayaṃ saṅghassa santike vuṭṭhāti”ti sattanaṃ āpattikkhandhānaṃ avītikkamanīyatāvasena otiṇṇavatthusmiṃ sakhandhakaparivāro ubhatovibhaṅgo mahāvinayo nāma desito, taṃ sakalampi vinayaṭṭhakaṃ mayi parinibbute tumhākaṃ satthukiccaṃ sādheṣsatī “idaṃ vo kattabbaṃ, idaṃ vo na kattabba”nti kattabbākattabbassa vibhāgena anusāsanato. Ṭhiteneva ca mayā “ime cattāro satipaṭṭhānā, cattāro sammappadhānā, cattāro iddhipādā, pañcindriyāni, pañca balāni, satta bojjhaṅgā, ariyo aṭṭhaṅgiko maggo”ti tena tena vineyyānaṃ ajjhāsāyānurūpena pakārena ime sattatiṃsa bodhipakkhiyadhamme vibhajitvā vibhajitvā suttantapaṭṭhakaṃ desitaṃ, taṃ sakalampi suttantapaṭṭhakaṃ mayi parinibbute tumhākaṃ satthukiccaṃ sādheṣsatī taṃtaṃcariyānurūpaṃ sammāpaṭipattiyā anusāsanato, ṭhiteneva ca mayā “ime pañcakkhandhā (dī. ni. aṭṭha. 2.216), dvādasāyatanāni, aṭṭhārasa dhātuyo, cattāri saccāni, bāvīsatiṃdriyāni, nava hetū, cattāro āhārā, satta phassā, satta vedanā, satta saññā, satta cetanā, satta cittāni. Tatrāpi ettakā dhammā kāmāvacarā, ettakā rūpāvacarā, ettakā arūpāvacarā, ettakā pariyāpannā, ettakā apariyāpannā, ettakā lokiyā, ettakā lokuttarā”ti ime dhamme vibhajitvā vibhajitvā abhidhammapaṭṭhakaṃ desitaṃ, taṃ sakalampi abhidhammapaṭṭhakaṃ mayi parinibbute tumhākaṃ satthukiccaṃ sādheṣsatī khandhādivibhāgena ñāyamānaṃ catusaccasambodhāvahattā. Iti sabbampetaṃ abhisambodhito yāva parinibbānā pañcacattālīsa vassāni bhāsitaṃ lapitaṃ “tīni ṭṭhakaṃ, pañca nikāyā, navaṅgāni, caturāsīti dhammakkhandaṃ saṃsaṃsāni”ti evaṃ mahappabhedāṃ hoti. Imāni caturāsīti dhammakkhandaṃ saṃsaṃsāni tiṭṭhanti, ahaṃ ekova parinibbāyissāmi, ahañca panidāni ekova ovaḍāmi anusāsāmi, mayi parinibbute imāni caturāsīti buddhasaṃsaṃsāni tumhe ovaḍissanti anusāsissanti ovaḍānusāsānakiccassa nipphādanatoti.

Sāsananti pariyattipaṭipattipaṭivedhavasena tividhampi sāsanāṃ, nippariyāyato pana sattatiṃsa bodhipakkhiyadhammā. Addhānaṃ gamitumalanti **addhaniyaṃ**, addhānagāmi addhānakkhamanti attho. Ciraṃ ṭṭhiti etassāti **ciraṭṭhitikaṃ**. Idaṃ vuttaṃ hoti – yena pakārena idaṃ sāsanāṃ addhaniyaṃ, tatoyeva ca ciraṭṭhitikaṃ bhaveyya, tena pakārena dhammañca vinayañca yadi panāhaṃ saṅgāyeyyaṃ, sādhu vatāti.

Idāni sammāsambuddhena attano kataṃ anuggahavisesaṃ samanussaritvā cintanākāraṃpi dassento “**yañcāhaṃ bhagavatā**”tiādimāha. Tattha “yañcāha”nti etassa “anuggahito, pasaṃsito”ti etehi sambandho. **Yanti** yasmā, kiriyāparāmasanaṃ vā etaṃ, tena “anuggahito, pasaṃsito”ti ettha anuggahaṇaṃ, pasaṃsanañca parāmasati. “Dhāressasi”tiādikāṃ pana vacanaṃ bhagavā aññatarasmiṃ rukkhamaṇe mahākassapaṭṭherena paññattasaṅghāṭiyaṃ nisinna taṃ saṅghāṭiṃ padumapupphavaṇṇena pañinā antantena parāmasanto āha. Vuttañhetāṃ kassapaṃyutte (saṃ. ni. 2.154) mahākassapaṭṭhereneva ānandattheraṃ āmantetvā kathentena –

“Atha kho āvuso bhagavā maggā okkamma yena aññataraṃ rukkhamaṇaṃ tenupasaṅkami, atha khvāhaṃ āvuso paṭapilotikānaṃ saṅghāṭiṃ catugguṇaṃ paññapetvā bhagavantaṃ etadavocaṃ ‘idha bhante bhagavā nisīdatu, yaṃ mamassa dīgharattaṃ hitāya sukhāyā’ti. Nisīdi kho āvuso bhagavā paññatte āsane, nisajja kho maṃ āvuso bhagavā etadavoca ‘mudukā kho tyāyaṃ kassapa paṭapilotikānaṃ saṅghāṭi’ti. Paṭiggaṇhātu me bhante bhagavā paṭapilotikānaṃ saṅghāṭiṃ anukampaṃ upādāyāti. Dhāressasi pana me tvamaṃ kassapa sāṇāni paṃsukūlāni nibbasanānīti. Dhāressāmaṃ bhante bhagavato sāṇāni paṃsukūlāni nibbasanānīti. So khvāhaṃ āvuso paṭapilotikānaṃ saṅghāṭiṃ bhagavato pādāsiṃ, ahaṃ pana bhagavato sāṇāni paṃsukūlāni nibbasanāni paṭipajji”nti (saṃ. ni. 2.154).

Tattha **mudukā kho tyāyanti** mudukā kho te ayaṃ. Kasmā pana bhagavā evamaḥāti? Therena saha cīvaraṃ parivattetukāmatāya. Kasmā parivattetukāmo jātoti? Therāṃ attano ṭṭhāne ṭṭhapatetukāmatāya. Kiṃ sārīputtamoggallānā natthīti? Atthi, evaṃ panassa ahoṣi “ime na ciraṃ ṭṭhassanti, ‘kassapa pana

vīsavassasatāyuko, so mayi parinibbute sattapaṇṇiguhāyaṃ vasitvā dhammavinayasaṅgahaṃ katvā mama sāsanaṃ pañcavassasahassaparimāṇakālaṃ pavattanakaṃ karissatī”ti attano naṃ ṭhāne ṭhapesi, evaṃ bhikkhū kassapassa sussusitabbaṃ maññissantī”ti tasmā evamāha. Thero pana yasmā cīvarassa vā pattassa vā vaṇṇe kathite “imaṃ tumhe gaṇhathā”ti vacanaṃ cārittameva, tasmā “paṭiggaṇhātu me bhante bhagavā”ti āha.

Dhāressasi pana me tvaṃ kassapāti kassapa tvaṃ imāni paribhogajīṇṇāni paṃsukūlāni pārupitūṃ sakkhissasīti vadati. Tañca kho na kāyabalaṃ sandhāya, paṭipattipūraṇaṃ pana sandhāya evamāha. Ayañhettha adhippāyo – ahaṃ imaṃ cīvaraṃ puṇṇaṃ nāma dāsīṃ pārupitvā āmakasusāne chaḍḍitaṃ susānaṃ pavasitvā tumbamatthehi pāṇakehi samparikīṇṇaṃ te pāṇake vidhunitvā mahāriyavaṃse ṭhatvā aggahesiṃ, tassa me imaṃ cīvaraṃ gahitadivase dasasahassacakkavāle mahāpathavī mahāviraṃ viravamānā kampittha, ākāsaṃ taṭataṭāyi, cakkavāle devatā sādhukāraṃ adamsu, imaṃ cīvaraṃ gaṇhantena bhikkhunā jātipaṃsukūlikena jātiāraññikena jātiēkāsanikena jātisapadānacārikena bhavitūṃ vaṭṭati, tvaṃ imassa cīvarassa anucchavikaṃ kātuṃ sakkhissasīti. Theropi attanā pañcannaṃ hatthīnaṃ balaṃ dhāreti, so taṃ atakkayitvā “ahametam paṭipattim pūressāmī”ti ussāhena sugatacīvarassa anucchavikaṃ kātukāmo “dhāressāmahaṃ bhante”ti āha. **Paṭipajjinti** paṭipannosiṃ. Evaṃ pana cīvaraparivattanaṃ katvā therena pārupitacīvaraṃ bhagavā pārupi, satthu cīvaraṃ thero. Tasmīṃ samaye mahāpathavī udakapariyantaṃ katvā unnadantī kampittha.

Sāṇāni paṃsukūlānīti matakāḷevaraṃ pariveṭhetvā chaḍḍitāni tumbamatte kimī papphoṭetvā gahitāni sāṇavākamayāni paṃsukūlacīvarāni. **Nibbasanānī**ti niṭṭhitavasana-kiccāni, paribhogajīṇṇānīti attho. Ettha ca kiñcāpi ekameva taṃ cīvaraṃ, anekāvayavattā pana bahuvacanaṃ katanti **majjhimaṅgaṇṭhipade** vuttaṃ. **Cīvare sādharmaṇaparibhogenā**ti ettha attanā sādharmaṇaparibhogenāti atthassa viññāyamānattā, viññāyamānatthassa ca saddassa payoge kāmācārattā “attanā”ti na vuttaṃ. “Dhāressasi pana me tvaṃ kassapa sāṇāni paṃsukūlānī”ti (saṃ. ni. 2.154) hi vuttattā “attanāva sādharmaṇaparibhogenā”ti viññāyati, nāññena. Na hi kevalaṃ saddatoyeva sabbattha atthanicchayo, atthapakaraṇādīnāpi yebhuyena atthassa niyamitattā. Ācariyadhammapālattherena panettha evaṃ vuttaṃ “cīvare sādharmaṇaparibhogenāti ettha ‘attanā samasamaṭṭhapanenā’ti idha vuttaṃ attanā – saddamānetvā ‘cīvare attanā sādharmaṇaparibhogenā’ti yojetabbaṃ.

Yassa yena hi sambandho, dūraṭṭhampi ca tassa taṃ;
Atthato hyasamānānaṃ, āsannattamakāraṇanti.

Atha vā bhagavatā cīvare sādharmaṇaparibhogenā bhagavatā anuggahitoti yojanīyaṃ. Ekassāpi hi karaṇaniddesassa sahādiyogakattutthajotakattasambhavato”ti. Samānaṃ dhāraṇametassāti **sādharmaṇo**, tādiso paribhogoti **sādharmaṇaparibhogo**, tena. Sādharmaṇaparibhogenā ca samasamaṭṭhapanena ca anuggahitoti sambandho.

Idāni –

“Ahaṃ bhikkhave, yāvade ākaṅkhāmi vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi savitakkaṃ savicāraṃ vivekaṃ pītisukhaṃ paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharāmi, kassapopi bhikkhave yāvade ākaṅkhati vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi savitakkaṃ savicāraṃ vivekaṃ pītisukhaṃ paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharatī”tiādīnā (saṃ. ni. 2.152) –

Navānupubbavihāraḷabhiññāpabhede uttarimanussadhamme attanā samasamaṭṭhapanatthāya bhagavatā vuttaṃ kassapasamyutte (saṃ. ni. 2.151) āgataṃ pālīmimaṃ peyyālamukhena, ādiggaṇaṇena ca saṅkhipitvā dassento āha “**ahaṃ bhikkhave**”tiādī.

Tattha **yāvadeti** yāvadeva, yattakaṃ kālaṃ ākaṅkhāmi, tattakaṃ kālaṃ viharāmīti attho. Tatoyeva hi **majjhimaṅgaṇṭhipade**, **cūḷaṅgaṇṭhipade** ca “**yāvadeti** yāvadevāti vuttaṃ hotī”ti likhitam.

Samyuttaṭṭhakathāyampi “yāvade ākaṅkhāmīti yāvadeva icchāmī”ti (saṃ. ni. aṭṭha. 1.2.152) attho vutto. Tathā hi tattha līnatthapakāsaniyaṃ **ācariyadhammapālattherena** “yāvadevāti iminā samānattham yāvade”ti idaṃ pada”nti vuttaṃ. Potthakesu pana katthaci “yāvadevā”ti ayameva pāṭho dīssati. Api ca **yāvadeti** yattakaṃ samāpattivihāraṃ viharitum ākaṅkhāmi, tattakaṃ samāpattivihāraṃ viharāmīti samāpattiṭṭhāne, yattakaṃ abhiññāvohāraṃ voharitum ākaṅkhāmi, tattakaṃ abhiññāvohāraṃ voharāmīti abhiññāṭṭhāne ca saha pāṭhasesena attho veditabbo. **Ācariyadhammapālattherenāpi** tadevattham yathālābhanayena dassetuṃ “yattake samāpattivihāre, abhiññāvohāre vā ākaṅkhanto viharāmi ceva voharāmi ca, tathā kassapopīti attho”ti vuttaṃ. Apare pana “yāvadeti ‘yaṃ paṭhamajjhānaṃ ākaṅkhāmi, taṃ paṭhamajjhānaṃ upasampajja viharāmī’tiādinā samāpattiṭṭhāne, iddhividhābhiññāṭṭhāne ca ajjhāharitassa ta-saddassa kammavasena ‘yaṃ dibbasotaṃ ākaṅkhāmi, tena dibbasotena sadde suṇāmī’tiādinā sesābhiññāṭṭhāne karaṇavasena yojanā vattabbā”ti vadanti. **Vivicceva kāmehi** ettha **eva**-saddo niyamatto, ubhayattha yojetabbo. Yamettha vattabbaṃ, tadupari āvi bhavissati.

Navānupubbavīhāraḥabhiññāppabhedeti ettha **navānupubbavīhārā** nāma anupaṭipāṭiyā samāpajjitabbatā evaṃsaññitā nirodhasamāpattiyā saha aṭṭha samāpattiyō. **Chālabhiññā** nāma āsavakkhayañāṇena saha pañcābhiññāyō. Katthaci potthake cettha ādisaddo dīssati. So anadhippeto yathāvuttāya pāṭiyā gahetabbassa atthassa anavasesattā. Manussesu, manussānaṃ vā uttaribhūṭānaṃ, uttarīnaṃ vā manussānaṃ jhāyīnañceva ariyānañca dhammoti **uttarimanussadhammo**, manussadhammā vā uttarīti **uttarimanussadhammo**. Dasa kusalakammapathā cettha vinā bhāvanāmanasikārena pakatiyāva manussehi nibbattetabbato, manussattabhāvāvahanato ca **manussadhammo** nāma, tato uttari pana jhānādi uttarimanussadhammoti veditabbo. **Samasamaṭṭhapanenā** “ahaṃ yattakaṃ kālaṃ, yattake vā samāpattivihāre, yattakā abhiññāyō ca vaḷaṅjemi, tathā kassapopī”ti evaṃ samasamaṃ katvā ṭhapanena. Anekaṭṭhānesu ṭhapanam, kassacipi uttarimanussadhammassa asesabhāvena ekantasamaṭṭhapanam vā sandhāya “samasamaṭṭhapanenā”ti vuttaṃ, idañca navānupubbavīhāraḥabhiññābhāvasāmaññena pasamsāmantanti daṭṭhabbaṃ. Na hi āyasmā mahākassapo bhagavā viya devasikaṃ catuvīsati koṭisatasahasasāṅkhyā samāpattiyō samāpajjati, yamakapāṭihāriyādivasena ca abhiññāyō vaḷaṅjetīti. Ettha ca uttarimanussadhamme attanā samasamaṭṭhapanenā”ti idaṃ nidassanamattanti veditabbaṃ. Tathā hi –

“Ovada kassapa bhikkhū, karohi kassapa bhikkhūnaṃ dhammiṃ kathaṃ, ahaṃ vā kassapa bhikkhū ovadeyyaṃ, tvaṃ vā. Ahaṃ vā kassapa bhikkhūnaṃ dhammiṃ kathaṃ kareyyaṃ, tvaṃ vā”ti –

Evampi attanā samasamaṭṭhapanamakāsiyevāti.

Tathāti rūpūpasamhāro yathā anuggahito, tathā pasamsitoti. **Ākāse pāṇiṃ cāletvāti** bhagavatā attanoyeva pāṇiṃ ākāse cāletvā kulesu alaggacittatāya ceva karaṇabhūṭāya pasamsitoti sambandho. **Alaggacittatāyāti** vā ādhāre bhummaṃ, ākāse pāṇiṃ cāletvā kulūpakassa bhikkhuno alaggacittatāya kulesu alagganacittena bhavitum yuttatāya ceva maññeva sakkhiṃ katvā pasamsitoti attho. Yathāha –

“Atha kho bhagavā ākāse pāṇiṃ cālesi seyyathāpi bhikkhave, ayaṃ ākāse pāṇi na sajjati na gayhati na bajjhati, evameva kho bhikkhave yassa kassaci bhikkhuno kulāni upasaṅkamato kulesu cittaṃ na sajjati na gayhati na bajjhati ‘labhantu lābhakāmā, puññakāmā karontu puññāni’ti. Yathā sakena lābhena attamano hoti sumano, evaṃ paresaṃ lābhena attamano hoti sumano. Evarūpo kho bhikkhave bhikkhu arahati kulāni upasaṅkamitum. Kassapassa bhikkhave kulāni upasaṅkamato kulesu cittaṃ na sajjati na gayhati na bajjhati ‘labhantu lābhakāmā, puññakāmā karontu puññāni’ti. Yathā sakena lābhena attamano hoti sumano, evaṃ paresaṃ lābhena attamano hoti sumano”ti (saṃ. ni. 2.146).

Tattha **ākāse pāṇiṃ cālesīti** nīle gaganantare yamakavijjukaṃ sañcālayamāno viya heṭṭhābhāge, uparibhāge, ubhato ca passesu pāṇiṃ sañcālesi, idañca pana tepītake buddhavacane asambhinnapadaṃ nāma. **Attamanoti** sakamano, na domanassena pacchinditvā gahitamano. **Sumanoti** tuṭṭhamano, idāni yo

hīnādhimuttiko micchāpaṭipanno evaṃ vadeyya “sammāsambuddho ‘alaggacittatāya ākāse cālitapāṇūpamā kulāni upasaṅkamathā’ ti vadanto aṭṭhāne ṭhapeti, asayhabhāraṃ āropeti, yaṃ na sakkā kātuṃ, taṃ kārehi” ti, tassa vādapathaṃ pacchinditvā “sakkā ca kho evaṃ kātuṃ, atthi evarūpo bhikkhū” ti āyasmantaṃ mahākassapattherameva sakkhiṃ katvā dassento “**kassapassa bhikkhave**” tiādīmāha.

Aññampi pasaṃsanamāha “**candopamaṭipadāya cā**” ti, candapaṭibhāgāya paṭipadāya ca karaṇabhūtāya pasaṃsito, tassaṃ vā ādhārabhūtāya maññeva sakkhiṃ katvā pasaṃsitoti attho. Yathāha –

“Candūpamā bhikkhave kulāni upasaṅkamatha apakasseva kāyaṃ, apakassa cittaṃ niccanavakā kulesu appagabbhā. Seyyathāpi bhikkhave puriso jarudapānaṃ vā olokeyya pabbatavisamaṃ vā nadīviduggaṃ vā apakasseva kāyaṃ, apakassa cittaṃ, evameva kho bhikkhave candūpamā kulāni upasaṅkamatha apakasseva kāyaṃ, apakassa cittaṃ niccanavakā kulesu appagabbhā. Kassapo bhikkhave candūpamo kulāni upasaṅkamati apakasseva kāyaṃ, apakassa cittaṃ niccanavako kulesu appagabbho” ti (saṃ. ni. 2.146).

Tattha **candūpamā** ti candasadisā hutvā. Kiṃ parimaṇḍalatāya sadisāti? No, apica kho yathā cando gaganatalaṃ pakkhandamāno na kenaci saddhiṃ santhavaṃ vā sinehaṃ vā ālayaṃ vā nikantiṃ vā patthanaṃ vā pariyaṭṭhānaṃ vā karoti, na ca na hoti mahājanassa piyo manāpo, tumhepi evaṃ kenaci saddhiṃ santhavādīnaṃ akaraṇena bahujanassa piyā manāpā candūpamā hutvā khattiyakulādīni cattāri kulāni upasaṅkamathāti attho. Apica yathā cando andhakāraṃ vidhamati, ālokaṃ pharati, evaṃ kilesandhakāraṃ vidhamana, ñāṇālokapharaṇena ca candūpamā hutvāti evamādhipi nayehi attho daṭṭhabbo.

Apakasseva kāyaṃ, apakassa cittanti teneva santhavādīnamakaraṇena kāyañca cittañca apakassivā, akaḍḍhitvā apanetvāti attho. **Niccanavakā** ti niccaṃ navikāva, āgantukasadisā eva hutvāti attho. Āgantuko hi paṭipāṭiyā sampattagehaṃ pavisitvā sace naṃ gharasāmikā disvā “amhākaṃ puttabhātaropi vippavāsagatā evaṃ vicariṃsū” ti anukampamānā nisīdāpetvā bhojenti, bhuttamattoyeva “tumhākaṃ bhājanaṃ gaṇhathā” ti utṭhāya pakkamati, na tehi saddhiṃ santhavaṃ vā karoti, kiccakaraṇīyāni vā saṃvidahati, evaṃ tumhepi paṭipāṭiyā sampattagehaṃ pavisitvā yaṃ iriyāpathesu pasannā manussā denti, taṃ gahetvā pacchinnasanthavā tesam kiccakaraṇīye abyāvaṭā hutvā nikkhamathāti dīpeti. **Appagabbhāti** na pagabbhā, aṭṭhaṭṭhānena kāyapāgabbhiyena, catuṭṭhānena vacīpāgabbhiyena, anekaṭṭhānena manopāgabbhiyena ca virahitā kulāni upasaṅkamathāti attho.

Jarudapānanti jinṇakūpaṃ. **Pabbatavisamanti** pabbate visamaṃ papātaṭṭhānaṃ. **Nadīvidugganti** nadiyā viduggaṃ chinnaṭaṭṭhānaṃ. **Evameva khoti** ettha idaṃ opammaṃsaṃsandanaṃ – jarudapānādayo viya hi cattāri kulāni, olokanapuriso viya bhikkhu, yathā pana anapaṭṭhakāyacitto tāni olokento puriso tattha patati, evaṃ arakkhitehi kāyādīhi kulāni upasaṅkamanto bhikkhu kulesu bajjhati, tato nānappakāraṃ sīlapādabhañjanādikaṃ anattaṃ pāpuṇāti. Yathā pana apapaṭṭhakāyacitto puriso tattha na patati, evaṃ rakkhiteneva kāyena, rakkhitāya vācāya, rakkhitehi cittehi, sūpaṭṭhitāya satiyā apapaṭṭhakāyacitto hutvā kulāni upasaṅkamanto bhikkhu kulesu na bajjhati, athassa sīlasaddhāsamādhipaññāsaṅkhātāni pādahattakucchisīsāni na bhañjanti, rāgakaṇṭakādayo na vijjhanti, sukhito yenakāmaṃ agatapubbaṃ nibbānadisaṃ gacchati, evarūpo ayaṃ mahākassapoti hīnādhimuttikassa micchāpaṭipannassa vādapathapacchindanattaṃ mahākassapattheraṃ eva sakkhiṃ katvā dassento “**kassapo bhikkhave**” tiādīmāhāti. Evampettha atthamicchāntialaggacittatāsaṅkhātāya candopamaṭipadāya karaṇabhūtāya pasaṃsito, tassaṃ vā ādhārabhūtāya maññeva sakkhiṃ katvā pasaṃsitoti, evaṃ sati ceva-saddo, ca-saddo ca na payujjitabbo dvinnaṃ padānaṃ tulyādhikaraṇattā, ayameva attho pāṭho ca yuttataro viya dissati **parinibbānasuttavaṇṇanāyaṃ** “ākāse paṇiṃ cāletvā candūpamaṃ paṭipadaṃ kathento maṃ kāyasakkhiṃ katvā kathesi” ti (dī. ni. aṭṭha. 2.232) vuttattāti.

Tassa kimaññaṃ āṇayaṃ bhavissati, aññatra dhammavinayasaṅgāyanāti adhippāyo. Tattha **tassāti** yaṃ-saddassa kāraṇanidassane “tasmā” ti ajjhāharitvā tassa meti attho, kiriyāparāmasane pana

tassa anuggahaṇassa, pasamsanassa cāti. Potthakesupi katthaci “tassa me”ti pāṭho dissati, evaṃ sati kiriyāparāmasane “tassā”ti aparaṃ padamajjhāharitabbaṃ. Natthi iṇaṃ yassāti aṇaṇo, tassa bhāvo **āṇaṇyaṃ**. Dhammavinayasaṅgāyanaṃ ṭhapetvā aññaṃ kiṃ nāma tassa iṇavirahitattaṃ bhavissati, na bhavissati evāti attho. “**Nanu maṃ bhagavā**”tiādinā vuttamevatthaṃ upamāvasena vibhāveti. **Sakakavacaissariyānuppādānenāti** ettha **kavaco** nāma uracchado, yena uro chādīyate, tassa ca cīvaranidassanena gahaṇaṃ, issariyassa pana abhiññāsamāpattinidassanēnāti daṭṭhabbaṃ. **Kulavaṃsappatiṭṭhāpakanti** kulavaṃsassa kulapaveṇiyā patiṭṭhāpakaṃ. “**Me**”ti padassa niccasāpekkhattā **saddhammavaṃsappatiṭṭhāpakoti** samāso. Idaṃ vuttaṃ hoti – sattusaṅghanimmaddanena attano kulavaṃsappatiṭṭhāpanatthaṃ sakakavacaissariyānuppādānenā kulavaṃsappatiṭṭhāpakaṃ puttaṃ rājā viya bhagavāpi maṃ dīghadassī “saddhammavaṃsappatiṭṭhāpako me ayaṃ bhavissati”ti mantvā sāsanaṃ paccatthikagaṇanimmaddanena saddhammavaṃsappatiṭṭhāpanatthaṃ cīvaradānasamasamaṭṭhapanasankhātena iminā asādhāraṇānuggahena anuggahesi nanu, imāya ca uḷārāya pasamsāya pasamsi nanūti. **Iti cintayantoti** ettha **itisaddena** “antaradhāpeyyuṃ, saṅgāyeyyaṃ, kimaññaṃ āṇaṇyaṃ bhavissati”ti vacanaṃ pubbaṅgamaṃ, “ṭhānaṃ kho panetaṃ vijjati”tiādi vākyattayaṃ nidasseti.

Idāni yathāvuttamatthaṃ saṅgītikkhandaḥapāḷiyā sādheṇto āha “**yathāhā**”tiādi. Tattha **yathāhā**ti kiṃ āha, mayā vuttassa atthassa sādhaḥkaṃ kiṃ āhāti vuttaṃ hoti. Yathā vā yena pakārena mayā vuttaṃ, tathā tena pakārena pāḷiyampi āhāti attho. Yathā vā yaṃ vacanaṃ pāḷiyaṃ āha, tathā tena vacanena mayā vuttavacanaṃ saṃsandati ceva sameti ca yathā taṃ gaṅgodakena yamunodakantipi vattabbo pāḷiyā sādhanatthaṃ udāharitabhāvassa paccakkhato viññāyamānattā, viññāyamānattassa ca saddassa payoge kāmācārattā. Adhippāyavibhāvanatthā hi atthayojanā. Yathā vā yena pakārena dhammavinayasaṅgāyanatthaṃ bhikkhūnaṃ ussāhaṃ janesi, tathā tena pakārena pāḷiyampi āhāti attho. Evamīdisesu.

Ekamidāhanti ettha **idanti** nipātamattaṃ. **Ekam samayanti** ca bhummatthe upayogavacanaṃ, ekasmiṃ samayeti attho. **Pāvāyāti** pāvānagarato, tattha piṇḍāya caritvā “kusināraṃ gamissāmi”ti **addhānamaggappaṭipannoti** vuttaṃ hoti. **Addhānamaggoti** ca dīghamaggo vuccati, dīghapariyāyo hettha addhānasaddo. **Mahatāti** guṇamahattenapi saṅkhyāmahattenapi mahatā. “**Pañcamattehi**”tiādinā saṅkhyāmahattaṃ dasseti, mattasaddo ca pamāṇavacano “bhojane mattaññutā”tiādīsu (a. ni. 3.16) viya. “Dhammavinayasaṅgāyanatthaṃ ussāhaṃ janesi”ti etassatthassa sādhanatthaṃ āhatā “atha kho”tiādikā pāḷi yathāvuttamatthaṃ na sādheti. Na hettha ussāhajananaṃ appakāro āgatoti codanaṃ pariharitumāha “**sabbaṃ subhaddakaṇḍaṃ vitthārato veditabba**”nti. Evampesā codanā tadavatthāyevāti vuttaṃ “**tato paraṃ āhā**”tiādi. Apica yathāvuttatthasādhikā pāḷi mahatarāti ganthagaruṭāpariharaṇatthaṃ majjhe peyyālamukhena ādiantameva pāḷiṃ dassenti “**sabbaṃ subhaddakaṇḍaṃ vitthārato veditabba**”nti āha. Tena hi “atha khvāhaṃ āvuso maggā okkamma aññatarasmiṃ rukkhamaṇe nisīdī”ti (cūlava. 437) vuttapāḷito paṭṭhāya “yaṃ na icchissāma, na taṃ karissāma”ti (cūlava. 437) vuttapāḷipariyosānaṃ subhaddakaṇḍaṃ dasseti.

“**Tato para**”ntiādinā pana tadavasesaṃ “handa mayaṃ āvuso”tiādikam ussāhajananaṃ appakāradassanapāḷiṃ. Tasmā **tato paraṃ āhāti** ettha subhaddakaṇḍato paraṃ ussāhajananaṃ appakāradassanavacanaṃ āhāti attho veditabbo. **Mahāgaṇṭhipadepi** hi soyevattho vutto. Ācariyasāriputtattherenāpi (sārattha. ṭī. 1.paṭhamamahāsāṅgītikathāvaṇṇanā) tatheva adhippeto. Ācariyadhammapālattherena pana “tato paranti tato bhikkhūnaṃ ussāhajananaṃ parato”ti (dī. ni. ṭī. 1.paṭhamamahāsāṅgītikathāvaṇṇanā) vuttaṃ, tadetaṃ vicāretabbaṃ heṭṭhā ussāhajananaṃ appakārasa pāḷiyaṃ avuttattā. Ayameva hi ussāhajananaṃ appakāro yadidaṃ “handa mayaṃ āvuso dhammaṇca vinayaṇca saṅgāyeyyāma, pure adhammo dīppatī”tiādi. Yadi pana subhaddakaṇḍameva ussāhajananaṃ hetubhūtaṃ subhaddena vuttavacanaṃ pakāsanattā ussāhajananaṃ vadeyya, natthevettha vicāretabbatāti. **Pure adhammo dīppatī** ettha **adhammo** nāma dasakusalakammaṃ pathapaṭipakkhabhūto adhammo. Dhammavinayasaṅgāyanatthaṃ ussāhajananaṃ appasaṅgattā vā tadasaṅgāyanahetuko dosagaṇopi sambhavati, “adhammavādino balavanto honti, dhammavādino dubbalā honti”ti vuttattā silāvipattiādi hetuko pāpicchatādidosaṅgaṇo adhammotipi vadanti. **Pure dīppatī** api nāma dīppati.

Samsayatthe hi pure-saddo. Atha vā yāva adhammo dhammaṃ paṭibāhitaṃ samattho hoti, tato puretamevāti attho. Āsanne hi anadhippete ayaṃ pure-saddo. **Dippatīti** dippissati, pure-saddayogena hi anāgatatthe ayaṃ vattamānapayogo yathā “purā vassati devo”ti. Tathā hi vuttaṃ –

“Anāgate sannicchaye, tathātīte ciratane;
Kāladvayepi kavīhi, puresaddo payujjate”ti. (vajira. ṭi. bāhiranidānakathāvaṇṇanā);

“Pureyāvapurāyoge, niccaṃ vā karaḥi kadā;
Lacchāyamapi kiṃ vutte, vattamānā bhavissatī”ti ca.

Keci panettha evaṃ vaṇṇayanti – **pureti** pacchā anāgate, yathā addhānaṃ gacchantassa gantabbamaggo “pure”ti vuccati, tathā idhāpi maggagamanāyena anāgatakālo “pure”ti vuccatīti. Evaṃ sati taṃkālēpekkhāya cettha vattamānapayogo sambhavati. **Dhammo paṭibāhiyyatīti** etthāpi pure-saddena yojetvā vuttanāyena attho veditabbo, tathā dhammopi adhammaviparītavasena, ito parampi eseva nayo. **Avinayoti** pahānavinayasamvaravinayānaṃ paṭipakkabhūto avinayo. **Vinayavādino dubbalā hontīti** evaṃ iti-saddena pāṭho, so “tato paraṃ āhā”ti ettha āha-saddena sambajjhitabbo.

Tena hīti uyyojanatthe nipāto. Uccinane uyyojentā hi mahākassapattheraṃ evamāhaṃsu “**bhikkhū uccinatū**”ti, saṅgītiyā anurūpe bhikkhū uccinitvā upadhāretvā gaṇhātūti attho. “**Sakala...pe... pariggahesī**”ti etena sukkhavipassakakhīṇāsavapariyantānaṃ yathāvuttapuggalānaṃ satipi āgamādhigamasambhave saha paṭisambhidāhi pana tevijjādiguṇayuttānaṃ āgamādhigamasampattiyā ukkaṃsagatattā saṅgītiyā bahūpakāraṃ dasseti. Sakalaṃ suttageyyādikaṃ navaṅgaṃ ettha, etassāti vā **sakalanavaṅgaṃ**, satthu bhagavato sāsanaṃ **satthusāsanaṃ** sāsīyati etenāti katvā, tadeva satthusāsanaṃ **sakalanavaṅgasatthusāsanaṃ**. Nava vā suttageyyādīni aṅgāni ettha, etassāti vā **navaṅgaṃ**, tameva satthusāsanaṃ, tañca sakalameva, na ekadesanti tathā. Atthakāmena pariyāpuṇitabbā sikkhitabbā, diṭṭhadhammikādipurisatthaṃ vā nipphādetuṃ pariyattā samatthāti **pariyatti**, tīṇi piṭakāni, sakalanavaṅgasatthusāsanasāṅkhātā pariyatti, taṃ dhārentīti tathā, tādīsati attho. **Puthujjana...pe... sukkhavipassakakhīṇāsavabhikkhūti** ettha –

“Duve puthujjanā vuttā, buddhenādiccabandhunā;
Andho puthujjano eko, kalyāṇeko puthujjano”ti. (dī. ni. aṭṭha. 1.7; ma. ni. aṭṭha. 1.2; saṃ. ni. aṭṭha. 2.61; a. ni. aṭṭha. 1.51; cūḷani. aṭṭha. 88; paṭi. ma. aṭṭha. 2.130); –

Vuttasu kalyāṇaputhujjanāva adhippetā saddantarāsannidhānenapi atthavisesassa viññātātabbattā. Samathabhāvanāsinehābhāvena sukkhā lūkhā asiniddhā vipassanā etesanti **sukkhavipassakā**, teyeva khīṇāsavāti tathā. “**Bhikkhū**”ti pana sabbattha yojetabbaṃ. Vuttañhi –

“Yañcatthavato saddekasesato vāpi suyyate;
Taṃ sambajjhate paccekaṃ, yathālābhaṃ kadācipī”ti.

Tipiṭakasabbapariyattippabhedadhareti ettha tiṇṇaṃ piṭakānaṃ samāhāro **tipiṭakaṃ**, taṃsaṅkhātāṃ navaṅgādivasena anekabhedabhinnaṃ sabbaṃ pariyattippabhedam dhārentīti tathā, tādise. Anu anu taṃ samaṅginaṃ bhāveti vaḍḍhetīti anubhāvo, soyeva **ānubhāvo**, pabhāvo, mahanto ānubhāvo yesaṃ te **mahānubhāvā**. “Etadaggaṃ bhikkhave”ti bhagavatā vuttavacanamupādāya pavattattā “etadagga”nti padaṃ anukaraṇajanāmaṃ nāma yathā “yevāpanaka”nti, tabbasena vuttaṭṭhānantaramidha **etadaggaṃ**, tamāropiteti attho. Etadaggaṃ eso bhikkhu aggoti vā āropitepi vaṭṭati. Tadanāropitāpi avasesaguṇasampannattā uccinitā tattha santīti dassetuṃ “**yebhuyyenā**”ti vuttaṃ. Tisso vijjā **tevijjā**, tā ādi yesaṃ chaḷabhiññādīnanti **tevijjādayo**, te bhedā anekappakārā yesanti **tevijjādibhedā**. Atha vā tisso vijjā assa khīṇāsavassāti **tevijjo**, so ādi yesaṃ chaḷabhiññādīnanti **tevijjādayo**, teyeva bhedā yesanti **tevijjādibhedā**. Tevijjachaḷabhiññādivasena anekabhedabhinne khīṇāsavabhikkhūyevāti vuttaṃ hoti. **Ye sandhāya vuttanti** ye bhikkhū sandhāya idaṃ “atha

kho''tiādivacanam saṅgītikkhandhake vuttam. Iminā kiñcāpi pāḷiyam avisesatova vuttam, tathāpi visesena yathāvuttakhīṇāsavabhikkhūyeva sandhāya vuttanti pāḷiyā saṃsandanam karoti.

Nanu ca sakalanavaṅgasatthusāsanapariyattidharā khīṇāsavā anekasatā, anekasahassā ca, kasmā thero ekenūnamakāsīti codanam uddharitvā visesakāraṇadassanena tam pariharitum “**kissa panā**”tiādi vuttam. Tattha **kissāti** kasmā. Pakkhanatarajotako **pana**-saddo. **Okāsakaraṇatthanti** okāsakaraṇanimittam okāsakaraṇahetu. **Attha**-saddo hi “chaṇatthañca nagarato nikkhamitvā missakapabbatam abhiruhātū”tiādīsu viya kāraṇavacano, “kissa hetū”tiādīsu (ma. ni. 1.238) viya ca hetvatthe paccattavacanam. Tathā hi vaṇṇayanti “chaṇatthanti chaṇanimittam chaṇahetūti attho”ti. Evañca sati pucchāsabhagatāvissajjanāya hoti, esa nayo īdisesu.

Kasmā panassa okāsamakāsīti āha “**tenā**”tiādi. **Hi**-saddo kāraṇatthe. “**So hāyasmā**”tiādinā “sahāpi vināpi na sakkā”ti vuttavacane paccekam kāraṇam dasseti. Keci pana “tamattam vivarati”ti vadanti, tadayuttam “tasmā”ti kāraṇavacanadassanato. “Tasmā”tiādinā hi kāraṇadassanaṭṭhāne kāraṇajotakoyeva hi-saddo. Saññānamattajotakā sākḥābhāṅgopamā hi nipātāti, evamīdisesu. Sikkhatīti **sekkho**, sikkhanam vā **sikkhā**, sāyeva tassa sīlanti **sekkho**. So hi apariyositasikkhattā, tadadhimuttattā ca ekantena sikkhanasīlo, na asekkho viya pariniṭṭhitasikkho tattha paṭippassaddhussāho, nāpi vissatṭhasikkho pacurajano viya tattha anadhimutto, kitavasena viya ca taddhitvasenidha tappakatiyattho gayhati yathā “kāruṇiko”ti. Atha vā ariyāya jātiyā tīsupi sikkhāsu jāto, tattha vā bhavoti **sekkho**. Apica ikkhati etāyāti **ikkhā**, maggaphalassammādiṭṭhi, saha ikkhāyāti **sekkho**. Uparimaggattayakiccassa apariyosittā saha karaṇīyenāti **sakaraṇīyo**. **Assāti** anena, “appaccakkham nāmā”ti etena sambandho. **Assāti** vā “natthi”ti ettha kiriyāpaṭiggahakavacanam. Paguṇappavattibhāvato **appaccakkham** nāma natthi. Vinayaṭṭhakathāyaṃ pana “asammukhā paṭiggahitam nāma natthi”ti (pārā. aṭṭha. 1.paṭhamamahāsaṅgītikathāvaṇṇanā) vuttam, tam’’ dve sahasāni bhikkhuto’’ti vuttampi bhagavato santike paṭiggahitameva nāmāti katvā vuttam. Tathā hi sāvaka bhāsītampi suttam “buddhabhāsita’’nti vuccatīti.

“**Yathāhā**”tiādinā āyasmatā ānandena vuttagāthameva sādḥakabhāvena dasseti. Ayañhi gāthā gopakamoggallānena nāma brāhmaṇena “buddhasāsane tvam bahussutoti pākaṭo, kittakā dhammā te satthārā bhāsītā, tayā ca dhārītā”ti pucchitena tassa paṭivacanam dentena āyasmatā ānandeneva gopakamoggallānasutte, attano guṇadassanavasena vā theragāthāyampi bhāsītā. Tatthāyaṃ saṅkhepattho – **buddhato** satthu santikā **dvāsīti** dhammakkhandhasahassāni aham **gaṇhiṃ** adhigaṇhiṃ, **dve** dhammakkhandhasahassāni **bhikkhuto** dhammasenāpatiādīnam bhikkhūnam santikā **gaṇhiṃ**. **Ye** dhammā **me** jivhāgge, hadaye vā **pavattino** paguṇā vācuggatā, te dhammā tadubhayaṃ sampiṇḍetvā **caturāsīti** dhammakkhandhasahassānīti. Keci pana “yemeti ettha ‘ye ime’ti padacchedam katvā ye ime dhammā buddhassa, bhikkhūnañca pavattino pavattitā, tesu dhammesu buddhato dvāsīti sahasāni aham gaṇhiṃ, dve sahasāni bhikkhuto gaṇhiṃ, evaṃ caturāsīti dhammakkhandhasahassānī’’ti sambandham vadanti, ayañca sambandho “ettakāyeva dhammakkhandhā”ti sanniṭṭhānassa aviññāyamānattā kecivādo nāma kato.

“Sahāpi na sakkā”ti vattabbahetuto “vināpi na sakkā”ti vattabbahetuyeva balavataro saṅgītiyā bahukārattā. Tasmā tattha codanam dassetvā pariharitum “**yadi eva**”ntiādi vuttam. Tattha **yadi evanti** evaṃ vinā yadi na sakkā, tathā satīti attho. **Sekkhopi samānoti** sekkhapuggalo samānopi. Māna-saddo hettha lakkhaṇe. **Bahukārattāti** bahūpakārattā. Upakāravacano hi kāra-saddo “appakampi katam kāram, puññaṃ hoti mahapphala’’ntiādīsu viya. **Assāti** bhaveyya. **Atha**-saddo pucchāyaṃ. Pañhe “atha tvam kena vaṇṇenā”ti hi payogamudāharanti. “Evaṃ sante”ti pana attho vattabbo. **Parūpavādavivajjanatoti** yathāvuttakāraṇam ajānantānam paresam āropitaupavādato vivajjitukāmattā. Tam vivarati “**thero hi**”tiādinā. **Ativiya vissatthoti** atirekam vissāsiko. Kena viññāyatīti āha “**tathā hi**”tiādi. Daḷhīkaraṇam vā etaṃ vacanam. “Vuttañhi, tathā hi iccete daḷhīkaraṇatthe’’ti hi vadanti saddavidū. **Nanti** ānandattheram. “Ovadati’’ti iminā sambandho. Ānandattherassa yebhuyyena navakāya parisāya vibbhamane mahākassapatthero “na vāyaṃ kumārako mattamaññāsī’’ti (saṃ. ni. 2.154) āha. Tathā hi parinibbute bhagavati mahākassapatthero bhagavato parinibbāne sannipatitassa bhikkhusaṅghassa majjhe

nisīditvā dhammavinayasaṅgāyanattham pañcasate bhikkhū uccinitvā “rājagahe āvuso vassam vasantā dhammavinayaṃ saṅgāyissāma, tumhe pure vassūpanāyikāya attano attano palibodham pacchinditvā rājagahe sannipatathā”ti vatvā attanā rājagahaṃ gato.

Ānandattheropi bhagavato pattacīvaramādāya mahājanaṃ saññāpento sāvattim gantvā tato nikkhamma rājagahaṃ gacchanto dakkhiṇāgirismim cārikaṃ cari. Tasmim samaye ānandattherassa tiṃsamattā saddhivihārikā yebhuyyena kumārakā ekavassikaduvassikabhikkhū ceva anupasampannā ca vibbhamimsu. Kasmā panete pabbajitā, kasmā ca vibbhamimsūti? Tesam kira mātāpitaro cintesum “ānandatthero sathuvissāsiko aṭṭha vare yācitvā upaṭṭhahati, icchiticchitaṭṭhānaṃ sathhāraṃ gahetvā gantum sakkoti, amhākaṃ dārake etassa santike pabbajeyyāma, evaṃ so sathhāraṃ gahetvā āgamissati, tasmim āgate mayam mahāsakkāraṃ kātum labhissāmā”ti. Iminā tāva kāraṇena nesam ñātakā te pabbājesum, sathhari pana parinibbute tesam sā patthanā upacchinnā, atha ne ekadivaseneva uppabbājesum. Atha ānandattheram dakkhiṇāgirismim cārikaṃ caritvā rājagahaṃ āgataṃ disvā mahākassapatthero evamāhāti. Vuttañhetam **kassapasamyutte** –

“Atha kiñcarahi tvam āvuso ānanda imehi navehi bhikkhūhi indriyesu aguttadvārehi bhojane amattaññūhi jāgariyaṃ ananuyuttehi saddhim cārikaṃ carasi, sassaghātaṃ maññe carasi, kulūpaghātaṃ maññe carasi, olujjati kho te āvuso ānanda parisā, palujjanti kho te āvuso navappāyā, na vāyaṃ kumārako mattamaññāsīti.

Api me bhante kassapa sirasmim palitāni jātāni, atha ca pana mayam ajjāpi āyasmato mahākassapassa kumārakavādā na mucāmāti. Tathā hi pana tvam āvuso ānanda imehi navehi bhikkhūhi indriyesu aguttadvārehi bhojane amattaññūhi jāgariyaṃ ananuyuttehi saddhim cārikaṃ carasi, sassaghātaṃ maññe carasi, kulūpaghātaṃ maññe carasi, olujjati kho te āvuso ānanda parisā, palujjanti kho te āvuso navappāyā, na vāyaṃ kumārako mattamaññāsī”ti (saṃ. ni. 2.154).

Tattha **sassaghātaṃ maññe carasīti** sassam ghātento viya āhiṇḍasi. **Kulūpaghātaṃ maññe carasīti** kulāni upaghātento viya āhiṇḍasi. **Olujjatīti** palujjati bhijjati. **Palujjanti kho te āvuso navappāyāti** āvuso ānanda ete tuyham pāyena yebhuyyena navakā ekavassikaduvassikadaharā ceva sāmaṇerā ca palujjanti. **Na vāyaṃ kumārako mattamaññāsīti** ayaṃ kumārako attano pamāṇaṃ na vata jānātīti theram tajjento āha. **Kumārakavādā na mucāmāti** kumārakavādato na mucāma. **Tathā hi pana tvanti** idamassa evaṃ vattabbatāya kāraṇadassanattham vuttaṃ. Ayañhettha adhippāyo – yasmā tvam imehi navehi indriyasamvaravirahitehi bhojane amattaññūhi saddhim vicarasi, tasmā kumārakehi saddhim vicaranto “kumārako”ti vattabbataṃ arahasīti.

Na vāyaṃ kumārako mattamaññāsīti ettha vā-saddo padapūraṇe. Vā-saddo hi upamānasamuccayasamśayavissaggavikkappapadapūraṇādīsū bahūsū atthesū dissati. Tathā hesa “paṇḍito vāpi tena so”tiādīsū (dha. pa. 63) upamāne dissati, sadisabhāveti attho. “Taṃ vāpi dhīrā muni vedayanti”tiādīsū (su. ni. 213) samuccaye. “Ke vā ime kassa vā”tiādīsū (pārā. 296) samśaye. “Ayaṃ vā imesaṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ sabbabālo sabbamūlho”tiādīsū (dī. ni. 181) vavassagge. “Ye hi keci bhikkhave samaṇā vā brāhmaṇā vā”tiādīsūpi (ma. ni. 1.170; saṃ. ni. 2.13) vikappe. “Na vāham paṇṇam bhuñjāmi, na hetam mayha bhojana”ntiādīsū padapūraṇe. Idhāpi padapūraṇe daṭṭhabbo. Teneva ca ācariyadhammapālattherena vā-saddassa atthuddhāraṃ karontena vuttaṃ “na vāyaṃ kumārako mattamaññāsī”tiādīsū padapūraṇe”ti. **Samyuttaṭṭhakathāyampi** idameva vuttaṃ “na vāyaṃ kumārako mattamaññāsīti ayaṃ kumārako attano pamāṇaṃ na vata jānāsīti theram tajjento āhā”ti (saṃ. ni. aṭṭha. 2.154). Etthāpi “vatā”ti vacanasiliṭṭhatāya vuttaṃ. “**Na vāya**”nti etassa vā “na ve aya”nti padacchedam katvā ve-saddasattham dassentena “vatā”ti vuttaṃ. Tathā hi ve-saddassa ekaṃsatthabhāve tadeva pālīm payogaṃ katvā udāharanti neruttikā. Vajirabuddhitthero pana evaṃ vadati “**na vāyanti** ettha ca vāti vibhāsā, aññāsipi na aññāsipi”ti, (vajira. ṭī. paṭhamamahāsaṅgītīkathāvaṇṇanā) tam tassa matimattam samyuttaṭṭhakathāya tathā avuttattā. Idamekam parūpavādasambhava kāraṇam “tattha kecī”tiādīnā sambajjhitaṃ.

Aññampi kāraṇamāha “**sakyakulappasuto cāyasmā**”ti. Sākiyakule jāto, sākiyakulabhāvena vā pākaṭo ca āyasmā ānando. Tattha...pe... upavadeyyunti sambandho. Aññampi kāraṇam vadati “**tathāgataṃ bhātā cūḷapituputto**”ti. **Bhātā**ti cettha kaniṭṭhabhātā cūḷapituputtabhāvena, na pana vayasā sahaḷātabhāvato.

“Suddhodano dhotodano, sakkasukkāmitodanā;
Amitā pālita cāti, ime pañca imā duve”ti.

Vuttesu hi sabbakaniṭṭhassa amitodanasakkassa putto āyasmā ānando. Vuttañhi **manorathapūraṇiyam** –

“Kappasatasahassaṃ pana dānaṃ dadamāno amhākaṃ bodhisattena saddhiṃ tusitapure nibbattivā tato cuto amitodanasakkassa gehe nibbatti, athassa sabbe ñātake ānandite pamodite karonto jātoti ‘ānando’ tveva nāmamaḷṣū”ti.

Tathāyeva vuttaṃ **papañcasūdanīyampi** –

“Aññe pana vadanti – nāyasmā ānando bhagavatā sahaḷāto, vayasā ca cūḷapituputtatāya ca bhagavato kaniṭṭhabhātāyeva. Tathā hi **manorathapūraṇiyam** ekanipātavaṇṇanāyaṃ sahaḷātagaṇane so na vuto”ti.

Yaṃ vuccati, taṃ gahetabbaṃ. **Tatthā**ti tasmim viṣatthādibhāve sati. Ativiṣatthasakyakulappasutatathāgatabhātubhāvato vuttaṃ hoti. Bhāvenabhāvalakkhaṇe hi katthaci hetvattho sampajjati. Tathā hi ācariyadhammapālattherena **nettiṭṭhakathāyaṃ** “gunnañce taramānāna”nti gāthavaṇṇanāyaṃ vuttaṃ –

“**Sabbā tā jimhaṃ gacchantī**ti sabbā tā gāviyo kuṭilameva gacchanti, kasmā? Nette jimhagate sati nette kuṭilaṃ gate sati, nettassa kuṭilaṃ gatattāti attho”ti.

Udānaṭṭhakathāyampi “iti imasmim sati idaṃ hoti”ti suttapadavaṇṇanāyaṃ “hetuatthatā bhummavacanassa kāraṇassa bhāvena tadavinābhāvī phalassa bhāvo lakkhīyatīti veditabbā”ti (udā. aṭṭha. 1.1). **Tatthā**ti vā nimittabhūte viṣatthādīmhitī attho, tasmim uccinnetipi vadanti. **Chandāgamaṇaṃ viyāti** ettha chandā āgamaṇaṃ viyāti padacchedo. **Chandā**ti ca hetumhi nissakkavacanamaṃ, chandena āgamaṇaṃ pavattanaṃ viyāti attho, chandena akattabbakaraṇamivāti vuttaṃ hoti, chandaṃ vā āgacchati sampayogavasenāti **chandāgamaṇaṃ**, tathā pavatto apāyagamaṇīyo akusalacittuppādo. Atha vā ananurūpaṃ gamaṇaṃ āgamaṇaṃ. Chandena āgamaṇaṃ **chandāgamaṇaṃ**, chandena sinehena ananurūpaṃ gamaṇaṃ pavattanaṃ viya akattabbakaraṇaṃ viyāti vuttaṃ hoti. Asekkhabhūtā paṭisambhidā, taṃpattāti tathā, asekkhā ca te paṭisambhidāpattā cāti vā tathā, tādise. **Sekkhapaṭisambhidāpattanti** etthāpi esa nayo. **Parivajjenti**ti hetvatthe antasaddo, parivajjanahetūti attho. **Anumatīyāti** anuññāya, yācanāyāti vuttaṃ hoti.

“**Kiñcāpi sekkho**”ti idaṃ asekkhānaṃyeva uccinnetitā vuttaṃ, na sekkhānaṃ agatigamaṇasambhavana. Paṭhamamaggeneva hi cattāri agatigamaṇāni pahīyanti, tasmā kiñcāpi sekkho, tathāpi thero āyasmantaṃ ānandaṃ uccinneti sambandho. Na pana kiñcāpi sekkho, tathāpi abhabbo agatiṃ gantuntī. “**Abhabbo**”tiādinā pana dhammasaṅgītiyā tassa arahabhāvaṃ dassento vijjamaṇaṃ gūṇe katheti, tena saṅgītiyā dhammavinayavinicchaye sampatte chandādivasena aññathā akathetvā yathābhūtameva kathessatīti dasseti. Na gantabbā, ananurūpā vā gatīti **agati**, taṃ. **Pariyattoti** adhigato uggahito.

“**Eva**”ntiādinā sanniṭṭhānagaṇanaṃ dasseti. **Uccinneti**ti uccinnetivā gahitena. Apica **evaṃ...pe... uccinneti**ti nigamaṇaṃ, “**tenāyasmatā**”tiādi pana sanniṭṭhānagaṇanaḍassanantipi vadanti.

Evam saṅgāyakavicinanappakāraṃ dassetvā aññampi saṅgāyanatthaṃ desavicinanādippakāraṃ dassento “**atha kho**”tiādīmāha. Tattha **etadahosīti** etaṃ parivittakkaṇaṃ ahoṣi. Nu-saddena hi parivittakkaṇaṃ dasseti. **Rājagahanti** “rājagahasāmantāṃ gahetvā vutta”nti **gaṇṭhipadesu** vadanti. Gāvo caranti etthāti **gocaro**, gunnaṃ caraṇaṭṭhānaṃ, so viyāti **gocaro**, bhikkhūnaṃ caraṇaṭṭhānaṃ, mahanto so assa, etthāti vā **mahāgocaraṃ**. Aṭṭhārasannaṃ mahāvihārānampi atthitāya **pahūtasenāsaṇaṃ**.

Thāvarakammanti ciraṭṭhāyikammaṃ. **Visabhāgapuggalo** subhaddasaddiso. **Ukkoṭeyyāti** nivāreyya. **Iti**-saddo idamatthe, iminā manasikārena hetubhūtena etadahosīti attho. Garubhāvajanatthaṃ ñattidutiyena kammaṇa saṅghaṃ sāvesi, na apalokanañattikammamattenāti adhippāyo.

Kadā panāyaṃ katāti āha “**ayaṃ panā**”tiādi. Evam katabhāvo ca imāya gaṇanāya viññāyatīti dasseti “**bhagavā hī**”tiādīnā. **Athāti** anantaratthe nipāto, parinibbānantaramevāti attho. **Sattāhanti** hi parinibbānadivasampi saṅgaṇhitvā vuttaṃ. **Assāti** bhagavato, “sarīra”nti iminā sambandho. Saṃvegavatthum kittetvā kittetvā aniccatapaṭisaññuttāni gītāni gāyitvā pūjāvasena kīlanato sundaraṃ kīlanadivasā **sādhukīlanadivasā nāma**, saparahitasādhanaṭṭhena vā sādhuṭi vuttānaṃ sappurisānaṃ saṃvegavatthum kittetvā kittetvā kīlanadivasātipi yujjati. Imasmiṇca purimasattāhe ekadeseneva sādhuṭīlanamakāṃsu. Visesato pana dhātupūjādivasesuyeva. Tathā hi vuttaṃ **mahāparinibbānasuttaṭṭhakathāyaṃ** (dī. ni. aṭṭha. 2.235) –

“Ito purimesu hi dvīsu sattāhesu te bhikkhū saṅghassa ṭhānanisajjokāsaṃ karontā khādanīyaṃ bhojanīyaṃ saṃvidahantā sādhuṭīlikāya okāsaṃ na labhiṃsu, tato nesam ahoṣi ‘imaṃ sattāhaṃ sādhuṭītaṃ kīlissāma, ṭhānaṃ kho panetaṃ vijjati, yaṃ amhākaṃ pamattabhāvaṃ ñatvā kocideva āgantvā dhātuyo gaṇheyya, tasmā ārakkhaṃ ṭhapetvā kīlissāmā’ti, tena te evamakāṃsu”ti.

Tathāpi te dhātupūjāyapi katattā dhātupūjādivasā nāma. Imeyeva visesena bhagavati kattabbassa aññassa abhāvato ekadesena katampi sādhuṭīlanāṃ upādāya “sādhuṭīlanadivasā”ti pākāṭā jātāti āha “**evam sattāhaṃ sādhuṭīlanadivasā nāma ahesu**”nti.

Citakāyāti vīsasataratanuccāya candanadārucitakāya, padhānakiccavaseneva ca sattāhaṃ citakāyaṃ agginā jhāyīti vuttaṃ. Na hi accantasamyogavasena nirantaraṃ sattāhameva agginā jhāyī tattha pacchimadivaseyeva jhāyitattā, tasmā sattāhasminti attho veditabbo. Purimapacchimānañhi dvinnaṃ sattāhānamantare sattāhe yatha katthacipi divase jhāyamāne sati “sattāhe jhāyī”ti vattum yujjati. Yathāha –

“Tena kho pana samayena cattāro mallapāmokkhā sīsaṃ nhātā ahatāni vatthāni nivatthā ‘mayam bhagavato citakaṃ ālīmpessāmā’ti na sakkonti ālīmpetu”ntiādi (dī. ni. 2.233).

Sattipaṇjaraṃ katvāti sattikhaggādihatthehi purisehi mallarājūnaṃ bhagavato dhātuārakkhakaṇaṃ upalakkhaṇavasenāha. Sattihatthā purisā hi sattiyo yathā “kuntā pacarantī”ti, tāhi samantato rakkhāpanavasena paṇjarapaṭibhāgattā sattipaṇjaraṃ. **Sandhāgāraṃ** nāma rājūnaṃ ekā mahāsālā. Uyyogakālādīsu hi rājāno tattha ṭhatvā “ettakā purato gacchantu, ettakā pacchato, ettakā ubhohi passehi, ettakā hatthīsu abhiruhantu, ettakā assesu, ettakā rathesū”ti evam sandhiṃ karonti mariyādaṃ bandhanti, tasmā taṃ ṭhānaṃ “**sandhāgāra**”nti vuccati. Apica uyyogaṭṭhānato āgantvāpi yāva gehesu allagomayaparibhaṇḍādīni karonti, tāva dve tīṇi divasāni rājāno tattha santhambhanti vissamanti parissayaṃ vinodentītipi **sandhāgāraṃ**, rājūnaṃ vā saha atthānusāsanaṃ agārantipi **sandhāgāraṃ** ha-kārassa dha-kāraṃ, anusarāgamaṇca katvā, yasmā vā rājāno tattha sannipatitvā “imasmim kāle kasitum vaṭṭati, imasmim kāle vapitu”nti evamādinā nayena gharāvāsakiccāni sammantayanti, tasmā chinnavicchinnaṃ gharāvāsaṃ tattha sandhārentītipi **sandhāgāraṃ**. Visākhapuṇṇamito paṭṭhāya yāva visākhamaṣassa amāvāsī, tāva soḷasa divasā sīhaḷavohārasena gahitattā, jeṭṭhamūlamāsaṃ sukkaṃpakke ca pañca divasāti āha “**iti ekavīsati divasā gatā**”ti. Tattha

carimadivaseyeva dhātuyo bhājayiṃsu, tasmīṃyeva ca divase ayaṃ kammavācā katā. Tena vuttaṃ “**jeṭṭhamūlasukkapakkhapañcamiya**”ntiādi. Tattha jeṭṭhanakkhattaṃ vā mūlanakkhattaṃ vā tassa māssa puṇṇamiyaṃ candena yuttaṃ, tasmā so māso “**jeṭṭhamūlamāso**”ti vuccati. **Anācāranti** heṭṭhā vuttaṃ anācāraṃ.

Yadi evaṃ kasmā **vinayaṭṭhakathāyaṃ**, (pārā. aṭṭha. 1.paṭhamamahāsaṅgītikathāvaṇṇanā) **maṅgalasuttaṭṭhakathāyaṃ** (khu. pā. aṭṭha. maṅgalasuttavaṇṇanā) “sattasu sādhuṅgānādivasesu, sattasu ca dhātupūjādivasesu vītivattesū”ti vuttanti? Sattasu dhātupūjādivasesu gahitesu tadavinābhāvato majjhe citakāya jhāyanasattāhampi gahitamevāti katvā visuṃ na vuttaṃ viya dissati. Yadi evaṃ kasmā “aḍḍhamāso atikkanto, diyaḍḍhamāso seso”ti ca vuttanti? Nāyaṃ doso. Appakañhi ūnamadhikaṃ vā gaṇanūpagaṃ na hoti, tasmā appakena adhikopi samudāyo anadhiko viya hotīti katvā aḍḍhamāsato adhikepi pañcadivase “aḍḍhamāso atikkanto”ti vuttaṃ dvāsītikhandhakavattānaṃ katthaci “asīti khandhakavattāni”ti vacanaṃ viya, tathā appakena ūnopi samudāyo anūno viya hotīti katvā diyaḍḍhamāsato ūnepi pañcadivase “diyaḍḍhamāso seso”ti vuttaṃ **satipaṭṭhānavibhaṅgaṭṭhakathāyaṃ** (vibha. 356) chamāsato ūnepi aḍḍhamāse “chamāsaṃ sajjhāyo kātabbo”ti vacanaṃ viya, aññathā aṭṭhakathānaṃ aññamaññavirodho siyā. Apica dīghabhāṅakānaṃ matena tiṇṇaṃ sattāhānaṃ vasena “ekavīsati divasā gatā”ti idha vuttaṃ. Vinayasuttanipātakhuḍḍakapāṭhaṭṭhakathāsu pana khuddakabhāṅakānaṃ matena ekameva jhāyanadivasaṃ katvā tadavasesānaṃ dvinnaṃ sattāhānaṃ vasena “aḍḍhamāso atikkanto, diyaḍḍhamāso seso”ti ca vuttaṃ. Paṭhamabuddhavadānaṃ viya taṃ taṃ bhāṅakānaṃ matena aṭṭhakathāsupi vacanabhedo hotīti gahetabbaṃ. Evampettha vadanti – parinibbānadivasato paṭṭhāya ādimhi cattāro sādhuṅgānādivasāyeva, tato paraṃ tayo sādhuṅgānādivasā ceva citakajjhāyanadivasā ca, tato paraṃ eko citakajjhāyanadivasoyeva, tato paraṃ tayo citakajjhāyanadivasā ceva dhātupūjādivasā ca, tato paraṃ cattāro dhātupūjādivasāyeva, iti taṃ taṃ kiccānurūpagaṇanavasena tiṇi sattāhāni paripūrenti, agahitaggahaṇena pana aḍḍhamāsova hoti. “Ekavīsati divasā gatā”ti idha vuttavacanañca taṃ taṃ kiccānurūpagaṇaneneva. Evañhi catūsopi aṭṭhakathāsu vuttavacanaṃ sametīti vicāretvā gahetabbaṃ. **Vajirabuddhittherena** pana vuttaṃ “aḍḍhamāso atikkantoti ettha eko divaso naṭṭho, so pāṭipadadivaso, kolāhaladivaso nāma so, tasmā idha na gahito”ti, (vajira. ṭī. paṭhamamahāsaṅgītikathāvaṇṇanā) taṃ na sundaraṃ **parinibbānasuttantapāliyaṃ** (dī. ni. 2.227) pāṭipadadivasatoyeva paṭṭhāya sattāhassa vuttattā, aṭṭhakathāyañca parinibbānadivasena saddhiṃ tiṇṇaṃ sattāhānaṃ gaṇitattā. Tathā hi parinibbānadivasena saddhiṃ tiṇṇaṃ sattāhānaṃ gaṇaneneva jeṭṭhamūlasukkapakkhapañcamī ekavīsatimo divaso hoti.

Cattālisa divasāti jeṭṭhamūlasukkapakkhachattādivasato yāva āsaḷhī puṇṇamī, tāva gaṇetvā vuttaṃ. **Etthantareti** cattālīsadivasabbhantare. Rogo eva **rogapalibodho**. Ācariyupajjhāyesu kattabbakiccameva **ācariyupajjhāyapalibodho**, tathā **mātāpitupalibodho**. Yathādhippettaṃ atthaṃ, kammaṃ vā paribundheti uparodheti pavattitūṃ na detīti **palibodho** ra-kārassa la-kāraṃ katvā. **Taṃ palibodhaṃ chinditvā taṃ karaṇīyaṃ karotūti** saṅgāhakena chinditabbaṃ taṃ sabbaṃ palibodhaṃ chinditvā dhammavinayasaṅgāyanasaṅkhātāṃ tadeva karaṇīyaṃ karotu.

Aññepi mahātherāti anuruddhattherādayo. **Sokasallasamappitanti** sokasaṅkhātena sallena anupaviṭṭhaṃ paṭividdhaṃ. Asamucchinnaavijjātaṇhānusayattā avijjātaṇhābhisaṅkhātena kammunā bhavayonigatiṭṭhitasattāvāsesu khandhapañcakasaṅkhātāṃ attabhāvaṃ janeti abhinibbattetīti **jano**. Kilese janeti, ajani, janissatīti vā **jano**, mahanto jano tathā, taṃ. **Āgatāgatanti** āgatamāgataṃ yathā “ekeko”ti. Ettha siyā – “thero attano pañcasatāya parisāya parivutto rājagahaṃ gato, aññepi mahātherā attano attano parivāre gahetvā sokasallasamappitaṃ mahājanaṃ assāsetukāmā taṃ taṃ disaṃ pakkantā”ti idha vuttavacanaṃ samantapāsādikāya “mahākassapatthero ‘rājagahaṃ āvuso gacchāmā’ti upaḍḍhaṃ bhikkhusaṅghaṃ gahetvā ekaṃ maggaṃ gato, anuruddhattheropi upaḍḍhaṃ gahetvā ekaṃ maggaṃ gato”ti (pārā. aṭṭha. paṭhamamahāsaṅgītikathāvaṇṇanā) vuttavacanañca aññamaññaṃ viruddhaṃ hoti. Idha hi mahākassapattherādayo attano attano parivārabhikkhūhiyeva saddhiṃ taṃ taṃ disaṃ gatāti attho āpajjati, tattha pana mahākassapattheraanuruddhattherāyeva paccekamupaḍḍhasaṅghena saddhiṃ ekekaṃ maggaṃ gatāti? Vuccate – tadubhayampi hi vacanaṃ na virujjhati atthato saṃsandanattā. Idha hi niravasesena therānaṃ paccekagamanavacanameva tattha nayavasena dasseti, idha attano attano parisāya

gamanavacanañca tattha upaḍḍhasaṅghena saddhiṃ gamanavacanena. **Upaḍḍhasaṅgho** hi sakasakaparisābhūto bhikkhugaṇo gayhati upaḍḍhasaddassa asamepi bhāge pavattattā. Yadi hi sannipatite saṅghe upaḍḍhasaṅghena saddhinti atthaṃ gaṇheyya, tadā saṅghassa gaṇanapathamatīttā na yujjateva, yadi ca saṅgāyanatthaṃ uccinitānaṃ pañcannaṃ bhikkhusatānaṃ majjhe upaḍḍhasaṅghena saddhinti atthaṃ gaṇheyya, evampi tesam gaṇapāmokkhānaṃyeva uccinitattā na yujjateva. Paccekagaṇino hete. Vuttañhi “sattasatasahassāni, tesu pāmokkhabhikkhavo”ti, iti atthato saṃsandanattā tadetaṃ ubhayampi vacanaṃ aññamaññaṃ na virujjhatīti. Taṃtaṃbhāṇakānaṃ matenevaṃ vuttantipi vadanti.

“Aparinibbutassa bhagavato”tiādinā yojetabbaṃ. **Pattacīvaramādāyāti** ettha catumahārājadattiyaselayapattaṃ, sugatacīvarañca gaṇhitvāti attho. Soyeva hi patto bhagavatā sadā paribhutto. Vuttañhi **samacittapaṭipadāsuttatṭhakathāyaṃ** “vassaṃvutthānusārena atirekavīsativassakālepi tasseva paribhuttabhāvaṃ dīpetukāmena pātova sarīrapaṭijjaggaṇaṃ katvā sunivathanivāsano sugatacīvaraṃ pārupitvā selamayapattamādāya bhikkhusaṅghaparivuto dakkhiṇadvārena nagaraṃ pavisitvā piṇḍāya caranto”ti (a. ni. aṭṭha. 2.37) gandhamālādāyo nesam hattheti **gandhamālādihattā**.

Tatrāti tissaṃ sāvattiiyaṃ. **Sudanti** nipātamattaṃ. **Aniccātādipaṭisamyuttāyāti** “sabbe saṅkhārā aniccā”tiādinā (dha. pa. 277) aniccasabhāvapaṭisaññuttāya. Dhammena yuttā, dhammassa vā patirūpāti **dhammī**, tādisāya. **Saññāpetvāti** suṭṭhu jānāpetvā, samassāsetvāti vuttaṃ hoti. **Vasitagandhakuṭinti** niccasāpekkhattā samāso. Paribhogacetiyabhāvato “**gandhakuṭiṃ vanditvā**”ti vuttaṃ. “Vanditvā”ti ca “vivaritvā”ti ettha pubbakālakiriya. Tathā hi ācariyasāriputtatherena vuttaṃ “gandhakuṭiyā dvāraṃ vivaritvāti paribhogacetiyabhāvato gandhakuṭiṃ vanditvā gandhakuṭiyā dvāraṃ vivarīti vedītabba”nti (sārattha. ṭī. 1.paṭhamamahāsaṅgītikathā) milātā mālā, sāyeva kacavaraṃ, milātāṃ vā mālāsaṅkhātāṃ kacavaraṃ tathā. **Atiharitvāti** paṭhamaṃ ṭhapitaṭṭhānamabhimukhaṃ haritvā. **Yathāṭṭhāne ṭhapetvāti** paṭhamaṃ ṭhapitaṭṭhānaṃ anatikkamitvā yathāṭṭhitāṭṭhāneyeva ṭhapetvā. **Bhagavato ṭhitakāle karaṇīyaṃ vattaṃ sabbamakāsīti** senāsane kattabbavattaṃ sandhāya vuttaṃ. **Kurumāno cāti** taṃ sabbam vattaṃ karonto ca. Lakkhaṇe hi ayaṃ māna-saddo. Nānakoṭṭhakassa sammajjanañca tasmim udakassa upaṭṭhāpanaṃ, tāni ādīni yesam dhammadesanāvādādīnanti tathā, tesam kālesūti attho. Sīhassa migarājassa seyyā **sīhaseyyā**, taddhitavasena, sadisavohārena vā bhagavato seyyāpi “sīhaseyyā”ti vuccati. Tejussadairiyāpathattā uttamaseyyā vā, yaṃ sandhāya vuttaṃ “atha kho bhagavā dakkhiṇena passena sīhaseyyaṃ kappesi pāde pādaṃ accādhāya sato sampajāno”ti, (dī. ni. 2.198) taṃ. Kappanakālo karaṇakālo nanūti yojetabbaṃ.

“**Yathā ta**”ntiādinā yathāvuttamatthaṃ upamāya āvi karoti. Tattha yathā aññopi bhagavato...pe... patiṭṭhitapemo ceva akhīṇāsavo ca anekesu...pe... upakārasañjanitacittamaddavo ca akāsi, evaṃ āyasmāpi ānando bhagavato guṇa...pe... maddavo ca hutvā akāsīti yojanā. Nti nipātamattaṃ. Apica etena tathākaraṇahetuṃ dasseti, yathā aññepi yathāvuttasabhāvā akāmsu, tathā āyasmāpi ānando bhagavato...pe... patiṭṭhitapemattā ceva akhīṇāsavattā ca anekesu...pe... upakārasañjanitacittamaddavattā cāti hetuatthassa labbhamānattā. Hetugabbhāni hi etāni padāni tadatthasseva tathākaraṇahetubhāvato. Dhanapāladamana (cūḷava. 342), suvaṇṇakakkaṭa (jā. 1.5.94), cūḷahaṃsa (jā. 1.15.133) -mahāhaṃsajātakādīhi (jā. 2.21.89) cettha vibhāvetabbo. Guṇānaṃ gaṇo, soyeva amataniṃphādakarāsasadisatāya **amataraso**. Taṃ jānanapakatitāyāti patiṭṭhitapade hetu. **Upakāra...pe... maddavoti** upakārapubbabhāvena sammājanitacittamuduko. Evampi so iminā kāraṇena adhivāsesīti dassento “**tamena**”ntiādimāha. Tattha **tamenanti** taṃ āyasmantaṃ ānandaṃ. Eta-saddo hi padālāṅkāramattaṃ. Ayañhi saddapakati, yadidaṃ dvīsu sabbanāmesu pubbapadasseva atthapadatā. **Samvejesīti** “nanu bhagavatā paṭikaceva akkhātāṃ ‘sabbeheva piyehi manāpehi nānābhāvo vinābhāvo’tiādinā (dī. ni. 2.183; saṃ. ni. 5.379; a. ni. 10.48) samvegaṃ janesī”ti (dī. ni. ṭī. paṭhamamahāsaṅgītikathāvaṇṇanā) **ācariyadhammapālattherena** vuttaṃ, evaṃ sati “bhante...pe... assāsessathāti paṭhamaṃ vatvā”ti saha pāṭhasesena yojanā assa. Yathārutato pana ādyatthena iti-saddena “evamādinā samvejesī”ti yojanāpi yujjateva. Yena kenaci hi vacanena samvegaṃ janesi, taṃ sabbampi samvejanassa karaṇaṃ sambhavatīti. **Santhambhitvāti** paridevanādivirahena attānaṃ paṭibandhetvā patiṭṭhāpetvā. **Ussannadhātukanti** upacitapittasemhādidosam. Pittasemhavātavasena hi tisso dhātuyo

idha bhesajjakaraṇayogyatāya adhippetā, yā “dosā, malā”ti ca loke vuccanti, pathavī āpo tejo vāyo ākāsoti ca bhedenā paccekam pañcavidhā. Vuttañhi –

“Vāyupittakaphā dosā, dhātavo ca malā tathā;
Tatthāpi pañcadhākhyātā, paccekam dehadhāraṇā.

Sarīradūsanā dosā, malīnakaraṇā malā;
Dhāraṇā dhātavo te tu, itthamanvatthasaññakā”ti.

Samassāsetunti santappetum. Devatāya samvejitadivasato, jetavanavihāraṃ pavittḥadivasato vā **dutiyadivase**. Viriccati etenāti **virecanam**, osadhaparibhāvitam khīrameva virecanam tathā. **Yaṃ sandhāyāti** yaṃ bhesajjapānam sandhāya. Aṅgapaccaṅgena sobhatīti **subho**, manuno apaccam **mānavo**, na-kārassa pana ṇa-kāre kate māṇavo. **Manūti** hi paṭhamakappikakāle manussānam mātāpituṭṭhāne ṭhito puriso, yo sāsane “mahāsammatarājā”ti vutto. So hi sakalalokassa hitam manabhi jānātīti manūti vuccati. Evampettha vadanti “dantaja na-kārasahito mānavasaddo sabbasattasādhāraṇavacano, muddhaja ṇa-kārasahito pana mānavasaddo kucchitamūḷhāpaccavacano”ti.

Cūlakammavibhaṅgasuttatṭhakathāyampi (ma. ni. aṭṭha. 4.289) hi muddhaja ṇa-kārasahitasseva mānavasaddassa attho vaṇṇito. Taṭṭikāyampi “yaṃ apaccam kucchitam mūḷham vā, tattha loke mānavavohāro, yebhuyyena ca sattā daharakāle mūḷhadhātukā hontīti tassevattho pakāsito”ti vadanti ācariyā. Aññattha ca vīsativassabbhantaro yuvā māṇavo, idha pana tabbohārena mahallakopi. Vuttañhi **cūlakammavibhaṅgasuttavaṇṇanāyam** “mānavoti pana taṃ taruṇakāle vohariṃsu, so mahallakakālepi teneva vohārena vohariyati”ti, (ma. ni. aṭṭha. 4.289) subhanāmakena laddhamānavavohārenāti attho. So pana “sathā parinibbuto, ānandatthero kirassa pattacīvaramādāya āgato, mahājano taṃ dassanāya upasaṅkamati”ti sutvā “vihāraṃ kho pana gantvā mahājanamajjhe na sakkā sukhena paṭisanthāraṃ vā kātum, dhammakatham vā sotum, gehamāgatameva naṃ disvā sukhena paṭisanthāraṃ karissāmi, ekā ca me kaṅkhā atthi, tampi naṃ pucchissāmi”ti cintetvā ekam mānavakam pesesi, taṃ sandhāyāha “**pahitam mānavaka**”nti khuddake cettha kapaccayo. **Etadvocāti** etaṃ “akālo”tiādikam vacanam ānandatthero avoca.

Akālōti ajja gantum ayuttakālo. Kasmāti ce “**atthi me**”tiādimāha. **Bhesajjamattāti** appakam bhesajjam. Appattho hettha mattāsaddo “mattā sukharipaccāgā”tiādīsu (dha. pa. 290) viya. **Pītāti** pivitā. **Svepīti** ettha “**api**-saddo apekkho mantā nuññāyā”ti (vajira. ṭī. paṭhamamahāsaṅgītikathāvaṇṇanā) **vajirabuddhittherena** vuttam. Ayaṃ pana tassādhippāyo – “appeva nāmā”ti saṃsayamatte vutte anuññātabhāvo na siddho, tasmā taṃ sādhanattham “api”ti vuttam, tena imamattam dīpeti “appeva nāma sve mayam upasaṅkameyyāma, upasaṅkमितum paṭibalā samānā upasaṅkamissāma cā”ti.

Dutiyadivaseti khīravirecanapītadivasato dutiyadivase. **Cetakattherenāti** cetiyaraṭṭhe jātattā **cetakoti** evaṃ laddhanāmena therena. **Pacchāsamaṇenāti** pacchānugatena samaṇena. Sahatthe cetam karaṇavacanam. **Subhena mānavena puṭṭhoti** “yesu dhammesu bhavam gotamo imaṃ lokam paṭiṭṭhapesi, te tassa accayena naṭṭhā nu kho, dharanti nu kho, sace dharanti, bhavam (natthi dī. ni. aṭṭha. 1.448) ānando jānissati, handa naṃ pucchāmi”ti evaṃ cintetvā “yesam so bhavam gotamo dhammānam vaṇṇavādī ahoṣi, yattha ca imaṃ janatam samādapesi nivesesi paṭiṭṭhāpesi, katamesānam kho bho ānanda dhammānam so bhavam gotamo vaṇṇavādī ahoṣi”tiādinā (dī. ni. 1.448) puṭṭho, athassa thero tīṇi piṭakāni sīlakkhandhādīhi tīhi khandhehi saṅgahetvā dassento “tiṇṇam kho mānava khandhānam so bhagavā vaṇṇavādī”tiādinā (dī. ni. 1.449) idha sīlakkhandhavagge dasamaṃ suttamabhāsi, taṃ sandhāyāha “**imasmiṃ...pe... mabhāsī**”ti.

Khaṇḍanti chinnaṃ. Phullanti bhinnaṃ, sevālāhichattakādivikassanam vā, tesam **paṭisaṅkharanaṃ** sammā pākātikakaraṇam, abhinavapaṭikaraṇanti vuttam hoti. **Upakatṭhāyāti** āsannāya. Vassam upanenti upagacchanti etthāti **vassūpanāyikā**, vassūpagatakālo, tāya. **Saṅgītipāḷiyam** (cūḷava. 440) sāmāññena vuttampi vacanam evaṃ gateyeva sandhāya vuttanti saṃsandetum sādhetum vā

āha “**evañhī**”tiādi.

Rājagahaṃ parivāretvāti bahinagare ʘhitabhāvena vuttaṃ. **Chadditapatitauklāpāti** chadditā ca patitā ca uklāpā ca. Iduṃ vuttaṃ hoti – bhagavato parinibbānaṭṭhānaṃ gacchantehi bhikkhūhi chadditā viassaṭṭhā, tatoyeva ca upacikādihi khāditattā ito cito ca patitā, sammajjanābhāvena ākiṇṇakacavarattā uklāpā cāti. Tadevattham “**bhagavato hī**”tiādinā vibhāveti. Avakuthi pūtibhāvamagamāsīti **uklāpo** thakārassa la-kāraṃ katvā, ujjiṭṭho vā kalāposamūhoti **uklāpo**, vaṇṇasaṅgamanavasenevaṃ vuttaṃ yathā “upakleso, sneho” – iccādi, tena yuttāti tathā. Paricchedavasena veṇīyanti dissantīti **parivenā**. **Kurumānāti** kattukāmā. Senāsanavattānaṃ paññattattā, senāsanakkhandhake ca senāsanapaṭibaddhānaṃ bahūnampi vacanānaṃ vuttattā senāsanapaṭisaṅkharānampi tassa pūjāyeva nāmāti āha “**bhagavato vacanapūjanattha**”nti. **Paṭhamaṃ māsaṃ** vassānassa paṭhamaṃ māsaṃ. Accantasamyoge cetam upayogavacanaṃ. “**Titthiyavādaparimocanatthañcā**”ti vuttamattham pākaṭam kātuṃ “**titthiyā hī**”tiādi vuttaṃ.

Yanti katikavattakaraṇam. Edisesu hi ʘhānesu yaṃ-saddo taṃ-saddānapekkho teneva atthassa paripuṇṇattā. Yaṃ vā katikavattam sandhāya “**atha kho**”tiādi vuttaṃ, tadeva mayāpi vuttanti attho. Esa nayo idisesu **bhagavatā...pe... vaṇṇitanti** senāsanavattam paññapentena senāsanakkhandhake (cūlava. 308) ca senāsanapaṭibaddhavacanaṃ kathentena vaṇṇitam. **Saṅgāyissāmāti** ettha iti-saddassa “vuttaṃ ahoṣī”ti ca ubhayattha sambandho, ekassa vā iti-saddassa lopo.

Dutiyadivaseti evaṃ cintitadivasato dutiyadivase, so ca kho vassūpanāyikadivasato dutiyadivasova. Therā hi āsalhipuṇṇamito pāṭipadadivaseyeva sannipatitvā vassamupagantvā evaṃ cintesunti. **Rājadvāreti** rājagehadvāre. **Hatthakammanti** hatthakiriyaṃ, hatthakammasa karaṇanti vuttaṃ hoti. **Paṭivedesunti** jānāpesuṃ. **Visatṭhāti** nirāsankacittā. Āṇāyeva appaṭihata vuttīyā pavattanaṭṭhena cakkanti **āṇācakkam**. Tathā dhammoyeva cakkanti **dhammacakkam**, taṃ panidha desanāñānapaṭivedhañānavasena duvidhampi yujjati tadubhayeneva saṅgītiyā pavattanato. “Dhammacakkanti cetam desanāñānassāpi nāmaṃ, paṭivedhañānassāpi”ti (saṃ. ni. aṭṭha. 2.3.78) hi **aṭṭhakathāsu** vuttaṃ. **Sannisajjaṭṭhānanti** sannipatitvā nisīdanaṭṭhānaṃ. Satta paṇṇāni yassāti **sattapaṇṇī**, yo “chattapaṇṇo, visamacchado” tipi vuccati, tassa jātaguhadvāreti attho.

Vissakammunāti sakkassa devānamindassa kammākammavidhāyakaṃ devaputtaṃ sandhāyāha. **Suvibhattabhittithambhasopānanti** ettha suvibhattapadassa dvandato pubbe suyamānattā sabbehi dvandapadehi sambandho, tathā “**nānāvīdha...pe... vicitta**”ntiādisupī. **Rājabhavanavibhūti**ti rājabhavanasampattiṃ, rājabhavanasobham vā. **Avahasantamivāti** avahāsaṃ kurumānaṃ viya. **Siriyāti** sobhāsāṅkhātāya lakkhiyā. **Niketanamivāti** vasanaṭṭhānamiva, “jalantamivā”tipi pāṭho. Ekasmimyeva pāṇiyatitthe nipatantā pakkhino viya sabbesampi janānaṃ cakkhūni maṇḍapeyeva nipatantīti vuttaṃ “**ekanipāta...pe... vihaṅgāna**”nti. **Nayanavihaṅgānanti** nayanasaṅkhātavihaṅgānaṃ. **Lokarāmaṇeyyakamiva sampiṇḍanti** yadi loke vijjamānaṃ rāmaṇeyyakaṃ sabbameva ānetvā ekattha sampiṇḍitaṃ siyā, taṃ viyāti vuttaṃ hoti, yaṃ yaṃ vā loke ramitumarahati, taṃ sabbam sampiṇḍitamivātipi attho. **Daṭṭhabbasāramaṇḍanti** pheggurahiṭam sāraṃ viya, kasaṭavinimuttaṃ pasannaṃ viya ca daṭṭhumarahaṇṇesu sārabhūtaṃ, pasannaḥūtañca. Apica daṭṭhabbo dassanīyo sārabhūto viṣiṭṭhataro maṇḍo maṇḍanaṃ alaṅkāro etassāti **daṭṭhabbasāramaṇḍo**, taṃ. Maṇḍam sūriyarasmiṃ pāti nivāreti, sabbesaṃ vā janānaṃ maṇḍam pasannaṃ pāti rakkhati, maṇḍanamalaṅkāraṃ vā pāti pivati alaṅkaritum yuttabhāvenāti **maṇḍapo**, taṃ.

Kusumadāmāni ca tāni olambakāni ceti **kusumadāmolambakāni**. Visesanassa cettha paranipāto yathā “agyāhito”ti. Vividhāniyeva kusumadāmolambakāni tathā, tāni viniggalantaṃ visesena vamentaṃ nikkhāmentamiva cāru sobhanaṃ vitānaṃ etthāti tathā. Kuṭṭena gahito samaṃ katoti **kuṭṭimo, koṭṭimo** vā, tādisoyeva maṇīti **maṇikoṭṭimo**, nānāratanehi vicitto maṇikoṭṭimo, tassa talaṃ tathā. Atha vā maṇiyo koṭṭetvā katatalattā maṇikoṭṭena nipphattanti **maṇikoṭṭimam**, tameva talaṃ, nānāratanavicittam maṇikoṭṭimatalaṃ tathā. Tamiva ca nānāpupphūpahāraviccitam supariniṭṭhitabhūmikammanti sambandho.

Pupphapūjā **pupphūpahāro**. Ettha hi nānāratānavicittaggahaṇaṃ nānāpupphūpahāravacittatāyanidassanaṃ, maṇikotṭimatalaggahaṇaṃ supariniṭṭhitabhūmikammatāyāti daṭṭhabbaṃ. Nanti maṇḍapaṃ. **Brahmavimānasadisanti** bhāvanapuṃsakaṃ, yathā brahmavimānaṃ sobhati, tathā alaṅkaritvāti attho. Visesena mānetabbanti **vimānaṃ**. Saddavidū pana “vihe ākāse māyanti gacchanti devā yenāti vimāna”nti vadanti. Visesena vā sucaritakammunā mīyati nimmīyatīti **vimānaṃ**, vīti vā sakuṇo vuccati, taṃ saṅṭhānena mīyati nimmīyatīti **vimānanti**tiadināpi vattabbo. **Vimānaṭṭhakathāyaṃ** pana “ekayojanadvijojanādibhāvena pamānavisesayuttatāya, sobhātisayayogena ca visesato mānanīyatāya vimāna”nti (vi. va. aṭṭha. ganthārambhakathā) vuttaṃ. Natthi agghametesanti **anagghāni**, aparimāṇagghāni agghitumasakkuṇeyyānīti vuttaṃ hoti. Patirūpaṃ, paccekāṃ vā attharitabbānīti **paccattharaṇāni**, tesāṃ satāni tathā. **Uttarābhimukhanti** uttaradisābhimukhaṃ. Dhammopi sathāyeva sathukiccanipphādanatoti vuttaṃ “**buddhassa bhagavato āsanārahaṃ dhammāsaṇaṃ paññapetvā**”ti. Yathāha “yo kho...pe... mamaccayena sathā”tiadi, (dī. ni. 2.216) tathāgatappaveditadhammadesakassa vā sathukiccāvahattā tathārūpe āsane nisīditumarahatīti dassetumpi evaṃ vuttaṃ. **Āsanārahanti** nisīdanārahaṃ. **Dhammāsananti** dhammadesakāsaṇaṃ, dhammaṃ vā kathetuṃ yuttāsaṇaṃ. **Dantakhacitanti** dantehi khacitaṃ, hatthidantehi katanti vuttaṃ hoti. “Danto nāma hatthidanto vuccatī”ti hi vuttaṃ. **Etthāti** etasmiṃ dhammāsane. **Mama kiccanti** mama kammaṃ, mayā vā karaṇīyaṃ.

Idāni āyasmato ānandassa asekkhabhūmisamāpajjanaṃ dassento “**tasmiṅca panā**”tiadināha. Tattha **tasmiṅca pana divasaeti** tathā raññā ārocāpitadivase, sāvaṇamāsassa kālapakkhacatutthadivaseti vuttaṃ hoti. Anattahajananato visasaṅkāsatāya kilesa **visaṃ**, tassa khīṇāsavabhāvato aññathābhāvasaṅkhātā satti **gandho**. Tathā hi so bhagavato parinibbānādīsu vilāpādimakāsi. Apica visajananakapupphādīgandhapaṭibhāgatāya nānāvidhadukkhahekiriyaṅjanako kilesova “**visagandho**”ti vuccati. Tathā hi so “visaṃ haratīti visattikā, visamūlāti visattikā, visaphalāti visattikā, visaparibhogāti visattikā”tiadinā (mahāni. 3) vuttoti. Apica **visagandhonāma** virūpo maṃsādigandho, taṃsadisaṭṭāya pana kilesa. “Vissasaddo hi virūpe”ti (dha. sa. ṭī. 624) **abhidhammaṭṭikāyaṃ** vuttaṃ. **Addhāti** ekaṃsato. **Samveganti** dhammasaṃvegaṃ. “Ohitabhārāna”nti hi yebhuyyena, padhānena ca vuttaṃ. Edisesu pana ṭhānesu tadaññesampi dhammasaṃvegoyeva adhippeto. Tathā hi “saṃvego nāma sahotappāṃ ñāṇaṃ, so tassā bhagavato dassane uppajjī”ti (vi. va. aṭṭha. 838) **rajjumālāvīmānavañṇanāyaṃ** vuttaṃ, sā ca tadā aviññātasāsanā anāgataphalāti. Itarathā hi cittutrāsavasena dosoyeva saṃvegoti āpajjati, evaṅca sati so tassa asekkhabhūmisamāpajjanassa ekaṃsakāraṇaṃ na siyā. Evamabhūto ca so idha na vattabboyevatīti alamatipapañcena. **Tenāti** tasmā sve saṅghasannipātassa vattamānattā, sekkhasakaraṇīyattā vā. **Te na yuttanti** tava na yuttaṃ, tayā vā sannipātaṃ gantuṃ na patirūpaṃ.

Metanti mama etaṃ gamaṇaṃ. **Yvāhanti** yo ahaṃ, **yanti** vā kiriyāparāmasanaṃ, tena “gaccheyya”nti ettha gamanakiriyāṃ parāmasati, kiriyāparāmasanaṃ ca yaṃ taṃ-saddassa ayaṃ pakati, yadidaṃ napuṃsakaliṅgena, ekavacanena ca yogyatā tathāyeva tattha tattha dassanato. Kiriyāya hi sabhāvato napuṃsakattamekattañca icchanti saddavidū. **Āvajjesīti** upanāmesi. **Muttāti** mucchitā. **Appattañcāti** agatañca, bimbohane na tāva ṭhapitanti vuttaṃ hoti. **Etasmiṃ antareti** etthantare, iminā padadvayena dassitakālānaṃ vemajjhakkhaṇe, tathā dassitakāladvayassa vā vivareti vuttaṃ hoti.

“Kāraṇe ceva citte ca, khaṇasmiṃ vivarepi ca;
Vemajjhādīsu atthesu ‘antarā’ti ravo gato”ti.

Hi vuttaṃ. **Anupādāyāti** taṇhādīṭṭhivasena kañci dhammaṃ aggahetvā, yehi vā kilesehi mucchati, tesāṃ lesamattampi aggahetvā. **Āsavehīti** bhavato ā bhavaggaṃ, dhammato ca ā gotrabhuṃ savanato pavattanato āsavaññitehi kilesehi. Upalakkhaṇavacanamattañcetaṃ. Tadekaṭṭhatāya hi sabbehipi kilesehi sabbehipi pāpadhammehi cittaṃ vimuccatiyeva. **Cittaṃ vimuccīti cittaṃ** arahattamaggakkhaṇe āsavehi vimuccamānaṃ hutvā arahattaphalakkhaṇe vimucci. Tadattamaṃ vivarati “**ayaññī**”tiadinā. **Caṅkamenāti** caṅkamanakiriyāya. **Visesanti** attanā laddhamaggaphalato visesaṃmaggaṃ.

Vivattūpanissayabhūtaṃ kataṃ upacitaṃ puññaṃ yenāti **katapuñño**, arahattādhigamāya katādhikāroti attho. **Padhānamanuyuñjāti** vīriyamanuyuñjāhi, arahattasamāpattiyā anuyogaṃ karohīti vuttaṃ hoti. **Hohisīti** bhavissasi. **Kathādosoti** kathāya doso vitathabhāvo. **Accāraddhanti** ativiya āraddhaṃ. **Uddhaccāyāti** uddhatabhāvāya. **Handāti** vossaggavacanaṃ. Tena hi adhunāyeva yojemi, na panāhaṃ papañcaṃ karomīti vossaggaṃ karoti. **Vīriyasamataṃ yojemīti** caṅkamanavīriyassa adhimattattā tassa hāpanavasena samādhinā samatāpādanena vīriyassa samataṃ samabhāvaṃ yojemi, vīriyena vā samathasaṅkhātāṃ samādhim yojemītipi attho. Dvidhāpi hi pātho dissati. **Vissamissāmīti** assasissāmi. Idāni tassa visesato pasamsanārahabhāvaṃ dassetuṃ “**tenā**”tiādi vuttaṃ. **Tenāti** catuiriyaṃ pathavirahitakāraṇena. “**Anipanno**”tiādīni paccuppannavacanaṇeva. Parinibbutopi so ākāseyeva parinibbāyi. Tasmā therassa kilesaparinibbānaṃ, khandhaparinibbānaṃ ca visesena pasamsārahaṃ acchariyabbhūtaṃ evāti.

Dutiyadivaseti therena arahattapattadivasato dutiyadivase. **Pañcamiyanti** tithīpekkhāya vuttaṃ, “dutyadivase”ti iminā tulyādhikaraṇaṃ. Bhinnaliṅgampi hi tulyatthapadaṃ dissati yathā “guṇo pamāṇaṃ, vīsati cittāni” iccādi. **Kālapakkhassāti** sāvaṇamāsakālapakkhassa. Paṭhamañhi māsam khaṇḍaphullapaṭisaṅkharaṇamakamsu, paṭhamamāsabhāvo ca majjhimappadesavohārena. Tattha hi purimapuñṇamito yāva aparā puñṇamī, tāva eko māsoti voharanti. Tato tīṇi divasāni rājā maṇḍapamakāsi, tato dutyadivase therā arahattaṃ sacchākāsi, tatiyadivase pana sannipativā therā saṅgītimakamsu, tasmā āsaḥimāsakālapakkhapāṭipadato yāva sāvaṇamāsakālapakkhapañcamī, tāva pañcadivasādhiko ekamāso hoti. **Samānoti** uppajjamāno. **Haṭṭhatuṭṭhacitto** ativiya somanassacitto, pāmojjena vā haṭṭhacitto pītiyā tuṭṭhacitto. **Ekamsanti** ekasmiṃ aṃse, vāmaṃseti attho. Tathā hi **vaṅgīsasuttavaṇṇanāyaṃ** vuttaṃ –

“Ekamsaṃ cīvaranti ettha puna saṅghāpanavasena evaṃ vuttaṃ, ekamsanti ca vāmaṃsaṃ pārupitvā ṭhitassetāṃ adhivacanaṃ. Yato yathā vāmaṃsaṃ pārupitvā ṭhitaṃ hoti, tathā cīvaraṃ katvāti evamassattho veditabbo”ti (su. ni. aṭṭha. 2.345).

Bandha...pe... viyāti vaṇṇato pavuttasupariyapakkatā laphalamiva. **Paṇḍu...pe... viyāti** sitapītapabhāyuttapaṇḍuromajakambale ṭhapito jātimā maṇi viya, jātivacanaṇena cettha kuttimaṃ nivatteti. **Samuggatapūṇṇacando viyāti** juṇhapakkhapannarasuposathe samuggato soḷasakālapariyapūṇṇo cando viya. **Bālā...pe... viyāti** taruṇasūriyapabhāsamphassaṇa phullitasuvaṇṇavaṇṇaparāgagabbhaṃ satapattapaddhaṃ viya. “Piñjarasaddo hi hemavaṇṇapariyāyo”ti (sārattha. ṭī. 1.22) **sāratthadīpaniyaṃ** vutto. **Pariyodātenāti** pabhassarena. **Sappabhenāti** vaṇṇappabhāya, sīlappabhāya ca samannāgatena. **Sassirikenāti** sarīrasobhaggādisaṅkhātāya siriyā ativiya sirimatā. **Mukhavarenāti** yathāvuttasobhāsamalankatattā uttamamukhena. Kāmaṃ “ahamasmi arahattaṃ patto”ti nārocesi, tathārūpāya pana uttamalīlāya gamanato passantā sabbepi tamatthaṃ jānanti, tasmā ārocento viya hotīti āha “**attano arahattappattim ārocayamāno viya agamāsī**”ti.

Kimatthaṃ panāyaṃ evamārocayamāno viya agamāsīti? Vuccate – so hi “attupanāyikaṃ akatvā aññabyākaraṇaṃ bhagavatā saṃvaṇṇita”nti manasi karitvā “sekkhatāya dhammavinayasaṅgītiyā gahetumayuttampi bahussutattā gaṇhissāmā”ti nisinnānaṃ therānaṃ arahattappattivijānaṇaṇa somanassuppādanatthaṃ, “appamatto hohī”ti bhagavatā dinnaovādassa ca saphalatādīpanatthaṃ evamārocayamāno viya agamāsīti. **Āyasmato mahākassapassa etadahosi** samasamaṭṭhapanādinā yathāvuttakāraṇena satthukappattā. **Dhareyyāti** vijjamāno bhavēyya. “Sobhati vata te āvuso ānanda arahattasamādhigamā”tiādīnā sādhuḥkāramadāsi. Ayamidha dīghabhāṇakānaṃ vādo. Khuddakabhāṇakesu ca suttanipātakhuḍḍakapāṭhabhāṇakānaṃ vādotipi yujjati tadaṭṭhakathāsupi tathā vuttattā.

Majjhimaṃ nikāyaṃ bhaṇanti sīlenāti **majjhimabhāṇakā**, tappaguṇā ācariyā. **Yathāvuḍḍhanti** vuḍḍhapaṭipāṭiṃ, tadanatikkamitvā vā. **Tatthāti** tasmim bhikkhusaṅghe. Ānandassa etamāsananti sambandho. **Tasmim samayeti** tasmim evaṃkathanasamaye. **Thero cintesi** “kuhiṃ gato”ti pucchantānaṃ attānaṃ dassente ativiya pākaṭabhāvena bhavissamānattā, ayampi majjhimabhāṇakesveva

ekaccānaṃ vādo, tasmā itipi eke vadantīti sambandho. Ākāseṇa āgantvā attano āsaneyeva attānaṃ dassesīti tesameva ekacce vadanti. Pulliṅgavisaye hi “eke”ti vutte sabbattha “ekacce”ti attho veditabbo. Tīsupi cettha vādesu tesam tesam bhāṇakānaṃ tena tenākāreṇa āgatamattaṃ ṭhapetvā viṣuṃ viṣuṃ vacane aññaṃ viṣesakāraṇaṃ natthi. Sattamāsaṃ katāya hi dhammavinayasāṅgītiyā kadāci pakatiyāva, kadāci pathaviyaṃ nimujjivā, kadāci ākāseṇa āgatattā taṃ tadāgamanamupādāya tathā tathā vadanti. Apica saṅgītiyā ādidivaseyeva paṭhamam pakatiyā āgantvā tato param ākāsamabbhuggantvā parisam pattakāle tato otarivā bhikkhupantiṃ apīlento pathaviyaṃ nimujjivā āsane attānaṃ dassesīti vadanti. Yathā vā tathā vā āgacchatu, āgamanākāramattaṃ na pamāṇaṃ, āgantvā gatakāle āyasmato mahākassapassa sādhu-kāradānameva pamāṇaṃ satthārā dātabbasādhu-kāradānena arahattappattiyā aññesampi nīpītatā, bhagavati dharamāne paṭiggahetabbāya ca pasamsāya therassa paṭiggahitattā. Tasmā tamatthaṃ dassento “**yathā vā**”tiādīmāha. **Sabbatthāpīti** sabbesupi tīsu vādesu.

Bhikkhū āmantesīti bhikkhū ālapīti ayamettha attho, aññatra pana nīpanepi dissati yathā “āmantayāmi vo bhikkhave, (dī. ni. 2.218) paṭivedayāmi vo bhikkhave”ti (a. ni. 7.72) pakkosanepi dissati yathā “ehi tvam bhikkhu mama vacanena sārīputtaṃ āmantehī”ti (a. ni. 9.11) ālapanepi dissati yathā “tatra kho bhagavā bhikkhū āmantesi ‘bhikkhavo’ti” (saṃ. ni. 1.249), idhāpi ālapaneti sārattadīpaniyaṃ (sārattā. ṭī. 1.paṭhamamahāsāṅgītikathāvaṇṇanā) vuttaṃ. Ālapanamattassa pana abhāvato “kiṃ paṭhamam saṅgāyāmā”tiādīnā vuttena viññāpiyamānatthantarena ca saharāṇato nīpaneva vaṭṭati, tasmā **āmantesīti** paṭivedesi viññāpesīti attho vattabbo. “Tatra kho bhagavā bhikkhū āmantesi ‘bhikkhavo’ti, ‘bhaddante’ti te bhikkhū bhagavato paccassosu”ntiādīsu (saṃ. ni. 1.249) hi ālapanamattameva dissati, na viññāpiyamānatthantaram, taṃ pana “bhūtapubbaṃ bhikkhave”tiādīnā (saṃ. ni. 1.249) paccekameva āradham. Tasmā tādisesveva ālapanē vaṭṭatīti no takko. Saddavidū pana vadanti “āmantayitvā devindo, vissakammaṃ mahiddhika”ntiādīsu (cariyā. 107) viya mantasaddo guttabhāsane. Tasmā “āmantesī”ti etassa sammantayīti attho”ti. “**Āvuso**”tiādi āmantanākāradīpanaṃ. **Dhammaṃ vā vinayaṃ vāti** ettha vā-saddo vikappane, tena “kimekaṃ tesu paṭhamam saṅgāyāmā”ti dasseti. Kasmā āyūti āha “**vinaye ṭhite**”tiādi. “Yasmā, tasmā”ti ca ajjhāharitvā yojetabbaṃ. **Tasmāti** tāya āyusarikkhatāya. **Dhuranti** jeṭṭhakaṃ. **No nappahotīti** pahotiyeva. Dvīpaṭisedho hi saha atisayena pakatyatthadīpako.

Etadagganti eso aggo. Liṅgavipallāseṇa hi ayaṃ niddeso. **Yadidanti** ca yo ayaṃ, yadidaṃ khandhapañcakanti vā yojetabbaṃ. Evañhi sati “etadagga”nti yathārutalingameva. “Yadida”nti padassa ca ayaṃ sabhāvo, yā tassa tassa atthassa vattabbassa liṅgānurūpena “yo aya”nti vā “yā aya”nti vā “yaṃ ida”nti vā yojetabbatā tathāyevassa tattha tattha dassitattā. **Bhikkhūnaṃ vinayadharānanti** niddhāraṇachātṭhīniddeso.

Attanāva attānaṃ sammannīti sayameva attānaṃ sammattaṃ akāsi. “Attanā”ti hi idaṃ tatiyāvīsesanaṃ bhavati, tañca parehi sammannanaṃ nivatteti, “attanā”ti vā ayaṃ vibhatyantapatirūpako abyayasaddo. Keci pana “liṅgatthe tatiyā abhihitakattubhāvato”ti vadanti. Tadayuttameva “thero”ti kattuno vijjānāntā. Vissajjanatthāya attanāva attānaṃ sammannīti yojetabbaṃ. Pucchadhātussa dvikammikattā “upāliṃ vinaya”nti kammadvayaṃ vuttaṃ.

Bījanīṃ gahetvāti ettha bījanīgahaṇaṃ dhammakathikānaṃ dhammatāti veditabbaṃ. Tāya hi dhammakathikānaṃ parisāya hatthakukkuccamukhavikārādi paṭicchādīyati. Bhagavā ca dhammakathikānaṃ dhammatādasanattameva vicitrabījanīṃ gaṇhāti. Aññathā hi sabbassapi lokassa alaṅkārabhūtaṃ paramukkamaṃ sagatasikkhāsāmyamānaṃ buddhānaṃ mukhacandamaṇḍalaṃ paṭicchādetabbaṃ na siyā. “Paṭhamam āvuso upāli pārajīkaṃ kattha paññatta”nti kasmā vuttaṃ, nanu tassa saṅgītiyā purimakāle paṭhamabhāvo na yuttoti? No na yutto bhagavatā paññattānukkamena, pātīmokkhuddesānukkamena ca paṭhamabhāvassa siddhattā. Yebhuyyena hi tīṇi piṭakāni bhagavato dharamānakāle ṭhītānukkameneva saṅgīṭāni, viṣesato vinayābhiddhammapīṭakānīti daṭṭhabbaṃ. **Kismiṃ vatthusminti, methunadhammeti** ca nimittatthe bhummavacanāṃ. “**Kattha paññatta**”ntiādīnā dassitena saha tadavasiṭṭhampi saṅgahetvā dassetuṃ “**vatthumpi pucchi**”tiādi vuttaṃ.

Saṅgītikāravacanasammissaṃ vā nu kho, suddhaṃ vā buddhavacanaṃ āsaṅkāpariharaṇatthaṃ, yathāsaṅgītasveva pamāṇabhāvaṃ dassanattaṅca pucchāṃ samuddharitvā vissajjento “**kiṃ panetthā**”tiādimāha. Ettha **paṭhamapārājike**ti etissaṃ tathāsaṅgītāya paṭhamapārājikapāliyaṃ. Tenevāha “na hi tathāgatā ekabyañjanampi niratthakaṃ vadanti”ti. **Apanetabbanti** atirekabhāvena niratthakatāya, vitathabhāvena vā ayuttatāya chaḍḍetabbavacanaṃ. **Pakkhipitabbanti** asampunṇatāya upanetabbavacanaṃ. Kasmāti āha “**na hi**”tiādi. **Sāvakaṇaṃ pana devatānaṃ vā bhāsiteti** bhagavato pucchāthomanādivasena bhāsitaṃ sandhāyāha. **Sabbatthāpīti** bhagavato sāvakaṇaṃ devatānaṅca bhāsītepi. Taṃ pana pakkhipanaṃ sambandhavacanamattasseva, na sabhāvāyuttīyā atthassāti dasseti “**kiṃ pana ta**”ntiādinā **sambandhavacanamattanti** pubbāparasambandhavacanameva. **Idaṃ paṭhamapārājike**ti vavatthapetvā **ṭhapesuṃ** imināva vācanāmaggena uggahaṇadhāraṇādikkiccanipphādanatthaṃ, tadatthameva ca **gaṇasajjhāyamakamsu** “**tena...pe... viharati**”ti. Sajjhāyārambhakāleyeva pathavī akampitthāti vadanti, tadidaṃ pana pathavīkampanaṃ therānaṃ dhammasajjhāyānubhāvenāti ñāpetuṃ “**sādhukāraṃ dadamānā viyā**”ti vuttaṃ. **Udakapariyantanti** pathavīsandhārakaudakapariyantaṃ. Tasmīhi caliteyeva sāpi calati, etena ca padesaṃ pathavīkampanaṃ nivatteti.

Kiñcāpi pāliyaṃ gaṇanā natthi, saṅgītimāropitāni pana ettakānevāti dīpetuṃ “**pañcasattati sikkhāpadāni**”ti vuttaṃ “**purimanayenevā**”ti etena sādhuṅkāraṃ dadamānā viyāti atthamāha. Na kevalaṃ sikkhāpadakaṇḍavibhaṅganīyameneva, atha kho pamāṇanīyamenāpīti dassetuṃ “**catuṣṭhibhānavārā**”ti vuttaṃ. Ettha ca **bhānavāro**ti –

“Aṭṭhakkharā **ekapadaṃ, ekagāthā** catuppadaṃ;
Gāthā cekā mato **gantho**, gantho bāttimsatakkharo.

Bāttimsakkharaganthānaṃ, paññāsadvīsaṃ pana;
Bhānavāro mato eko, svaṭṭhakkharasahassako”ti.

Evam aṭṭhakkharasahassaparimāṇo pāṭho vuccati. Bhaṇitabbo vāro yassāti hi **bhānavāro**, ekena sajjhāyanamaggena kathetabbavāroti attho. **Khandhakanti** mahāvaggacūlavaggaṃ. Khandhānaṃ samūhato, pakāsanato vā khandhakoti hi vuccati, **khandhāti** cettha pabbajjūpasampadādivinayakammasaṅkhātā, cārittavārittasikkhāpadasaṅkhātā ca paññattīyo adhippetā. Pabbajjādīni hi bhagavatā paññattattā paññattīyoti vuccanti. Paññattīyaṅca khandhasaddo dissati “dārukhandho, (a. ni. 6.41) aggikkhandho (a. ni. 7.72), udakakkhandho”tiādīsu (a. ni. 5.45; 6.37) viya. Apica bhāgarāsaṭṭhatāpi yujjatiyeva tāsāṃ paññattīnaṃ bhāgato, rāsito ca vibhattattā, taṃ pana vinayapīṭakaṃ bhāṇakehi rakkhitaṃ gopitaṃ saṅgahāruḷhanayeneva cīrakālaṃ anassamānaṃ hutvā patiṭṭhahissatīti āyasmantaṃ upālītheraṃ paṭicchāpesuṃ “āvuso imaṃ tuyhaṃ nissitake vācehī”ti.

Dhammaṃ saṅgāyitukāmoti suttantābhidhammasaṅgītiṃ kattukāmo “dhammo ca vinayo ca desito paññatto”tiādīsu (dī. ni. 2.216) viya pārisesanayena dhammasaddassa suttantābhidhammesveva pavattanato. Ayamatto upari āvi bhavissati.

Saṅghaṃ nāpesīti ettha heṭṭhā vuttanayena attho vedītabbo. **Kataraṃ āvuso piṭakanti** vinayāvasesesu dvīsu piṭakesu kataraṃ piṭakaṃ. Vinayābhidhammānampi khuddakasāṅgītipariyāpanattā tamantarena vuttaṃ “**suttantapiṭake catasso saṅgītiyo**”ti. **Saṅgītiyoti** ca saṅgāyanakāle dīghādivasena visuṃ visuṃ niyametvā saṅgayhamānattā nikāyāva vuccanti. Tenāha “**dīghasaṅgīti**”ntiādi. Suttāneva sampiṇḍetvā vaggakaraṇavasena tayo vaggā, nāññāntīti dassetuṃ “**catuttimsa suttāni tayo vaggā**”ti vuttaṃ. Tasmā catuttisaṃ suttāni tayo vaggā honti, suttāni vā catuttimsa, tesāṃ vaggakaraṇavasena tayo vaggā, tesu tīsu vaggasūti yojetabbaṃ. “Brahmajālasuttaṃ nāma atthi, taṃ paṭhamaṃ saṅgāyāmā”ti vutte kasmāti codanāsambhavato “**tividhasīlālaṅkata**”ntiādimāha. Hetugabbhāni hi etāni. Cūlamajjhīmahāsīlavasena tivīdhassāpi sīlassa pakāsanattā tena alaṅkataṃ vibhūsitāṃ tathā nānāvidhe micchājīvabhūte kuhanalapanādayo viddhamsetīti

nānāvidhamicchājīvakuhanalapanādividdhamṣanam. Tattha **kuhanā**ti kuhāyanā, paccayapaṭisevanasāmantajjappanairiyāpathasannissitasāṅkhātena tividhena vatthunā vimhāpanāti attho. **Lapanā**ti vihāraṃ āgate manusse disvā “kimatthāya bhonto āgatā, kiṃ bhikkhū nimantetuṃ. Yadi evaṃ gacchatha, ahaṃ pacchato bhikkhū gahetvā āgacchāmi”ti evamādinā bhāsanā. Ādisaddena pupphadānādayo, nemittikatādayo ca saṅgaṇhāti. Apicettha micchājīvasaddena kuhanalapanāhi sesaṃ anesanaṃ gaṇhāti. Ādisaddena pana tadavasesaṃ mahicchatādikaṃ dussilyanti daṭṭhabbaṃ. Dvāsaṭṭhi diṭṭhiyo eva paliveṭhanaṭṭhena jālasarikkhatāya **jālam**, tassa viniveṭhanaṃ apaliveṭhakaranaṃ tathā.

Antarā ca bhante rājagahaṃ antarā ca nālandanti ettha **antarāsaddo** vivare “apicāyaṃ bhikkhave tapodādvinnaṃ mahānirayānaṃ antarikāya āgacchatī”tiādīsu (pārā. 231) viya. Tasmā rājagahassa ca nālandassa ca vivareti attho daṭṭhabbo. Antarāsaddena pana yuttatā upayogavacanaṃ kataṃ. Īdisesu ṭhānesu akkharacintakā “antarā gāmañca nadiñca yāti”ti evaṃ ekameva antarāsaddaṃ payujjanti, so dutiyapadenapi yojetabbo hoti. Ayojijamāne hi upayogavacanaṃ na pāpuṇāti sāmivacanaṃ pasaṅge antarāsaddayogena upayogavacanaṃ icchitattā. Tattha rañño kīlanatthaṃ paṭibhānacittavicitraagāramakamsu, taṃ “**rājāgaraka**”nti vuccati, tasmim. **Ambalaṭṭhikā**ti rañño uyyānaṃ. Tassa kira dvārasamīpe taruṇo ambarukkho atthi, taṃ “ambalaṭṭhikā”ti vadanti, tassa samīpe pavattatā uyyānampi “ambalaṭṭhikā” tveva saṅkhyāṃ gataṃ yathā “varuṇanagara”nti, tasmā ambalaṭṭhikāyaṃ nāma uyyāne rājāgaraketi attho. Avīññāyamānassa hi viññāpanatthaṃ etaṃ ādhāradvayaṃ vuttaṃ rājāgarametassāti vā **rājāgarakaṃ**, uyyānaṃ, rājāgaravati ambalaṭṭhikāyaṃ nāma uyyāneti attho. Bhinnalingampi hi visesanapadamatthi”ti keci vadanti, evaṃ sati rājāgarāṃ ādhāro na siyā. “**Rājāgaraketi** evaṃnāmake uyyāne abhiramanārahaṃ kira rājāgarampi. Tattha, yassa vasenetāṃ evaṃ nāmaṃ labhati”ti (vajira. ṭi. paṭhamamahāsaṅgītikathāvaṇṇanā) **vajirabuddhitthero**. Evaṃ sati “ambalaṭṭhikāya”nti āsannataruṇambarukkheṇa visesetvā “rājāgarake”ti uyyānameva nāmasena vuttanti attho āpajjati, tathā ca vuttadosova siyā. **Suppiyañca paribbājakanti** suppiyaṃ nāma sañcayassa antevāsiṃ channaparibbājakañca. **Brahmadattañca māṇavanti** ettha taruṇo “māṇavo”ti vutto “ambattho māṇavo, aṅgako māṇavo”tiādīsu (dī. ni. 1.259, 211) viya, tasmā brahmadattaṃ nāma taruṇapurisañca ārabhāti attho. **Vaṇṇāvaṇṇeti** pasamsāya ceva garahāya ca. Atha vā guṇo vaṇṇo, aguṇo avaṇṇo, tesāṃ bhāsanāṃ uttarapadalopena tathā vuttaṃ yathā “rūpabhavo rūpa”nti.

“**Tato para**”ntiādīmhi ayaṃ vacanakkamo – sāmāññaphalaṃ paṇāvuso ānanda kattha bhāsītanti? Rājagahe bhante jīvakambavaneti. Kena saddhinti? Ajātasattunā vedehiputtana saddhinti. Atha kho āyasmā mahākassapo āyasmantaṃ ānandaṃ sāmāññaphalassa nidānampi pucchi, puggalampi pucchīti. Ettha hi “kaṃ ārabbhā”ti avatvā “kena saddhi”nti vattabbaṃ. Kasmāti ce? Na bhagavatā eva etaṃ suttaṃ bhāsitaṃ, raññāpi “yathā nu kho imāni puthusippāyatanāni”tiādīnā (dī. ni. 1.163) kiñci kiñci vuttamatthi, tasmā evameva vattabbanti. Imināva nayena sabbattha “kaṃ ārabbhā”ti vā “kena saddhi”nti vā yathārahaṃ vatvā saṅgītimakāsīti daṭṭhabbaṃ. **Tantinti** suttavaggasamudāyavasena vavattthitaṃ pālīṃ. Evañca katvā “tivaggasaṅgahaṃ catuttimsasuttapaṭimaṇḍita”nti vacanaṃ upapannaṃ hoti. **Pariharathāti** uggahaṇavācānādivasena dhāretha. Tato anantaraṃ saṅgāyitvāti sambandho.

“Dhammasaṅgaho cā”tiādīnā samāso. Evaṃ saṃvaṇṇitaṃ porāṇakehīti attho. Etena “mahādhammahadayena, mahādhātukathāya vā saddhiṃ sattappakaraṇaṃ abhidhammapiṭakaṃ nāmā”ti vuttaṃ vitaṇḍavādīmataṃ paṭikkhipitvā “kathāvatthunāva saddhi”nti vuttaṃ samānavādīmataṃ dasseti. Saṅhañāṇassa, saṅhañāṇavantaṇaṃ vā visayabhāvato **sukhumaññagocaraṃ**.

Cūlaniddesamahāniddesavasena duvidhopi **niddeso**. Jātakādike khuddakanikāyapariyāpanne, yebhuyyena ca dhammaniddesabhūte tādise abhidhammapiṭakeva saṅgaṇhituṃ yuttaṃ, na pana dīghanikāyādippakāre suttantapiṭake, nāpi paññattiniddesabhūte vinayapiṭaketi **dīghabhāṇakā** jātakādīnaṃ abhidhammapiṭake saṅgahaṃ vadanti. Cariyāpiṭakabuddhavamsānañcettaṃ aggahaṇaṃ jātakagatikattā, nettipeṭakopadesādīnañca niddesapaṭisambhidāmaggatikattā. **Majjhimbhāṇakā** pana aṭṭhuppattivasena desitānaṃ jātakādīnaṃ yathānulomadesanābhāvato tādise suttantapiṭake saṅgaho yutto, na pana sabhāvadhammaniddesabhūte yathādhhammasāsane abhidhammapiṭake, nāpi paññattiniddesabhūte yathāparādhasāsane vinayapiṭaketi jātakādīnaṃ suttantapiṭakapariyāpannaṃ

vadanti. Yuttamettha vicāretvā gahetabbaṃ.

Evam nimittapayojanakālaadesakāraḥakaraṇappakārehi paṭhamam saṅgītiṃ dassetvā idāni tattha vavattāpitesu dhammavinayesu nānappakāraḥkosallattham ekavidhādibhedam dassetuṃ “**evameta**”ntiādimāha. Tattha “**eva**”nti iminā etasaddena parāmasitabbaṃ yathāvuttasaṅgītippakāram nidasseti. “**Yañhi**”tiādi vitthāro. **Anuttaram sammāsambodhinti** anāvaraṇañānapadaṭṭhānam maggañānam, maggañānapadaṭṭhānañca anāvaraṇañānam. **Etthantareti** abhisambujjhanassa, parinibbāyanassa ca vivare. Tadetam **pañcaccattālīsa vassānīti** kālavasena niyameti. **Paccavekkhantena vāti** udānādivasena pavattadhammam sandhāyāha. Yam vacanam vuttam, sabbam tanti sambandho. Kim panetanti āha “**vimuttirasamevā**”ti, na tadaññarasanti vuttam hoti. Vimuccitthāti **vimutti**, rasitabbaṃ assādetabbanti **rasam**, vimuttisankhātam rasametassāti **vimuttirasam**, arahattaphalassādanti attho. Ayam **ācariyasāriputtattherassa** mati (sārattha. ṭī. paṭhamamahāsāṅgītikathāvaṇṇanā). **Ācariyadhammapālatthero** pana tam kecivādam katvā imamathamāha “vimuccati vimuccitthāti **vimutti**, yathāraham maggo phalañca. **Rasanti** guṇo, sampattikiccam vā, vuttanayena samāso. Vimuttānisamsam, vimuttisampattikam vā maggaphalanipphādanato, vimuttikiccam vā kilesānamaccantavimuttisampādanatoti attho”ti (dī. ni. ṭī. 1.paṭhamamahāsāṅgītikathāvaṇṇanā). **Aṅguttaraṭṭhakathāyam** pana “attharasassādīsu attharaso nāma cattāri sāmāññaphalāni, dhammaraso nāma cattāro maggā, vimuttirasō nāma amatanihbāna”nti (a. ni. aṭṭha. 1.1.335) vuttam.

Kiñcāpi avisesena sabbampi buddhavacanam kilesavinayanena **vinayo**, yathānusiṭṭham paṭipajjamāne apāyapatanādīto dhāraṇena **dhammo** ca hoti, tathāpi idhādhippeteyeva dhammavinaye vatticchāvasena sarūpato niddhāretuṃ “**tattha vinayapīṭaka**”ntiādimāha. **Avasesam buddhavacanam dhammo** khandhādivasena sabhāvadhammadesanābhūllato. Atha vā yadipi vinayo ca dhammoyeva pariyaṭṭiyādibhāvato, tathāpi vinayasaddasannidhāne bhinnādhipparaṇabhāvena payutto dhammasaddo vinayatanti viparītam tantimeva dīpeti yathā “puññañāṇasambhārā, gobalībadda”nti. Payogavasena tam dassentena “**tenevāhā**”tiādi vuttam. Yena vinaya...pe... dhammo, teneva tesam tathābhāvam **saṅgītikkhandhake** (cūḷava. 347) āhāti attho.

“**Anekajātisamsāra**”nti ayam gāthā bhagavatā attano sabbaññutaññānapadaṭṭhānam arahattappattim paccavekkhantena ekūnavīsatiṃmassa paccavekkhañāṇassa anantaram bhāsītā, tasmā “**paṭhamabuddhavacana**”nti vuttā. Idam kira sabbabuddhehi avijahitam udānam. Ayamassa sankhepattho – aham imassa attabhāvasankhātassa gehassa kārakam taṇhāvaḍḍhakim **gavesanto** yena ñāṇena tam daṭṭhum sakkā, tassa bodhiñāṇassatthāya dīpaṅkarapādamūle katābhinihāro ettakam kālam **anekajātisamsāram** anekajātisatasahassasankhyam saṃsāravaṭṭam **anibbisam** anibbisanto tam ñāṇam avindanto alabhantoyeva **sandhāvissam** saṃsarim. Yasmā jarābyādhimaraṇamissatāya **jāti** nāmesā **punappunam** upagantum **dukkhā**, na ca sā tasmim adīṭṭhe nivattati, tasmā tam gavesanto sandhāvissanti attho. Idāni bho attabhāvasankhātassa gehassa kāraka taṇhāvaḍḍhaki tvaṃ mayā sabbaññutaññānam paṭivijjhantena **diṭṭho asi**. **Puna** imam attabhāvasankhātam mama **geham na kāhasi** na karissasi. Tava **sabbā** avasesakilesa **phāsukā** mayā **bhaggā** bhañjitā. Imassa tayā katassa attabhāvasankhātassa gehassa **kūṭam** avijjāsankhātam kaṇṇikamaṇḍalam **visaṅkhatam** viddhamsitam. Idāni mama **cittam visaṅkhāram** nibbānam ārammaṇakaraṇavasena **gataṃ** anupaviṭṭham. Ahañca **taṇhānam khaya** sankhātam arahattamaggaṃ, arahattaphalam vā **ajjhagā** adhigato pattosmīti. **Gaṇṭhipadesu** pana visaṅkhāragatam cittameva taṇhānam khayāsankhātam arahattamaggaṃ, arahattaphalam vā ajjhagā adhigatanti attho vutto.

“Sandhāvissa”nti ettha ca “gāthāyamatītatthe imissa”nti neruttikā. “Tamkālavacanicchāyamatītepi bhavissanti”ti keci. **Punappunanti** abhiṇhatthe nipāto. Pātabbā rakkhitabbāti **phāsu** pa-kārassa phakāram katvā, phusitabbāti vā **phāsu**, sāyeva **phāsukā**. **Ajjhagāti** ca “ajjataniyamāttamim vā am vā”ti vadanti. Yadi pana cittameva kattā, tadā parokkhāyeva. Antojappanavasena kira bhagavā “anekajātisamsāra”nti gāthādvayamāha, tasmā esā manasā pavattitadhammānamādi. “Yadā have pātubhavanti dhammā”ti ayam pana vācāya pavattitadhammānanti vadanti.

Kecīti khandhakabhāṇakā. Paṭhamam vutto pana dhammapadabhāṇakānaṃ vādo. **Yadā...pe... dhammāti** ettha nidassanatto, ādyatto ca iti-saddo luttaniddiṭṭho. Nidassanena hi mariyādavacanena vinā padatthavipallāsakarīnāva attho paripuṇṇo na hoti. Tattha ādyatthameva iti-saddam gahetvā iti-saddo ādiattho, “tena ātāpino...pe... sahetudhamma”ntiādigāthattayaṃ saṅgaṇhātī”ti (sārattha. 11. paṭhamamahāsaṅgītikathāvaṇṇanā) **ācariyasāriputtattherena** vuttam. **Khandhaketī** mahāvagge. **Udānagāthanti** jātiyā ekavacanam, tatthāpi vā paṭhamagāthameva gahetvā vuttanti veditabbam.

Ettha ca **khandhakabhāṇakā** evam vadanti “dhammapadabhāṇakānaṃ gāthā manasāva desitattā tadā mahato janassa upakārāya nāhosi, amhākaṃ pana gāthā vacībhedam katvā desitattā tadā suṇantānaṃ devabrahmānaṃ upakārāya ahoṣi, tasmā idameva paṭhamabuddhavacana”nti. **Dhammapadabhāṇakā** pana “desanāya janassa upakārānupakārabhāvo paṭhamabhāve lakkhaṇam na hoti, bhagavatā manasā paṭhamam desitattā idameva paṭhamabuddhavacana”nti vadanti. Tasmā ubhayampi ubhayathā yujjatīti veditabbam. Nanu ca yadi “anekajātisaṃsāra”nti gāthā manasāva desitā, atha kasmā **dhammapadaṭṭhakathāyam** “anekajātisaṃsāra”nti imam dhammadeśanaṃ satthā bodhirukkhamūle nisinnō udānavasena udānetvā aparabhāge ānandattherena puṭṭho kathesi”ti (dha. pa. aṭṭha. 2.152 udānavatthu) vuttanti? Atthavasena tathāyeva gahetabbattā. Tatthāpi hi manasā udānetvāti atthoyeva gahetabbo. Desanā viya hi udānampi manasā udānam, vacasā udānanti dvidhā viññāyati. Yadi cāyam vacasā udānam siyā, udānapāliyamāruḷhā bhavēyya, tasmā udānapāliyamāruḷhabhāvoyeva vacasā anudānetvā manasā udānabhāve kāraṇanti daṭṭhabbam. “**Pāṭipadadvase**”ti idam “sabbaññubhāvappattassā”ti etena na sambajjhitaṃ, “paccavekkhantassa uppannā”ti etena pana sambajjhitaṃ. Visākhapuṇṇamāyameva hi bhagavā paccūsasamaye sabbaññutaṃ patto. Lokiyasamaye pana evampi sambajjhanaṃ bhavati, tathāpi nesa sāsanasamayoti na gahetabbam. Somanassameva **somanassamayam** yathā “dānamayam, sīlamaya”nti, (dī. ni. 3.305; itivu. 60; netti. 34) taṃsampayuttaññenāti attho. Somanassena vā sahaṇṭādisattiyā pakatam, tādisena ñāṇenātipi vaṭṭati.

Handāti codanatthe nipāto. Ingha sampādehātī hi codeti. **Āmantayāmīti** paṭivedayāmi, bodhemīti attho. **Voti** pana “āmantayāmī”ti etassa kammapaḍaṃ. “Āmantanatthe dutiyāyeva, na catutthī”ti hi vatvā tamevudāharanti akkharacintakā. **Vayadhammāti** aniccalakkhaṇamukhena saṅkhārānaṃ dukkhānattalakkhaṇampi vibhāveti “yadaniccaṃ, taṃ dukkhaṃ. Yam dukkhaṃ, tadanattā”ti (saṃ. ni. 2.15, 45, 76, 77; 2.3.1, 4; paṭi. ma. 2.10) vacanato. Lakkhaṇattayavibhāvananayeneva ca tadārammaṇam vipassanaṃ dassento sabbatitthiyānaṃ avisayabhūtaṃ buddhāveṇikaṃ catusaccakammaṭṭhānādhīṭṭhānaṃ aviparītaṃ nibbānagāminipaṭipadaṃ pakāsetīti daṭṭhabbam. Idāni tattha sammāpaṭipattiyam niyojēti “appamādena sampādehā”ti, tāya catusaccakammaṭṭhānādhīṭṭhānāya aviparītanibbānagāminipaṭipadāya appamādena sampādehātī attho. Apica “**vayadhammā saṅkhārā**”ti etena saṅkhepena saṃvejetvā “**appamādena sampādehā**”ti saṅkhepeneva niravasesam sammāpaṭipattim dasseti. Appamādapadañhi sikkhattayasāṅgahitaṃ kevalaparipuṇṇam sāsanaṃ pariyādiyitvā tiṭṭhati, sikkhattayasāṅgahitāya kevalaparipuṇṇāya sāsanaṃ saṅkhātāya sammāpaṭipattiyā appamādena sampādehātī attho. **Ubhinnamantareti** dvinnam vacanānamantarāle vemajjhe. Ettha hi kālavatā kālopi nidassito tadavinābhāvittāti veditabbo.

Suttantapaṭikanti ettha suttameva **suttantaṃ** yathā “kammantaṃ, vananta”nti. **Saṅgītaṅca asaṅgītaṅcāti** sabbasarūpamāha. “**Asaṅgīti** ca saṅgītikhandhakathāvattahuppakaraṇādi. Keci pana ‘subhasuttaṃ (dī. ni. 1.444) paṭhamasaṅgītiyamasāṅgīta’nti vadanti, taṃ na yujjati. Paṭhamasaṅgītito puretameva hi āyasmā ānandattherena jetavane viharantena subhassa māṇavassa bhāsita”nti (dī. ni. 11. paṭhamamahāsaṅgītikathāvaṇṇanā) **ācariyadharmapālattherena** vuttam. Subhasuttaṃ pana “evam me suttaṃ ekaṃ samayaṃ āyasmā ānando sāvatthiyam viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme aciraparinibbute bhagavatī”tiādinā (dī. ni. 1.444) āgataṃ. Tattha “evam me suta”ntiādivacanam paṭhamasaṅgītiyam āyasmā ānandatthereneva vuttam yuttarūpaṃ na hoti. Na hi ānandatthero sayameva subhasuttaṃ desetvā “evam me suta”ntiādinī vadati. Evam pana vattabam siyā “ekamidāham bhante samayaṃ sāvatthiyam viharāmi jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme”tiādi. Tasmā dutiyatatiyasaṅgītikārahehi “evam me suta”ntiādinā subhasuttaṃ saṅgītimāropitaṃ viya dissati. Athācariyadharmapālattherassa evamadhippāyo siyā “ānandatthereneva vuttampi subhasuttaṃ

paṭhamasaṅgītimāropetvā tantim ṭhapetukāmehi mahākassapattherādīhi aññesu suttesu āgatanayeneva ‘evaṃ me suta’ntiādīnā tanti ṭhapitā’ti. Evaṃ sati yujjeyya. Atha vā āyasmā ānando subhasuttaṃ sayam desentopi sāmāññaphalādīsu bhagavatā desitanayeneva desesīti bhagavato sammukhā laddhanaye ṭhatvā desitattā bhagavatā desitam dhammaṃ attani adahanto “evaṃ me suta’ntiādīmāhāti evamadhippāyepi sati yujjateva. “**Anusaṅgītañcā**”tipi pāṭho. Dutiyatatiyasaṅgītiṣu puna saṅgītañcāti atthavasena ninnānākaraṇameva. Samodhānetvā vinayapiṭakaṃ nāma veditabbaṃ, sutta...pe... abhidhammapiṭakaṃ nāma veditabbanti yojanā.

Bhikkhubhikkhunīpātīmokkhavasena **ubhayāni pātīmokkhāni**. Bhikkhubhikkhunīvibhaṅgavasena **dve vibhaṅgā**. Mahāvaggacūlavaggesu āgatā **dvāvīsati khandhakā**. Paccekam soḷasahi vārehi upalakkhitattā **soḷasa parivārā**ti vuttaṃ. Parivārapāliyañhi mahāvibhaṅge soḷasa vārā, bhikkhunīvibhaṅge soḷasa vārā cāti bāttiṃsa vārā āgatā. Pothakesu pana katthaci “parivārā”ti ettakameva dīssati, bahūsu pana pothakesu vinayaṭṭhakathāyaṃ, abhidhammaṭṭhakathāyañca “soḷasa parivārā”ti evameva dissamānattā ayampi pāṭho na sakkā paṭibāhitunti tassevattho vutto. “**Iti**”ti yathāvuttaṃ buddhavacanam nidassetvā “**ida**”nti taṃ parāmasati. **Iti**-saddo vā idamatthe, **idanti** vacanasiliṭṭhatāmatam, **iti idanti** vā pariyāyadvayaṃ idamattheyeva vattati “idānetarahi vijjatī”tiādīsu viya. Esa nayo īdisesu. Brahmajālādīni catuttiṃsa suttāni saṅgayhanti ettha, etena vā, tesam vā saṅgaho gaṇanā etassāti **brahmajālādicatuttiṃsasuttasaṅgaho**. Evamītaresupi. Heṭṭhā vuttasu dīghabhāṇakamajjhimbhāṇakānaṃ vādesu majjhimbhāṇakānaññeva vādassa yuttatarattā khuddakapāṭhādayopi suttantapiṭakeyeva saṅgahetvā dassento “**khuddaka...pe... suttantapiṭakaṃ nāmā**”ti āha. Tattha “suṇātha bhāvittānaṃ, gāthā atthūpanāyikāti (theragā. nidānagāthā) vuttattā “theragāthā therīgāthā”ti ca pāṭho yutto.

Evaṃ sarūpato piṭakattayaṃ niyametvā idāni nibbacaṇam dassetuṃ “**tatthā**”tiādi vuttaṃ. **Tatthāti** tesu tibbidhesu piṭakesu. **Vividhavisesanayattā**ti vividhanayattā, visesanayattā ca. **Vinayanatoti** vinayanabhāvato, bhāvappadhānaniddesoṃ, bhāvalopo vā, itarathā dabbameva padhānaṃ siyā, tathā ca sati vinayanatāguṇasamaṅginā vinayadabbeneva hetubhūtena vinayoti akkhāto, na pana vinayanatāguṇenāti anadhippetatthappasaṅgo bhaveyya. Ayaṃ nayo edisesu. Vinīyate vā **vinayanam**, tatoti attho. **Ayam vinayoti** atthapaññattibhūto saññīsankhāto ayaṃ tanti vinayo. **Vinayoti akkhātoti** saddapaññattibhūto saññīsankhāto vinayo nāmāti kathito. Atthapaññattiyā hi nāmapaññattivibhāvaṇam nibbacaṇanti.

Idāni imissā gāthāya attham vibhāvento āha “**vividhā hī**”tiādi. “Vividhā ettha nayā, tasmā vividhanayattā vinayoti akkhāto”tiādīnā yojetabbaṃ. Vividhattam sarūpato dasseti “**pañcavidhā**”tiādīnā, tathā visesattampi “**dalhikammā**”tiādīnā. Lokavajjesu sikkhāpadesu **dalhikammapayojanā**, paṇṇattivajjesu **sithilakaraṇapayojanā**. Saññāmaṇḍalaṃ abhibhavivā pavatto ācāro **ajjhācāro**, vītikkamo, kāye, vācāya ca pavatto so, tassa nisedhanaṃ tathā, tena tathānisedhanaṃ pariyāyena kāyavācāvinayanaṃ nāmāti dasseti. “**Tasmā**”ti vatvā tassānekadhā parāmasanaṃ māha “**vividhanayattā**”tiādi. Yathāvuttā ca gāthā īdisassa nibbacaṇassa pakāsanattham vuttāti dassetuṃ “**tenā**”tiādi vuttaṃ. **Tenāti** vividhanayattādihetunā karaṇabhūtenāti vadanti. Apica “vividhā hī”tiādivākyassa yathāvuttassa guṇam dassento “**tenā**”tiādimāhātipi sambandham vadanti. Evaṃ sati **tenāti** vividhanayattādinā hetubhūtenāti attho. Atha vā yathāvuttavacanaṃ sandhāya porāṇehi ayaṃ gāthā vuttāti saṃsandetuṃ “**tenā**”tiādi vuttantipi vadanti, dutiyanaye viya “tenā”ti padassa attho. **Etanti** gāthāvacaṇam. **Etassāti** vinayasaddassa, “vacanatthā”ti padena sambandho. “Vacanassa attho”ti hi sambandhe vuttepi tassa vacanasāmaññato visesaṃ dassetuṃ “**etassā**”ti puna vuttaṃ. Neruttikā pana samāsataddhitesu siddhesu sāmāññattā, nāmasaddattā ca edisesu saddantarena visesitabhāvaṃ icchanti.

“Atthāna”nti padaṃ “sūcanato...pe... suttānā”ti padehi yathārahaṃ kamma sambandhavasena yojetabbaṃ. Tamattham vivarati “**tañhī**”tiādīnā. **Attatthaparattādhedibhede attheti** yo taṃ suttaṃ sajjhāyati, suṇāti, vāceti, cinteti, deseti ca, suttana saṅgahito sīlādiattho tassapi hoti, tena parassa sādhetabbato parassapīti tadubhayaṃ taṃ suttaṃ sūceti dīpeti, tathā dīṭṭhadhammikasaṃparāyikatthe

lokiyalokuttaratthe cāti evamādibhede atthe **ādi**-saddena saṅgaṇhāti. Atthasaddo cāyaṃ hitapariyāyo, na bhāsitatthavacano. Yadi siyā, suttaṃ attanopi bhāsitatthaṃ sūceti, parassapīti ayamanadhippetattho vutto siyā. Suttana hi yo attho pakāsito, so tasseva pakāsakassa suttassa hoti, tasmā na tena parattho sūcīto, tena sūcetabbassa paratthassa nivattetabbassa abhāvā attatthaggahaṇaṇa na kattabbaṃ. Attatthaparathavinimuttassa bhāsitatthassa abhāvā ādiggaṇaṇa na kattabbaṃ, tasmā yathāvuttassa hitapariyāyassa atthassa sutte asambhavato suttādhārassa puggalassa vasena attatthaparathā vuttā.

Atha vā suttaṃ anapekkhitvā ye attatthādayo atthappabhedā “na ha’ññadattha’tthi pasamsalābhā”ti etassa padassa niddese (mahāni. 63) vuttā “attattho, parattho, ubhayattho, diṭṭhadhammiko attho, samparāyiko attho, uttāno attho, gambhīro attho, gūḷho attho, paṭicchanno attho, neyyo attho, nīto attho, anavajjo attho, nikkilesa attho, vodāno attho, paramattho”ti, (mahāni. 63) te atthappabhede sūcētīti attho gahetabbo. Kiñcāpi hi suttanirapekkhaṃ attatthādayo vuttā suttatthabhāvena aniddiṭṭhattā, tesu pana ekopi atthappabhedo suttana dīpetabbataṃ nātivattatīti. Imasmiñca atthavikappe atthasaddo bhāsitatthapariyāyopi hoti. Ettha hi purimakā pañca atthappabhedā hitapariyāyā, tato pare cha bhāsitatthappabhedā, pacchimakā cattāro ubhayasabhāvā. Tattha suviññeyyatāya vibhāvena anagādhabhāvo **uttāno**. Duradhigamatāya vibhāvena agādhabhāvo **gambhīro**. Avivaṇṇo **gūḷho**. Mūludakādayo viya paṃsunā akkharasannivesādīnā tirohito **paṭicchanno**. Niddhāretvā nīpetabbo **neyyo**. Yathārutavasena veditabbo **nīto**. **Anavajjanikkilesavodānā** pariyaṇavasena vuttā, kuslavipākakiriyaḍhammavasena vā yathākkamaṃ yojetabbā. **Paramattho** nibbānaṃ, dhammānaṃ aviparītasabhāvo eva vā.

Atha vā “attanā ca appiccho hotī”ti attatthaṃ, “appicchakathaṇa paresaṃ kattā hotī”ti paratthaṃ sūceti. Evaṃ “attanā ca pāṇātipātā paṭivirato hoti, parañca pāṇātipātā veramaṇiyā samādapetī”tiādisuttāni (a. ni. 4.99, 265) yojetabbāni. Apare pana “yathāsabhāvaṃ bhāsitaṃ attatthaṃ, pūraṇakassapādīnāmaññatitthiyānaṃ samayabhūtaṃ paratthaṃ sūceti, suttana vā saṅgahitaṃ attatthaṃ, suttānulomabhūtaṃ paratthaṃ, suttantaṇayabhūtaṃ vā attatthaṃ, vinayābhidhammanayabhūtaṃ paratthaṃ sūcētī”tipi vadanti. Vinayābhidhammehi ca vīsesetvā suttasaddassa attho vattabbo, tasmā veneyyajjhāsayaṃ appavattāya desanāya sātisaṃ attahitaparāhitādīni pakāsītāni honti tappadhānabhāvato, na pana āṇādhammaṃ sabhāva-vasappavattāyātī idameva “atthānaṃ sūcanato sutta”nti vuttam. Sūca-saddassa cettha rasso. “Evañca katvā ‘ettakaṃ tassa bhagavato suttāgataṃ suttapariyāpanna’nti (pāci. 655, 1242) ca sakavāde pañca suttasatāni”ti (aṭṭhasā. nidānakathā, kathā. aṭṭha. nidānakathā) ca evamādīsu suttasaddo upacaritoti gahetabbo”ti (sāratta. ṭī. paṭhamamahāsaṅgītikathāvaṇṇanā) **ācariyasāriputtattherena** vuttam. Aññe pana yathāvuttasadiseneva nibbānena suttasaddassa vinayābhidhammānampi vācakattaṃ vadanti.

Sutte ca āṇādhammaṃ sabhāvo veneyyajjhāsayaṃ manuvattati, na vinayābhidhammesu viya veneyyajjhāsayaṃ āṇādhammaṃ sabhāve, tasmā veneyyānaṃ ekantahitapaṭilābhasaṃvattanikā suttantadesanāti āha “**suvuttā cettha atthā**”tiādi. “Ekantahitapaṭilābhasaṃvattanikā suttantadesanā”ti idampi veneyyānaṃ hitasampādane suttantadesanāya tapparabhāvameva sandhāya vuttam. **Tapparabhāvo** ca veneyyajjhāsayaṃ anulomato daṭṭhabbo. Tenevāha “**veneyyajjhāsayaṃ anulomena vuttattā**”ti. Etena ca hetunā nanu vinayābhidhammāpi suvuttā, atha kasmā idameva evaṃ vuttanti anuyogaṃ pariharati.

Anupubbāsikkhādivasena kālantarena atthābhiniṃphattiṃ dassetuṃ “**sassamiva phala**”nti vuttam. Idaṃ vuttam hoti – yathā sassamā nāma vapanaropanādikkhaṇeyeva phalaṃ na pasavati, anupubbajagganādivasena kālantareneva pasavati, tathā idampi savanadhāraṇādikkhaṇeyeva atthe na pasavati, anupubbāsikkhādivasena kālantareneva pasavatīti. **Pasavatīti** ca phalati, abhinipphādetīti attho. Abhinipphādanameva hi phalaṇaṃ. Upāyasamaṅgīnaññeva atthābhiniṃphattiṃ dassento “**dhenu viya khīra**”nti āha. Ayamettha adhippāyo – yathā dhenu nāma kāle jātavacchā thanaṃ gahetvā duhataṃ upāyavantānameva khīraṃ paggharāpeti, na akāle jātavacchā. Kālepi vā visāṇādikāṃ gahetvā duhataṃ anupāyavantānaṃ, tathā idampi nissaraṇādīnā savanadhāraṇādīni kurutaṃ upāyavantānameva sīlādiatthe

paggharāpeti, na alagaddūpamāya savanadhāraṇādīni kurutaṃ anupāyavantānanti. Yadi pi “**sūdati**”ti etassa gharati siñcatīti attho, tathāpi sakammikadhātuttā **paggharāpetīti** kārītasena attho vutto yathā “**taratī**”ti etassa nipātetīti attho”ti. “**Suttāṇā**”ti etassa atthamāha “**suṭṭhu ca ne tāyati**”ti. **Neti** atthe.

Suttasabhāganti suttasadiṣaṃ. Tabbhāvaṃ dasseti “**yathā hī**”tiādīnā. **Tacchakānaṃ** suttanti vaḍḍhakīnaṃ kāḷasuttaṃ. **Pamāṇaṃ hoti** tadanusārena tacchanato. Idaṃ vuttaṃ hoti – yathā kāḷasuttaṃ pasāretvā saññāṇe kate gahetabbaṃ, vissajjetabbaṃ paññāyati, tasmā taṃ tacchakānaṃ pamāṇaṃ hoti, evaṃ vivādesu uppannesu sutte ānītamatte “idaṃ gahetabbaṃ, idaṃ vissajjetabba”nti pākāṭatā vivādo vūpasammati, tasmā etaṃ viññūnaṃ pamāṇanti. Idāni aññathāpi suttasabhāgataṃ vibhāvento “**yathā cā**”tiādīmāha. **Suttenāti** pupphāvutena yena kenaci thirasuttana. **Saṅgahitānīti** suṭṭhu, samaṃ vā gahitāni, āvutānīti attho. **Na vikiriyaṇīti** ito cito ca vipakīṇṇabhāvamāha, **na viddhaṃsīyaṇīti** chejjabhejjābhāvaṃ. Ayamethhāhippāyo – yathā thirasuttana saṅgahitāni pupphāni vātena na vikiriyaṇīti na viddhaṃsīyaṇīti, evaṃ suttana saṅgahitā atthā micchāvādena na vikiriyaṇīti na viddhaṃsīyaṇīti. Veneyajjhāsayaṣappavattāya ca desanāya attatthaparattādhānaṃ sātīsaṃyappakāsanato āṇādhamaṣabhāvehi vinayābhiddhammehi viśesetvā imasseva suttasabhāgatā vuttā. “**Tenā**”tiādīsu vuttanayānusārena sambandho ceva attho ca yathārahaṃ vattabbo. Ettha ca “suttantapaṭṭakā”nti heṭṭhā vuttepi antasaddassa avacaṇaṃ tassa viṣuṃ atthābhāvadassanattamaṃ tabbhāvavuttito. Sahayogassa hi saddassa avacaṇena sesatā tassa tulyādhikaraṇataṃ, anattakataṃ vā ñāpeti.

Yanti esa nipāto kāraṇe, yenāti attho. Ettha abhidhamme vuḍḍhimanto dhammā yena vuttā, tena abhidhammo nāma akkhātōti paccekamaṃ yojetabbaṃ. Abhi-saddassa atthavasenāyaṃ pabhedotī tassa tadatthappavattatādassanena tamattamaṃ sādheṇto “**ayañhī**”tiādīmāha. Abhi-saddo kamanakiriyaṃ vuḍḍhibhāvasaṅkhātamatirekatthamaṃ dīpetīti vuttaṃ “**abhikkamantītiādīsu vuḍḍhiyaṃ āgato**”ti. **Abhiññātāti** aḍḍhacandādīnā kenaci saññāṇena ñātā, paññātā pākāṭatī vuttaṃ hoti. Aḍḍhacandādībhāvo hi rattiyā upalakkhaṇavasena paññāṇaṃ hoti “yasmā aḍḍho, tasmā aṭṭhamī. Yasmā ūno, tasmā cātuddasī. Yasmā puṇṇo, tasmā pannarasī”ti. **Abhilakkhitāti** etthāpi ayamevattho vedītabbo, idaṃ pana mūlapaṇṇāsake **bhayaḥheravasutte** (ma. ni. 1.34) abhilakkhitasaddapariyaṃ abhiññātasaddotī āha “**abhiññātā abhilakkhitātiādīsu lakkhaṇe**”ti. Yajjevamaṃ lakkhitasaddasseva lakkhaṇatthadīpanato abhi-saddo anattakova siyāti? Nevamaṃ daṭṭhabbaṃ tassāpi tadatthajotanato. Vācakasaddasannidhāne hi upasaggaṇipātā tadatthajotakamattāti lakkhitasaddena vācakabhāvena pakāsītassa lakkhaṇatthasseva jotakabhāvena pakāsanato abhi-saddopi lakkhaṇe pavattatīti vuttotī daṭṭhabbaṃ. **Rājābhiraṇīti** parehi rājūhi pūjīturahaṃ rājā. **Pūjīti** pūjārahe. Idaṃ pana suttanipāte selasutte (su. ni. 553 ādayo).

Abhidhammeti “supinātena sukkavisaṭṭhiyā anāpattibhāvepi akusalacetanā upalabbhatī”tiādīnā (sārattha. ṭī. paṭhamamahāsaṅgītikathāvaṇṇanā) vinayapaññattiyā saṅkaraviraḥite dhamme. Pubbāparavirodhābhāvena yathāvuttadhammānameva aññamaññāsaṅkaraviraḥato aññamaññāsaṅkaraviraḥite dhammetipi vadanti. “Pāṇātipāto akusala”nti (ma. ni. 2.192) evamādīsu vā maraṇādhīppāyassa jīvitindriyupacchedakapayogasamuṭṭhāpikā cetanā akusalo, na paṇasaṅkhātājīvitindriyassa upacchedasaṅkhātō atipāto. Tathā “adinnassa parasantakassa ādānaṅkhātā viññatti abyākato dhammo, taṃviññattisamuṭṭhāpikā theyyacetanā akusalo dhammo”ti evamādīnāpi aññamaññāsaṅkaraviraḥite dhammeti attho vedītabbo. **Abhivīyaṇīti** ettha pana “jātarūparajataṃ na paṭiggahetabba”nti vadanto vinaye vinetī nāma. Ettha ca “evaṃ paṭiggahaṇato pācittiyamaṃ, evamaṃ pana dukkaṭa”nti vadanto abhivīyaṇīti vinetī nāmāti vadanti. Tasmā jātarūparajataṃ parasantakamaṃ theyyacittena gaṇhantassa yathāvattamaṃ pārajīkathullaccayadukkaṭesu aññatamaṃ, bhaṇḍāgārikasīsena gaṇhantassa pācittiyamaṃ, attano atthāya gaṇhantassa nissaggiyamaṃ pācittiyamaṃ, kevalamaṃ lolatāya gaṇhantassa anāmāsadukkaṭamaṃ, rūpiyachāḍḍakasammatassa anāpatīti evamaṃ aññamaññāsaṅkaraviraḥite vinayepi paṭibalo vinetuntī attho daṭṭhabbo. Evamaṃ pana paricchinnataṃ sarūpato saṅkhepeneva dassento “**aññamañña...pe... hotī**”ti āha.

Abhikkantēnāti ettha kantiyā adhikattaṃ abhi-saddo dīpetīti vuttaṃ “**adhike**”ti. Nanu ca “abhikkamantī”ti ettha abhi-saddo kamanakiriyaṃ vuḍḍhibhāvaṃ atirekatthamaṃ dīpeti, “abhiññātā

abhilakkhitā”ti ettha ñāṇalakkhaṇakiriyānaṃ supākaṭataṃ viśesaṃ, “abhikkantenā”ti ettha kantiyā adhikattaṃ viśiṭṭhabhāvaṃ dīpetīti idaṃ tāva yuttaṃ kiriyāvīśesaṃ upasaggassa. “Pādayo kiriyāyoge upasaggā”ti hi **saddasatthe** vuttaṃ. “Abhirājā, abhivinaye”ti pana pūjītaparicchinesu rājavīnāyāsu abhi-saddo vattatīti kathametāṃ yujjeyya. Na hi asatvavācī saddo satvavācako sambhavatīti? Natthi atra doso pūjanaparicchedanakiriyānampi dīpanato, tāhi ca kiriyāhi yuttasu rājavīnāyāsupi pavattatā. Abhipūjito rājāti hi atthena kiriyākārasambandhaṃ nimittaṃ katvā kammaśādhanaḥhūtaṃ rājadabbaṃ abhi-saddo padhānato vadati, pūjanakiriyāṃ pana appadhānato. Tathā abhiparicchinnā vinayoti atthena kiriyākārasambandhaṃ nimittaṃ katvā kammaśādhanaḥhūtaṃ vinayadabbaṃ abhi-saddo padhānato vadati, paricchindanakiriyāṃ pana appadhānato. Tasmā atimālādīsū atī-saddo viya abhi-saddo ettha saha śādhanaṃ kiriyāṃ vadatīti abhirājaabhivināyasaddā sopasaggāva siddhā. Evaṃ abhidhammasaddepi abhisaddo saha śādhanaṃ vuḍḍhiyādīkiriyāṃ vadatīti ayamatto dassitoti veditabbaṃ.

Hotu abhi-saddo yathāvuttasu atthesu, tappayogena pana dhammasaddena dīpitā vuḍḍhimantādayo dhammā ettha vuttā na bhavēyyuṃ, kathaṃ ayamatto yujjeyyātī anuyoge satī taṃ pariharanto “**ettha cā**”tiādīmāha. Tattha **etthāti** etasmiṃ abhidhamme. Upanyāse **ca**-saddo. **Bhāvetīti** cittassa vuḍḍhanaṃ vuttaṃ, **pharivāti** ārammaṇassa vuḍḍhanaṃ, tasmā tāhi bhāvanāpharaṇavuḍḍhihi vuḍḍhimantopi dhammā vuttātī attho. **Ārammaṇādīhīti** ārammaṇasampayuttakammadvārapāṭipadādīhi. Ekantato lokuttaradhammāññeva pūjārahattā “**sekkhā dhammā**”tiādīnā teyeva pūjītātī dassitā. “**Pūjārahā**”ti etena kattādisādhanaṃ, atītādīkālaṃ, sakkuṇeyyatthaṃ vā nivatteti. Pūjītabbāyeva hi dhammā kālavīśesaniyamārahītā pūjārahā ettha vuttātī adhippāyo dassito. **Sabhāvaparicchinnattātī** phusanādisabhāvena paricchinnattā. Kāmāvacarehi mahantabhāvato mahaggatā dhammā adhikā, tatopi uttaravīrahato anuttarā dhammātī dasseti “**mahaggatā**”tiādīnā. **Tenāti** “vuḍḍhimanto”tiādīnā vacanena karaṇabhūtena, hetubhūtena vā.

Yaṃ panetthāti etesu vinayādīsū tīsū aññamaññāvisiṭṭhesu yaṃ **avisitṭhaṃ** samānaṃ, **taṃ** piṭakanti attho. Vinayādayo hi tayo saddā aññamaññāsādhāraṇattā visiṭṭhā nāma, piṭakasaddo pana tehi tīhipi sādāhāraṇattā “avisitṭho”ti vuccatī. **Pariyattibbhājanatthato** pariyāpuṇitabbatthapātīṭṭhānatthehi karaṇabhūtehi, viśesaṇabhūtehi vā. Apica **pariyattibbhājanatthato** pariyattibhājanatthanti āhūtī attho datṭhabbo. Paccattatthe hi to-saddo itī-saddena niddisitabbattā. Itinā niddisitabbatto – saddamicchanti neruttikā yathā “aniccato dukkhatto anattato vipassanti”ti (paṭṭhā. 1.1.406, 408, 411) etena pariyāpuṇitabbato, taṃdatatthānaṃ bhājanato ca **piṭakaṃ** nāmātī dasseti. Anipphanapāṭipadīkapadañhetāṃ. Saddavidū pana “piṭa saddasaṅghāṭesū”ti vatvā idha vuttameva payogamudāharanti, tasmā tesāṃ matena piṭiyati saddiyati pariyāpuṇiyatīti **piṭakaṃ**, piṭiyati vā saṅghāṭiyati taṃdatattho etthāti **piṭakanti** nibbācanaṃ kātābbaṃ. “**Tenā**”tiādīnā samāsaṃ dasseti.

Mā piṭakasampadānenāti kālāmasutte, (a. ni. 3.66) sālhasutte (a. ni. 3.67) ca āgataṃ pālīmāha. Tadaṭṭhakathāyañca “amhākaṃ piṭakatantiyā saddhiṃ sametīti mā gaṇhitthā”ti (a. ni. aṭṭha. 2.3.66) attho vutto. **Ācariyasāriputtatherena** pana “pālīsampadānavasena mā gaṇhathā”ti (sārattha. 1.1. pathamamahāsaṅgītikathāvaṇṇanā) vuttaṃ. **Kudālapīṭakamādāyātī** kudālañca piṭakañca ādāya. **Ku** vuccatī pathavī, tassā dālanato vidālanato ayomāyupakaraṇavīśeso **kudālaṃ** nāma. Tesāṃ tesāṃ vatthūnaṃ bhājanabhāvato tālapaṇṇavettalatādīhi kato bhājanavīśeso **piṭakaṃ** nāma. Idaṃ pana mūlapaṇṇāsake **kakacūpamasutte** (ma. ni. 1.227).

“Tena...pe... ñeyyā”ti gāthāpadaṃ ullīngētvā “**tenā**”tiādīnā vivarati. Sabbādīhi sabbānāmehi vuttassa vā līngamādiyate, vuccamānassa vā, idha pana vatticchāya vuttassevātī katvā “**vinayo ca so piṭakañcā**”ti vuttaṃ. “**Yathāvutteneva nāyēnā**”ti iminā “evaṃ duvidhatthēna...pe... katvā”ti ca “pariyattibhāvato, tassa tassa atthassa bhājanato cā”ti ca vuttaṃ sabbamatīdisati. **Tayopīti** ettha **apisaddo**, **pi**-saddo vā avayavasampiṇḍanattho. “Apī”ti avatvā “pī”ti vadanto hi api-saddo viya pi-saddopi viṣuṃ nipāto atthīti dasseti.

Kathetabbānaṃ atthānaṃ desakāyattēna āṇādividhīnā atisaṅgaṇaṃ pabodhanaṃ **desanā**.

Sāsittabbapuggalagatena yathāparādhādisāsittabbabhāvena anusāsanaṃ vinayanaṃ **sāsanaṃ**. Kathetabbassa saṃvarāsaṃvarādino atthassa kathanāṃ vacanapaṭibaddhatākaraṇaṃ **kathā**, idaṃ vuttaṃ hoti – desitāraṃ bhagavantamapekkhitvā **desanā**, sāsittabbapuggalavasena **sāsanaṃ**, kathetabbassa atthassa vasena **kathā**ti evamimesaṃ nānākaraṇaṃ veditabbanti. Ettha ca kiñcāpi desanādayo desetabbādinirapekkhā na honti, ānādayo pana visesato desakādiadhīnāti taṃ taṃ visesayogavasena desanādīnaṃ bhedo vutto. Yathā hi ānāvīdhānaṃ visesato ānārahādīnaṃ tattha kosallayogato, evaṃ vohāraparamatthavidhānāni ca vidhāyakādīnānīti ānādivīdhino desakāyattatā vuttā. Aparādhajjhāsayanurūpaṃ viya ca dhammānurūpampi sāsanaṃ visesato, tathā vinetabbapuggalāpekkhanti sāsittabbapuggalavasena sāsanaṃ vuttaṃ. Saṃvarāsaṃvaranāmarūpānaṃ viya ca vinibbeṭhetabbāya diṭṭhiyā kathanāṃ sati vācāvattusmiṃ, nāsatiṭi visesato tadadhīnaṃ, tasmā kathetabbassa atthassa vasena kathā vuttā. Honti cettha –

“Desakassa vasenettha, desanā piṭakattayaṃ;
Sāsittabbavasenettaṃ, sāsanaṃti pavuccati.

Kathetabbassa atthassa, vasenāpi kathāti ca;
Desanāsāsanaṃkathā-bhedampevaṃ pakāsaye”ti.

Padattayampetaṃ samodhānetvā tāsāṃ bhedoti katvā bhedasaddo viṣuṃ viṣuṃ yojetabbo dvandapadato paraṃ suyyamānattā “desanābhedaṃ, sāsanaṃbhedaṃ, kathābhedaṃca yathārahaṃ paridīpaye”ti. **Bhedanti** ca nānattaṃ, visesaṃ vā. **Tesu** piṭakesu. Sikkhā ca pahānaṃca gambhīrabhāvo ca, taṃca **yathārahaṃ paridīpaye**.

Dutiyaḡāthāya **pariyattibhedaṃ** pariyāpuṇanassa pakāraṃ, visesaṃca vibhāvaye. **Yahiṃ** vinayādiḡe piṭake. Yaṃ sampattiṃ, vipattiṃca yathā bhikkhu pāpuṇāti, tathā tampi sabbāṃ tahiṃ vibhāvayeti sambandho. Atha vā yaṃ pariyattibhedaṃ sampattiṃ, vipattiṃca yahiṃ yathā bhikkhu pāpuṇāti, tathā tampi sabbāṃ tahiṃ vibhāvayeti yojetabbaṃ. **Yathā**ti ca yehi upārambhādihetupariyāpuṇanādippakārehi, upārambhanissaraṇadhammakosarakkhaṇahetupariyāpuṇanaṃ suppaṭipattiduppaṭipattīti etehi pakārehīti vuttaṃ hoti. Santesupi ca aññesu tathā pāpuṇantesu jeṭṭhaseṭṭhāsannasaddāsannihitabhāvato, yathānusiṭṭhaṃ sammāpaṭipajjanena dhammādiṭṭhānabhāvato ca **bhikkhū**ti vuttaṃ.

Tatrāti tāsū ḡāthāsu. **Ayanti** adhunā vakkhamānā kathā. **Paridīpanā**ti samantato pakāsanā, kiñcimattampi asesetvā vibhajanāti vuttaṃ hoti. **Vibhāvanā**ti evaṃ paridīpanāyapi sati ḡūḡhaṃ paṭicchannamakavā sotūnaṃ suviññeyyabhāvena āvibhāvanā. Saṅkhepena paridīpanā, vitthārena vibhāvanātipi vadanti. Apica etaṃ padadvayaṃ heṭṭhā vuttānurūpato kathitaṃ, atthato pana ekameva. Tasmā paridīpanā paṭhamagāthāya, vibhāvanā dutiyaḡāthāyāti yojetabbaṃ. Ca-saddena ubhayatthaṃ aññamaññaṃ samucceti. Kasmā, vuccantiṭi āha “**ettha hi**”tiādi. **Hī**ti kāraṇe nipāto “akkharavipattiyāṃ hi”tiādīsu viya. Yasmā, kasmāti vā attho. Āṇaṃ paṇetaṃ [ṭhapaṇetaṃ (sārattha. ṭī. 1.paṭhamamahāsaṅgītikathāvaṇṇanā)] arahatīti **āṇāraho**, sammāsambuddhattā, mahākāruṇikatāya ca aviparītahitopadesakabhāvena pamāṇavacanattā āṇārahena bhagavatāti attho. Vohāraparamatthadhammānampi tattha sabbhāvato “**āṇābhūllato**”ti vuttaṃ, tena yebhuyyanayaṃ dasseti. Ito paresupi eseva nayo. Visesena sattānaṃ manāṃ avaharatīti **vohāro**, paññatti, tasmim kusalo, tena.

Pacuro bahulo aparādhō doso vītikamo yesaṃ te **pacurāparādhā**, seyyasakattherādayo. **Yathāparādhanti** dosānurūpaṃ. “**Anekajjhāsaya**”tiādīsu āsayova **ajjhāsayo**, so atthato diṭṭhi, ñāṇaṃca, pabhedato pana catubbidho hoti. Vuttaṃca –

“Sassatucchadadiṭṭhī ca, khanti cevānulomikā;
Yathābhūtaṃca yaṃ ñāṇaṃ, etaṃ āsayasaddita”nti.

Tattha sabbadiṭṭhīnaṃ sassatucchedadiṭṭhīhi saṅgahitattā sabbepi diṭṭhigatikā sattā imā eva dve diṭṭhiyo sannissitā. Yathāha “dvayanissito kho paṇāyaṃ kaccāna loko yebhuyyena atthitaṇca natthitaṇcā”ti, (saṃ. ni. 2.15) **atthitāti** hi sassataggāho adhippeto, **natthitāti** ucchedaggāho. Ayaṃ tāva vaṭṭanissitānaṃ puthujjanānaṃ āsāyo. Vivaṭṭanissitānaṃ pana suddhasattānaṃ anulomikā khanti, yathābhūtañāṇanti duvidho āsāyo. Tattha ca **anulomikā khanti** vipassanāñāṇaṃ. **Yathābhūtañāṇaṃ** pana kammasakatāñāṇaṃ. Catubbidho peso āsayanti sattā ettha nivasanti, cittaṃ vā āgamma seti etthāti **āsāyo** migāsāyo viya. Yathā migo gocarāya gantvāpi paccāgantvā tattheva vanagahane sayatīti taṃ tassa “āsāyo”ti vuccati, tathā cittaṃ aññathāpi pavattitvā yattha paccāgamma seti, tassa so “āsāyo”ti. Kāmarāgādayo satta **anusayā**. Mūsikavisāṃ viya kāraṇalābhe uppajjamānārahā anāgatā, atītā, paccuppannā ca taṃsabhāvattā tathā vuccanti. Na hi dhammānaṃ kālabhedena sabhāvabhedoti. **Cariyāti** rāgacariyādikā cha mūlacariyā, antarabhedena anekavidhā, saṃsaggavasena pana tesatṭhi honti. Atha vā **cariyāti** sucaritaduccaritavasena duvidhaṃ caritaṃ. Tañhi vibhaṅge caritaniddese niddiṭṭhaṃ.

“**Adhimutti** nāma ‘ajjeva pabbajissāmi, ajjeva arahattaṃ gaṇhissāmi’ tiādinā tanninnabhāvena pavattamānaṃ sannitṭhāna”nti (sārattha. ṭī. paṭhamamahāsaṅgītikathāvaṇṇanā) **gaṇṭhipadesu** vuttaṃ. **Ācariyadhammapālattherena** pana “adhimutti nāma sattānaṃ pubbacariyavasena abhiruci, sā duvidhā hīnapañitabhedena”ti (dī. ni. ṭī. paṭhamamahāsaṅgītikathāvaṇṇanā) vuttaṃ. Tathā hi yāya hīnādhimuttikā sattā hīnādhimuttikeyeva satte sevanti, paṇitādhimuttikā paṇitādhimuttikeyeva. Sace hi ācariyupajjhāyā sīlavanto na honti, saddhivihārikā sīlavanto, te attano ācariyupajjhāyepi na upasaṅkamanti, attanā sadise sārūppabhikkhūyeva upasaṅkamanti. Sace ācariyupajjhāyā sārūppabhikkhū, itare asārūppā, tepi na ācariyupajjhāye upasaṅkamanti, attanā sadise asārūppabhikkhūyeva upasaṅkamanti. Dhātusaṃyuttavasena (saṃ. ni. 2.85 ādayo) cesa attho dīpetabbo. Evamayaṃ hīnādhimuttikādīnaṃ aññamañño pasevanādīniyamitā abhiruci ajjhāsayaadhātu “adhimutti”ti veditabbā. Anekā ajjhāsayaādayo te yesaṃ atthi, anekā vā ajjhāsayaādayo yesanti tathā yathā “bahukattuko, bahunadiko”ti. **Yathānulomanti** ajjhāsayaādayaṃ anulomaṃ anatikkamma, ye ye vā ajjhāsayaādayo anulomā, tehi tehīti attho. Āsayādayaṃ anulomassa vā anurūpantipi vadanti. Ghanavinibbhogābhāvato diṭṭhimānataṇhāvasena “ahaṃ mama santaka”nti evaṃ pavattasaññino. **Yathādhammanti** “natthettha attā, attaniyaṃ vā, kevalaṃ dhammamattameveta”nti evamādinā dhammasabhāvānurūpanti attho.

Samvaraṇaṃ **saṃvaro**, kāyavācāhi avītikkamo. Mahanto saṃvaro **asaṃvaro**. Vuḍḍhiattho hi ayaṃ a-kāro yathā “asekkhā dhammā”ti (dha. sa. tikamātikā 21) taṃyogatāya ca khuddako saṃvaro pārisesādinayena saṃvaro, tasmā khuddako, mahanto ca saṃvaroti attho. Tenāha “**saṃvarā saṃvaro**”tiādi. **Diṭṭhiviniveṭhanāti** diṭṭhiyā vimocanaṃ, atthato pana tassa ujuvipaccanikā sammādiṭṭhiādayo dhammā. Tathā cāha “**dvāsaṭṭhidīṭṭhipaṭipakkhabhūtā**”ti. Nāmassa, rūpassa, nāmarūpassa ca paricchindanaṃ **nāmarūpaparicchedo**, so pana “rāgādīpaṭipakkhabhūto”ti vacanato tathāpavattameva ñāṇaṃ.

“**Tīsūpi**”tiādinā aparaddhaṃ vivarati. Tīsūpi tāsāṃ vacanasambhavato “**visesenā**”ti vuttaṃ. Tadetāṃ sabbattha yojetabbaṃ. Tatra “yāyaṃ adhisīlasikkhā, ayaṃ imasmiṃ atthe adhippetā sikkhā”ti vacanato āha “**vinayaṭītake adhisīlasikkhā**”ti. **Suttantapāḷiyaṃ** “vivicceva kāmehi”tiādinā (dī. ni. 1.226; saṃ. ni. 1.152; a. ni. 4.123) samādhidesanābāhullato “**suttanta ṭītake adhicittasikkhā**”ti vuttaṃ. Nāmarūpaparicchedassa adhipaññāpadaṭṭhānato, adhipaññāya ca atthāya tadavasesanāmarūpadhammakathanato āha “**abhidhammaṭītake adhipaññāsikkhā**”ti.

Kilesānanti saṃklesadhammānaṃ, kammakilesānaṃ vā, ubhayāpekkhañcetaṃ “yo kāyavācīdvārehi kilesānaṃ vītikkamo, tassa pahānaṃ, tassa paṭipakkhattā”ti ca. “Vītikkamo”ti ayaṃ “paṭipakkha”nti bhāvayoge sambandho, “sīlassā”ti pana bhāvapaccaye. Evaṃ sabbattha. Anusayavasena santāne anuvattantā kilesā kāraṇalābhe pariyuṭṭhitāpi sīlabhedabhayavasena vītikkamituṃ na labhantīti āha “**vīttikkamaṭītake adhipaññāsikkhā**”ti. Okāsādānavasena kilesānaṃ citte kusalappavattiṃ pariyādiyitvā uṭṭhānaṃ **pariyuṭṭhānaṃ**, tassa pahānaṃ, cittasantāne uppattivāsena kilesānaṃ pariyuṭṭhānassa pahānanti vuttaṃ hoti. “Kilesāna”nti hi adhikāro, taṃ pana pariyuṭṭhānappahānaṃ cittasamādahanavasena bhavatīti āha “**pariyuṭṭhānapaṭipakkhattā samādhissā**”ti. Appahīnabhāvena

santāne anu anu sayanakā anurūpakāraṇalābhe uppajjanārahā thāmagatā kāmāragādayo satta kilesā **anusayā**, tesam pahānaṃ, te pana sabbaso ariyamaggapaññāya pahīyantīti āha “**anusayapaṭipakkhattā paññāyā**”ti.

Dīpālokena viya tamassa dānādipuññakiriyavattugatena tena tena kusalaṅgena tassa tassa akusalassa pahānaṃ **tadaṅgappahānaṃ**. Idha pana adhisīlasikkhāya vuttatṭhānattā tena tena susīlyaṅgena tassa tassa dussīlyaṅgassa pahānaṃ “tadaṅgappahāna”nti gaheṭṭabbam. Upacārappanābhedenā samādhinā pavattinivāraṇena ghaṭṭappahārena viya jalatale sevālassa tesam tesam nīvaraṇādiddhammānaṃ vikkhambhanavasena pahānaṃ **vikkhambhanappahānaṃ**. Catunnaṃ ariyamaggānaṃ bhāvittatā taṃ taṃ maggavato santāne samudayapakkhikassa kilesagaṇassa accantamappavattisaṅkhātā samucchindanavasena pahānaṃ **samucchedappahānaṃ**. Duṭṭhu caritaṃ, saṃkilesehi vā dūsitaṃ caritaṃ **duccaritaṃ**. Tadeva yattha uppannaṃ, taṃ santānaṃ sammā kilisati vibādhati, upatāpeti cāti **saṃkilesa**, tassa pahānaṃ. Kāyavacīduccaritavasena pavattasaṃkilesassa tadaṅgavasena pahānaṃ vuttaṃ silassa duccaritaṭipakkhattā. Sikkhattayānusārena hi attho veditabbo. Tasatīti **taṇhā**, sāva vuttanayena saṃkilesa, tassa vikkhambhanavasena pahānaṃ vuttaṃ samādhissa kāmaccchandapaṭipakkhattā. **Diṭṭhi**eva yathāvuttanayena **saṃkilesa**, tassa samucchedavasena pahānaṃ vuttaṃ paññāya attādivinimuttasabhāva dhammappakāsanato.

Ekamekasmiñcethāti etesu tīsu piṭakesu ekamekasmiṃ piṭake, **ca**-saddo vākyārambhe, pakkhantare vā. **Pi**-saddo, **api**-saddo vā avayavasampiṇḍane, tena na kevalaṃ catubbidhasseva gambhīrabhāvo, atha kho paccekam tadavayavānampīti sampiṇḍanaṃ karoti. Esa nayo īdisesu. Idāni te sarūpato dassetaṃ “**tatthā**”tiādi vuttaṃ. Tattha **tantī**ti pāli. Sā hi ukkaṭṭhānaṃ sīlādiatthānaṃ bodhanato, sabhāvaniruttibhāvato, buddhādīhi bhāsittatā ca pakaṭṭhānaṃ vacanānaṃ āli pantīti “**pāli**”ti vuccati.

Idha pana **vinayagaṇṭhipadakārādīnaṃ** saddavādīnaṃ matena pubbe vavattāpitā paramatthasaddappabandhabhūtā tanti **dhammo** nāma. **Iti**-saddo hi nāmatthe, “dhammo”ti vā vuccati. **Tassāyevā**ti tassā yathāvuttāya eva tantiyā attho. **Manasā vavattāpitāyā**ti uggahaṇa-dhāraṇādīvasappavattena manasā pubbe vavattāpitāya yathāvuttāya paramatthasaddappabandhabhūtāya tassā tantiyā. **Desanā**ti pacchā paresamavabodhanatthaṃ desanāsaṅkhātā paramatthasaddappabandhabhūtā tantiyeva. Apica yathāvuttatanti saṅkhātasaddasamuṭṭhāpako cittuppādo **desanā**. **Tantiyā**, **tantiatthassa cāti** yathāvuttāya duvidhāyapi tantiyā, tadatthassa ca yathābhūtāvabodhoti attho veditabbo. Te hi bhagavatā vuccamānassa atthassa, vohārassa ca dīpako saddoyeva **tanti** nāmāti vadanti. Tesam pana vāde dhammassāpi saddasabhāvattā dhammadesanānaṃ ko visesoti ce? Tesam tesam atthānaṃ bodhakabhāvena ñāto, uggahaṇādīvasena ca pubbe vavattāpito paramatthasaddappabandho **dhammo**, pacchā paresam avabodhanatthaṃ pavattito taṃ tadatthappakāsako saddo **desanā**ti ayamimesam visesoti. Atha vā yathāvuttasaddasamuṭṭhāpako cittuppādo **desanā** desīyati samuṭṭhāpīyati saddo etenāti katvā musāvādādayo viya tatthāpi hi musāvādādisamuṭṭhāpikā cetanā musāvādādisaddehi voharīyatīti. Kiñcāpi akkharāvalibhūto paññattisaddoyeva atthassa ñāpako, tathāpi mūlakāraṇabhāvato “akkharasaññāto”tiādīsu viya tassāyeva atthoti paramatthasaddoyeva atthassa ñāpakabhāvena vuttoti daṭṭhabbam. “Tassā tantiyā desanā”ti ca sadisavohārena vuttaṃ yathā “uppannā ca kusalādhammā bhīyyobhāvāya vepullāya saṃvattantī”ti.

Abhidhammagaṇṭhipadakārādīnaṃ pana paṇṇattivādīnaṃ matena sammutiparamatthabhedassa atthassa anurūpavācakabhāvena paramatthasaddesu bhagavatā manasā vavattāpitā nāmapaññattipabandhabhūtā tanti **dhammo** nāma, “dhammo”ti vā vuccati. **Tassāyevā**ti tassā nāmapaññattibhūtāya tantiyā eva attho. **Manasā vavattāpitāyā**ti sammutiparamatthabhedassa atthassānurūpavācakabhāvena paramatthasaddesu bhagavatā manasā vavattāpitāya nāmapaññattipabandhabhūtāya tassā tantiyā. **Desanā**ti paresam pabodhanena atisajjanā vācāya pakāsanā vacībhedabhūtā paramatthasaddappabandhasaṅkhātā tanti. **Tantiyā**, **tantiatthassa cāti** yathāvuttāya dubbidhāyapi tantiyā, tadatthassa ca yathābhūtāvabodhoti attho. Te hi evaṃ vadanti – sabhāvattassa, sabhāvavohārassa ca anurūpavaseneva bhagavatā manasā vavattāpitā paṇṇatti idha “tanti”ti vuccati.

Yadi ca saddavādīnaṃ matena saddoyeva idha tanti nāma siyā. Tantiyā, desanāya ca nānattena bhavitabbaṃ, manasā vavattāpitāya ca tantiyā vacībheda-karaṇamattaṃ t̥hapetvā desanāya nānattaṃ natthi. Tathā hi desanaṃ dassentena manasā vavattāpitāya tantiyā desanāti vacībheda-karaṇamattaṃ vinā tantiyā saha desanāya anaññatā vuttā. Tathā ca upari “desanāti paññattī”ti vuttattā desanāya anaññabhāvena tantiyāpi paṇṇattibhāvo kathito hoti.

Apica yadi tantiyā aññāyeva desanā siyā, “tantiyā ca tantiatthassa ca desanāya ca yathābhūtāvabodho”ti vattabbaṃ siyā. Evaṃ pana avatvā “tantiyā ca tantiatthassa ca yathābhūtāvabodho”ti vuttattā tantiyā, desanāya ca anaññabhāvo dassito hoti. Evañca katvā upari “desanā nāma paññattī”ti dassentena desanāya anaññabhāvato tantiyā paṇṇattibhāvo kathito hotīti. Tadubhayampi pana paramatthato saddoyeva paramatthavinimuttāya sammutiyā abhāvā, imameva ca nayaṃ gahetvā keci ācariyā “dhammo ca desanā ca paramatthato saddo evā”ti voharanti, tepi anupavajjāyeva. Yathā kāmāvacarapaṭisandhivipākā “parittārammaṇā”ti vuccanti, evaṃ sampadamidaṃ daṭṭhabbaṃ. Na hi kāmāvacarapaṭisandhivipākā “nibbattitaparamatthavisayāyevā”ti sakkā vattum itthipurisādiākāraparivitakkapubbakānaṃ rāgādiakusalānaṃ, mettādikusalānañca ārammaṇaṃ gahetvāpi samuppajjanato. Paramatthadhammāmūlakattā panassa parikappassa paramatthavisayatā sakkā paññapetuṃ, evamidhāpi daṭṭhabbanti ca. Evampi paṇṇattivādīnaṃ matam hotu, saddavādīnaṃ matepi dhammadesanānaṃ nānattaṃ vuttanayeneva **ācariyadhammapālatherā** dīhi pakāsītanti. Hoti cettha –

“Saddo dhammo desanā ca, iccāhu apare garū;
Dhammo paṇṇatti saddo tu, desanā vāti cāpare”ti.

Tisupi cetesu ete dhammatthadesanāpaṭivedhāti ettha tantiattho, tantidesanā, tantiatthapaṭivedho cāti ime tayo tantivisayā hontīti vinayapiṭakādīnaṃ atthadesanāpaṭivedhādharabhāvo yutto, piṭakāni pana tantiyevatī tesam dhammādhārabhāvo kathaṃ yujjeyyātī? Tantisamudāyassa avayavatantiyā ādhārabhāvato. Samudāyo hi avayavassa parikappanāmettasiddhena ādhārabhāvena vuccati yathā “rukkhe sākha”ti. Ettha ca dhammādīnaṃ dukkhogāhabhāvato tehi dhammādīhi vinayādayo gambhīrāti vinayādīnampi catubbidho gambhīrabhāvo vuttoyeva, tasmā dhammādayo eva dukkhogāhattā gambhīrā, na vinayādayoti na codetabbametaṃ samukhena, visayavisayīmukhena ca vinayādīnaññeva gambhīrabhāvassa vuttattā. Dhammo hi vinayādayo eva abhinnattā. Tesam visayo attho vācakabhūtānaṃ tesameva vāccabhāvato, visayino desanāpaṭivedhā dhammatthavisayabhāvato. Tattha paṭivedhassa dukkarabhāvato dhammatthānaṃ, desanāññassa dukkarabhāvato desanāya ca dukkhogāhabhāvo veditabbo, paṭivedhassa pana uppādetuṃ asakkuṇeyyattā, tabbisayaññuppattiyā ca dukkarabhāvato dukkhogāhatā veditabbā. Dhammatthadesanānaṃ gambhīrabhāvato tabbisayo paṭivedhopi gambhīro yathā taṃ gambhīrassa udakassa pamāṇaggahaṇe dīghena pamāṇena bhavitabbaṃ, evamsampadamidanti (vajira. 11. paṭhamamahāsāṅgītikathāvaṇṇanā) **vajirabuddhitthero**. Piṭakāvayavānaṃ dhammādīnaṃ vuccamāno gambhīrabhāvo taṃsamudāyassa piṭakassāpi vuttoyeva, tasmā tathā na codetabbantipi vadanti, vicāretabbametaṃ sabbesampi tesam piṭakāvayavāsambhavato. Mahāsamuddo dukkhogāho, alabbhaneyyapatiṭṭho viya cāti sambandho. Atthavasā hi vibhattivacanaṅgaparīṇāmoti. Dukkheṇa ogayhanti, dukkho vā ogāho anto pavisanametesūti **dukkhogāhā**. Na labhitabboti alabbhanīyo, soyeva **alabbhaneyyo**, labhīyate vā labbhanam, taṃ nārahatīti **alabbhaneyyo**. Patiṭṭhahanti ettha okāseti **patiṭṭho**, patiṭṭhahanaṃ vā **patiṭṭho**, alabbhaneyyo so yesu te **alabbhaneyyapatiṭṭhā**. Ekadesena ogāhantehipi mandabuddhīhi patiṭṭhā laddhuṃ na sakkāyevātī dassetuṃ etaṃ puna vuttaṃ. “Eva”ntiādi nigamaṇaṃ.

Idāni hetuhetuphalādīnampi vasena gambhīrabhāvaṃ dassento “**aparo nayo**”tiādimāha. Tattha **hetūti** paccayo. So ca attano phalaṃ dahati vidahatīti **dhammo** da-kārassa dha-kāraṃ katvā. Dhammasaddassa cettha hetupariyāyatā kathaṃ viññāyatīti āha “**vuttañheta**”ntiādi. **Vuttaṃ** paṭisambhidāvibhaṅge (vibha. 718). Nanu ca “hetumhi ñāṇaṃ dhammapaṭisambhidā”ti etena vacanena dhammassa hetubhāvo kathaṃ viññāyatīti? “Dhammapaṭisambhidā”ti etassa samāsapadassa avayavapadatthaṃ dassentena “hetumhi ñāṇa”nti vuttattā. “Dhamme paṭisambhidā dhammapaṭisambhidā”ti ettha hi “dhamme”ti etassa atthaṃ dassentena “hetumhī”ti vuttaṃ,

“paṭisambhidā” ti etassa atthaṃ dassentena “**ñāṇa**” nti. Tasmā hetudhammasaddā ekatthā, ñāṇapaṭisambhidā saddā cāti imamattaṃ vadantena sādhitō dhammassa hetubhāvoti. Tathā “**hetuphale ñāṇaṃ atthapaṭisambhidā**” ti etena vacanena sādhitō atthassa hetuphalabhāvoti daṭṭhabbo. Hetuno phalaṃ **hetuphalaṃ**, tañca hetuanusārena arīyati adhigamīyatīti **atthoti** vuccati.

Desanāti paññattī ettha saddavādīnaṃ vāde atthabyañjanakā aviparītābhilāpadhammaniruttibhūtā paramatthasaddappabandhasaṅkhātā tanti “desanā” ti vuccati, desanā nāmāti vā attho. Desīyati attho etāyāti hi **desanā**. Pakārena ñāpīyati attho etāya, pakārato vā ñāpetīti **paññatti**. Tameva sarūpato dassetuṃ “**yathādhammaṃ dhammābhilāpoti adhippāyo**” ti vuttaṃ. **Yathādhammanti** ettha pana dhammasaddo hetuṃ, hetuphalañca sabbam saṅgaṇhāti. Sabhāvavācako hesa dhammasaddo, na pariyattihetuādivācako, tasmā yo yo avijjāsāṅkhārādīdhammo, tasmīṃ tasmīnti attho. Tesam tesam avijjāsāṅkhārādīdhammānaṃ anurūpaṃ vā yathādhammaṃ. Desanāpi hi paṭivedho viya aviparītasavisayavibhāvanato dhammānurūpaṃ pavattati, tatoyeva ca aviparītābhilāpoti vuccati. **Dhammābhilāpoti** hi atthabyañjanako aviparītābhilāpo dhammaniruttibhūto tantisaṅkhāto paramatthasaddappabandho. So hi abhilappati uccārīyatīti **abhilāpo**, dhammo aviparīto sabhāvabhūto abhilāpo dhammābhilāpoti vuccati, etena “tatra dhammaniruttābhilāpe ñāṇaṃ niruttipaṭisambhidā” ti (vibha. 718) ettha vuttaṃ dhammaniruttim dasseti saddasabhāvattā desanāya. Tathā hi niruttipaṭisambhidāya parittārammaṇādibhāvo **paṭisambhidāvibhaṅgapāliyaṃ** (vibha. 718) vutto. **Tadaṭṭhakathāya** ca “taṃ sabhāvaniruttim saddaṃ ārammaṇaṃ katvā” tiādīnā (vibha. aṭṭha. 718) tassā saddārammaṇatā dassitā. “Imassa atthassa ayaṃ saddo vācako” ti hi vacanavacanatthe vavatthapetvā taṃ taṃ vacanattavibhāvanavasena pavattito saddo “desanā” ti vuccati. “**Adhippāyo**” ti etena “desanāti paññattī” ti etaṃ vacanaṃ dhammaniruttābhilāpaṃ sandhāya vuttaṃ, na tato vinimuttaṃ paññattim sandhāyāti dasseti anekadhā atthasambhave attanā adhippetatthasseva vuttattāti ayaṃ saddavādīnaṃ vādato vinicchayo.

Paññattivādīnaṃ vāde pana sammutiparamatthabhedassa atthassānurūpavācakahāvena paramatthasaddesu bhagavatā manasā vavatthāpitā tantisaṅkhātā nāmapaññattī **desanā** nāma, “desanā” ti vā vuccatīti attho. Tadeva mūlakāraṇabhūtassa saddassa dassanavasena kāraṇūpacārena dassetuṃ “**yathādhammaṃ dhammābhilāpoti adhippāyo**” ti vuttaṃ. Kiñcāpi hi “dhammābhilāpo” ti ettha abhilappati uccārīyatīti **abhilāpoti** saddo vuccati, na paṇṇatti, tathāpi sadde vuccamāne tadanurūpaṃ vohāraṃ gahetvā tena vohārena dīpitassa atthassa jānanato sadde kathite tadanurūpā paṇṇattipi kāraṇūpacārena kathitāyeva hoti. Apica “dhammābhilāpoti attho” ti avatvā “dhammābhilāpoti adhippāyo” ti vuttattā desanā nāma saddo na hotīti dīpitameva. Tena hi adhippāyamattameva mūlakāraṇasaddavasena kathitaṃ, na idha gahetabbo “desanā” ti etassa atthoti ayaṃ paññattivādīnaṃ vādato vinicchayo. Atthantaramāha “**anuloma...pe... kathana**” nti, etena heṭṭhā vuttaṃ desanāsamuṭṭhāpakaṃ cittuppādaṃ dasseti. Kathīyati attho etenāti hi **kathanaṃ**. Ādisaddena nītaneyyādikā pāḷigatiyo, ekattādinandiyāvattādikā pāḷinissitā ca nayā saṅgahitā.

Sayameva paṭivijjhāti, etena vā paṭivijjhantīti **paṭivedho**, ñāṇaṃ. Tadeva abhisameti, etena vā abhisamentīti **abhisamayoti** vuccati. Idāni taṃ paṭivedhaṃ abhisamayappabhedato, abhisamayākārato, ārammaṇato, sabhāvato ca pākaṭaṃ kātuṃ “**so cā**” tiādī vuttaṃ. Tattha hi **lokiyalokuttaroti** pabhedato, **visayato**, **asammohatoti** ākārato, **dhammesu**, **atthesu**, **paññattisūti** ārammaṇato, **atthānurūpaṃ**, **dhammānurūpaṃ**, **paññattipathānurūpanti** sabhāvato ca pākaṭaṃ karoti. Tattha visayato atthānianurūpaṃ dhammādīsu avabodho nāma avijjādīdhammārammaṇo, saṅkhārādīatthārammaṇo, tadubhayapaññāpanārammaṇo ca **lokiyo abhisamayo**. Asammohato atthānianurūpaṃ dhammādīsu avabodho nāma nibbānārammaṇo maggasampayutto yathāvuttadhammatthapaññattīsu sammohavidhamsano **lokuttaro abhisamayo**. Tathā hi “ayaṃ hetu, idamassa phalaṃ, ayaṃ tadubhayānurūpo vohāro” ti evaṃ ārammaṇakaraṇavasena lokiyāñāṇaṃ visayato paṭivijjhāti, lokuttarañāṇaṃ pana tesu hetuhetuphalādīsu sammohassañāṇena samucchinnattā asammohato paṭivijjhāti. Lokuttaro pana paṭivedho visayato nibbānassa, asammohato ca itarassātipi vadanti eke.

Atthānurūpaṃ dhammesūti “avijjā hetu, saṅkhārā hetusamuppannā, saṅkhāre uppādeti avijjā” ti

evaṃ kāriyānurūpaṃ kāraṇesūti attho. Atha vā
 “puññābhisaṅkhārapuññābhisaṅkhāraāneñjābhisaṅkhāresu tīsu apuññābhisaṅkhārassa avijjā
 sampayuttapaccayo, itaresaṃ yathānurūpa”ntiādinā kāriyānurūpaṃ kāraṇesu paṭivedhotipi attho.
Dhammānurūpaṃ atthesūti “avijjāpaccayā saṅkhārā”tiādinā (ma. ni. 3.126; saṃ. ni. 2.1; udā. 1; vibha. 225) kāraṇānurūpaṃ kāriyesu. Chabbidhāya paññattiyā patho **paññattipatho**, tassa anurūpaṃ tathā, paññattiyā vuccamānadhammānurūpaṃ paññattīsu avabodhoti attho. Abhisamayato aññampi paṭivedhatthaṃ dassetuṃ “**tesa**”ntiādimāha. Paṭivijjhīyatīti paṭivedhoti hi taṃtaṃrūpādidhammānaṃ aviparītasabhāvo vuccati. **Tattha tathā**ti tasmim̐ tasmim̐ piṭake, pāḷipadese vā. **Salakkhaṇasaṅkhātō**ti rupanāmanaphusanādisakasakalakkhaṇasaṅkhātō.

Yathāvuttehi dhammādīhi piṭakānaṃ gambhīrabhāvaṃ dassetuṃ “**idāni**”tiādimāha.
Dhammajātanti kāraṇappabhedo, kāraṇameva vā. **Atthajātanti** kāriyappabhedo, kāriyameva vā. Yā cāyaṃ desanāti sambandho. Tadatthavijjānavasena **abhimukho** hoti. **Yo cetthāti** yo etāsu taṃ taṃ piṭakāgatāsu dhammatthadesanāsu paṭivedho, yo ca etesu piṭakesu tesāṃ tesāṃ dhammānaṃ aviparītasabhāvōti attho. Sambharitabbato kusalameva **sambhāro**, so sammā anupacito yehi te **anupacitakusalasambhārā**, tatova **duppaññehi**, nippaññehīti attho. Na hi paññavato, paññāya vā duṭṭhubhāvo dūsitabhāvo ca sambhavaṭīti nippaññattāyeva duppaññā yathā “**dussīlo**”ti (a. ni. 5.213; 10.75; pārā. 295; dha. pa. 308). Ettha ca avijjāsaṅkhārādīnaṃ dhammatthānaṃ duppaṭivijjhātāya dukkhogāhatā, tesāṃ paññāpanassa dukkarabhāvato taṃdesanāya, abhisamayasaṅkhātassa paṭivedhassa uppādanavisayīkaraṇānaṃ asakkuṇeyyattā, aviparītasabhāvasaṅkhātassa paṭivedhassa dubbīññeyyatāya dukkhogāhatā veditabbā. **Evampīti pi**-saddo pubbe vuttaṃ pakārantaraṃ sampiṇḍeti. Evaṃ paṭhamagāthāya anūnaṃ paripuṇṇaṃ paridīpitatthabhāvaṃ dassento “**ettāvata**”tiādimāha. “Siddhe hi satyārambho atthantaraviññāpanāya vā hoti, niyamāya vā”ti iminā punārambhavacanena anūnaṃ paripuṇṇaṃ paridīpitatthabhāvaṃ dasseti. **Ettāvata**ti paricchedatthe nipāto, ettakena vacanakkamenāti attho. Etaṃ vā parimānaṃ yassāti **ettāvaṃ**, tena, etaparimānavatā saddatthakkamenāti attho. “Sadde hi vutte tadatthopi vuttoyeva nāmā”ti vadanti. Vutto saṃvaṇṇito attho yassāti **vuttatthā**.

Etthāti etissā gāthāya. Evaṃ attho, vinicchayoti vā seso. **Tīsu piṭakesūti** ettha “ekekasmi”nti adhikāro, pakaraṇato vā veditabbāṃ. “Ekamekasmiñcetthā”ti (dī. ni. aṭṭha. 1. paṭhamamahāsaṅgītikathā) hi heṭṭhā vuttaṃ. Atha vā vatticchānupubbikattā saddapaṭipattiyā niddhāraṇamidha avattukāmena ādhāroyeva vutto. Na cettha codetabbāṃ “tīsuyeva piṭakesu tividho pariyattibhedo daṭṭhabbo siyā”ti samudāyavasena vuttassāpi vākyassa avayavādhippāyasambhavato. Dissati hi avayavavākyanipphatti “brāhmaṇādayo bhuñjantū”tiādīsu, tasmā amatipapañcena. Yathā attho na virujjhati, tathāyeva gahetabboti. Evaṃ sabbattha. **Pariyattibhedoti** pariyāpuṇaṇaṃ **pariyatti**. Pariyāpuṇaṇavācako hettha pariyattisaddo, na pana pāḷipariyāyo, tasmā pariyāpuṇaṇappakāroti attho. Atha vā tīhi pakārehi pariyāpuṇitabbā pāḷīyo eva “**pariyatti**”ti vuccanti. Tathā ceva abhidhammaṭṭhakathāya sīhalagaṇṭhipade vuttanti vadanti. Evampi hi alagaddūpamāpariyāpuṇaṇayogato “alagaddūpamā pariyatti”ti pāḷīpi sakkā vattum̐. Evañca katvā “duggahitā upārambhādīhetu pariyāpuṭā alagaddūpamā”ti parato niddesavacanampi upapannaṃ hoti. Tattha hi pāḷīyeva “duggahitā, pariyāpuṭā”ti ca vattum̐ yuttā.

Alagaddo alagaddaggahaṇaṃ upamā etissāti **alagaddūpamā**. Alagaddassa gahaṇañhettha alagaddasaddena vuttanti daṭṭhabbāṃ. Āpūpikoti ettha āpūpa-saddena āpūpakhādanaṃ viya, veṇikoti ettha vīṇāsaddena vīṇāvādanaggahaṇaṃ viya ca. Alagaddaggahaṇena hi pariyatti upamīyati, na alagaddena. “Alagaddaggahaṇūpamā”ti vā vattabbe majjhepadalopaṃ katvā “alagaddūpamā”ti vuttaṃ “oṭṭhamukho”tiādīsu viya. Alagaddoti ca āsīviso vuccati. **Gadoti** hi visassa nāmaṃ, tañca tassa alaṃ paripuṇṇaṃ atthi, tasmā alaṃ pariyatto paripuṇṇo gado assāti **alagaddo** anunāsikalopaṃ, da-kārāgamañca katvā, alaṃ vā jīvitaharaṇe samattho gado yassāti **alagaddo** vuttanayena. Vaṭṭadukkhato nissaraṇaṃ attho payoṇametissāti **nissaraṇatthā**. Bhaṇḍāgāre niyutto **bhaṇḍāgāriko**, rājaratanānupālako, so viyāti tathā, dhammaratanānupālako khīṇāsavo. Aññamatthamanapekkhitvā bhaṇḍāgārikasseva sato pariyatti **bhaṇḍāgārikapariyatti**.

Duggahitāti duṭṭhu gahitā. Tadeva sarūpato niyametum **“upārambhādihetu pariyāpuṭā”**ti āha, upārambhaitivādappamokkhādihetu uggahitāti attho. Lābhasakkārādihetu pariyāpuṇanampi ettheva saṅgahitanti daṭṭhabbam. Vuttañhetam **alagaddasuttaṭṭhakathāyam** –

“Yo buddhavacanam uggahetvā ‘evam cīvarādīni vā labhissāmi, catuparisamajjhe vā mam jānissanti’ti lābhasakkārādihetu pariyāpuṇāti, tassa sā pariyatti **alagaddapariyatti** nāma. Evam pariyāpuṇanato hi buddhavacanam apariyāpuṇitvā niddokkamanam varatara’nti (ma. ni. aṭṭha. 2.239).

Nanu ca alagaddaggahaṇūpamā pariyatti “alagaddūpamā”ti vuccati, evañca sati suggahitāpi pariyatti “alagaddūpamā”ti vattum vaṭṭati tatthāpi alagaddaggahaṇassa upamābhāvena pāḷiyam vuttattā. Vuttañhetam –

“Seyyathāpi, bhikkhave, puriso alagaddatthiko alagaddagavesī alagaddapariyesanam caramāno, so passeyya mahantam alagaddam, tamenam ajapadena daṇḍena suniggahitam niggaṇheyya, ajapadena daṇḍena suniggahitam niggaṇhitvā gīvāya suggahitam gaṇheyya. Kiñcāpi so bhikkhave, alagaddo tassa purisassa hattham vā bāham vā aññataram vā aṅgapaccāṅgam bhogehi paliveṭheyya. Atha kho so neva tatonidānam maraṇam vā nigaccheyya maraṇamattam vā dukkham. Tam kissa hetu, suggahitattā bhikkhave, alagaddassa. Evameva kho bhikkhave, idhekacce kulaputtā dhammam pariyāpuṇanti suttam geyya’ntiādi (ma. ni. 1.239).

Tasmā idha duggahitā eva pariyatti alagaddūpamāti ayam viseso kuto viññāyati, yena duggahitā upārambhādihetu pariyāpuṭā “alagaddūpamā”ti vuccatīti? Saccametam, idam pana pārisesaññāyena vuttanti daṭṭhabbam. Tathā hi nissaraṇatthabhaṇḍāgārikapariyattīnam visum gahitattā pārisesato alagaddassa duggahaṇūpamāyeva pariyatti “alagaddūpamā”ti viññāyati. Alagaddassa suggahaṇūpamā hi pariyatti nissaraṇatthā vā hoti, bhaṇḍāgārikapariyatti vā. Tasmā suvuttametam “duggahitā...pe... pariyatti”ti. Idāni tamattham pāḷiyā sādento “yam **sandhāyā**”tiādimāha. Tattha yanti yam pariyattiduggahaṇam. Majjhimanikāye mūlapaṇṇāsake alagaddasutte (ma. ni. 1.239) bhagavatā vuttam.

Alagaddatthikoti āsīvisena, āsīvisam vā atthiko, alagaddam gavesati pariyesati sīlenāti **alagaddagavesī**. **Alagaddapariyesanam caramānoti** āsīvisapariyesanattham caramāno. Tadatthe hetam paccattavacanam, upayogavacanam vā, alagaddapariyesanaṭṭhānam vā caramāno. Alagaddam pariyesanti etthāti hi **alagaddapariyesanam**. **Tamenanti** tam alagaddam. **Bhogeti** sarīre. “Bhogo tu phaṇṇo tanū”ti hi vuttam. Bhujīyati kuṭilam karīyatīti **bhogo**. **Tassāti** purisassa. Hatthe vā bāhāya vāti sambandho. Mañibandhato paṭṭhāya yāva agganakhā **hattho**. Saddhim aggabāhāya avasesā **bāhā**, katthaci pana kapparato paṭṭhāya yāva agganakhā **“hattho”**ti vuttam bāhāya visum anāgatattā. Vuttalakkaṇam hatthañca bāhañca ṭhapetvā avasesam sarīram **aṅgapaccāṅgam**. **Tatonidānanti** tannidānam, tamkāraṇāti attho. Tam hatthādīsu ḍaṇṣanam nidānam kāraṇam etassāti “tannidāna”nti hi vattabbe “tatonidāna”nti purimāpade paccattatthe nissakkavacanam katvā, tassa ca lopamakavā niddeso, hetvatthe ca paccattavacanam. Kāraṇatthe nipātapadametanti vādanti. Apica “tatonidāna”nti etam “maraṇam vā maraṇamattam vā dukkha”nti ettha vuttanayena visesanam. **Tam kissa hetūti** yam vuttam hatthādīsu ḍaṇṣanam, tannidānañca maraṇādiupagamanam, tam kissa hetu kena kāraṇenāti ce? **Tassa purisassa alagaddassa duggahitattā**.

Idhāti imasmim sāsane. **Moghapurisāti** guṇasārarahitatāya tucchapurisā. **Dhammanti** pāḷidhammam. **Pariyāpuṇantīti** uggaṇhanti, sajjhāyanti ceva vācuggatam karontā dhārenti cāti vuttam hoti. “Dhamma”nti sāmāññato vuttameva sarūpena dasseti **“sutta”**ntiādinā. Na hi sutṭādinavaṅgato añño dhammo nāma atthi. Tathā hi vuttam **“tesam dhammāna”**nti. **Atthanti** cettha sambandhīniddeso eso, **atthanti** ca yathābhūtam bhāsitattham, payojanatthañca sāmāññaniddesena, ekasesanayena vā vuttam. Yañhi padaṃ sutisāmāññena anekadhā attham dīpeti, tam sāmāññaniddesena, ekasesanayena vāti sabbattha veditabbam. **Na upaparikkhantīti** na pariggaṇhanti na vicārenti. Ikkhasaddassa hi dassanañkesu idha dassanameva attho, tassa ca pariggaṇhanacakkhulocanesu pariggaṇhanameva, tañca

vicāraṇā pariyādānavasena dubbidhesu vicāraṇāyeva, sā ca vīmaṃsāyeva, na vicāro, vīmaṃsā ca nāmesā bhāsitatthavīmaṃsā, payojanatthavīmaṃsā cāti idha dubbidhāva adhippetā, tāsu “imasmim̐ ṭhāne sīlaṃ kathitaṃ, imasmim̐ samādhi, imasmim̐ paññā, mayañca taṃ pūressāmā”ti evaṃ bhāsitatthavīmaṃsañceva “sīlaṃ samādhissa kāraṇaṃ, samādhi vipassanāyā”tiādinā payojanatthavīmaṃsañca na karontīti attho. **Anupaparikkhatanti** anupaparikkhantānaṃ tesam̐ moghapurisānaṃ. **Na nijjhānakkhamantīti** nijjhānaṃ nissesena pekkhanaṃ paññaṃ na khamanti. Jhesaddo hi idha pekkhaneyeva, na cintanajhāpanesu, tañca nīṇapekkhanameva, na cakkhupekkhanaṃ, ārammaṇūpanijjhānameva vā, na lakkhaṇūpanijjhānaṃ, tasmā paññāya disvā rocetvā gahetabbā na hontīti adhippāyo veditabbo. Nissesena jhāyate pekkhateti hi **nijjhānaṃ**. Sandhivasena anusvāralopo nijjhānakkhamantīti, “**nijjhānaṃ khamantī**”ti pi pāṭho, tena imamatthaṃ dīpeti “tesam̐ paññāya atthassa anupaparikkhanato te dhammā na upaṭṭhahanti, imasmim̐ ṭhāne sīlaṃ, samādhi, vipassanā, maggo, vaṭṭaṃ, vivaṭṭhaṃ kathitanti evaṃ jānituṃ na sakkā hontī”ti.

Upārambhānisamsā cevāti paresam̐ vāde dosāropanānisamsā ca hutvā. Bhuso ārambhanañhi paresam̐ vāde dosāropanam̐ **upārambho**, pariyattim̐ nissāya paravambhananti vuttaṃ hoti. Tathā hesa “paravajjānupanayanalakkhaṇo”ti vutto. **Iti vādappamokkhānisamsā cāti** iti evaṃ etāya pariyattiyā vādappamokkhānisamsā attano upari parehi āropitassa vādassa niggahassa attato, sakavādato vā pamokkhapayojanā ca hutvā. **Iti** saddo idamatthe, tena “pariyāpuṇantī”ti ettha pariyāpuṇanaṃ parāmasatī. Vadanti niggaṇhanti etenāti **vādo**, doso, pamuccanaṃ, pamuccāpanaṃ vā **pamokkho**, attano upari āropitassa pamokkho ānisamsa yesam̐ tathā. Āropitavādo hi “vādo”ti vutto yathā “devena datto datto”ti. **Vādoti** vā upavādonindā yathāvuttanayeneva samāso. Idam̐ vuttaṃ hoti – parehi sakavāde dose āropite, nindāya vā āropitāya taṃ dosaṃ, nindaṃ vā evañca evañca mocessāmāti iminā ca kāraṇena pariyāpuṇantīti. Atha vā so so vādo **iti vādo** iti-saddassa saha vicchāya ta-saddatthe pavattattā. Itivādasa pamokkho yathāvuttanayena, so ānisamsa yesam̐ tathā, taṃ taṃ vādapamocanānisamsā hutvāti attho. **Yassa catthāyāti** yassa ca sīlādīpūraṇassa, maggaphalanibbānabhūtaṃ vā anupādāvimokkhassa atthāya. Abhedepi bhedavohāro eso yathā “paṭimāya sarīra”nti, bhedyabhedakaṃ vā etaṃ yathā “kathinassatthāya ābhatam̐ dussa”nti. “Tañcassa attha”nti hi vuttaṃ. **Ca**-saddo avadhāraṇe, tena tadatthāya eva pariyāpuṇanaṃ sambhavati, nāññatthāyāti vinicchīnoti. **Dhammaṃ pariyāpuṇantīti** hi jātiācārasena duvidhāpi kulaputtā nīyena dhammaṃ pariyāpuṇantīti attho. **Tañcassa atthaṃ nānubhontīti** assa dhammassa sīlādīpūraṇasañkhātāṃ, maggaphalanibbānabhūtaṃ vā anupādāvimokkhasañkhātāṃ atthaṃ ete duggahitagāhino nānubhonti na vindantiyeva.

Aparo nayo – yassa upārambhassa, itivādappamokkhassa vā atthāya ye moghapurisā dhammaṃ pariyāpuṇanti, te parehi “āyamattho na hotī”ti vutte duggahitattāyeva “tadatthova hotī”ti paṭipādanakkhamā na honti, tasmā parassa vāde upārambhaṃ āropetuṃ attano vādaṃ pamocetuñca asakkontāpi taṃ atthaṃ nānubhonti ca na vindantiyevāti evampettha attho daṭṭhabbo. Idhāpi hi ca-saddo avadhāraṇatthova. “**Tesa**”ntiādīsu tesam̐ te dhammā duggahitattā upārambhamānadabbamakhalāsādihetubhāvena dīgharattaṃ ahitāya dukkhāya saṃvattantīti attho. **Duggahitāti** hi hetugabbhavanam̐. Tenāha “duggahitattā bhikkhave, dhammāna”nti (ma. ni. 1.238). Ettha ca kāraṇe phalavohārasena “te dhammā ahitāya dukkhāya saṃvattantī”ti vuttaṃ yathā “ghatamāyu, dadhi bala”nti. Tathā hi kiñcāpi na te dhammā ahitāya dukkhāya saṃvattanti, tathāpi vuttanayena pariyāpuṇantānaṃ sajjhāyanakāle, vivādakāle ca tammūlakānaṃ upārambhādīnaṃ anekesaṃ akusalānaṃ uppattisambhavato “te...pe... saṃvattantī”ti vuccati. **Taṃ kissa hetūti** ettha nti yathāvuttassatthassa ananubhavanam̐, tesañca dhammānaṃ ahitāya dukkhāya saṃvattanaṃ parāmasatī. **Kissāti** sāmivacanam̐ hetvatthe, tathā **hetūti** paccattavacanañca.

Yā panāti ettha kiriyā pāḷivasena vuttanayena attho veditabbo. Tattha kiriyāpakkhe yā suggahitāti abhedepi bhedavohāro “cārikaṃ pakkamati, cārikaṃ caramāno”tiādīsu (dī. ni. 1.254, 300) viya. Tadevatthaṃ vivarati “**sīlakkhandhādī**”tiādinā, **ādisaddena** cettha samādhivipassanādīnaṃ saṅgaho. Yo hi buddhavanam̐ uggaṇhitvā sīlassa āgataṭṭhāne sīlaṃ pūretvā, samādhino āgataṭṭhāne samādhim̐ gabbhaṃ gaṇhāpetvā, vipassanāya āgataṭṭhāne vipassanaṃ paṭṭhapetvā, maggaphalānaṃ āgataṭṭhāne “maggam̐ bhāvessāmi, phalaṃ sacchikarissāmi”ti uggaṇhāti, tasseva sā pariyatti nissaraṇatthā nāma

hoti. **Yanti** yaṃ pariyattisuggahaṇaṃ. **Vuttaṃ** alagaddasutte. **Dīgharattaṃ hitāya sukhāya saṃvattantī**ti sīlādīnaṃ āgataṭṭhāne sīlādīni pūrentānampi arahattaṃ patvā parisamajjhe dhammaṃ desetvā dhammadesanāya pasannehi upanīte cattāro paccaye paribhuñjantānampi paresaṃ vāde sahadhammena upārambhaṃ āropentānampi sakavādato parehi āropitadosaṃ pariharantānampi dīgharattaṃ hitāya sukhāya saṃvattantīti attho. Tathā hi na kevalaṃ suggahitapariyattim nissāya maggabhāvanāphalāsacchikiriyādīniyeva, api tu paravādaniggahasakavādapaṭiṭṭhāpanānipi ijjhanti. Tathā ca vuttaṃ **parinibbānasuttā** dīsu “uppannaṃ parappavādaṃ sahadhammena suniggahitaṃ niggahetvā sappāṭihāriyaṃ dhammaṃ desessantī”tiādi (dī. ni. 2.68).

Yaṃ panāti etthāpi vuttanayena duvidhena attho. Dukkha-parijānena **pariññātakkhando**. Samudaya-appahānena **paṇinā-kilesa**. Paṭividdhārahattaphalatāya **paṭividdhākuppo**. **Akuppanti** ca arahattaphalassetāṃ nāma. Satipi hi cattunnaṃ maggānaṃ, catunnañca phalānaṃ avinassanabhāve sattannaṃ sekkhānaṃ sakasakanāmapariccāgena uparūpari nāmantarappattito tesāṃ maggaphalāti “akuppāmi”ti na vuccanti. Arahā pana sabbadāpi arahāyeva nāmāti tasseva phalaṃ puggalanāmasena “akuppa”nti vuttaṃ, iminā ca imamatthaṃ dasseti “khīṇāsavasveva pariyatti bhaṇḍāgārikapariyatti nāmā”ti. Tassa hi apariññātaṃ, appahīnaṃ abhāviṭaṃ, asacchikataṃ vā natthi, tasmā so buddhavacanaṃ pariyāpuṇantopi tantidhārako pavenīpālako vaṃsānurakkhako hutvā pariyāpuṇāti, tenevāha “**pavenīpālanatthāyā**”tiādi. **Pavenī** cettha dhammasantati dhammassa avicchedena pavatti. Buddhassa bhagavato **vaṃsoti** ca yathāvuttapavenīyeva.

Nanu ca yadi pavenīpālanatthāya buddhavacanaṃ pariyāpuṇanaṃ bhaṇḍāgārikapariyatti, atha kasmā “khīṇāsavo”ti visesetvā vuttaṃ. Ekaccassa hi puthujjanassāpi ayaṃ nayo labbhati. Tathā hi ekacco puthujjano bhikkhu chātakabhayādīnā ganthadhuresu ekasmiṃ ṭhāne vasitumasakkontesu sayāṃ bhikkhācārena atikilamamāno “atimadhuraṃ buddhavacanaṃ mā nassatu, tantim dhāressāmi, vaṃsaṃ ṭhapessāmi, pavenim pālessāmi”ti pariyāpuṇāti. Tasmā tassāpi pariyatti bhaṇḍāgārikapariyatti nāma kasmā na hotīti? Vuccate – evaṃ santepi hi puthujjanassa pariyatti bhaṇḍāgārikapariyatti nāma na hoti. Kiñcāpi hi puthujjano “pavenim pālessāmi”ti ajjhāsayaena pariyāpuṇāti, attano pana bhavakantārato avitīṇattā tassa sā pariyatti nissaraṇatthāyeva nāma hoti, tasmā puthujjanassa pariyatti alagaddupamā vā hoti, nissaraṇatthā vā. Sattannaṃ sekkhānaṃ nissaraṇatthāva. Khīṇāsavānaṃ bhaṇḍāgārikapariyattiyevāti veditabbaṃ. Khīṇāsavo hi bhaṇḍāgārika sadisattā “bhaṇḍāgāriko”ti vuccati. Yathā hi bhaṇḍāgāriko alaṅkārabhaṇḍaṃ paṭisāmetvā pasādhanakāle tadupiyaṃ alaṅkārabhaṇḍaṃ rañño upanāmetvā taṃ alaṅkaroti, evaṃ khīṇāsavopi dhammaratanabhaṇḍaṃ sampaṭicchitvā mokkhādhigamāya bhabbarūpe sahetuke satte passivā tadanurūpaṃ dhammadesanaṃ vaḍḍhetvā maggaṅgabojjhaṅgādisaṅkhātena lokuttarena alaṅkārena alaṅkarotīti.

Evaṃ tisso pariyattiyō vibhajitvā idāni tīsupi piṭakesu yathārahaṃ sampattivipattiyo niddhāretvā vibhajanto “**vinaye panā**”tiādimāha. “**Sīlasampadaṃ nissāya tisso vijjā pāpuṇāti**”tiādīsu yasmā sīlaṃ visujjhamānaṃ satisampajaññabalena, kammassakatāññabalena ca saṃkilesamalato visujjhati, pāripūriṇca gacchati, tasmā sīlasampadā sijjhamānā upanissayasampattibhāvena satibalaṃ, ñāṇabalañca paccupaṭṭhapetīti tassā vijjattayūpanissayatā veditabbā sabhāgahetusampādanato. Satibalena hi pubbenivāsavijjāsiddhi. Sampajaññabalena sabbakicesu sudiṭṭhakāritāparicayena cutūpapātaññānubaddhāya dutiyavijjāya siddhi. Vīttikamābhāvena saṃkilesappahānasabbhāvato vivaṭṭūpanissayatāvasena ajjhāsayasuddhiyā tatiyavijjāsiddhi. Puretarasiddhānaṃ samādhipaññānaṃ pāripūrim vinā sīlassa āsavakkhayaññūpanissayatā sukkhāvipassakakhīṇāsavehi dīpetabbā. “Samāhito yathābhūtaṃ pajānāti”ti (saṃ. ni. 3.5; 5.1071; netti. 40; mi. pa. 14) vacanato samādhisampadā chaḷabhiññātāya upanissayo. “Yogā ve jāyate bhūrī”ti (dha. pa. 282) vacanato pubbayogena garuvāsadesabhāsākosallauggahaṇaparipucchādīhi ca paribhāvitā paññāsampadā paṭisambhidāppabhedassa upanissayo. Ettha ca “sīlasampadaṃ nissāyā”ti vuttattā yassa samādhivijambhanabhūtā anavasesā cha abhiññā na ijjhanti, tassa ukkaṭṭhaparicchedavasena na samādhisampadā atthīti satipi vijjānaṃ abhiññekadesabhāve sīlasampadāsamudāgatā eva tisso vijjā gahitā, yathā ca paññāsampadāsamudāgatā catasso paṭisambhidā upanissayasampannaṃ maggeneva ijjhanti maggakkhaṇeyeva tāsāṃ paṭiladdhattā. Evaṃ sīlasampadāsamudāgatā tisso vijjā,

samādhisampadāsamudāgatā ca cha abhiññā upanissayasampannessa maggeneva ijjhantīti maggādhigameneva tāsam adhigamo veditabbo. Paccekabuddhānaṃ, sammāsambuddhānaṃ ca paccekabodhisammāsambodhisamadhigamasadisā hi imesaṃ ariyānaṃ ime visesādhigamāti.

Tāsaṃyeva ca tattha pabhedavacanaṭoti ettha “tāsaṃyevā”ti avadhāraṇaṃ pāpuṇitabbānaṃ chaḷabhiññācatuṣṣaṃbhidānaṃ vinaye pabhedavacanaṅbhāvaṃ sandhāya vuttaṃ. **Verañjakaṇḍe** (pārā. 12) hi tisso vijjāva vibhattāti. **Casaddena** samuccinanaṃ tāsam ettha ekadesavacanaṃ sandhāya vuttaṃ abhiññāpaṭisaṃbhidānaṃ ekadesānaṃ tattha vuttatā. Dutīye “tāsaṃyevā”ti avadhāraṇaṃ catasso paṭisaṃbhidā apekkhivā kataṃ, na tisso vijjā. Tā hi chasu abhiññāsu antogadhattā sutte vibhattāyevāti. Ca-saddena ca paṭisaṃbhidānamekadesavacanaṃ samuccinoti. Tatiye “tāsaṅcā”ti ca-saddena sesānaṃpi tattha atthibhāvaṃ dīpeti. Abhidhamme hi tisso vijjā, cha abhiññā, catasso ca paṭisaṃbhidā vuttāyeva. Paṭisaṃbhidānaṃ pana aññattha pabhedavacanaṅbhāvaṃ, tattheva ca sammā vibhattabhāvaṃ dīpetukāmo heṭṭhā vuttanayena avadhāraṇamakavā “**tatthevā**”ti parivattetvā avadhāraṇaṃ ṭhāpeti. “Abhidhamme pana tisso vijjā, cha abhiññā, catasso ca paṭisaṃbhidā aññe ca sammappadhānādayo guṇavisesā vibhattā. Kiñcāpi vibhattā, visesato pana paññājatikkatā catasso paṭisaṃbhidā pāpuṇātīti dassanattamaṃ ‘tāsaṅca tatthevā’ti avadhāraṇavipallāso kato”ti **vajirabuddhitthero**. “Eva”ntiādi nigamaṇaṃ.

Sukho samphasso etesanti **sukhasamphassāni**, anuññātāniyeva tādisāni attharaṇapāvuraṇādāni, tesam phassasāmaññato sukho vā samphasso tathā, anuññāto so yesanti **anuññātasukhasamphassāni**, tādisāni attharaṇapāvuraṇādāni tesam phassena samānatāya. **Upādinnaḥkaphasso** itthiphasso, methunadhammoyeva. **Vuttaṃ** ariṭṭhena nāma gaddhabādhipubbena bhikkhunā (ma. ni. 234; pāci. 417). So hi bahussuto dhammakathiko kammakilesavipākaupavādaañāvītikamavasena pañcavidhesu antarāyikesu āṇāvītikamantarāyikaṃ na jānāti, sesantarāyikeyeva jānāti, tasmā so rahogato evaṃ cintesi “ime agārikā pañca kāmaguṇe paribhuñjantā sotāpannāpi sakadāgāminopi anāgāminopi honti, bhikkhūpi manāpikāni cakkhuvīññeyyāni rūpāni passanti ...pe... kāyavīññeyye phoṭṭhabbe phusanti, mudukāni attharaṇapāvuraṇāni paribhuñjanti, etaṃ sabbampi vaṭṭati, kasmā itthīnaṃyeva rūpasaddagandharasaphoṭṭhabbā na vaṭṭanti, etepi vaṭṭantiyevā”ti anavajjena paccayaparibhogarasena sāvajjaṃ kāmaguṇaparibhogarasam saṃsanditvā sachandarāgaparibhogaṅca nicchandarāgaparibhogaṅca ekaṃ katvā thullavākehi saddhiṃ atisukhumasuttaṃ ghaṭento viya, sāsapena saddhiṃ sineruno sadisatamaṃ upasaṃharanto viya ca pāpakaṃ diṭṭhigataṃ uppādetvā “kiṃ bhagavatā mahāsamuddamaṃ bandhantena viya mahatā ussāhena paṭhamapārājikaṃ paññattaṃ, natthi ettha doso”ti sabbaññutaññāṇena saddhiṃ paṭivirujjhanto vesārajjāñāṇaṃ paṭibāhanto ariyamagge khāṇukaṇṭakādāni pakkhipanto “methunadhamme doso natthi”ti jinacakke pahāramadāsi, tenāha “**tathāha**”ntiādi.

Anatikkamanatthena antarāye niyuttā, antarāyaṃ vā phalaṃ arahanti, antarāyassa vā karaṇasīlāti **antarāyikā**, saggamokkhānaṃ antarāyakarāti vuttaṃ hoti. Te ca kammakilesavipākaupavādaañāvītikamavasena pañcavidhā. Vitthāro ariṭṭhasikkhāpadavaṇṇanādīsū (pāci. aṭṭha. 417) gahetabbo. Ayaṃ panettha padatthasambandho – ye ime dhammā antarāyikā iti bhagavatā vuttā desitā ceva paññattā ca, te dhamme paṭisevato paṭisevantassa yathā yena pakārena te dhammā antarāyāya saggamokkhānaṃ antarāyakaraṇatthamaṃ nālaṃ samatthā na honti, tathā tena pakārena ahaṃ bhagavatā desitaṃ dhammaṃ ājānāmīti. **Tato dussīlabhāvaṃ pāpuṇātīti** tato anavajjasaññibhāvahetuto vītikamitvā dussīlabhāvaṃ pāpuṇāti.

Cattāro...pe...ādīsūti ettha ādi-saddena –

“Cattārome bhikkhave, puggalā santo saṃvijjamānā lokasmiṃ. Katame cattāro? Attahitāya paṭipanno no parahitāya, parahitāya paṭipanno no attahitāya, nevattahitāya paṭipanno no parahitāya, attahitāya ceva paṭipanno parahitāya ca...pe... ime kho bhikkhave...pe... lokasmi”nti (a. ni. 4.96) –

Evamādinā **puggaladesanāpaṭisaññuttasuttantapāliṃ** nidasseti. **Adhippāyanti** “ayaṃ puggaladesanāvohārasena, na paramatthato”ti evaṃ bhagavato adhippāyaṃ. Vuttañhi –

“Duve saccāni akkhāsi, sambuddho vadatam varo;
Sammutim paramatthañca, tatiyam nūpalabbhati.

Saṅketavacanam saccam, lokasammutikāraṇā;
Paramatthavacanam saccam, dhammānam bhūtakāraṇā.

Tasmā vohārakusalassa, lokanāthassa satthuno;
Sammutim voharantassa, musāvādo na jāyatī’ ti. (ma. ni. aṭṭha. 1.57; a. ni. aṭṭha. 1.1.170; itivu. aṭṭha. 24);

Na hi lokasammutim buddhā bhagavanto vijahanti, lokasamaññāya lokaniruttiyā lokābhilāpe
ṭhitāyeva dhammam desenti. Apica “hirottappadīpanattham, kammassakatādīpanattha” nti (ma. ni. aṭṭha. 1.57; a. ni. aṭṭha. 1.1.202; itivu. aṭṭha. 24; kathā. anuṭī. 1) evamādīhipi aṭṭhahi kāraṇehi bhagavā
puggalakatham kathetī’ ti evam adhippāyamañānto. Ayamatto upari āvi bhavissati. **Duggahitam
gaṇhātī** “tathāham bhagavatā dhammam desitam ājānāmi, yathā tadevidam viññānam sandhāvati
saṃsarati anañña” ntiādina (ma. ni. 1.144) duggahitam katvā gaṇhāti, viparītam gaṇhātī vuttam hoti.
Duggahitanti hi bhāvanapūṃsakaniddeso kiriyāyavisesanabhāvena napūṃsakalīṅgena niddisitabbatā.
Ayañhi bhāvanapūṃsakapadassa pakati, yadidam napūṃsakalīṅgena niddisitabbatā, bhāvappaṭṭhānatā,
sakammākammakiriyānuyogam paccattopayogavacanatā ca. Tena vuttam “duggahitam katvā” ti. **Yanti**
duggahitagāham. Majjhimanikāye mūlapaṇṇāsake **mahātaṇhāsāṅkhasuttē** (ma. ni. 1.144)
tathāvādīnam sādhināmakaṃ kevaṭṭaputtam bhikkhum ārabba bhagavatā **vuttam**. Attanā duggahitena
dhammenāti pāthaseso, micchāsabhāvenāti attho. Atha vā duggahaṇam duggahitam, **attanāti** ca sāmiatthe
karaṇavacanam, vibhattiyantapativāpakaṃ vā abyayapadam, tasmā attano duggahaṇena viparītagāhenāti
attho. **Abbhācikkhatī** abbhakkhānam karoti. Attano kusalamūlāni khananto **attānam khanati** nāma.
Tatoti duggahitabhāvahetuto.

Dhammacintanti dhammasabhāvavicāram. **Atidhāvantoti** ṭhātabbamariyādāyam aṭṭhatvā
“cittuppādamattenapi dānam hoti, sayameva cittam attano ārammaṇam hoti, sabbampi cittam
sabhāvadhammārammaṇameva hoti” ti ca evamādina atikkamivā pavattayamāno.
Cintetumasakkuṇeyyāni, anarharūpāni vā **acinteyyāni** nāma, tāni dassento “**vuttañheta**” ntiādimaḥa.
Tattha **acinteyyānī** tesam sabhāvadassanam. **Na cintetabbānī** tattha kattabbakiccadassanam.
“**Yāni**” tiādi tassa hetudassanam. Yāni cinto ummādassa cittakkhepassa, vighātassa vihesassa ca
bhāgī assa, acinteyyāni imāni cattāri na cintetabbāni, imāni vā cattāri acinteyyāni nāma na cintetabbāni,
yāni vā...pe... assa, tasmā na cintetabbāni acintetabbabhūtāni imāni cattāri acinteyyāni nāmāti yojanā.
Iti-saddena pana –

“Katamāni cattāri? Buddhānam bhikkhave buddhavisayo acinteyyo na cintetabbo, yam cinto
ummādassa vighātassa bhāgī assa. Jhāyissa bhikkhave jhānavisayo acinteyyo...pe... kammavipāko
bhikkhave acinteyyo...pe... lokacintā bhikkhave acinteyyā...pe... imāni...pe... assā” ti (a. ni. 4.77) –

Caturaṅguttare vuttam **acinteyyasuttam** ādim katvā sabbam acinteyyabhāvādīpakam pāḷim
saṅgaṇhāti. Kāmam acinteyyāni cha asādharāṇaññādīni, tāni pana anussarantassa
kusaluppattihetubhāvato cintetabbāni, imāni pana evam na honti aphaḷabhāvato, tasmā na cintetabbāni.
“**Dussīya...pe... pabheda**” nti iminā vipattim sarūpato dasseti. “Katham?
Piṭakavasena” tiādivacanasambajjhanena pubbāparasambandham dassento “**evam
nānappakārato**” tiādimāha. Pubbāparasambandhavirahitañhi vacanam byākulam. Sotūnañca
atthaviññāpakam na hoti, pubbāparaññūnameva ca tathāvicāritavacanam visayo. Yathāha –

“Pubbāparaññū atthaññū, niruttipadakovido;
Suggahītañca gaṇhāti, atthañco’ paparikkhatī” ti. (theragā. 1031);

Tesanti piṭakānaṃ. Etanti buddhavacanaṃ.

Sīlakkhandhavaggaṃ mahāvaggapāthikavaggaṃ saṅkhātehi tīhi vaggehi saṅgaho etesanti **tivaggasaṅgahāni**. Gāthāya pana **yassa** nikāyassa suttagaṇanato **catuttimseva suttantā**. Vaggasaṅgahavasena tayo vaggā assa saṅgahassāti **tivaggo saṅgaho**. **Paṭhamo esa** nikāyo **dīghanikāyoti anulomiko** apaccanīko, atthānulomanato atthānulomanāmiko vā, anvatthanāmoti attho. Tattha “tivaggo saṅgaho”ti etaṃ “yassā”ti antarikepi samāsoyeva hoti, na vākyanti daṭṭhabbaṃ “navam̐ pana bhikkhunā cīvaralābhenā”ti (pāci. 368) ettha “navam̐cīvaralābhenā”ti padaṃ viya. Tathā hi aṭṭhakathācariyā vaṇṇayanti “alabbhīti labho, labho eva lābho. Kiṃ alabbhi? Cīvaraṃ. Kīdisaṃ? Navam̐, iti ‘navacīvaralābhenā’ti vattabbe anuāsikalopam̐ akatvā ‘navam̐cīvaralābhenā’ti vuttam̐, paṭiladdhanavacīvarenāti attho. Majjhe ṭhitapadadvaye panāti nipāto. Bhikkhunāti yena laddham̐, tassa nidassana’nti (pāci. aṭṭha. 368). Idhāpi saddato, atthato ca vākye yuttīyābhāvato samāsoyeva sambhavati. “Tivaggo”ti padañhi “saṅgaho”ti ettha yadi karaṇam̐, evam̐ sati karaṇavacanantameva siyā. Yadi ca padadvayametam̐ tulyādhikaraṇam̐, tathā ca sati napuṃsakaliṅgameva siyā “tiloka”ntīadipadam̐ viya. Tathā “tivaggo”ti etassa “saṅgaho”ti padamantarena aññatthāsambandho na sambhavati, tattha ca tādisena vākyena sambajjhanam̐ na yuttam̐, tasmā samānepi padantarantarike saddatthāvirodhabhāvoyeva samāsataḥkaraṇanti samāso eva yutto. Tayo vaggā assa saṅgahassāti hi **tivaggosaṅgaho** akārassa okārādesam̐, okārāgamaṃ vā katvā yathā “sattāhāparinibbuto, acirapakkanto, māsaṃjāto”tiādi, **assa saṅgahassāti** ca saṅgahitassa assa nikāyassāti attho. Apare pana “tayo vaggā yassāti katvā ‘saṅgaho’ti padena tulyādhikaraṇameva sambhavati, saṅgahoti ca gaṇanā. **Ṭikācariyehi** (sārattha. ṭi. 1.paṭhamamahāsāṅgītikathāvaṇṇanā) pana ‘tayo vaggā assa saṅgahassā’ti padadvayassa tulyādhikaraṇatāyeva dassitā’ti vadanti, tadayuttameva saṅkhyāsaṅkhyeyyānaṃ missakattā, apākaṭattā ca.

Atthānulomikattam̐ vibhāvetumāha “**kasmā**”tiādi. Guṇopacārena, taddhitavasena vā dīgha-saddena dīghappamāṇāni suttāniyeva gahitāni, nikāyasaddo ca ruḥhivasena samūhanivāsatthesu vattatīti dasseti “**dīghappamāṇāna**”ntīadīnā. Saṅketasiddhattā vacanīyavācakānaṃ payogato tadatthesu tassa saṅketasiddhatam̐ nāpento “**nāha**”ntīadīmāha. **Ekanikāyampīti** ekasamūhampi. **Evam̐ cittanti** evam̐ vicittam̐. **Yathayidanti** yathā ime tiracchānagatā pāṇā. Poṇikā, cikkhallikā ca khattiyā, tesam̐ nivāso “**poṇikanikāyo cikkhallikanikāyo**”ti vuccati. **Etthāti** nikāyasaddassa samūhanivāsānaṃ vācakabhāve. **Sādhakāni**ti adhippetassatthassa sādhanato udāharaṇāni vuccanti. “Samānītāni”ti pāṭhasena cetassa sambandho, sakkhīni vā yathāvuttanayena sādhakāni. Yañhi niddhāretvā adhippetattham̐ sādheti, tam̐ “sakkhī”ti vadanti. Tathā hi **manorathapūraṇiyam̐** vuttam̐ “pañcagarujātakam̐ (jā. 1.1.132) pana sakkhibhāvattathāya āharitvā kathetabba’nti (a. ni. aṭṭha. 1.1.5) **sāsanatoti** sāsanapayogato, sāsane vā. **Lokatoti** lokiyapayogato, loka vā. Idam̐ pana piṭakattaye na vijjati, tasmā evam̐ vuttanti vadanti. Ettha ca paṭhamamudāharaṇam̐ sāsanato sādhakavacanaṃ, dutiyam̐ lokatoti daṭṭhabbaṃ.

Mūlapariyāya vaggādivasena pañcadasavaggasaṅgahāni. Aḍḍhena dutiyam̐ **diyadḍham̐**, tadeva satam̐, ekasatam̐, paññāsa ca suttānīti vuttam̐ hoti. **Yatthāti** yasmiṃ nikāye. **Pañcadasavaggapariggahoti** pañcadasahi vaggehi pariggahito saṅgahito.

Samyujjanti etthāti **samyuttam̐**, kesam̐ samyuttam̐? Suttavaggānaṃ. Yathā hi byañjanasamudāye padaṃ, padasamudāye ca vākyam̐, vākyasamudāye suttam̐, suttasamudāye vaggoti samaññā, evam̐ vaggasamudāye samyuttasamaññā. Devatāya pucchitena kathitasuttavaggādīnaṃ samyuttattā devatāsamyuttādibhāvo (saṃ. ni. 1.1), tenāha “**devatāsamyuttādivasenā**”tiādi. “Suttantānaṃ saḥassāni satta suttasatāni cā”ti pāṭhe suttantānaṃ satta saḥassāni, satta suttasatāni cāti yojetabbaṃ. “**Satta suttasahassāni, satta suttasatāni cā**”tipi pāṭho. **Samyuttasaṅgahoti** samyuttanikāyassa saṅgaho gaṇanā.

Ekekehi aṅgehi uparūpari uttaro adhiko etthāti **aṅguttaroti** āha “**ekekaaṅgātikavāsenā**”tiādi. Tattha hi ekekato paṭṭhāya yāva ekādasa aṅgāni kathitāni. **Aṅganti** ca dhammakotṭhāso.

Pubbeti suttantapiṭakaniddese. Vuttameva pakārantarena saṅkhipitvā avisesetvā dassetum “**ṭhapetvā**”tiādi vuttam. “**Sakalam vinayapiṭaka**”ntiādinā vuttameva hi iminā pakārantarena saṅkhipitvā dasseti. Apica yathāvuttato avasiṭṭham yaṃ kiñci bhagavatā dinnanaye ṭhatvā desitam, bhagavatā ca anumoditam nettipeṭakopadesādikaṃ, tam sabbampi etheva pariyāpananti anavasesapariyādānavasena dassetum evaṃ vuttantipi daṭṭhabbam. Siddhepi hi sati ārambho atthantaraviññāpanāya vā hoti, niyamāya vāti. Ettha ca yathā “**dīghappamāṇāna**”ntiādi vuttam, evaṃ “**khuddakappamāṇāna**”ntiādimavatvā sarūpasseva kathanam vinayābhidhammādīnam dīghappamāṇānampi tadantogadhatāyāti daṭṭhabbam, tena ca viññāyati “**na sabbattha khuddakapariyāpannesu tassa anvatthasamaññatā, dīghanikāyādisabhāvaviparītabhāvasāmaññena pana katthaci tabbohāratā**”ti. **Tadaññanti** tehi catūhi nikāyehi aññam, avasesanti attho.

Navappabhedanti ettha katham panetam navappabhedam hoti. Tathā hi navahi āngehi vavattHITEHI aññamaññasaṅkararahitehi bhavitabbam, tathā ca sati asuttasabhāvāneva geyyaṅgādīni siyūm, atha suttasabhāvāneva geyyaṅgādīni, evaṃ sati suttanti visuṃ suttāṅgameva na siyā, evaṃ sante aṭṭhaṅgam sāsanti āpajjati. Apica “**sagāthakam suttam geyyam, niggāthakam suttam veyyākaraṇa**”nti (dī. ni. aṭṭha., pārā. aṭṭha. paṭhamamahāsaṅgītikathā) **aṭṭhakathāyam** vuttam. Suttañca nāma sagāthakam vā siyā, niggāthakam vā, tasmā āṅgadvayeneva tadubhayam saṅgahitanti tadubhayavinimuttam suttam udānādivisesasaññārahitam natthi, yaṃ suttāṅgam siyā, athāpi kathañci visuṃ suttāṅgam siyā, **maṅgalasuttādīnam** (khu. pā. 1; su. ni. 261) suttāṅgasaṅgaho na siyā gāthābhāvato dhammapadādīnam viya. Geyyaṅgasaṅgaho vā siyā sagāthakattā sagāthāvaggassa viya. Tathā ubhatovibhaṅgādīsu sagāthakappadesānanti? Vuccate –

Suttanti sāmāññavidhi, visesavidhaya pare;
Sanimittā niruḷhattā, sahatāññena nāññato. (dī. ni. ṭī. 1.paṭhamamahāsaṅgītikathā);

Yathāvuttassa dosassa, natthi etthāvagāhaṇam;
Tasmā asaṅkaraṃyeva, navaṅgam satthusāsanam. (sārattha. ṭī. 1.paṭhamamahāsaṅgītikathā);

Sabbassāpi hi buddhavacanassa **suttanti** ayam **sāmāññavidhi**. Tathā hi “**ettakam tassa bhagavato suttāgatam suttapariyāpanam, (pāci. aṭṭha. 655, 1242) sāvattiyā suttavibhaṅge, (cūlava. 456) sakavāde pañca suttasatānti**”tiādi (dha. sa. aṭṭha. nidānakathā) vacanato vinayābhidhammapariyatti visesesupi suttavohāro dissati. Teneva ca āyasmā mahākaccāyano **nettiyam** āha “**navavidhasuttantapariyēṭṭhi**”ti (netti. saṅgahavāraṇṇanā) tattha hi suttādivasena navaṅgassa sāsanaṃ pariyēṭṭhi pariyesanā atthavicāraṇā “**navavidha suttantapariyēṭṭhi**”ti vuttā. Tadekadesesu pana **pare** geyyādayo **sanimittā visesavidhaya** tena tena nimittena patiṭṭhitā. Tathā hi geyyassa sagāthakattam tabbhāvanimittam. Lokepi hi sasilokam sagāthakam cuṇṇiyagantham “**geyya**”nti vadanti, gāthāvirahe pana sati puccham katvā vissajjanabhāvo veyyākaraṇassa tabbhāvanimittam. Pucchāvissajjanañhi “**byākaraṇa**”nti vuccati, byākaraṇameva veyyākaraṇam. Evaṃ sante sagāthakādīnampi puccham katvā vissajjanavasena pavattānam veyyākaraṇabhāvo āpajjati? Nāpajjati geyyādisaññānam anokāsabhāvato. Saokāsavidhito hi anokāsavidhi balavā. Apica “**gāthāvirahe sati**”ti visesitattā. Yathādhippetassa hi atthassa anadhippetato byavacchedakam visesanam. Tathā hi dhammapadādīsu kevalagāthābandhesu, sagāthakattepi somanassaññamayikagāthāpaṭisaññuttetu, “**vuttam heta**”ntiādivacana sambandhesu, abbhutadhammapaṭisaṃyuttetu ca suttavisesesu yathākkamam gāthāudānaitivuttaka abbhutadhammasaññā patiṭṭhitā. Ettha hi satipi saññāntaranimittayoge anokāsasaññānam balavabhāveneva gāthādisaññā patiṭṭhitā, tathā satipi gāthābandhabhāve bhagavato atītāsu jātīsu cariyānubhāvappakāsakesu jātakasaññā patiṭṭhitā, satipi pañhāvissajjanabhāve, sagāthakatte ca kesuci suttantesu vedassa labhāpanato vedallasaññā patiṭṭhitā, evaṃ tena tena sagāthakattādīnā nimittena tesu tesu suttavisesesu geyyādisaññā patiṭṭhitāti visesavidhaya suttāṅgato pare geyyādayo, yaṃ panettha geyyaṅgādinimittarahitam, tam suttāṅgameva visesasaññāparihārena sāmāññasaññāya pavattanato. Nanu ca evaṃ santepi sagāthakam suttam geyyam, niggāthakam suttam veyyākaraṇanti tadubhayavinimuttassa suttassa bhāvato visuṃ suttāṅgameva na siyāti codanā tadavatthā evāti? Na tadavatthā sodhitattā. Sodhitañhi pubbe gāthāvirahe sati pucchāvissajjanabhāvo veyyākaraṇassa tabbhāvanimittanti.

Yañca vuttaṃ “gāthābhāvato **maṅgalasuttādīnaṃ** (khu. pā. 1; su. ni. 261) suttaṅgasaṅgaho na siyā”ti, tampi na, niruḷhattā. Niruḷho hi **maṅgalasuttādīnaṃ** suttabhāvo. Na hi tāni dhammapadabuddhavaṃsādayo viya gāthābhāvena saññitāni, atha kho suttabhāveneva. Teneva hi akathāyaṃ “suttanāmaka”nti nāmaggaṇaṃ kataṃ. Yañca pana vuttaṃ “sagāthakattā geyyaṅgasaṅgaho vā siyā”ti, tampi natthi. Kasmāti ce? Yasmā **sahatāñña**, tasmā. Sahabhāvo hi nāma attato añña hoti. Saha gāthāhīti ca sagāthakaṃ, na ca **maṅgalasuttādīsu** gāthāvinimutto koci suttapadeso atthi, yo “saha gāthāhī”ti vucceyya, nanu ca gāthāsamudāyo tadekadesāhi gāthāhi añño hoti, yassa vasena “saha gāthāhī”ti sakkā vattunti? Taṃ na. Na hi avayavavinimutto samudāyo nāma koci atthi, yo tadekadesehi saha bhavēyya. Katthaci pana “dīghasuttāṅkitassā”tiādīsu samudāyekadesānaṃ vibhāgavacanaṃ vohāramattaṃ pati pariyāyavacanaṃveva, ayañca nippariyāyena pabhedavibhāgadassanakathāti. Yampi vuttaṃ “ubhatovibhaṅgādīsu sagāthakappadesānaṃ geyyaṅgasaṅgaho siyā”ti, tampi na, aññato. Aññāyeva hi tā gāthā jātakādipariyāpannattā. Tādisāyeva hi kāraṇānurūpena tattha desitā, ato na tāhi ubhatovibhaṅgādīnaṃ geyyaṅgabhāvoti. Evaṃ suttādīnavāṅgānaṃ aññaṃaññaṃsaṅkarābhāvo veditabboti.

Idāni etāni navaṅgāni vibhajitvā dassento “**tatthā**”tiādīmāha. Niddeso nāma **suttanipāte** –

“Kāmaṃ kāmayamānassa, tassa ce taṃ samijjhati;
Addhā pītimano hoti, laddhā macco yadicchatī”tiādīnā. (su. ni. 772); –

Āgatassa aṭṭhakavaggassa;

“Kenassu nivuto loko, (iccāyasmā ajito);
Kenassu na pakāsati;
Kissābhilepanaṃ brūsi,
Kiṃsu tassa mahabbhaya”ntiādīnā. (su. ni. 1038); –

Āgatassa pārāyanavaggassa;

“Sabbesu bhūtesu nidhāya daṇḍaṃ,
Aviheṭṭhayaṃ aññatarampi tesam;
Na puttamiccheyya kuto sahāyaṃ,
Eko care khaggavisāṇakappo”tiādīnā. (su. ni. 35); –

Āgatassa khaggavisāṇasuttassa ca atthavibhāgavasena satthukappena āyasmatā **dhammasenāpatīsāriputtattherena** kato niddeso, yo “mahāniddeso, cūlaniddeso”ti vuccati. Evamidha niddesassa suttaṅgasaṅgaho **bhadantabuddhadhosācariyena** dassito, tathā aññatthāpi vinayaṭṭhakathādīsu, **ācariyadhammapālattherenā**pi nettippakaraṇaṭṭhakathāyaṃ. Apare pana niddesassa gāthāveyyākaraṇaṅgesu dvīsu saṅgahaṃ vadanti. Vuttañhetam niddesaṭṭhakathāyaṃ upasenattherena –

“So panesa vinayaṭṭhakaṃ...pe... abhidhammaṭṭhakanti tīsu ṭṭhakesu suttantaṭṭhakapariyāpanno, dīghanikāyo...pe... khuddakanikāyoti pañcasu nikāyesu khuddakamahānikāyapariyāpanno, suttaṃ... pe... vedallanti navasu satthusāsanaṅgesu yathāsambhavaṃ gāthaṅgaveyyākaraṇaṅgadvayaṅgahito”ti (mahāni. aṭṭha. ganthārambhakathā).

Ettha tāva katthaci pucchāvissajjanasabbhāvato niddesekadesassa veyyākaraṇaṅgasaṅgaho yujjatu, agāthābhāvato gāthaṅgasaṅgaho kathaṃ yujjeyyāti vīmaṃsitabbametaṃ. Dhammāpadādīnaṃ viya hi kevalaṃ gāthābandhabhāvo gāthaṅgassa tabbhāvanimittaṃ. Dhammapadādīsu hi kevalaṃ gāthābandhesu gāthāsamaññā patiṭṭhitā, niddese ca na koci kevalo gāthābandappadeso upalabbhati. Sammāsambuddhena bhāsītānaṃyeva hi aṭṭhakavaggādīsaṅgahitānaṃ gāthānaṃ niddesamattaṃ dhammasenāpatinā kataṃ.

Atthavibhajanattham ānītāpi hi tā aṭṭhakavaggādisaṅgahitā niddisitabbā mūlagāthāyo suttanipātapariyāpannattā aññāyevāti na niddesasaṅkhyam gacchanti ubhatovibhaṅgādīsu āgatāpi tam vohāramalabhamānā jātakādiipariyāpannā gāthāyo viya, tasmā kāraṇantaramettha gavesitabbam, yuttataram vā gahetabbam.

Nālakasuttam nāma dhammacakkappavattita divasato sattame divase nālakattherassa “moneyyam te upaṇṇissa”ntiadinā (su. ni. 706) bhagavatā bhāsitaṃ moneyya paṭipadāparidīpakam suttam. **Tuvaṭṭakasuttam** nāma mahāsamayasuttantadesanāya sannipatitesu devesu “kā nu kho arahattappattiyā paṭipattī”ti uppannacittānam ekaccānam devatānam tamattham pakāsetum nimmitabuddhena attānam pucchāpetvā “mūlam papañcasaṅkhāyā”tiadinā (su. ni. 922) bhagavatā bhāsitaṃ suttam. Evamidha suttanipāte āgatānam maṅgalasuttādīnam suttāṅgasaṅgaho dassito, tattheva āgatānam asuttanāmikānam suddhikagāthānam gāthāṅgasaṅgahañca dassayissati, evam sati suttanipātaṭṭhakathārambhe –

“Gāthāsatasamākiṇṇo, geyyabyākaraṇaṅkito;

Kasmā suttanipātoti, saṅkhamesa gatoti ce”ti. (su. ni. aṭṭha. 1.ganthārambhakathā); –

Sakalassāpi suttanipātassa geyyaveyyākaraṇaṅgasaṅgaho kasmā coditoti? Nāyam virodho. Kevalaṅhi tattha codakena sagāthakattam, kathaci pucchāvissajjanattañca gahetvā codanāmettam katam, aññathā suttanipāte niggāthakassa suttasseva abhāvato veyyākaraṇaṅgasaṅgaho na codetabbo siyā, tasmā codakassa vacanametam appamāṇanti idha, aññāsu ca vinayaṭṭhakathādīsu vuttanayeneva tassa suttāṅgagāthāṅgasaṅgaho dassitoti. **Suttanti** cuṇṇiyasuttam. **Visesenāti** rāsibhāvena ṭhitam sandhāyāha. Sagāthāvaggo geyyanti sambandho.

“Aṭṭhahi aṅgehi asaṅgahitam nāma paṭisambhidādī”ti tīsupi kira **gaṇṭhipadesu** vuttam. Apare pana paṭisambhidāmagassa geyyaveyyākaraṇaṅgadvayaṅgahaṃ vadanti. Vuttañhetam **tadaṭṭhakathāyam** “navasu satthusāsaṅgesu yathāsambhavam geyyaveyyākaraṇaṅgadvayaṅgahita”nti (paṭi. ma. aṭṭha. 1.ganthārambhakathā), etthāpi geyyāṅgasaṅgahitabhāvo vuttanayena vīmaṃsitabbo. **No suttanāmikāti** asuttanāmikā saṅgītikāle suttasamaññāya apaññātā. “Suddhikagāthā nāma vatthugāthā”ti tīsupi kira **gaṇṭhipadesu** vuttam, **vatthugāthāti** ca pārāyanavaggassa nidānamāropentena āyasmatā ānandattherena saṅgītikāle vuttā chappaññāsa gāthāyo, nālakasuttassa nidānamāropentena teneva tadā vuttā vīsatimattā gāthāyo ca vuccanti. **Suttanipātaṭṭhakathāyam** (su. ni. aṭṭha. 2.685) pana “parinibbute bhagavati saṅgītiṃ karontenāyasmatā mahākassapena tameva moneyyapaṭipadam puṭṭho āyasmā ānando yena, yadā ca samādapito nālakatthero bhagavantam pucchi, tam sabbam pākātam katvā dassetukāmo ‘ānandajāte’tiādikā (su. ni. 684) vīsatī vatthugāthāyo vatvā vissajjesi, tam sabbampi ‘nālakasutta’nti vuccati”ti āgatattā nālakasuttassa vatthugāthāyo nālakasuttāgahaṇeneva gahitāti pārāyanavaggassa vatthugāthāyo idha suddhikagāthāti gahetabbam. Tattheva ca pārāyanavagge ajitamāṇavakādīnam soḷasannaṃ brāhmaṇānam pucchāgāthā, bhagavato vissajjanagāthā ca pāliyam suttanāmena avatvā ‘ajitamāṇavakapucchā, tissametteyyamāṇavakapucchā”tiadinā (su. ni. 1038) āgatattā, cuṇṇiyaganthe hi asammissattā ca “no suttanāmikā suddhikagāthā nāmā”ti vuttam vaṭṭati.

“**Somanassañānamayikagāthāpaṭisaṃyuttā**”ti etena udānaṭṭhena udānanti anvatthasaññatam dasseti (udā. aṭṭha. ganthārambhakathā) kimidaṃ udānam nāma? Pīṭivegasamuṭṭhāpito udāhāro. Yathā hi yaṃ telādi minitabbavatthu mānam gahetum na sakkoti, vissandivā gacchati, tam “avasesako”ti vuccati. Yañca jalam taḷākam gahetum na sakkoti, ajjhottharivā gacchati, tam “mahogho”ti vuccati, evameva yaṃ pīṭivegasamuṭṭhāpitaṃ vitakkavipphāram antohadayaṃ sandhāretum na sakkoti, so adhiko hutvā anto asaṅghahitvā bahi vacīdvārena nikkhanto paṭiggāhakanirapekkho udāhāraviseso “udāna”nti vuccati (udā. aṭṭha. ganthārambhakathā) “uda mode kilāyañcā”ti hi **akkaracintakā** vadanti, idañca yebhuyyena vuttam dhammasaṃvegavasena uditassāpi “sace bhāyatha dukkhassā”tiādiudānassa (udā. 44) **udānapāliyam** āgatattā, tathā “gāthāpaṭisaṃyuttā”ti idampi yebhuyyeneva “atthi bhikkhave, tadāyatanaṃ, yattha neva pathavī, na āpo”tiādikassa (udā. 71) cuṇṇiyavākyavasena uditassāpi tattha āgatattā. Nanu ca udānam nāma pīṭisomanassasamuṭṭhāpito, dhammasaṃvegasaṃyuttāpito vā dhammapaṭiggāhakanirapekkho gāthābandhavasena, cuṇṇiyavākyavasena ca pavatto udāhāro, tathā ceva

sabbattha āgataṃ, idha kasmā “bhikkhave” ti āmantanaṃ vuttanti? Tesam bhikkhūnaṃ saññāpanatthaṃ eva, na paṭiggāhakakaraṇatthaṃ. Nibbānapaṭisaṃyuttañhi bhagavā dhammaṃ desetvā nibbānaguṇānussaraṇena uppannapītisomanassena udānaṃ udānento “ayaṃ nibbānadhammo kathamaṃpaccayo upalabbhatī” ti tesam bhikkhūnaṃ cetoparivitakkamaññāya tesam tamatthaṃ ñāpetukāmena “tadāyatana” nti vuttaṃ, na pana ekantato te paṭiggāhake katvāti veditabbanti.

Tayidaṃ sabbaññubuddhabhāsitaṃ paccekabuddhabhāsitaṃ sāvakaḥāsitaṃ tibbidhaṃ hoti. Tattha paccekabuddhabhāsitaṃ –

“Sabbesu bhūtesu nidhāya daṇḍaṃ,
Aviheṭṭhayaṃ aññatarampi tesa” nti. ādinā (su. ni. 35) –

Khaggavisāṇasutte āgataṃ. Sāvakaḥāsitaṃ –

“Sabbo rāgo pahīno me,
Sabbo doso samūhato;
Sabbo me vihato moho,
Sītibhūtosmi nibbuto” ti. ādinā (theragā. 79) –

Theragāthāsu,

“Kāyena saṃvutā āsiṃ, vācāya uda cetasā;
Samūlaṃ taṇṭhamabbuyha, sītibhūtāmi nibbutā” ti. (therīgā. 15); –

Therīgāthāsu ca āgataṃ. Aññānīpi sakkādīhi devehi bhāsitaṃ “aho dānaṃ paramadānaṃ, kassape suppatiṭṭhita” ntiādīni (udā. 27). Soṇadaṇḍabrāhmaṇādīhi manussehi ca bhāsitaṃ “namo tassa bhagavato” tiādīni (dī. ni. 2.371; ma. ni. 1.290; 2.290, 357; saṃ. ni. 1187; 2.38; a. ni. 5.194) tisso saṅgītiyo āruḥhāni udānāni santi eva, tāni sabbānīpi idha na adhippetāni. Yaṃ pana sammāsambuddhena sāmāṃ āhaccabhāsitaṃ jinavacanabhūtaṃ, tadeva dhammasaṅgāhakehi “udāna” nti saṅgītaṃ, tadeva ca sandhāya bhagavatā pariyattidhammaṃ navadhā vibhajitvā uddisantaṃ “udāna” nti vuttaṃ. Yā pana “anekajātisaṃsāra” ntiādīkā (dha. pa. 153) gāthā bhagavatā bodhimūle udānavasena pavattitā, anekasatasahassānaṃ sammāsambuddhānaṃ udānabhūtā ca, tā aparabhāge dhammabhaṇḍāgārikassa bhagavatā desitattā dhammasaṅgāhakehi **udānapāliyaṃ** saṅgahaṃ anāropetvā **dhammapade** saṅgahitā, yañca “aññāsi vata bho koṇḍañño aññāsi vata bho koṇḍañño” ti (saṃ. ni. 5.1081; mahāva. 17; paṭi. ma. 2.30) udānavacanāṃ dasasahasilokadhātuyā devamanussānaṃ pavedanasamatthanigghosavipphāraṃ bhagavatā bhāsitaṃ, tadapi paṭhamabodhiyaṃ sabbesaṃ eva bhikkhūnaṃ sammāpaṭipattipaccavekkhaṇahetukaṃ “ārādhayimṃsu vata maṃ bhikkhū ekaṃ samaya” ntiādivacanāṃ (ma. ni. 1.225) viya dhammacakkappavattanasuttantadesanāpariyosāne attanāpi adhigatadhammekadesassa yathādesitassa ariyamaggassa sabbapaṭhamāṃ sāvakesu therena adhigatattā attano parissamassa saphalabhāvapaccavekkhaṇahetutaṃ pītisomanassajanaṃ udāhāramattaṃ, na pana “yadā have pātubhavanti dhammā” tiādivacanāṃ viya (mahāva. 1; udā. 1) pavattiyā, nivattiyā vā pakāsananti dhammasaṅgāhakehi **udānapāliyaṃ** na saṅgītanti daṭṭhabbaṃ. **Udānapāliyaṃ** pana aṭṭhasu vaggesu dasa dasa katvā asītiyeva suttantā saṅgītā. Tathā hi **tadaṭṭhakathāyaṃ** vuttaṃ –

“Asītiyeva suttantā, vaggā aṭṭha samāsato” ti. (Udā. aṭṭha. ganthārambhakathā).

Idha pana “dveasīti suttantā” ti vuttaṃ, taṃ udānapāliyā na sameti, tasmā “asīti suttantā” ti paṭhena bhavitabbaṃ. Apica na kevalaṃ idheva, atha kho aññāsūpi (vi. aṭṭha. 1. paṭhamamahāsaṅgītikathā) vinayābhiddhammaṭṭhakathāsu (dha. saṃ. nidānakathā) tathāyeva vuttattā “appakaṃ pana unamadhikaṃ vā gaṇanūpagaṃ na hotī” ti pariyāyena anekasena vuttaṃ siyā. Yathā vā tathā vā anumānena gaṇanameva hi tattha tattha unādhikasaṅkhyā, itarathā tāyeva na siyuntipi vadanti, pacchā

pamādalekhavacanam vā etaṃ.

Vuttañhetam bhagavatātiādinayappavattāti ettha ādisaddena “vuttañhetam bhagavatā, vuttamarahatāti me sutam. Ekadhammam bhikkhave, pajahatha, aham vo pāṭibhogo anāgāmitāya. Katamam ekadhammam? Lobham bhikkhave, ekadhammam pajahatha, aham vo pāṭibhogo anāgāmitāyā”ti (itivu. 1) evamādinā ekadukatikacatukkanipātavasena vuttam dvādasuttarasatasuttasamūham saṅgaṇhāti. Tathā hi itivuttakapāḷiyameva udānagāthāhi dvādasuttarasatasuttāni gaṇetvā saṅgītāni, **tadaṭṭhakathāyampi** (itivu. aṭṭha. nidānavañṇanā) tathāyeva vuttam. Tasmā “dvādasuttarasatasuttantā” icceva pāṭhena bhavitabbaṃ, yathāvuttanayena vā anekamsato vuttantipi vuttam sakkā, tathāpi idise thāne pamāṇam dassentena yāthāvato va niyametvā dassetabbanti “dasuttarasatasuttantā”ti idaṃ pacchā pamādalekhamevāti gahetabbanti vadanti. Iti evam bhagavatā vuttam **itivuttam**. Itivuttanti saṅgītam **itivuttakam**. Ruḷhināmaṃ vā etaṃ yathā “yevāpanakam, natumhākavaggo”ti, vuttañhetam bhagavatā, vuttamarahatāti me sutanti nidānavacanena saṅgītam yathāvuttasuttasamūham.

Jātam bhūtam purāvuttham bhagavato pubbacaritam kāyati katheti pakāseti etenāti **jātakam**, tam pana imānāti dassetuṃ “**apaṇṇakajātakādīni**”tiādimāha. Tattha “**paññāsādhikāni pañcajātakasatāni**”ti idaṃ appakam pana unamadhikam vā gaṇanūpagaṃ na hotīti katvā anekamsena, vohārasukhatāmattena ca vuttam. Ekamsato hi sattacattālīsādhikāniyeva yathāvuttagaṇanato tīhi unattā. Tathā hi ekanipāte paññāsasatam, dukanipāte satam, tikanipāte paññāsa, tathā catukkanipāte, pañcanipāte pañcavīsa, chakkanipāte vīsa, sattanipāte ekavīsa, aṭṭhanipāte dasa, navanipāte dvādasā, dasanipāte soḷasa, ekādasanipāte nava, dvādasanipāte dasa, tathā terasanipāte, pakīṇṇakanipāte terasa, vīsatinipāte cuddasa, tiṃsanipāte dasa, cattālīsanipāte pañca, paṇṇāsanipāte tīṇi, saṭṭhinipāte dve, tathā sattatinipāte, asītinipāte pañca, mahānipāte dasāti sattacattālīsādhikāneva pañca jātakasatāni saṅgītānīti.

Abbhuto dhammo sabhāvo vutto yatthāti **abbhutadhammam**, tam panidanti āha “**cattārome**”tiādi. **Ādisaddena** cettha –

“Cattārome bhikkhave, acchariyā abbhutā dhammā ānande. Katame cattāro? Sace bhikkhave, bhikkhuparisā ānandaṃ dassanāya upasankamati, dassanenapi sā attamanā hoti. Tatra ce ānando, dhammam bhāsati, bhāsitenapi sā attamanā hoti, atittava bhikkhave bhikkhuparisā hoti, atha ānando tuṅhī bhavati. Sace bhikkhave, bhikkhunīparisā...pe... upāsakaparisā...pe... upāsikā – parisā...pe... tuṅhī bhavati. Ime kho bhikkhave...pe... ānande”ti (a. ni. 4.129) –

Evamādinayappavattam tattha tattha bhāsitam sabbampi acchariyabbhutadhammapaṭisaṃyuttam suttantam saṅgaṇhāti.

Cūḷavedallādīsu (ma. ni. 1.460) visākhena nāma upāsakena puṭṭhāya dhammadinnāya nāma bhikkhuniyā bhāsitam suttam **cūḷavedallam** nāma. Mahākoṭṭhikattherena pucchitena āyasmatā **sāriputtattherena** bhāsitam **mahāvedallam** (ma. ni. 1.449) nāma. **Sammādiṭṭhisuttampi** (ma. ni. 1.89) bhikkhūhi puṭṭhena teneva bhāsitam, etāni majjhimanikāyapariyāpannāni. **Sakkapañham** (dī. ni. 2.344) pana sakkena puṭṭho bhagavā abhāsi, tam dīghanikāyapariyāpannam. **Mahāpuṇṇamasuttam** (ma. ni. 3.85) pana tadahuposathe pannarase puṇṇamāya rattiyā aññātarena bhikkhunā puṭṭhena bhagavatā bhāsitam, tam majjhimanikāyapariyāpannam. Evamādayo **sabbepi** tattha tathāgatā **vedaṇca tuṭṭhiṇca laddhā laddhā pucchitasuttantā “vedalla”nti veditabbaṃ**. Vedanti ñāṇam. **Tuṭṭhinti** yathābhāsita dhammadesanaṃ viditvā “sādhū ayye sādāvuso”tiādinā abbhanumodanavasappavattam pītisomanassaṃ. **Laddhā laddhāti** labhitvā labhitvā, punappunam labhitvāti vuttam hoti, etena **vedasaddo** ñāṇe, somanasse ca ekasesanayena, sāmāññaniddesena vā pavattati, vedamhi nissitam tassa labhāpanavasenaṇāti **vedallanti** ca dasseti.

Evam āngavasena sakalampi buddhavacanam vibhajitvā idāni dhammakkhandhavasena

vibhajitukāmo “**katha**”ntiādimāha. Tattha **dhammakkhandhavasenā**ti dhammarāsivasena. “**Dvāsīti**”ti ayaṃ gāthā vuttatthāva. **Evam paridīpitadhammakkhandhavasenā**ti gopakamoggallānena nāma brāhmaṇena puṭṭhena gopakamoggallānasutte (ma. ni. 3.79) attano guṇappakāsanatthaṃ vā **theragāthāyaṃ** (theragā. 1017 ādayo) āyasmatā ānandattherena samantato dīpitadhammakkhandhavasena iminā evaṃ tena aparidīpitāpi dhammakkhandhā santīti pakāseti, tasmā kathāvattthuppakaraṇa **mādhuriyasuttādīnaṃ** (ma. ni. 2.317) vimānavattthādīsu kesañci gāthānañca vasena caturāsītisahassatopi dhammakkhandhānaṃ adhikatā veditabbā.

Ettha ca **subhasuttaṃ** (dī. ni. 1.444), **gopakamoggallānasuttañca** parinibbute bhagavati ānandattherena bhāsītattā caturāsītīdhammakkhandhasahassesu antogadhaṃ hoti, na hotīti? **Paṭisambhidāgaṇṭhipade** tāva idaṃ vuttaṃ “sayam vuttadhammakkhandhānampi bhikkhuto gahiteyeva saṅgahetvā evamāhāti daṭṭhabba”nti, bhagavatā pana dinnanaye ṭhatvā bhāsītattā “sayam vuttampi cetam suttadvayaṃ bhagavato gahiteyeva saṅgahetvā vutta”nti evampi vuttaṃ yuttataraṃ viya dissati. Bhagavatā hi dinnanaye ṭhatvā sāvaka dhammaṃ desenti, teneva sāvakabhāsītampi kathāvattthādikaṃ buddhabhāsitaṃ nāma jātaṃ, tatoyeva ca attanā bhāsītampi subhasuttādikaṃ saṅgītimāropentena āyasmatā ānandattherena “evaṃ me suta”nti vuttaṃ.

Ekānusandhikaṃ suttaṃ satipaṭṭhānādi. Satipaṭṭhānasuttañhi “ekāyano ayaṃ bhikkhave, maggo sattānaṃ visuddhiyā”tiādinā (dī. ni. 2.373; ma. ni. 1.106; saṃ. ni. 3.367-384) cattāro satipaṭṭhāne ārabhitvā tesameyeva vibhāgadassanavasena pavattattā “ekānusandhika”nti vuccati. **Anekānusandhikaṃ** parinibbānasuttādi (dī. ni. 2.131 ādayo) parinibbānasuttañhi nānāṭṭhānesu nānādhammadesanānaṃ vasena pavattattā “anekānusandhika”nti vuccati.

“Kati chinde kati jahe, kati cuttari bhāvaye;
Kati saṅgātigo bhikkhu, ‘oghatīṇo’ti vuccatī”ti. (saṃ. ni. 1.5); –

Evamādinā pañhāpucchanaṃ gāthābandhesu eko dhammakkhandho.

“Pañca chinde pañca jahe, pañca cuttari bhāvaye;
Pañca saṅgātigo bhikkhu, ‘oghatīṇo’ti vuccatī”ti. (saṃ. ni. 1.5); –

Evamādinā ca vissajjanaṃ eko dhammakkhandho.

Tikadukabhājanaṃ dhammasaṅgaṇiyaṃ nikkhepakaṇḍaattṭhakathākaṇḍavasena gahettabbaṃ. Tasmā yaṃ **kusalattikamātikāpadassa** (dha. sa. 1) vibhajanasena **nikkhepakaṇḍe** vuttaṃ –

“Katame dhammā kusalā? Tīṇi kusalamūlāni...pe... ime dhammā kusalā. Katame dhammā akusalā? Tīṇi akusalamūlāni...pe... ime dhammā akusalā. Katame dhammā abyākatā”? Kusalākusalānaṃ dhammānaṃ vipākā...pe... ime dhammā abyākatā”ti (dha. sa. 187),

Ayameko dhammakkhandho. Esa nayo sesattikadukapadavibhajanesupi. Yadapi **attṭhakathākaṇḍe** vuttaṃ –

“Katame dhammā kusalā? Catūsu bhūmīsu kusalaṃ. Ime dhammā kusalā. Katame dhammā akusalā? Dvādasa akusalacittuppādā. Ime dhammā akusalā. Katame dhammā abyākatā? Catūsu bhūmīsu vipāko tīsu bhūmīsu kiriyābyākatam rūpañca nibbānañca. Ime dhammā abyākatā”ti (dha. sa. 1386),

Ayaṃ kusalattikamātikāpadassa vibhajanasena pavatto eko dhammakkhandho. Esa nayo sesesupi. **Cittavārabhājanaṃ** pana **cittuppādakaṇḍa** vasena (dha. sa. 1) gahettabbaṃ. Yañhi tattha vuttaṃ kusalacittavibhajanaṃ –

“Katame dhammā kusalā? Yasmiṃ samaye kāmāvacaram kusalam cittam uppannam hoti somanassasahagatam nīṇasampayuttam rūpārammaṇam vā...pe... tasmim samaye phasso hoti...pe... avikkhepo hoti”ti (dha. sa. 1),

Ayameko dhammakhandho. Evaṃ sesacittavāravibhājanesu. **Eko dhammakhandhoti** (ekameko dhammakhandho chaḷa aṭṭha.) ca ekeko dhammakhandhoti attho. “Ekamekaṃ tikadukabhājanam, ekamekaṃ cittavārabhājana”nti ca vacanato hi “ekeko”ti avuttepi ayamatto samatthiyato viññāyamānova hoti.

Vatthu nāma sudinnakaṇḍādi. **Mātikā** nāma “yo pana bhikkhu bhikkhūnam sikkhāsājīvasamāpanno”tiādīnā (pārā. 44) tasmim tasmim ajjhācāre paññattaṃ uddesa sikkhāpadaṃ. **Padabhājanīyanti** tassa tassa sikkhāpadassa “yo panāti yo yādiso”tiādi (pārā. 45) nayappavattaṃ padavibhājanam. **Antarāpattīti** “paṭilātaṃ ukkhipati, āpatti dukkaṭassā”ti (pāci. 355) evamādinā sikkhāpadantaresu paññattā āpatti. **Āpattīti** taṃtaṃsikkhāpadānurūpaṃ vutto tikacchedamutto āpattivāro. **Anāpattīti** “anāpatti ajānantassa asādiyantassa khittacittassa vedanāṭṭassa ādikammikassā”tiādi (pārā. 66) nayappavatto anāpattivāro. **Tikacchedoti** “dasāhātikante atikkantasaññī nissaggiyam pācittiyam, dasāhātikante vematiko...pe... dasāhātikante anatikkantasaññī nissaggiyam pācittiya”nti (pārā. 468) evamādinayappavatto tikapācittiya-tika-dukkaṭādi bhedo tikaparichedo. **Tatthāti** tesu vatthumātikādisu.

Evaṃ anekanayasamalaṅkatam saṅgītippakāram dassetvā “ayam dhammo, ayam vinayo...pe... imāni caturāsīti dhammakhandhasahassāni”ti buddhavacanam dhammavinayādi bhedenā vavatthapetvā saṅgāyāntena mahākassapappamukhena vasīgaṇeṇa anekacchariyapātubhāvapaṭimaṇḍīyā saṅgītiyā imassa dīghāgamassa dhammabhāvo, majjhimbuddhavacanādi bhāvo ca vavatthāpitoti dassento “**evameta**”ntiādimāha. Sādhāraṇavacanena dassitepi hi “yadattaṃ saṃvaṇṇetum idamārabhati, soyeva padhānavasena dassito”ti ācariyehi ayam sambandho vutto. Aparo nayo – heṭṭhā vuttesu ekavidhādi bhedabhinnesu pakāresu dhammavinayādi bhāvo saṅgītikārake heva saṅgītikāle vavatthāpito, na pacchā kappanamattasiddhoti dassento “**evameta**”ntiādimāhātipi vattabbo. Na kevalam yathāvuttappakārameva vavatthāpetvā saṅgītam, atha kho aññampīti dasseti “**na kevalaṅcā**”tiādinā. **Udānasaṅgaho** nāma paṭhamapārājīkādisu āgatānam vinītavatthuādinam saṅkhepato saṅgahadassanavasena dhammasaṅgāhakehi ṭhapitā –

“Makkaṭī vajjiputtā ca, gihi naggo ca titthiyā;
Dārikuppalavaṇṇā ca, byañjanehi pare duve”ti. ādikā (pārā. 66); –

Gāthāyo. Vuccamānassa hi vuttassa vā atthassa vippariṇṇabhāvena pavattitum adavā uddham dānam rakkhaṇam **udānam**, saṅgahavacananti attho. Sīlakkhandhavaggamūlapariyāyavaggādivasena **vaggasaṅgaho**. **Vaggoti** hi dhammasaṅgāhakeheva katā suttasamudāyassa samaññā. Uttarimanussapeyyālanīlapeyyāladivasena **peyyālasaṅgaho**. Pātum rakkhitum, vitthāritum vā alanti hi **peyyālam**, saṅkhipitvā dassanavacanam. Aṅguttaranikāyādisu **nipātasāṅgaho**, gāthāṅgādivasena nipātanaṃ. Samudāyakaṇaṇhi nipāto. Devatāsaṃyuttādivasena (saṃ. ni. 1.1) **saṃyuttasaṅgaho**. Vaggasamudāye eva dhammasaṅgāhakehi katā saṃyuttasamaññā. Mūlapaṇṇāsakādivasena **paṇṇāsasaṅgaho**, paññāsa paññāsa suttāni gaṇetvā saṅgahoti vuttaṃ hoti. **Ādisaddena** tassam tassam pālīyam dissamānam saṅgītikāra kavacanaṃ saṅgaṇhāti. Udānasaṅgaha...pe... paṇṇāsasaṅgahādīhi anekavidham tathā. **Sattahi māsehīti** kiriyāpavagge tatiyā “ekāheneva bārāṇasiṃ pāyāsi. Navahi māsehi vihāram niṭṭhapesī”tiādīsu viya. Kiriyāya āsum pariṇīṭhāpanaṇhi kiriyāpavaggo.

Tadā anekacchariyapātubhāvadassanena sādhūnam pasādajananatthamāha “**saṅgītipariyosāne cassā**”tiādi. Assa buddhavacanassa saṅgītipariyosāne saṅgātappamodā viya, sādhuṅkaram dadamānā viya ca saṅkampi...pe... pāturaḥesunti sambandho. **Viyāti** hi ubhayattha yojetabbaṃ. Pavattane, pavattanāya vā samattham **pavattanasamattham**. **Udakapariyantanti** pathavīsandhārakaudakapariyosānam katvā, saha tena udakena, tam vā udakam āhaccāti vuttaṃ hoti, tena ekadesakampanam nivāreti. **Saṅkampi**

uddham uddham gacchantī suṭṭhu kampi. **Sampakampī**ti uddhamadho ca gacchantī sammā pakārena kampi. **Sampavedhī**ti catūsu disūsu gacchantī suṭṭhu bhiiyo pavedhi. Evaṃ etena padattayena chappakāraṃ pathavīcalanaṃ dasseti. Atha vā puratthimato, pacchimato ca unnamanaonamanavasena **saṅkampi**. Uttarato, dakkhiṇato ca unnamanaonamanavasena **sampakampi**. Majjhimato, pariyantato ca unnamanaonamanavasena **sampavedhi**. Evampi chappakāraṃ pathavīcalanaṃ dasseti, yaṃ sandhāya **aṭṭhakathāsu** vuttam —

“Puratthimato unnamati pacchimato onamati, pacchimato unnamati puratthimato onamati, uttarato unnamati dakkhiṇato onamati, dakkhiṇato unnamati uttarato onamati, majjhimato unnamati pariyantato onamati, pariyantato unnamati majjhimato onamatīti evaṃ chappakāraṃ...pe... akampitthā”ti (bu. vaṃ. aṭṭha. 71).

Accharaṃ paharituṃ yuttāni **acchariyāni**, pupphavassacelukkhepādīni aññāyapi sā samaññāya pākāṭāti dassento āha “**yā loke**”tiādi. Yā paṭhamamahāsaṅgīti dhammasaṅgāhakehi mahākassapādīhi pañcāhi satehi yena katā saṅgītā, tena pañca satāni etissāti “**pañcasatā**”ti ca thereheva katattā therā mahākassapādayo etissā, therehi vā katāti “**therikā**”ti ca loke pavuccati, ayaṃ paṭhamamahāsaṅgīti nāmāti sambandho.

Evaṃ paṭhamamahāsaṅgīti dassetvā yadattham sā idha dassitā, idāni taṃ nidānaṃ nigamanavasena dassento “**imissā**”tiādimāha. **Ādinikāyassāti** suttantapiṭakapariyāpannesu pañcasu nikāyesu ādibhūṭassa dīghanikāyassa. Khuddakapariyāpanno hi vinayo paṭhamam saṅgīto. Tathā hi vuttam “**suttanta piṭake**”ti. **Tenāti** tathāvuttattā, iminā yathāvuttapaṭhamamahāsaṅgītiyaṃ tathāvacanameva sandhāya mayā heṭṭhā evaṃ vuttanti pubbāparasambandham, yathāvuttavittāravacanassa vā guṇam dassetīti.

Iti sumaṅgalavilāsiniyā dīghanikāyaṭṭhakathāya paramasukhumagambhīraduranubodhatthaparidīpanāya suvimalavipulapaññāveyyattiyajananāya ajjavamaddavasoraccasaddhāsati dhitibuddhikhanti vīriyādidhammasamaṅginā sātṭhakathe piṭakattaye asaṅgāsambhīravisāradaññācārīnā anekappabhedasakasamayasaṃmayantaragahanajjhogāhinā mahāgaṇinā mahāveyyākaraṇena ñāṇabhivamsadhammasenāpatināmatherena mahādhammarājādhīrājagarunā katāya sādhuvilāsiniyā nāma līnatthapakāsaniyā bāhīranidānavañṇanāya līnatthapakāsānā.

Nidānakathāvāṇṇanā niṭṭhitā.

1. Brahmajālasuttam

Paribbājakathāvāṇṇanā

1. Ettāvātā ca paramasaṅhasukhumagambhīraduddasānekavidhanayasamalānkataṃ brahmajālassa sādharmaṇato bāhīranidānaṃ dassetvā idāni abhantarānidānaṃ saṃvaṇṇento atthādhiḡamassa sunikkhittapadamūlakattā, sunikkhittapadabhāvassa ca “idameva”nti sabhāvavibhāvanena padavibhāgena sādhetabbatā paṭhamam tāva padavibhāgaṃ dassetuṃ “**tattha eva**”ntiādimāha. Padavibhāgena hi “idaṃ nāma etaṃ pada”nti vijānanena taṃtaṃpadānurūpaṃ liṅgavibhatti vacana kālapayogādikaṃ sammāpatiṭṭhāpanato yathāvuttassa padassa sunikkhittatā hoti, tāya ca atthassa samadhiḡamiyatā. Yathāha “sunikkhittassa bhikkhave – padabyañjanassa atthopi sunayohotī”tiādi. Apica sambandhato, padato, padavibhāgato, padatthato anuyogato, parihārato cāti chahākārehi atthavaṇṇanā kātabbā. Tattha **sambandho** nāma desanāsambandho, yaṃ lokiyā “ummuggāto”tipi vadanti, so pana pāḷiyā nidānapāḷivasena, nidānapāḷiyā ca saṅgītiyasena veditabbo. Paṭhamamahāsaṅgītiṃ dassentena hi nidānapāḷiyā sambandho dassito, tasmā padādivaseneva saṃvaṇṇanaṃ karonto “**eva**”ntiādimāha. Ettha ca “**evanti nipātapadanti**”tiādinā padato, padavibhāgato ca saṃvaṇṇanaṃ karoti padānaṃ tabbisesānaṅca dassitattā. **Padavibhāgoti** hi padānaṃ visesoyeva adhippeto, na padaviggaho. Padāni ca padavibhāgo ca **padavibhāgo**. Atha vā padavibhāgo ca padaviggaho ca **padavibhāgoti**

ekasesavasena padapadaviggahāpi padavibhāgasaddena vuttāti daṭṭhabbam. Padaviggahato pana “bhikkhūnaṃ saṅgho” tiādinā upari saṃvaṇṇanaṃ karissati, tathā padatthānuyogaparihārehipi. **Evanti** ettha luttaniddiṭṭhāiti-saddo ādiattho antarāsadda ca saddādīnampi saṅgahitattā, nayaggahaṇena vā te gahitā. Tenāha “**metiādīni nāmapadāni**” ti. Itarathā hi antarāsaddaṃ ca saddādīnampi nipātabhāvo vattabbo siyā. **Metiādīni**ti ettha pana **ādi**-saddena yāva paṭisaddo, tāva tadavasiṭṭhāyeva saddā saṅgahitā. **Paṭīti upasaggapadam** patisaddassa kāriyabhāvato.

Idāni atthuddhārakkamena padatthato saṃvaṇṇanaṃ karonto “**atthato panā**” tiādimāha. Imasmimṃ pana ṭhāne sotūnaṃ saṃvaṇṇanāyako sallatthaṃ saṃvaṇṇanāppakārā vattabbā. Kathaṃ?

Ekanālikā kathā ca, caturassā tathāpi ca;
Nisinnavattikā ceva, tidhā saṃvaṇṇanaṃ vade.

Tattha pāliṃ vatvā ekekapadassa atthakathanaṃ ekāya nāliyā minitasadisattā, ekekaṃ vā padaṃ nālaṃ mūlaṃ, ekamekaṃ padaṃ vā nālikā atthaniggamanamaggo etissāti katvā **ekanaḷikā** nāma. Paṭipakkhaṃ dassetvā, paṭipakkhassa ca upamaṃ dassetvā, sapakkhaṃ dassetvā, sapakkhassa ca upamaṃ dassetvā, kathanaṃ catūhi bhāgehi vuttattā, cattāro vā rassā sallakkhaṇūpāyā etissāti katvā **caturassā** nāma, visabhāgadhamavaseneva pariyoṣānaṃ gantvā puna sabhāgadhamavaseneva pariyoṣānagamanaṃ nisīdāpetvā patiṭṭhāpetvā āvattanayuttattā, niyamato vā nisinnassa āradhassa vatto saṃvatto etissāti katvā **nisinnavattikā** nāma, yathāradhassa atthassa visuṃ visuṃ pariyoṣānāpi niyuttāti vuttaṃ hoti, sodāharaṇā pana kathā aṅguttaraṭṭhakathāya taṭṭikāyaṃ ekādasanipāte gopālakasuttavaṇṇanāto gahetabbā.

Bhedakathā tatvakathā, pariyaṅkathāpi ca;
Iti atthakkame vidvā, tidhā saṃvaṇṇanaṃ vade.

Tattha pakatiādivicāraṇā **bhedakathā** yathā “bujjhatīti buddho” tiādi. Sarūpavicāraṇā **tatvakathā** yathā “buddhoti yo so bhagavā sayambhū anācariyako” tiādi (mahāni. 192; cūḷani. 97; paṭi. ma. 1.161). Vevacanavicāraṇā **pariyaṅkathā** yathā “buddho bhagavā sabbaññū lokanāyako” tiādi (netti. 38 vevacanāhāravibhaṅganissito pāḷi).

Payojanañca piṇḍattho, anusandhi ca codanā;
Parihāro ca sabbattha, pañcadhā vaṇṇanaṃ vade.

Tattha **payojanaṃ** nāma desanāphalaṃ, taṃ pana sutamayaññādi. **Piṇḍattho** nāma vippekhaṇassa atthassa suvijānanatthaṃ sampiṇḍetvā kathanaṃ. **Anusandhi** nāma pucchānusandhādi. **Codanā** nāma yathāvuttassa vacanassa virodhikathanaṃ. **Parihāro** nāma tassa avirodhikathanaṃ.

Ummugghāto padañceva, padattho padaviggaho;
Cālanā paccupaṭṭhānaṃ, chadhā saṃvaṇṇanaṃ vade. (vajira. ṭī. paṭhamamahāsāṅgītiavaṇṇanā);

Tattha ajjhattikādīnidānaṃ **ummugghāto**. “Evamida” nti nānāvidhena padavisesatākathanaṃ **padam**, saddatthādhippāyatthādi **padattho**. Anekadhā nibbacanaṃ **padaviggaho**. **Cālanā** nāma codanā. **Paccupaṭṭhānaṃ** parihāro.

Samuṭṭhānaṃ padattho ca, bhāvānuvādividhayo;
Virodho parihāro ca, nigamananti aṭṭhadhā.

Tattha **samuṭṭhānanti** ajjhattikādīnidānaṃ. **Padatthoti** adhippetānadhippetādivasena anekadhā padassa attho. **Bhāvoti** adhippāyo. **Anuvādividhayoti** paṭhamavacanaṃ **vidhi**, tadāvikaṇavasena pacchā vacanaṃ **anuvādo**, vīsesanavīsesyānaṃ vā **vidhānuvāda** samaññā. **Virodhoti**

atthanicchayanattham codanā. **Parihāroti** tassā sodhanā. **Nigamananti** anusandhiyā anurūpaṃ appanā.

Ādito tassa nidānaṃ, vattabbaṃ tappayojanaṃ;
Piṇḍattho ceva padattho, sambandho adhippāyako;
Codanā sodhanā ceti, aṭṭhadhā vaṇṇanaṃ vade.

Tattha **sambandho** nāma pubbāparasambandho, yo “anusandhī”ti vuccati. Sesā vuttatthāva, evamādinā tattha tatthāgate saṃvaṇṇanāppakāre ñatvā sabbattha yathārahaṃ vicetabbāti.

Evamanekathappabhedatā payogatova ñātabbāti tabbasena taṃ samatthetum “**tathā hesā**”tiādi vuttaṃ. Atha vā ayaṃ saddo imassatthassa vācakoti saṅketavavatthitāyeva saddā taṃ tadatthassa vācakā, saṅketo ca nāma payogavasena siddhoti dassetumpi idaṃ vuttanti daṭṭhabbaṃ. Evamīdisesu. Nanu ca –

“Yathāpi puppharāsīmā, kayirā mālāguṇe bahū;
Evaṃ jātena maccena, kattabbaṃ kusalaṃ bahu”nti. (dha. pa. 53);

Ettha evaṃ-saddena upamākārasseva vuttatā ākārattahoyeva evaṃ-saddo siyāti? Na, visesasabbhāvato. “Evaṃ byā kho”tiādīsu (ma. ni. 234, 396) hi ākāramattavācakoyeva ākāratthoti adhippeto, na pana ākāravisesavācako. Ettha hi kiñcāpi puppharāsīsadisato manussūpapatti sappurisūpanissaya saddhammasavana yonisomanasikārabhogasampattiādidānādipuññakiriyāhetusamudāyato sobhāsugandhatādiguṇayogena mālāguṇasadiyo bahukā puññakiriyā maritabbasabhāvatāya maccena sattena kattabbāti atthassa jotitattā puppharāsīmālāguṇāva upamā nāma upamīyati etāyāti katvā, tesam upamākāro ca yathāsaddena aniyamato jotito, tasmā “evaṃ-saddo niyamato upamākāranigamanattho”ti vuttam vuttaṃ, tathāpi so upamākāro niyamiyamāno atthato upamāva hoti nissayabhūtaṃ tamantarena nissitabhūtaṃ upamākārassa alabbhamānattāti adhippāyenāha “**upamāyaṃ āgato**”ti. Atha vā upamīyanaṃ sadisikaraṇanti katvā puppharāsīmālāguṇehi sadisabhāvasaṅkhāto upamākāroyeva upamā nāma. “Saddhammatam siyopamā”ti hi vuttaṃ, tasmā ākāramattavācakova ākārattho evaṃ-saddo. Upamāsaṅkhātaākāravisesavācako pana upamāttahoyevāti vuttaṃ “upamāyaṃ āgato”ti.

Tathā “evaṃ iminā ākārena abhikkamitabba”ntiādinā upadisiyamānāya samaṇasārūppāya ākappasampattiyā upadisaṅkāropi atthato upadesoyevāti āha “**evaṃ...pe... upadese**”ti. **Evametanti** ettha pana bhagavatā yathāvuttamattham aviparītato jānantehi kataṃ tattha saṃvijjāmānaguṇānaṃ pakārehi haṃsanaṃ udaggaṭākaraṇaṃ **sampahaṃsanaṃ**. Tattha sampahaṃsanaṅkāropi atthato sampahaṃsanaṃevāti vuttaṃ “**sampahaṃsaneti**. **Evameva panāyanti** ettha ca dosavibhāvanena gārayhavacanaṃ **garahaṇaṃ**, tadākāropi atthato garahaṇaṃ nāma, tasmā “**garahaṇe**”ti vuttaṃ. So cettha garahaṇākāro “vasalī”tiādikhumsanasaddasannidhānato evaṃ-saddena pakāsītoti viññāyati, yathā cettha evaṃ upamākārādayopi upamādivasena vuttānaṃ puppharāsīdisaddānaṃ sannidhānatoti daṭṭhabbaṃ. Jotakamattā hi nipātāti. **Evamevāti** ca adhunā bhāsītākāreneva. Ayaṃ vasalaguṇayogato vasalī kālakaṇṇī yasmim vā tasmim vā thāne bhāsātīti sambandho. **Evaṃ bhanteti** sādhu bhante, suṭṭhu bhanteti vuttaṃ hoti. Ettha pana dhammassa sādhukaṃ savanamanasikāre sanniyojitehi bhikkhūhi tattha attano thitabhāvassa paṭijānanameva **vacanasamptaṭiggaho**, tadākāropi atthato vacanasamptaṭiggahoyeva nāma, tenāha “**vacanasamptaṭiggahe**”ti.

Evaṃ byā khoti evaṃ viya kho. Evaṃ khoti hi imesaṃ padānamantare viyasaddassa byāpadesoti neruttikā “**va**-kārasa, **ba**-kāraṃ, **ya**-kārasaṃyogaṅca katvā dīghavasena padasiddhī”tipi vadanti. **Ākāreti** ākāramatte. **Appābādhanti** visabhāgavedanābhāvaṃ. **Appātaṅkanti** kicchajīvitakararogābhāvaṃ. **Lahuṭṭhānanti** niggelaññatāya lahutāyuttaṃ uṭṭhānaṃ. **Balanti** kāyabalaṃ. **Phāsuvihāranti** catūsu iriyāpathesu sukhavihāraṃ. Vitthāro dasama **subhasuttaṭṭhakathāya** meva (dī. ni. aṭṭha. 1.445) āvi bhavissati. **Evaṅca vadehīti** yathāhaṃ vadāmi, evampi samaṇaṃ ānandaṃ vadehi. “**Sādhu kira bhava**”ntiādikam idāni vattabbavacanaṃ, so ca vadanākāro idha evaṃ-saddena

nidassiyatīti vuttaṃ “**nidassane**”ti. **Kālāmāti** kālāmagottasambandhe jane ālapati. “**Ime...pe...vā**”ti yaṃ mayā vuttaṃ, taṃ kiṃ maññhāti attho. **Samattāti** paripūrītā. **Samādinna**ti samādiyitā. Saṃvattanti vā no vā saṃvattanti ettha vacanadvaye kathaṃ vo tumhākaṃ mati hotīti yojetabbaṃ. **Evam notī** evameva amhākaṃ mati ettha hoti, amhākaṃ mati hoti yevātipi attho. Ettha ca tesam yathāvuttadhammānaṃ ahitadukkhāvahabhāve sannitthānajanattham anumattiggahaṇavasena “saṃvattanti no vā, kathaṃ vo ettha hoti”ti pucchāya katāya “evam no ettha hoti”ti vuttattā tadākārasannitthānaṃ evaṃ-saddena vibhāvitaṃ, so ca tesam dhammānaṃ ahitāya dukkhāya saṃvattanākāro niyamiamāno atthato avadhāraṇamevāti vuttaṃ “**avadhāraṇe**”ti. Ākāratthamaññatra sabbattha vuttanayena codanā, sodhanā ca veditabbā.

Ādisaddena cettha idamatthapucchāparimāṇādiatthānaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. Tathā hi “evaṃgatāni, evaṃvidho, evamākāro”ti ca ādisu **idamatthe**, gatavidhākārasaddā pana pakārapariyāyā. Gatavidhayuttākārasadde hi lokiyā pakāratthe vadanti. “Evam su te sunhātā suvilittā kappitakesamassū āmuttamaṇikuṇḍalābharaṇā odātavattavasana pañcahi kāmagaṇehi samappitā samaṅgībhūtā paricārenti, seyyathāpi tvam etarahi sācariyakoti? No hidam bho gotamā”tiādīsu (dī. ni. 1.286) **pucchāyaṃ**. “Evam lahuparivattaṃ (a. ni. 1.48), evamāyupariyanto”ti (pārā. 12) ca ādisu **parimāṇe**. Etthāpi “sunhātā suvilittā”tiādivacanāṃ pucchā, lahuparivattaṃ, āyūnaṃ pamāṇaṇca parimāṇaṃ, tadākāropi atthato pucchā ca parimāṇaṇca nāma, tasmā etesu pucchattho, parimāṇattho ca evaṃsaddo veditabboti. Idha pana so katamesu bhavati, sabbattha vā, aniyamato padese vāti codanāya “**svāyamidhā**”tiādi vuttaṃ.

Nanu ekasmiṃyeva atthe siyā, kasmā tīsupīti ca, hotu tibbidhesu atthesu, kena kimattham dīpetīti ca anuyogaṃ pariharanto “**tatthā**”tiādimāha. **Tatthāti** tesu tīsu atthesu. Ekattanānattaabyāpāraevaṃdhammatāsāṅkhātā, nandiyāvattatipukkhalasīhavikkīlītaṅkusadisālocanasāṅkhātā vā ādhārādibhedavasena nānāvidhā nayā **nānāyā**, pāḷigatiyo vā nayā, tā ca paññattianupaññatti ādivasena, saṅkhepavittārādivasena, saṃkilesabhāgiyādilokiyāditadubhayavomissakādivasena, kusalādivasena, khandhādivasena, saṅgahādivasena, samayavimuttādivasena, ṭhapanādivasena, kusalamūlādivasena, tikapaṭṭhānādivasena ca piṭakattayānurūpaṃ nānāppakārāti **nānāyā**. Tehi **nipuṇaṃ** saṅhaṃ sukhumaṃ tathā. Āsayova **ajjhāsayo**, te ca sassatādibhedena, tattha ca apparajakkhatādivasena anekā, attajjhāsayaḍayo eva vā samuttānānamuppattihetu etassāti tathā, upanetabbābhāvato atthabyañjane hi sampannaṃ paripuṇṇaṃ tathā. Apica saṅkāsanapakāsanavivaraṇavibhajanauttānīkaraṇapaññattivasena chahi atthapadehi, akkharapadabyañjanaākāraniruttiniddesavasena chahi byañjanapadehi ca sampannaṃ samannāgataṃ tathā. Atha vā viññūnaṃ hadayaṅgamato, savane atittijananato, byañjanarasavasena paramagambhīrabhāvato, vicāraṇe atittijananato, attharasavasena ca sampannaṃ sādurasam tathā.

Pāṭihāriyapadassa vacanattham “paṭipakkhaharaṇato rāgādikilesāpanayanato **pāṭihāriya**”nti vadanti. Bhagavato pana paṭipakkhā rāgādayo na santi, ye haritabbā bodhimūleyeva savāsanasakalasaṅkilesānaṃ pahīnatā. Puthujjanānampi ca vigatūpakkele aṭṭhagaṇasamannāgate citte hatapaṭipakkhe satiyeva iddhividham pavattati, tasmā puthujjanesu pavattavohārenapi na sakkā idha “pāṭihāriya”nti vattum, sace pana mahākāruṇikassa bhagavato veneyyagatāva kilesā paṭipakkhā saṃsārapaṅkanimuggassa sattanīkāyassa samuddharitukāmato, tasmā tesam veneyyagatakilesasaṅkhātānaṃ paṭipakkhānaṃ haraṇato pāṭihāriyanti vuttaṃ assa, evam sati yuttametam.

Atha vā bhagavato sāsanassa paṭipakkhā titthiyā, tesam titthiyabhūtānaṃ paṭipakkhānaṃ haraṇato pāṭihāriyantipi yujjati. Kāmañcettha titthiyā haritabbā nāssu, tesam pana santānagatadiṭṭhiharaṇavasena diṭṭhippakāsane asamattatākāraṇena ca iddhiādesanānusāsānīsaṅkhātehi tīhipi pāṭihāriyehi te haritā apanītā nāma hontī. **Paṭīti** vā ayaṃ saddo “pacchā”ti etassa attham bodheti “tasmīṃ paṭipavīṭṭhamhi, añño āgañchi brāhmaṇo”tiādīsu (su. ni. 985; cūḷani. 4) viya, tasmā samāhite citte vigatūpakkele katakiccena pacchā haritabbam pavattetabbanti pāṭihāriyam, tadeva dīghavasena, sakatthavuttipaccayavasena vā **pāṭihāriyam**, attano vā upaklesesu catutthajjhānamaggehi haritesu pacchā tādāñhesam haraṇam **pāṭihāriyam** vuttanayena. Iddhiādesanānusāsāniyo hi vigatūpaklesena, katakiccena ca sattahitattam puna pavattetabbā, hatesu ca attano upaklesesu parasattānaṃ upaklesaharaṇāni ca

hontīti tadubhayampi nibbacanaṃ yujjati.

Apica yathāvuttehi nibbacanehi iddhiādesanānusāsānīsankhāto samudāyo paṭihāriyaṃ nāma. Ekekaṃ pana tasmim bhavaṃ “**pāṭihāriya**”nti vuccati visesatthajotakapaccayantarena saddaracanāvisesasambhavato, paṭihāriyaṃ vā catutthajjhānaṃ, maggo ca paṭipakkhaharaṇato, tattha jātaṃ, tasmim vā nimittabhūte, tato vā āgatanti **pāṭihāriyaṃ**. Vicitrā hi taddhitavutti. Tassa pana iddhiādesanānusāsānībhedena, visayabhedena ca bahuviddhassa bhagavato desanāya labbhamānattā “**vividhapāṭihāriyanti** vuttaṃ. Bhagavā hi kadāci iddhivasenāpi desanaṃ karoti nimmitabuddhena saha pucchāvissajjanādīsu, kadāci ādesanāvasenāpi āmagandhabrāhmaṇassa dhammadeśanādīsu (su. ni. aṭṭha. 1.241), yebhuyyena pana anusāsaniyā. Anusāsānīpāṭihāriyañhi buddhānaṃ satataṃ dhammadeśanā. Iti taṃtaṃdesanākārena anekavidhapāṭihāriyatā desanāya labbhati. Ayamattho upari ekādasamaṃsa kevaṭṭasuttassa vaṇṇanāya (dī. ni. aṭṭha. 1.481) āvi bhavissati. Atha vā tassa vividhassāpi pāṭihāriyassa bhagavato desanāya saṃsūcanato “**vividhapāṭihāriya**”nti vuttaṃ, anekavidhapāṭihāriyadassananti attho.

Dhammaniruttīyāva bhagavati dhammaṃ desente sabbesaṃ suṇantānaṃ nānābhāsītānaṃ taṃtaṃbhāsānurūpato desanā sotapathamāgacchatīti āha “**sabba...pe... māgacchanta**”nti. Sotameva **sotapatho**, savanaṃ vā **sotaṃ**, tassa patho tathā, sotadvārenti attho. **Sabbākārenāti** yathādesitākārena. **Ko samattho viññātum**, asamatthoyeva, tasmāti pāṭhaseso. **Panāti** ekaṃsatthe, tena saddhāsati dhitivīriyādibalasaṅkhātena **sabbathāmena** ekaṃseneva sotukāmatāsaṅkhātakusalacchandassa janaṃ dasseti. **Janetvāpīti** ettha **pi**-saddo, **api**-saddo vā sambhāvanattho “buddhopi buddhabhāvaṃ bhāvetvā”tiādīsu (dī. ni. aṭṭha 1; ma. ni. aṭṭha. 1; saṃ. ni. aṭṭha. 1; a. ni. aṭṭha 1. paṭhamaganthārambhakathā) viya, tena “sabbathāmena ekaṃseneva sotukāmatānaṃ janetvāpi nāma ekaṅkārena sutānaṃ, kimaṅgaṃ pana aññathā”ti tathāsute dhamme sambhāvanaṃ karoti. Keci pana “edisesu garahattho”ti vadanti, tadayuttameva garahatthassa avijjānānattā, vijjānānattasseva ca upasaggaṇipātānaṃ jotakattā. “Nānāyānīpūṇa”ntiādīnaṃ hi sabbappakārena sotumasakkuṇeyyabhāvena dhammasa idha sambhāvanameva karoti, tasmā “api dibbesu kāmesu, ratim so nādhiḡacchatī”tiādīsuyeva (dha. pa. 187) garahatthasambhavesu garahattho veditabboti. **Api**-saddo ca idisesu ṭhānesu nipātoyeva, na upasaggo. Tathā hi “api-saddo ca nipātapakkhiko kātabbo, yattha kiriyāvācakato pubbo na hotī”ti akkharacintakā vadanti. **Mayāpīti** ettha pana na kevalaṃ mayāva, atha kho aññehipi tathārūpehīti sampiṇḍanattho gaṭhetabbo.

Sāmaṃ bhavatīti **sayambhū**, anācariyako. **Na mayaṃ idaṃ sacchikatanti** ettha pana “na attano ñāṇeneva attanā sacchikata”nti pakaraṇato attho viññāyati. Sāmaññavacanassāpi hi sampayogavippayogahacaraṇavirodhasaddantarasaṇnidhānāliṅgaocityakāladesaṃpakaraṇādivasena visesatthaggahaṇaṃ sambhavati. Evaṃ sabbattha. **Parimocentoti** “puna caparaṃ bhikkhave, idhekacco pāpabhikkhu tathāgatappaveditaṃ dhammavinayaṃ pariyāpuṇitvā attano dahatī”ti (pārā. 195) vuttadosato parimocāpanahetu. Hetvatthe hi anta-saddo “asambudhaṃ buddhanisevita”ntiādīsu (vi. aṭṭha. 1.ganthārambhakathā) viya. Imassa suttassa saṃvaṇṇanāppakāravīcāraṇena attano ñāṇassa paccakkhataṃ sandhāya “**idāni vattabba**”nti vuttaṃ. Esā hi saṃvaṇṇanākkāraṇaṃ pakati, yadidaṃ saṃvaṇṇetabbadhamme sabbattha “ayamimassa attho, evamidha saṃvaṇṇayissāmi”ti puretameva saṃvaṇṇanāppakāravīcāraṇā.

Etadaggaṇapadassattho vuttova. “**Bahussutāna**”ntiādīsu pana aññepi therā bahussutā, satimanto, gatimanto, dhitimanto, upaṭṭhākā ca atthi, ayaṃ paṇāyasmā buddhavacanaṃ gaṇhanto dasabalassa sāsane bhaṇḍāgārikapariyattiyaṃ ṭhatvā gaṇhi, tasmā bahussutānaṃ aggo nāma jāto. Imassa ca therassa buddhavacanaṃ uggaṭevā dhāraṇasati aññehi therehi balavatarā ahoṣi, tasmā satimantānaṃ aggo nāma jāto. Ayamevāyasmā ekapade ṭhatvā saṭṭhipadasahassāni gaṇhanto sathārā kathitaniyāmena sabbapadāni jānāti, tasmā gatimantānaṃ aggo nāma jāto. Tasseva cāyasmato buddhavacanaṃ uggaṇhanavīriyaṃ, sajjhāyanavīriyaṇca aññehi asadisānaṃ ahoṣi, tasmā dhitimantānaṃ aggo nāma jāto. Tathāgatānaṃ upaṭṭhahanto cesa na aññesaṃ upaṭṭhākabhikkhūnaṃ upaṭṭhahanākārena upaṭṭhahati. Aññepi hi tathāgatānaṃ upaṭṭhahiṃsu, na ca pana buddhānaṃ manānaṃ gaṭhetvā upaṭṭhahitūnaṃ sakkonti, ayaṃ pana therō upaṭṭhākāṭṭhānaṃ laddhadivasato paṭṭhāya āradhāvīriyo hutvā tathāgatassa manānaṃ gaṭhetvā

upaṭṭhahi, tasmā upaṭṭhākānaṃ aggo nāma jāto. **Atthakusaloti** bhāsitatthe, payojanatthe ca cheko. **Dhammoti** pāḷidhammo, nānāvidho vā hetu. **Byañjananti** akkharaṃ atthassa byañjanato. Padena hi byañjitopi attho akkharamūlakatā padassa “akkharena byañjito”ti vuccati. Atthassa viyañjanato vā vākyampi idha **byañjanaṃ** nāma. Vākyena hi attho paripuṇṇaṃ byañjīyati, yato “byañjanehi vivaraṭi”ti āyasmatā mahākaccāyanattherena vuttaṃ. **Nirutṭīti** nibbacanaṃ, pañcavidhā vā niruttinayā. Tesampi hi saddaracanāvīsesena atthādhigamahetuto idha gahaṇaṃ yujjati. **Pubbāparaṃ** nāma pubbāparānusandhi, suttassa vā pubbabhāgena aparabhāgassa saṃsandanaṃ. Bhagavatā ca pañcavidhaetadaggaṭṭhānena dhammasenāpatinā ca pañcavidhakosallena pasatṭhabhāvānurūpanti sambandho. **Dhāraṇabalanti** dhāraṇasaṅkhātāṃ balaṃ, dhāraṇe vā balaṃ, ubhayatthāpi dhāretuṃ sāmattihiyanti vuttaṃ hoti. **Dassento** hutvā, dassanahetūtipi attho. **Taṅca kho atthato vā byañjanato vā anūnāmanadhikanti** avadhāraṇaphalamāha. **Na aññathā daṭṭhabbanti** pana nivattetabbatthaṃ. **Na aññathāti** ca bhagavato sammukhā sutākārato na aññathā, na pana bhagavatā desitākārato. Acinteyyānubhāvā hi bhagavato desanā, evañca katvā “sabbappakārena ko samattho viññātu”nti heṭṭhā vuttavacanaṃ samatthitaṃ hoti, itarathā bhagavatā desitākāreṇeva sotuṃ samatthattā tadetaṃ na vattabbaṃ siyā. Yathāvuttena pana atthena dhāraṇabaladassanañca na virujjhati sutākārāvirujjhanavasena dhāraṇassa adhippetattā, aññathā bhagavatā desitākāreṇeva dhārituṃ samatthanato heṭṭhā vuttavacanaṃ virujjheyya. Na hettha dvinnāṃ atthānaṃ atthantarātiparihāro yutto tesāṃ dvinnāṃ atthānaṃ sutabhāvadīpanena ekavisayattā, itarathā thero bhagavato desanāya sabbathā paṭiggahaṇe pacchimattavasena samattho, purimattavasena ca asamatthoti āpajjeyyāti.

“Yo paro na hoti, so attā”ti vuttāya niyakajjhattasaṅkhātāya santatiyā pavattanako tividhopi me-saddo, tasmā kiñcāpi niyakajjhattasantivasena ekasmiṃ yevatthe me-saddo dissati, tathāpi karaṇasampadānasāminiddesavasena vijjamānavibhattibhedaṃ sandhāya vuttaṃ “**tīsu atthesu dissati**”ti, tīsu vibhattiyatthesu attanā saññuttavibhattito dissatīti attho. **Gāthābhigīti** gāthāya abhigītaṃ abhimukhaṃ gāyitaṃ. **Abhojaneyyanti** bhojanaṃ kātumanarahaṇaṃ. Abhigītapadassa kattupekkhattā mayāti attho. Evaṃ sesesupi yathārahaṃ. Sutasaddassa kammabhāvasādhanavasena dvādhīpāyikapadattā yathāyogaṃ “mayā suta”nti ca “mama suta”nti ca atthadvaye yujjati.

Kiñcāpi upasaggo kiriyāṃ viśeseti, jotakamattabhāvato pana satipi tasmīṃ sutasaddoyeva taṃ taṃ atthaṃ vadatīti anupasaggassa sutasaddassa atthuddhāre saupasaggassa gahaṇaṃ na virujjhatīti āha “**saupasaggo ca anupasaggo cā**”ti. **Assāti** sutasaddassa. Upasaggavasena pi dhātusaddo viśesatthavācako yathā “anubhavati parābhavati”ti vuttaṃ “**gacchantoti attho**”ti. Tathā anupasaggopi dhātusaddo saupasaggo viya viśesatthavācakoti āha “**viśuttadhammassāti attho**”ti. Evamīdisesu. **Sotaviññeyyanti** sotadvāranissitena viññāṇena viññātabbaṃ, sasambhārakathā vā esā, sotadvārena viññātabbanti attho. **Sotadvārānusāraviññātattharoti** sotadvārānusāreṇa manoviññāṇena viññātatthammadharo. Na hi sotadvāranissitaviññāṇamattena dhammo viññāyati, atha kho tadanūsāramanoviññāṇeṇeva, **sutadharoti** ca tathā viññātatthammadharo vutto, tasmā tadatthoyeva sambhavatīti evaṃ vuttaṃ. Kammabhāvasādhanāni sutasadde sambhavatīti dassetuṃ “**idha panā**”tiādīmāha. Pubbāparapadasambandhavasena atthassa upapannatā, anupapannatā ca viññāyati, tasmā sutasaddasseva vasena ayamattho “upapanno, anupapanno”ti vā na viññātabboti codanāya pubbāparapadasambandhavasena etadatthassa upapannataṃ dassetuṃ “**me-saddassa hi**”tiādi vuttaṃ. **Mayāti atthe satīti** kattutthe karaṇaniddesavasena mayāti atthe vattabbe sati, yadā me-saddassa kattivasena karaṇaniddeso, tadāti vuttaṃ hoti. **Mamāti atthe satīti** sambandhīyatthe sāmīniddesavasena mamāti atthe vattabbe sati, yadā sambandhavasena sāmī niddeso, tadāti vuttaṃ hoti.

Evaṃ saddato ñātabbamattaṃ viññāpetvā idāni tehi dassetabbamatthaṃ nidassento “**evametesū**”tiādīmāha. Sutasaddasannidhāne payuttēna **evaṃ**-saddena savanakiriyājotakeneva bhavitabbaṃ vijjamānatthassa jotakamattattā nipātānanti vuttaṃ “**evanti sotaviññāṇādiviññāṇakiccanidassana**”nti. Savanāya eva hi ākāro, nidassanaṃ, avadhāraṇampi, tasmā yathāvutto evaṃ-saddassa tividhopi attho savanakiriyājotakabhāvena idhādhīppetoti. **Ādi**-saddena cettha sampaṭicchanaḍḍānaṃ sotadvārikaviññāṇaṃ, tadabhīnipātānañca manodvārika viññāṇaṃ gahaṇaṃ vedītabbaṃ, yato sotadvārānusāraviññātatthe idha sutasaddoti vutto. Avadhāraṇaphalattā saddapayogassa

sabbampi vākyam antogadhāvadhāraṇam, tasmā “**suta**”nti etassa sutamevāti ayamattho labbhatīti āha “**assavanabhāvapaṭikkhepato**”ti. Etena hi vacanena avadhāraṇena nirākatam dasseti. Yathā pana yaṃ sutam sutamevāti niyametabbaṃ, tathā ca taṃ sutam sammā sutam hotīti avadhāraṇaphalam dassetuṃ vuttam “**anūnādhikāvīparītaggaḥaṇanidassana**”nti. Atha vā saddantarathāpohanavasena saddo attham vadati, tasmā “**suta**”nti etassa asutam na hotīti ayamattho labbhatīti sandhāya “**assavanabhāvapaṭikkhepato**”ti vuttam, iminā diṭṭhādinivattanam karoti diṭṭhādīnam “**asuta**”nti saddantarathabhāvena nivattetabbattā. Idam vuttam hoti – na idam mayā attano ñāṇena diṭṭham, na ca sayambhuñāṇena sacchikatam, atha kho sutam, tañca kho sutam sammadevāti. Tadeva sammā sutabhāvam sandhāyāha “**anūnā...pe... dassana**”nti. Hoti cettha –

“Evādisattiyā ceva, aññatthāpohanena ca;
Dvidhā saddo atthantaram, nivatteti yathāraha”nti.

Apica avadhāraṇatthe evaṃ-sadde ayamatthayojanā karīyatīti tadapekkhassa sutasaddassa sāvadhāraṇattho vutto “**assavanabhāvapaṭikkhepato**”ti, tadavadhāraṇaphalam dasseti “**anū...pe... dassana**”nti iminā. Savana-saddo cettha bhāvasaddena yogato kammāsādhano vedītabbo “**suyyati**”ti. Anūnādhikatāya bhagavato sammukhā sutākārato avīparītam, avīparītassa vā suttassa gahaṇam, tassa nidassanam tathā, iti savanahetu suṇantapuggalasavanavisesavasena yaṃ yojanā katā.

Evaṃ padattayassa ekena pakārena atthayojanam dassetvā idāni pakārantarenāpi taṃ dassetuṃ “**tathā**”tiādi vuttam. Tattha **tassāti** yā bhagavato sammukhā dhammassavanākārena pavattā manodvārikaviññānavīthi, tassā. Sā hi nānāpakārena ārammaṇe pavattituṃ samatthā, na sotadvārika viññānavīthi ekārammaṇeyeva pavattanato, tathā ceva vuttam “**sotadvārānusārenā**”ti. Tena hi sotadvārikaviññānavīthi nivattati. **Nānappakārenāti** vakkhamānena anekavihitena byañjanatthaggaḥaṇākārasaṅkhātena nānāvīdhena ākārena, etena imissā yojanāya ākārattho evaṃ-saddo gahitoti dasseti. **Pavattibhāvappakāsana**nti pavattiyā atthibhāvappakāsanaṃ. Yasmim pakāre vuttappakārā viññānavīthi nānappakārena pavattā, tadeva ārammaṇam sandhāya “**dhammappakāsana**”nti vuttam, na pana sutasaddassa dhammattham, tena vuttam “**ayaṃ dhammo suto**”ti. Tassā hi viññānavīthiyā ārammaṇameva “**ayaṃ dhammo suto**”ti vuccati. Tañca niyamiyamānam yathāvuttāya viññānavīthiyā ārammaṇabhūtam suttameva. **Ayañhetthāti**ādi vuttassevatthassa pākāṭikaraṇam. Tappākāṭikaraṇattho hettha **hi**-saddo. **Viññānavīthiyā** karaṇabhūtāya **mayā na aññam kataṃ, idam pana ārammaṇam kataṃ**. Kiṃ pana tanti ce? **Ayaṃ dhammo sutoti**. Ayaṃ panetthādhīpāyo – ākāratthe evaṃ-sadde “**ekenākārenā**”ti yo ākāro vutto, so atthato sotadvārānusāraviññānavīthiyā nānappakārena ārammaṇe pavattibhāvoyeva, tena ca tadārammaṇabhūtassa dhammasseva savanam kataṃ, na aññanti. Evaṃ savanakiriyāya karaṇakattukammaviseso imissā yojanāya dassito.

Aññampi yojanamāha “**tathā**”tiādinā. Nidassanattham evaṃ-saddam gahetvā nidassanena ca nidassitabbassāvinābhāvato “**evanti nidassitabbappakāsana**”nti vuttam. Iminā hi tadavinābhāvato evaṃsaddena sakalampi sutam paccāmatthanti dasseti, sutasaddassa kiriyāparattā, savanakiriyāya ca sādharmaṇaviññānappabandhapaṭibaddhattā tasmīṅca viññānappabandhe puggalavohāroti vuttam “**puggalakiccappakāsana**”nti. Sādharmaṇaviññānappabandho hi paṇṇattiyā idha **puggalo** nāma, savanakiriyā pana tassa **kiccam** nāma. Na hi puggalavohārarahite dhammappabandhe savanakiriyā labbhati vohāravisaṃyattā tassā kiriyāyāti daṭṭhabbaṃ. “**Ida**”ntiādi piṇḍatthadassanam **mayāti** yathāvuttaviññānappabandhasaṅkhātapuggalabhūtena mayā. **Sutanti** savanakiriyāsaṅkhātena puggalakiccena yojitam, imissā pana yojanāya puggalabyāpāravisayassa puggalassa, puggalabyāpārassa ca nidassanam katanti daṭṭhabbaṃ.

Ākāratthameva evaṃ-saddam gahetvā purimayojanāya aññatthāpi atthayojanam dassetuṃ “**tathā**”tiādi vuttam. **Cittasantānassāti** yathāvuttaviññānappabandhassa. **Nānākārappavattiyāti** nānappakārena ārammaṇe pavattiyā. Nānappakāram atthabyañjanassa gahaṇam, nānappakārassa vā

atthabyañjanassa gahaṇaṃ tathā, tatoyeva sā “ākārapaññattī”ti vuttāti tadevatthaṃ samattheti “**evanti hī**”tiādinā. **Ākārapaññattī** ca upādāpaññattiyeva, dhammānaṃ pana pavattiākāramupādāya paññattattā tadaññāya upādāpaññattiyā visesanatthaṃ “**ākārapaññattī**”ti vuttā **visayaniddeso**ti uppattiṭṭhānaniddeso. Sotabbabhūto hi dhammo savanakiriyākattubhūtaṃ puggalassa savanakiriyāvasena pavattiṭṭhānaṃ kiriyāya kattukammaṭṭhattā tabbasena ca tadādhārassāpi dabbassa ādhārabhāvassa icchittā, idha pana kiriyāya kattupavattiṭṭhānabhāvo icchitoti kammameva ādhāravasena vuttaṃ, tenāha “kattu visayaggahaṇasanniṭṭhāna”nti, ārammaṇameva vā visayo. Ārammaṇāhi tadārammaṇikassa pavattiṭṭhānaṃ. Evampi hi attho suviññeyyataro hoti. Yathāvuttavacane piṇḍatthaṃ dassetuṃ “**ettāvata**”tiādi vuttaṃ. Ettāvata ettakena yathāvuttatthena padattayena, kataṃ hotīti sambandho. **Nānākārapavattenāti** nānappakārena ārammaṇe pavattena. **Cittasantānenāti** yathāvuttaviññānavīthisaṅkhātena cittappabandhena. Gahaṇasadda cetam karaṇaṃ. Cittasantānavinimuttassa kassaci kattu paramatthato abhāvepi saddavohārena buddhiparikappitabhedavacanicchāya cittasantānato aññamiva taṃsamaṅgiṃ katvā abhedepi bhedavohārena “**cittasantānena taṃsamaṅgino**”ti vuttaṃ. Vohāraṇavisayo hi saddo nekantaparamatthikoti (kāraṇarūpasiddhiyaṃ yo kāreti sahetusuttaṃ passitabbaṃ) savanakiriyāvisayopi sotabbadhammo savanakiriyāvasena pavattacittasantānassa idha paramatthato kattubhāvato tassa visayoyevāti vuttaṃ “**kattu visayaggahaṇasanniṭṭhāna**”nti.

Apica savanavasena cittappavattiyā eva savanakiriyābhāvato taṃvasena tadaññānāmarūpadhammasamudāyabhūtaṃ taṃkiriyākattu ca visayo hotīti katvā tathā vuttaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti – purimanaye savanakiriyā, takkattā ca paramatthato tathāpavattacittasantānameva, tasmā kiriyāvisayopi “kattu visayo”ti vutto. Pacchimanaye pana tathāpavattacittasantānaṃ kiriyā, tadaññādharmasamudāyo pana kattā, tasmā kāmaṃ ekantato kiriyāvisayoyevesa dhammo, tathāpi kiriyāvasena “tabbantakattu visayo”ti vuttoti. **Taṃsamaṅginoti** tena cittasantānena samaṅgino. **Kattūti** kattārassa. **Visayoti** ārammaṇavasena pavattiṭṭhānaṃ, ārammaṇameva vā. Sutākārassa ca therassa sammā nicchitabhāvato “gahaṇasanniṭṭhāna”nti vuttaṃ.

Aparo nayo – **yassa...pe... ākārapaññattī**ti ākāratthena evaṃ-saddena yojanaṃ katvā tadeva avadhāraṇatthampi gahetvā imasmimyeva naye yojetuṃ “gahaṇaṃ kataṃ” icceva avatvā “**gahaṇasanniṭṭhānaṃ kata**”nti vuttanti daṭṭhabbaṃ. Avadhāraṇena hi sanniṭṭhānamidhāhippetam, tasmā “**ettāvata**”tiādinā avadhāraṇatthampi evaṃ-saddaṃ gahetvā ayameva yojanā katāti dasseti veditabbaṃ, imissā pana yojanāya gahaṇākāragāhakatabbisayavisesanidassanaṃ katanti daṭṭhabbaṃ.

Aññampi yojanamāha “**atha vā**”tiādinā. Pubbe attanā sutānaṃ nānāvihitānaṃ suttasaṅkhātānaṃ atthabyañjanānaṃ upadhāritarūpassa ākāraṇassa nidassanassa, avadhāraṇassa vā pakāsanāsabhāvo **evaṃ-**saddoti tadākārādibhūtaṃ upadhāraṇassa puggalapaññattiyā upādānabhūtaḍḍhammappabandhabyāpāratāya “**puggalakiccaniddeso**”ti vuttaṃ attanā sutānañhi atthabyañjanānaṃ puna upadhāraṇaṃ ākāradittayaṃ, tañca evaṃ-saddassa attho. So pana yaṃ dhammappabandhaṃ upādāya puggalapaññatti pavattā, tassa byāpārabhūtaṃ kiccameva, tasmā evaṃ-saddena puggalakiccaṃ niddisīyatīti. Kāmaṃ savanakiriyā puggalabyāpāropi avisesena, tathāpi visesato viññānabyāpārovāti vuttaṃ “**viññānakiccaniddeso**”ti. Tathā hi puggalavādīnampi savanakiriyā viññānānirapekkhā natthi savanādīnaṃ visesato viññānabyāpārabhāvena icchittā. **Meti** saddappavattiyā ekanteneva sattavisayattā, viññānakiccassa ca sattaviññānānamabhedakaraṇavasena tattheva samodahitabbato “**ubhayakiccayuttapuggalaniddeso**”ti vuttaṃ. “Aya”ntiādi tappākāṭikaraṇaṃ. Ettha hi **savanakiccaviññānasamaṅgināti** **evaṃ-**saddena niddiṭṭhaṃ puggalakiccaṃ sandhāya vuttaṃ, taṃ pana puggalassa savanakiccaviññānasamaṅgibhāvena puggalakiccaṃ nāmāti dassetuṃ “puggalakiccāsamaṅginā”ti avatvā “**savanakiccaviññānasamaṅginā**”ti āha, tasmā “puggalakicca”nti niddiṭṭhasavanakiccavatā viññānena samaṅgināti attho. **Viññānavasena, laddhasavanakiccavohārenāti** ca sutasaddena niddiṭṭhaṃ viññānakiccaṃ sandhāya vuttaṃ. Savanameva kiccaṃ yassāti tathā. Savanakiccanti vohāro **savanakiccavohāro**, laddho so yenāti tathā. **Laddhasavanakiccavohārena** viññānasāṅkhātena vasena sāmattihiyenāti attho. Ayaṃ pana sambandho – savanakiccaviññānasamaṅginā puggalena mayā laddhasavanakiccavohārena viññānavasena karaṇabhūtena sutanti.

Apica “**eva**”nti saddassattho avijjamānapaññatti, “**suta**”nti saddassattho vijjamānapaññatti, tasmā te tathārūpapaññatti upādānabhūtapuggalabyāpārabhāveneva dassento āha “**evanti puggalakiccaniddeso. Sutanti viññānakiccaniddeso**”ti. Na hi paramatthatoyeva niyamiyamāne sati puggalakiccaviññānakiccavasena ayaṃ vibhāgo labbhatīti. Imissā pana yojanāya kattubyāpārakaraṇabyāpārakattuniddeso katoti veditabbo.

Sabbassāpi saddādhiḡamanīyassa atthassa paññattimukheneva paṭipajjitabbatā, sabbāsañca paññattīnaṃ vijjamānādivasena chasu paññattibhedesu antogadhattā tāsū “**eva**”ntiādīnaṃ paññattīnaṃ sarūpaṃ niddhāretvā dassento “**evanti cā**”tiādīmāha. Tattha “**eva**”nti ca “**me**”ti ca vuccamānassa atthassa ākārādibhūta dhammānaṃ asallakkhaṇabhāvato avijjamānapaññattibhāvoti āha “**saccikaṭṭhaparamatthavasena avijjamānapaññatti**”ti. **Saccikaṭṭhaparamatthavasena**ti ca bhūtatthauttamatthavasena ti attho. Idaṃ vuttaṃ hoti – yo māyāmarīciādayo viya abhūtattho, anussavādīhi gahetabbo viya anuttamattho ca na hoti, so rūpasaddādisabhāvo, ruppanānubhavanādisabhāvo vā attho “**saccikaṭṭho, paramattho**”ti ca vuccati, “**evaṃ me**”ti padānaṃ pana attho abhūtatthā, anuttamatthā ca na tathā vuccati, tasmā bhūtatthauttamatthasaṅkhātena saccikaṭṭhaparamatthavasena visesanabhūtena avijjamānapaññattiyevāti. Etena ca visesanena bālaṇehi “**atthī**”ti parikappitaṃ paññattimattaṃ nivatteti. Tadevatthaṃ pākaṭaṃ karoti, hetunā vā sādheti “**kiñhettha ta**”ntiādīnā. Yaṃ dhammajātaṃ, atthajātaṃ vā “**eva**”nti vā “**me**”ti vā niddesaṃ labhetha, **taṃ ettha** rūpaphassādidhammasamudāye, “**evaṃ me**”ti padānaṃ vā atthe. Paramatthato na atthīti yojanā. Rūpaphassādidbhāvena niddiṭṭho paramatthato ettha attheva, “**evaṃ me**”ti pana niddiṭṭho natthīti adhippāyo. **Sutanti** pana saddāyatanāṃ sandhāyāha “**vijjamānapaññatti**”ti. “**Saccikaṭṭhaparamatthavasena**”ti cetha adhikāro. “**Yañhi**”tiādi tappākaṭṭharaṇaṃ, hetudassanaṃ vā. **Yaṃ taṃ** saddāyatanāṃ **sotena** sotadvārena, tannissitaviññāṇena vā **upaladdhaṃ** adhiḡamitabbanti attho. Tena hi saddāyatanamidha gahitaṃ kammaśādhanaṇāti dasseti.

Evam aṭṭhakathānāyena paññattisarūpaṃ niddhāretvā idāni aṭṭhakathāmuttakaṇāpi nāyena vuttesu chasu paññattibhedesu “**eva**”ntiādīnaṃ paññattīnaṃ sarūpaṃ niddhārento “**tathā**”tiādīmāha. Upādāpaññatti ādayo hi porāṇaṭṭhakathāto muttā saṅgahakāreṇeva ācariyena vuttā. Vitthāro abhidhammaṭṭhakathāya gahetabbo. **Taṃ tanti** taṃ taṃ dhammajātaṃ, sotapathamāgate dhamme upādāya tesam upadhāritākāraṇidassanāvadhāraṇassa paccāmasanavasena **evanti ca** sasantatipariyāpanne khandhe upādāya **meti ca** vattabbatīti attho. Rūpavedanādibhedehi dhamme upādāya nissāya kāraṇaṃ katvā paññatti **upādāpaññatti** yathā “**tāni tāni aṅgāni upādāya ratho gehaṃ, te te rūparasādayo upādāya ghaṭo paṭo, candimasūriyaparivattādayo upādāya kālo disā**”tiādi. Paññapetabbatṭhena cesā paññatti nāma, na paññāpanaṭṭhena. Yā pana tassa atthassa paññāpanā, ayaṃ avijjamānapaññattiyeva. **Diṭṭhādīni upanidhāya vattabbatoti** diṭṭhamutaviññāte upanidhāya upatthambhaṃ katvā apekkitvā vattabbatā. Diṭṭhādisabhāvavirahite saddāyatane vattamānopi hi sutavohāro “**dutiyaṃ tatiya**”ntiādiko viya paṭhamādīni diṭṭhamutaviññāte apekkitvā pavatto “**upanidhāpaññati**”ti vuccate. Sā panesā anekavidhā tadaññapekkhūpanidhā hatthagatūpanidhā sampayuttūpanidhāsamāropitūpanidhā avidūragatūpanidhā paṭibhāgūpanidhā tabbahulūpanidhātabbisitṭhūpanidhā”tiādīnā. Tāsū ayaṃ “**dutiyaṃ tatiya**”ntiādikā viya paṭhamādīnaṃ diṭṭhādīnaṃ aññamaññamapekkitvā vuttattā tadaññapekkhūpanidhāpaññatti nāma.

Evam paññattiyāpi atthādhiḡamanīyatāsaṅkhātaṃ dassetabbatthaṃ dassetvā idāni saddasāmatthiyena dīpetabbamatthaṃ niddhāretvā dīpento “**ettha cā**”tiādīmāha. **Etthā**ti etasmiṃ vacanattāye. **Ca**-saddo upanyāso atthantaraṃ ārabhitukāmena yojitattā. “**Suta**”nti vutte asutaṃ na hotīti pakāsitoyamatto, tasmā tathā suta-saddena pakāsītā attanā paṭividdhasuttassa pakāravisesā “**eva**”nti therena paccāmatṭhāti tena evaṃ-saddena asammoho dīpito nāma, tenāha “**evanti vacanena asammohaṃ dīpeti**”ti. **Asammohanti** ca yathāsute sutte asammohaṃ. Tadeva yuttiyā, byatirekena ca samatthehi “**na hi**”tiādīnā vakkhamānañca suttaṃ nānappakāraṃ duppaṭividdhañca. Evam nānappakāre duppaṭividdhe sutte kathaṃ sammūlho nānappakārapaṭivedhasamattho bhavissati. Imāya yuttiyā, iminā ca byatirekena therassa tattha asammūlhabhāvasaṅkhāto dīpetabbo attho viññāyatīti vuttaṃ hoti. Evamīdisesu yathārahaṃ. Bhagavato sammukhā sutākārassa yāthāvato upari therena dassiyamānattā “**suttassa asammosaṃ dīpeti**”ti vuttaṃ. **Kālantarenā**ti sutakālato aparena kālena. **Yassa...pe... paṭijānāti**, therassa pana suvaṇṇabhājane pakkhittasīhasasā viya anassamānaṃ asammuttṭhaṃ tiṭṭhati, tasmā so evam paṭijānātīti vuttaṃ hoti. Evam

dīpitena pana atthena kiṃ pakāsītanti āha “**iccassā**”tiādi. Tattha **iccassāti** iti assa, tasmā asammohassa, asammohassa ca dīpitattā assa therassapaññāsiddhītiādīnā sambandho. **Asammohenāti** sammohābhāvena. Paññāvajjitassamādhiādīdhammajātena taṃsāmpayuttāya paññāya siddhi sahaṃjātādisattiyā sījhanato. Sammohapaṭipakkhena vā paññāsaṅkhātena dhammajātena. Savanakālasambhūtāya hi paññāya taduttarikālapaññāsiddhi upanissayādikoṭiyā sījhanato. Itarathāpi yathārahaṃ nayo netabbo.

Evam pakāsītana pana atthena kiṃ vibhāvitanti āha “**tatthā**”tiādi. **Tatthāti** tesu dubbidhesu dhammesu. Byañjanānaṃ paṭivijjhatabbo ākāro nātigambhīro, yathāsutadhāraṇameva tattha karaṇīyaṃ, tasmā tattha satiā byāpāro adhiko, paññā pana guṇībhūtāti vuttaṃ “**paññāpubbaṅgamāyā**”tiādi. Paññāya pubbaṅgamā **paññāpubbaṅgamāti** hi nibbacanaṃ, pubbaṅgamatā cettha padhānabhāvo “manopubbaṅgamā dhammā”tiādīsu (dha. pa. 1) viya. Apica yathā cakkhuvīññādīsu āvajjanādayo pubbaṅgamā samānāpi tadārammaṇassa avijānanato appadhānabhūtā, evaṃ pubbaṅgamāyapi appadhānante sati paññāpubbaṅgamā etissāti nibbacanampi yujjati. Pubbaṅgamatā cettha purecāribhāvo. Iti sahaṃjātapubbaṅgamo purejātapubbaṅgamoti duvidhopi pubbaṅgamo idha sambhavati, yathā cettha, evaṃ sati “pubbaṅgamāyā”ti etthāpi yathāsambhavamesa nayo veditabbo. Evam vibhāvitena samatthātvācanena kimanubhāvitanti āha “**tadubhayasamatthāyogenā**”tiādi. Tattha **atthabyañjanasampannassāti** atthabyañjanena paripuṇṇassa, saṅkāsanādīhi vā chahi atthapadehi, akkharādīhi ca chahi byañjanapadehi samannāgatassa, atthabyañjanasaṅkhātena vā rasena sādurasassa. Pariyattidhammoyeva navalokuttararatanasannidhānato sattavidhassa, dasavidhassa vā ratanassa sannidhāno koso viyāti **dhammakoso**, tathā dhammabhaṇḍāgāro, tattha niyuttoti **dhammabhaṇḍāgāriko**. Atha vā nānārājabhaṇḍarakkhako bhaṇḍāgāriko viyāti **bhaṇḍāgāriko**, dhammassa anurakkhako bhaṇḍāgārikoti tameva sadisatākāraṇadassanena visesetvā “**dhammabhaṇḍāgāriko**”ti vutto. Yathāha –

“Bahussuto dhammadharo, sabbapāṭhī ca sāsane;
Ānando nāma nāmena, dhammārakkho tavaṃ mune”ti. (apa. 1.542);

Aññathāpi dīpetabbamatthaṃ dīpeti “**aparo nayo**”tiādīnā, evaṃ saddena vuccamānānaṃ ākāranidassanāvadhāraṇatthānaṃ aviparītasaddhammavisayattā tabbisayehi tehi atthehi yoniso manasikārasa dīpanaṃ yuttanti vuttaṃ “**yonī...pe... dīpetī**”ti. “**Ayoniso**”tiādīnā byatirekena ñāpakahetudassanaṃ. Tattha katthaci hi-saddo dissati, so kāraṇe, kasmāti attho, iminā vacaneneva yoniso manasikaroto nānappakārapaṭivedhasambhavato aggi viya dhūmena kāriyena kāraṇabhūto so viññāyātīti tadānvayampi atthāpattiyā dasseti. Esa nayo sabbattha yathārahaṃ. “Brahmajālaṃ āvuso kattha bhāsita”ntiādi pucchāvasena adhunā pakaraṇappattassa vakkhamānassa suttassa “suta”nti padena vuccamānaṃ bhagavato sammukhā savanaṃ samādhānamantarena na sambhavatīti katvā vuttaṃ “**avikkhepaṃ dīpetī**”ti. “**Vikkhittacittassā**”tiādīnā byatirekakāraṇena ñāpakahetuṃ dassetvā tadeva samattheti “**tathā hī**”tiādīnā. **Sabbasampattiyāti** sabbena atthabyañjanadesakapayojanādīnā sampattiyā. Kiṃ iminā pakāsītanti āha “**yoniso manasikārena cetthā**”tiādi. **Etthāti** etasmiṃ dhammadvaye. “**Na hi vikkhittacitto**”tiādīnā kāraṇabhūtena avikkhepena, sappurisūpanissayena ca phalabhūtassa saddhammassavanassa siddhiyā eva samatthanaṃ vuttaṃ, avikkhepena pana sappurisūpanissayassa siddhiyā samatthanaṃ na vuttaṃ. Kasmāti ce? Vikkhittacittānaṃ sappurise payirupāsānābhāvassa atthato siddhattā. Atthavaseneva hi so pākātoti na vutto.

Etthāha – yathā yoniso manasikārena phalabhūtena attasammāpaṇidhipubbekatapuññātānaṃ kāraṇabhūtānaṃ siddhi vuttā tadavinābhāvato, evaṃ avikkhepena phalabhūtena saddhammassavanasappurisūpanissayānaṃ kāraṇabhūtānaṃ siddhi vattabbā siyā assutavato, sappurisūpanissayavirahitassa ca tadabhāvato. Evam santepi “na hi vikkhittacitto”tiādisamatthānavācanena avikkhepena, sappurisūpanissayena ca kāraṇabhūtena saddhammassavanasēva phalabhūtassa siddhi vuttā, kasmā panevaṃ vuttāti? Vuccate – adhippāyantarāsbhavato hi tathā siddhi vuttā. Ayaṃ panetthādhippāyo – saddhammassavanasappurisūpanissayā na ekantena avikkhepassa kāraṇaṃ bāhirakāraṇattā, avikkhepo

pana sappurisūpanissayo viya saddhammassavanassa ekantakāraṇaṃ ajjhattikakāraṇattā, tasmā ekantakāraṇe honte kimatthiyā anekantakāraṇaṃ pati phalabhāvaparikkappanāti tathāyevetassa siddhi vuttāti. Ettha ca paṭhamaṃ phalena kāraṇassa siddhidassanaṃ nadīpūrena viya uparī vuṭṭhisabbhāvassa, dutiyamaṃ kāraṇena phalassa siddhidassanaṃ ekantavassinā viya meghavuṭṭhānena vuṭṭhipavattiyā.

“**Aparo nayo**”tiādinā aññathāpi dīpetabbatthamāha, yasmā na hotīti sambandho. **Evanti...pe... nānākāraniddesoti** heṭṭhā **vuttaṃ, so ca ākāro**ti sotadvārānusāraviññānavīthisankhātassa cittasantānassa nānākārena ārammaṇe pavattiyā nānatthabyañjanaggahaṇasaṅkhāto so bhagavato vacanassa atthabyañjanappabhedaparicchedavasena sakalasāsanasampattiogāhanākāro. **Evamaṃ bhaddakoti** niravasesaparahitapāripūribhāvakāraṇattā evamaṃ yathāvuttana nānatthabyañjanaggahaṇena sundaro seṭṭho, samāsapadaṃ vā etaṃ evamaṃ īdiso bhaddo yassāti katvā. Na pañihito **appañihito**, sammā appaṇi hito attā yassāti tathā, tassa. **Pacchimacakkadvayasampattinti** attasammāpañidhipubbekatapuññatasaṅkhāttaguṇadvayasampattiṃ. Guṇasseva hi aparāparavuttiyā pavattanaṭṭhena cakkabhāvo. Caranti vā etena sattā sampattibhavaṃ, sampattibhavesūti vā **cakkaṃ**. Yaṃ sandhāya vuttaṃ “cattārimāni bhikkhave, cakkāni, yehi samannāgatānaṃ devamanussānaṃ catucakkaṃ vattatī”tiādi (a. ni. 4.31) pacchimabhāvo cetttha desanākkamavaseneva. **Purimacakkadvayasampattinti** patirūpadesavāsasappurisūpanissayasāṅkhāttaguṇadvayasampattiṃ. Sesamaṃ vuttanayameva. **Tasmāti** purimakāraṇaṃ purimassevāti idha kāraṇamaṃha “**na hi**”tiādinā.

Tena kiṃ pakāsanti āha “**icassā**”tiādi. **Iti** imāya catucakkasampattiyā kāraṇabhūtāya. **Assa** therassa. **Pacchimacakkadvayasiddhiyāti** pacchimacakkadvayassa atthibhāvena siddhiyā. **Āsayasuddhīti** vipassanāññasaṅkhātāya anulomikakhantiyā, kammassakatāñña-maggaññasaṅkhātassa yathābhūtaññassa cāti duvidhassāpi āsayassa asuddhihetubhūtānaṃ kilesānaṃ dūrībhāvena **suddhi**. Tadeva hi dvayamaṃ vivaṭṭanissitānaṃ suddhasattānaṃ āsayo. Sammāpañihitatto hi pubbe ca katapuñño suddhāsayo hoti. Tathā hi vuttaṃ “sammāpañihitaṃ cittaṃ, seyyaso naṃ tato kare”ti, (dha. pa. 43) “katapuññosi tvaṃ ānanda, padhānamanuyūñja khippamaṃ hohisi anāsavo”ti (dī. ni. 2.207) ca. Keci pana “kattukamyatāchando āsayo”ti vadanti, tadayuttameva “tāya ca āsayasuddhiyā adhigamabyattisiddhī”ti vacanena virodhato. Evampi maggaññasaṅkhātassa āsayassa suddhi na yuttā tāya adhigamabyattisiddhiyā avattabbatoti? No na yutto purimassa maggassa, pacchimānaṃ maggānaṃ, phalānañca kāraṇabhāvato. **Payogasuddhīti** yonisomanasikārapubbaṅgamassa dhammassavanapayogassa visadabhāvena suddhi, sabbassa vā kāyavacīpayogassa niddosabhāvena suddhi. Patirūpadesavāsī, hi sappurisasevī ca yathāvuttavisuddhapayogo hoti. Tathāvisuddhena yonisomanasikārapubbaṅgamena dhammassavanapayogena, vipaṭṭisārābhāvāvahena ca kāyavacīpayogena avikkhittacitto pariyattiyamaṃ visārado hoti, tathābhūto ca thero, tena viññāyati purimacakkadvayasiddhiyā therassa payogasuddhi siddhāvāti. Tena kiṃ vibhāvanti āha “**tāya cā**”tiādi. **Adhigamabyattisiddhīti** paṭivedhasāṅkhāte adhigame chekabhāvasiddhi. Adhigametabbato hi paṭivijjhittabbato paṭivedho “**adhigamo**”ti aṭṭhakathāsu vutto, **āgamoti** ca pariyatti āgacchanti attatthaparathādayo etena, ābhuso vā gamitabbo ñātabboti katvā.

Tena kimanubhāvanti āha “**itī**”tiādi. **Itīti** evamaṃ vuttanayena, tasmā siddhattāti vā kāraṇaniddeso. **Vacananti** nidānavacanaṃ lokato, dhammato ca siddhāya upamāya tamatthamaṃ nāpetumaṃ “**aruṇuggamaṃ viyā**”tiādimāha. “Upamāya midhekacce, atthamaṃ jānanti paṇḍitā”ti (jā. 2.19.24) hi vuttaṃ. **Aruṇoti** sūriyassa udayato pubbaḥāge uṭṭhitaraṃsi, tassa **uggamaṃ** uggamanaṃ **udayato** udayantassa udayāvāsamuggacchato **sūriyassa pubbaṅgamaṃ** purecamaṃ **bhavitumaṃ arahati viyāti** sambandho. Idamaṃ vuttaṃ hoti – āgamādhigamabyattiyā īdisassa therassa vuttanidānavacanaṃ bhagavato vacanassa pubbaṅgamaṃ bhavitumarahati, nidānabhāvaṃ gataṃ hotīti idamatthajātaṃ anubhāvanti.

Idāni aparampi pubbe vuttassa asammoḥāsamosasaṅkhātassa dīpetabbassatthassa dīpakehi evamaṃ-sadda suta-saddehi pakāsetabbamatthamaṃ pakāsento “**aparo nayo**”tiādimāha. Tattha hi “nānappakārapaṭivedhadīpakena, sotabbappabhedapaṭivedhadīpakenā”ti ca iminā tehi saddehi pubbe dīpitaṃ asammoḥāsamosasaṅkhātamaṃ dīpetabbatthamaṃha asammoḥena nānappakārapaṭivedhassa, asammosena ca sotabbappabhedapaṭivedhassa sijjanato. “**Attano**”tiādihi pana pakāsetabbatthamaṃ. Tena

vuttaṃ **ācariyadhammapālatherena** “nānappakārapaṭivedhadīpakenaṭiādinā evaṃ-sadda suta-saddānaṃ therassa atthabyañjanesu asammohāsamosadīpanato catupaṭisambhidāvasena atthayojanam dasseti”ti (dī. ni. 1.1). Hetugabbhañcetam padadvayaṃ, nānappakārapaṭivedhasaṅkhātassa, sotabbappabheda-paṭivedhasaṅkhātassa ca dīpetabbatthassa dīpakattāti vuttaṃ hoti. Santassa vijjamaṇassa bhāvo **sabbhāvo**, atthapaṭibhānapaṭisambhidāhi sampattiyā sabbhāvo tathā. “Sambhava”ntipi pāṭho, sambhavanaṃ **sambhavo**, atthapaṭibhānapaṭisambhidāsampattīnaṃ sambhavo tathā. Evaṃ itarattāpi. “**Sotabbappabheda-paṭivedhadīpakena**”ti etena pana ayaṃ suta-saddo evaṃ-saddasannidhānato, vakkhamānāpekkhāya vā sāmāññeṇeva vuttepi sotabbadhammavisesaṃ āmasatīti dasseti. Ettha ca sotabbadhammasaṅkhātāya pāṭiyā nidassetabbānaṃ bhāsitatthapayojanattānaṃ, tīsu ca ñāṇesu pavattañāṇassa nānappakārabhāvato tabbhāvapaṭivedhadīpakena evaṃ-saddena atthapaṭibhānapaṭisambhidāsampattisabbhāvadīpanaṃ yuttaṃ, sotabbadhammassa pana atthādhiḡamahetuto, tamvasena ca tadavasesahetuppabhedaṃ gahitattā, niruttibhāvato ca sotabbappabheda-dīpakena suta-saddena dhammaniruttipaṭisambhidāsampattisabbhāvadīpanaṃ yuttanti vedittabbaṃ. Tadevatthañhi ñāpetuṃ “asammohadīpakena, asamosadīpakena”ti ca avatvā tathā vuttanti.

Evaṃ asammohāsamosasaṅkhātassa dīpetabbassatthassa dīpakehi evaṃ-sadda suta-saddehi pakāsetabbamatthaṃ pakāsetvā idāni yonisomanasikārāvikkhepasāṅkhātassa dīpetabbassatthassa dīpakehipi tehi pakāsetabbamatthaṃ pakāseto “**evanti cā**”tiādimāha. Tattha hi “**evanti...pe... bhāsamāno, sutanti idaṃ...pe... bhāsamāno**”ti ca iminā tehi saddehi pubbe dīpitaṃ yonisomanasikārāvikkhepasāṅkhātānaṃ dīpetabbatthamāha, “**ete mayā**”tiādihi pana pakāsetabbatthaṃ **savanayogadīpakanti** ca avikkhepavasena savanayogassa sijjhanato tadeva sandhāyāha. Tathā hi **ācariyadhammapālatherena** vuttaṃ “savanadhāraṇavacīparicariyā pariyattidhammānaṃ visesena sotāvadhāraṇapaṭibaddhāti te avikkhepadīpakena sutasaddena yojetvā”ti (dī. ni. 1.1). Manodīṭṭhihi pariyattidhammānaṃ anupekkhanasuppaṭivedhā visesato manasikārapaṭibaddhā, tasmā taddīpakavacaneneva ete mayā dhammā manasānupekkhitā dīṭṭhiyā suppaṭividdhāti imamatthaṃ pakāsetīti vuttaṃ “evanti ca...pe... dīpeti”ti tattha **dhammāti** pariyattidhammā. **Manasānupekkhitāti** “idha sīlaṃ kathitaṃ, idha samādhi, idha paññā, ettakāva ettha anusandhaya”tiātibhedena manasā anupekkhitā. **Dīṭṭhiyā suppaṭividdhāti** nijjhānakkhantisaṅkhātāya, ñātapariññāsaṅkhātāya vā dīṭṭhiyā tattha vuttarūpārūpadhamme “iti rūpaṃ, ettakaṃ rūpa”ntiādinā suṭṭhu vavatthāpetvā paṭividdhā.

Savanadhāraṇavacīparicariyā ca pariyattidhammānaṃ visesena sotāvadhāraṇapaṭibaddhā, tasmā taddīpakavacaneneva bahū mayā dhammā sutā dhātā vacasā paricitāti imamatthaṃ pakāsetīti vuttaṃ “**sutanti idaṃ...pe... dīpeti**”ti. Tattha **sutāti** sotadvārānusārena viññātā. **Dhātāti** suvaṇṇabhājanepakkhittasīhavasā viya manasi suppaṭiṭṭhitabhāvasādhanena upadhāritā. **Vacasā paricitāti** paṇaṭasampādanena vācāya paricitā sajjhāyitā. Idāni pakāsetabbatthadvayadīpakena yathāvuttasaddadvayena vibhāvetabbamatthaṃ vibhāvento “**tadubhayenapī**”tiādimāha. Tattha **tadubhayenāti** purimanaye, pacchimanaye ca yathāvuttassa pakāsetabbassatthassa pakāsakena tena dubbidhena saddena. **Atthabyañjanapārīpūriṃ dīpentoti** ādaraṇānaṃ kārāṇavacanaṃ. Tadeva kārāṇaṃ byatirekena vivarati, yuttiyā vā daḡhaṃ karoti “**atthabyañjanaparipuṇṇāñhi**”tiādinā. **Asuṇantoti** cettha lakkhaṇe, hetumhi vā anta-saddo. **Mahatā hitāti** mahantato hitasmā. **Paribāhīro** sabbato bhāgena bhāhīro.

Etena pana vibhāvetabbatthadīpakena saddadvayena anubhāvetabbatthamanubhāvento “**evaṃ me sutanti iminā**”tiādimāha. Pubbe visuṃ visuṃ atthe yojitāyeva ete saddā idha ekassevānubhāvatthassa anubhāvabhāvena gahitāti ñāpetuṃ “**sakalenā**”ti vuttaṃ. Kāmañca me-saddo imasmim ṭhāne pubbena yojito, tadapekkhānaṃ pana evaṃ-sadda suta-saddānaṃ sahacaraṇato, avinābhāvato ca tathā vuttanti daṭṭhabbaṃ. **Tathāgatappaveditanti** tathāgatena pakārato viditaṃ, bhāsitaṃ vā. **Attano adahantoti** attani “mamedā”nti aṭṭhapento. Bhummatthe cetam sāmivacanaṃ. **Asappurisabhūmīnti** asappurisavisayaṃ, so ca atthato apakataññūtasāṅkhātā “idhekacco pāpabhikkhu tathāgatappaveditaṃ dhammavinayaṃ pariyāpuṇitvā attano dahati”ti (pārā. 195) evaṃ mahācoradīpakena bhagavatā vuttā anariyavohārāvattā, tathā cāha “**tathāgata...pe... adahanto**”ti. Hutvāti cettha seso. Tathā **sāvakkattaṃ**

paṭijānantoti sappurisabhūmiokkamanasarūpakathanam. Nanu ca ānandattherassa “mametaṃ vacana”nti adhimānassa, mahākassapattherādīnañca tadāsaṅkāya abhāvato asappurisabhūmisamatikkamādivacanaṃ niratthakaṃ siyāti? Nayidamevaṃ “evaṃ me suta”nti vadantena ayampi attho anubhāvitoti atthasseva dassanato. Tena hi anubhāvetabbamatthameva tathā dasseti, na pana ānandattherassa adhimānassa, mahākassapattherādīnañca tadāsaṅkāya sambhavanti niṭṭhamettha gantabbaṃ. Keci pana “devatānaṃ parivittakkāpekkaṃ tathāvacanaṃ, tasmā edisī codanā anavakāsā”ti vadanti. Tasmim kira samaye ekaccānaṃ devatānaṃ evaṃ cetaso parivittakko udapādi “bhagavā ca parinibbuto, ayañcāyasmā ānando desanākusalo, idāni dhammaṃ deseti, sakyakulappasuto tathāgatassa bhātā, cūḷapituputto ca, kiṃ nu kho so sayam sacchikataṃ dhammaṃ deseti, udāhu bhagavatoyeva vacanaṃ yathāsuta”nti, tesameva cetoparivittakkamaññāya tadabhipariharāṇattham asappurisabhūmisamatikkamanādiattho anubhāvitoti. Sāyeva yathāvuttā anariyavohārāvattā **asaddhammo**, tadavatthānokkamanasaṅkhātā ca sāvakattapaṭijānanā **saddhammo**. Evaṃ sati pariyāyantarena purimatthameva dassetīti gahetabbaṃ. Apica kuhanalapanādivasena pavatto akusalarāsi **asaddhammo**, tabbiraḥitabhāvo ca **saddhammo**. “**Kevala**”ntiādināpi vuttassevatthassa pariyāyantarena dassanaṃ, yathāvuttāya anariyavohārāvattāya **parimoceti**. Sāvakattaṃ paṭijānanena **satthāraṃ apadisatīti** attho. Apica satthukappādikiriyato **attānaṃ parimoceti** takkiriyāsaṅkāya sambhavato. “Satthu bhagavatoyeva vacanaṃ mayāsuta”nti satthāraṃ **apadisatīti** atthantaramanubhāvanam hoti. “**Jinavacana**”ntiādi pi pariyāyantaradassanaṃ, atthantaramanubhāvanameva vā. **Appetīti** nidasseti. Diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthesu yathārahaṃ satte netīti **netti**, dhammoyeva netti tathā. Vuttanayena cettha ubhayathā adhippāyo veditabbo.

Aparampi anubhāvetabbamatthamanubhāveti “**apicā**”tiādinā. Tattha **uppāditabhāvatanti** desanāvasena pavattitabhāvaṃ. **Purimavacanaṃ vivarantoti** bhagavatā desitavasena purimataraṃ saṃvijjamaṇaṃ bhagavatā vacanameva uttāniṃ karonto, idaṃ vacananti sambandho. Catūhi vesārajjāññehi visāradassa, visāradahetubhūtacatuvesārajjāññasampannassa vā. Dasaññābaladharassa. Sammāsambuddhabhāvasaṅkhāte uttamattāhāne ṭhitassa, usabhassa idanti vā atthena āsabhasaṅkhāte akampanasabhāvabhūte ṭhāne ṭhitassa. “Evameva kho bhikkhave, yadā tathāgato loke uppajjati...pe... so dhammaṃ deseti”tiādinā (a. ni. 4.33) **sīhōpamasuttādīsu** āgatena anekanayena sīhanādanadino. Sabbasattesu, sabbasattānaṃ vā uttamassa. Na cettha niddhāraṇalakkhaṇābhāvato niddhāraṇavasena samāso. Sabbattha hi sakkataganthesu, sāsaganthesu ca evameva vuttaṃ. Dhammena sattānamissarassa. Dhammasseva issarassa taduppādanavasenātipi vadanti. Sesapadadvayaṃ tassevatthassa pariyāyantaradīpanaṃ. Dhammena lokassa padīpamiva bhūtassa, taduppādakabhāvena vā dhammasaṅkhātapadīpasampannassa. “Dhammakāyoti bhikkhave, tathāgatassetam adhivacana”nti (dī. ni. 3.118) hi vuttaṃ. Dhammena lokapaṭisaraṇabhūtassa, dhammasaṅkhātena vā paṭisaraṇena sampannassa. “Yaṃnūnāhaṃ...pe... tameva dhammaṃ sakkatvā garuṃ katvā mānetvā pūjetvā upanissāya vihareyya”nti (a. ni. 4.21; saṃ. ni. 1.173) hi vuttaṃ. Saddhindriyādisaddhammasaṅkhātassa varacakkassa pavattino, saddhammānametassa vā āñcakkavarassa pavattino sammāsambuddhassa tassa bhagavato idaṃ vacanaṃ sammukhāva mayā paṭiggahitanti yojetabbaṃ. **Byañjaneti** padasamudāyabhūte vākye. **Kaṅkhā vā vimati vāti** ettha daḷhataraṃ nivittā vicikicchā **kaṅkhā**. Nātisamsappanaṃ matibhedamattaṃ **vimati**. **Sammukhā paṭiggahitamidaṃ mayāti** tathā akattabbabhāvākāraṇavacanaṃ. **Attanā uppāditabhāvaṃ appaṭijānanto purimavacanaṃ vivarantoti** pana assaddhiyavināsanassa, saddhāsampadamuppādanassa ca kāraṇavacanaṃ. “**Teneta**”ntiādinā yathāvuttamevattham udānavasena dasseti.

“**Evaṃ me suta**”nti evaṃ vadanto gotamagottassa sammāsambuddhassa sāvako, gotamagottasambandho vā sāvako āyasmā ānando bhagavatā bhāsita bhāvassa, sammukhā paṭiggahitabhāvassa ca sūcanato, tathāsūcaneneva ca khalitadunniruttādigahaṇadosābhāvassa sijjanato sāsane assaddhaṃ vināsayati, saddhaṃ vaḍḍhetīti attho. Ettha ca pañcamādayo tisso atthayojanā ākāradīatthesu aggahitavisesameva evaṃ-saddhaṃ gahetvā dassitā, tato parā tisso ākāratthameva evaṃ-saddhaṃ gahetvā vibhāvitā, pacchimā pana tisso yathākkamaṃ ākārattham, nidassanattham, avadhāraṇatthañca evaṃ-saddhaṃ gahetvā yojitāti daṭṭhabbaṃ. Honti cettha –

“Dassanaṃ dīpanaṅcāpi, pakāsaṇaṃ vibhāvaṇaṃ;
Anubhāvaṇamiccattho, kiriyāyogena pañcadhā.

Dassito paramparāya, siddho nekatthavuttiyā;
Evaṃ me sutamiccettha, padattaye nayaññunā”ti.

Eka-saddo pana aññasetthāsahāyasankhyādīsu dissati. Tathā hesa “sasso attā ca loko ca, idameva saccam moghamaññanti ittheke abhivadanti”tiādīsu (ma. ni. 3.27) aññatthe dissati, “cetaso ekodibhāva”ntiādīsu (dī. ni. 1.228; pārā. 11) seṭṭhe, “ekovūpakattho”tiādīsu (dī. ni. 1.405; dī. ni. 2.215; ma. ni. 1.80; saṃ. ni. 3.63; vibha. 4.445) asahāye, “ekova kho bhikkhave, khaṇo ca samayo ca brahmacariyavāsāyā”tiādīsu (a. ni. 8.29) sankhyāyaṃ, idhāpi sankhyāyamevāti dassento āha “**ekanti gaṇanaparicchedaniddeso**”ti (itivu. aṭṭha. 1; dī. ni. 1. paribbājakakathavaṇṇanā) ekoyeva samayo, na dve vā tayo vāti ūnādhikābhāvena gaṇanassa paricchedaniddeso ekanti ayaṃ saddoti attho, tena kassa paricchindananti anuyoge sati “samaya”nti vuttanti dassento āha “**samayanti paricchinnaniddeso**”ti. Evaṃ paricchedaparicchinnavasena vuttepī “ayaṃ nāma samayo”ti sarūpato aniyamitattā aniyamitavacanamevāti dasseti “**ekaṃ...pe.... dīpana**”nti iminā.

Idāni samayasaddassa anekathavuttitaṃ atthuddhārasena dassetvā idhādhīppetamatthaṃ niyamento “**tatthā**”tiādīmāha. **Tatthāti** tasmim “ekaṃ samaya”nti padadvaye, samabhinivīṭṭho samaya saddoti sambandho. Na pana dissatīti tesvekasmimyeva atthe idha pavattanato. **Samavāyeti** paccayasāmaggiyaṃ, kāraṇasamavāyeti attho. **Khaṇeti** okāse. **Hetudiṭṭhīsūti** hetumhi ceva laddhiyaṅca. **Assāti** samayasaddassa. **Kālaṅca samayaṅca upādāyāti** ettha **kālo** nāma upasaṅkamanassa yuttakālo. **Samayo** nāma tasseva paccayasāmaggī, atthato pana tadanurūpasarīrabalaṅceva tappaccayaparissayābhāvo ca. **Upādānaṃ** nāma nāṇena tesam gahaṇaṃ, tasmā yathāvuttaṃ kālaṅca samayaṅca paññāya gahetvā upadhāretvāti attho. Idaṃ vuttaṃ hoti – sace amhākaṃ sve gamanassa yuttakālo bhavissati, kāye balamattā ca pharissati, gamanapaccayā ca añño aphāsuvihāro na bhavissati, athetaṃ kālaṅca gamanakāraṇasamavāyasaṅkhātaṃ samayaṅca upadhāretvā appeva nāma svepī āgaccheyyāmāti. **Khaṇoti** okāso. Tathāgatuppādādiko hi maggabrahmacariyassa okāso tappaccayapaṭilābhahetuttā. Khaṇo eva ca samayo. Yo “khaṇo”ti ca “samayo”ti ca vuccati, so ekovāti adhippāyo. Diyaddho māso seso gimhānaṃ **uṇhasamayo**. Vassānassa paṭhamo māso **parilāhasamayo**. **Mahāsamayoti** mahāsamūho. Samāso vā esa, byāso vā. Pavuṭṭhaṃ vanaṃ **pavanaṃ**, tasmim, kapilavatthusāmate mahāvanasaṅkhāte vanasaṅḍeti attho. **Samayopi khoti** ettha **samayoti** sikkhāpadapūraṇassa hetu. **Bhaddālīti** tassa bhikkhussa nāmaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti – tayā bhaddālī paṭivijjhitaṃ yuttakaṃ ekaṃ kāraṇaṃ atthi, tampi te na paṭividdhaṃ na sallakkhanti. Kim taṃ kāraṇanti āha “**bhagavāpi kho**”tiādi.

“**Uggahamāno**”tiādīsu **mānoti** tassa paribbājakassa pakatināmaṃ, kiñci kiñci pana sippaṃ uggahetuṃ samatthatāya “uggahamāno”ti naṃ sañjānanti, tasmā “**uggahamāno**”ti vuccati. Samaṇamuṇḍikassa putto **samaṇamuṇḍikāputto**. So kira devadattassa upaṭṭhāko. Samayaṃ diṭṭhiṃ pakārena vadanti etthāti **samayappavādako**, tasmim, diṭṭhippavādaketī attho. Tasmim kira ṭhāne caṅkītarukkhapokkharasātippabhūtaṃ brāhmaṇā, nigaṇṭhācelakaparibbājakādayo ca pabbajitā sannipatitvā attano attano samayaṃ pakārena vadanti kathenti dīpenti, tasmā so āramo “samayappavādako”ti vuccati. Sveva tindukācīrasaṅkhātāya timbarūsakarukkhapantiyā parikkhittattā “**tindukācīro**”ti vuccati. Ekā sālā etthāti **ekasālako**. Yasmā panettha paṭhamam ekā sālā ahoṣi, pacchā pana mahāpuññaṃ poṭṭhapādaparibbājakaṃ nissāya bahū sālā katā, tasmā tameva paṭhamam kataṃ ekaṃ sālāṃ upādāya laddhapubbanāmasena “ekasālako”ti vuccati. Mallikāya nāma pasenadirañño deviyā uyyānabhūto so pupphaphalāsacchanno āramo, tena vuttaṃ “**mallikāya ārame**”ti. **Paṭivasatīti** tasmim phāsutāya vasati.

Diṭṭhe dhammeti paccakkhe attabhāve. **Atthoti** vuḍḍhi. Kammakilesavasena samparetabbato sammā pāpuṇitabbato **samparāyo**, paraloko, tattha niyutto samparāyiko, paralokattho.

Atthābhisamayāti yathāvuttaubhayatthasaṅkhātāhitapaṭilābhā. Samparāyikopi hi attho kāraṇassa nipphannattā paṭiladdho nāma hotīti taṃ atthadvayamekato katvā “atthābhisamayā”ti vuttaṃ. Dhiyā paññāya taṃtadatthe rāti gaṇhāti, dhī vā paññā etassatthīti **dhīro**. **Paṇḍā** vuccati paññā. Sā hi sukhumesupī atthesu paḍati gacchati, dukkhādīnaṃ vā piḷanādiākāraṃ jānātīti **paṇḍā**. Tāya ito gatoti **paṇḍito**. Atha vā itā sañjātā paṇḍā etassa, paḍati vā ñāṇagatiyā gacchatīti **paṇḍito**. **Sammā mānābhisamayā**ti mānassa sammā pahānena. **Sammā**ti cettha aggamaggañānena samucchadappahānaṃ vuttaṃ. **Antanti** avasānaṃ. **Piḷanaṃ** taṃsamaṅgino hiṃsanaṃ avipphāritākaraṇaṃ. Tadeva attho tathā ttha-kāraṇaṃ ttha-kāraṃ katvā. Samecca paccayehi katabhāvo **saṅkhataṭṭho**. Dukkhadukkhatādivasena santāpanaṃ paridhanaṃ **santāpaṭṭho**. Jarāya, maraṇena cāti dvidhā vipariṇāmetabbo **vipariṇāmaṭṭho**. Abhisametabbo paṭivijjhitaṃ **abhisamayaṭṭho**, piḷanādīniyeva. Tāni hi abhisametabbabhāvena ekībhāvamupanetvā “abhisamayaṭṭho”ti vuttāni. Abhisamayassa vā paṭivedhassa attho gocaro abhisamayaṭṭhoti tāniyeva tabbisaya-bhāvūpagamana-sāmaññato ekattena vuttāni. Ettha ca upasaggānaṃ jotakamattatā tassa tassa atthassa vācako samayasaddo evāti samayasaddassa atthuddhārepi saupasaggo abhisamayo vutto.

Tesu pana atthesu ayaṃ vacanatto – sahaṅkārīkāraṇavasena sannijjhaṃ sameti samavetīti **samayo**, samavāyo. Sameti samāgacchati maggabrahmacariyametta tadādhārapuggalavasenāti **samayo**, khaṇo. Samenti ettha, etena vā saṃgacchanti dhammā, sattā vā sahaṅkārīkāraṇaṃ, upādādīhi cāti **samayo**, kālo. Dhammappavattimattatāya hi atthato abhūtopi kālo dhammappavattiyā adhikaraṇaṃ, karaṇaṃ viya ca parikkappanāmettasiddhena rūpena voharīyati. Samaṃ, sammā vā avayavānaṃ ayaṃ pavatti avatṭhānanti **samayo**, samūho yathā “samudāyo”ti. Avayavānaṃ sahaṅkārīkāraṇameva hi samūho, na pana avayavavinimutto samūho nāma koci paramatthato atthi. Paccayantarasaṃgamaṃ eti phalaṃ uppajjati, pavattati vā etasmāti **samayo**, hetu yathā “samudāyo”ti. So hi paccayantarasaṃgamaneneva attano phalaṃ uppādaṭṭhitisaṃgābhāvaṃ karoti. Sameti saṃyojanabhāvato sambandho hutvā eti attano visaye pavattati, dalhaggaṇabhāvato vā taṃsaññuttā sattā ayanti etena yathābhinivesaṃ pavattantīti **samayo**, diṭṭhi. Diṭṭhisamyojanaṃ hi sattā ativiya bajjhanti. Sameti saṅgati samodhānaṃ **samayo**, paṭilābho. Samassa nirodhassa yānaṃ pāpuṇaṃ, sammā vā yānaṃ apagamo appavatti **samayo**, pahānaṃ. Abhimukhaṃ ñānena sammā etabbo abhigantabboti **abhisamayo**, dhammānaṃ aviparīto sabhāvo. Abhimukhabhāvena taṃ taṃ sabhāvaṃ sammā eti gacchati bujjhatīti **abhisamayo**, dhammānaṃ yathābhūtasabhāvāvabodho.

Nanu ca atthamattaṃ yathādhippetaṃ pati saddā abhinivisanti na ekena saddena aneke atthā abhidhīyanti, atha kasmā idha samayasaddassa anekadhā attho vuttoti? Saccametaṃ saddavisesa apekkhite saddavisesa hi apekkhite na ekena saddena anekatthābhidhānaṃ sambhavati. Na hi yo kālādiattho samaya-saddo, soyeva samūhādiattham vadati. Ettha pana tesam tesamatthānaṃ samayasaddavacanīyatāsāmaññamupādāya anekatthā samaya-saddassa vuttāti. Evaṃ sabbattha atthuddhāre. Hoti cettha –

“Sāmaññavacanīyatam, upādāya anekadhā;
Attham vade na hi saddo, eko nekatthako siyā”ti.

Samavāyādiatthānaṃ idha asambhavato, kālasseva ca apadisitabbatā “**idha panassa kālo attho**”ti vuttaṃ. Desadesakādīnaṃ viya hi kālassa nidānabhāvena adhippetattā sopi idha apadisīyati. ‘Iminā kīdisaṃ kālaṃ dīpetīti āha “**tenā**”tiādi. **Tenā**ti kālathena samaya-saddena. Aḍḍhamāso pakkhavasena vutto, pubbaṅhādiko divasabhāgavasena, paṭhamayāmādiko pahāravasena. **Ādi**-saddena khaṇalayādayo saṅgahitā, aniyamitavasena **ekaṃ kālaṃ dīpetīti** attho.

Kasmā panettha aniyamitavasena kālo niddiṭṭho, na utusaṃvaccharādīnā niyamitavasenāti āha “**tattha kiñcāpi**”tiādi. Kiñcāpi paññāya viditaṃ suvatthāpitaṃ, tathāpīti sambandho. Vacasā **dhāretuṃ vā** sayam **uddisitūṃ vā** parena **uddisāpetuṃ vā na sakkā** nānappakārabhāvato **bahu ca vattabbaṃ hoti** yāva kālappabhedo, tāva vattabbatā. “**Ekaṃ samaya**”nti vutte pana na so

kālappabhedo atthi, yo etthānantogadho siyāti dasseti “**ekeneva padena tamattham samodhānetvā**”ti iminā. Evaṃ lokiyasammatakālavasena samayattham dassetvā idāni sāsane pākataḥkālavasena samayattham dassetuṃ “**ye vā ime**”tiādi vuttaṃ. Apica utusaṃvaccharādivasena niyamaṃ akatvā samayasaddassa vacane ayampi guṇo laddhoyevāti dassento “**ye vā ime**”tiādimāha. Sāmaññajotanā hi visese avatiṭṭhati tassā visesaparihāravisiyattā. Tattha ye ime samayāti sambandho. Bhagavato mātukucchiokkamanakālo cettha **gabbhokkantisamayo**. Cattāri nimittāni passitvā saṃvejanakālo **saṃvegasamayo**. Chabbassāni sambodhisamadhigamāya cariyakālo **dukkarakārikasamayo**. Devasikaṃ jhānaphalasangāhāyā vītināmanakālo **diṭṭhadhammasukhavihārasamayo**, visesato pana sattasattāhāni jhānasamāpattivaḷaṅjanakālo. Pañcattālīsavassāni taṃtaṃdhammadeśanākālo **desanāsamayo**. Ādi-saddena yamakapāṭihāriyasamayādayo saṅgaṇhāti. **Pakāsāti** dasasahassilokadhātupakampanaobhāsapātubhāvādīhi pākātā. “Ekaṃ samaya”nti vutte tadaññepi samayā santīti atthāpattito tesu samayesu idha desanāsamayasaṅkhāto samayaviseso “ekaṃ samaya”nti vuttoti dipetīti adhippāyo.

Yathāvuttappabhedesuyeva samayesu ekadesaṃ pakārantarehi saṅgahetvā dassetuṃ “**yo cāya**”ntiādi vuttaṃ. Tattha hi ñāṇakiccasamayo, attahitapaṭipattisamayo ca **abhisambodhisamayoyeva**. Ariyatunhībhāvasamayo **diṭṭhadhammasukhavihārasamayo**. Karuṇākiccaparahitapaṭipattidhammikathāsamayo **desanāsamayo**, tasmā tesu vuttappabhedesu samayesu ekadesova pakārantarena dassitoti daṭṭhabbā. “Sannipattitānaṃ vo bhikkhave dvayaṃ karaṇīyaṃ dhammī kathā vā ariyo vā tunhībhāvo”ti (udā. 12) vuttasamaye sandhāya “**sannipattitānaṃ karaṇīyadvayasamayesu**”ti vuttaṃ. **Tesupi samayesu**ti karuṇākiccaparahitapaṭipattidhammikathādesanāsamayesu. Aññataraṃ samayaṃ sandhāya “ekaṃ samaya”nti vuttaṃ atthato abhedattā.

Aññattha viya bhummavacanena ca karaṇavacanena ca niddesamakavā idha upayogavacanena niddesapayojanaṃ niddhāretukāmo parammukhena codanaṃ samuṭṭhapeti “**kasmā panetthā**”tiādinā. **Etthāti** “ekaṃ samaya”nti imasmiṃ pade, karaṇavacanena niddeso kato yathāti sambandho. Bhavanti etthāti **bhummaṃ**, okāso, tattha pavattaṃ vacanaṃ vibhatti **bhumavacanaṃ**. Karoti kiriyamabhinipphādebhi etenāti **karaṇaṃ**, kiriyānipphattikāraṇaṃ. Upayujjitabbo kiriyāyāti **upayogo**, kammaṃ, tattha vacanaṃ tathā. “**Tatthā**”tiādinā yathāvuttacodanaṃ pariharati. **Tatthāti** tesu abhidhammatadaññasuttapadavinayesu. **Tathāti** bhummavacanakaraṇavacanehi atthasambhavato cāti yojetabbaṃ, adhikaraṇabhāvenabhāvalakkhaṇatthānaṃ, hetukaraṇatthānaṃca sambhavatoti attho. **Idhāti** idhasmiṃ suttapade. **Aññathāti** upayogavacanena. **Atthasambhavatoti** accantasamयोगatthassa sambhavato.

“**Tattha hī**”tiādi tabbivaraṇaṃ. **Itoti** “ekaṃ samaya”nti suttapadato. **Adhikaraṇatthoti** ādhārattho. Bhavanaṃ **bhāvo**, kiriyā, kiriyāya kiriyantaralakkhaṇaṃ **bhāvenabhāvalakkhaṇaṃ**, tadevattho tathā. Kena samayatthena idaṃ atthadvayaṃ sambhavatīti anuyoge sati tadatthadvayasambhavānurūpena samayatthena, taṃ daḷhaṃ karonto “**adhikaraṇāñhī**”tiādimāha. Padatthato yeva hi yathāvuttamatthadvayaṃ siddhaṃ, vibhatti pana jotakamattā. Tattha kālasaṅkhāto, kālasaddassa vā attho yassāti **kālattho**. Samūhasaṅkhāto, ‘samūhasaddassa vā attho yassāti **samūhattho**, ko so? Samayo. Idaṃ vuttaṃ hoti – kālattho, samūhattho ca samayo tattha abhidhamme vuttānaṃ phassādiddhammānaṃ adhikaraṇaṃ ādhāroti, yasmiṃ kāle, dhammapuñje vā kāmāvacaraṃ kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hoti, tasmīṃyeva kāle, dhammapuñje vā phassādayopi hontīti ayañhi tattha attho. Nanu cāyaṃ upādāpaññattimatto kālo, vohāramatto ca samūho, so kathaṃ adhikaraṇaṃ siyā tattha vuttadhammānti? Nāyaṃ doso. Yathā hi kālo sayāṃ paramatthato avijjānānopi sabhāvadhammaparicchinattā ādhārabhāvena paññāto, sabhāvadhammaparicchinno ca taṅkhaṇappavattānaṃ tato pubbe, parato ca abhāvato “pubbañhejāto, sāyanhe āgacchatī”tiādīsu, samūho ca avayavavinimutto viṣuṃ avijjānānopi kappanāmattasiddhattā avayavānaṃ ādhārabhāvena paññāpīyāti “rukke sākha, yavarāsiyaṃ pattasambhūto”tiādīsu, evamidhāpi sabhāvadhammaparicchinattā, kappanāmattasiddhattā ca tadubhayaṃ tattha vuttadhammānaṃ adhikaraṇabhāvena paññāpīyātīti.

“**Khaṇasamavāyāhetusaṅkhātassa**”tiādi bhāvenabhāvalakkhaṇatthasambhavadassanaṃ. Tattha **khaṇo** nāma aṭṭhakkhaṇavinimutto navamo buddhuppādakkhaṇo, yāni vā panetāni “cattārimāni bhikkhave, cakkāni, yehi samannāgatānaṃ devamussānaṃ catucakkaṃ pavattati”ti (a. ni. 4.31) ettha patirūpadesavāso sappurisūpanissayo attasammāpaṇḍhi pubbekatapuññatāti cattāri cakkāni vuttāni, tāni ekajjhaṃ katvā okāsaṭṭhena “khaṇo”ti veditabbāni. Tāni hi kusaluppattiyā okāsbhūtāni. **Samavāyo** nāma “cakkhuṅca paṭicca rūpe ca uppajjati cakkhuvīññāṇa”ntiādinā (ma. ni. 1.204; 3.421, 425, 426; saṃ. ni. 2.43, 44; saṃ. ni. 3.60; kathā. 465, 467) niddiṭṭhā cakkhuvīññāṇādisādhāraṇaphalanipphādakattena saṅghitā cakkhurūpādipaccayasāmaggī. Cakkhurūpādīnaṅhi cakkhuvīññāṇādi sādhāraṇaphalaṃ. **Hetu** nāma yonisomanasikārādijanakahetu. Yathāvuttassa khaṇasaṅkhātassa, samavāyasaṅkhātassa, hetusaṅkhātassa ca samayassa sattāsaṅkhātena bhāvena tesam phassādīnaṃ dhammānaṃ sattāsaṅkhāto bhāvo lakkhīyati viññāyatīti attho. Idaṃ vuttaṃ hoti – yathā “gāvīsu duyhamānāsu gato, duddhāsu āgato”ti ettha dohanakiriyāya gamanakiriyā lakkhīyati, evamidhāpi yathāvuttassa samayassa sattākiriyāya cittassa uppādakiriyā, phassādīnaṃ bhavanakiriyā ca lakkhīyatīti. Nanu cettha sattākiriyā avijjamānāva, kathaṃ tāya lakkhīyatīti? Saccam, tathāpi “yasmim samaye”ti ca vutte satīti ayamatto viññāyamāno evahoti aññakiriyāsambandhābhāve padatthassa sattāvīrahābhāvato, tasmā atthato gamyamānāya tāya sattākiriyāya lakkhīyatīti. Ayaṅhi tattha attho – yasmim yathāvutte khaṇe, paccayasamavāye, hetumhi vā sati kāmāvacaraṃ kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hoti, tasmimyeva khaṇe, paccayasamavāye, hetumhi vā sati phassādayopi hontīti. Ayaṃ pana attho abhidhammeyeva (aṭṭhasā. kāmāvacarakusalapadabhājanīye) nidassanavasena vutto, yathārahamesa nayo aññesupi suttapadesūti. **Tasmā**ti adhikaraṇatthassa, bhāvenabhāvalakkhaṇatthassa ca sambhāvato. **Tadatthajotanatthanti** tadubhayatthassa samayasaddatthabhāvena vijjamānasseva bhummavacanavasena dīpanatthaṃ. Vibhattiyo hi padīpo viya vatthuno vijjamānasseva atthassa jotakāti, ayamatto saddasatthesu pākaṭoyeva.

Hetuatto, karaṇattho ca sambhavatīti “annena vasati, vijjāya vasatī”tiādīsu viya hetuatto, “pharasunā chindati, kudālena khaṇatī”tiādīsu viya karaṇattho ca sambhavati. Kathaṃ pana sambhavatīti āha “**yo hi so**”tiādi. **Vinaye** (pārā. 20) āgatasikkhāpadapaññattiyācanavatthuvāsena theram mariyādaṃ katvā “**sāriputtādīhipi duviññeyyo**”ti vuttaṃ. **Tena samayena hetubhūtena karaṇabhūtenā**ti ettha pana taṃtaṃvatthuvītikkamova sikkhāpadapaññattiyā hetu ceva karaṇaṅca. Tathā hi yadā bhagavā sikkhāpadapaññattiyā paṭhamameva tesam tesam tattha tattha sikkhāpadapaññattihetubhūtaṃ taṃ taṃ vītikkaṃ apekhamāno viharati, tadā taṃ taṃ vītikkaṃ apekhitvā tadatthaṃ vasatīti siddho vatthuvītikkaṃassa sikkhāpadapaññattihetubhāvo “annenasvatī”tiādīsu annamapekhitvā tadatthaṃ vasatītiādinā karaṇena annādīnaṃ hetubhāvo viya. Sikkhāpadapaññattikāle pana teneva pubbasiddhena vītikkamena sikkhāpadaṃ paññapeti, tasmā sikkhāpadapaññattiyā sādhatamattā karaṇabhāvopi vītikkasasseva siddho “asinā chindatī”tiādīsu asinā chindanakiriyam sādhetītiādinā karaṇena asiādīnaṃ karaṇabhāvo viya. Evaṃ santepi vītikkaṃ apekhamāno teneva saddhim tannissitampi kālam apekhitvā viharatīti kālāssāpi idha hetubhāvo vutto, sikkhāpadaṃ paññapento ca taṃ taṃ vītikkamakālam anātikkamitvā teneva kālena sikkhāpadaṃ paññapetīti vītikkamānissayassa kālāssāpi karaṇabhāvo vutto, tasmā iminā pariyāyena kālāssāpi hetubhāvo, karaṇabhāvo ca labbhatīti vuttaṃ “tena samayena hetubhūtena karaṇabhūtenā”ti, nippariyāyena pana vītikkamoyeva hetubhūto, karaṇabhūto ca. So hi vītikkamakhaṇe hetu hutvā pacchā sikkhāpadapaññāpanakkhaṇe karaṇampi hotīti. **Sikkhāpadāni paññāpayantoti** vītikkaṃ apekhitvā bhikkhusaṅgham sannipātāpetvā otiṇṇavatthum taṃ puggalam paṭipucchitvā, vigarahitvā ca taṃ taṃ vatthuotiṇṇakālam anātikkamitvā teneva kālena karaṇabhūtena sikkhāpadāni paññapento. **Sikkhāpadapaññattihetuṅca apekhamānoti** tatiyapārājikādīsu (pārā. 162) viya sikkhāpadapaññattiyā hetubhūtaṃ taṃ taṃ vatthuvītikkaṃsamayaṃ apekhamāno tena samayena hetubhūtena bhagavā tattha tattha vihasīti attho.

“Sikkhāpadāni paññāpayanto, sikkhāpadapaññattihetuṅca apekhamāno”ti idaṃ yathākkamaṃ karaṇabhāvassa, hetubhāvassa ca samatthanavacanam, tasmā tadanurūpaṃ “tenasamayena karaṇabhūtena hetubhūtenā”ti evaṃ vattabepi paṭhamam “hetubhūtenā”ti uppaṭipāṭivacanam tattha hetubhāvassa sātisayamadhippetatā vuttanti veditabbaṃ. “Bhagavā hi verañjāyam viharanto dhammasenāpatittherassa sikkhāpadapaññattiyācanahetubhūtaṃ parivitakkasamayaṃ apekhamāno tena

samayena hetubhūtena vihāsī”ti tīsupi kira **gaṇṭhipadesu** vuttaṃ. “Kiṃ panettha yutticintāya, ācariyassa idha kamavacanicchā natthīti evametam gahetabbaṃ – aññāsupi hi aṭṭhakathāsu ayameva anukkamo vutto, na ca tāsu ‘tena samayena verañjāyaṃ viharatī’ti vinayapālipade hetuatthasseva sātisayaṃ adhippetabhāvadīpanatthaṃ vutto avisayattā, sikkhāpadāni paññāpayanto hetubhūtena, karaṇabhūtena ca samayena vihāsī, sikkhāpadapaññattihetuṅca apekkhamāno hetubhūtena samayena vihāsīti evamettha yathālābhaṃ sambandhabhāvato evaṃ vutto”tipi vadanti. **Tasmāti** yathāvuttassa duvidhassāpi atthassa sambhavato. **Tadatthajotanatthanti** vuttanayena karaṇavacanena tadubhayatthassa jotanatthaṃ. **Tatthāti** tasmim vinaye. Ettha ca sikkhāpadapaññattiyā eva vītikkamasamayassa sādakatamattā tassa karaṇabhāve “sikkhāpadāni paññāpayanto”ti ajjhāharitapadena sambandho, hetubhāve pana tadapekkhanamattattā “viharatī”ti padenevāti daṭṭhabbaṃ. Tathāyeva hi vuttaṃ “tena samayena hetubhūtena, karaṇabhūtena ca sikkhāpadāni paññāpayanto, sikkhāpadapaññattihetuṅca apekkhamāno bhagavā tattha tattha vihāsī”ti. Karaṇaṅhi kiriyatthaṃ, na hetu viya kiriyākāraṇaṃ. Hetu pana kiriyākāraṇaṃ, na karaṇaṃ viya kiriyatthoti.

“**Idha panā**”tiādīnā upayogavacanassa accantasamyogattasambhavadassanaṃ, accantameva dabbagunakiriyāhi samyogo **accantasamyogo**, nirantameva tehi samyuttabhāvoti vuttaṃ hoti. Soyevattho tathā. **Evamjātiketi** evaṃsabhāve. Kathaṃ sambhavatīti āha “**yañhi**”tiādi. **Accantamevāti** ārabbhato paṭṭhāya yāva desanāniṭṭhānaṃ, tāva ekaṃsameva, nirantamevāti attho. **Karuṇāvihārenāti** parahitapaṭipattisaṅkhātena karuṇāvihārena. Tathā hi karuṇānidānattā desanāya idha parahitapaṭipatti “karuṇāvihāro”ti vuttā, na pana karuṇāsamāpattivihāro. Na hi desanākāle desetabbadhammavisayassa desanāññāssa sattavisayāya mahākaruṇāya sahuppatti sambhavati bhinnavisayattā, tasmā karuṇāya pavatto vihāroti katvā parahitapaṭipattivihāro idha “karuṇāvihāro”ti veditabbo. **Tasmāti** accantasamyogattasambhavato. **Tadatthajotanatthanti** vuttanayena upayogavibhattiyā tadatthassa jotanatthaṃ upayoganiddeso kato yathā “māsaṃ sajjhāyati, divasaṃ bhuñjati”ti. **Tenāti** yena kāraṇena abhidhamme, ito aññesu ca suttapadesu bhummavacanassa adhikaraṇattho, bhāvenabhāvalakkhaṇattho ca, vinaye karaṇavacanassa hetuattho, karaṇattho ca idha upayogavacanassa accantasamyogattasambhavati, tenāti attho. **Etanti** yathā vuttassatthassa saṅghagāthāpadaṃ **aññatrāti** abhidhamme ito aññesu suttapadesu, vinaye ca. **Samayoti** samayasaddo. Saddeyeva hi vibhattiparā bhavatiatthe asambhavato. **Soti** sveva samayasaddo.

Evam attano matim dassetvā idāni porāṇācariyamatiṃ dassetuṃ “**porāṇā panā**”tiādi vuttaṃ. **Porāṇāti** ca purimā aṭṭhakathācariyā. “Tasmim samaye”ti vā...pe... “ekam samaya”nti vā esa bhedoti sambandho. **Abhilāpamattabhedoti** vacanamattena bhedo viseso, na pana atthena, tenāha “**sabbattha bhummamevattho**”ti, sabbesupi atthato ādhāro eva atthoti vuttaṃ hoti. Iminā ca vacanena suttavinayesu vibhattivipariṇāmo kato, bhummatthe vā upayogakaraṇavibhattiyo siddhāti dasseti. “**Tasmā**”tiādīnā tesam matidassane guṇamāha.

Bhāriyaṭṭhena **garu**. Tadevatthaṃ saṅketato samattheti “**garuṃ hi**”tiādīnā saṅketavisayo hi saddo taṃvavatthitoyeva cesa atthabodhakoti. **Garunti** garukātabbaṃ jaṇaṃ. “**Loke**”ti iminā na kevalaṃ sāsaneveva, lokepi garukātabbaṭṭhena **bhagavāti** saṅketasiddhīti dasseti. Yadi garukātabbaṭṭhena bhagavā, atha ayameva sātisayaṃ bhagavā nāmāti dassento “ayañcā”tiādimāha. Tathā hi lokanātho aparimitanirupamappabhāvasīlādiguṇavisesasamaṅgitāya, sabbānatthaparihārapubbaṅgamāya niravasesahitasukhavidhānatapparāya niraṭṭisayāya payogasampattiyā sadevamanussāya pajāya accantupakāritāya ca aparimāṇāsu lokadhātūsu aparimāṇānaṃ sattānaṃ uttamaṃ gāraṇatthānanti. Na kevalaṃ lokeyeva, atha kho sāsanevīti dasseti “**porāṇehi**”tiādīnā, **porāṇehīti** ca aṭṭhakathācariyehīti attho. Seṭṭhavācavacanampi seṭṭhaguṇasahacaraṇato seṭṭhamevāti vuttaṃ “**bhagavāti vacanaṃ seṭṭha**”nti. Vuccati attho, etenāti hi **vacanaṃ**, saddo. Atha vā vuccatīti **vacanaṃ**, attho, tasmā yo “bhagavā”ti vacanena vacanīyo attho, so seṭṭhoti attho. **Bhagavāti vacanamuttamanti** etthāpi eseva nayo. **Gāravayuttoti** garubhāvayutto garuguṇayogattā, sātisayaṃ vā garukaraṇārahātāya **gāravayutto**, gāravārahoti attho. Yena kāraṇattayena so tathāgato garu bhāriyaṭṭhena, tena “bhagavā”ti vuccatīti sambandho. Garutākāraṇadassanañhetam padattayaṃ. “Sippādisikkhāpakāpi garūyeva nāma hontī, na ca gāravayuttā, ayaṃ pana tādiso na hoti, tasmā garūti katvā ‘gāravayutto’ti vutta”nti keci. Evam sati

tadetam visesanapadamattam, purimapadadvayameva kāraṇadassanam siyā.

Apicāti atthantaravikappatthe nipāto, aparo nayoti attho. Tattha –

“Vaṇṇagamo vaṇṇavipariyāyo,
Dve cāpare vaṇṇavikāranāsā;
Dhātūnamatthātisayena yogo,
Taduccate pañcavidhā niruttī”ti. –

Vuttam niruttillakkhaṇam gahetvā, “pisodarādīni yathopadiṭṭha”nti vuttasaddanayena vā pisodarādīkaṭigaṇapakkhepalakkhaṇam gahetvā lokiya lokuttarasukhābhiniḥbattakam sīlādīpārappattam bhāgyamassa atthīti “bhāgyavā”ti vattabbe “bhagavā”ti vuttanti āha “**bhāgyavā**”ti. Tathā anekabhedabhinnakilesasatasahassāni, saṅkhepato vā pañcamāre abhañjīti “bhaggavā”ti vattabbe “bhagavā”ti vuttanti dasseti “**bhaggavā**”ti iminā. Loke ca bhaga-saddo issariyadhammayasasirikāmapayattesu chasu dhammesu pavattati, te ca bhagasaṅkhātā dhammā assa santīti bhagavāti attham dassetum “**yutto bhagehi cā**”ti vuttam. Kusalādīhi anekabhedehi sabbadhamme vibhaji vibhajivā vivarivā desesīti “vibhattavā”ti vattabbe “bhagavā”ti vuttanti āha “**vibhattavā**”ti. Dibbabrahmaariyavihāre, kāyacittaupadhiviveke, suññātānimitṭappaṇihitavimokkhe, aññe ca lokiyalokuttare uttarimanussadhamme bhaji sevi bahulamakāsīti “bhattavā”ti vattabbe “bhagavā”ti vuttanti dasseti “**bhattavā**”ti iminā. Tīsu bhavesu taṇhāsāṅkhātam gamanamanena vantam vamtanti “bhavesu vantagamano”ti vattabbe bhavasaddato bha-kāram gamanasaddato ga-kāram vantasaddato va-kāram ādāya, tassa ca dīgham katvā vaṇṇavipariyāyena “bhagavā”ti vuttanti dassetum “**vantagamano bhavesū**”ti vuttam. “Yato bhāgyavā, tato bhagavā”tiādīnā paccekam yojetabbam. **Assa padassāti** “bhagavā”ti padassa. **Vitthāratthoti** vitthārabhūto attho. “**So cā**”tiādīnā ganthamahattam pariharati. **Vuttoyeva**, na pana idha pana vattabbo visuddhimaggassa imissā aṭṭhakathāya ekadesabhāvatoti adhippāyo.

Apica bhage vani, vamīti vā **bhagavā**. So hi bhage sīlādiguṇe vani bhaji sevi, te vā bhagasaṅkhāte sīlādiguṇe vineyyasantānesu “katham nu kho uppajjeyyu”nti vani yāci patthayi, evam bhage vanīti **bhagavā**, bhage vā sirim, issariyam, yasañca vami khelaṇḍam viya chaḍḍayi. Tathā hi bhagavā hatthagatam cakkavattisirim, catudīpissariyam, cakkavattisampattisannissayañca sattaratanasamujjalam yasam anapekkho chaḍḍayi. Atha vā bhāni nāma nakkhattāni, tehi samam gacchanti pavattantīti **bhagā** ākāraṇa rassam katvā, sineruyugandharādīgatā bhājanalokasobhā. Tā bhagā vami tappaṭibaddhachandarāgappahānena pajahi, evam bhage vamīti **bhagavāti** evamādīhi tattha tathāgatanayehi cassa attho vattabbo, amhehi pana so ganthabhīrujanānuggahaṇattham, ganthagaruṭāpariharaṇatthañca ajjupekkhitoti.

Evametesam avayavattham dassetvā idāni samudāyattham dassento purimapadattayassa samudāyatthena vuttāvasesena tesamatthānam paṭiyogitāya tenāpi saha dassetum “**ettāvatā**”tiādīmāha. **Ettāvatāti** etassa “evam me suta”nti vacanena “ekam samayam bhagavā”ti vacanenāti imehi sambandho. **Etthāti** etasmim nidānavacane. **Yathāsutam dhammam desentoti** ettha **anta**-saddo hetuattho. Tathādesitattā hi paccakkham karoti nāma. Esa nayo aparatthāpi. “Yo kho ānanda, mayā dhammo ca...pe... satthā”ti vacanato dhammassa satthubhāvavipariyāyo vijjatevāti katvā “**dhammasarīram paccakkham karoti**”ti vuttam. **Dhammakāyanti** hi bhagavato sambandhībhūtam dhammasaṅkhātam kāyanti attho. Tathā ca vuttam “dhammakāyoti bhikkhave, tathāgatassetam adhivacana”nti. Tam pana kimatthiyanti āha “**tenā**”tiādī. **Tenāti** ca tādisena paccakkhakarāṇenāti attho. **Idam** adhunā vakkhamānasuttam **pāvacanam** pakaṭṭham uttamam buddhassa bhagavato vacanam nāma. Tasmā tumhākam **atikkantasatthukam** atītasatthukabhāvo **na** hotīti attho. Bhāvappadhāno hi ayam niddeso, bhāvalopo vā, itarathā pāvacanameva anatikkantasatthukam, satthuadassanena pana ukkaṇṭhitassa janassa atikkantasatthukabhāvoti attho āpajjeyya, evañca sati “ayam vo satthāti satthuadassanena ukkaṇṭhitam janam samassāseti”ti vacanena saha virodho bhavēyāti vadanti. Idam

pāvacaṇaṃ satthukiccanipphādanena na atītasatthukanti pana attho. **Satthūti** kammatthe chaṭṭhī, samāsapadaṃ vā etaṃ **satthuadassanenāti**. Ukkaṇṭhaṃ **ukkaṇṭho**, kicchajīvita. “Kaṭṭha kicchajīvaṇe”ti hi vadanti. Tamito pattoti ukkaṇṭhito, anabhiratiyā vā pīlito vikkhittacitto hutvā sīsaṃ ukkhipitvā uddhaṃ kaṇṭhaṃ katvā ito cito ca olokeno āhiṇḍati, viharati cāti ukkaṇṭhito niruttinayena, taṃ **ukkaṇṭhitam**. Saddasāmatthiyādhigatamatto cesa, vohārato pana anabhiratiyā pīlitaṃ attho. Esa nayo sabbattha. **Samassāsetīti** assāsaṃ janeti.

Tasmiṃ samayeti imassa suttassa saṅgītisamaye. Kāmaṃ vijjamānepi bhagavati evaṃ vattumarahati, idha pana avijjamāneyeva tasmiṃ evaṃ vadati, tasmā sandhāyabhāsītavasena tadatthaṃ dassetīti āha “**avijjamānabhāvaṃ dassento**”ti. **Parinibbānanti** anupādisesanibbānadhātuvasena khandhaparinibbānaṃ. **Tenāti** tathāsādhanaena. **Evaṃvidhassāti** evaṃpakārassa, evaṃsabhāvassātipi attho. **Nāma**-saddo garahāyaṃ nipāto “atthi nāma ānanda therāṃ bhikkhuṃ vihesiyamānaṃ ajjhupekkhissathā”tiādīsu (a. ni. 5.166) viya, tena ediso api bhagavā parinibbuto, kā nāma kathā aññesanti garahatthaṃ joteti. **Ariyadhammassāti** ariyānaṃ dhammassa, ariyabhūtaṃ vā dhammassa. Dasavidhassa kāyabalassa, ñāṇabalassa ca vasena **dasabaladhāro**. Vajirassa nāma maṇivisesassa saṅghāto samūho ekagghano, tena samāno kāyo yassāti tathā. Idaṃ vuttaṃ hoti – yathā vajirasāṅghāto nāma na aññena maṇinā vā pāsāṇena vā bhejjo, api tu soyeva aññaṃ maṇiṃ vā pāsāṇaṃ vā bhindati. Teneva vuttaṃ “vajirassa natthi koci abhejjo maṇi vā pāsāṇo vā”ti, evaṃ bhagavāpi kenaci abhejjasarīro. Na hi bhagavato rūpakāye kenaci antarāyo kātuṃ sakkāti. Nāmasaddassa garahājotakattā pi-saddo sampiṇḍanaṃjotako “na kevalaṃ bhagavāyeva, atha kho aññepī”ti. Ettha ca evaṃguṇasamannāgatattā aparinibbutasabhāvena bhavituṃ yuttopi esa parinibbuto evāti pakaraṇānurūpamatthaṃ dassetuṃ “eva”ntiādi vuttanti daṭṭhabbaṃ. **Āsā** patthanā kena **janetabbā**, na janetabbā evāti attho. “Ahaṃ ciraṃ jīviṃ, ciraṃ jīvāmi, ciraṃ jīvissāmi, sukhaṃ jīviṃ, sukhaṃ jīvāmi, sukhaṃ jīvissāmi”ti majjanavasena uppanno māno **jīvitamado** nāma, tena matto pamatto tathā. **Samvejetīti** samvegaṃ janeti, tatoyeva assa janassa saddhamme ussāhaṃ janeti. Samvejanañhi ussāhahetu “samviggo yoniso padahati”ti vacanato.

Desanāsampattiṃ niddisati vakkhamānassa sakalasuttassa “eva”nti nidassanato.

Sāvakasampattiṃ suṇantapuggalasampattiṃ niddisati paṭisambhidāppattena pañcasu ṭhānesu bhagavatā etadagge ṭhapitena, pañcasu ca kosallesu āyasmataṃ dhammasenāpatinā pasamsitena mayā mahāsāvakena sutāṃ, tañca kho sayameva sutāṃ na anussutaṃ, na ca paramparābhatanti atthassa dīpanato.

Kālasampattiṃ niddisati bhagavātisadasannidhāne payuttassa samayasaddassa buddhuppāda-paṭimaṇḍita-samaya-bhāva-dīpanato. Buddhuppādaparamā hi kālasampadā. Tenetaṃ vuccati –

“Kappakasāyakaliyuge, buddhuppādo aho mahacchariyaṃ;

Hutavahamajjhe jātāṃ, samuditamakaraṇāmaravinda”nti. (dī. ni. 1.1; sam. ni. 1.1);

Tassāyamatto – kappasaṅkhātakālasaṅcayassa lekhanavasena pavatte kaliyugasaṅkhāte sakarājasammate vassādisamūhe jāto buddhuppādakhaṇasaṅkhāto dinasamūho andhassa pabbatārohanamiva kadāci pavattanaṭṭhena, accharaṃ paharitaṃ yuttaṭṭhena ca mahacchariyaṃ hoti. Kimiva jātanti ce? Hutavahasaṅkhātassa pāvakassa majjhe sammā uditamadhumantaṃ aravindasaṅkhātaṃ vāriyamiva jātanti. **Desakasampattiṃ** niddisati guṇavisiṭṭhasattuttamagāravādhivacanato.

Evaṃ padachakkassa padānukkamena nānappakārato atthavaṇṇanaṃ katvā idāni “antarā ca rājagaha”ntiādīnaṃ padānamatthavaṇṇanaṃ karonto “**antarā cā**”tiādīmāha. **Antarā ca rājagahaṃ antarā ca nālandanti** ettha samabhiniṅgāṃ antarā-saddo dissati sāmāññavacanīyatthamapekkhitvā pakaraṇādisāmatthiyādhigatattamantarenāti attho. Evaṃ panassa nānatthabhāvo payogato avagamīyatīti dasseti “**tadantara**”ntiādīnā. Tattha **tadantaranti** taṃ kāraṇaṃ. Mañca tañca mantenti, kimantaraṃ kiṃ kāraṇanti attho. **Vijjantarikāyāti** vijjunniccharaṇakkhaṇe. Dhovantī itthi addasāti sambandho. **Antaratoti** hadaye. **Kopāti** cittakālussiyakaraṇato cittaapakopā rāgādayo. **Antarā vosānanti** ārambhanipphattīnaṃ

vemajjhe pariyosānaṃ āpādi. **Apicāti** tathāpi, evaṃ pabhavasampannepīti attho. **Dvinnam mahānirayānanti** lohakumbhīniraye sandhāyāha. **Antarikāyāti** antarena. Rājagahanagaraṃ kira āvijjhivā mahāpetaloko. Tattha dvinnam mahālohakumbhīnirayānaṃ antarena ayaṃ tapodā nadī āgacchati, tasmā sā kuthitā sandatīti. **Svāyamidha vivare pavattati** tadaññesamasambhavato. Ettha ca “‘tadantaram ko jāneyya, (a. ni. 6.44; 10.75) etesaṃ antarā kappā, gaṇanāto asaṅkhiyā, (bu. vaṃ. 28.9) antarantarā katham opātetī’”tiādīsu (ma. ni. 2.426; pahā. va. 66; cūḷava. 376) viya kāraṇavemajjhesu vattamānā antarāsaddāyeva udāharitabbā siyuṃ, na pana cittakhaṇavivaresu vattamānā antarikaantarasaddā. Antarāsaddassa hi ayamatthuddhāroti. Ayaṃ panetthādhippāyo siyā – yesu atthesu antarikasaddo, antarasaddo ca pavattati, tesu antarāsaddopīti samānatthattā antarāsaddatthe vattamāno antarikasaddo, antarasaddo, ca udāhaṭoti. Atha vā antarāsaddoyeva “‘yassantarato’”ti (udā. 20) ettha gāthābandhasukhattham rassam katvā vutto –

“Yassantarato na santi kopā,
Itibhavābhavatañca vītivatto;
Taṃ vigatabhayaṃ sukhiṃ asokaṃ,
Devā nānubhavanti dassanāyā’”ti. (udā. 20); –

Hi ayaṃ udāne **bhaddiyasutte** gāthā. Soyeva ika-saddena sakatthapavattena padaṃ vaḍḍhetvā “‘antarikāyā’”ti ca vutto, tasmā udāharaṇodāharitabbānamettha virodhābhāvo veditabboti. Kimattham atthavisesaniyamo katoti āha “‘tasmā’”tiādi. Nanu cettha upayogavacanameva, atha kasmā sambandhīyattho vutto, sambandhīyatthe vā kasmā upayogavacanam katanti anuyogasambhavato taṃ pariharitum “‘**antarāsaddena panā**’”tiādi vuttam, tena sambandhīyatthe sāmivacanappasaṅge saddantarayogena laddhamidaṃ upayogavacananti dasseti, na kevalam sāsaneva, lokepi evamevidaṃ laddhanti dassento “‘**idisesu cā**’”tiādimāha. Visayasogātādassanamukhena hi ayamatthopi dassito. Ekenapi antarā-saddena yuttattā dve upayogavacanāni kātabbāni. Dvīhi pana yoge kā kathāti atthassa sijjhanato. Akkharam cintenti līngavibhattiyādīhīti **akkharacintakā**, saddavidū. Akkhara-saddena cettha tammūlakāni padādīnīpi gahetabbāni. Yadiipi saddato ekameva yujjanti, atthato pana so dvikkhattum yojetabbo ekassāpi padassa āvuttīyādinayena anekadhā sampajjanatoti dasseti “‘**dutiyapadenapi**’”tiādinā. Ko pana doso ayojiteti āha “‘**ayojyamāne upayogavacanam na pāpuṇātī**’”ti. Dutiyapadaṃ na pāpuṇātīti attho saddantarayogavasā saddeyeva sāmivacanappasaṅge upayogavibhattiyā icchitattā. Saddādhikāro hi vibhattipayogo.

Addhāna-saddo dīghapariyāyoti āha “‘**dīghamagga**’”nti. Kittāvatā pana so dīgho nāma tadatthabhūtoti codanamapaneti “‘**addhānagamanasamayassa hī**’”tiādinā. **Addhānagamanasamayassa vibhaṅgeti** gaṇabhojanasikkhāpadādīsu addhānagamanasamayassaddassa padabhājanīyabhūte vibhaṅge (pāci. 217). **Aḍḍhajojanampi addhānamaggo**, pageva taduttari. Aḍḍhameva yojanassa **aḍḍhajojanam**, dvigāvutamattam. Idha pana catugāvutappamāṇam yojanameva, tasmā “‘addhānamaggapaṭipanno’”ti vadatīti adhippāyo.

Mahantasaddo uttamattho, bahvattho ca idhādhippetoti āha “‘**mahatā**’”tiādi. **Guṇamahattenāti** appicchatādiguṇamahantabhāvena. **Saṅkhyāmahattenāti** gaṇanamahantabhāvena. Tadevattham samattheti “‘**so hī**’”tiādinā. **So bhikkhusaṅgho** idha āgato tadā parivārabhūto bhikkhusaṅgho. **Mahāti** uttamo. Vākyepi hi tamicchanti payogavasā. **Appicchatāti** nillobhatā saddo cettha sāvaseso, attho pana niravaseso. Na hi “‘appalobhatāti abhitthavitumarahati’”ti **aṭṭhakathāsu** vuttam. Majjhimāgamatīkākāro pana **ācariyadhammapālatthero** evamāha “‘appasaddassa parittapariyāyam manasi katvā ‘byañjanaṃ sāvasesam viyā’”ti (mahāni. aṭṭha. 85) **aṭṭhakathāyam** vuttam. Appasaddo panettha ‘abhāvattho’ tipi sakkā viññātum ‘appābādhatāñcasañjānāmī’”tiādīsu (ma. ni. 1.225) viyā’”ti. **Saṅkhyāyapi mahāti** gaṇanāyapi bahu ahosi, “‘bhikkhusaṅgho’”ti padāvattthikantavacanavasena saṃvaṇṇetabbapadassa chedanamiva hotīti tadaparāmasitvā “‘tena bhikkhusaṅghenā’”ti puna vākyāvattthikantavacanavasena saṃvaṇṇetabbapadena sadisīkaraṇam. Esā hi saṃvaṇṇanakānaṃ pakati, yadidaṃ vibhattiyānapekkhāvasena yathārahaṃ saṃvaṇṇetabbapadattham saṃvaṇṇetvā puna tattha vijjāmānavibhattivāsena parivattetvā nikkhipananti. Diṭṭhisīlasāmaññena samhatattā saṅghoti

imamattham vibhāvento āha “**diṭṭhisīlasāmaññasanḅhātena samaṇagaṇenā**”ti. Ettha pana “yāyaṃ diṭṭhi ariyā niyyānikā niyyāti takkarassa sammā dukkhakkhayāya, tathārūpāya diṭṭhiyā diṭṭhisāmaññaḅhāto viharatī”ti (dī. ni. 3.324, 356; ma. ni. 1.492; 3.54; pari. 274) evaṃ vuttāya diṭṭhiyā. “Yāni tāni sīlāni akhaṇḅhāni acchiddāni asabalāni akammāsāni bhujissāni viññuppasatthāni aparāmatṭhāni samādhisaṃvattanikāni, tathārūpesu sīlesu sīlasāmaññaḅhāto viharatī”ti (dī. ni. 3.323; ma. ni. 1.492; 3.54; a. ni. 6.11; pari. 274) evaṃ vuttānañca sīlānaṃ sāmaññaena saṅhāto saṅhāṭito sametoti **diṭṭhisīlasāmaññasanḅhāto**, samaṇagaṇo, diṭṭhisīlasāmaññaena saṃhatoti vuttaṃ hoti. “**Diṭṭhisīlasāmaññasanḅhāṭasankhātenā**” tipi pāṭho. Tathā sankhātena katitenāti attho. Tathā hi diṭṭhisīlādīnaṃ niyatasabhāvattā sotāpannāpi aññaṃaññaṃ diṭṭhisīlasāmaññaena saṃhatā, pageva sakadāgāmiādayo, tathā ca vuttaṃ “niyato sambodhiparāyaṇo”ti, (saṃ. ni. 2.41; 5.198, 1004) “atṭhānametaṃ bhikkhave, anavakāso, yaṃ diṭṭhisampanno puggalo sañciccaḅhānaṃ jīvitā voropeyya, netam ṭhānaṃ vijjati”ti ca ādi. Ariyapuggalassa hi yattha katthaci dūre ṭhitāpi attano guṇasāmaggiyā saṃhatatāyeva, “tathārūpāya diṭṭhiyā diṭṭhisāmaññaḅhāto viharati, (ma. ni. 1.492) tathārūpesu sīlesu sīlasāmaññaḅhāto viharatī”ti (ma. ni. 1.492) vacanato pana puthujjanānampi diṭṭhisīlasāmaññaena saṃhatabhāvo labbhatīyeva. **Saddhim**-saddo ekatoti atthe nipāto. **Pañca...pe... mattānīti** pañca-saddena mattasaddaṃ saṅkhipitvā bāhiratthasamāso vutto. **Etesanti** bhikkhusatānaṃ. Puna pañca mattā pamāṇāti byāso, nikāralopo cettha napuṃsakalingattā.

Suppiyoti tassa nānameva, na guṇādi. Na kevalaṃ bhikkhusaṅghena saddhim bhagavāyeva, atha kho suppiyopi paribbājako brahmadattena māṇavena saddhinti puggalaṃ sampiṇḅhēti, tañca kho maggapaṭipannasabhāgatāya eva, na sīlācārādisabhāgatāyāti vuttaṃ “**pi-kāro**”tiādi. Sukhuccāraṇavasena pubbāparapadānaṃ sambandhamattakarabhāvaṃ sandhāya “**padasandhikaro**”ti vuttaṃ, na pana sarabyañjanādisandhibhāvaṃ, tenāha “**byañjanasiliṭṭhatāvasena vutto**”ti, etena padapūraṇamattanti dasseti. Apica avadhāraṇatthopi kho-saddo yutto “assosi kho verañño brāhmaṇo”tiādisu (pārā. 1) viya, tena addhānamaggapaṭipanno ahoṣiyeva, nāssa maggapaṭipattiyā koci antarāyo ahoṣīti ayamattho dīpito hoti. **Sañjayassāti** rājagahavāsino sañjayanāmassa paribbājakassa, yassa santike paṭhamam upatissakolitāpi pabbajimsu channaparibbājakova, na acelakaparibbājakova. “**Yadā, tadā**”ti ca etena samakālameva addhānamaggapaṭipannataṃ dasseti. **Atītakālattho** pāḷiyam **hotisaddo** yogavibhāgena, taṃkālāpekkhāya vā evaṃ vuttaṃ, tadā hotīti attho.

Anteti samīpe. Vasatīti vattapaṭivattādikaraṇavasena sabbiriyāpathasādhāraṇavacanāṃ, avacaratīti vuttaṃ hoti, tenevāha “**samīpacāro santikāvacarō sisso**”ti. **Coditā devadūtehi** daharakumāro jarājīṇṇasatto gilāno kammakāraṇā, kammakāraṇikā vā matasattoti imehi pañcahi devadūtehi **coditā** ovaditā saṃvegaṃ uppāditā samānāpi. Te hi devā viya dūtā, visuddhidevānaṃ vā dūtāti **devadūtā. Hinakāyūpagāti** apāyakāyamupagatā. Narasankhātā te māṇavāti sambandho. Sāmaññaenasena cettha satto “māṇavo”ti vutto, itare pana visesavasena. Pakaraṇādhigato hesa atthuddhāroti. **Katakammehīti** katacorakammehi. **Taruṇoti** soḷasavassato paṭṭhāya pattavīsativasso, **udānaṭṭhakathāyañhi** “sattā jātadivasato paṭṭhāya yāva pañcadasavassakā, tāva ‘kumārakā, bālā’ti ca vuccanti. Tato paraṃ vīsativassāni ‘yuvāno’”ti (udā. aṭṭha. 44) vuttaṃ. Taruṇo, māṇavo, yuvāti ca atthato ekaṃ, lokiyā pana “dvādasavassato paṭṭhāya yāva jaramappatto, tāva taruṇo”tipi vadanti.

Tesu vā dvīsu janesūti niddhāraṇe bhumbaṃ. Yo vā “ekaṃ samaya”nti pubbe adhigato kālo, tassa paṭiniddeso **tatrāti** yañhi samayaṃ bhagavā antarā rājagahañca nāḷandañca addhānamaggapaṭipanno, tasmimyeva samaye suppiyopi taṃ addhānamaggaṃ paṭipanno avaṇṇaṃ bhāsati, brahmadatto ca vaṇṇaṃ bhāsati. **Nipātamattanti** ettha **mattasaddena** visesatthābhāvato padapūraṇattaṃ dasseti. **Madhupiṇḅhikariyāyoti** madhupiṇḅhikadesanā nāma iti naṃ suttantaṃ **dhārehi, rājāññāti** pāyāsirājāññanāmakam rājānamālapati. Pariyāyati parivattatīti **pariyāyo**, vāro. Pariyāyati desetabbamattham paṭipādetīti **pariyāyo**, desanā. Pariyāyati attano phalaṃ paṭiggahetvā pavattatīti **pariyāyo**, kāraṇaṃ. Anekasaddeneva anekavidhenāti attho viññāyati adhippāyamattenāti āha “**anekavidhenā**”ti. Kāraṇaṅcetta kāraṇapatirūpakameva, na ekaṃsakāraṇaṃ avaṇṇakāraṇassa abhūtattā, tasmā **kāraṇenāti** kāraṇapatirūpakenaṭi attho. Tathā hi vakkhati “akāraṇameva ‘kāraṇa’nti vatvā”ti (dī. ni. aṭṭha. 1.1). Jātivasenidaṃ bahvatthe ekavacananti dasseti “**bahūhi**”tiādinā.

“**Avanṇavirahitassa asamānavanṇasamannāgatassapī**”ti vakkhamānakāraṇassa akāraṇabhāvahetudassanattamaṃ vuttaṃ, dosavirahitassapī asadisaguṇasamannāgatassapīti attho. Buddhassa bhagavato avanṇaṃ dosaṃ nindanti sambandho. “**Yaṃ loke**”tiadinā arasarūpanibbhogaakiriyavādaucchedavādajegucchīvenayikatapassīapagabbhabhāvānaṃ kāraṇapatirūpakaṃ dasseti. **Tasmāti** hi etaṃ “arasarūpo...pe... apagabbho”ti imehi padehi sambandhitabbaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti – lokasammato abhivādanapaccuṭṭhānaañjalīkammasāmīcīkammaāsanābhīnimantanasāṅkhāto sāmaggīraso samaṇassa gotamassa natthi, tasmā so sāmaggīrasasaṅkhātena rasena asampannasabhāvo, tena sāmaggīrasasaṅkhātena paribhogena asamannāgato. Tassa akattabbatāvādo, ucchijjitabbatāvādo ca, taṃ sabbaṃ gūthaṃ viya maṇḍanajātiyo puriso jegucchī. Tassa vināsako sova tadakaraṇato vinetabbo. Tadakaraṇena vayovuḍḍhe tāpeti tadācāravirahitatāya vā kapaṇapuriso. Tadakaraṇena devalokagabbhato apagato, tadakaraṇato vā so hīnagabbho cāti evaṃ tadeva abhivādanādiakaraṇaṃ arasarūpatādīnaṃ kāraṇapatirūpakaṃ daṭṭhabbaṃ. “**Natthi...pe... viseso**”ti etassa pana “sundarikāya nāma paribbājikāya maraṇānavabodho, saṃsāraassa ādikoṭiyā apaññāyanapaṭiññā, ṭhapanīyapucchāya abyākatavatthubyākarāṇa”nti evamādīni kāraṇapatirūpakāni niddhāritabbāni, tathā “**takkapariyāhataṃ samaṇo...pe... sayampaṭibhāna**”nti etassa “anācariyakena sāmamaṃ paṭivedhena tattha tattha tathā tathā dhammadesanā, katthaci paresaṃ paṭipucchākathanāṃ, mahāmogallānādīhi ārocitanayeneva byākarāṇa”nti evamādīni, “**samaṇo...pe... na aggapuggalo**”ti etesaṃ pana “sabbadhammānaṃ kameneva anavabodho, lokantassa ajānaṃ, attanā icchitatapacārābhāvo”ti evamādīni. Jhānavimokkhādi heṭṭhā vuttanayena **uttarimanussadhammo**. Ariyaṃ visuddhaṃ, uttamaṃ vā ñānasaṅkhātaṃ dassanaṃ, alaṃ kilesaviddhaṃsanasamatthaṃ ariyañānadassanaṃ ettha, etassāti vā **alamariyañānadassano**. Sveva **viseso** tathā. Ariyañānadassanameva vā visesaṃ vuttanayena alaṃ pariyattaṃ yassa, yasminti vā **alamariyañānadassanaviseso**, uttarimanussadhammova. **Takkapariyāhataṃ** kappanāmattena samantato āharitaṃ, vitakkena vā pariḥaṭitaṃ. **Vīmaṃsānucaritanti** vīmaṃsanāya punappunaṃ parimajjitaṃ. **Sayampaṭibhānanti** sayameva attano vibhūtaṃ, tādisaṃ dhammanti sambandho. **Akāraṇanti** ayuttaṃ anupapattim. Kāraṇapade cetamaṃ visesaṃ. Na hi arasarūpatādayo dosā bhagavati saṃvijjanti, dhammasaṅghesu ca durakkhātaduppaṭipannādayo **akāraṇanti** vā yuttikāraṇarahitaṃ attanā paṭiññāmatthaṃ. Pakatikammaṇapadañcetaṃ. Imasmiṃca atthe **kāraṇaṃ vatvāti** ettha kāraṇaṃ ivāti iva-saddattho rūpanayena yojetabbo patirūpakakāraṇassa adhippetattā. **Tathā tathāti** jātivuḍḍhānamabhivādanādinā tena tena ākārena. **Vaṇṇasaddassa** guṇapasamsāsu pavattanato yathākkamaṃ “avanṇaṃ dosaṃ ninda”nti vuttaṃ.

Durakkhātoti duṭṭhumākkhāto, tathā **duppaṭivedito**. Vaṭṭato niyyātīti **niyyānaṃ**, tadeva **niyyāniko**, tato vā niyyānaṃ nissaraṇaṃ, tattha niyuttoti **niyyāniko**. Vaṭṭato vā niyyātīti **niyyāniko** ya-kārassa ka-kāraṃ, ī-kārassa ca rassaṃ katvā. “Anīya-saddo hi bahulā kattuabhidhāyako”ti saddavidū vadanti, na niyyāniko tathā. Saṃsāradukkhassa **anupasamaṃvattaniko** vuttanayena. **Paccanīkapaṭipadanti** sammāpaṭipattiyā viruddhapaṭipadaṃ. **Ananulomapaṭipadanti** sappurisānaṃ ananulomapaṭipadaṃ. **Adhammānulanomapaṭipadanti** lokuttaradhammassa ananulomapaṭipadaṃ. Kasmā panettha “avanṇaṃ bhāsati, vaṇṇaṃ bhāsati”ti ca vattamānakālaniddeso kato, nanu saṅgītikālato so avanṇavaṇṇānaṃ bhāsanakālo atītoti? Saccametaṃ, “addhānamaggapaṭipanno hoti”ti ettha hoti-saddo viya atītakālatthattā pana bhāsati-saddassa evaṃ vuttanti daṭṭhabbaṃ. Atha vā yasmim kāle tehi avanṇo vaṇṇo ca bhāsīyati, tamapekkhitvā evaṃ vuttaṃ, evaṃca katvā “tatrā”ti padassa kālapaṭiniddesavikappaṇaṃ aṭṭhakathāyaṃ avuttampi supappaṇaṃ hoti.

“Suppiyassa pana...pe... bhāsati”ti pāḷiyā sambandhadassanaṃ “**antevāsī panassā**”tiādivacanāṃ. **Aparāmasitabbaṃ** ariyūpavādakammaṃ, tathā **anakkamitabbaṃ**. Svāyanti so ācariyo. **Asidhāranti** asinā tikhiṇabhāgaṃ. **Kakacadanta pantiyanti** khandhakakacassa dantasāṅkhātāya visamapantiyā. Hatthena vā pādena vā yena kenaci vā āṅgapaccaṅgena paharivā **kīlamāno viya**. Akkhikaṇṇakosasaṅkhātattāhānavasena tīhi pakārehi bhīno mado yassāti **pabhinnamado**, taṃ. **Avanṇaṃ bhāsamānoti** avanṇaṃ bhāsanaṃ. Hetuattho hi ayaṃ māna-saddo. Na ayo vuḍḍhi **anayo**. Soyeva **byasanaṃ**, atirekabyasanaṃ attho, taṃ **pāpuṇissati** ekantamahāsāvajjattā ratanattayopavādasā.

Tenevāha –

“Yo nindiyam pasamsati,
 Tam vā nindati yo pasamsiyo;
 Vicināti mukhena so kalim,
 Kalinā tena sukham na vindati”ti. (su. ni. 663; sam ni. 1.180-181; netti. 92);

“**Ambhākaṃ ācariyo**”tiādinā brahmadattassa samveguppattiṃ, attano ācariye ca kāruññappavattiṃ dassetvā kiñcāpi antevāsina ācariyassa anukūlena bhavitabbaṃ, ayaṃ pana paṇḍitajātikattā na īdisesu thānesu tamanuvattatīti idānissa kammassakatāññappavattiṃ dassento “**ācariye kho panā**”tiādimāha. **Halāhalanti** tañkhaññaeva māraṇakaṃ viṣaṃ. Hanatīti hi **halo** na-kārassa la-kāraṃ katvā, halānampi viseso halo **halāhalo** majjhediḅghavasena, etena ca aññe aṅghavidhe vise nivatteti. Vuttañca –

“Pume paṇḍe ca kākola, kālakūṭahalāhalā;
 Sarothhikosunkike yo, brahmaputto padīpano;
 Dārado vacchanābho ca, visabhedā ime navā”ti.

Kharodakanti caṇḍasotodakaṃ. “**Khārodaka**”ntipi pāṭho, atiloṇatāya tittodakanti attho. **Narakapapātanti** corapapātaṃ. **Māṇavakāti** attānameva ovadituṃ ālapati “samayopi kho te bhaddāli appaṭṭividdhoahosi”tiādīsu (ma. ni. 2.135) viya. “Kammassakā”ti kammameva attasantakabhāvaṃ vatvā tadeva vivarati “**attano kammānurūpameva gatiṃ gacchantī**”tiādinā. **Yonisoti** upāyena nāyena. **Ummujjitvāti** ācariyo viya ayoniso ariyūpavāde animmujjanto yoniso ariyūpavādato ummujjitvā, uddham hutvāti attho. **Maddamānoti** maddanto bhindanto. Ekaṃsakāraṇameva idha kāraṇanti dassetukāmena “**sammā**”ti vuttaṃ. “**Yathā ta**”ntiādinā tassa samāraddhabhāvaṃ dasseti, nti ca nipātamattaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti – yathā añño paṇḍitasabhāvo jāti ācārasena kulaputto anekapariyāyena tiṇṇaṃ ratanānaṃ vaṇṇaṃ bhāsītumārabhāti, tathā ayampi āraddho, tañca kho api nāmāyamācariyo ettakenāpi ratanattayāvaṇṇabhāsato orameyyāti.

Sapparājavanṇanti ahirājavanṇaṃ. **Vaṇṇapokkharatāyāti** vaṇṇasundaratāya, vaṇṇasarīrena vā. **Vārijaṃ** kamalaṃ na **paharāmi na bhañjāmi, ārā** dūratova upasiṅghāmīti attho. **Athāti** evaṃ santepi. **Gandhatthenoti** gandhacoro. **Saññūlhāti** ganthitā bandhitā. **Gahapatīti** upāligahapatiṃ nāṭaputtassa ālapanāṃ. Ettha ca vaṇṇitabbo “ayamīdiso”ti pakāsetabboti **vaṇṇo**, saññhānaṃ. Vaṇṇīyati asaṅkarato vavattāpīyatīti **vaṇṇo**, jāti. Vaṇṇeti vikāramāpajjamānaṃ hadayaṅgatabhāvaṃ pakāsetīti **vaṇṇo**, rūpāyanaṃ. Vaṇṇīyati phalametena yathāsabhāvato vibhāvīyatīti **vaṇṇo**, kāraṇaṃ. Vaṇṇīyati appamahantādivasena pamīyatīti **vaṇṇo**, pamānaṃ. Vaṇṇīyati pasamsīyatīti **vaṇṇo**, guṇo. Vaṇṇanaṃ guṇasaṃkittanaṃ **vaṇṇo**, pasamsā. Evaṃ tattha tattha vaṇṇasaddassuppatti vedītabbā. Ādisaddena jātarūpapuḷinakkharādayo saṅgaṇhāti. “Idha guṇopi pasamsāpi”ti vuttameva samattheti “**ayam kirā**”tiādinā. **Kirāti** cettha anussavanatthe, padapūraṇamatte vā. **Guṇūpasañhitanti** guṇopasaññutaṃ. “Guṇūpasañhitaṃ pasamsa”nti pana vadanto pasamsāya eva guṇabhāsaṃ siddhaṃ tassā tadavinābhāvato, tasmā idamatthadvayaṃ yujjati dasseti.

Kathaṃ bhāsati āha “**tatthā**”tiādi. Eko ca so puggalo cāti **ekapuggalo**. Kenatthena ekapuggalo? Asadisatthena, guṇavisitthātthena, asamasamatthena ca. So hi paṭhamābhinihārakāle dasannaṃ pāramīnaṃ paṭipāṭiyā āvajjanaṃ ādiṃ katvā bodhisambhārasambharaṇaguṇehi ceva buddhaguṇehi ca sesamahājanena asadiso. Ye cassa guṇā, tepi aññasattānaṃ guṇehi visitthā, purimakā ca sammāsambuddhā sabbasattehi **asamā**, tehi pana ayameveko rūpakāyanāmakāyehi **samo**. **Loketi** sattaloke. “**Uppajjamāno uppajjati**”ti pana idaṃ ubhayampi vippakatavacanameva uppādakiriyāya vattamānakālikattā. **Uppajjamāno** bahujanahitāya **uppajjati**, na aññena kāraṇenāti evaṃ panettha attho vedītabbo. Lakkhaṇe hesa māna-saddo, evarūpañcettha lakkhaṇaṃ na sakkā aññena saddalakkhaṇena paṭibāhituṃ. Apica uppajjamāno nāma, uppajjati nāma, uppanno nāmāti ayamettha bhedo vedītabbo. Esa hi dīpaṅkarapādāmūlato paṭṭhāya yāva anāgāmiphalaṃ, tāva uppajjamāno nāma, arahattamaggakkhaṇe

uppajjati nāma, arahattaphalakkhaṇe uppanno nāma. Buddhānañhi sāvakaṇaṃ viya na paṭipāṭiyā iddhividhaññādīni uppajjanti, saheva pana arahattamaggena sakalopi sabbaññugūṇarāsi āgatova nāma hoti, tasmā nibbattasabbakiccattā arahattaphalakkhaṇe uppanno nāma, tadanibbattattā tadaññakkhaṇe yathārahaṃ “uppajjamāno uppajjati” cceva vuccati. Imasmimpī sutte arahattaphalakkhaṇaṃyeva sandhāya “uppajjati”ti vuttaṃ. Atītakālikassāpi vattamānapayogassa katthaci diṭṭhattā uppanno hotīti ayañhettha attho. Evaṃ sati “uppajjamāno”ti cettha māna-saddo sāmattiyaṭṭho. Yāvata sāmattiyaena mahābodhisattānaṃ carimabhava uppatti icchitabbā, tāvatā sāmattiyaena bodhisambhārabhūtena paripuṇṇena samannāgato hutvāti attho. Tathāsāmattiyaयोगena hi uppajjamāno nāmāti. Sabbasattehi **asamo**, asamehi purimabuddheheva **samo** majjhe bhinnasuvaṇṇa nikkhaṃ viya nibbisiṭṭho, “ekapuggalo”ti cetassa visesaṇaṃ. Ālayasaṅkhātāṃ taṇhaṃ samugghāṭeti samucchindatīti **ālayasamugghāto**. Vaṭṭaṃ upacchindatīti **vaṭṭupacchedo**.

Pahontenāti sakkontena. “Pañcanikāye”ti vatvāpi anekāvayavattā tesāṃ na ettakena sabbathā pariyādānanti “**navāṅgaṃ satthusāsanaṃ caturāsīti dhammakkhandaṃhasassāni**”ti vuttaṃ. **Atitthenāti** anotarapaṭṭhānena. Na vattabbo aparimāṇavaṇṇattā buddhādīnaṃ, niravasesānañca tesāṃ idha pakāsanena pāḷisaṃvaṇṇanāya eva sampajjanato, cittasampahaṃsanakammaṭṭhānasampajjanavasena ca saphalattā. **Thāmo veditabbo** sabbathāmena pakāsittattā. Kiṃ pana so tathā ogāhetvā bhāsati āha. “**Brahmadatto panā**”tiādi. Anukkamena punappunaṃ vā savanaṃ **anussavo**, paramparasavanaṃ. **Ādi-**saddena ākāraparivittakadiṭṭhinijjhānakkhantiyo saṅgaṇhāti. Tatha “sundaramidaṃ kāraṇa”nti evaṃ sayameva kāraṇaparivittakkaṇaṃ **ākāraparivittakko**. Attano diṭṭhiyā nijjhāyitvā khamanaṃ rucanaṃ **diṭṭhinijjhānakkhanti** **aṭṭhakathāsu** vuttaṃ, tehiyeva sambandhitenāti attho. **Matta-**saddo hettha visesanivattiyaṭṭho, tena yathāvuttaṃ kāraṇaṃ nivatteti. **Attano thāmenāti** attano nāṇabaleneva, na pana buddhādīnaṃ guṇānurūpanti adhippāyo. Asaṅkhyeyyāparimeyyappabhedā hi buddhādīnaṃ guṇā. Vuttañhettaṃ –

“Buddhopi buddhassa bhāṇeyya vaṇṇaṃ,
Kappampi ce aññaṃabhāsamāno;
Khīyetha kappo ciraḍīghamantare,
Vaṇṇo na khīyetha tathāgatassā”ti. (dī. ni. aṭṭha. 1.304; 3.141; ma. ni. aṭṭha. 2.425; udā. aṭṭha. 53; bu. vaṃ. aṭṭha. 4.1; apa. aṭṭha. 2.91; cariyā. aṭṭha. 9, 329);

Idhāpi vakkhati “appamattakaṃ kho paneta”ntiādi.

Iti-saddo nidassanatto vuttappakāraṃ nidasseti. **Ha-**kāro nipātamattanti āha “**evaṃ te**”ti. **Aññaṃaññassā**”ti idaṃ ruḷhipadaṃ “eko ekāyā”ti (pārā. 444, 452) padaṃ viyāti dassento “**aññaṃaññassā**”ti ruḷhipadeneva vivarati. “**Ujumevā**”ti sāvadhāraṇasamāsataṃ vatvā tena nivattatābhatthaṃ āha “**Isakampi apariharitvā**”ti, thokatarampi avirajjhivātī attho. Kathanti āha “**ācariyena hī**”tiādi. Pubbe ekavāramiva avaṇṇavaṇṇabhāsane niddiṭṭhepi “ujuvipaccanīkavādā”ti (dī. ni. 1.1) vuttattā anekavārameva te evaṃ bhāsanti veditabbanti dassetuṃ “**puna itaro avaṇṇaṃ itaro vaṇṇa**”nti vuttaṃ. Tena hi visaddassa vividhatthataṃ samattheti. **Sārapphalaketi** sārādāruphalake, uttamaphalake vā. **Visarukkhaññinti** visadārumayapaṭāṇiṃ. **Iriyāpathānubandhanena anubandhā honti**, na sammāpaṭipattianubandhanena.

Sīsānulokinoti sīsena anulokino, sīsāṃ ukkhipitvā maggānukkamena olokayamānāti attho. **Tasmim** **kāleti** yamhi saṃvacchare, utumhī, māse, pakkhe vā bhagavā taṃ addhānamaggaṃ paṭipanno, tasmim kāle. Tena hi aniyamato saṃvaccharautumāsaddhamāsāva niddisitā “taṃ divasa”nti divasassa visuṃ niddiṭṭhattā, muhuttādīnañca divasapariyāpannato. “Taṃ addhānaṃ paṭipanno”ti cettha ādhāravacanamaṃ. Teneva hi kiriyāvicchedadassanavasena “rājagahe piṇḍāya carati”ti saha pubbakālakiriyāhi vattamānaniddeso kato, itarathā tasmim kāle rājagahe piṇḍāya carati, taṃ addhānamaggañca paṭipannoti anadhippetattho āpajjeyya. Na hi asamānavisayā kiriyā ekādharā sambhavanti, yā cettha adhippetā addhānapaṭipajjanakiriyā, sā ca aniyamitā na yuttāti.

Rājagahaparivattakesūti rājagahaṃ parivattetvā ṭhitesu. “**Aññatarasmi**”nti iminā tesu bhagavato anibaddhavāsaṃ dasseti. Soti evaṃ rājagahe vasamāno so bhagavā. Piṇḍāya caraṇenapi hi tattha paṭibaddhabhāvavacanato sannivāsattameva dasseti. Yadi pana “piṇḍāya caramāno so bhagavā”ti paccāmaseyya, yathāvuttova anadhippetattho āpajjeyyāti. **Taṃ divasanti** yaṃ divasaṃ addhānamaggaṃ paṭipanno, taṃ divasa. **Taṃ addhānaṃ paṭipannoti** ettha accantasamyogavacanametam. Bhattabhuñjanato pacchā **pacchābhattaṃ**, tasmim pacchābhattasamaye. **Piṇḍapātaṭikkantoti** yattha piṇḍapātatthāya caritvā bhuñjanti, tato apakkanto. **Taṃ addhānaṃ paṭipannoti** “nālandāyaṃ veneyyānaṃ vividhahitasukhanipphattiṃ ākaṅkhamāno imissā aṭṭhuppattiyā tividhasīlāṅkataṃ nānāvīdhakuhanalapanādīmicchājīvaiddhamānaṃ dvāsaṭṭhidiṭṭhijālaviniveṭhanaṃ dasasahassilokadhātupakampanaṃ brahmajālasuttaṃ desessāmī”ti taṃ yathāvuttaṃ dīghamaggaṃ paṭipanno, idaṃ pana kāraṇaṃ pakaraṇatova pākaṇanti na vuttaṃ. Ettāvata “kasmā pana bhagavā taṃ addhānaṃ paṭipanno”ti codanā visodhitā hoti.

Idāni itarampi codanaṃ visodhituṃ “**suppiyopi**”ti vuttaṃ. Tasmim kāle, taṃ divasaṃ anubandhoti ca vuttanayena sambandho. Pāto asitabboti **pātarāso**, so bhutto yenāti **bhuttaṭpātarāso**. **Iccevāti** evameva manasi sannidhāya, na pana “bhagavantaṃ, bhikkhusaṅghaṅca piṭṭhito piṭṭhito anubandhissāmī”ti. Tena vuttaṃ “**bhagavato taṃ maggaṃ paṭipannabhāvaṃ ajānantovā**”ti, tathā ajānanto eva hutvā anubandhoti attho. Na hi so bhagavantaṃ daṭṭhumeva icchatī, tenāha “**sace pana jāneyya, nānubandheyā**”ti. Ettāvata “kasmā ca suppiyo anubandho”ti codanā visodhitā hoti. “**So**”tiadinā aparampi codanaṃ visodheti. Kadāci pana bhagavā aññataraveseneva gacchati aṅgulimāladamanapakkusātiabhiggamanādīsu, kadāci buddhasiriyā, idhāpi īdisāya buddhasiriyāti dassetuṃ “**buddhasiriyā sobhamāna**”ntiadi vuttaṃ. **Sirīti** cettha sarīrasobhaggādisampatti, tadeva upamāvasena dasseti “**rattakambalaparikkhittamivā**”tiadinā. Gacchatīti jaṅgamo yathā “caṅkamo”ti. Caṅcalamāno gacchanto **giri**, tādisassa kanakagirino sikharamivāti attho.

“**Tasmim kirā**”tiadi tabbivaraṇaṃ, pāliyaṃ adassitattā, porāṇaṭṭhakathāyaṅca anāgatattā anussavasiddhā ayaṃ kathāti dassetuṃ “**kirā**”ti vuttanti vadanti, tathā vā hotu aññathā vā, attanā adīṭṭhaṃ, asutaṃ, amutaṅca anussavamevāti daṭṭhabbaṃ. Nīlapītalohitodātamañjīṭṭhapabhassaravasena **chabbaṇṇā**. **Samantāti** samantato dasahi disāhi. **Asītihatthappamāṇeti** tesam rasmīnaṃ pakatiyā pavattiṭṭhānavasena vuttaṃ, tasmā samantato, upari ca paccakaṃ asītihatthamatte padese pakatiyāva ghanībhūtā rasmiyo tiṭṭhantīti daṭṭhabbaṃ, **vinayaṭṭikāyaṃ** pana “tāyeva byāmapabhā nāma. Yato chabbaṇṇā rasmiyo taḷākato mātikā viya dasasu disāsu dhāvanti, sā yasmā byāmamattā viya khāyati, tasmā byāmapabhāti vuccatī”ti vuttaṃ, (vi. vi. ṭī. 1.16) **saṅgītisuttavaṇṇanāyaṃ** pana vakkhati “puratthimakāyato suvaṇṇavaṇṇā rasmi uṭṭhahitvā asītihatthaṃ ṭhānaṃ gaṇhāti. Pacchimakāyato. Dakkhīnahatthato. Vāmahatthato suvaṇṇavaṇṇā rasmi uṭṭhahitvā asītihatthaṃ ṭhānaṃ gaṇhāti. Upari kesantato paṭṭhāya sabbakesāvaṭṭehi moragīvaṇṇā rasmi uṭṭhahitvā gaganatale asītihatthaṃ ṭhānaṃ gaṇhāti. Heṭṭhā pādālehi pavāḷavaṇṇā rasmi uṭṭhahitvā ghanapathaviyaṃ asītihatthaṃ ṭhānaṃ gaṇhāti. Evaṃ samantā asītihatthamattaṃ ṭhānaṃ chabbaṇṇā buddharasmiyo vijjotamānā vipphandamānā vidhāvanti”ti (dī. ni. aṭṭha. 3.299) keci pana aññathāpi parikkappanāmattena vadanti, taṃ na gahetabbaṃ tathā aññattha anāgatattā, ayuttattā ca. Tāsaṃ pana buddharasmīnaṃ tadā aniggūhitabhāvadassanattaṃ “tasmim kira samaye”ti vuttaṃ. Pakkusātiabhiggamanādīsu viya hi tadā tāsaṃ niggūhane kiṅci kāraṇaṃ natthi. **Ādhāvanti**ti abhimukhaṃ disaṃ dhāvanti. **Vidhāvanti**ti vividhā hutvā vidisaṃ dhāvanti.

Tasmim vanantare dissamānākārena tāsaṃ rasmīnaṃ sobhā viññāyatīti āha “**ratanāvelā**”tiadi. **Ratanāvelā** nāma ratanamayaṭṭasakam muddhaṃ avati rakkhatīti hi **avelā, āvelā** vā, muddhamālā. **Ukkā** nāma yā sajotibhūtā, tāsaṃ satam, nipatanaṃ **nipāto**, tassa nipāto, tena samākulaṃ tathā. Pisitabbattā **piṭṭhaṃ**, cīnadese jātaṃ piṭṭhaṃ **cīnapiṭṭhaṃ**, rattacuṇṇaṃ, yaṃ “**sindūro**”tipi vuccati, cīnapiṭṭhameva cuṇṇaṃ. Vāyuno vegena ito cito ca khittaṃ tanti tathā. Indassa dhanu lokasaṅketavaseṇāti **indadhanu**, sūriyasmivaseṇa gagane paññāyamānākāraviseṇa. Kuṭilaṃ aciraṭṭhāyittā virūpaṃ hutvā javati dhāvanti **vijju**, sāyeva **latā** taṃsadsabhāvenāti tathā, vāyuvegato valāhakaghaṭṭaneneva jātarasmi. Tāyati avijahanavasena ākāsaṃ pāletīti **tārā**, gaṇasaddo paccakaṃ yojetabbo. Tassa pabhā tathā. **Vipphuritaviccharitamivāti** ābhāya vividhaṃ pharamānaṃ, vijjotayamānaṃ viya ca. Vanassa antaraṃ

vivaram **vanantaram**, bhagavatā pattapattavanappadesanti vuttam hoti.

Asītiyā anubyañjanehi tambanakhatādīhi anurañjitaṃ tathā. **Kamalam** padumapuṇḍarīkāni, avasesaṃ nīlarattasetabhedam saroruham **uppalam**, iti pañcavidhā pañkajajāti pariggahitā hoti. Vikasitaṃ phullitaṃ tadubhayaṃ yassa sarassa tathā. Sabbena pakārena parito samantato phullati vikasatīti **sabbapāliphullam** a-kārassa ā-kāram, ra-kārassa ca la-kāram katvā yathā “pālibhaddo”ti, tārānaṃ marīci pabhā, tāya vikasitaṃ vijjotitaṃ tathā. Byāmapabhāya parikkhepo parimaṇḍalo, tena vilāsīnī sobhinī tathā. Mahāpurisalakkhaṇāni aññamaññaṇapaṭibaddhattā mālākāreneva t̥hitānīti vuttam “**dvattiṃsavaralakkhaṇamālā**”ti. Dvattiṃsacandādīnaṃ mālā kenaci ganthetvā paṭipāṭiyā ca t̥hapitāti na vattabbā “yadi siyā”ti parikappanāmatena hi “**ganthetvā t̥hapitadvattiṃsacandamālāyā**”tiādi vuttam. Parikappopamā hesā, lokepi ca dissati.

“Mayeva mukhasobhāsse, tyalaminduvikatthanā;
Yatombujepi sātthīti, parikappopamā aya”nti.

Dvattiṃsacandamālāya siriṃ attano siriya abhibhavanti ivāti sambandho. Esa nayo sesesupi.

Evam bhagavato tadā sobham dassetvā idāni bhikkhusaṅghassāpi sobham dassento “**tañca panā**”tiādīmāha. Catubbidhāya appicchatāya **appicchā**. Dvādasahi santosehi **santuṭṭhā**. Tividhena vivekena **pavivittā**. Rājarājamahāmattādīhi **asamsaṭṭhā**. Duppaṭipattikānaṃ **codakā**. **Pāpe** akusale **garahino** paresaṃ hitapaṭipattiyā **vattāro**. Paresañca **vacanakkhamā**. **Vimuttiñāṇadassanaṃ** nāma paccavekkhaṇañāṇaṃ. “**Tesa**”ntiādinā tadabhisambandhena bhagavato sobham dasseti. Rattapadumānaṃ saṅḍo samūho vanam, tassa majjhe gatā tathā. “Rattam **padumam**, setam **puṇḍarīka**”nti pattaniyamamantarena tathā vuttam, pattaniyamaṇa pana satapattam **padumam**, ūnakasatapattam **puṇḍarīkam**. **Pavālam** viddumo, tena katāya vedikāya parikkhitto viya. **Migapakkhīnampīti pi**-saddo, **api**-saddo vā sambhāvanāyaṃ, tenāha “**pageva devamanussāna**”nti. **Mahātherāti** mahāsāvake sandhāyāha. Surañjitabhāvena īsakam kaṇhavaṇṇatāya **meghavaṇṇam**. **Ekamsam karitvāti** ekamsapārupanavasena vāmaṃse karitvā. Kattarassa jīṇṇassa ālambano daṅḍo **kattaradaṅḍo**, bāhullavasenāyaṃ samaññā. **Suvammaṃ** nāma sobhaṇuracchaddo, tena **vammitā** sannaddhāti **suvammavammitā**, idaṃ tesam paṃsukūladhāraṇanidassanaṃ. Yesam kucchigatam sabbampi tiṇapalāsādi gandhajātameva hoti, te **gandhahatthino** nāma, ye “hemavatā”tipi vuccanti, tesampi therānaṃ sīlādiguṇagandhatāya taṃsadisatā. Antojaṭābahijaṭāsankhātāya taṇhājaṭāya vijaṭitabhāvato **vijaṭitajaṭā**. Taṇhābandhanāya chinnattā **chinnabandhanā**. “**So**”tiādi yathāvuttavacanassa guṇadassanaṃ. **Anubuddhehīti** buddhānāmanubuddhehi. Tepi hi ekadesena bhagavatā paṭividdhapaṭibhāgeneva cattāri saccāni bujjhanti. **Pattaparivāritanti** pupphadalena parivāritam. **Kam** vuccati kamalādi, tasmim sarati virājatīti **kesaram**, kiñjakkho. Kaṇṇe kariyatīti **kaṇṇikā**. Kaṇṇālanākāro, taṃsadisatānaṭāya **kaṇṇikā**, bījakoso. Channaṃ hamsakulānaṃ seṭṭho **dhatarattho hamsarājā viya**, hārīto nāma **mahābrahmā viya**.

Evam gacchantaṃ bhagavantaṃ, bhikkhū ca disvā attano parisam olokesīti sambandho. **Kājadandaṅḍaketi** kājasankhāte bhārāvahadaṅḍake, kājasimim vā bhāralaggitadaṅḍake. Khuddakam pīṭham **pīṭhakam**. Mūle, agge ca tidhā kato daṅḍo **tidandaṅḍo**. Morahatthako **morapiñcham**. Khuddakam pasibbam **pasibbakam**. **Kuṇḍikā** kamaṇḍalu. Sā hi kam udakam udeti pasaveti, rakkhatīti vā **kuṇḍikā** niruttinayena. Gahitaṃ omakato lujjitaṃ, vividham lujjitañca pīṭhaka...pe... kuṇḍikādiānekaparikkhārasankhātāṃ bhāram bhārati vahaṭīti **gahita...pe... bhārabharitā**. Itīti nidassanatto. **Evanti** idamattho. Evam idaṃ vacanamādi yassa vacanassa tathā, tadeva niratthakam vacanaṃ yassāti **evamādiniratthakavacanā**. Mukham etassa atthīti **mukharā**, sabbepi mukhavanta eva, ayaṃ pana pharusābhilāpamukhavatī, tasmā evam vuttam. Nindāyañhi ayaṃ rapaccayo. Mukhena vā amanāpaṃ kammaṃ rāti gaṇhātīti **mukharā**. Vividhā kiṇṇā vācā yassāti **vikīṇṇavācā**. **Tassāti** suppiyassa paribbājakassa. Nti yathāvuttappakāram parisam.

Idānīti tassa tathārūpāya parisāya dassanakkhaṇe. **Panāti** arucisaṃsūcanattho, tathāpīti attho. **Lābha...pe... hāniyā ceva** hetubhūtāya. Kathaṃ hānīti āha “**aññatitthiyānañhi**”tiādi. **Nissirīkatanti** nisobhataṃ, ayamattho morajātakādīhipi dīpetabbo. “**Upatissakolitānañcā**”tiādinā pakkhahānītāya vitthāro. Āyasmato sārīputtassa, mahāmogallānassa ca bhagavato santike pabbajjaṃ sandhāya “**tesu pana pakkantesū**”ti vuttaṃ. Tesam pabbajitakāleyeva aḍḍhateyyasataṃ paribbājakaparisā pabbajī, tato parampi tadanupabbajitā paribbājakaparisā aparimāṇāti dasseti “**sāpi tesam parisā bhinnā**”ti iminā. Yāya kāyaci hi paribbājakaparisāya pabbajitāya tassa parisā bhinnāyeva nāma samānagaṇattāti tathā vuttaṃ. “**Imehī**”tiādinā lābhapakkhahāniṃ nigamanavasena dasseti. Usūyasankhātassa visassa uggāro uggilanaṃ **usūyavisuggāro**, taṃ. Ettha ca “yasmā panesā”tiādināva “kasmā ca so ratanattayassa avaṇṇaṃ bhāsati”ti codanaṃ visodheti, “**sace**”tiādikaṃ pana sabbampi tapparivāravacanamevāti tehipi sā visodhitāyeva nāma. Bhagavato virodhānunayābhāvavīmaṃsanatthaṃ ete avaṇṇaṃ vaṇṇaṃ bhāsanti. “Mārena anvāvitthā evaṃ bhāsanti”ti ca keci vadanti, tadayuttameva aṭṭhakathāya ujuvipaccanīkattā. Pākaṭoyevāyamatthoti.

2. Yasmā atthaṅgato sūriyo, tasmā akālo dāni gantunti sambandho.

Ambalaṭṭhikāti sāmīpikavohāro yathā “varuṇanagaraṃ, godāgāmo”ti āha “**tassa kirā**”tiādi. Taruṇapariyāyo **laṭṭhikā**-saddo rukkhavisaye yathā “mahāvanaṃ ajjhogāhetvā beluvalaṭṭhikāya mūle divāvihāraṃ nisīdī”tiādīsūti dasseti” “**taruṇambarukkho**”ti iminā. Keci pana “ambalaṭṭhikā nāma vuttanayena eko gāmo”ti vadanti, tesam mate **ambalaṭṭhikāyanti** samīpatthe bhummavacanaṃ. **Chāyūdakasampannanti** chāyāya ceva udakena ca sampannaṃ. **Mañjusāti** peḷā. **Paṭibhānacittavicittanti** itthipurisasaññogādinā paṭibhānacittena vicittaṃ, etena rañño **agāraṃ**, tadeva **rājāgārakanti** dasseti. Rājāgāraṃ nāma vessavaṇamahārājassa devāyatananti eke.

Bahuparissayoti bahupaddavo. Kehīti vuttaṃ “core’hipī”tiādi. **Handāti** vacanavossaggatthe nipāto, tadānubhāvato nipparissayatthāya idāni upagantvā sve gamissāmīti adhippāyo. “**Saddhim antevāsīnā brahmadattena māṇavenā**” ticceva sīhaḷaṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ, tañca kho pālīaruḷhavaseneva, na pana tadā suppiyassa parisāya abhāvatoṭi imamatthaṃ dassetuṃ “**saddhim attano parisāyā**”ti idha vuttaṃ. Kasmā panettha brahmadattoyeva pālīyamāruḷho, na pana tadavasesā suppiyassa parisāti? Desanānadhīnabhāvena payoanābhāvato. Yathā cetam, evaṃ aññampi edisaṃ payoanābhāvato saṅgītikārahehi na saṅgītanti daṭṭhabbaṃ. Keci pana “pālīyaṃ vutta”nti ādhāraṃ vatvā “tadetam na sīhaḷaṭṭhakathānāyadassanaṃ, pālīyaṃ vuttabhāvadassanamevā”ti” vadanti, taṃ na yujjati. Pālīaruḷhavaseneva pālīyaṃ vuttanti adhippetatthassa āpajjanato. Tasmā yathāvuttanayeneva attho gahetabboti. “**Vuttanti** vā amhehipi idha vattabbanti attho. Evañhi tadā aññāyapi parisāya vijjamānabhāvadassanatthaṃ evaṃ vuttaṃ, pālīyamāruḷhavasena pana aññathāpi idha vattabbanti adhippāyo yutto”ti vadanti.

Idāni “tatrāpi suda”ntiādi pālīyā sambandhaṃ dassetuṃ “**evaṃ vāsaṃ upagato panā**”tiādi vuttaṃ. Parivāretvā nisīno hotīti sambandho. Kucchitaṃ kattabbanti **kukatam**, tassa bhāvo **kukkuccam**, kucchitakiriyā, ito cito ca cañcalananti attho, hatthassa kukkuccaṃ tathā. “**Sā hī**”tiādinā tathābhūtātāya kāraṇaṃ dasseti. **Nivātetī** vātavirahitaṭṭhāne. Yathāvuttadosābhāvena **niccalā**. **Tam vibhūtīnti** tādisaṃ sobhaṃ. **Vippalapantīti** sativossaggavasena vividhā lapanti. **Nillālita jivhāti** ito cito ca nikkhantajivhā. **Kākacchamānāti** kākānaṃ saddasadiṣaṃ saddaṃ kurumānā. **Gharugharupassāsinoti** gharugharuiti saddaṃ janetvā passasantā. **Issāvasenāti** yathāvuttehi dvīhi kāraṇehi usūyanavasena. “**Sabbaṃ vattabba**”nti iminā “ādipeyyālanayoya”nti dasseti.

3. Sammā pahonti taṃ taṃ kammanti **sampahulā**, bahavo, tenāha “**bahukāna**”nti. Sabbantimena paricchedena catuvaggasaṅgheneva vinayakammassa kattabbattā “**vinayapariyāyenā**”tiādi vuttaṃ. **Tayo janāti** cesa upalakkhaṇaniddeso dvinnampi sampahulattā. Tattha tattha tathāyevāgatattā “**suttantapariyāyenā**”tiādimāha. Taṃ taṃ pālīyā āgatavohāravasena hi ayaṃ bhedo. Tayo janā tayo eva nāma, tato paṭṭhāya uttari catupañcajanādikā sampahulāti attho. **Tatoti** cāyaṃ mariyādāvadhi.

Maṇḍalamāloti anekatthapavattā samaññā, idha pana īdisāya evāti niyamento āha “**katthacī**”tiādi. **Kaṇṇikā** vuccati kūṭaṃ. **Haṃsavatṭakacchannenā**ti haṃsamaṇḍalākārachannena. Tadeva channaṃ aññattha “supaṇṇavaṅkacchadana”nti vuttaṃ. Kūṭena yutto agāro, soyeva sālāti **kūṭāgārasālā**. **Thambhapantiṃ parikkhipivā**ti thambhamālaṃ parivāretvā, parimaṇḍalākārena thambhapantiṃ katvāti vuttaṃ hoti. **Upaṭṭhānasālā** nāma payirupāsanasālā. Yattha upaṭṭhānamattaṃ karonti, na ekarattadirattādivasena nisīdanaṃ, idha pana tathā katā nisīdanasālāyevāti dasseti “**idha panā**”tiādinā. Teneva pāliyaṃ “sannipattitāna” nṭveva avatvā “sannisinnāna”ntipi vuttaṃ. Mānitabboti **mālo**, mīyati pamīyatīti vā **mālo**. Maṇḍalākārena paṭicchanno māloti **maṇḍalamālo**, anekakoṇavanto paṭissayaviseso. “**Sannisinnāna**”nti **nisajjanavasena** vuttaṃ, **nisajjanavasena** vā “**sannisinnāna**”nti samvaṇṇetabbapadamajjhāharitvā sambandho. Iminā nisīdanairiyāpathaṃ, kāyasāmaggīvasena ca samodhānaṃ sandhāya padadvayamattaṃ vuttanti dasseti. **Saṅkhiyā vuccati kathā** sammā khiyanato kathanato. **Kathādhhammoti** kathāsabhāvo, upaparikkhā vidhīti keci.

“**Acchariya**”ntiādi tassa rūpadassananti āha “**katamo pana so**”tiādi. Soti kathādhhammo. “Nīyatīti **nayo**, attho, saddasatthaṃ anugato nayo **saddanayo**”ti (dī. ni. ṭi. 1.3) **ācariyadhammapālattherena** vuttaṃ. Nīyati attho etenāti vā **nayo**, upāyo, saddasatthe āgato nayo atthagahaṇūpāyo **saddanayo**. Tattha hi anabhiṇhavuttike acchariya-saddo icchito ruḥhivasena. Tenevāha “**andhassa pabbatārohaṇaṃ viyā**”tiādi. Tassa hi tadārohaṇaṃ na niccaṃ, kadāciyeva siyā, evamidampi. Accharāyoggaṃ **acchariyaṃ** niruttinayena yoggasaddassa lopato, taddhitavasena vā ṇiyapaccayassa vicitravuttito, so pana porāṇaṭṭhakathāyameva āgatattā “**aṭṭhakathānayo**”ti vutto. Pubbe abhūtanti **abhūtapubbaṃ**, etena na bhūtaṃ abhūtanti nibbacaṇaṃ, bhūta-saddassa ca aṭṭatthaṃ dasseti. **Yāvañcidanti** sandhivasena niggaḥitāgamoti āha “**yāva ca ida**”nti, etassa ca “suppaṭividditā”ti etena sambandho. **Yāva cayattakaṃ idaṃ** ayaṃ nānādhimuttikatā suppaṭividditā, taṃ “ettakamevā”ti na sakkā amhehi paṭivijjhitaṃ, akkhātuñcāti sapāṭhasesattho. Tenevāha “**tena suppaṭividditatāya appameyyattaṃ dasseti**”ti.

“**Bhagavatā**”tiādīhi padehi samānādhikaraṇabhāvena vuttattā **tenā**ti ettha **ta**-saddo sakatthapaṭiniddeho, tasmā yena abhisambuddhabhāvena bhagavā pakato samāno supākaṭo nāma hoti, tadabhisambuddhabhāvaṃ saddhiṃ āgamanapaṭipadāya tassa atthabhāvena dassento “**yo so**”tiādimāha. Na hettha so pubbe vutto atthi, yo attho tehi therehi ta-saddena parāmasitabbo bhaveyya. Tasmā yathāvuttagaṇasāṅkhātāṃ sakatthaṃyevesa padhānabhāvena parāmasatīti daṭṭhabbaṃ. **Anuttaraṃ sammāsambodhi**nti aggamaḡgañānapadaṭṭhānaṃ anāvaraṇañānaṃ, anāvaraṇañānapadaṭṭhānañca aggamaḡgañānaṃ. Tadubhayañhi sammā aviparītaṃ sayameva bujjhati, sammā vā pasatṭhā sundaraṃ bujjhatīti **sammāsambodhi**. Sā pana buddhānaṃ sabbagaṇasampattiṃ deti abhiseko viya rañño sabbalokissariyabhāvaṃ, tasmā “anuttarā sammāsambodhi”ti vuccati. **Abhisambuddhoti** abbaññāsi paṭivijjhi, tena tādīsena bhagavatāti attho. Satipi ñāṇadassanānaṃ idha paññāvevacanabhāve tena tena vīsesena nesaṃ visayavisesappavattiṃ dassento “**tesaṃ tesaṃ sattāna**”ntiādimāha. Ettha hi paṭhamamatthaṃ asādhāraṇañāṇavasena dasseti. Āsayānusayañāṇena **jānatā** sabbaññūtānāvaraṇañāṇehi **passatā**ti attho.

Dutiyaṃ vijjattayavasena. **Pubbenivāsādīhī**ti pubbenivāsāsavakkhayañāṇehi. Tatiyaṃ abhiññānāvaraṇañāṇavasena. Abhiññāpariyāpannepi “**tīhi vijjāhī**”ti tāsāṃ rāsibhedadassanattaṃ vuttaṃ. Anāvaraṇañāṇasāṅkhātēna **samantacakkhunā** passatāti attho. Catutthaṃ sabbaññūtāññānamāmsacakkhuvasena. **Paññāyā**ti sabbaññūtāññāṇena. **Kuṭṭassa** bhittiyā **tiro** paraṃ, anto vā, tadādīsu gatāni. **Ativisuddhenā**ti ativiya visuddhena pañcavaṇṇasamannāgatena sunīlapāsādikaakkhilomasamalaṅkatena rattiñceva divā ca samantā yojanaṃ passantena **māmsacakkhunā**. Pañcamaṃ paṭivedhadesaññāṇavasena. “**Attahitasādhikāyā**”ti ekamsato vuttaṃ, pariyaṃyato panesā parahitasādhikāpi hoti. Tāya hi dhammasabhāvapaṭicchādakakilesasamugghātāya desanāññādi sambhavati. **Paṭivedhapaññāyā**ti ariyamaggapaññāya. Vipassanāsahagato samādhi padaṭṭhānaṃ āsannakāraṇametissāti **samādhipadaṭṭhānā**, tāya. **Desanāpaññāyā**ti desanākkiccanippādakena sabbaññūtāññāṇena. **Arīnanti** kilesārīnaṃ, pañcamārānaṃ vā, sāsanaṃpaccatthikānaṃ vā aññatitthiyānaṃ. Tesaṃ hananaṃ pāṭihāriyehi abhibhavanaṃ

appaṭibhānatākaraṇaṃ, ajjupekkhanañca majjhimapaṇṇāsake pañcamavagge saṅgītaṃ **caṅkīsutta**ñcetta (ma. ni. 2.422) nidassanaṃ, etena arayo hatā anenāti niruttinayena padasiddhimāha. Ato nāvacaṇassa tābyappadeso mahāvisayenāti daṭṭhabbaṃ. Apica arayo hanatīti antasaddena padasiddhi, ikārassa ca akāro. Paccayādīnaṃ sampadānabhūtānaṃ, tesam vā paṭiggahaṇaṃ, paṭiggahitaṃ vā arahatīti arahanti dasseti “**paccayādīnañca arahattā**”ti iminā. **Sammā**ti aviparītaṃ. **Sāmañcā**ti sayameva, aparaneyyo hutvāti vuttaṃ hoti. Kathaṃ panettha “sabbadhammāna”nti ayaṃ viseso labbhatīti? Sāmaññajotanāya visese avatṭhānato, visesatthinā ca visesassa anupayojetabbato yayjevam “dhammāna”nti visesovānupayojito siyā, kasmā sabbadhammānanti ayamatto anupayojīyatīti? Ekadesassa aggahaṇato. Padesaggahaṇe hi asati gahetabbassa nippadesatā viññāyati yathā “dikkhito na dadātī”ti, esa nayo īdisesu.

Idāni ca catūhi padehi catuvesārājivasena attanā adhippetataraṃ chaṭṭhamatthaṃ dassetaṃ “**antarāyikadhamme vā**”tiādi vuttaṃ. Tathā hi tadeva nigamaṇaṃ karoti “**eva**”ntiādinā. Tattha antarāyakaradhammañāṇena **jānatā**, niyyānikadhammañāṇena **passatā**, āsavakkhayañāṇena **arahatā**, sabbaññutaññāṇena **sammāsambuddhena**āti yathākkamaṃ yojetabbam. Anattacaraṇena kilesā eva arayoti **kilesārayo**, tesam **kilesārīnaṃ**. Etthāha – yassa ñāṇassa vasena sammā sāmañca sabbadhammānaṃ buddhattā bhagavā sammāsambuddho nāma jāto, kiṃ panidaṃ ñāṇaṃ sabbadhammānaṃ bujjanavasena pavattamaṇaṃ sakimyeva sabbasmiṃ visaye pavattati, udāhu kamenāti. Kiñcetta – yadi tāva sakimyeva sabbasmiṃ visaye pavattati, evaṃ sati atītānāgatapaccuppannaajhattabahiddhādibhedabhinnānaṃ saṅkhatadhammānaṃ, asaṅkhatasammuditdhammānañca ekajjhaṃ upaṭṭhāne dūrato cittapaṭaṃ pekkhantassa viya paṭibhāgenāvabodho na siyā, tathā ca sati “sabbe dhammā anattā”ti (a. ni. 3.137; dha. pa. 279; mahāni. 27; cūḷani. 8, 10; netti. 5) vipassantānaṃ anattākārena viya sabbe dhammā anirūpitarūpena bhagavato ñāṇavisayā hontīti āpajjati. Yepi “sabbañeyyadhammānaṃ ṭhitilakkhaṇavisayaṃ vikapparahitaṃ sabbakālaṃ buddhānaṃ ñāṇaṃ pavattati, tena te ‘sabbavidū’ti vuccanti. Evañca katvā –

‘Gacchaṃ samāhito nāgo, ṭhito nāgo samāhito;
Seyyaṃ samāhito nāgo, nisinnopi samāhito’ti. (a. ni. 6.43); –

Idampi sabbadā ñāṇappavattidīpakam aṅguttarāgame nāgopamasuttavacaṇaṃ suvuttaṃ nāma hotī’ti vadanti, tesampi vāde vuttadosā nātivatti. Ṭhitilakkhaṇārammaṇatāya ca atītānāgatadhammānaṃ tadabhāvato ekadesavisayameva bhagavato ñāṇaṃ siyā, tasmā sakiññeva sabbasmiṃ visaye ñāṇaṃ pavattatīti na yujjati. Atha kamena sabbasmiṃ visaye ñāṇaṃ pavattati, evampi na yujjati. Na hi jātibhūmisabhāvādivasena, disādesakālādivasena ca anekabhedabhinne ñeyye kamena gayhamāne tassa anavasesapaṭivedho sambhavati apariyantabhāvato ñeyyassa. Ye pana “atthassa avisaṃvādanato ñeyyassa ekadesaṃ paccakkhaṃ katvā sesepi evanti adhimuccitvā vavatthāpanena sabbaññū nāma bhagavā jāto, tañca ñāṇaṃ na anumānikaṃ nāma saṃsayābhāvato. Saṃsayānubaddhañhi ñāṇaṃ loke anumānika”nti vadanti, tesampi taṃ na yuttameva. Sabbassa hi appaccakkhabhāve atthāvisaṃvādanena ñeyyassa ekadesaṃ paccakkhaṃ katvā sesepi evanti adhimuccitvā vavatthāpanasseva asambhavato tathā asakkuṇeyyattā ca. Yañhi sesaṃ, tadapaccakkhameva, atha tampi paccakkhaṃ, tassa sesabhāvo eva na siyā, apariyantabhāvato ñeyyassa tathāvavatthitumeva na sakkāti? Sabbametam akāraṇaṃ. Kasmā? Avisayavicāraṇabhāvato. Vuttañhetam bhagavatā “buddhānaṃ bhikkhave, buddhavisayo acinteyyo na cintetabbo, yaṃ cinto ummādassa vighātassa bhāgī assā”ti (a. ni. 4.77) idam panettha sanniṭṭhānaṃ – yaṃ kiñci bhagavatā ñātum icchitam, sakalamekadeso vā, tattha tattha appaṭihatavuttitāya paccakkhato ñāṇaṃ pavattati nicasamādhānañca vikkhepābhāvato, ñātum icchitassa ca sakalassa avisayabhāve tassa ākaṅkhāpaṭibaddhavuttitā na siyā, ekanteneva sā icchitabbā, sabbe dhammā buddhassa bhagavato āvajjanapaṭibaddhā ākaṅkhāpaṭibaddhā manasikārapaṭibaddhā cittuppādapaṭibaddhāti (mahāni. 69, 156; cūḷani. 85; paṭi. ma. 3.5) vacanato. Atītānāgatavisayampi bhagavato ñāṇaṃ anumānāgamatakkagahaṇavirahitattā paccakkhameva.

Nanu ca etasmimpi pakkhe yadā sakalam ñātum icchitam, tadā sakimyeva sakalavisayatāya anirūpitarūpena bhagavato ñāṇaṃ pavatteyyāti vuttadosā nātivattiyevāti? Na, tassa visodhitattā. Visodhito

hi so buddhavisayo acinteyyoti. Aññathā pacurajanaññāsamānavuttitāya buddhānaṃ bhagavantānaṃ ñāṇassa acinteyyā na siyā, tasmā sakaladhammārammaṇampi taṃ ekadhammārammaṇaṃ viya suvavatthāpīteyeva te dhamme katvā pavattatīti idamettha acinteyyaṃ, “yāvatakaṃ neyyaṃ, tāvatakaṃ ñāṇaṃ. Yāvatakaṃ ñāṇaṃ, tāvatakaṃ neyyaṃ. Neyyapariyantikaṃ ñāṇaṃ, ñāṇapariyantikaṃ neyyaṃ. Neyyaṃ atikkamitvā ñāṇaṃ nappavattati, ñāṇaṃ atikkamitvā neyyapatho natthi. Aññamaññapariyantaṭṭhāyino te dhammā, yathā dvinnaṃ samuggapaṭalānaṃ sammā phusitānaṃ heṭṭhimaṃ samuggapaṭalaṃ uparimaṃ nātivattati, uparimaṃ samuggapaṭalaṃ heṭṭhimaṃ nātivattati. Aññamaññapariyantaṭṭhāyino, evameva buddhassa bhagavato neyyaṅca ñāṇaṅca aññamaññapariyantaṭṭhāyino...pe... te dhammā”ti (mahāni. 69, 156; cūḷani. 85; paṭi. ma. 3.5) evamekajjhaṃ, viṣuṃ, sakiṃ, kamena vā icchānurūpaṃ pavattassa tassa ñāṇassa vasena sammā sāmāñca sabbadhammānaṃ buddhattā bhagavā sammāsambuddho nāma jātoti.

Ayaṃ panettha aṭṭhakathāmuttako nayo – ṭhānāṭhānādīni chabbisayāni chahi ñāṇehi **jānatā**, yathākammūpage satte cutūpapātadibbacakkuññāṇehi **passatā**, savāsanānaṃāsavānaṃ āsavakkhayaññāṇena khīṇattā **arahatā**, jhānādīdhamme saṃkilesavodānavasena sāmānyeva aviparītāvabodhato **sammāsambuddhena**, evaṃ dasabalaññāvasena catūhākārehi thomitena. Apica tīsu kālesu appaṭihataññāṇatāya **jānatā**, tiṇṇampi kammānaṃ ñāṇānuparivattito nisammakāritāya **passatā**, davādīnaṃ channamabhāvasādhikāya pahānasampadāya **arahatā**, chandādīnaṃ channamahānihetubhūtāya aparikkhayapaṭibhānasādhikāya sabbaññūtāya **sammāsambuddhena**, evaṃ aṭṭhārasāveṇīkabuddhadhamavasena (dī. ni. aṭṭha. 3.305) catūhākārehi thomitenāti evamādinā tesam tesam ñāṇadassanapahānabodhanatthehi saṅgahitānaṃ buddhaguṇānaṃ vasena yojanā kātabbāti.

Catavesārajjam sandhāya “**catūhākārehi**”ti vuttaṃ. “**Thomitenā**”ti etena imesaṃ “bhagavatā”ti padassa visesanataṃ dasseti. Yadihi hīnapañītabhedena duvidhāva adhimutti pāliyaṃ vuttā, pavattiākārasena pana anekabhedabhinnāvāti āha “**nānādhimuttikatā**”ti. Sā pana adhimutti ajjhāsayaḍhātuyeva, tadapi tathā tathā dassanaṃ, khamanaṃ, rocanañcāti atthaṃ viññāpeti “**nānajjhāsayatā**”ti iminā. Tathā hi vakkhati “nānādhimuttikatā nānajjhāsayatā nānādiṭṭhikatā nānakkhantitā nānārucitā”ti. “Yāvañcida”nti etassa “suppaṭivīditā”ti iminā sambandho. Tattha ca **idanti** padapūraṇamattaṃ, “**nānādhimuttikatā**”ti etena vā padena samānādhikaraṇaṃ, tassattho pana pākāṭoyevāti āha “**yāva ca suṭṭhu paṭivīditā**”ti.

“**Yā ca aya**”ntiādinā dhātusaṃyuttapāliṃ dassento tadeva saṃyuttaṃ manasī karitvā tesam avaṇṇavaṇṇabhāsanena saddhiṃ ghaṭetvā therānamayaṃ saṅkhiyadhammo udapādīti dasseti. Ato **assa** bhagavato dhātusaṃyuttadesanāyena tāsam **suppaṭivīditabhāvaṃ** samatthanasena **dassetuṃ** “**ayaṃ hi**”tiādimāhāti attho daṭṭhabbo. Suppaṭivīditabhāvasamatthanañhi “**ayaṃ hi**”tiādivacanaṃ. Tattha yā ayaṃ nānādhimuttikatā...pe... rucitāti sambandho. **Dhātusoti** ajjhāsayaḍhātuyā. **Saṃsandantīti** sambandhenti viśāsenti. **Samentīti** sammā, saha vā bhavanti. “**Hīnādhimuttikā**”tiādi tathābhāvavibhāvanaṃ. **Atītampi addhānanti** atītasmiṃ kāle, accantasāmyoge vā etaṃ upayogavacanaṃ. **Nānādhimuttikatā**-padassa **nānajjhāsayatāti** atthavacanaṃ. **Nānādiṭṭhi...pe... rucitāti** tassa sarūpadassanaṃ. Sassaṭādīladdhivasena **nānādiṭṭhikatā**. Pāpācārakalyāṇācārādīpakativasena **nānakkhantitā**. Pāpicchāappicchādivasena **nānārucitā**. **Nāliyāti** tumbena, ālhakena vā. **Tulāyāti** mānena. **Nānādhimuttikatāññānanti** cettha sabbaññūtaññāṇameva adhippetam, na dasabalaññānanti āha “**sabbaññūtaññāṇenā**”ti. Evaṃ **ācariyadhammapālattherena** (dī. ni. ṭī. 1.3) vuttaṃ, abhidhammaṭṭhakathāyaṃ, dasabalasuttaṭṭhakathāsu (ma. ni. aṭṭha. 1.149; a. ni. aṭṭha. 3.10.21; vibha. aṭṭha. 831) ca evamāgataṃ.

Paravādī panāha “dasabalaññānaṃ nāma pāṭiyekkaṃ natthi, sabbaññūtaññāṇassevāyaṃ pabhedo”ti, taṃ tathā na daṭṭhabbaṃ. Aññameva hi dasabalaññānaṃ, aññaṃ sabbaññūtaññānaṃ. Dasabalaññāṇaṃhi sakakiccameva jānāti, sabbaññūtaññānaṃ pana tampi tato avasesampi jānāti. Dasabalaññāṇesu hi paṭṭhamaṃ kāraṇākāraṇameva jānāti, dutiyaṃ kammantaravipākantameva, tatiyaṃ kammāparicchedameva, catutthaṃ dhātunānattakāraṇameva, pañcamaṃ sattānamajjhāsayaḍhimitimeva, chaṭṭhaṃ indriyānaṃ tikkhamudubhāvameva, sattamaṃ jhānādīhi saddhiṃ tesam saṃkilesādimeva,

aṭṭhamam pubbenivutthakkhandhasantatimeva, navamam sattānam cutipaṭisandhimeva, dasamam saccaparicchadameva, sabbaññutaññānam pana etehi jānibbañca tato uttariñca jānāti, etesam pana kiccaṃ na sabbam karoti. Tañhi jhānam hutvā appetuṃ na sakkoti, iddhi hutvā vikubbituṃ na sakkoti, maggo hutvā kilese khetuṃ na sakkoti. Apica paravādī evam pucchitabbo “dasabalaññānam nāma etaṃ savitakkasavicāram avitakkavicāramattaṃ avitakkaavicāram, kāmāvacaram rūpāvacaram arūpāvacaram, lokiyam lokuttara”nti. Jānanto paṭipāṭiyā satta ñāṇāni “savitakkasavicārāni”ti vakkhati, tato parāni dve “avitakkaavicārāni”ti vakkhati, āsavakkhayaññānam “siyā savitakkasavicāram, siyā avitakkavicāramattaṃ, siyā avitakkaavicāra”nti vakkhati, tathā paṭipāṭiyā satta kāmāvacarāni, tato param dve rūpāvacarāni, avasāne ekaṃ “lokuttara”nti vakkhati, sabbaññutaññānam pana savitakkasavicārameva, kāmāvacarameva, lokiyamevāti. Iti aññadeva dasabalaññānam, aññam sabbaññutaññānanti, tasmā pañcamabalaññānasāṅkhātena nānādhimuttikatāññānena ca sabbaññutaññānena ca viditāti attho veditabbo. Ca-kāropi hi potthakesu dissati. **Sāti** yathāvuttā nānādhimuttikatā. **“Dvepi nāmā”**tiādina yathāvuttasuttasattham saṅkhepena dassetvā **“imesu cāpi”**tiādina tassa saṅkhiyadhammassa tadabhisambandhatam āvi karoti. **Iti ha meti** ettha evamsaddatthe **iti**-saddo, **ha**-kāro nipātamattaṃ, āgamo vā. Sandhivasena ikāralopo, akārādeso vāti dasseti **“evam ime”**ti iminā.

4. **“Viditvā”**ti ettha pakatiyatthabhūtā vijānanakiriya sāmāññena abhedavatīpi samānā taṃtaṃkaraṇayogyatāya anekappabhedāti dassetuṃ **“bhagavā hī”**tiādi vuttaṃ. **Vatthūnīti** gharavatthūni. **“Sabbaññutaññānena disvā aññāsī”**ti ca vohāravacanamattametaṃ. Na hi tena dassanato aññam jānam nāma natthi. Tadidaṃ ñānam āvajjanapaṭibaddham ākaṅkhāpaṭibaddham manasikārapaṭibaddham cittuppādapaṭibaddham hutvā pavattati. Kiṃ nāma karonto bhagavā tena ñānena āvajjanādiapaṭibaddhena aññāsīti sotūnamatthassa suviññāpanattham parammukhā viya codanam samuṭṭhāpeti **“kiṃ karonto aññāsī”**ti iminā, pacchimayāmakiccaṃ karonto taṃ ñānam āvajjanādiapaṭibaddham hutvā tena tathā aññāsīti vuttaṃ hoti. Sāmāññasmiṃ satī visesavacanam sātthakam siyāti anuyogenāha **“kiccañcanāmeta”**ntiādi. **Arahattamaggena samugghātam kataṃ** tassa samuṭṭhāpakakilesasamugghātanena, yato **“natthi abyāvaṭamano”**ti aṭṭhārasasu buddhadhammesu vuccati. Niratthako cittasamudācāro natthīti hettha attho. Evampi vuttānuyogo tadavatthoyevāti codanamapaneti **“taṃ pañcavidha”**ntiādina. Tattha purimakiccadvayam divasabhāgavasena, itarattayam rattibhāgavasena gahetabbaṃ tathāyeva vakkhamānattā.

“Upaṭṭhākānuggahaṇattham, sarīraphāsukatthañcā”ti etena anekakappasamupacitapuññasambhārajanitam bhagavato mukhavaram duggandhādidosam nāma natthi, tadubhayatthameva pana mukhadhovanādīni karotīti dasseti. Sabbopi hi buddhānam kāyo bāhirabbhantarehi malehi anupakkiliṭṭho sudhotamaṇi viya hoti. **Vivittāsaneti** phalasaṃpattīnāmanurūpe vivekānubrūhanāsane. **Vītināmetvāti** phalasaṃpattīhi vītināmanam vuttaṃ, tampi na vivekaninnatāya, paresaṅca diṭṭhānugati āpajjanattham. Surattadupaṭṭam antaravāsakam viharānivaṣanaparivattanavasena nivāsetvā vijjulatāsadisam kāyabandhanam bandhitvā meghavaṇṇam sugatacīvaram pārupitvā selamayapattam ādayāti adhippāyo. Tathāyeva hi tattha tattha vutto. **“Kadāci ekako”**tiādi tesam tesam vineyyānam vinayanānukūlam bhagavato upasaṅkamanadassanam. **Gāmam vā nigamam vāti** ettha **vā**-saddo vikappanatto, tena nagarampi vikappeti. Yathārucci vattamānehi anekehi paṭihāriyehi pavisatīti sambandho.

“Seyyathida”ntiādina pacchimapakkaṃ vitthāreti. **Seyyathidanti** ca taṃ katamanti atthe nipāto, idaṃ vā sappāṭihīrapavisanam katamanti paṭṭati. **Mudugatavātāti** mudubhūtā, mudubhāvena vā gatā vātā. **Udakaphusitānīti** udakabindūni. **Muñcantāti** osiñcantā. **Reṇuṃ vūpasamētvāti** rajam sannisīdāpetvā upari **vitānam hutvā tiṭṭhanti** caṇḍa-vātātapa-himapātādi-haraṇena vitānakiccanipphādakattā, tato tato himavantādisu pupphūpagarukkhatō upasaṃharitvāti atthassa viññāyamānattā tathā na vuttaṃ. Samabhāgakarāṇamattena **onamanti, unnamanti** ca, tatoyeva **pādanikkhepasamaye samāva bhūmi hoti**. Nidassanamattañcetam sakkharakathalakaṅṭhakasaṅkukalālādiapagamanassāpi sambhavato, tañca suppatiṭṭhitapādātālakkhaṇassa nissandaphalam, na iddhinimmānam. **Padumapupphāni vāti** ettha **vā**-saddo vikappanatto, tena **“yadi yathāvuttanayena samā bhūmi hoti, evam sati tāni na paṭiggaṇhanti, tathā pana asatiyeva paṭiggaṇhanti”**ti

bhagavato yathārucci pavattanaṃ dasseti. Sabbadāva bhagavato gamaṇaṃ paṭhamaṃ dakkhiṇapāduddharaṇasaṅkhātānubyañjanapaṭimaṇḍitanti āha “**ṭhapitamatte dakkhiṇapāde**”ti. Buddhānaṃ sabbadakkhiṇatāya tathā vuttanti **ācariyadhammapālatthero**,(dī. ni. 1.4) **ācariyasāriputtatthero** (a. ni. aṭṭha. 1.53) ca vadati, sabbesaṃ uttamatāya evaṃ vuttanti attho. Evaṃ sati uttamapurisānaṃ tathāpakatitāyāti āpajjati. Ṭhapitamatte nikkhamitvā dhāvanti sambandho. Idañca yāvadeva vineyyajanavinayanattham satthu pāṭihāriyanti tesam dassanaṭṭhānaṃ sandhāya vuttaṃ. “**Chabbaṇṇarasmiyo**”ti vatvāpi “**suvaṇṇarasapiṇjarāni viyā**”ti vacanaṃ bhagavato sarīre pītābhāya yebhuyyatāyāti daṭṭhabbaṃ. “**Rasa**-saddo cettha udakapariyāyo, **piṇjara**-saddo hemavaṇṇapariyāyo, suvaṇṇajaladhārā viya suvaṇṇavaṇṇānīti attho”ti (sāratta. 1. buddhāciṇṇakathā.22) **sāratthadīpaniyaṃ** vuttaṃ. **Pāsādakūṭāgārādīni** tesu tesu gāmanigamādīsu saṃvijjamānāni **alaṅkarontiyo** hutvā.

“**Tathā**”tiādīnā sayameva dhammatāvasena tesam saddakaraṇaṃ dasseti. Tadā kāyaṃ upagacchantīti **kāyūpagāni**, na yattha katthaci ṭhitāni. “**Antaravīthi**”nti iminā bhagavato piṇḍāya gamaṇānurūpavīthiṃ dasseti. Na hi bhagavā loluppacārapīṇḍacāriko viya yattha katthaci gacchati. Ye paṭhamaṃ gatā, ye vā tadanucchavikaṃ piṇḍapātaṃ dātum samatthā, te **bhagavatopi pattam** gaṇhantīti veditabbaṃ. **Paṭimānentīti** patissamānasā pūjenti, bhagavantaṃ vā paṭimānāpentī paṭimānantaṃ karonti. Vohāramattañcetaṃ, bhagavato pana apaṭimānānā nāma natthi. **Cittasantānānīti** atīte, etarahi ca pavattacittasantānāni. Yathā keci arahatte paṭiṭṭhahanti, tathā dhammaṃ desetīti sambandho. **Keci pabbajitvāti** ca arahattasamāpannānaṃ pabbajjāsāṅkhepagatadassanaṭṭhānaṃ, na pana gihīnaṃ arahattasamāpannatāpaṭikkhepanatthānaṃ. Ayañhi arahattappattānaṃ gihīnaṃ sabhāvo, yā tadaheva pabbajjā vā, kālaṃ kiriyāvāti. Tathā hi vuttaṃ āyasmataṃ **nāgasenattherena** “visamaṃ mahārāja, gihilīṅgaṃ, visame liṅge liṅgadubbalaṭāya arahattaṃ patto gihī tasmīmyeva divase pabbajati vā parinibbāyati vā neso mahārāja, doso arahattassa, gihilīṅgasseveso doso yadidaṃ liṅgadubbalaṭā”ti (mi. pa. 5.2.2) sabbam vattabbaṃ. Ettha ca sappāṭihīrappavesanasambandheneva mahājanānuggahaṇaṃ dassitaṃ, appāṭihīrappavesanena ca pana “te sunivatthā supārutā”tiādivacanaṃ yathārahaṃ sambandhitvā mahājanānuggahaṇaṃ atthato vibhāvetabbaṃ hoti. Tampi hi purebhattakiccamevāti. Upaṭṭhānasālā cettha **maṇḍalamālo**. **Tattha gantvā maṇḍalamāleti** idha pāṭho likhito. “Gandhamaṇḍalamāle”ti (a. ni. aṭṭha. 1.53) **manorathapūraṇiyā** dissati, taṭṭikāyañca “catujjātiyagandhena paribhaṇḍe maṇḍalamāle”ti vuttaṃ. **Gandhakuṭim pavisatīti** ca pavisanakiriyāsambandhatāya, tassamīpatāya ca vuttaṃ, tasmā pavisitum gacchatīti attho daṭṭhabbo, na pana anto tiṭṭhatīti. Evañhi “atha kho bhagavā”tiādivacanaṃ (dī. ni. 1.4) sūpapannaṃ hoti.

Atha khoti evaṃ gandhakuṭim pavisitum gamaṇakāle. **Upaṭṭhāneti** samīpapadesa. “**Pāde pakkhāletvā pādapīṭhe ṭhatvā bhikkhusaṅghaṃ ovadati**”ti ettha pāde pakkhālentova pādapīṭhe tiṭṭhanto ovadati veditabbaṃ. Etadatthaṃyeva hi bhikkhūnaṃ bhattakiccapariyosānaṃ āgamayamāno nisīdi. **Dullabhā sampattīti** satipi manussattaṭṭhābhe patirūpadesavāsāndriyāvekallasaddhāpaṭilābhādayo sampattisaṅkhātā guṇā dullabhāti attho. Potthakesu pana “dullabhā saddhāsampattī”ti pāṭho dissati, so ayuttova. **Tatthāti** tasmīṃ pādapīṭhe ṭhatvā ovadanakāle, tesu vā bhikkhūsu, rattiyaṃ vasanaṃ ṭhānaṃ **rattitṭhānaṃ**, tathā **divaṭṭhānaṃ**. “**Keci**”tiādi tabbivaraṇaṃ. **Cātumahārājikabhavananti** cātumahārājikadevaloke suññavimānāni sandhāya vuttaṃ. Esa nayo **tāvatiṃsabhavanādīsūpi**. Tato bhagavā gandhakuṭim pavisitvā pacchābhattaṃ tayo bhāge katvā paṭhamabhāge sace ākaṅkhati, dakkhiṇena passena sīhaseyyaṃ kappeti, sace nākaṅkhati, buddhāciṇṇaṃ phalasaṃpattim saṃpajjati, atha yathākālaparicchedaṃ tato vuṭṭhahitvā dutiyabhāge pacchimayāmassa tatiyakoṭṭhāse viya lokaṃ voloketi veneyyānaṃ ṇāṇaparipākaṃ passitum, tenāha “**sace ākaṅkhati**”tiādi. **Sīhaseyyanti**ādīnamattho heṭṭhā vuttova. Yañhi apubbaṃ padaṃ anuttānaṃ, tadeva vaṇṇayissāma. Sammā assāsītābhoti gāhāpanavasena upatthambhitābhoti **samassāsito**. Tādiso kāyo yassāti tathā. Dhammassavanattham **sannipatati**. Tassā parisāya cittācāraṃ ṇatvā katabhāvaṃ sandhāyāha “**sampattaparīsāyaanurūpena pāṭihāriyenā**”ti. Yattha dhammaṃ saha bhāsanti, sā **dhammasabhā** nāma. **Kālayuttanti** “imissā velāya imassa evaṃ vattabba”nti taṃtaṃkālanurūpaṃ. **Samayayuttanti** tasseva vevacanaṃ, aṭṭhuppattianurūpaṃ vā **samayayuttaṃ**. Atha vā **samayayuttanti** hetudāharaṇehi yuttaṃ. Kālena sāpadesaṃhi bhagavā dhammaṃ deseti. **Kālaṃ veditvā parisam**

uyyojeti, na yāva samandhakārā dhammaṃ desetīti adhippāyo. “Samayaṃ viditvā parisam uyyojesī”tipi katthaci pariyāyavacanapāṭho dissati, so pacchā pamādalikhito.

Gattānīti kāyoyeva anekāvayavattā vutto. “**Utum gaṇhāpetī**”ti iminā utugaṇhāpanatthameva osiñcanaṃ, na pana malavikkhālanatthanti dasseti. Na hi bhagavato kāye rajojallaṃ upalimpatīti. Catujjātikena gandhena paribhāvitā kuṭī **gandhakuṭī**. Tassā parivenaṃ tathā. Phalasaṃpattīhi **muhuttaṃ paṭisallīno. Tato tatoti** attano attano rattiṭṭhānadivāṭhānato, upagantvā, samīpe vā ṭhānaṃ **upaṭṭhānaṃ**, bhajanaṃ sevananti attho. **Tatthāti** tasmim nisīdanaṭṭhāne, purimayāme vā, tesu vā bhikkhūsu.

Pañhākathanādivasena adhippāyaṃ sampādentō “**dasasahasalokadhātū**”ti evaṃ avatvā tassā anekāvayavasaṅghaṇattham **“sakaladasasahasalokadhātū**”ti vuttaṃ. Purebhattapacchābhattapurimayāmesu manussaparisābhāhullato okāsaṃ alabhitvā idāni majjhimayāmeyeva okāsaṃ labhamānā, bhagavatā vā katokāsatāya okāsaṃ labhamānāti adhippāyo. Kīdisaṃ pana pucchantīti āha “**yathābhisāṅkhatam antamaso caturakkharampī**”ti. **Yathābhisāṅkhatanti** abhisāṅkhatānurūpaṃ, tadanatikkamma vā, etena yathā tathā attano paṭibhānānurūpaṃ pucchantīti dasseti.

Pacchābhattakālassa tīsu bhāgesu paṭhamabhāge sīhaseyyākappanaṃ ekantaṃ na hotīti āha “**purebhattato paṭṭhāya nisajjāya pīlītassa sarīrassā**”ti. Teneva hi pubbe “sace ākaṅkhatī”ti tadā sīhaseyyākappanassa anibaddhatā vibhāvitā. **Kilāsubhāvo** kilamatho. Sarīrassa kilāsubhāvamocanattam caṅkamaṇa vītināmeti sīhaseyyaṃ kappetīti sambandho. **Buddhacakkhunāti** āsayānusayaindriyaparopariyattañānasāṅkhātena pañcamachāṭṭhabalabhūtena buddhacakkhunā. Tena hi lokavolokanabhāhullatāya tam “buddhacakkhū”ti vuccati, idañca pacchimayāme bhagavato bahulaṃ āciñṇavasena vuttaṃ. Appekadā avasiṭṭhabalañāṇehi, sabbaññutaññāṇeneva ca bhagavā tamattam sādheti.

“Pacchimayāmakiccaṃ karonto aññāsī”ti pubbe vuttamattham samatthento “**tasmim pana divase**”tiādimāha. Buddhānaṃ bhagavantānaṃ yattha katthaci vasantānaṃ idaṃ pañcavidham kiccaṃ avijahitameva hoti sabbakālam suppatiṭṭhitasatisampajaññattā, tasmā tadahepi tadavijahanabhāvadassanattam idha pañcavidhakiccapayojananti daṭṭhabbam. **Caṅkamanti** tattha caṅkamanānurūpaṭṭhānaṃ. Caṅkamamāno aññāsīti yojetabbam. Pubbe vutte atthadvaye pacchimattaññeva gahetvā “**sabbaññutaññāṇam ārabbhā**”ti vuttaṃ. Purimattho hi pakaraṇādhiगतattā suviññeyyoti.

“Atha kho bhagavā tesam bhikkhūnaṃ imaṃ saṅkhiyadhammaṃ viditvā yena maṅḍalamālo, tenupasaṅkamī”ti ayaṃ sāvasesapāṭho, tasmā etaṃ viditvā, evaṃ cintetvā ca upasaṅkamīti attho veditabboti dassetuṃ “**ñatvā ca panassā**”tiādi vuttaṃ. Tattha **assa etadahosīti** assa bhagavato etaṃ parivittakkaṇaṃ, eso vā cetaso parivittakko ahosi, līṅgavipallāsoyaṃ “etadagga”ntiādisu (a. ni. 1.188 ādayo) viya. **Sabbaññutaññāṇakiccaṃ na sabbathā pākaṭam. Nirantaranti** anupubbārocanavasena nibbivaraṃ, yathābhāsītassa vā ārocanavasena nibbisesaṃ. Bhāvanapūṃsakañcetaṃ. **Tam aṭṭhuppattim katvāti** tam yathārocitaṃ vacanaṃ imassa suttassa uppattikāraṇaṃ katvā, imassa vā suttassa desanāya uppannaṃ kāraṇaṃ katvātipi attho. **Attha**-saddo cettha kāraṇe, tena imassa suttassa aṭṭhuppattikaṃ nikkhepaṃ dasseti. **Dvāsaṭṭhiyā ṭhānesūti** dvāsaṭṭhiditṭhigataṭṭhānesu. **Appaṭivattiyanti** samaṇena vā brāhmaṇena vā devena vā mārena vā brahmunā vā kenaci vā lokasmim anivattiyaṃ. **Sīhanādaṃ nadantoti** seṭṭhanādasāṅkhātaṃ abhītanādaṃ nadanto. Yaṃ pana lokiyā vadanti –

“Uttarasmim pade byagghapuṅgavosabhakuñjarā;
Sīhasaddūlanāgādyā, pume seṭṭhatthagocarā”ti.

Tam yebhuyyavasenāti daṭṭhabbam. Sīhanādasadisam vā nādam nadanto. Ayamatto sīhanādasuttena (a.

ni. 6.64; 10.21) dīpetabbo. Yathā vā kesaro migarājā sahanato, hananato, ca “sīho”ti vuccati, evaṃ tathāgatopi lokadhammānaṃ sahanato, parappavādānaṃ hananato ca “sīho”ti vuccati. Tasmā sīhassa tathāgatassa nādaṃ nadantotipi attho daṭṭhabbo. Yathā hi sīho sīhabalena samannāgato sabbattha visārado vigatalomahaṃso sīhanādaṃ nadati, evaṃ tathāgatasīhopi tathāgatabalehi samannāgato aṭṭhasu parisāsu visārado vigatalomahaṃso “ime diṭṭhiṭṭhānā”tiādinā nayena nānāvidhadesanāvīlāsasampannaṃ sīhanādaṃ nadati. Yaṃ sandhāya vuttaṃ “sīhoti kho bhikkhave, tathāgatasetaṃ adhvacaṇaṃ arahato sammāsambuddhassa. Yaṃ kho bhikkhave, tathāgato parisāya dhammaṃ deseti, idamassa hoti sīhanādasmi”nti (a. ni. 10.21). “Ime diṭṭhiṭṭhānā”tiādikā hi idha vakkhamānadesanāyeva **sīhanādo**. Tesāṃ “vedanāpaccayā taṇhā”tiādinā vakkhamānanayena paccayākārassa samodhānampi veditabbaṃ. **Sineruṃ...pe... viya cāti** upamādvayena brahmajāladesaṇāya anaññasādhāraṇattā sudukkarataṃ dasseti. **Suvaṇṇakūṭeṇā**ti suvaṇṇamayapaharaṇopakaraṇavisesena. Ratananikūṭeṇa viya agāraṃ **arahattanikūṭeṇa** brahmajālasuttantaṃ niṭṭhapento, **nikūṭeṇā**ti ca niṭṭhānagatena accuggatakūṭeṇāti attho. Idañca arahattaphalapariyosānattā sabbaguṇānaṃ tadeva sabbesaṃ uttaritaranti vuttaṃ. Purimo pana **me**-saddo desanāpekkhoti parinibbutassāpi me sā desanā aparabhāge pañcavassasahassānīti attho yutto. Savanauggahaṇadhāraṇavācānādivasena paricayaṃ karonte, tathā ca paṭipanne nibbānaṃ sampāpikā bhavissatīti adhippāyo.

Yadaggena **yenāti** karaṇaniddeso, tadaggena **tenā** tipi daṭṭhabbaṃ. **Etanti** “yena tenā”ti etaṃ padadvayaṃ. **Tatthāti** hi tasmīṃ maṇḍalamāḷeti attho. **Yenāti** vā bhummatthe karaṇavacaṇaṃ. **Tenāti** pana upayogathe. Tasmā **tatthāti** taṃ maṇḍalamāḷantipi vadanti. **Upasaṅkamīti** ca upasaṅkamantoti attho paccuppanakālassa adhippetattā, tadupasaṅkamanassa pana atītabhāvassa sūcanaṃ “upasaṅkamī”ti takkāḷāpekkhanavasena atītapayogo vutto. Evañhi “upasaṅkamitvā”ti vacanaṃ sūpapannaṃ hoti. Itarathā dvinnampi vacanānaṃ atītakālikattā tathāvattabbameva na siyā. Upasaṅkamanassa ca gamanaṃ, upagamanañcāti dvidhā attho, idha pana gamanameva. Sampattukāmatāya hi yaṃ kiñci ṭhānaṃ gacchanto taṃ taṃ padesātikkanavasena “taṃ ṭhānaṃ upasaṅkami upasaṅkamanto”ti vattabbaṃ labhati, tenāha “**tattha gato**”ti, tena upagamanatthaṃ nivatteti. Yañhi ṭhānaṃ pattumicchanto gacchati, taṃ pattatāyeva “upagamaṇa”nti vuccati. Yamettha na saṃvaṇṇitaṃ “**upasaṅkamitvā**”ti padaṃ, taṃ upasaṅkamanapariyosānadīpanaṃ. Atha vā **gatoti** upagato. Anupasaggopi hi saddo saupasaggo viya atthantaraṃ vadati saupasaggopi anupasaggo viyāti. Ato “**upasaṅkamitvā**”ti padassa evaṃ upagato tato āsannataraṃ bhikkhūnaṃ samīpasāṅkhātaṃ pañhaṃ vā kathetuṃ, dhammaṃ vā desetūṃ sakkuṇeyyattānaṃ upagantvāti attho veditabbo. Apica **yenāti** hetumhi karaṇavacaṇaṃ. Yena kāraṇena bhagavatā so maṇḍalamāḷo upasaṅkamitabbo, tena kāraṇena upasaṅkamīti attho. Kāraṇaṃ pana “ime bhikkhū”tiādinā aṭṭhakathāyaṃ vuttameva.

Paññatte āsane nisīdīti ettha kenidaṃ paññattanti anuyoge sati bhikkhūhīti dassetuṃ “**buddhakāle kirā**”tiādimāha. Tattha **buddhakāleti** dharamānassa bhagavato kāle. **Visesanti** yathāladdhato uttari jhānamaggaphalaṃ. **Athāti** saṃsayatthe nipāto, yadī passatīti attho. Vitakkayamānaṃ naṃ bhikkhūnti sambandho, tathā **tato** passanahetu dassetvā, ovaditvāti ca. **Anamataggeti** anādimati. **Ākāsaṃ uppatitvāti** ākāse uggantvā. Īdisesu hi bhummattho eva yujjatīti **udānaṭṭhakathāyaṃ** vuttaṃ. **Bhāroti** tañkhaṇeyeva bhagavato anucchavikāsanassa dullabhattā garukammaṃ. **Phalakanti** nisīdanatthāya kataṃ phalaṃ. **Kaṭṭhakanti** nisīdanayogyāṃ phalakato aññaṃ dārukkaṇḍhaṃ. **Saṅkaḍḍhitvāti** saṃharitvā. **Tatthāti** purāṇapaṇṇesu, kevalaṃ tesu eva nisīditumananucchavikattā tathā vuttaṃ, **tatthāti** vā tesu pīṭhādīsu. Evaṃ sati saṅkaḍḍhitvā paññapentīti atthavasā vibhattiṃ vipariṇāmetvā sambandho. **Papphotetvāti** yathāṭṭhitaṃ rajojallādi-saṃkiṇṇamananurūpanti tabbisodhanatthaṃ sañcāletvā. “Amhākaṃ īdisā kathā aññatarissā desanāya kāraṇaṃ bhavitūṃ yuttā, avassaṃ bhagavā āgamissatī”ti ñatvā yathānisīdanaṃ sandhāya evaṃ vuttaṃ. Ettha ca “idhāgato samaṇo vā brāhmaṇo vā tāvakālikāṃ gaṇhitvā paribhuñjatū”ti raññaṃ ṭhapitaṃ, tena ca āgatakāle paribhuttaṃ āsanaṃ **rañño nisīdanāsananti** veditabbaṃ. Na hi tathā aṭṭhapitaṃ bhikkhūhi paribhuñjituṃ, bhagavato ca paññapetuṃ vaṭṭati. Tasmā tādisaṃ rañño nisīdanāsanāṃ pāḷiyaṃ kathitanti dassetuṃ “**taṃ sandhāyā**”tiādi vuttaṃ. **Adhimuttiñāṇanti** ca sattānaṃ nānādhimuttikatārammaṇaṃ sabbaññutaññaṇaṃ, balaññaṇaṃ, vuttovāyamattho.

“**Nisajjā**”ti idaṃ nisīdanapariyosānadīpananti dasseti “**eva**”ntiādinā. “Tesaṃ bhikkhūnaṃ ime saṅkhiyadhammaṃ viditvā”ti vuttattā jānantoyeva pucchīti ayamatto siddhoti āha “**jānantoyevā**”ti. Asati kathāvatthumhi tadanurūpā uparūpari vattabbā visesakathā na samūpabrūhatīti kathāsamuṭṭhāpanatthaṃ pucchanaṃ veditabbaṃ. **Nu**-iti pucchanaṃ. **Asa**-saddo pavattanattheti vuttaṃ “**katamāya nu...pe... bhavathā**”ti. **Etthā**ti etasmiṃ ṭhāne sandhivasena ukārassa okārādesova, na paṭhamāya pāliyā atthato visesoti dasseti “**tassāpi purimoyeva attho**”ti iminā. **Purimoyevattho**ti ca “katamāya nu bhavathā”ti evaṃ vutto attho.

“Kā ca panā”ti ettha **ca**-saddo byatireke “yo ca buddhañca dhammañca, saṅghañca saraṇaṃ gato”tiādīsu viya. Byatireko ca nāma pubbe vuttatthāpekkhako visesātirekattho, so ca taṃ pubbe yathāpucchitāya kathāya vakkhamānaṃ vipakatabhāvasaṅkhātaṃ byatirekatthaṃ joteti. Pana-saddo vacanālankāro. Tādīso pana attho saddasatthato va suviññeyyoti katvā tadaññesameva atthaṃ dassetuṃ “**antarākathāti kammaṭṭhāna...pe... kathā**”tiādīmāha. Kammaṭṭhānāmanasikārauddesaparipucchādayo samaṇakaraṇīyabhūtāti antarāsaddena apekkhite karaṇīyavisese sambandhāpādānabhāvena vattabbe tesameva vattabarūpattā “**kammaṭṭhānāmanasikārauddesaparipucchādīna**”nti vuttaṃ. Yāya hi kathāya te bhikkhū sannisinnā, sā eva antarākathā vipakatā visesena puna pucchīyati, na tadaññe kammaṭṭhānāmanasikārauddesaparipucchādayoti. Antarāsaddassa aññatthamāha “**aññā, ekā**”ti ca. Pariyāyavacanañhetuṃ padadvayaṃ. Yasmā aññatthe ayaṃ antarāsaddo “bhūmantaraṃ, samayantara”ntiādīsu viya. Tasmā “**kammaṭṭhānāmanasikārauddesaparipucchādīna**”nti nissakkatthe sāmivacanaṃ daṭṭhabbaṃ. Vemajjhe vā antarāsaddo, sā pana tesaṃ vemajjhabhūtattā aññāyeva, tehi ca asammissattā viṣuṃ ekāyevāti adhippāyaṃ dassetuṃ “**aññā, ekā**”ti ca vuttaṃ. Pakārena karaṇaṃ **pakato**, tato viḡatā, viḡataṃ vā pakataṃ yassāti **vipakatā**, apariniṭṭhitā. **Sikhanti** pariyoṣānaṃ. Ayaṃ pana tadabhisambandhasena uttari kathetukamyatāpucchā, taṃ sandhāyāha “**nāha**”ntiādi. **Kathābhāṅgathanti** kathāya bhañjanatthaṃ. Atthato āpannattā **sabbaññupavāraṇaṃ pavāreti**. Aniyyānikattā saggamokkhamaggānaṃ tiracchānabhūtā kathā **tiracchānakathā**. **Tiracchānabhūtā**ti ca tirokaraṇabhūtā, vibandhanabhūtāti attho. **Ādi**-saddena cetta coramahāmatasēnābhayakathādikaṃ anekavihitāṃ niratthakakathaṃ saṅgaṇhāti. Ayaṃ kathā evāti antogadhāvadhāraṇataṃ, aññatthāpohanaṃ vā sandhāya cetāṃ vuttaṃ. **Athā**ti tassā avippakatakāleyeva. “**Taṃ no**”tiādinā atthato āpannamāha. Esa nayo īdisesu. Nanu ca tehi bhikkhūhi sā kathā “iti ha me”tiādinā yathādhippāyaṃ niṭṭhāpitāyevāti? Na niṭṭhāpitā bhagavato upasaṅkamanena upacchinnattā. Yadi hi bhagavā tasmīṃ khaṇe na upasaṅkameyya, bhīyyopi tappaṭibaddhāyeva tathā pavattheyyūṃ, bhagavato upasaṅkamanena pana na pavattesuṃ, tenevāha “**ayaṃ no...pe... anupatto**”ti.

Idāni nidānassa, nidānavañṇanāya vā pariniṭṭhitabhāvaṃ dassento tassa bhagavato vacanassānukūlabhāvampi samatthetuṃ “**ettāvatā**”tiādīmāha. **Ettāvatā**ti hi ettakena “evaṃ me suta”ntiādivacanakkamena yaṃ nidānaṃ bhāsīnti vā ettakena “tatha evanti nipātapada”ntiādivacanakkamena atthavañṇanā samattāti vā dvidhā attho daṭṭhabbo. “**Kamala...pe... salilāyā**”tiādinā pana tassa nidānassa bhagavato vacanassānukūlabhāvaṃ dīpeti. Tatha **kamalakuvalayujjalavimalasādhurasasalilāyā**ti kamalasaṅkhātehi padumaṇḍarīkasetuppalarattuppalehi ceva kuvalayasāṅkhātena nīluppalehi ca ujjalavimalasādhurasasalilavatiyā. **Nimmalasilātalaracanavilāsasobhitaratanasopānanti** nimmalena silātalenā racanāya vilāsena līlāya sobhitaratanasopānavantaṃ, nimmalasilātalenā vā racanavilāsena, susaṅkhatakiriyāsobhena ca sobhitaratanasopānaṃ, vilāsasobhitasaddehi vā ativiya sobhitabhāvo vutto. **Vippakiṇṇamuttātalasadisavālūkacuṇṇapaṇḍarabhūmibhāganti** vividhena pakiṇṇāya muttāya talasadisānaṃ vālūkānaṃ cuṇṇehi paṇḍaravañṇabhūmibhāgavantaṃ. **Suvibhattabhittivicitravedikāparikkhittassāti** suṭṭhu vibhattāhi bhittīhi vicitrassa, vedikāhi parikkhittassa ca. Uccatarena nakkhattapathaṃ ākāsaṃ phusitukāmatāya viya, vijambhitasaddena cetassa sambandho. **Vijambhitasamussayassāti** vikkīḷanasamūhavantassa. **Dantamayasaṇhamuduphalakakañcanalatāvinaddhamañiganaṇappabhāsamudayujjalasobhanti** dantamaye ativiya siniddhaphalake kañcanamayāhi latāhi vinaddhānaṃ mañīnaṃ gaṇappabhāsamudāyena samujjalasobhāsampannaṃ.

Suvaṇṇavalayanupurādisaṅghaṭṭanasaddasammissitakathitahasita-
madhurassaraḡehajanavicaritassāti suvaṇṇamayaniyurapādaḡakādīnaṃ aññaṃaññaṃ saṅghaṭṭanena
janitasaddehi sammissitakathitasarahasitasarasaṅkhātena madhurassarena sampannaṃaṃ geḡanivāsīnaṃ
naranārīnaṃ vicariṭaṭṭhānabhūṭassa. **Uḡārissariyavibhavasobhitassāti**
uḡaratāsampannajanaissariyasampannajanavibhavasampannajanehi, tannivāsīnaṃ vā naranārīnaṃ
uttamādhipaccabhogehi sobhitassa.
Suvaṇṇarajatamaṇimuttāpavāḡādiḡutivissaravijjotitasuppatiṭṭhitavisāla dvārabāhanti
suvaṇṇarajatanānaṃimuttāpavāḡāḡīnaṃ juṭīhi pabhassaravijjotitasuppatiṭṭhitavitthatadvārabāhaṃ.

Tividhasīḡādidassanavasena buddhassa guṇānubhāvaṃ sammā sūcetiṭi
buddhaguṇānubhāvasamsūcakam, tassa. Kālo ca deso ca desako ca vatthu ca parisā ca, tāsaṃ
apadesena nidassanena paṭimaṇḡitaṃ tathā.

Kimatthaṃ panettha dhammavinayasāṅgahe kariyamāne nidānavacanaṃ vuttaṃ, nanu bhagavatā
bhāsitavacanasseva saṅgaho kātabboti? Vuccate – desanāya
ṭṭitiasammosasaddheyyabhāvasampādanatthaṃ. Kāledesadesakavatthuparisāpadesehi upanibandhitvā
ṭṭapitā hi desanā ciraṭṭhitikā hoti, asammosadhammā, saddheyyā ca desakālavatthuhetunimittehi
upanibandho viya vohāravinicchayo, teneva cāyasmatā mahākassapena “brahmajālaṃ āvuso ānanda
kattha bhāsita”ntiādīnā (cūḡava. 439) desāḡipucchāsu katāsu tāsaṃ vissajjanaṃ karontena
dhammabhaṇḡāḡārikena āyasmatā ānandattherena nidānaṃ bhāsitanti tadevidhāpi vuttaṃ
“**kāledesadesakavatthuparisāpadesapaṭimaṇḡitaṃ nidāna**”nti.

Apica satthusampattipakāsanatthaṃ nidānavacanaṃ. Tathāgatassa hi bhagavato pubba-racanā-
numānāḡama-takkābhāvato sammāsambuddhattasiddhi. Sammāsambuddhabhāvena hissa puretaraṃ
racanāya, “evampi nāma bhaveyyā”ti anumānassa, āgamantaraṃ nissāya parivitakkassa ca abhāvo
sabbattha appaṭihatañānacārātāya ekappamāṇattā ñeyyadhammesu. Tathā
ācariyamuṭṭhidhammamacchariyasāsanasāvakānurodhabhāvato khīṇāsavattasiddhi. Khīṇāsavatāya hi
ācariyamuṭṭhiādīnamabhāvo, visuddhā ca parānuggahappavatti. Iti desakasamkilesabhūṭanaṃ
diṭṭhisīlasampattidūsakānaṃ avijjātaṇhānaṃ abhāvasamsūcakehi, ñāṇappahānasampadābhiyaṇjanakehi
ca sambuddhavisuddhabhāvehi purimavesārajjadvayasiddhi. Tatoyeva ca antarāyikaniyyānikesu
sammohābhāvasiddhito pacchimavesārajjadvayasiddhīti bhagavato catuvesārajjasamannāḡamo,
attahitaparahitapaṭipatti ca nidānavacanaṃ pakāsītā hoti sampattaparīsāya ajjhāsāyānurūpaṃ
ṭṭhānuppattikapāṭibhānena dhammadesanādīpanato, “jānatā passatā”tiādivacanato ca, tena vuttaṃ
“satthusampattipakāsanatthaṃ nidānavacana”nti.

Apica sāsanasampattipakāsanatthaṃ nidānavacanaṃ. Ñāṇakarūṇāpariggahitasabbakiriyassa hi
bhagavato natthi niratthikā pavatti, attahitatthā vā, tasmā paresaṃyeva hitāya pavattasabbakiriyassa
sammāsambuddhassa sakalampi kāyavacīmanokammaṃ yathāpavattaṃ vuccamānaṃ
diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthehi yathārahaṃ sattānaṃ anusāsanatṭhena sāsanaṃ, na
kabbaracānā. Tayidaṃ satthu caritaṃ kāledesadesakavatthuparisāpadesehi saddhiṃ tattha tattha
nidānavacanehi yathāsambhavaṃ pakāsīyati. Atha vā satthuno pamāṇabhāvappakāsanena sāsanaṃ
pamāṇabhāvappakāsanatthaṃ nidānavacanaṃ, taṅcassa pamāṇabhāvadassanaṃ “bhagavā”ti iminā
tathāgatassa guṇavisiṭṭhasabbasattuttamabhāvādīpanena ceva “jānatā passatā”tiādīnā
āsayānusayañāṇādīpayogadīpanena ca vibhāvitaṃ hoti, idamettha nidānavacanapayojanassa
mukhamattanidassanaṃ. Ko hi samattho buddhānubuddhena dhammabhaṇḡāḡārikena bhāsitassa
nidānassa payojanāni niravasesato vibhāvītunti. Honti cettha –

“Desanāciraṭṭhitatthaṃ, asammosāya bhāsitaṃ;
Saddhāya cāpi nidānaṃ, vedehena yasassinā.

Satthusampattiyā ceva, sāsanasampadāya ca;
Tassa pamāṇabhāvassa, dassanatthampi bhāsita”nti.

Iti sumaṅgalavilāsiniyā dīghanikāyaṭṭhakathāya
paramasukhumagambhīraduranubodhatthaparidīpanāya suvimalavipulapaññāveyyattiyajananāya
ajjavamaddavasoraccasaddhāsatiḍḍhitibuddhikhantivīriyāḍidhammasamaṅginā sātṭhakathe piṭakattaye
asaṅgasaṃhīravisāradāññacārīnā anekappabhedasakasamayasaṃyantaragahanajjhogāhinā mahāgaṇinā
mahāveyyākaraṇena ñāṇābhivamsadhammasenāpatināmatherena mahādharmarājādhirājagarunā katāya
sādhuvilāsiniyā nāma līnatthapakāsaniyā abbhantaranidānavañṇanāya līnatthapakāsānā.

Nidānavañṇanā niṭṭhitā.

5. Evaṃ abbhantaranidānasamvāṇaṇaṃ katvā idāni yathānikkhittassa suttassa samvāṇaṇaṃ
karonto anupubbāvirodhinī samvāṇaṇā kamānatikkamanena byākuladosappahāyini, viññūnañca
cittārādhinī, āgatabhāro ca avassaṃ āvahitabboti samvāṇakassa sampattabhārāvahanena
paṇḍitācārasamatikkamābhāvavibhāvinī, tasmā tadāvikaṇasādhakaṃ samvāṇanokāsavicāraṇaṃ
kātumāha “**idāni**”tiādi. **Nikkhattassā**ti desitassa, “desanā nikkhepo”ti hi etaṃ atthato bhinnampi
sarūpato ekameva, desanāpi hi desetabbassa sīlādiatthassa veneyyasantānesu nikkhipanato “nikkhepo”ti
vuccati. Nanu suttameva samvāṇīyatīti āha “**sā panesā**”tiādi. Idaṃ vuttaṃ hoti – suttanikkhepaṃ
vicāretvā vuccamānā samvāṇaṇā “ayaṃ desanā evaṃsamuṭṭhānā”ti suttassa sammadeva
nidānaparijñānena tabbaṇṇanāya suviññeyyattā pākāṭā hoti, tasmā tadeva sādharmaṇato paṭhamam
vicārayissāmāti. Yā hi sā kathā suttatthasamvāṇanāpākāṭakārīnī, sā sabbāpi samvāṇakena vattabbā.
Tadatthavijñānanupāyattā ca sā pariyaṇena samvāṇanāyevāti. Idha pana tasmim vicārite yassā
aṭṭhuppattiyā idaṃ suttam nikkhattam, tassā vibhāgavasena “mamaṃ vā bhikkhave”tiādinā (dī. ni. 1.5),
“appamattakaṃ kho paneta”ntiādinā (dī. ni. 1.7), “atthi bhikkhave”tiādinā (dī. ni. 1.28) ca vuttānaṃ
suttapadesānaṃ samvāṇaṇā vuccamānā taṃtaṃanusandhidassanasukhatāya suviññeyyāti daṭṭhabbaṃ.
Tattha yathā anekasataanekasahassabhedānīpi suttantāni saṃkilesabhāgiyādisāsanapaṭṭhānanayena
soḷasavidhabhāvaṃ nātivattanti, evaṃ attajjhāsayaḍi-sutta-nikkhepavasena catubbidhabhāvanti āha
“**cattāro suttanikkhepā**”ti. Nanu saṃsaggabhedopi sambhavati, atha kasmā “cattāro suttanikkhepā”ti
vuttanti? Saṃsaggabhedassa sabbattha alabbhamānattā. Attajjhāsayaṃ, hi aṭṭhuppattiyā ca
parajjhāsayaṃpucchāvasikehi saddhim saṃsaggabhedo sambhavati. “Attajjhāsayaṃ ca parajjhāsayaṃ ca,
attajjhāsayaṃ ca pucchāvasiko ca, attajjhāsayaṃ ca parajjhāsayaṃ ca pucchāvasiko ca, aṭṭhuppattiko ca
parajjhāsayaṃ ca aṭṭhuppattiko ca pucchāvasiko ca, aṭṭhuppattiko ca parajjhāsayaṃ ca pucchāvasiko ca”ti
ajjhāsayaṃpucchānusandhisabbhāvato. Attajjhāsayaṃaṭṭhuppattīnaṃ pana aññamaññaṃ saṃsaggo natthi,
tasmā niravasesaṃ paṭṭhāranayena saṃsaggabhedassa alabbhanato evaṃ vuttanti daṭṭhabbaṃ.

Atha vā aṭṭhuppattiyā attajjhāsayenāpi siyā saṃsaggabhedo, tadantogadhattā pana saṃsaggavasena
vuttānaṃ sesanikkhepānaṃ mūlanikkhepeyeva sandhāya “cattāro suttanikkhepā”ti vuttaṃ. Imasmim
pana atthavikappe yathārahaṃ ekakadukatikacatukavasena sāsanaṃpaṭṭhānanayena suttanikkhepā
vattabbāti nayamattaṃ dassētīti veditabbam. Tatrāyaṃ vacanatto – nikkhipanaṃ kathanam **nikkhepo**,
suttassa nikkhepo **suttanikkhepo**, suttadesanāti attho. Nikkhipīyatīti vā **nikkhepo**, suttameva nikkhepo
suttanikkhepo. Attano ajjhāsayaṃ **attajjhāsayaṃ**, so assa atthi kāraṇavasenaṃti **attajjhāsayaṃ**, attano
ajjhāsayaṃ vā etassa yathāvuttanayenāti **attajjhāsayaṃ**. Parajjhāsayepi eseva nayo. Pucchāya vaso
pucchāvaso, so etassa atthi yathāvuttanayenāti **pucchāvasiko**. Araṇīyato avagantabbato **attho** vuccati
suttadesanāya vatthu, tassa uppatti atthuppatti, sā eva **aṭṭhuppatti** ttha-kārassa ttha-kāraṃ katvā, sā etassa
atthi vuttanayenāti **aṭṭhuppattiko**. Apica nikkhipīyati suttametenāti **nikkhepo**,
attajjhāsayaḍisuttadesanākāraṇameva. Etasmim pana atthavikappe attano ajjhāsayaṃ **attajjhāsayaṃ**.
Paresam ajjhāsayaṃ **parajjhāsayaṃ**. Pucchīyatīti **pucchā**, pucchitabbo attho. Tassā pucchāya vasena
pavattaṃ dhammapaṭṭiggāhākānaṃ vacanaṃ pucchāvasikaṃ. Tadeva nikkhepasaddāpekkhāya
pulliṅgavasena vuttaṃ “**pucchāvasiko**”ti. Vuttanayena aṭṭhuppattiyeva **aṭṭhuppattikoti** evaṃ attho
daṭṭhabbo.

Ettha ca paresam indriyaparipākādikāraṇam nirapekkhitvā attano ajjhāsayeneva
dhammatantiṭṭhapanattham pavattitadesanattā attajjhāsayaṃsaṃ visum nikkhepabhāvo yutto. Teneva
vakkhati “attano ajjhāsayeneva katheti”ti (dī. ni. aṭṭha. 1.5). Parajjhāsayaṃpucchāvasikānaṃ pana paresam

ajjhāsayapucchānaṃ desanānimittabhūtānaṃ uppattiyāṃ pavattattā kathāṃ aṭṭhuppattike anavarodho siyā, pucchāvasikatṭhuppattikānaṃ vā parajjhāsayānurodhena pavattitadesanattā kathāṃ parajjhāsaye anavarodho siyāti na codetabbametā. Paresaṅhi abhinīhāraparipucchādivinimuttasseva suttadesanākāraṇuppādassa aṭṭhuppattivāsena gahitattā parajjhāsayapucchāvasikānaṃ viṣuṃ gahaṇaṃ. Tathā hi **dhammadāyādasuttādīnaṃ** (ma. ni. 1.29) āmisuppādādidesanānimittāṃ “aṭṭhuppattī”ti vuccati. Paresaṃ pucchāṃ vinā ajjhāsayameva nimittāṃ katvā desito **parajjhāsayo**. Pucchāvasena desito **pucchāvasikoti** pākaṭovāyamattho.

Anajjhīṭṭhoti pucchādīnā anajjhēsito ayācīto, **attano ajjhāsayeneva katheti** dhammatantiṭṭhapanatthanti adhippāyo. **Hāroti** āvaḷi yathā “muttāhāro”ti, sveva hāraako, sammappadhānasuttantānaṃ hāraako tathā. Anupubbena hi saṃyuttake niddiṭṭhānaṃ sammappadhānapāṭisaṃyuttānaṃ suttantānaṃ āvaḷi “**sammappadhānasuttantahāraako**”ti vuccati, tathā **iddhipādahārakādi**. **Iddhipādāindriyabalabojjhaṅgamaggaṅgasuttantahārakoti** pubbapadesu parapadalopo, dvandagabbhasamāso vā eso, peyyālaniddeso vā. **Tesanti** yathāvuttasuttānaṃ.

Paripakkāti pariṇatā. **Vimutti-paripācanīyāti** arahattaphalaṃ paripācentā saddhindriyādayo dhammā. **Khayeti** khayanaṭṭhaṃ, khayakāraṇabhūtāya vā dhammadesanāya. **Ajjhāsayanti** adhimuttiṃ. **Khantinti** diṭṭhinijjhānakkhantiṃ. **Mananti** cittaṃ. **Abhinīhāranti** paṇidhānaṃ. **Bujjhanabhāvanti** bujjhanasabhāvaṃ, bujjhanākāraṃ vā. **Avekkhitvāti** paccavekkhitvā, apekkhitvā vā.

Cattāro vaṇṇāti cattāri kulāni, cattāro vā rūpādipamāṇā sattā. **Mahārājānoti** cattāro mahārājāno **devā**. Vuccanti kiṃ, pañcupādānakkhandhā kinti attho.

Kasmāti āha “**aṭṭhuppattiyāṃ hī**”tiādi. **Vaṇṇāvaṇṇeti** nimitte bhummaṃ, vaṇṇasaddena cettha “acchariyāṃ āvuso”tiādinā (dī. ni. 1.4) bhikkhusaṅghena vuttopi vaṇṇo saṅghāhito. Tampi hi aṭṭhuppattim katvā “atthi bhikkhave aññe dhammā”tiādinā (dī. ni. 1.28) upari desanaṃ ārabhissati. Tadeva vivarati “**ācariyo**”tiādinā. “Mamaṃ vā bhikkhave, pare vaṇṇaṃ bhāseyyu”nti imissā desanāya brahmadattena vuttaṃ vaṇṇaṃ aṭṭhuppattim katvā desitattā āha “**antevāsī vaṇṇa**”nti. Idāni pāḷiyā sambandhaṃ dassetuṃ “**itī**”tiādi vuttaṃ. **Desanākusaloti** “imissā aṭṭhuppattiyā ayaṃ desanā sambhavatī”ti desanāya kusalo, etena pakaraṇānugūṇaṃ bhagavato thomanamakāsi. Esā hi saṃvaṇṇanākānaṃ pakati, yadidaṃ tattha tattha pakaraṇādhiḡatagūṇena bhagavato thomanā. **Vā-saddo** cettha upamānasamuccayasamśayavacanavossaggapadapūraṇasadisavikappādīsu bahūsvatthesu dissati. Tathā hesa “paṇḍitovāpi tena so”tiādīsu upamāne dissati, sadisabhāveti attho. “Taṃ vāpi dhīrā munim pavedayanti”tiādīsu (su. ni.213) samuccaye. “Ke vā ime kassa vā”tiādīsu (pārā. 296) saṃsaye. “Ayaṃ vā (ayañca) (dī. ni. 1.181) imesaṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ sabbabālo sabbamūḷho”tiādīsu (dī. ni. 1.181) vacanavossage. “Na vāyaṃ kumārako mattamaññāsī”tiādīsu (saṃ. ni. 2.154) padapūraṇe. “Madhuṃ vā maññati bālo, yāva pāpaṃ na paccatī”tiādīsu (dha. pa. 69) sadise. “Ye hi keci bhikkhave, samaṇā vā brāhmaṇā vā”tiādīsu (ma. ni. 1.170; saṃ. ni. 5.1092) vikappe. Idhāpi vikappeyeva. Mama vā dhammassa vā saṅghassa vāti vividhā viṣuṃ vikappanassa jotakattāti āha “**vā-saddo vikappanatto**”ti. **Para-saddo** pana attheva aññattho “ahañceva kho pana dhammaṃ deseyyaṃ, pare ca me na ājāneyyu”ntiādīsu (dī. ni. 2.64; ma. ni. 1.281; 2.337; mahāva. 7, 8) atthi adhikattho “indriyaparopariyatta”ntiādīsu (vibha. 814; a. ni. 10.21; ma. ni. 1.148; paṭi. ma. 1.68; 1.111) atthi pacchābhāgattho “parato āgamissatī”tiādīsu. Atthi paccanīkattho “uppannaṃ parappavādaṃ sahadhammena suniggahitaṃ niggahetvā”tiādīsu (dī. ni. 2.168; saṃ. ni. 5.822; a. ni. 8.70; udā. 51) idhāpi paccanīkatthoti dasseti “**paṭiviruddhā sattā**”ti iminā. Sāsanassa paccanīkabhūtā paccatthikā sattāti attho. Ta-saddo pareti vuttamatthaṃ avaṇṇabhāsanakiriyāvisiṭṭhaṃ parāmasatīti vuttaṃ “**ye avaṇṇaṃ vadanti, tesū**”ti.

Nanu tesāṃ āghāto natthi guṇamahattattā, atha kasmā evaṃ vuttanti codanālesāṃ dassetvā tadapaneti “**kiñcāpī**”tiādinā. Kiñcāpī natthi, atha kho tathāpīti attho. **Īdisesupīti** ettha **pi-saddo** sambhāvanattho, tena ratanattayanimittampi akusalacittaṃ na uppādetabbaṃ, pageva vaṭṭāmisalokāmisanimittanti sambhāveti. Pariyattidhammoyeva saddhammanayanaṭṭhena nettīti

dhammanetti. **Āhanatī**ti ābhuso ghaṭṭeti, hiṃsati vā, vibādhati, upatāpeti cāti attho. Katthaci “**etthā**”ti pāṭho dissati, so pacchālikhito porāṇapāṭhānugatāya ṭikāya virodhattā, atthayuttīyā ca abhāvato. Yadipi domanassādayo ca āhananti, kopeyeva panāyaṃ niruḥhoti dasseti “**kopassetam̐ adhivacana**”nti iminā. Avayavatthañhi dassetvā tattha pariyāyena attham̐ dassento evamāha. **Adhivacananti** ca adhikicca pavattam̐ vacanam̐, pasiddham̐ vā vacanam̐, nāmanti attho. Evamitaesupi. Ettha ca sabhāvadhammato aññassa kattuabhāvajotanattham̐ “**āhanatī**”ti kattutthe āghātasaddam̐ dasseti. Āhanati etena, āhananamattam̐ vā **āghātō**ti karaṇabhāvattāpi sambhavantiyeva. “**Appatītā**”ti etassattho “**atutṭhā asomanassikā**”ti vutto, idaṃ pana pākāṭapariyāyena apaccayasaddassa nibbacanadassanam̐, tammukhena pana na pacceti tenāti **appaccayoti** kātabbam̐. **Abhirādhayatī**ti sādhayati. **Etthāti** etesu tīsu padesu. **Dvīhī**ti āghātanabhiraddhipadehi. **Ekenāti** apaccayapadena. Ettakesu gahitesu taṃsampayuttā aggahitā siyumu, na ca sakkā tepi aggahitumu ekuppādādisabhāvattāti codanam̐ visodhetumu “**tesa**”ntiādi vuttam̐, **tesanti** yathāvuttānam̐ saṅkhārakkhandhavedanākkhandhekadesānam̐. **Sesānanti** saññāvīññāṇāvasiṭṭhasaṅkhārakkhandhekadesānam̐. **Karaṇanti** uppādanam̐. Āghātādīnañhi pavattiyā paccayasamavāyanam̐ idha “**karaṇa**”nti vuttam̐, tam̐ pana atthato uppādanameva. Tadanuppādanañhi sandhāya pāliyam̐ “**na karaṇīyā**”ti vuttam̐. **Paṭikkhittameva** yathāraham̐ ekuppādanīrodhārammaṇavatthubhāvato.

Tatthāti tasmīṃ manopadose. “**Tesu avaṇṇabhāsakesū**”ti iminā ādhāratthe bhummaṃ dasseti. Nimittatthe, bhāvalakkhaṇe vā etaṃ bhumanti āha “**tasmīṃ vā avaṇṇe**”ti. Na hi aguṇo, nindā vā kopadomanassānam̐ ādhāro sambhavati tabbhāsakāyattattā tesam̐. **Assathāti** sattamiyā rūpaṃ ce-saddayogena parikkappanavisayattāti dasseti “**bhaveyyāthā**”ti iminā. “**Bhaveyyātha** ce, yadi bhaveyyāthā”ti ca vadanto ‘yathākkamaṃ pubbāparayogino ete saddā’ti ñāpetī”ti vadanti. “**Kupitā kopena anattamanā domanassenā**”ti iminā “**evaṃ paṭhamena nāyena**”tiādinā vuttavacanam̐ atthantarābhāvadassanena samattheti. “**Tumhāka**”nti iminā samānattho “**tumha**”nti eko saddo “**amhāka**”nti iminā samānattho “**amha**”nti saddo viya yathā “**tasmā hi amham̐ daharā na mīyare**”ti (jā. 1.93) āha “**tumhākam̐yevā**”ti. Atthavasā līngavipariyāyoti katvā “**tāya ca anattamanatāyā**”ti vuttam̐. “**Antarāyo**”ti vutte samaṇadhammavisesānanti atthassa pakaraṇato viññāyamānattā, viññāyamānatthassa ca saddassa payoge kāmacārattā “**paṭhamajjhānādīnam̐ antarāyo**”ti vuttam̐. Ettha ca “**antarāyo**”ti idaṃ manopadosassa akaraṇīyatāya kāraṇavacanam̐. Yasmā tumhākameva tena kopādīnā paṭhamajjhānādīnamantarāyo bhaveyya, tasmā te kopādiyāyena vuttā āghātādayo na karaṇīyāti adhippāyo, tena “**nāham̐ sabbaññū**”ti issarabhāvena tumhe tato nivāremi, atha kho imināva kāraṇenāti dasseti. Tam̐ pana kāraṇavacanam̐ yasmā ādīnavavibhāvanam̐ hoti, tasmā “**ādīnavam̐ dassento**”ti heṭṭhā vuttanti daṭṭhabbam̐.

So pana manopadoso na kevalam̐ kālantarabhāvinoyeva hitasukhassa antarāyakaro, atha kho taṅkhaṇapavattanārahassapi hitasukhassa antarāyakaroti manopadose ādīnavam̐ daḥataram̐ katvā dassetumu “**api nū**”tiādimāhātipi sambandho vattabbo. **Paresanti** ye attato aññe, tesanti attho, na pana “**pare avaṇṇam̐ bhāseyyu**”ntiādisu viya paṭiviruddhasattānanti āha “**yesam̐ kesañcī**”ti. Tadevattham̐ samattheti “**kupito hī**”tiādinā. Pāliyam̐ subhāsītadubbhāsītavacanajānanampi tadatthajānaneneva siddhanti āha “**subhāsītadubbhāsītassa attha**”nti.

Andhamantanti andhabhāvakaram̐ tamam̐, ativiya vā tamam̐. Yam̐ naram̐ sahate abhibhavati, tassa andhatamanti sambandho. **Yanti** vā bhummatthe paccattavacanam̐, yasmīṃ kāle sahate, tadā andhatamam̐ hotīti attho, kāraṇaniddeso vā, yena kāraṇena sahate, tena andhatamanti. Evaṃ sati yaṃtam̐-saddānam̐ niccasambandhattā “**yadā**”ti ajjhāharitabbam̐. Kiriyāparāmasanam̐ vā etaṃ, “**kodho sahate**”ti yadetam̐ kodhassa abhibhavanam̐ vuttam̐, etaṃ andhatamanti. Tato ca kuddho attham̐ na jānāti, kuddho dhammam̐ na passatīti yojetabbam̐. **Attham̐ dhammanti** pāliattham̐, pālidhammañca. **Cittappakopanoti** cittassa pakatibhāvavijahanena padūsako. **Antaratoti** abhantarato, cittato vā kodhavasena bhayam̐ jātam̐. Nti tathāsabhāvam̐ kodham̐, kodhassa vā anattahajanānādippakāram̐.

Sabbatthāpīti sabbesupi paṭhamadutiyaṭṭiyanayesu. “**Avaṇṇe paṭipajjitabbākāra**”nti adhikāro.

Avaṇṇabhāsakānamavisayattā “**tatrā**”ti padassa tasmim̐ avañṇeti atthova dassito. **Abhūta**nti kattubhūtaṃ vacanaṃ, yaṃ vacanaṃ abhūtaṃ hotīti attho. **Abhūtatoti** pana abhūtatākiriyāva bhāvappadhānattā, bhāvalopattā cāti dasseti “**abhūtabhāvenevā**”ti iminā. “Itipeta”ntiādi nibbeṭhanākāranidassananti dassetuṃ “**katha**”ntiādi vuttaṃ. **Tatrā**ti tasmim̐ vacane. **Yojanā**ti adhippāyapayojanā. **Tuṇhī**ti abhāsanatthe nipāto, bhāvanapūṃsako cesa. “Itipetaṃ abhūta”nti vatvā “**yaṃ tumhehi**”tiādinā tadatthaṃ vivarati. **Imināpī**ti pi-saddena anekavidhaṃ kāraṇaṃ sampiṇḍeti. Kāraṇasarūpamāha “**sabbaññuyevā**”tiādinā. **Eva**-saddo tīsupi padesu yojetabbo, sabbaññubhāvato na asabbaññū, svākkhātattā na durakkhāto, suppaṭipannattā na duppaṭipannoti imināpi kāraṇena nibbeṭhetabbanti vuttaṃ hoti. “Kasmā pana sabbaññū”tiādi paṭiṭṭhānāyapi taṃkāraṇadassanena nibbeṭhetabbamevāti āha “**tatra idaṅcīdaṅca kāraṇa**”nti. **Tatrā**ti tesu sabbaññūtādīsu. **Idaṅca idaṅca kāraṇa**nti anekavidhena kāraṇānukāraṇaṃ dassetvā “na sabbaññū”tiādivacanaṃ nibbeṭhetabbanti attho. Tatrīdaṃ kāraṇaṃ – sabbaññū eva amhākaṃ satthā aviparītadhammadesanattā. Svākkhāto eva dhammo ekantaniyyānikattā. Suppaṭipanno eva saṅgho saṃkilesarahitattāti. Kāraṇānukāraṇadassanampettha asabbaññūtādīvacana-nibbeṭhanameva tathādassanassa tesampi kāraṇabhāvatoti daṭṭhabbaṃ. Kāraṇakāraṇampi hi “kāraṇa”ntveva vuccati, paṭiṭṭhānapaṭiṭṭhānampi “paṭiṭṭhāna”ntveva yathā “tiṇehi bhattaṃ siniddhaṃ, pāsāde dhammamajjhāyati”ti. **Dutiyaṃ padanti** “ataccha”nti padaṃ. **Paṭhamassa padassā**ti “abhūta”nti padassa. **Catutthanti** “na ca panetaṃ amhesu saṃvijjati”ti padaṃ. **Tatiyassā**ti “natthi cetaṃ amhesū”ti padassa. Vividhamekattheyeva pavattaṃ vacanaṃ vivacanaṃ, tadeva **vevacanaṃ, vacana**nti vā attho saddena vacanīyattā “bhagavāti vacanaṃ seṭṭhaṃ, bhagavāti vacanamuttama”ntiādisu (dī. ni. aṭṭha. 1.1 ma. ni. aṭṭha. 1.1; a. ni. 1.rūpādivaggavaṇṇanā; pārā. aṭṭha. 1.1) viya. Nānāsabhāvato vigataṃ vacanaṃ yassāti **vevacanaṃ** vuttanayena, pariyāyavacanaṃ attho.

Etthāha – kasmā panettha pariyāyavacanaṃ vuttaṃ, nanu ekekapadavaseneva adhippeto attho siddho, evaṃ siddhe sati kimete tena pariyāyavacanaṃ. Tadaṭṭhāni ganthagāravādi anekadosakaraṃ, yadi ca taṃ vattabbaṃ siyā, tadeva vuttaṃ assa, na tadaññanti? Vuccate – desanākaḷe, hi āyatiṅca kassaci kathaṅci tadatthapaṭivedhanatthaṃ pariyāyavacanaṃ vuttaṃ. Desanāpaṭiggāhakesu hi yo tesam̐ pariyāyavacanaṃ yaṃ pubbe saṅketam̐ karoti “idamimassatthassa vacana”nti, tassa teneva tadatthapaṭivedho hoti. Apica tasmim̐ khaṇe vikkhittacittānaṃ aññavīhitānaṃ vipariyāyānaṃ aññena pariyāyena tadatthāvabodhanatthampi pariyāyavacanaṃ vuttaṃ. Yañhi ye na suṇanti, tapparihāyanavasena tesam̐ sabbathā paripuṇṇassa yathāvuttassa atthassa anavabodho siyā, pariyāyavacane pana vutte tabbasena paripuṇṇamatthāvabodho hoti. Atha vā mandabuddhīnaṃ punappunaṃ tadatthalakkhaṇena asammohanatthaṃ pariyāyavacanaṃ vuttaṃ. Mandabuddhīnañhi ekeneva padena ekatthassa sallakkhaṇena sammoho hoti, anekena pariyāyena pana ekatthassa sallakkhaṇena tathāsammoho na hoti anekappavattinimittena ekattheyeva pavattasaddena yathādhippetassa atthassa nicchitattā.

Aparo nayo – “anekēpi atthā samānabyañjanā hontī”ti yā atthantaraparikkappanā siyā, tassā parivajjanatthampi pariyāyavacanaṃ vuttanti veditabbaṃ. Anekesampi hi atthānaṃ ekepadavacanīyatāvasena samānabyañjanattā yathāvuttassa padassa “ayamattho nu kho adhippeto, udāhu ayamattovā”ti pavattaṃ sotūnamatthantaraparikkappanaṃ vevacanaṃ aññamaññaṃ bheda-kavasena parivajjeti. Vuttaṅca –

“Nekatthavuttīyā saddo, na visesatthañāpako;
Pariyāyena yutto tu, pariyāyo ca bhedako”ti.

Aparo nayo – anaññassāpi pariyāyavacanaṃ vacane anekāhi tāhi tāhi nāmapaññattīhi tesam̐ tesam̐ atthānaṃ paññāpanatthampi pariyāyavacanaṃ vattabbaṃ hoti. Tathā hi pariyāyavacane vutte “imassatthassa idamidampi nāma”nti sotūnaṃ anekadhā nāmapaññattivijānaṃ. Tato ca taṃtaṃpaññattikosallaṃ hoti seyyathāpi nighaṇṭusatthe paricayataṃ. Apica dhammakathikānaṃ tantiatthupanibandhanaparāvabodhanānaṃ sukhāsiddhiyāpi pariyāyavacanaṃ. Tabbacanaṃ hi dhammadesakānaṃ tantiatthassa attano citte upanibandhanena ṭhapanena paresam̐ sotūnamavabodhanaṃ sukhāsiddhaṃ hoti. Atha vā sammāsambuddhassa attano dhammaniruttipaṭisambhidāsampattiyā

vibhāvanattham, veneyyānañca tattha bījavāpanattham pariyāyavacanam bhagavā niddisati. Tadasampattikassa hi tathāvacanam na sambhavati. Tena ca pariyāyavacanena yathāsutena tassam dhammaniruttipaṭisambhidāsampattiyam tapparicaraanena, tadaññasucaritasamupabrūhanena ca puññasāṅkhātassa bījassa vapanam sambhavati. Ko hi īdisāya sampattiyā viññāyamānāya tadetaṃ nābhipattheyyāti, kiṃ vā bahunā. Yassā dhammadhātuyā suppaṭividdhattā sammāsambuddho yathā sabbasmiṃ atthe appaṭihataññācāro, tathā sabbasmiṃ saddavohāreti ekampi attham anekehi pariyāyehi bodheti, natthi tattha dandhāyitattam vitthāritattam, nāpi dhammadesanāya hāni, āveṇiko cāyam buddhadhammo. Sabbaññutaññānassa hi suppaṭividitabhāvena paṭisambhidāññānehi viya tenapi ñāṇena atthe, dhamme, niruttiyā ca appaṭihata vuttitāya buddhalīlāya ekampi attham anekehi pariyāyehi bodheti, na pana tasmim saddavohāre, tathābodhane vā mandabhāvo sammābodhanassa sādhanattā, na ca tena atthassa vitthārabhāvo ekassevatthassa desetabbassa subbijānanakāraṇattā, nāpi tabbacanena dhammadesanāhāni tassa desanāsampattibhāvato. Tasmā sātthakam pariyāyavacanam, na cāpi tam ganthagāravādi anekadosakaranti daṭṭhabbam. Yam panetaṃ vuttam ‘yadi ca tam vattabam siyā, tadeva vuttam assa, na tadañña’nti, tampi na yuttam payoṇantarasambhavato. Tadeva hi avatvā tadaññassa vacanena desanākkhaṇe samāhitacittānampi sammadeva paṭiggaṇhantānam taṃtaṃpadantogadhavattinimittamārabha tadatthādhigamo hoti, itarathā tasmimyeva pade punappunam vutte tesam tadatthānadhigatatā siyāti. Honti cettha –

‘Yena kenaci atthassa, bodhāya aññasaddato;
Vikkhittakamanānampi, pariyāyakathā katā.

Mandānañca amūḷhattham, atthantaraniśedhayā;
Taṃtaṃnāmanirūḷhattham, pariyāyakathā katā.

Desakānam sukarattham, tantiatthāvabodhane;
Dhammaniruttibodhattham, pariyāyakathā katā.

Veneyyānam tattha bījavāpanatthañca attano;
Dhammadhātuyā liḷāya, pariyāyakathā katā.

Tadeva tu avatvāna, tadaññehi pabodhanam;
Sammāpaṭiggaṇhantānam, atthādhigamāya kata’nti.

Idam pana nibbeṭhanam īdiseyeva, na sabbattha kātabbanti dassento ‘**idañcā**’tiādimāha. Tattha **avaṇṇeyevāti** kāraṇapatirūpaṃ vatvā, avatvā vā dosapatiṭṭhāpanavasena nindāya eva. **Na sabbatthāti** na kevalam akkosanakhūṃsanavambhānādīsu sabbattha nibbeṭhanam kātabbanti attho. Tadevattham ‘**yadi hī**’tiādinā pākaṭam karoti. ‘Sāsāṅkanīyo hotī’ti vuttam tathānibbeṭhetabbatāya kāraṇameva ‘**tasmā**’ti paṭiniddisati. ‘**Oṭṭhosi**’tiādi ‘na sabbatthā’ti etassa vivaraṇam. Jātināmagottakammasippaābādha līṅga kilesa āpatti akkosanasāṅkhātehi **dasahi akkosavatthūhi**. Adhivāsanameva khanti, na diṭṭhinijjhānakkhamaṇādayoti **adhivāsānakhanti**.

6. Evaṃ avaṇṇabhūmiyā saṃvaṇṇanam katvā idāni vaṇṇabhūmiyāpi saṃvaṇṇanam kātumāha ‘**eva**’ntiādi. Tattha **avaṇṇabhūmiyanti** avaṇṇappakāsanaṭṭhāne. **Tādīlakkhanti** ettha ‘pañcahākārehi tādī iṭṭhāniṭṭhe tādī, cattāvīti tādī, tiṇṇāvīti tādī, muttāvīti tādī, taṃniddeśā tādī’ti (mahāni. 38) niddesanayena pañcasu atthesu idha paṭhamenatthena tādī. Tatrāyam niddeso –

Katham arahā iṭṭhāniṭṭhe tādī, arahā lābhēpi tādī, alābhēpi tādī, yasepi, ayasepi, pasamsāyapi, nindāyapi, sukhepi, dukkhepi tādī, ekañce bāham gandhena limpeyyum, ekañce bāham vāsiyā taccheyyum, amusmiṃ natthi rāgo, amusmiṃ natthi paṭigho, anunayapaṭighavippahīno ugghāṭinighghāṭivīvatto, anurodhavirodhasamatikkanto, evaṃ arahā iṭṭhāniṭṭhe tādīti (mahāni. 38).

Vacanattho pana tamiva dissatīti **tādī**, iṭṭhamiva aniṭṭhampi passatīti attho. Tassa lakkhaṇaṃ **tādīlakkhaṇaṃ**, iṭṭhāniṭṭhesu samapekkhanasabhāvo. Atha vā tamiva dissate **tādī**, so eva sabhāvo, tadeva lakkhaṇaṃ **tādīlakkhaṇanti**. Vaṇṇabhūmiyaṃ tādīlakkhaṇaṃ dassetunti sambandho. **Para**-saddo aññattheti āha “**ye kecī**”tiādi. Ānandanti bhusaṃ pamodanti taṃsamaṅgino sattā etenāti ānandasaddassa karaṇatthataṃ dasseti. Sobhanamano **sumano**, cittaṃ, sobhanaṃ vā mano yassāti **sumano**, taṃsamaṅgīpuggalo. Nanu ca cittavācakabhāve sati cetasikasukhassa bhāvatthataṃ yuttā, puggalavācakabhāve pana cittameva bhāvattho siyā, na cetasikasukhaṃ, sumanasaddassa dabbanimittaṃ pati pavattattā yathā “daṇḍittaṃ sikhitta”ntiādi? Saccametaṃ dabbe apekkhite, idha pana tadanapekkhitvā tena dabbena yuttaṃ mūlanimittabhūtaṃ cetasikasukhameva apekkhitvā sumanasaddo pavatto, tasmā etthāpi cetasikasukhameva bhāvattho sambhavati, tenāha “**cetasikasukhassetam adhivacana**”nti. Etena hi vacanena tādāññacetāsikānampi cittapaṭibaddhattā, cittakiriyaṭṭā ca yathāsambhavaṃ somanassabhāvo āpajjati codanaṃ nāpajjateva ruḥhisaddattā tassa yathā “paṅkaja”nti pariharati. Ubbilayaṭṭi ubbilaṃ, bhindati purimāvatthāya viśesaṃ āpajjati attho. Tadeva **ubbilāvitaṃ** paccayantarāgamādivasena. Uddhaṃ palavatīti vā **ubbilāvitaṃ** akārānaṃ ikāraṃ, ākāraṇa katvā, cittameva “cetaso”ti vuttattā. Taddhite pana siddhe taṃ abyatirittaṃ tasmim̐ pade vacanīyassa sāmāññabhāvato, tassa vā saddassa nāmapadattā, tasmā kassāti sambandhīviśesānuyoge “cetaso”ti vuttanti dassetuṃ “**kassā**”tiādi vuttaṃ. Esa nayo īdisesu. Yāya uppannāya kāyacittaṃ vātapūritabhastā viya uddhumāyanākārappattaṃ hoti tassā gehasitāya odagyapītiyā etaṃ adhivacanaṃ sarūpaṃ dasseti “**uddhaccāvahāyā**”tiādinā. **Uddhaccāvahāyā**ti uddhatabhāvāvahāya. Uppilāpeti cittaṃ uppilāvitaṃ karoti **ubbilāpanā**, sā eva pīti, tassā. Khandhavasena dhammavisesattaṃ āha “**idhāpi**”tiādinā. Avaṇṇabhūmimapekkhāya api-saddo “ayampi pārājiko”tiādīsu (pārā. 1.89, 91, 167, 171, 195, 197) viya, idha ca kiñcāpi tesam̐ bhikkhūnaṃ ubbilāvitaṃ natthi, atha kho āyatim̐ kulaputtānaṃ edisesupi ṭhānesu akusaluppattim̐ paṭisedhento dhammanettim̐ ṭhāpetīti. **Dvīhi padehi saṅkhārakkhandho, ekena vedanākkhandho vuttoti** etthāpi “tesam̐ vasena sesānaṃ sampayuttadhammānaṃ karaṇaṃ paṭikkhittamevā”ti ca aṭṭhakathāyaṃ vuttanayena sakkā viññātunti na vuttaṃ. “Pi-saddo sambhāvanattho”tiādinā vuttanayena cettha attho yathāsambhavaṃ veditabbo.

Tumhaṃyevassa tena antarāyoti etthāpi “**antarāyo**”ti idaṃ “ubbilāvitattassa akaraṇīyatākāraṇavacana”tiādinā heṭṭhā avaṇṇapakke amhehi vuttanayānusārena attho daṭṭhabbo. Ettha ca “ānandino ubbilāvita”ti dīpitaṃ pītimeva gahetvā “**tena ubbilāvittena**”ti vacanaṃ somanassarahitāya pītiyā bhāvato tabbacaneneva “sumanā”ti dīpitaṃ somanassampi siddhamevāti katvā vuttaṃ. Atha vā somanassassa antarāyakarataṃ pākāṭā, na tathā pītiyāti evaṃ vuttanti daṭṭhabbaṃ. **Kasmā panetanti** yathāvuttaṃ atthaṃ avibhāgato manasi katvā codeti. Ācariyo “**sacca**”nti tamatthaṃ paṭijānitvā “**taṃ panā**”tiādinā vibhajjabyākaraṇavasena pariharati.

Tattha **etanti** ānandādīnamakaraṇīyatāvacaṇaṃ, nanu bhagavatā vaṇṇitanti sambandho. **Buddhoti kittayantassāti** “buddho”ti vacanaṃ guṇānussaraṇavasena kathentassa sādhujanassa. **Kasiṇenāti** kasiṇatāya sakalabhāvena. **Jambudīpassāti** cetassa avayavabhāvena sambandhīvacanaṃ. Apare pana “**jambudīpassāti** karaṇavacanaṭṭhe sāmivacana”ti vadanti, tesam̐ matena kasiṇajambudīpasaddānaṃ samānādhikaraṇabhāvo daṭṭhabbo, karaṇavacanaṇa nissakkatthe. Pageva ekadesato panāti **api**-saddo sambhāvane. **Ādi**-saddena cettha –

“Mā soci udāyi, ānando avītarāgo kālaṃ kareyya, tena cittappasādena sattakkhattuṃ devarajjaṃ kāreyya, sattakkhattuṃ imasmiṃyeva jambudīpe mahārajjaṃ kāreyya, apica udāyi ānando diṭṭheva dhamme parinibbāyissati”tiādisuttaṃ (a. ni. 3.81) –

Saṅgahitaṃ. Nti suttantare vuttaṃ pītisomanassaṃ. **Nekkhammassitanti** kāmato nikkhamane kusaladhamme nissitaṃ. **Idhāti** imasmiṃ sutte. **Gehassitanti** gehavāsīnaṃ samudāciṇṇato gehasaṅkhāte kāmagaṇe nissitaṃ. Kasmā tadevidhādhippetanti āha “**idañhi**”tiādi. “Āyasmato channassa uppannasadisa”nti vuttamatthaṃ pākāṭaṃ kātuṃ, samatthetuṃ vā “**tenevā**”tiādi vuttaṃ. **Viśesaṃ nibbattetuṃ nāsakkhi** bhagavati, dhamme ca pavattagehassitapematāya. **Parinibbānakāleti**

parinibbānāsannakāle bhagavatā paññattena tajjitoti vā sambandho. **Parinibbānakāleti** vā bhagavato parinibbutakāle saṅghena tajjito nibbattetīti vā sambandho. **Brahmadaṇḍenāti** “bhikkhūhi itthannāmo neva vattabbo, na ovaditabbo, nānusāsitabbo”ti (cūḷava. 445) katena brahmadāṇḍena. **Tajjitoti** saṃvejito. **Tasmāti** yasmā gehassitapītisomanassaṃ jhānādīnaṃ antarāyakaraṃ, tasmā. Vuttañhetam bhagavatā **sakkapañhasutte** “somanassampāhaṃ devānaminda, duvidhena vadāmi sevitabbampi asevitabbampi”ti (dī. ni. 2.359).

“**Ayañhī**”tiādīnā tadevattham kārāṇato samattheti. Rāgasahitattā hi sā antarāyakarāti. Ettha pana “idañhi rāgasañhitam pītisomanassa”nti vattabbaṃ siyā, tathāpi pītiggahaṇena somanassampi gahitameva hoti somanassarahitāya pītiyā abhāvato ti heṭṭhā vuttanayena pītiyeva gahitā. Apica sevitabbāsevitabbavibhāgassa sutte vacanato somanassassa pākaṇo antarāyakarabhāvo, na tathā pītiyāti sāyeva rāgasahitattathena viśesetvā vuttā. Avaññabhūmiyā saddhiṃ sambandhitvā pākaṇam kāmam **“lobho cā”**tiādi vuttam. **Kodhasadisovāti** avaññabhūmiyam vuttakodhasadiso eva. **“Luddho”**tiādigāthānam “kuddho”tiādigāthāsu vuttanayena attho daṭṭhabbo.

“Mamaṃ vā bhikkhave pare vañṇam bhāseyyuṃ, dhammassa vā vañṇam bhāseyyuṃ, saṅghassa vā vañṇam bhāseyyuṃ, tatra ce tumhe assatha ānandīno sumanā ubbilāvitā, api nu tumhe paresam subhāsītadubbhāsītam ājāneyyāthāti? No hetam bhante”ti ayam tatiyavāro nāma avaññabhūmiyam vuttanayavasena tatiyavāraṭṭhāne nīharitabbattā, so desanākāle tena vārena bodhetabbapuggalābhāvato desanāya **anāgatopi** tadatthasambhavato **atthato āgatoyeva**. Yathā tam vitthāravasena kathāvattahuppakaraṇanti dassetum **“tatiyavāro panā”**tiādi vuttam, etena saṃvañṇanākāle tathābujjhanakasattānam vasena so vāro ānetvā saṃvañṇetabboti dasseti. **“Yatheva hī”**tiādīnā tadevatthasambhavam vibhāveti. Kuddho attham na jānāti yathevāti sambandho.

Paṭipajjitabbākāradassanavāreti yathāvuttam tatiyavāram upādāya vattabbe catutthavāre. “Tumhākaṃ satthā”ti vacanato pabhuti yāva “imināpi kārāṇena taccha”nti vacanam, tāva yojanā. **“So hi bhagavā”**tiādi tabbivaraṇam. Tattha **itipīti** imināpi kārāṇena. Vitthāro visuddhimagge (visuddhi. 123 ādayo) “anāpatti upasampannassa bhūtam ārocetī”ti (pāci. 77) vuttepi sabhāgānameva ārocanaṃ yuttanti āha **“sabhāgānam bhikkhūnamyeva paṭijānitabba”**nti. Teyeva hi tassa atthakāmā, saddheyyavacanattaṅca maññanti, tato ca “sāsanassa amoghatā dīpitā hotī”ti vuttatthasamatthanaṃ siyā. **“Evañhī”**tiādi kārānavacanaṃ. Pāpicchatā ceva parivajjitā, kattubhūtā vā sā, hotīti sambandho. **Amoghatāti** niyyānikabhāvena atucchatā. **Vuttanayenāti** “tatra tumhehīti tasmim vañṇe tumhehī”tiādīnā ceva “dutiyaṃ padaṃ paṭhamassa padassa, catutthaṅca tatiyassa vevacana”ntiādīnā ca vuttanayena.

Cūlasīlavañṇanā

7. **Ko anusandhīti** pucchā “nanu ettakeneva yathāvuttehi avañṇavañṇehi sambandhā desanāmatthakaṃ pattā”ti anuyogasambhavato katā. **Vañṇena ca avañṇena cāti** tadubhayapadena. Atthaniddeso viya hi saddaniddesopīti akkharacintakā. Atha vā tathābhāsanassa kārāṇattā, koṭṭhāsattā ca **“padehī”**ti vuttam. **Vañṇena ca vañṇena cāti** pana aguṇaguṇavasena, nindāpasamāsavasena ca sarūpadassanaṃ. **“Nivatto** amūlakatāya vissajjetabbatābhāvato”ti (dī. ni. 1.7) **ācariyadhammapālattherena** vuttam. Tam vitthāretvā desanāya bodhetabbapuggalābhāvato ettakāva sā yuttarūpāti bhagavato ajjhāsayeneva adesanābhāvena **nivatto**, yathā tam vañṇabhūmiyam tatiyavārotipi daṭṭhabbaṃ. Tathā bodhetabbapuggalasambhavana vissajjetabbatāya adhigatabhāvato **anuvattatiyeva**. **Itipetaṃ bhūtanti** ettha **itī**-saddo ādiattho taduparipi anuvattakattā, tena vakkhati **“idha panā”**tiādi. Ettāvataṃ ayam vañṇānusandhīti dassetvā duvidhesu pana tesu vañṇesu brahmadattassa vañṇānusandhīti dassento **“so panā”**tiādimāha. **Upari suññatāpakāsane anusandhiṃ dassessati** “atthi bhikkhave”tiādīnā (dī. ni. 1.28).

Evam pucchāvissajjanāmukhena samudāyatthataṃ vatvā idāni avayavatthataṃ dasseti

“**tatthā**”tiādinā. Appameva parito samantato khaṇḍitattā **parittam** nāmāti āha “**appamattakanti parittassa nāma**”nti. **Mattā vuccati pamāṇam** mīyate parimīyateti katvā. Samāsantakakārena **appamattakam** yathā “bahuputtako”ti, evaṃ **oramattakepi**. Eteneva “appā mattā **appamattā**, sā etassāti **appamattaka**”ntiādinā kapaccayassa sātthakatampi dasseti atthato abhinnattā. Mattakasaddassa anattakabhāvato **sīlameva sīlamattakam**. **Anattakabhāvoti** ca sakatthatā purimapattheyeva pavattanato. Na hi saddā kevalam anattakā bhavantīti akkharacintakā. Nanu ca bhagavato pāramitānubhāvena niratthakamekakkharampi mukhavaram nārohati, sakalañca pariyattisāsanam pade pade catusaccappakāsananti vuttam, katham tassa anattakātā sambhavatīti? Saccam, tampi padantarābhihitassa atthassa visesanavasena tadabhihitam attham vadati eva, so pana attho vināpi tena padantareneva sakkā viññātunti anattakamicceva vuttanti. Nanu avocumha “anattakabhāvo...pe... pavattanato”ti. Apica vineyyajjhāsayanurūpavasena bhagavato desanā pavattati, vineyyā ca anādimatisamsāre lokiyesuyeva saddesu paribhāvitacittā, loke ca asatipi atthantarāvabodhe vācāsīlīṭṭhatādivasena saddapayogo dissati “labbhati palabbhati, khañjati nikhañjati, āgacchati paccāgacchati”tiādinā. Tathāparicitānañca tathāvidheneva saddapayogena atthāvagama sukho hotīti anattakasaddapayogo vuttoti. Evaṃ sabbattha. Hoti cettha –

“Padantaravacanīya-ssatthassa visesanāya;
Bodhanāya vineyyānam, tathānatthapadam vade”ti.

Atha vā **sīlamattakanti** ettha **matta**-saddo visesanivattiattho “avitakkavicāramattā dhammā (dha. sa. tikamātikā) manomattā dhātu manodhātū”ti (dha. sa. mūlaṭī. 499) ca ādīsu viya. “Appamattakam oramattaka”nti padadvayena sāmāññato vuttoyeva hi attho “sīlamattaka”nti padena visesato vutto, tena ca sīlam eva sīlamattam, tadeva sīlamattakanti nibbanam kātābanti dassetuṃ “**sīlameva sīlamattaka**”nti vuttam.

Ayam pana aṭṭhakathāmuttako nayo – **oramattakanti** ettha oranti apārabhāgo “orato bhogam (mahāva. 66) oram pāra”ntiādisu viya. Atha vā heṭṭhāattho orasaddo oram āgamanāya ye paccayā, te orambhāgiyāni saṃyojanānītiādisu viya. Sīlañhi samādhīpaññāyo apekkhitvā apārabhāge, heṭṭhābhāge ca hoti, ubhayatthāpi “ore pavattam mattam yassā”tiādinā viggaho. **Sīlamattakanti** etthāpi **mattasaddo** amahatthavācako “bhesajjamattā”tiādisu viya. Atha vā sīlepi tadekadesasseva saṅgahanattham amahatthavācako ettha mattasaddo vutto. Tathā hi indriyasamvarapaccayasannissitasīlāni idha desanam anāruḷhāni. Kasmāti ce? Yasmā tāni pātimokkhasamvaraājīvapārisuddhisīlāni viya na sabbaputhujjanesu pākāṭānīti. **Mattanti** cettha visesanivattiatthe napuṃsakaliṅgam. Pamāṇappakatthesu pana “matta”nti vā “mattā”ti vā napuṃsakitthiliṅgam.

“**Idam vuttam hoti**”tiādinā saha yojanāya piṇḍattham dasseti. Yena sīlena vadeyya, etam sīlamattakam nāmāti sambandho. “**Vaṇṇam vadāmīti ussāham katvāpī**”ti idam “vaṇṇam vadamāno”ti etassa vivaraṇam. Etena hi “ekapuggalo bhikkhave, loke uppajjamāno uppajjati”tiādisu (a. ni. 1.170) viya mānasaddassa sāmattiyattham dasseti. “Ussāham kurumāno”ti avatvā “katvā”ti ca vacanam tvādipaccayantapadānamiva mānantapaccayantapadānampi parakiriyāpekkhamevāti dassanattham. “**Tattha siyā**”tiādinā sandhāyabhāsītamattam ajānitvā nītatthameva gahetvā suttantaravirodhitam maññamānassa kassaci īdisī codanā siyāti dasseti. **Tatthāti** tasmim “appamattakam kho paneta”ntiādivacane (dī. ni. 1.7). Kammatṭhānabhāvane yuñjati sīlenāti **yogī**, tassa.

Alaṅkaraṇam vibhūsanam **alaṅkāro**, pasāadhanakiriyā. Alam karoti etenevāti vā **alaṅkāro**, kuṇḍalādīpasāadhanam. Maṇḍīyate **maṇḍanam**, ūnaṭṭhānapūraṇam. Maṇḍīyati etenāti vā **maṇḍanam**, mukhacūṇṇādīūnapūraṇopakaraṇam. Idha pana sadisavohārena, taddhitavasena vā sīlameva tathā vuttam. **Maṇḍaneti** maṇḍanahetu, maṇḍanakiriyānimittam gatoti attho. Atha vā maṇḍati sīlenāti **maṇḍano**, maṇḍanajātiko puriso. Bahumhi cetam jātyāpekkhāya ekavacanam. Ubbāhanatthepi hi ekavacanamicchanti keci, tadayuttameva saddasatthe anāgatattā, atthayuttīyā ca abhāvato. Kathañhi ekavacananiddiṭṭhato ubbāhanakaraṇam yuttam siyā ekasmim yevatthe ubbāhitabbassa aññassatthassa abhāvato. Tasmā vipallāsavasena bahvatthe idam ekavacanam daṭṭhabbam, maṇḍanasīlesūti attho.

Ācariyadhammapālattherenapi hi ayamevidha vinicchayo (dī. ni. 1.7) vutto. **Aggatanti** uttamabhāvaṃ.

Assaṃ bhavissāmīti ākaṅkheyyāti sambandho. **Assāti** bhaveyya. **Paripūrakārīti** cettha **iti-saddo** ādiattho, pakārattho vā, tena sakalampi sīlathomanasuttaṃ dasseti.

Kikīva aṇḍanti etthāpi tadatthena **iti-saddena** –

“Kikīva aṇḍaṃ camarīva vāladhiṃ,
Piyavaṃva puttaṃ nayanavaṃva ekakaṃ;
Tattheva sīlaṃ anurakkhamānā,
Supesalā hotha sadā sagāravā”ti. (visuddhi. 1.19); –

Gāthaṃ saṅgaṇhāti. “Pupphagandho”ti vatvā tadekadesena dassetuṃ “**na candana**”ntiādi vuttaṃ. Candanaṃ tagaraṃ mallikāti hi taṃsahacaraṇato tesam gandhova vutto. **Pupphagandhoti** ca pupphaṅca tadavaseso gandho cāti attho. Tagaramallikāhi vā avasiṭṭho “pupphagandho”ti vutto. **Sataṅca gandhoti** ettha sīlameva sadisavohārena vā taddhitavasena vā gandho. Sīlanibandhano vā thutighoso vuttanayena “gandho”ti adhippeto. Sīlañhi kittiyā nimittaṃ. Yathāha “sīlavato kalyāṇo kittisaddo abbhuggacchatī”ti (dī. ni. 2.150; 3.316; a. ni. 5.213; mahāva. 785; udā. 76). **Sappuriso pavāyati** pakārehi gandhati tassa gandhūpagarukkhaṇḍaṭṭhāgattā.

Vassikīti sumanapupphaṃ, “**vassika**”ntipi pāṭho, tadatthova. Gandhā eva **gandhajātā**, gandhappakārā vā. **Yvāyanti** yadidaṃ, uttamo gandho vātīti sambandho.

Sammadaññā vimuttānanti sammā aññāya jānitvā, aggamaggena vā vimuttānaṃ. **Maggaṃ na vindatīti** kāraṇaṃ na labhati, na jānāti vā.

“**Sīle patiṭṭhāyā**”ti gāthāya paṭisandhipaññāya **sapañño ātāpī** vīriyavā pārihārikapaññāya **nipako** narasaṅkhāto **bhikkhu** sīle patiṭṭhāya **cittaṃ** tappadhānena vuttaṃ samādhim bhāvayaṃ bhāvayanto bhāvanāhetu tathā **paññaṃ** vipassanaṅca **imaṃ** antojaṭṭhabhijāṭṭhāsaṅkhātaṃ **jaṭṭhaṃ vijaṭṭhaye** vijaṭṭhaya vijaṭṭhayaṃ samattheyyāti saṅkhepattho.

Pathaviṃ nissāyāti pathaviṃ rasaggahaṇavasena nissāya, sīlasmiṃ pana paripūraṇavasena nissāya patiṭṭhānaṃ daṭṭhabbaṃ.

Appakamahantatāya pārāpārādi viya upanidhāpaññattibhāvato aññamaññaṃ upanidhāya āhāti vissajjettuṃ “**upari guṇe upanidhāyā**”ti vuttaṃ. **Sīlañhīti** ettha **hi-saddo** kāraṇattho, tenidaṃ kāraṇaṃ dasseti “yasmā sīlaṃ kiñcāpi patiṭṭhābhāvena samādhissa bahūpakāraṃ, pabhāvādiguṇavisese panassa upanidhāya kalampi bhāgaṃ na upeti, tathā samādhi ca paññāyā”ti. Tenevāha “**tasmā**”tiādi. **Na pāpuṇāṭīti** guṇasamabhāvena na sampāpuṇāti, na sametīti vuttaṃ hoti. **Uparimanti** samādhipaññaṃ. **Upanidhāyāti** upatthambhaṃ katvā. Tañhi tādisāya paññattiyā upatthambhaṃ hoti. **Heṭṭhimanti** sīlasamādhidvayaṃ.

“**Katha**”ntiādi vitthāravacanaṃ. Kaṇḍambamūlikapāṭihāriyakathanañcetta yathākathañcīpi sīlassa samādhimapāpuṇatāsiddhiyevidhādhippetāti pākāṭatarapāṭihāriyabhāvena, nidassananayena cāti daṭṭhabbaṃ. “**Abhi...pe... titthiyamaddana**”nti idaṃ pana tassa yamakapāṭihāriyassa supākāṭabhāvadassanattamaṃ, aññehi bodhimūle ñāṭisamāgamādīsu ca katapāṭihāriyehi visesadassanattamaṃ vuttaṃ. Sambodhito hi aṭṭhamepi divase devatānaṃ “buddho vā no vā”ti uppannakaṅkhāvidhamanattamaṃ ākāse ratanacaṅkamaṃ māpetvā caṅkamanto pāṭihāriyaṃ akāsi, tato dutiyasaṃvacchare kulanagaragato kapilavatthupure nigrodhārāme ñāṭīnaṃ samāgamepi tesam mānamadappahānatthamaṃ yamakapāṭihāriyaṃ akāsi. Tattha **abhisambodhitoti** abhisambujjhanakālato.

Sāvattthinagaradvāreti sāvattthinagarassa dakkhiṇadvāre. **Kaṇḍambarukkhāmūleti** kaṇḍena nāma pasenadirañño uyyānapālena ropitattā kaṇḍambanāmakassa rukkhassa mūle. Yamakapāṭihāriyakaraṇatthāya bhagavato citte uppanne “tadanucchavikaṃ ṭhānaṃ icchitabba”nti ratanamaṇḍapādi sakkena devaraññā āṇattena vissakammunā katanti vadanti keci. Bhagavatā nimmitanti apare. **Aṭṭhakathāsu** pana anekāsu “sakkena devānamindena āṇāpitena vissakammadevaputtana maṇḍapo kato, caṅkamo pana bhagavatā nimmito”ti vuttaṃ. **Dibbasetacchatte** devatāhi **dhāriyamāneti** attho viññāyati aññesamasambhavato. **“Dvādasayojanāya parisāyā”**ti idaṃ catūsu disāsu paccakaṃ dvādasayojanaṃ manussaparisaṃ sandhāya vuttaṃ. Tadā kira dasasahassilokadhātuto cakkavālagabbhaṃ paripūretvā devabrahmānopi sannipatiṃsu. Yo koci evarūpaṃ pāṭihāriyaṃ kātuṃ samattho ce, so āgacchatūti codanāsadisattā vuttaṃ **“attādānaparidīpana”**nti. **Attādāna**ñhi anuyogo paṭipakkhassa attassa ādānaṃ gahaṇanti katvā. **Titthiyamaddananti** “pāṭihāriyaṃ karissāmā”ti kuhāyanavasena pubbe utthitānaṃ titthiyānaṃ maddanaṃ, tañca tathā kātuṃ asamatthatāsampādanameva. Tadetam padadvayaṃ **“yamakapāṭihāriya”**nti etena sambandhitabbaṃ. Rājagahaseṭṭhino candanaghaṭṭikuppattito paṭṭhāya sabbameva cettha vattabbaṃ.

Uparimakāyatotiādi paṭisambhidāmagge (paṭi. ma. 1.116) āgatanayadassanaṃ, tena vuttaṃ **“itiādinayappavatta”**nti, **“sabbam vitthāretabba”**nti ca. Tatthāyaṃ pāḷiseso –

“Heṭṭhimakāyato aggikkhandho pavattati, uparimakāyato udakadhārā pavattati. Puratthimakāyato aggi, pacchimakāyato udakaṃ. Pacchimakāyato aggi, puratthimakāyato udakaṃ. Dakkhiṇaakkhito aggi, vāmaakkhito udakaṃ. Vāmaakkhito aggi, dakkhiṇaakkhito udakaṃ. Dakkhiṇakaṇṇasotato aggi, vāmaṇṇasotato udakaṃ. Vāmaṇṇasotato aggi, dakkhiṇakaṇṇasotato udakaṃ. Dakkhiṇanāsikāsotato aggi, vāmanāsikāsotato udakaṃ. Vāmanāsikāsotato aggi, dakkhiṇanāsikāsotato udakaṃ. Dakkhiṇaamsakūṭato aggi, vāmaamsakūṭato udakaṃ. Vāmaamsakūṭato aggi, dakkhiṇaamsakūṭato udakaṃ. Dakkhiṇahatthato aggi, vāmahatthato udakaṃ. Vāmahatthato aggi, dakkhiṇahatthato udakaṃ. Dakkhiṇapassato aggi, vāmapassato udakaṃ. Vāmapassato aggi, dakkhiṇapassato udakaṃ. Dakkhiṇapādato aggi, vāmapādato udakaṃ. Vāmapādato aggi, dakkhiṇapādato udakaṃ. Aṅgulaṅgulehi aggi, aṅgulantarikāhi udakaṃ. Aṅgulantarikāhi aggi, aṅgulaṅgulehi udakaṃ. Ekekalomato aggi, ekekalomato udakaṃ. Lomakūpato lomakūpato aggikkhandho pavattati, lomakūpato lomakūpato udakadhārā pavattati”ti.

Aṭṭhakathāyaṃ pana “ekekalomakūpato” icceva (paṭi. ma. aṭṭha. 2.1.116) āgataṃ.

Channaṃ vaṇṇānanti etthāpi nīlānaṃ pītākānaṃ lohitaṅkānaṃ odātānaṃ mañjīṭṭhānaṃ pabhassarānanti ayaṃ sabbopi pāḷiseso peyyālanayena, ādi-saddena ca dassito. Ettha ca channaṃ vaṇṇānaṃ ubbāhanabhūtānaṃ yamakā yamakā vaṇṇā pavattantīti pāṭhasesena sambandho, tena vakkhati “dutiyaṃ dutiyaṃ rasmiyo”tiādi. Tattha hi tāsāṃ yamakaṃ yamakaṃ pavattanākārena saha āvajjanaparikkammādhīṭṭhānānaṃ viṣuṃ pavatti dassitā. Keci pana “channaṃ vaṇṇāna”nti etassa “aggikkhandho udakadhārā”ti purimehi padehi sambandhaṃ vadanti, tadayuttameva aggikkhandhaudakadhārānaṃ atthāya tejokasiṇavāyokasiṇānaṃ samāpajjanassa vakkhamānattā. **Channaṃ vaṇṇānaṃ** chabbaṇṇā pavattantīti kattuvaseṇa vā sambandho yathā “ekassa cepi bhikkhuno na paṭibhāseyya taṃ bhikkhuniṃ apasādetu”nti (pāci. 558). Kattukammesu hi bahulā sāmivacanaṃ ākhyātapayogepi icchanti neruttikā.

Evam pāḷinayena yamakapāṭihāriyaṃ dassetvā idāni taṃ aṭṭhakathānaṃ yena vivaranto paccāsattinayena “channaṃ vaṇṇāna”nti padameva paṭhamam vivarituṃ **“tassā”**tiādimāha. Tattha **tassāti** bhagavato. **“Suvanṇavaṇṇā rasmiyo”**ti idaṃ tāsāṃ pītābhānaṃ yebhuyyātāya vuttaṃ, chabbaṇṇāhi rasmīhi alaṅkaraṇakālo viyāti attho. Tāpi hi cakkavālagabbhato uggantvā brahmalokamāhacca paṭinivattitvā cakkavālamukhavaṭṭimeva gaṇhiṃsu. Ekacakkavālagabbhaṃ vaṅkagopānasikaṃ viya bodhigharaṃ ahosi ekālokaṃ. **Dutiyaṃ dutiyaṃ rasmiyoti** purimapurimato pacchā pacchā nikkhantā rasmiyo. Kasmā sadisākārasena “vīyā”ti vacanaṃ vuttanti āha **“dvinnañca”**tiādi. **Dvinnañca cittānaṃ ekakkhaṇe pavatti nāma natthi**, yehi tā evaṃ siyuṃ, tathāpi iminā

kāraṇadvayena evameva khāyantūti adhippāyo. **Bhavaṅgaparivāsassāti** bhavaṅgavasena parivasanassa, bhavaṅgasaṅkhātassa parivasanassa vā, bhavaṅgapatanassāti vuttaṃ hoti. **Āciṅṇavasitāyāti** āvajjanasamāpajjanādīhi pañcahākārehi samāciṅṇaparicayatāya. Nanu ca ekassāpi cittassa pavattiyā dve kisso rasmiyopi sambhaveyyunti anuyogamapaneti **“tassā tassā pana rasmiyā”**tiādīnā. Cittavāranānattā **āvajjanaparikkammaccittāni**, kaṣiṇānānattā **adhittānacittavārānīpi visuṃ visuṃyeva pavattanti**. Āvajjanāvasāne tikkhattuṃ pavattajavanāni parikkammānāmeneva idha vuttāni.

Kathanti āha **“nīlarasmiatthāya hī”**tiādi. “Mañjiṭṭharasmiatthāya lohitakaṣiṇaṃ, pabhassararasmiatthāya pītakaṣiṇa”nti idaṃ lohitapītarasmīnaṃ kāraṇeyeva vutte siddhanti na vuttaṃ. Tāsameva hi mañjiṭṭhapabhassararasmiyo visesapabhedabhūtāti. **“Aggikkhandhatthāya”**tiādīnā **“uparimakāyato”**tiādīnaṃ vivaraṇaṃ. Aggikkhandhaudakakkhandhāpi aññaamaññaasammissā yāva brahmalokā uggantvā cakkavālamukhavaṭṭiyāṃ paṭiṃsu, taṃ divasaṃ pana satthā yo yo yasmim̐ yasmim̐ dhamme ca pāṭihāriye ca pasanno, tassa tassa ajjhāsaya vasena taṃ taṃ dhammañca kathesi, pāṭihāriyañca dassesi, evaṃ dhamme bhāsiyamāne, pāṭihāriye ca kariyamāne mahājano dhammābhisaṃmayo ahoṣi. Tasmiñca samāgame attano manaṃ gahetvā pañhaṃ pucchituṃ samatthaṃ adisvā nimmitaṃ buddhaṃ māpesi, tena pucchitaṃ pañhaṃ satthā vissajjesi. Satthārā pucchitaṃ pañhaṃ so vissajjesi, satthu caṅkamanakāle nimmito ṭhānādīsu aññataraṃ kappesi, tassa caṅkamanakāle satthā ṭhānādīsu aññataraṃ kappesīti etamatthaṃ dassetuṃ **“satthā caṅkamati”**tiādi vuttaṃ. **“Sabbam vitthāretabba”**nti etena **“satthā tiṭṭhati, nimmito caṅkamati vā nisīdati vā seyyaṃ vā kappeti”**tiādīnā (paṭi. ma. 1.116) catūsu iriyāpathesu ekekamūlakā satthupakkhe cattāro, nimmitapakkhe cattāroti sabbe aṭṭha vārā vitthāretvā vattabbāti dasseti. Yasmā sīlaṃ samādhissa paṭiṭṭhāmatameva hutvā nivattati, samādhīyeva tattha paṭiṭṭhāya yathāvuttaṃ sabbam pāṭihāriyakiccaṃ pavatteti, tasmā tadetaṃ samādhikiccamevāti vuttaṃ **“ettha ekampi”**tiādi.

“Yaṃ panā”tiādīnā samādhissa pañnamapāpuṇatā vibhāvītā, yaṃ pana **paṭivijjhi, idaṃ paṭivijjanaṃ paññākiccanti** attho. Taṃ anukkamoto dasseti **“bhagavā”**tiādīnā. **“Kappasatasahassādhikāni cattāri asaṅkhyeyyāni”**ti idaṃ dīpaṅkarapādāmūle katapaṭhamābhinihārato paṭṭhāya vuttaṃ, tato pubbepi yattakena tasmim̐ bhava icchanto sāvaka bodhiṃ pattuṃ sakkuṇeyya, tattakaṃ puññasambhāraṃ samupacinīti veditabbaṃ. Tatoyeva hi **“manussattaṃ līngasampatti, hetu satthāradassana”**ntiādīnā (bu. vaṃ. 59) vuttetu aṭṭhadhammesu hetusampannatā ahoṣi. Keci pana manopaṇidhānavacīpaṇidhānavasena anekadhā asaṅkhyeyyaparicchedaṃ katvā pubbasambhāraṃ vadanti, tadayuttameva saṅgahāruḷhāsu aṭṭhakathāsu tathā avuttattā. Tāsu hi yathāvuttanayena paṭhamābhinihārato pubbe hetusampannatāyeva dassitā. Ekūnatim̐savassakāle nikkhamma pabbajitvāti sambandho. Cakkaratanārahapuññavantaṭāya bodhisatto cakkavattisirisampannoti tassa nivāsabhavanaṃ **“cakkavattisirinivāsabhūta”**nti vuttaṃ. **Bhavanāti** rammasurammasubhasaṅkhātā nīketanā. **Padhānayoganti** dukkaracariyāya uttamavīriyānuyogaṃ.

Uruvelāyaṃ kira senānigame kuṭumbikassa dhītā sujātā nāma dārikā vayappattā nerañjarāya tīre nigrodhamūle patthanamakāsi **“sacāhaṃ samajātikaṃ kulagharaṃ gantvā paṭhamagabbhe puttaṃ labhissāmi, khīrapāyāsena balikammaṃ karissāmi”**ti, (ma. ni. aṭṭha. 2.284; jā. aṭṭha. 1.avidūre nidānakathā) tassā sā patthanā samijjhi. Sā satta dhenuyo laṭṭhivane khādāpetvā tāsampi dhītaro gāviyo laddhā tatheva khādāpetvā puna tāsampi dhītaro tathevāti satta puttānattipānattiparamparāgatāhi dhenūhi khīraṃ gahetvā khīrapāyāsaṃ pacitumārabhi. Tasmim̐ khaṇe mahābrahmā tiyojanikaṃ setacchattaṃ upari dhāresi, sakko devarājā aggim̐ ujjalesi, sakalaloke vijjamaṅgalaṃ devatā pakkhipiṃsu, pāyāsaṃ dakkhiṇāvattaṃ hutvā pacati, taṃ sā suvaṇṇapāṭiyā satasahassagghanikāya saheva bodhisattassa datvā pakkāmi. Atha bodhisatto taṃ gahetvā nerañjarāya tīre suppatiṭṭhite nāma titthe ekatālaṭṭhippamāne ekūnapaññāsapiṇḍe karonto paribhuñji, taṃ sandhāya vuttaṃ **“visākhāpuṇṇamāyaṃ uruvelagāme sujātāya dvinnam̐ pakkhattadibbojaṃ madhupāyāsaṃ paribhuñjitvā”**ti. Tattha **sujātāyāti** āyasmato yasattherassa mātubhūtāya pacchā saraṇagamaṇaṭṭhāne etadaggappattāya sujātāya nāma setṭhibhariyāya. Aṅgamaṅgānūsārino rasassa sāro upatthambhālakaro bhūtanissito eko viseso **ojā** nāma, sā divi bhavā pakkhattā etthāti **pakkhattadibbojo**, taṃ. Pātabbo ca so asitabbo cāti **pāyāso**, rasaṃ katvā pivitum̐,

ālopaṃ katvā ca bhuñjituṃ yutto bhojanaviseso, madhunā sitto pāyāso **madhupāyāso**, taṃ.

Tato nerañjarāya tīre mahāsālavane nānāsamāpattīhi divāvihārassa katattā “**sāyanhasamaye**”tiādi vuttaṃ. Vitthāro tattha tattha gahetabbo. **Dakkhiṇuttarenāti** divāvihārato bodhiyā pavisanamaggaṃ sandhāyāha, ujukaṃ dakkhiṇuttaragatena devatāhi alaṅkatena maggenāti attho. Evampi vadanti “**dakkhiṇuttarenāti** dakkhiṇapacchimuttarena ādiavasānagahaṇena majjhimassāpi gahitattā, tathā luttapayogassa ca dassanato. Evañhi sati ‘dakkhiṇapacchimuttaradisābhāgena bodhimaṇḍaṃ pavisitvā tiṭṭhatī’ ti (jā. aṭṭha. 1.avidūrenidānakathā) **jātakanidāne** vuttavacanena sametī” ti. Dakkhiṇadisato gantabbo uttaradisābhāgo **dakkhiṇuttaro**, tena pavisitvāti apare. Keci pana “uttarasaddo cettha maggavācako. Yadi hi disāvācako bhavēyya, ‘dakkhiṇuttarāyā’ ti vadeyyā” ti, taṃ na “uttarena nadī sīdā, gambhīrā duratikkamā” tiādinā disāvācakassāpi enayogassa dassanato, uttarasaddassa ca maggavācakassa anāgatattā. Apica disābhāgaṃ sandhāya evaṃ vuttaṃ. Disābhāgopi hi disā evāti. Atha antarāmagge sotthiyena nāma tiṇahārakabrāhmaṇena dinnā aṭṭha kusatiṇamuṭṭhiyo gahetvā asitañcanagirisaṅkāsaṃ sabbabodhisattānamassāsajananaṭṭhāne samāviraḷhaṃ bodhiyā maṇḍanabhūtaṃ bodhimaṇḍamupagantvā tikkhattuṃ padakkhiṇaṃ katvā dakkhiṇadisābhāge aṭṭhāsi, so pana padeso paduminipatte udakabindu viya pakampittha, tato pacchimadisābhāgaṃ, uttaradisābhāgañca gantvā tiṭṭhantepi mahāpurise tatheva te akampiṃsu, tato “nāyaṃ sabbopi padeso mama guṇaṃ sandhāretuṃ samattho” ti puratthimadisābhāgamagamāsi, tattha pallaṅkappamaṇaṃ niccalamahosi, tasseva ca nipariyāyena bodhimaṇḍasamaññā, mahāpuriso “idaṃ kilesaviddhaṃsanaṭṭhāna” nti sanniṭṭhānaṃ katvā pubbuttaradisābhāge tīto tattha akampanappadeso tāni tiṇāni agge gahetvā sañcālesi, tāvadeva cuddasahattho pallaṅko ahosi, tānipi tiṇāni vicittākārena tūlikāya lekhā gahitāni viya ahesuṃ. So tattha tisandhipallaṅkaṃ ābhujitvā caturaṅgasamannāgataṃ mettākammaṭṭhānaṃ pubbaṅgamaṃ katvā caturaṅgikaṃ vīriyaṃ adhiṭṭhahitvā nisīdi, tamatthaṃ saṅkhipitvā dassento “**bodhimaṇḍaṃ pavisitvā**” tiādimāha.

Tattha **bodhi** vuccati arahattamaggañānaṃ, sabbaññutaññānañca, sā maṇḍati thāmagatatāya pasīdati etthāti **bodhimaṇḍo**, nipariyāyena yathāvuttappadeso, pariyaṇyena pana idha dumarājā. Tathā hi **ācariyānandattherena** vuttaṃ “bodhimaṇḍasaddopaṭṭhamābhisaṃbuddhaṭṭhāne eva daṭṭhabbo, na yattha katthaci bodhirukkassa patitṭhitatṭhāne” ti, taṃ.

Māravijayasabbaññutaññānaṃapaṭilābhādīhi bhagavantaṃ assāsetīti **assattho**. Āpubbañhi sāsasaddaṃ anusitṭhitosanesu icchanti, yaṃ tu loke “caladalo, kuñjarāsano” tipī vadanti. Accuggatabhāvena, ajeyyabhūmisīsagatabhāvena, sakalasabbaññugunaṃapaṭilābhaṭṭhānaviraḷhabhāvena ca dumānaṃ rājāti **dumarājā**, assattho ca so dumarājā cāti **assatthadumarājā** taṃ. Dvinnaṃ ūrujāṇusandhīnaṃ, ūrumūlakaṭṭhisandhissa ca vasena tayo sandhaya, saṅṭhānavasena vā tayo koṇā yassāti **tisandhi**, sveva pallaṅko ūrubaddhāsanaṃ parisamantato aṅkanaṃ āsananti atthena ra-kārassa la-kāraṃ, dvibhāvañca katvā, tīhi vā sandhīhi lakkhito pallaṅko **tisandhipallaṅko**, taṃ. **Ābhujitvāti** ābandhitvā, ubho pāde samañchite katvāti vuttaṃ hoti. Vitthāro **sāmaññaphalasuttavaṇṇanāyaṃ** (dī. ni. aṭṭha. 1.216) āgamissati. Attā, mitto, majjhatto, verīti catūsūpi samappavattanavasena **caturaṅgasamannāgataṃ mettākammaṭṭhānaṃ**. “Caturaṅgasamannāgata” nti idaṃ pana “vīriyādhiṭṭhāna” nti etenāpi vojetabbaṃ. Tampi hi –

Kāmaṃ taco ca nhāru ca aṭṭhi ca avasissatu, upasussatu sarīre maṃsalohitaṃ, yaṃ taṃ purisathāmena purisavīriyena purisaparakkamena pattabbaṃ, na taṃ apāpuṇitvā vīriyassa saṅṭhānaṃ bhavissati” ti (ma. ni. 2.184; saṃ. ni. 1.266; a. ni. 3.51; a. ni. 8.13; mahāni. 17, 196) –

Vuttanayena caturaṅgasamannāgatameva.

Cuddasa hatthā vitthatappamaṇabhāvena yassāti **cuddasahattho**. Parisamantato aṅkīyate lakkhīyate paricchedavasenāti **pallaṅko** ra-kārassa la-kāraṃ, tassa ca dvittaṃ katvā. Apica “idaṃ kilesaviddhaṃsanaṭṭhāna” nti aṭṭhakathāsu vacanato pallaṃ kilesaviddhaṃsanaṃ karoti etthāti **pallaṅko**

niggahitāgamavasena, aluttasamāsavasena vā, cuddasahattho ca so pallāṅko ca, sveva uttamaṭṭhena patthanīyaṭṭhena ca varoti **cuddasahatthapallāṅkavaro**, tatha gato pavatto nisinno tathā. Cuddasahatthata cetha vitthāravasena gahetabbā. Tānīyeva hi tiṇāni aparimitapuññānubhāvato cuddasahatthavitthapallāṅkabhāvena pavattāni, na ca tāni aṭṭhamuṭṭhippamāṇāni cuddasahatthaaccuggatāni sambhavanti. Tatoyeva ca idha “tiṇasantharaṃ santharivā”ti vuttaṃ, **dhammapadaṭṭhakathādīsu** ca “tiṇāni santharivā...pe... puratthimābhīmukho nisīditvā”ti (dha. sa. aṭṭha. 1.sāriputtheravaṇṇanā; dha. sa. aṭṭha. 1.nidānakathā). Aññattha ca “tiṇāsane cuddasahatthasammate”ti. Keci pana “accuggatabhāveneva cuddasahattho”ti yathā tathā parikkappānāvasena vadanti, taṃ na gahetabbāṃ yathāvuttana kāraṇena, sādakena ca viruddhattā. Kāmañca manorathapūraṇīyā **caturaṅguttaravaṇṇanāya** “tikkhattum bodhiṃ padakkhiṇaṃ katvā bodhimaṇḍaṃ āruya cuddasahatthubbedhe ṭhāne tiṇasantharaṃ santharivā caturaṅgavīriyaṃ adhiṭṭhāya nisinnakālato”ti (a. ni. aṭṭha. 2.4.33) pāṭho dīssati, tathāpi tatha ubbedhasaddo vitthāravācakoti veditabbo, yathā “tīriyaṃ soḷasubbedho, uddhamāhu sahasadhā”ti (jā. 1.3.40) **mahāpanādajātaka**. Tathā hi tadaṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ “tīriyaṃ soḷasubbedhoti vitthārato soḷasaṅgaṇḍapāvavittāro ahoṣī”ti (jātaka aṭṭha. 2-302 piṭṭhe). Aññattha hi ākāseyeva ukkhipitvā tiṇasantharaṇaṃ kataṃ, na acalapadeseti attho āpajjeyya santharaṇakiriyādhārabhāvato tassa, so cattho anadhippeto aññattha anāgatattāti.

Rajatakkhandhaṃ piṭṭhito katvā viyāti sambandho. **Atthanti** pacchimappabbataṃ. **Mārabalanti** māraṃ, mārabalañca, mārasa vā sāmattiyaṃ. **Pubbenivāsanti** pubbe nivutthakkhandhaṃ. **Dibbacakkhanti** dibbacakkuññaṃ. “Kicchaṃ vatāyaṃ loko āpanno”tiādinā (dī. ni. 2.57; saṃ. ni. 2.4) jarāmarāṇamukhena **paccayākāre ñāṇaṃ otāretvā**. **Ānāpānacatutthajjhānanti** etthāpi “sabbabuddhānaṃ āciṇṇa”nti vibhattivipariṇāmaṃ katvā yojetabbāṃ. Tampi hi buddhānaṃāciṇṇamevāti vadanti. **Pādakaṃ katvāti** kāraṇaṃ, patiṭṭhānaṃ vā katvā. “**Vipassanaṃ vaḍḍhetvāti** chattiṃsakoṭisatasahasamukhena āsavakkhayañāṇasaṅkhātamaḥāvajirañāṇagabbhaṃ gaṇhāpanavasena vipassanaṃ bhāvetvā. Sabbaññutaññādhigamāya anupadadhammavipassanāvasena anekākāravokāre saṅkhāre sammasato chattiṃsakoṭisatasahasamukhena pavattaṃ vipassanāññāṇampi hi “mahāvajirañāṇa”nti vuccati, catuvīsatiakoṭisatasahasasaṅkhyāya devasikaṃ vaḷaṇjanakasamāpattīnaṃ purecarānucarañāṇampi. Idha pana maggañāṇameva, viśesato ca aggamaggañāṇaṃ, tasmā tasseva vipassanāgabbhabhāvo veditabboti. **Sabbabuddhaguṇeti** sabbaññutādiniravasesabuddhaguṇe. Tassā pādakaṃ katvā samādhi nivattoti vuttaṃ “**idamassa paññākicca**”nti. **Assāti** bhagavato.

“**Tattha yathā hatthe**”tiādinā upamāya pākāṭikaraṇaṃ. **Hattheti** hatthapasate, karapuṭe vā. **Pātiyanti** sarāvake. **Ghaṭeti** udakaharaṇaghaṭe. Dvattiṃsadoṇagaṇhanappamāṇaṃ kuṇḍaṃ **kolambo**. Tato mahatara **cāṭi**. Tatopi mahatī **mahākumbhī**. Soṇḍī **kusobbho**. Nadībhāgo **kandaro**. Cakkavāḷapādesu samuddo **cakkavāḷamahāsamuddo**. **Sinerupādake mahāsamuddeti** sīdantarasaṃmuddaṃ sandhāyāha. “**Pātiya**”ntiādināpi tadevatthaṃ pakāraṇantarena vibhāveti. Parittaṃ hoti yathāti sambandho. Yassā pāṭiyā atthavibhāvanatthāya yā saṃvaṇṇanā vuttā, tadeva tassā guṇabhāvena dassetuṃ “**tenāhā**”tiādi vuttaṃ. Evaṃ sabbattha.

“**Duve puthujjanā**”tiādi puthujjanesu labbhamānavibhāgadassanattameva vuttaṃ, na pana **mūlapariyāyaṃvaṇṇanādīsu** (ma. ni. aṭṭha. 1.2) viya puthujjanavisesaniddhāraṇatthaṃ niravasesaputhujjanasseva idha adhippetattā. Sabbopi hi puthujjano bhagavato upariguṇe vibhāvetuṃ na sakkoti, tiṭṭhatu tāva puthujjano, ariyasāvakaṃpaccekabuddhānaṃpi avisayā eva buddhaguṇā. Tathā hi vakkhati “sotāpanno”tiādi (dī. ni. aṭṭha. 1.7). Gottasambandhatāya ādiccassa sūriyadevaputtassa bandhūti **ādiccabandhu**, tena vuttaṃ **niddese** –

“Ādicco vuccati sūriyo. Sūriyo gotamo gottena, bhagavāpi gotamo gottena, bhagavā sūriyassa gottāñātako gottabandhu, tasmā buddho ādiccabandhū”ti (mahāni. 150; cūḷani. 99).

Saddavidū pana “buddhassādiccabandhunā”ti pāṭhamicchanti. Ādiccassa bandhunā gottena samāno gottasaṅkhāto bandhu yassa, buddho ca so ādiccabandhu cāti katvā. Yasmā pana

khandhakathādikosallenāpi upakkilesānupakkilesānaṃ jānanahetubhūtaṃ bāhusaccaṃ hoti, yathāha

“Kittāvatā nu kho bhante bahussuto hotīti? Yato kho bhikkhu khandhakusalo hoti. Dhātu...pe... āyatana...pe... paṭiccasamuppādakusalo hoti, ettāvatā kho bhikkhu bahussuto hotī”ti.

Tasmā “**yassa khandhadhātuāyatanādīsū**”tiādi vuttaṃ. **Ādi**-saddena cettha yāva paṭiccasamuppādā saṅgaṇhāti. Tattha vācuggatakaraṇaṃ **uggaho**. Atthassa paripucchanaṃ **paripucchā**. Aṭṭhakathāvasena atthassa sotadvārapaṭibaddhatākaraṇaṃ **savanaṃ**. Byañjanatthānaṃ sunikkhepasunayanena dhammassa parihaṇaṃ **dhāraṇaṃ**. Evaṃ sutadhātaparicitānaṃ vitakkaṇaṃ manasānupekkhanaṃ **paccavekkhaṇaṃ**.

Evaṃ pabhedam dassetvā vacanatthampi dasseti “**duvidho**”tiādinā. **Puthūnanti** anekavidhānaṃ kilesādīnaṃ. **Puthujjanantogadhātā**ti bahūnaṃ janānaṃ abbhantare samavarodhabhāvato puthujjanoti sambandho. **Puthucāyaṃ janoti** puthu eva visumyeva ayaṃ saṅkhyam gato. **Itīti** tasmā puthujjanoti sambandho. Evaṃ gāthābandhena saṅkhepato dassitamattaṃ “**so hī**”tiādinā vivarati. “**Nānappakārāna**”nti iminā **puthu**-saddo idha bahvatthoti dasseti.

Ādi-saddena saṅgahitamattaṃ, tadatthassa ca sādhaṃ ambasecanagarusinānanayena niddesapāliyaṃ dassento “**yathāhā**”tiādimāha. **Avihatā** sakkāyadiṭṭhiyo, puthu bahukā tā etesanti **puthuavihatasaṅkāyadiṭṭhikā**, etena avihatattā puthu sakkāyadiṭṭhiyo janenti, puthūhi vā sakkāyadiṭṭhīhi janitāti atthaṃ dasseti. Avihatatthameva vā janasaddo vadati, tasmā puthu sakkāyadiṭṭhiyo janenti na vihananti, janā vā avihatā puthu sakkāyadiṭṭhiyo etesanti atthaṃ dassetītipi vaṭṭati, visesanaparanipātanañcettha daṭṭhabbaṃ yathā “**agyāhito**”ti. “**Puthu satthārānaṃ mukhullokiṅkā**”ti etena puthu bahavo janā satthāro etesanti nibbanaṃ dassitaṃ. **Puthu sabbagatihi avuṭṭhitāti** ettha pana kammakilesehi janetabbā, jāyanti vā sattā etthāti **janā**, gatiyo, puthu sabbā eva janā gatiyo etesanti vacanattho. “**Puthu nānābhisaṅkhāre abhisaṅkharontī**”ti etena ca jāyanti etehi sattāti **janā**, puññābhisaṅkhārādayo, puthu nānāvidhā janā saṅkhārā etesaṃ vijjanti, puthu vā nānābhisaṅkhāre janenti abhisaṅkharontīti atthamāha. Tato paraṃ pana “**puthu nānāoghehi vuyhantī**”tiādiatthattayaṃ janenti etehi sattāti **janā**, kāmoghādayo, rāgasantāpādayo, rāgapariḷhādayo ca, sabbepi vā kilesapariḷhā. Puthu nānappakārā te etesaṃ vijjanti, tehi vā janenti vuyhanti, santāpenti, pariḍahanti cāti nibbanaṃ dassetuṃ vuttaṃ. “**Rattā giddhā**”tiādi pariyāyavacanam.

Api ca **rattāti** vatthaṃ viya raṅgajātena cittassa vipariṇāmakarena chandarāgena rattā. **Giddhāti** abhikaṅkhanasabhāvena abhigijjhanena giddhā. **Gathitāti** ganthitā viya dummocaniyabhāvena tattha paṭibaddhā. **Mucchitāti** kilesāvisanavasena visaññībhūtā viya anaññakiccamaṇaṃ samāpannā. **Ajjhosannāti** anaññāsādhāraṇe viya katvā gilivā pariniṭṭhapetvā ṭhitā. **Laggāti** gāvo kaṅṭake viya āsattā, mahāpalipe vā patanena nāsikaggapalipannapuriso viya uddharitumasakkuṇeyyabhāvena nimuggā. **Laggitāti** makkaṭālepena viya makkaṭo pañcanaṃ indriyānaṃ vasena āsaṅgitā, **palibuddhāti** sambaddhā, upaddutā vāti ayamattaṃ **aṅguttaraṭīkāyaṃ** (a. ni. aṭṭha. 1.51) vutto. Etena jāyatīti **jano**, “**rāgo gedho**”ti evamādiko, puthu nānāvidho jano rāgādiko etesaṃ, puthūsu vā pañcasu kāmagaṇesu janā rattā giddhā...pe... palibuddhāti atthaṃ dasseti.

“**Āvutā**”tiādipi pariyāyavacanameva. Apica “**āvutāti** āvaritā. **Nivutāti** nivāritā. **Ophutāti** paliguṇṭhitā, pariyaṇaddhā vā. **Pihitāti** pidahitā. **Paṭicchannāti** chādītā. **Paṭikujjitāti** heṭṭhāmukhajātā”ti tattheva (a. ni. aṭṭha. 1.51) vuttaṃ. Ettha ca janenti etehi **janā**, nīvaraṇā, puthu nānāvidhā janā nīvaraṇā etesaṃ, puthūhi vā nīvaraṇehi janā āvutā...pe... paṭikujjitāti nibbanaṃ dasseti. Puthūsu nīcadhammasamācāresu jāyati, puthūnaṃ vā abbhantare jano antogadho, puthu vā bahuko janoti atthaṃ dasseti “**puthūna**”ntiādinā, etena ca tatiyapādaṃ vivarati, samattheti vā. “**Puthuvā**”tiādinā pana catutthapādaṃ. Puthu viṣaṃsaṭṭho eva jano puthujjanoti ayañhettha vacanattho.

Yehi guṇavisesehi nimittabhūtehi bhagavati “tathāgato”ti ayam samañña pavattā, taṃ dassanattamaṃ “**aṭṭhahi kāraṇehi bhagavā tathāgato**”tiādi vuttaṃ. Ekopi hi saddo anekapavattinimittamadhikicca anekadhā atthappakāsako, bhagavato ca sabbepi nāmasaddā anekaguṇanemittikāyeva. Yathāha –

“Asañkhyeyyāni nāmāni, saguṇena mahesino;
Guṇena nāmamuddheyyaṃ, api nāmasahassato”ti. (dha. sa. 1313; udā. aṭṭha. 57; paṭi. ma. aṭṭha. 1.76; dī. ni. ṭī. 1.413);

Kāni pana tānīti anuyoge sati paṭhamaṃ tassarūpaṃ saṅkhepato uddisitvā “**katha**”ntiādinā niddisati. **Tathā āgatoti** ettha ākāranīyamanavasena opammaṃsampaṭipādanattho **tathā**-saddo. Sāmaññaajotanāya visesāvattāhānato, visesatthinā ca sāmaññasaddassāpi visesattheyeva anupayujjitabbato paṭipadāgamanattho **āgata** saddo daṭṭhabbo, na ñāṇagamanattho tathalakkhaṇaṃ āgato”tiādīsu (dī. ni. aṭṭha. 1.7; ma. ni. aṭṭha. 1.12; saṃ. ni. aṭṭha. 2.3.78; a. ni. aṭṭha. 1.170; theragā. aṭṭha. 1.43; itivu. aṭṭha. 38; paṭi. ma. aṭṭha. 1.37; bu. vaṃ. aṭṭha. 2; mahāni. aṭṭha. 14) viya, nāpi kāyagamanādi attho “āgato kho mahāsamaṇo, māgadhānaṃ giribbaja”ntiādīsu (mahāva. 53) viya. Tattha yassa ākārasa niyamanavasena opammaṃsampaṭipādanattho tathā-saddo, tadākāraṃ karuṇāpadhānattā tassa mahākaruṇāmukhena purimabuddhānaṃ āgamanapaṭipadāya udāharaṇavasena sāmaññato dassento “**yathā sabbaloke**”tiādimāha. Yaṃtaṃ-saddānaṃ ekantasambandhabhāvato cettha tathā-saddasatthadassane yathā-saddena attho vibhāvito. Tadeva vitthāreti “**yathā vipassī bhagavā**”tiādinā, vipassīdīnañcetta channaṃ sammāsambuddhānaṃ mahāpadānasuttādīsu (dī. ni. 2.4) sampahulaniddesena (dī. ni. aṭṭha. 2.sambahulaparicchedavaṇṇanā) supākaṭattā, āsannattā ca tesam vasena taṃ paṭipadaṃ dasseti daṭṭhabbaṃ. Āgato yathā, tathā āgatoti sabbatra sambandho. “**Kim vuttaṃ hoti**”tiādināpi tadeva paṭiniddisati. Tattha **yena abhinīhārenāti** manussatāliṅgasampattihetusatthāradassanapabbajjāguṇasampattiadhikārachandānaṃ vasena aṭṭhaṅgasamannāgatena mahāpaṇidhānena. Sabbesañhi buddhānaṃ paṭhamapaṇidhānaṃ imināva nīhārena samijjhati. Abhinīhāroti cettha mūlapaṇidhānassetam adhivacananti daṭṭhabbaṃ.

Evam mahābhinīhāravasena “tathāgato”ti padassa atthaṃ dassetvā idāni pāramīpūraṇavasenapi dassetuṃ “**atha vā**”tiādimāha. “Ettha ca suttantikānaṃ mahābodhiyānapaṭipadāya kosallajananattham pāramīsu ayam vitthārakathā”tiādinā **ācariyadhammapālattherena** (dī. ni. ṭī. 1.7) yā pāramīsu vinicchayakathā vuttā, kiñcāpi sā amhehi idha vuccamānā ganthavitthārakarā viya bhavissati, yasmā paṇāyaṃ saṃvaṇṇanā etissaṃ pacchā pamādalekhavisodhanavasena, tadavasesatthapariyādānavasena ca pavattā, tasmā sāpi pāramīkathā idha vattabbāyevāti tato ceva cariyāpiṭakataṭṭhakathāto ca āharitvā yathārahaṃ gāthābandhehi samalaṅkaritvā atthamadhippāyañca visodhayamānā bhavissati. Kathaṃ?

Kā panetā pāramīyo, kenatthena katīvidhā;
Ko ca tāsam kamo kāni, lakkhaṇādīni sabbathā.

Ko paccayo, saṃkilesa, vodānaṃ paṭipakkhako;
Paṭipattivibhāgo ca, saṅgaho sampadā tathā.

Kittakena sampādanaṃ, ānisaṃso ca kiṃ phalaṃ;
Pañhametaṃ vissajjitvā, bhavissati vinicchayo.

Tatridaṃ vissajjanaṃ –

Kā panetā pāramīyoti –

Taṇhāmānādimaññaṭṭha, upāyakusalena yā;
Ñāṇena pariggahitā, pāramī sā vibhāvītā.

Tañhāmānādinā hi anupahatā karuṇūpāyakosallapariggahitā dānādayo guṇasaṅkhātā etā kiriyā
“pāramī”ti vibhāvītā.

Kenatṭhena pāramiyoti –

Paramo uttamaṭṭhena, tassāyaṃ pāramī tathā;
Kammaṃ bhāvoti dānādi, taddhitato tidhā matā.

Pūreti mavati pare, paraṃ majjati mayati;
Munāti minoti tathā, minātīti vā paramo.

Pāre majjati sodheti, mavati mayatīti vā;
Māyeti taṃ vā munāti, minoti mināti tathā.

Pāramīti mahāsatto, vuttānusārato pana;
Taddhitatthattayeneva, pāramīti ayaṃ matā.

Dānasīlādiguṇavisesayogena hi sattuttamatāya mahābodhisatto **paramo**, tassa ayaṃ, bhāvo, kammanti vā **pāramī**, dānādikiriyā. Atha vā parati pūretīti **paramo** niruttinayena, dānādiguṇānaṃ pūrako, pālako ca bodhisatto, paramassa ayaṃ, bhāvo, kammaṃ vā **pāramī**. Apica pare satte mavati attani bandhati guṇavisesayogena, paraṃ vā atirekaṃ majjati saṃkilesamalato, paraṃ vā seṭṭhaṃ nibbānaṃ visesena mayati gacchati, paraṃ vā lokaṃ pamāṇabhūtena ñāṇavisesena idhalokamiva munāti paricchindati, paraṃ vā ativiya sīlādiguṇagaṇaṃ attano santāne minoti pakkhipati, paraṃ vā attabhūtato dhammakāyato aññaṃ, paṭipakkhaṃ vā tadanatthakaraṃ kilesacoragaṇaṃ mināti himsatīti **paramo**, mahāsatto, “paramassa aya”ntiādinā vuttanayena **pāramī**. Pāre vā nibbāne majjati sujjhati, satte ca sodheti, tattha vā satte mavati bandhati yojeti, taṃ vā mayati gacchati, satte ca māyeti gameti, taṃ vā yāthāvato munāti paricchindati, tattha vā satte minoti pakkhipati, tattha vā sattānaṃ kilesāriṃ mināti himsatīti **pāramī**, mahāsatto, “tassa aya”ntiādinā dānādikiriyāva **pāramīti**. Iminā nayena pāramīnaṃ vacanatto veditabbo.

Katividhāti saṅkhepato dasavidhā, tā pana **buddhavaṃsapāliyaṃ** (bu. vaṃ. 1.76) sarūpato āgatāyeva. Yathāha “vicinanto tadādakkhim, paṭhamaṃ dānapārami”ntiādi (bu. vaṃ. 2.116). Yathā cāha –

“Kati nu kho bhante buddhakārakā dhammāti? Dasa kho sārīputta buddhakārakā dhammā, katame dasa? Dānaṃ kho sārīputta buddhakārako dhammo, sīlaṃ nekkhammaṃ paññā vīriyaṃ khanti saccam adhiṭṭhānaṃ mettā upekkhā buddhakārako dhammo, ime kho sārīputta dasa buddhakārakā dhammāti. Idamavoca bhagavā, idaṃ vatvāna sugato athāparaṃ etadavoca satthā –

‘Dānaṃ sīlaṃca nekkhammaṃ, paññāvīriyena pañcamam;
Khantisaccamadhiṭṭhānaṃ, mettupekkhāti te dasā’ti’. (bu. vaṃ. 1.76);

Keci pana “chabbidhā”ti vadanti, taṃ etāsaṃ saṅgahasena vuttaṃ. So pana saṅgaho parato āvi bhavissati.

Ko ca tāsam kamoti ettha **kamo** nāma desanākkamo, so ca paṭhamasamādānahetuko, samādānaṃ pavicyahetukaṃ, iti yathā ādimhi paṭhamābhinihārakāle pavicitā, samādinna ca, tathā desitā. Yathāha “vicinanto tadādakkhim, paṭhamaṃ dānapārami”ntiādi (bu. vaṃ. 2.116) tenetaṃ vuccati –

“Paṭhamaṃ samādānatā-vasenāyaṃ kamo ruto;
Atha vā aññaṃaññaṃ, bahūpakāratopi cā”ti.

Tattha hi dānaṃ sīlassa bahūpakāraṃ, sukarañcāti taṃ ādimhi vuttaṃ. Dānaṃ pana sīlapariggahitaṃ mahapphalaṃ hoti mahānisaṃsanti dānānantaraṃ sīlaṃ vuttaṃ. Sīlaṃ nekkhammapariggahitaṃ...pe... nekkhammaṃ paññāpariggahitaṃ...pe... paññā vīriyapariggahitā...pe... vīriyaṃ khantipariggahitaṃ...pe... khanti saccapariggahitā...pe... saccaṃ adhiṭṭhānapariggahitaṃ...pe... adhiṭṭhānaṃ mettāpariggahitaṃ...pe... mettā upekkhāpariggahitā mahapphalā hoti mahānisaṃsāti mettānantaraṃ upekkhā vuttā. Upekkhā pana karuṇāpariggahitā, karuṇā ca upekkhāpariggahitāti veditabbā. Kathaṃ pana mahākāruṇikā bodhisattā sattesu upekkhakā hontīti? Upekkhitabbayuttakesu kañci kālaṃ upekkhakā honti, na pana sabbattha, sabbadā cāti keci. Apare pana na ca sattesu upekkhakā, sattakatesu pana vipakāresu upekkhakā hontīti, idamevettha vuttaṃ.

Aparo nayo –

Sabbasādhāraṇatādi-kāraṇehipi īritaṃ;
Dānaṃ ādimhi sesā tu, purimepi upekkhakā.

Pacurajanesupi hi pavattiyā sabbasattasādhāraṇatā, appaphalattā, sukarattā ca **dānaṃ** ādimhi vuttaṃ. Silena dāyakaṇṭhāhakaṃsuddhito parānuggahaṃ vatvā parapīḷānivattivacanato, kiriyadhammaṃ vatvā akiriyadhammavacanato, bhogasampattihetuṃ vatvā bhavasampattihetuvacanato ca dānassānantaraṃ **sīlaṃ** vuttaṃ. Nekkhammena sīlasampattisiddhito, kāyavacīsucaritaṃ vatvā manosucaritavacanato, visuddhasīlassa sukheva jhānasamijjhanato, kammāparādhappahānena payogasuddhiṃ vatvā kilesāparādhappahānena āsayasuddhivacanato, vītikkamappahāne ṭhitassa pariyaṭṭhānappahānavacanato ca sīlassānantaraṃ **nekkhammaṃ** vuttaṃ. Paññāya nekkhammassa siddhiparisuddhito, jhānābhāve paññābhāvavacanato. Samādhipadaṭṭhānā hi paññā, paññāpaccupaṭṭhāno ca samādhī. Samathanimittaṃ vatvā upekkhānimittavacanato, parahitajjhānena parahitakaraṇūpāyakosallavacanato ca nekkhammassānantaraṃ **paññā** vuttā. Vīriyārambhena paññākkiccasiddhito, sattuṇṇatādhammanijjhānakkhantiṃ vatvā sattahitāya ārambhassa acchariyatāvacanato, upekkhānimittaṃ vatvā pagghanimittavacanato, nisammakāritaṃ vatvā uṭṭhānavacanato ca. Nisammakārino hi uṭṭhānaṃ phalavisesamāvahatīti paññāyānantaraṃ **vīriyaṃ** vuttaṃ.

Vīriyena titikkhāsiddhito. Vīriyavā hi āradhāvīriyattā sattasāṅkhārehi upanītaṃ dukkhaṃ abhibhuyya viharatī. Vīriyassa titikkhālaṅkārahāvato. Vīriyavato hi titikkhā sobhati. Paggahanimittaṃ vatvā samathanimittavacanato, accārambhena uddhaccadosappahānavacanato. Dhammanijjhānakkhantiyā hi uddhaccadoso pahīyati. Vīriyavato sātaccakaraṇavacanato. Khantibahulo hi anuddhato sātaccakārī hoti. Appamādavato parahitakiriyārambhe paccupakāraṇābhāvavacanato. Yāthāvato dhammanijjhāne hi sati taṇhā na hoti. Parahitārambhe paramepi parakatadukkhasahanatāvacanato ca vīriyassānantaraṃ **khanti** vuttā. Saccena khantiyā cirādhīṭṭhānato, apakārino apakārahantiṃ vatvā tadupakāraṇe avisamvādavacanato, khantiyā apavādavācāvīkampanena bhūtavāditāya avijahanavacanato, sattuṇṇatādhamma-nijjhānakkhantiṃ vatvā tadupabrūhitañāṇasaccassa vacanato ca khantiyānantaraṃ **saccaṃ** vuttaṃ. Adhiṭṭhānena saccasiddhito. Acalādhīṭṭhānassa hi virati sijjhati. Avisamvāditāṃ vatvā tattha acalabhāvavacanato. Saccasandho hi dānādisu paṭiññānurūpaṃ niccalo pavattati. Ñāṇasaccaṃ vatvā sambhāresu pavattiniṭṭhāpanavacanato. Yathābhūtañāṇavā hi bodhisambhāresu adhiṭṭhātī, te ca niṭṭhāpeti. Paṭipakkhehi akampiyabhāvato ca saccasānantaraṃ **adhiṭṭhānaṃ** vuttaṃ. Mettāya parahitakaraṇasamādānādhīṭṭhānasiddhito, adhiṭṭhānaṃ vatvā hitūpasamhāravacanato. Bodhisambhāre hi adhiṭṭhāmanō mettāvihārī hoti. Acalādhīṭṭhānassa samādānāvīkopenena samādānasambhavato ca adhiṭṭhānassānantaraṃ **mettā** vuttā. Upekkhāya mettāvisuddhito, sattesu hitūpasamhāraṃ vatvā tadaparādhesu udāsīnatāvacanato, mettābhāvanaṃ vatvā tannissandabhāvanāvacanato, “hitakāmasattepi upekkhako”ti acchariyaguṇatāvacanato ca mettāyānantaraṃ **upekkhā** vuttāti evametāsaṃ kamo veditabbo.

Kāni lakkhaṇādīni sabbathāti ettha pana avisesena –

Paresamanuggahaṇaṃ, **lakkhaṇanti** pavuccati;
Upakāro akampo ca, **raso** hitesitāpi ca.

Buddhattaṃ **paccupaṭṭhānaṃ**, dayā ñāṇaṃ pavuccati;
Padaṭṭhānanti tāsantu, paccekamaṃ tāni bhedato.

Sabbāpi hi pāramiyo parānuggahalakkhaṇā, paresaṃ upakāraṇaṇarasā, avikampanarasā vā, hitesitāpaccupaṭṭhānā, buddhattapaccupaṭṭhānā vā, mahākaraṇāpadaṭṭhānā, karaṇūpāyakosallapadaṭṭhānā vā.

Visesena pana yasmā karaṇūpāyakosallapariggahitā attupakaraṇapariccāgacetanā **dānapāramī**. Karaṇūpāyakosallapariggahitaṃ kāyavacīucaritaṃ atthato akattabbavirati, kattabbakaraṇacetanādayo ca **silapāramī**. Karaṇūpāyakosallapariggahito ādīnavadassanapubbaṅgamo kāmabhavēhi nikkhamanacittuppādo **nekkhammapāramī**. Karaṇūpāyakosallapariggahito dhammānaṃ sāmāññavisesalakkhaṇāvabodho **paññāpāramī**. Karaṇūpāyakosallapariggahito kāyacittehi parahitārambho **vīriyapāramī**. Karaṇūpāyakosallapariggahito sattasaṅkhārāparādhasaṅkhaṇādo adosappadhāno tadākārappavatto cittuppādo **khantipāramī**. Karaṇūpāyakosallapariggahitaṃ viraticetanādibhedamaṃ avisaṃvādanamaṃ **saccapāramī**. Karaṇūpāyakosallapariggahito acalasaṃvādanādhiṭṭhāsaṅkhaṇādo tadākārappavatto cittuppādo **adhiṭṭhānapāramī**. Karaṇūpāyakosallapariggahito lokassa hitasukhūpasamaṃhāro atthato abyāpādo **mettāpāramī**. Karaṇūpāyakosallapariggahitā anunayapaṭighaviddhamasanaṅkhaṭā itṭhāniṭṭhesu sattasaṅkhāresu samappavatti **upekkhāpāramī**.

Tasmā pariccāgalakkhaṇaṃ **dānaṃ**, deyyadhamme lobhavidhamasanaṇasaṃ, anāsattipaccupaṭṭhānaṃ, bhavavibhavasampattipaccupaṭṭhānaṃ vā, pariccajitabbavatthupadaṭṭhānaṃ. Sīlanalakkhaṇaṃ **silamaṃ**, samādhānalakkhaṇaṃ, paṭiṭṭhānalakkhaṇaṃ vāti vuttaṃ hoti. Dussīlyavidhamasanaṇasaṃ, anavajjarasaṃ vā, soceyyapaccupaṭṭhānaṃ, hirottappapadaṭṭhānaṃ. Kāmato, bhavato ca nikkhamanalakkhaṇaṃ **nekkhammaṃ**, tadādīnavavibhāvanasamaṃ, tatoyeva vimukhabhāvapaccupaṭṭhānaṃ, saṃvegapadaṭṭhānaṃ. Yathāsabhāvapaṭivedhalakkhaṇā **paññā**, akkhalitapaṭivedhalakkhaṇā vā kusaliṣāsakhittausupaṭivedho viya, viyāyobhāsanarasā paṭipo viya, asaṃmohapaccupaṭṭhānā araṇṇagatasudesako viya, samādhipadaṭṭhānā, catusaccapadaṭṭhānā vā. Ussāhalakkhaṇaṃ **vīriyaṃ**, upatthambhanaṇasaṃ, asaṃsīdanapaccupaṭṭhānaṃ, vīriyārambhavatthupadaṭṭhānaṃ, saṃvegapadaṭṭhānaṃ vā.

Khamanalakkhaṇā **khanti**, itṭhāniṭṭhasanaṇarasā, adhivāsanapaccupaṭṭhānā, avirodhapaccupaṭṭhānā vā, yathābhūtaṇasaṇapadaṭṭhānā. Avisaṃvādanalakkhaṇaṃ **saccamaṃ**, yāthāvavibhāvanasamaṃ, sādhuṭāpaccupaṭṭhānaṃ, soraccapadaṭṭhānaṃ. Bodhisambhāresu adhiṭṭhānalakkhaṇaṃ **adhiṭṭhānaṃ**, tesamaṃ paṭipakkhābhivhāvanasamaṃ, tatha acalāpaccupaṭṭhānaṃ, bodhisambhārapadaṭṭhānaṃ. Hitākārappavattilakkhaṇā **mettā**, hitūpasamaṃhārasā, āghātavinaṇasanaṇarasā vā, sommabhāvapaccupaṭṭhānā, sattānaṃ maṇāpabhāvadaṇasaṇapadaṭṭhānā. Majjhakkārappavattilakkhaṇā **upekkhā**, samabhāvadaṇasaṇarasā, paṭighānunaṇavūpasamaṇapaccupaṭṭhānā, kammaṇsakatāpaccavekkhaṇapadaṭṭhānā. Ettha ca karaṇūpāyakosallapariggahitā dānādīnaṃ pariccāgādilakkhaṇassa viṇesanaṇabhāvena vattabbā, yato tāni pāraṇisaṇkhaṇaṃ labhanti. Na hi sammāsaṇbodhiyādipatthanaṃaññaṇtra akaraṇūpāyakosallapariggahitāni vaṭṭagāmaṇi dānādīni pāraṇisaṇkhaṇaṃ labhanti.

Ko paccayoti –

Abhinīhāro ca tāsaṃ, dayā ñāṇaṇca paccayo;
Ussāhumaṇgavatthānaṃ, hitācārādayo tathā.

Abhinīhāro tāva pāraṇiṇaṃ sabbāsaṇpi paccayo. Yo hi ayaṃ ‘‘maṇussaṇtaṃ liṇgasampattī’’tiādi

(bu. vaṃ. 2.59) aṭṭhadhammasamodhānasampādito “tiṇṇo tāreyyaṃ mutto moceyyaṃ, buddho bodheyyaṃ suddho sodheyyaṃ, danto dameyyaṃ, santo sameyyaṃ, assattho assāseyyaṃ, parinibbuto parinibbāpeyya” ntiādinā pavatto **abhinīhāro**, so avisesena sabbapāramīnaṃ paccayo. Tappavattiyā hi uddhaṃ pāramīnaṃ pavicyupaṭṭhānasamādānādhiṭṭhānanipphattiyo mahāpurisānaṃ sambhavanti, abhinīhāro ca nāmesa atthato bhesamaṭṭhaṅgānaṃ samodhānena tathāpavatto cittuppādo, “aho vatāhaṃ anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambujjheyyaṃ, sabbasattānaṃ hitasukhaṃ nipphādeyya” ntiā dipatthanāsankhāto acinteyyaṃ buddhabhūmiṃ, aparimāṇaṃ lokahitaṅca ārabha pavattiyā sabbabuddhakāradhammamūlabhūto paramabhaddako paramakalyāṇo aparimeyyappabhāvo puññavisesoti daṭṭhabbo.

Tassa ca uppattiyā saheva mahāpuriso mahābodhiyānapaṭipattiṃ otiṇṇo nāma hoti, niyatabhāvasamadhigamanato, tato ca anivattanasabhāvato “bodhisatto” ti samaññaṃ labhati, sabbabhāgena sammāsambodhiyaṃ sammāsattamānasatā, bodhisambhāre sikkhāsamatthātā cassa santiṭṭhati. Yathāvuttābhinīhārasamijjanena hi mahāpurisā sabbaññutaññāṇādhiḡamanapubbaliṅgena sayambhuññaṇena sammadeva sabbapāramiyo vicinitvā samādāya anukkamena paripūrenti, yathā taṃ katamahābhinīhāro sumedhapaṇḡito. Yathāha –

“Handa buddhakare dhamme, vicināmi ito cito;
Uddhaṃ adho dasa disā, yāvatā dhammadhātuyā;
Vicinato tadā dakkhiṃ, paṭhamaṃ dānapārami” nti. (bu. vaṃ. 2.115, 116); –

Vitthāro. Lakkhaṇādīto panaesa sammadeva sammāsambodhipaṇidhānalakkhaṇo, “aho vatāhaṃ anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambujjheyyaṃ, sabbasattānaṃ hitasukhaṃ nipphādeyya” ntiā dipatthanāraso, bodhisambhārahētubhāvapaccupaṭṭhāno, mahākaraṇāpadaṭṭhāno, upanissayasampattipadaṭṭhāno vā.

Tassa pana abhinīhārassa cattāro paccayā, cattāro hetū, cattāri ca balāni vedittabbāni. Tattha katame **cattāro paccayā** mahābhinīhārāya? Idha mahāpuriso passati tathāgataṃ mahatā buddhānubhāvena acchariyabbhutaṃ pāṭihāriyaṃ karontaṃ, tassa taṃ nissāya taṃ ārammaṇaṃ katvā mahābodhiyaṃ cittaṃ santiṭṭhati “mahānubhāvā vatāyaṃ dhammadhātu, yassā suppaṭividdhattā bhagavā evaṃ acchariyabbhutadhammo, acinteyyānubhāvo cā” ti, so tameva mahānubhāvadassanaṃ nissāya taṃ paccayaṃ katvā sambodhiyaṃ adhimuccanto tattha cittaṃ ṭhapeti, ayaṃ **paṭhamo paccayo** mahābhinīhārāya.

Na heva kho passati tathāgatassa yathāvuttaṃ mahānubhāvataṃ, apica kho suṇāti “ediso ca ediso ca bhagavā” ti, so taṃ nissāya taṃ paccayaṃ katvā sambodhiyaṃ adhimuccanto tattha cittaṃ ṭhapeti, ayaṃ **duṭiyo paccayo** mahābhinīhārāya.

Na heva kho passati tathāgatassa yathāvuttaṃ mahānubhāvataṃ, nāpi taṃ parato suṇāti, apica kho tathāgatassa dhammaṃ desentassa “dasabalasamannāgato bhikkhave, tathāgato” tiādinā (saṃ. ni. 2.21) buddhānubhāvapaṭisaṃyuttaṃ dhammaṃ suṇāti, so taṃ nissāya...pe... ayaṃ **tatiyo paccayo** mahābhinīhārāya.

Na heva kho passati tathāgatassa yathāvuttaṃ mahānubhāvataṃ, nāpi taṃ parato suṇāti, nāpi tathāgatassa dhammaṃ suṇāti, apica kho uḷārajjhāsayo kalyāṇādhiḡuttiko “ahametaṃ buddhavaṃsaṃ buddhatantiṃ buddhapaveṇiṃ buddadhammataṃ paripālessāmī” ti yāvadeva dhammaññaṇeva sakkaronto garuṃ karonto mānento pūjento dhammaṃ apacayamāno taṃ nissāya...pe... ṭhapeti, ayaṃ **catuttho paccayo** mahābhinīhārāyāti.

Katame **cattāro hetū** mahābhinīhārāya? Idha mahāpuriso pakatiyā upanissayasampanno hoti purimakesu buddhesu katādhikāro, ayaṃ **paṭhamo hetu** mahābhinīhārāya. Puna caparaṃ mahāpuriso

pakatiyāpi karuṇājjhāsayo hoti karuṇādhimutto sattānaṃ dukkhaṃ apānetukāmo, apica attano kāyaṇca jīvitaṇca pariccaji, ayaṃ **dutiyo hetu** mahābhinihārāya. Puna caparaṃ mahāpuriso sakalatopi vaṭṭadukkhato sattahitāya dukkaracariyato sucirampi kālaṃ ghaṭento vāyamanto anibbinno hoti anutrāsī, yāva icchitathanipphatti, ayaṃ **tatiyo hetu** mahābhinihārāya. Puna caparaṃ mahāpuriso kalyāṇamittasannissito hoti, yo ahitato naṃ nivāreti, hite patiṭṭhāpeti, ayaṃ **catuttho hetu** mahābhinihārāya.

Tatrāyaṃ mahāpurisassa upanissayasampadā – ekantenevassa yathā ajjhāsayo sambodhininno hoti sambodhipoṇo sambodhipabbhāro, tathā sattānaṃ hitacariyāya, yato anena purimabuddhānaṃ santike sambodhiyā paṇidhānaṃ kataṃ hoti manasā, vācāya ca ‘‘ahampi ediso sammāsambuddho hutvā sammadeva sattānaṃ hitasukhaṃ nipphādeyya’’nti. Evaṃ sampannūpanissayassa panassa imāni upanissayasampattiyā liṅgāni sambhavanti, yehi samannāgatassa sāvakabodhisattehi, paccekabodhisattehi ca mahāviseso mahantaṃ nānākaraṇaṃ paññāyati indriyato, paṭipattito, kosallato ca. Idha hi upanissayasampanno mahāpuriso yathā visadindriyo hoti visadaññaṃ, na tathā itare. Parahitāya paṭipanno hoti, no attahitāya. Tathā hi so yathā bahujanahitāya bahujanasukhāya lokānukampāya atthāya hitāya sukhāya devamanussānaṃ paṭipajji, na tathā itare, tattha ca kosallaṃ āvahati ṭhānuppattikapaṭibhānena, ṭhānāṭhānakusalatāya ca.

Tathā mahāpuriso pakatiyā dānājjhāsayo hoti dānābhirato, sati deyyadhamme detiyeva, na dānato saṅkocaṃ āpajjati, satataṃ samitaṃ saṃvibhāgasīlo hoti, pamuditova deti ādarajāto, na udāsīnacitto, mahantampi dānaṃ datvā neva dānena santuṭṭho hoti, pageva appaṃ. Paresaṇca ussāhaṃ janento dāne vaṇṇaṃ bhāsati, dānapaṭisaṃyuttaṃ dhammakathaṃ karoti, aññe ca paresaṃ dente disvā attamano hoti, bhayaṭṭhānesu ca paresaṃ abhayaṃ detīti evamādīni dānājjhāsayaṃ mahāpurisassa dānapāramiyā liṅgāni.

Tathā pānātipātādīhi pāpadhammehi hiriyati ottappati, sattānaṃ avihethānājjātikā hoti, sorato sukhasīlo asaṭho amāyāvī ujjātikā subbaco sovacassakaraṇīyehi dhammehi samannāgato mudujātikā athaddho anātimānī, parasantakaṃ nādiyati antamaso tiṇasalākamupādāya, attano hatthe nikkhittaṃ iṇaṃ vā gahetvā paraṃ na viṣaṃvādeti, parasmiṃ vā attano santake byāmūlhe, vissarite vā taṃ saññāpetvā paṭipādeti yathā taṃ na parahatthagataṃ hoti, aloluppo hoti, parapariggahitesu pāpakaṃ cittampi na uppādeti, itthibyaṇāḍīni dūrato parivajjeti, saccavādī saccasandho bhinnānaṃ sandhātā sahitānaṃ anuppādātā piyavādī mihitapubbaṅgamo pubbabhāsī atthavādī dhammavādī anabhijjhālu abyāpannacitto aviparītadassano kammassakatāññaṇena, saccānulomikaññaṇena ca, kataññū katavedī vuḍḍhāpacāyī suvisuddhājīvo dhammakāmo, paresampi dhamme samādapetā sabbena sabbaṃ akiccato satte nivāretā kicesu patiṭṭhāpetā attanā ca tattha kicca yogaṃ āpajjitā, katvā vā pana sayāṃ akattabbaṃ sīghaññeva tato paṭivirato hotīti evamādīni sīlājjhāsayaṃ mahāpurisassa sīlapāramiyā liṅgāni.

Tathā mandakilesa hoti mandanīvaraṇo pavivekajjhāsayo avikkhepabahuḷo, na tassa pāpakā vitakkā cittamanvāssavanti, vivekagatassa cassa appakasireneva cittaṃ samādhiyati, amittapakkhepi tuvaṭaṃ mettacittatā santiṭṭhati, pageva itarasmīṃ, satimā ca hoti cirakatampi cirabhāsitaṃ susarītā anussarītā, medhāvī ca hoti dhammojapaññāya samannāgato, nipako ca hoti tāsū tāsū itikkatābbatāsū, āradhāvīriyo ca hoti sattānaṃ hitakiriyaṃ, khantibalasamannāgato ca hoti sabbasaho, acalādhiṭṭhāno ca hoti dāhasamādāno, ajjupekkhako ca hoti upekkhāṭhāniyesu dhammesūti evamādīni mahāpurisassa nekkhammajjhāsayaḍīnaṃ vasena nekkhammapāramiyāḍīnaṃ liṅgāni vedītabbāni.

Evametehe bodhisambhāraliṅgehi samannāgatassa mahāpurisassa yaṃ vuttaṃ ‘‘mahābhinihārāya kalyāṇamittasannissayo hetū’’ti, tatridaṃ saṅkhepato kalyāṇamittalakkhaṇaṃ – idha kalyāṇamitto saddhāsampanno hoti sīlasampanno sutasampanno cāgavīriyasatisamādhīpaññāsampanno. Tattha saddhāsampattiyā saddahati tathāgatassa bodhiṃ kammaṃ, kammaphalaṇca, tena sammāsambodhiyā hetubhūtaṃ sattesu hitesitaṃ na pariccajati. Sīlasampattiyā sattānaṃ piyo hoti manāpo garu bhāvanīyo codako pāpagarahiko vattā vacanakkhāmo. Sutasampattiyā sattānaṃ hitasukhāvahaṃ gambhīraṃ dhammakathaṃ kattā hoti. Cāgasampattiyā appiccho hoti samāhito santuṭṭho pavivitto asaṃsaṭṭho.

Vīriyasampattiyā āradhāvīriyo hoti sattānaṃ hitapaṭipattiyā. Satisampattiyā upaṭṭhitassatī hoti anavajjesu dhammesu. Samādhisampattiyā avikkhitto hoti samāhitacitto. Paññāsampattiyā aviparītaṃ pajānāti. So satiyā kusalānaṃ dhammānaṃ gatiyo samanvesamāno paññāya sattānaṃ hitāhitaṃ yathābhūtaṃ jānitvā samādhinā tattha ekaggacitto hutvā vīriyena ahitā satte nisedhetvā hite niyojeti. Tenāha –

“Piyo garu bhāvanīyo, vattā ca vacanakkhama;
Gambhīraṅca kathāṃ kattā, no caṭṭhāne niyojako”’ti. (a. ni. 7.37; netti. 113);

Evam guṇasamannāgataṃva kalyāṇamittaṃ upanissāya mahāpuriso attano upanissayasampattiṃ sammadeva pariyoḍapeti. Suvisuddhāsayaḥpayogova hutvā catūhi balehi samannāgato nacireneva aṭṭhaṅge samodhānetvā mahābhīṇhāraṃ karonto bodhisattabhāve patiṭṭhahati anivattidhammo niyato sambodhiparāyaṇo.

Tassimāni **cattāri balāni ajjhattikabalaṃ** yā sammāsambodhiyaṃ attasannissayā dhammagāravena abhiruci ekantaninnajjhāsayatā, yāya mahāpuriso attādhipatilajjāsannissayo, abhinīhārasampanno ca hutvā pāramiyo pūretvā sammāsambodhiṃ pāpuṇāti. **Bāhirabalaṃ** yā sammāsambodhiyaṃ parasannissayā abhiruci ekantaninnajjhāsayatā, yāya mahāpuriso lokādhipatiottappanasannissayo, abhinīhārasampanno ca hutvā pāramiyo pūretvā sammāsambodhiṃ pāpuṇāti. **Upanissayabalaṃ** yā sammāsambodhiyaṃ upanissayasampattiyā abhiruci ekantaninnajjhāsayatā, yāya mahāpuriso tikkhindriyo, visadadhātuko, satisannissayo, abhinīhārasampanno ca hutvā pāramiyo pūretvā sammāsambodhiṃ pāpuṇāti. **Payogabalaṃ** yā sammāsambodhiyā tajjā payogasampadā sakkaccakāritā sātaccakāritā, yāya mahāpuriso visuddhayaḥpayogo, nirantarakārī, abhinīhārasampanno ca hutvā pāramiyo pūretvā sammāsambodhiṃ pāpuṇāti. Evamayam catūhi paccayehi, catūhi hetūhi, catūhi ca balehi sampannasamudāgamo aṭṭhaṅgasamodhānasampādito abhinīhāro pāramīnaṃ paccayo hoti mūlakāraṇabhāvato.

Yassa ca pavattiyā mahāpurise **cattāro acchariyā abbhutā dhammā** patiṭṭhahanti, sabbaṃ sattanikāyaṃ attano orasaputtaṃ viya piyacittena pariggaṇhāti, na cassa cittaṃ puna saṃkilesavasena saṃkilissati, sattānaṃ hitasukhāvaho cassa ajjhāsayo, payogo ca hoti, attano ca buddhakāradhammā uparūpari vaḍḍhanti, paripaccanti ca, yato mahāpuriso uḷāratarena puññābhisaṇḍena kusalābhisaṇḍena pavaḍḍhiyā [pavattiyā (cariyā. aṭṭha. pakīṇṇakakathā)] paccayena sukhassāhārena samannāgato sattānaṃ dakkhiṇeyyo uttamaṃ gāraṇaṭṭhānaṃ, asadisam puññakkhettaṅca hoti. Evamanekaguṇo anekānisamso mahābhīṇhāro pāramīnaṃ paccayoti veditabbo.

Yathā ca mahābhīṇhāro, evam mahākaruṇā, upāyakosallaṅca. Tattha **upāyakosallaṃ** nāma dānādīnaṃ bodhisambhārabhāvassa nimittabhūtā paññā, yāhi mahākaruṇūpāyakosallatāhi mahāpurisānaṃ attasukhanirapekkhatā, nirantaram paraṃsuḥkaraṇapasutatā, sudukkarehi mahābodhisattacaritehi visādābhāvo, pasādasamvuddhidassanasavanānussaraṇāvattāsūpi sattānaṃ hitasukhapaṭilābhahetubhāvo ca sampajjati. Tathā hi tassa paññāya buddhabhāvasiddhi, karuṇāya buddhakammasiddhi. Paññāya sayam tarati, karuṇāya pare tāreti. Paññāya paradukkham parijānāti, karuṇāya paradukkhopaṭikāraṃ ārabhati. Paññāya dukkham nibbindati, karuṇāya dukkham sampaṭicchati. Paññāya nibbānābhīmukho hoti, karuṇāya taṃ na pāpuṇāti. Tathā karuṇāya saṃsārābhīmukho hoti, paññāya tatra nābhīramati. Paññāya sabbattha virajjati, karuṇānugatattā na ca na sabbesamanuggahāya pavatto, karuṇāya sabbepi anukampati, paññānugatattā na ca na sabbattha virattacitto. Paññāya ahaṃkāramamaṃkārahāvo, karuṇāya ālasiyadīnatābhāvo.

Tathā paññākaruṇāhi yathākkamaṃ attanāthaparanāthatā, dhīravīrabhāvo, anattantapāparantapatā, attahitaparahitanipphatti, nibbhayaḥbhīsanakabhāvo, dhammādhipatilokādhipatitā, kataññupubbakāribhāvo, mohataṇhāvīgamo, vijjācaraṇasiddhi, balavesārajjanipphattīti sabbassāpi pāramitāphalassa visesena upāyabhāvato paññā karuṇā pāramīnaṃ paccayo. Idaṃ pana dvayaṃ pāramīnaṃ viya paṇidhānassāpi paccayo.

Tathā ussāhaummaṅgaavatthānahitacariyā ca pāramīnaṃ paccayoti veditabbo. Yā ca buddhabhāvassa uppattiṭṭhānatāya “**buddhabhūmiyo**”ti vuccanti. Tatha **ussāho** nāma bodhisambhārānaṃ abhussāhanavīriyaṃ. Ummaṅgo nāma bodhisambhāresu upāyakosallabhūtā paññā. **Avatthānaṃ** nāma adhiṭṭhānaṃ, acalādhiṭṭhānatā. **Hitacariyā** nāma mettābhāvanā, karuṇābhāvanā ca. Yathāha –

“Kati pana bhante, buddhabhūmiyoti? Catasso kho sārīputta, buddhabhūmiyo. Katamā catasso? Ussāho ca hoti vīriyaṃ, ummaṅgo ca hoti paññābhāvanā, avatthānañca hoti adhiṭṭhānaṃ, hitacariyā ca hoti mettābhāvanā. Imā kho sārīputta, catasso buddhabhūmiyo”ti (su. ni. aṭṭha. 1.34).

Tathā nekkhammapavivekaalobhādosāmohanissaraṇappabhedā ca **cha ajjhāsaya**. Vuttañhetam –

“Nekkhammajjhāsaya ca bodhisattā kāmesu, gharāvāse ca dosadassāvino, pavivekajjhāsaya ca bodhisattā saṅgaṇikāya dosadassāvino. Alobha...pe... lobhe...pe... adosa...pe... dose...pe... amoha...pe... mohe...pe... nissaraṇa...pe... sabbabhavesu dosadassāvino”ti (su. ni. aṭṭha. 1.34; visuddhi. 1.49).

Tasmā ete ca cha ajjhāsayaṃ pāramīnaṃ paccayāti veditabbā. Na hi lobhādīsu ādīnavadassanena, alobhādīnaṃ adhiṭṭhānaṃ ca vinā dānādīpāramiyo sambhavanti. Alobhādīnañhi adhiṭṭhānaṃ pariccāgādininnacittatā, alobhajjhāsayaḍitā cāti, yathā cete, evaṃ dānajjhāsayaṭādayopi. Yathāha –

“Kati pana bhante bodhāya carantānaṃ bodhisattānaṃ ajjhāsayaṃ? Dasa kho sārīputta, bodhāya carantānaṃ bodhisattānaṃ ajjhāsayaṃ. Katame dasa? Dānajjhāsayaṃ sārīputta, bodhisattā macchere dosadassāvino. Sīla...pe... asaṃvare...pe... nekkhamma...pe... kāmesu...pe... yathābhūtañña...pe... vicikicchāya...Pe... vīriya ...pe... kosajje...pe... khanti...pe... akkhantiyaṃ...pe... sacca...pe... viśaṃvādane...pe... adhiṭṭhāna...pe... anadhiṭṭhāne...pe... mettā...pe... byāpāde...pe... upekkhā...pe... sukhadukkhesu ādīnavadassāvino”ti.

Etesu hi maccheraasaṃvarakāma vicikicchākosajjaakkhantivisaṃvādāna adhiṭṭhāna-byāpādasukhadukkhasaṅkhātesu ādīnavadassanapubbaṅgamā dānādīninnacittatāsāṅkhātā dānajjhāsayaṭādayo dānādīpāramīnaṃ nibbattiyaṃ paccayo. Tathā apariccāgapariccāgādīsu yathākkamaṃ ādīnavānisamsapaccavekkhaṇāpi dānādīpāramīnaṃ paccayo hoti.

Tatrāyaṃ paccavekkhaṇāvidhi – khattavatthuhiraññasuvaṇṇagomahiṃ sadāsīdāsaputtadārādīpariggahabyāsattacittānaṃ sattānaṃ khattādīnaṃ vatthukāma bhāvena bahupatthaniyabhāvato, rājacorādisādhāraṇabhāvato, vivādādhiṭṭhānato, sapattakaraṇato, nissārato, paṭilābhaparipālānesu paravihetāna hetubhāvato, vināsanimittañca sakādiānekavihitabyāsanāvahato tadāsattinidānañca maccheramalaparīyuttacittānaṃ apāyūpapattihetubhāvato evaṃ vividhaviplūnatthāvahāni pariggahitavatthūni nāma, tesam pariccāgoyeveko sotthibhāvoti pariccāge appamādo karaṇīyo.

Apica “yācako yācamāno attano guyhassa ācikkhanato mayhaṃ viśāsiko”ti ca “pahāya gamanīyaṃ attano santakaṃ gahetvā paralokaṃ yāhīti upadisaṇato mayhaṃ upadesako”ti ca “ādīte viya agāre maraṇagginā ādīte loke tato mayhaṃ santakassa apaharaṇato apavāhakaśahāyo”ti ca “apavāhitassa cassa ajjhāpananikkhepaṭṭhānabhūto”ti ca “dānaśaṅkhāte kalyāṇakammaśmiṃ śahāyabhāvato, sabbasaṃpattīnaṃ aggabhūtāya paramadullabhāya buddhabhūmiyā saṃpattihetubhāvato ca paramo kalyāṇamitto”ti ca paccavekkhitabbaṃ.

Tathā “ulāre kammani anenāhaṃ sambhāvito, tasmā sā sambhāvanā avitathā kātabbā”ti ca “ekantabhedīyā jīvitassa āyācītenāpi mayā dātabbaṃ, pageva yācītenā”ti ca “ulārajjhāsayaḥi gavesitvāpi dātabbo, [dātabbato (cariyā. aṭṭha. pakiṇṇakakathāvaṇṇanā)] sayamevāgato mama puññenā”ti ca “yācākassa dānāpadesena mayhamevāyamanuggaho”ti ca “ahaṃ viya ayaṃ sabbopi loko mayā

anuggahetabbo’’ti ca ‘‘asati yācake kathaṃ mayhaṃ dānapāramī pūreyyā’’ti ca ‘‘yācakānamevatthāya mayā sabbopi pariggahetabbo’’ti ca ‘‘ayācitvāpi maṃ mama santakaṃ yācakā kadā sayameva gaṇheyyu’’nti ca ‘‘kathamahaṃ yācakānaṃ piyo cassaṃ manāpo’’ti ca ‘‘kathaṃ vā te mayhaṃ piyā cassu manāpā’’ti ca ‘‘kathaṃ vāhaṃ dadamāno datvāpi ca attamano assaṃ pamudito pītisomanassajāto’’ti ca ‘‘kathaṃ vā me yācakā bhaveyyuṃ, ulāro ca dānajjhāsayo’’ti ca ‘‘kathaṃ vāhamayācīto eva yācakānaṃ hadayamaññāya dadeyya’’nti ‘‘sati dhane, yācake ca apariccāgo mahatī mayhaṃ vañcanā’’ti ca ‘‘kathamahaṃ attano aṅgāni, jīvitañcāpi pariccajeyya’’nti ca cāganinnatā upaṭṭhapetabbā.

Apica ‘‘attho nāmāyaṃ nirapekkhaṃ dāyakamanugacchati yathā taṃ nirapekkhaṃ khepakaṃ kiṭako’’ti atthe nirapekkhatāya cittaṃ uppādetabbaṃ. Yācamāno pana yadi piyapuggalo hoti ‘‘piyo maṃ yācati’’ti somanassaṃ uppādetabbaṃ. Atha udāsīnapuggalo hoti ‘‘ayaṃ maṃ yācamāno addhā iminā pariccāgena mitto hotī’’ti somanassaṃ uppādetabbaṃ. Dadanto hi yācakānaṃ piyo hotīti. Atha pana verīpuggalo yācati, ‘‘paccatthiko maṃ yācati, ayaṃ maṃ yācamāno addhā iminā pariccāgena verīpi piyo mitto hotī’’ti visesato somanassaṃ uppādetabbaṃ. Evaṃ piyapuggale viya majjhattaverīpuggalesupi mettāpubbaṅgamaṃ karuṇaṃ upaṭṭhapetvāva dātabbaṃ.

Sace panassa cirakālaṃ paribhāvitattā lobhassa deyyadhammavisayā lobhadhammā uppajjeyyūṃ, tena bodhisattapaṭiññaena iti paṭisañcikkhitabbaṃ ‘‘nanu tayā sappurisa sambodhāya abhinīhāraṃ karontena sabbasattānamupakārāya ayaṃ kāyo nissattho, tappariccāgamayañca puññaṃ, tatha nāma te bāhirepi vatthusmiṃ abhisāṅgappavatti hatthisinānasadisī hoti, tasmā tayā na katthaci abhisāṅgo uppādetabbo. Seyyathāpi nāma mahato bhesajjarukkhaṃsa tīṭhato mūlaṃ mūlatthikā haranti, papaṭikaṃ, tacamaṃ, khandhaṃ, viṭapaṃ, sākhaṃ, palāsaṃ, pupphaṃ, phalaṃ phalatthikā haranti, na tassa rukkhaṃsa ‘mayhaṃ santakaṃ ete haranti’’ti vitakkasamudācāro hoti, evameva sabbalokahitāya ussukkamāpajjantena mayā mahādukkhe akataññūke niccāsucimhi kāye paresaṃ upakārāya viniyuṃjamaṇe aṇumattopi micchāvitakko na uppādetabbo. Ko vā ettha viseso ajjhattikabāhiresu mahābhūtesu ekantabhedanavikiraṇavidhamaṃsanadhammesu. Kevalaṃ pana sammohavijambhitametaṃ, yadidaṃ ‘etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā’’ti abhiniveso, tasmā bāhiresu mahābhūtesu viya ajjhattikesupi karacaraṇanayanādīsu, maṃsādīsu ca anapekkhena hutvā ‘taṃ tadatthikā harantū’’ti nissatthacittena bhavitabba’’nti. Evaṃ paṭisañcikkhato cassa sambodhāya pahitattassa kāyajīvitesu nirapekkhaṃsa appakasireneva kāyavacīmanokammāni suvisuddhāni honti, so visuddhakāyavacīmanokammanto visuddhājīvo nīyapaṭipattiyāṃ tīto āyāpāyupāyakosallasamannāgamena bhīyoso mattāya deyyadhammapariccāgena, abhayadānasaddhammadānehi ca sabbasatte anuggaṇhituṃ samattho hoti, ayaṃ tāva **dānapāramiyaṃ** paccavekkhaṇāyā.

Sīlapāramiyaṃ pana evaṃ paccavekkhitabbaṃ – ‘‘idañhi sīlaṃ nāma gaṅgodakādīhi visodhetuṃ asakkuṇeyyassa dosamalassa vikkhālanajalaṃ, haricandanādīhi vinetuṃ asakkuṇeyyassa rāgādīpariṭāhassa vinayanaṃ, muttāhāramakuṭakuṇḍalādīhi pacurajanālaṅkārehi asādhāraṇo sādīhūnamalaṅkāraviseso, sabbadisāvāyanako atikittimo [sabbadisāvāyanato akittimo (cariyā. aṭṭha. pakiṇṇakakathāvaṇṇanā; dī. ni. 1.7)] sabbakālānurūpo ca surabhigandho, khattiyamahāsālādīhi, devatāhi ca vandanīyādībhāvāvahanato paramo vasīkaraṇamanto, cātumahārājikādīvalokārohaṇasopānapanti, jhānābhīññaṃ adhigamūpāyo, nibbānamahānagarassa sampāpakamaggo, sāvakabodhipaccekabodhisammāsambodhīnaṃ paṭiṭṭhānabhūmi, yaṃ yaṃ vā panicchitaṃ patthitaṃ, tassa tassa samijjhanūpāyabhāvato cintāmaṇikapparukkādīke ca atiseti. Vuttañhetuṃ bhagavatā ‘‘ijjhati bhikkhave, sīlavato cetopañidhi visuddhattā’’ti (dī. ni. 3.337; saṃ. ni. 4.352; a. ni. 8.35). Aparampi vuttaṃ ‘‘ākaṅkheyya ce bhikkhave, bhikkhu sabrahmacārīnaṃ piyo ca assaṃ manāpo ca garu ca bhāvanīyo cāti, sīlesvevassa paripūrakārī’’tiādi (ma. ni. 1.65). Tathā ‘‘avipparatthāni kho ānanda kusalāni sīlāni’’ti, (a. ni. 10.1; 11.1) ‘‘pañcime gahapatayo, ānisaṃsā sīlavato sīlasampadāyā’’tiādisuttānañca (dī. ni. 2.150; a. ni. 5.213; udā. 76; mahāva. 385) vasena sīlaguṇā paccavekkhitabbā. Tathā aggikkhandhopamasuttādīnaṃ (a. ni. 7.72) vasena sīlavirahe ādīnavā.

Apica pītisomanassanimittato, attānuvādaparānuvādadaṇḍaduggatibhayābhāvato, viññūhi pāsamsabhāvato, avipparisārahetuto, paramasotthiṭṭhānato, kulasāpateyyadhīpateyyajīvitārūpaṭṭhānabandhumittasampattīnaṃ atisayanato ca sīlaṃ paccavekkhitabbaṃ. Sīlavato hi attano sīlasampadāhetu mahantaṃ pītisomanassaṃ uppajjati “kataṃ vata mayā kusalaṃ, kataṃ kalyāṇaṃ, kataṃ bhīrutṭāṇa”nti.

Tathā sīlavato attā na upavadati, na ca pare viññū, daṇḍaduggatibhayānañca sambhavoyeva natthi, “sīlavā purisapuggalo kalyāṇadhammo”ti viññūnaṃ pāsamsa ca hoti. Tathā sīlavato yvāyaṃ “kataṃ vata mayā pāpaṃ, kataṃ luddaṃ, kataṃ kibbisa”nti dussīlassa vipparisāro uppajjati, so na hoti. Sīlañca nāmetaṃ appamādādhiṭṭhānato, bhogabyasanādiparihāramukhena mahato atthassa sādhanato, maṅgalabhāvato, paramaṃ sotthiṭṭhānaṃ. Nihīnaccopi sīlavā khattiyamahāsālādīnaṃ pūjanīyo hotīti kulasampattiṃ atiseti sīlasampadā, “taṃ kiṃ maññasi mahārāja, idha te assa dāso kammakaro”tiādi (dī. ni. 1.183) vakkhamānasamaññasuttavacanañcetta sādhaṃ, corādīhi asādhāraṇato, paralokānugamanato, mahapphalabhāvato, samathādiguṇādhiṭṭhānato ca bāhiradhaṇaṃ sāpateyyaṃ atiseti sīlaṃ. Paramassa cittissariyassa adhiṭṭhānabhāvato khattiyādīnamissariyaṃ atiseti sīlaṃ. Sīlanimittañhi taṃtaṃsattānikāyesu sattānamissariyaṃ, vassasatādīghappamāṇato ca jīvitato ekāhampi sīlavato jīvitassa viṣiṭṭhatāvacaṇato, satipi jīvite sikkhānikkhipanassa maraṇatāvacaṇato ca sīlaṃ jīvitato viṣiṭṭhataraṃ. Verīnampi manuññabhāvāvahanato, jarārogavipattīhi anabhibhavanīyato ca rūpasampattiṃ atiseti sīlaṃ. Pāsādahammiyādīṭṭhānappabhede rājayuvārājaseṇāpatiādīṭṭhānavisesa ca sukhavisesādhiṭṭhānabhāvato atiseti sīlaṃ. Sabhāvasiniddhe santikāvacaṇepi bandhujane, mittajane ca ekantahitasampadānato, paralokānugamanato ca atiseti sīlaṃ. “Na taṃ mātā pitā kayirā”tiādi (dha. pa. 43) vacanañcetta sādhaṃ. Tathā hatthiassarathapattibalakāyehi, mantāgadasotthānapayogehi ca durārakkhānāmanāthānaṃ attādīhīnato, anaparādīhīnato, mahāvisayato ca ārakkhābhāvena sīlameva viṣiṭṭhataraṃ. Tenevāha “dhammo have rakkhati dhammacāri”ntiādi (theragā. 303; jā. 1.10.102). Evamanekaguṇasamannāgataṃ sīlanti paccavekkhantassa aparipuṇṇā ceva sīlasampadā pāripurīṃ gacchati, aparisuddhā ca pārisuddhiṃ.

Sace panassa dīgharattaṃ paricayena sīlapaṭipakkhadhammā dosādayo antarantarā uppajjeyyaṃ, tena bodhisattapaṭiññaena evaṃ paṭisañcikkhitabbaṃ “nanu tayā bodhāya paṇidhānaṃ kataṃ, sīlavekallena ca na sakkā na ca sukarā lokiyāpi sampattiyo pāpuṇitum, pageva lokuttarā”ti. Sabbasampattīnamaggabhūtāya sammāsambodhiyā adhiṭṭhānabhūtena sīlena paramukkhaṃsagatena bhavitabbaṃ, tasmā “kikīva aṇḍa”ntiādinā (dī. ni. aṭṭha. 1.7; visuddhi. 1.19) vuttanayena sammadeva sīlaṃ rakkhantena suṭṭhu tayā pesalena bhavitabbaṃ.

Apica tayā dhammadesanāya yānattaye sattānamavatāraṇaparipācanāni kātabbāni, sīlavekallassa ca vacanaṃ na paccetabbaṃ hoti, asappāyāhāravacārassa viya vejjassa tikicchanaṃ, tasmā “kathāhaṃ saddheyyo hutvā sattānamavatāraṇaparipācanāni kareyya”nti sabhāvaparissuddhasīlena bhavitabbaṃ. Kiñca jhānādiguṇavisesayogena me sattānamupakāraṇasamatthā, paññāpāramīdīparipūraṇaṃ jhānādayo guṇā ca sīlapārisuddhiṃ vinā na sambhavanti sammadeva sīlaṃ sodhetabbaṃ.

Tathā “sambādho gharāvāso rajopatho”tiādinā (dī. ni. 1.111; ma. ni. 1.291, 371; 2.10; 3.13, 218; saṃ. ni. 2.154; 5.1002; a. ni. 10.99; netti. 94) gharāvāse, “aṭṭhikaṅkalūpamā kāmā”tiādinā (ma. ni. 1.234; 2.42; pāci. 417; cūḷani. 147) “mātāpi puttana vivadatī”tiādinā (ma. ni. 1.168) ca kāmesu, “seyyathāpi puriso iṇaṃ ādāya kammante payojeyyā”tiādinā (ma. ni. 1.426) kāmacchandādīsu ādīnavadassanapubbaṅgamā, vuttavipariyāyena “abbhokāso pabbajjā”tiādinā (dī. ni. 1.191, 398; ma. ni. 1.291, 371; 2.10; 3.13, 218; saṃ. ni. 1.291; saṃ. ni. 5.1002; a. ni. 10.99; netti. 98) pabbajjādīsu ānisāpāṭisaṅkhāvasena **nekkhammapāramiyaṃ** paccavekkhaṇā kātabbā. Ayametta saṅkhepo, vitthāro pana dukkhakkhandhaāsisopamasuttādi (ma. ni. 1.163, 175; saṃ. ni. 4.238) vasena veditabbo.

Tathā “paññāya vinā dānādayo dhammā na visujjhanti, yathāsakaṃ byāpārasamatthā ca na hontī”ti paññāya guṇā manasi kātabbā. Yatheva hi jīvitena vinā sarīrayantaṃ na sobhati, na ca attano kiriyāsu paṭipattisamatthaṃ hoti. Yathā ca cakkhādīni indriyāni viññāṇena vinā yathāsakaṃ visayesu kiccaṃ

kātuṃ nappahonti, evaṃ saddhādīni indriyāni paññāya vinā sakakiccaṭṭipattiyamasamatthānīti pariccāgāḍipattiyāṃ paññā padhānakāraṇaṃ. Ummīlitapaññācakkhukā hi mahāsattā bodhisattā attano aṅgapaccāṅgānīpi datvā anattukkaṃsakā, aparavambhakā ca honti, bhesajjarukkā viya vikapparahitā kālattayepi somanassajātā. Paññāvasena hi upāyakoṣallayogato pariccāgo parahitapattiyā dānapāramibhāvaṃ upeti. Attatthañhi dānaṃ muddhasadisāṃ [vuddhisadisāṃ (dī. ni. tī. 1.7)] hoti.

Tathā paññāya abhāvena taṇhādisaṃkilesāvīyogato sīlassa visuddhiyeva na sambhavati, kuto sabbaññūguṇādhiṭṭhānabhāvo. Paññāvā eva ca gharāvāse kāmaguṇesu saṃsāre ca ādīnaṃ, pabbajjāya jhānasamāpattiyāṃ nibbāne ca ānisaṃsaṃ suṭṭhu sallakkhento pabbajitvā jhānasamāpattiyāṃ nibbattetvā nibbānaninno, pare ca tattha patiṭṭhapeti.

Vīriyaṅca paññārahitaṃ yathicchitamattaṃ na sādheti durārambhabhāvato. Anārambhoyeva hi durārambhato seyyo, paññāsahitena pana vīriyena na kiñci duradhigamaṃ upāyapaṭṭipattito. Tathā paññāvā eva parāpakārādīnamadhiṃsākajātīyo hoti, na duppañño. Paññāvīrahitassa ca parehi upanītā apakārā khantiyā paṭṭipakkhameva anubrūhenti. Paññāvato pana te khantisampattiyā anubrūhanavasena assā thirabhāvāya saṃvattanti. Paññāvā eva tīnīpi saccāni tesāṃ kāraṇāni paṭṭipakkhe ca yathābhūtaṃ jānitvā paresāṃ avisaṃvādako hoti. Tathā paññābalena attānamupatthambhetvā dhitisampadāya sabbapāramīsū acalasaṃvādānādhiṭṭhāno hoti. Paññāvā eva ca piyamajjhāttaverivibhāgamakatvā sabbattha hitūpasamhāraṃkusalo hoti. Tathā paññāvasena lābhālābhādīlokaḍhammasannipāte nibbikāratāya majjhato hoti. Evaṃ sabbāsaṃ pāramīnaṃ paññāva pārisuddhihetūti **paññāguṇā** paccavekkhitabbā.

Apica paññāya vinā na dassanasampatti, antarena ca diṭṭhisampadaṃ na sīlasampadā, sīladiṭṭhisampadārahitassa ca na saṃvādhisampadā, asaṃvādhitena ca na sakkā attahitamattampi sādhetuṃ, pageva ukkaṃsagataṃ parahitanti. “Nanu tayā parahitāya paṭṭipanna sakkaccaṃ paññāpārisuddhiyā āyogo karaṇīyo”ti bodhisattena attā ovaditabbo. Paññānubhāvena hi mahāsatto caturadhiṭṭhānādhiṭṭhito catūhi saṅgahavattūhi lokaṃ anuggaṇhanto satte niyyānamagge avatāreti, indriyāni ca nesaṃ paripāceti. Tathā paññābalena khandhāyatanādīsū pavacayabahulo pavattinivattīyo yāthāvato parijānanto dānādayo guṇavīsese nibbedhabhāgiyabhāvaṃ nayanto bodhisattasikkhāya paripūrakārī hotīti evamādinā anekākāravokāre paññāguṇe vavattapetvā paññāpāramī anubrūhetabbā.

Tathā dissamānapārānīpi lokiyāni kammāni nihīnavīriyena pāpuṇitumasakkuṇeyyāni, agaṇitakhedena pana āradhāvīriyena duradhigamaṃ nāma natthi. Nihīnavīriyo hi “saṃsāramahoghatto sabbasatte santāressāmī”ti ārabhitumeva na sakkūnoti. Majjhimo pana ārabhitvāna antarāvosaṃsamāpajjati. Ukkaṭṭhavīriyo pana attasukhanirapekkho ārabhitvā pāramadhiḡacchatīti vīriyasampatti paccavekkhitabbā.

Apica “yassa attano eva saṃsārapaṅkato samuddharaṇatthamārambho, tassāpi vīriyassa sithilabhāvena manorathānaṃ matthakappatti na sakkā sambhāvetuṃ, pageva sadevakassa lokassa samuddharaṇattham katābhinihārenā”ti ca “rāgādīnaṃ dosagaṇānaṃ mattamahānāgānamiva dunnivāraṇabhāvato, tannidānānaṅca kammaṃsāṃvādānānaṃ ukkhittāsikavadhakasadisabhāvato, tannimittānaṅca duggatīnaṃ sabbadā vivaṭamukhabhāvato, tattha niyojakānaṅca pāpamittānaṃ sadā sannihitabhāvato, tadovādakarītāya ca vasalassa puthujjanabhāvassa satī sambhave yuttaṃ sayameva saṃsāradukkhatto nissaritu”nti ca “micchāvitakkā vīriyānubhāvena dūrī bhavanti”ti ca “yadi pana sambodhiṃ attādhiṅgena vīriyena sakkā samadhigantuṃ, kimettha dukkara”nti ca evamādinā nayena **vīriyaguṇā** paccavekkhitabbā.

Tathā “khanti nāmāyaṃ niravasesaguṇapaṭṭipakkhassa kodhassa vidhamanato guṇasampādane sādhiṅnaṃ appaṭṭihatamāyudhaṃ, parābhībhavane samatthānamalāṅkāro, samaṇabrāhmaṇānaṃ balasampadā, kodhagḡvinayanā udakadhārā, kalyāṅakittisaddassa saṅgātideso, pāpapuggalānaṃ vacīvisavūpasamakaro mantāgado, saṃvare ṭhitānaṃ paramā dhīrapakati, gambhīrāsayatāya sāgaro, dosamahāsāgarassa velā, apāyadvārassa pidhānakavāṭaṃ devabrahmalokānaṃ ārohaṇasopānaṃ, sabbaguṇānamadhiṃsabhūmi, uttamā kāyavacīmanovisuddhi”ti manasi kātabbaṃ. Apica “ete sattā

khantisampattiyā abhāvato idhaloke tapanti, paraloke ca tapanīyadhammānuyogato”ti ca “yadipi parāpakāranimittam dukkham uppajjati, tassa pana dukkhassa khettabhūto attabhāvo, bijabhūtañca kammaṃ mayāva abhisankhata”nti ca “tassa ca dukkhassa āṇaṇyakaraṇameta”nti ca “apakārake asati katham mayham khantisampadā sambhavati”ti ca “yadipāyam etarahi apakārake, ayam nāma pubbe anena mayham upakāro kato”ti ca “apakāro eva vā khantinimittatāya upakāro”ti ca “sabbepime sattā mayham puttasadisā, puttakatāparādhesu ca ko kujjhissati”ti ca “yena kodhabhūtāvesena ayam mayham aparajjhati, svāyam kodhabhūtāveso mayā vinetabbo”ti ca “yena apakārena idam mayham dukkham uppannam, tassa ahampi nimitta”nti ca “yehi dhammehi apakāro kato, yattha ca kato, sabbepi te tasmīyeva khaṇe niruddhā, kassidāni kena kopo kātabbo”ti ca “anattatāya sabbadhammānam ko kassa aparajjhati”ti ca paccavekkhantena khantisampadā brūhetabbā.

Yadi panassa dīgharattam paricayena parāpakāranimittako kodho cittam pariādāya tiṭṭheyya, tena iti paṭisañcikkhitabbam “khanti nāmesā parāpakārassa paṭipakkhapaṭipattīnam paccupakārakāraṇa”nti ca “apakāro ca mayham dukkhuppādanena dukkhupanisāya saddhāya, sabbaloke anabhiratisaññāya ca paccayo”ti ca “indriyapakatiresā, yadidam iṭṭhāniṭṭhavisayasamāyogo, tattha aniṭṭhavisayasamāyogo mayham na siyāti tam kutettha labbhā”ti ca “kodhavasiko satto kodhena ummatto vikkhittacitto, tattha kiṃ paccapakārenā”ti ca “sabbepime sattā sammāsambuddhena orasaputtā viya paripālītā, tasmā na tattha mayā cittakopo kātabbo”ti ca “aparādhake ca sati guṇe guṇavati mayā kopo na kātabbo”ti ca “asati guṇe kassaciṇi guṇassābhāvato visesena karuṇāyitabbo”ti ca “kopena mayham guṇayasā nihīyantī”ti ca “kujjhanena mayham dubbaṇṇadukkhaseyyādāyo sapattakantā āgacchantī”ti ca “kodho ca nāmāyam sabbadukkhāhitakārake sabbasukhahitavināsako balavā paccatthiko”ti ca “sati ca khantiyā na koci paccatthiko”ti ca “aparādhakena aparāadhanimittam yaṃ dukkham āyatim laddhabbam, sati ca khantiyā mayham tadabhāvo”ti ca “cintentena, kujjhantena ca mayā paccatthikoyeva anuvattito”ti ca “kodhe ca mayā khantiyā abhibhūte tassa dāsabhūto paccatthiko sammadeva abhibhūto”ti ca “kodhanimittam khantiḡuṇapariccāgo mayham na yutto”ti ca “sati ca kodhe guṇavirodhapaccanīkadhamme katham me sīlādīdhammā pāripūriṃ gaccheyyūṃ, asati ca tesu kathāham sattānam upakārabahulo paṭiññānurūpaṃ uttamaṃ sampattim pāpuṇissāmī”ti ca “khantiyā ca sati bahiddhā vikkhepābhāvato samāhitassa sabbe saṅkhārā aniccato dukkhato sabbe dhammā anattato nibbānam asaṅkhatāmatasantapaṇītatādībhāvato nijjhānam khamanti, ‘buddhadhammā ca acinteyyāparimeyyappabhavā’ti”, tato ca “anulomikakhantiyaṃ ṭhito ‘kevalā ime attattaniyabhāvarahitā dhammamattā yathāsakaṃ paccayehi uppajjanti vinassanti, na kutoci āgacchanti, na kuhiñci gacchanti, na ca katthaci paṭiṭṭhitā, na cettha koci kassaci byāpāro’ti ahaṃkāramamaṃkāranādhiṭṭhānatā nijjhānam khamati, yena bodhisatto bodhiyā niyato anāvattidhammo hotī”ti evamādinā **khantiṭṭhānam** paccavekkhāṇā veditabbā.

Tathā “saccena vinā sīlādīnamasambhavato, paṭiññānurūpapaṭipattiyā abhāvato, saccadhammātikame ca sabbapāpadhammānam samosaraṇabhāvato, asaccasandhassa appaccayikabhāvato, āyatiñca anādeyyavacanatāvahanato, sampannasaccassa sabbaguṇādhiṭṭhānabhāvato, saccādhiṭṭhānena sabbasambodhisambhārānam pārisuddhipāripūrisamanvāyato, sabhāvadhammāvisaṃvādanena sabbabodhisambhāraṅgikakaraṇato, bodhisattapaṭipattiyā ca parinipphattito”tiādinā **saccapāramiyā** sampattiyo paccavekkhitabbā.

Tathā “dānādīsū daḷhasamādānam, tappaṭipakkhasannipāte ca nesam acalādhiṭṭhānam, tattha ca dhīravīrabhāvaṃ vinā na dānādisambhārā sambodhinimittā sambhavanti”tiādinā **adhiṭṭhānaguṇā** paccavekkhitabbā.

Tathā “attahitamatte avatiṭṭhantenāpi sattesu hitacittatam vinā na sakkā idhalokaparalokasampattiyo pāpuṇitum, pageva sabbasatte nibbānasampattiyam paṭiṭṭhāpetukāmenā”ti ca “pacchā sabbasattānam lokuttarasampattimākaṅkhanā idāni lokiyasampattimākaṅkhā yuttarūpā”ti ca “idāni āsayamattena paresam hitasukhūpasamhāram kātumasakko kadā payogena tam sādhaṇissāmī”ti ca “idāni mayā hitasukhūpasamhārena samvaddhitā pacchā dhammasamvibhāgasahāyā mayham bhavissanti”ti ca “etehi vinā na mayham bodhisambhārā sambhavanti, tasmā sabbabuddhaguṇavibhūtinipphattikāraṇatā mayham

ete paramaṃ puññakkhettaṃ anuttaraṃ kusalāyatanam uttamaṃ gāravatṭhāna’nti ca ‘‘savisesaṃ sabbesu sattesu hitajjhāsayatā paccupaṭṭhapetabbā, kiñca karuṇādhiṭṭhānatopi sabbasattesu mettā anubrūhetabbā. Vimariyādīkatena hi cetasaṃ sattesu hitasukhūpasamphāraniratassa tesam ahitadukkhāpanayanakāmatā balavatī uppajjati daḷhamulā, karuṇā ca sabbesam buddhakāradhammānaṃ ādi caraṇaṃ paṭiṭṭhā mūlaṃ mukhaṃ pamukha’nti evamādinā **mettāguṇā** paccavekkhitabbā.

Tathā ‘‘upekkhāya abhāve sattehi katā vipakārā cittassa vikāraṃ uppādeyyuṃ, sati ca cittavikāre dānādisambhāraṇaṃ sambhavo eva natthi’’ti ca ‘‘mettāsinehena sinehite citte upekkhāya vinā sambhāraṇaṃ pārisuddhi na hoti’’ti ca ‘‘anupekkhako saṅkhāresu puññasambhāraṃ, tabbipākañca sattahitattaṃ pariṇāmetuṃ na sakkoti’’ti ca upekkhāya abhāve deyyadhammapaṭiggāhakānaṃ vibhāgamakatvā pariccajituṃ na sakkoti’’ti ca ‘‘upekkhārahitena jīvitaparikkhāraṇaṃ, jīvitassa vā antarāyaṃ amanasikarivā sīlavisodhanaṃ kātuṃ na sakkā’’ti ca tathā ‘‘upekkhāvasena aratiratisahasveva nekkhammabalasiddhito, upapattito ikkhanavaseneva sabbasambhārakiccaṇipphattito, accāradhaviṇiyassa anupekkhane padhānakiccakāraṇato, upekkhato eva titikkhānijjhānasambhavato, upekkhāvasena sattasaṅkhāraṇaṃ avisaṃvādanato, lokadhammānaṃ ajjupekkhānaṃ samādinnaḍhammesu acalādhiṭṭhānasiddhito, parāpakārādīsu anābhogavaseneva mettāvihāraṇipphattitoti sabbasambodhisambhāraṇaṃ samādānādhiṭṭhānapāripūrinipphattitoti upekkhānubhāvena sampajjanti’’ti evamādinā nayena **upekkhāpāramī** paccavekkhitabbā. Evaṃ apariccāpariccāgādīsu yathākkamaṃ ādīnavānisamsapaccavekkhāṇā dānādīpāramīnaṃ paccayoti daṭṭhabbaṃ.

Tathā sapaṭikkhārā pañcadasa caraṇadhammā pañca ca abhiññāyo. Tattha **caraṇadhammā** nāma sīlasaṃvaro, indriyesu guttadvāratā, bhojane mattaññutā jāgariyānuyogo, satta saddhammā, cattāri jhānāni ca. Tesu **sīlādīnaṃ** catunnaṃ terasapi dhutaṅgadhammā, appicchatādayo ca parikkhārā. Saddhammesu **saddhāya** buddhadhammasaṅghasīlacāgadevatupasaṃmānussati lūkhapuggalaparivajjanā, siniddhapuggalasevanā, sampasādanīyadhammapaccavekkhāṇā, tadadhimuttatā ca parikkhārā. Hirottappānaṃ akusalādīnavapaccavekkhāṇā, apāyādīnavapaccavekkhāṇā, kusaladhammūpatthambhabhāvapaccavekkhāṇā, hirottapparahitapuggalaparivajjanā, hirottappasampannaṃpuggalasevanā, tadadhimuttatā ca. **Bāhusaccassa** pubbayogo, paripucchakabhāvo, saddhammābhiyogo, anavajjavijjāṭṭhānādīparicayo, paripakkindriyatā, kilesadūṛibhāvo, appasutapuggalaparivajjanā bahussutapuggalasevanā, tadadhimuttatā ca. **Vīriyassa** apāyabhayaṃpaccavekkhāṇā, gamanavīthipaccavekkhāṇā, dhammamahattapaccavekkhāṇā, thīnamiddhavinodanā, kusītapuggalaparivajjanā, āradhaviṇiyapuggalasevanā, sammappadhānapaccavekkhāṇā, tadadhimuttatā ca. **Satiyā** satisampajaññaṃ, muṭṭhassatipuggalaparivajjanā upaṭṭhitassatipuggalasevanā, tadadhimuttatā ca. Paññāya paripucchakabhāvo, vatthuvisadakiriyā, indriyasamattapaṭipādanā, duppaññapuggalaparivajjanā, paññavantapuggalasevanā, gambhīraññācarīyasuttantapaccavekkhāṇā, dhammamahattapaccavekkhāṇā, tadadhimuttatā ca. **Catunnaṃ jhānaṃ** sīlādīcatukkaṃ, aṭṭhatimsāya ārammaṇesu pubbhāgabhāvanā, āvajjanādīvasībhāvakarāṇaṃ pañca parikkhārā.

Tattha sīlādīhi payogasuddhiyā sattānaṃ abhayadāne, āsayasuddhiyā āmisadāne, ubhayasuddhiyā dhammadāne samatthohotītiādīnaṃ caraṇādīnaṃ dānādisambhārapaccayatā yathārahaṃ niddhāretabbā. Ativithārabhayena pana mayaṃ na vitthārayimha. Tathā sampatticakkādayopi dānādīnaṃ paccayoti veditabbā.

Ko saṃkilesoti ettha –

Taṇhādīhi parāmaṭṭha-bhāvo tāsam kilissaṇaṃ;
Sāmaññāto visesena, yathārahaṃ vikappatā.

Avisesena hi taṇhādīhi parāmaṭṭhabhāvo pāramīnaṃ saṃkilesa. Visesena pana deyyadhammapaṭiggāhakavikappā dānapāramiyā saṃkilesa. Sattakālavikappā sīlapāramiyā.

Kāmapbhavatadupasamesu abhiratianabhirativikappā nekkhammapāramiyā. “Ahaṃ mamā” ti vikappā paññāpāramiyā. Līnuddhaccavikappā vīriyapāramiyā. Attaparavikappā khantipāramiyā. Adiṭṭhādīsu diṭṭhādivikappā saccapāramiyā. Bodhisambhāratābbipakkhesu dosaguṇavikappā adhiṭṭhānapāramiyā. Hitāhitavikappā mettāpāramiyā. Itṭhāniṭṭhavikappā upekkhāpāramiyā saṃkilesoti veditabbo.

Kiṃ vodānanti –

Tañhādīhi aghātātā, rahitatā vikappānaṃ;
Vodānanti vijāniyā, sabbāsameva tāsampi.

Anupaghātā hi taṇhā māna diṭṭhi kodhu panāha makkha palāsa issāmacchariya māyā sātheyya thambha sārāmbha mada pamādādīhi kilesehi deyyapaṭiggāhakavikappādirahitā ca dānādipāramiyo parisuddhā pabhassarā bhavanti.

Ko paṭipakkhoti –

Akusalā kilesā ca, paṭipakkhā abhedato;
Bhedato pana pubbepi, vuttā macchariyādayo.

Avisesena hi sabbepi akusalā dhammā, sabbepi kilesā ca etāsaṃ paṭipakkhā. Visesena pana pubbe vuttā macchariyādayoti veditabbā. Apica deyyapaṭiggāhakadānaphalesu alobhādosā mohaguṇayogato lobhadosamohapaṭipakkhaṃ dānaṃ, kāyādididosattayavaṅkāpagamato lobhādipaṭipakkhaṃ sīlaṃ, kāmasukhaparūpaghātaattakilamathaparivajjanato dosattayapaṭipakkhaṃ nekkhammaṃ, lobhādīnaṃ andhīkaraṇato, ñāṇassa ca anandhīkaraṇato lobhādipaṭipakkhā paññā, alīnānuddhatañyārambhavasena lobhādipaṭipakkhaṃ vīriyaṃ, itṭhāniṭṭhasuññatānaṃ khamanato lobhādipaṭipakkhā khanti, satipi paresaṃ upakāre, apakāre ca yathābhūtapavattiyā lobhādipaṭipakkhaṃ saccāṃ, lokadhamme abhibhuyya yathāsamādinnesu sambhāresu acalanato lobhādipaṭipakkhaṃ adhiṭṭhānaṃ, nīvaraṇavivekato lobhādipaṭipakkhā mettā, itṭhāniṭṭhesu anunayapaṭighavidhamaṇsanato, samappavattito ca lobhādipaṭipakkhā upekkhāti daṭṭhabbaṃ.

Kā paṭipattīti –

Dānākārādayo eva, uppāditā anekadhā;
Paṭipattīti viññeyyā, pāramīpūraṇakkame.

Dānapāramiyā hi tāva sukhūpakaraṇasarīrajīvitapariccāgena, bhayāpanayanena, dhammopadesena ca bahudhā sattānaṃ anuggahakaraṇaṃ paṭipattī. Tattha āmisadānaṃ abhayadānaṃ dhammadānanti dātabbavattthivasena tividdhaṃ dānaṃ. Tesu bodhisattassa dātabbavattthū ajjhattikaṃ, bāhiranti duvidhaṃ. Tattha **bāhiraṃ** annaṃ pānaṃ vatthaṃ yānaṃ mālā gandhaṃ vilepanaṃ seyyā āvasathaṃ padīpeyyanti dasavidhaṃ. Annādīnaṃ khādanīyabhojanīyādivibhāgena anekavidhaṇca. Tathā rūpārammaṇaṃ yāva dhammārammaṇanti ārammaṇato chabbiddhaṃ. Rūpārammaṇādīnaṇca nīlādivibhāgena anekavidhaṃ. Tathā maṇikanakarajataṃuttāpavāḷādikhettavattthūārāmādi dāsīdāsagomahiṃsādīnānāvīdhavattthūpakaraṇavasena anekavidhaṃ.

Tattha mahāpuriso bāhiraṃ vatthū dento “yo yena atthiko, taṃ tasseva deti. Dento ca tassa atthiko” ti sayameva jānanto ayācitopi deti, pageva yācito. Muttacāgo deti, no amuttacāgo. Pariyattaṃ deti, no apariyattaṃ. Sati deyyadhamme paccupakārasannissito na deti, asati deyyadhamme, pariyatte ca saṃvibhāgārahaṃ vibhajati. Na ca deti parūpaghātāvahaṃ satthavisamajjādikāṃ, nāpi kīḷanaṃ, yaṃ anattthupasaṃhitāṃ, pamādāvahaṇca, na ca gilānassa yācakassa pānabhojanādīasappāyaṃ, pamāṇarahitaṃ vā deti, pamāṇayuttaṃ pana sappāyameva deti.

Tathā yācito gahaṭṭhānaṃ gahaṭṭhānucchavikaṃ deti, pabbajitānaṃ pabbajitānucchavikaṃ deti. Mātāpitaro ñātisālohitā mittāmaccā puttadāradāsakammakarāti etesu kassaci pīlaṃ ajanento deti, na ca uḷāraṃ deyyadhammaṃ paṭijānitvā lūkhaṃ deti, na ca lābhasakkārasilokasannissito deti, na ca paccupakārasannissito deti, na ca phalapāṭikaṅkhī deti aññatra sammāsambodhiyā, na ca yācito, deyyadhammaṃ vā jigucchanto deti, na ca asaṅñātānaṃ yācakānaṃ akkosakaparibhāsakānampi apaviddhā dānaṃ deti, aññadatthu pasannacitto anukampanto sakkaccameva deti, na ca kotūhalamaṅgaliko hutvā deti, kammaphalameva pana saddahanto deti, nāpi yācake payirupāsanādīhi saṃkilametvā deti, aparikilamento eva pana deti, na ca paresaṃ vañcanādhippāyo, bhedādhippāyo vā dānaṃ deti, asaṃkiliṭṭhacittova deti, nāpi pharusavāco bhākuṭṭikamukho dānaṃ deti, piyavādī ca pana pubbhāsī mihitasitavacano hutvā deti, yasmim ce deyyadhamme uḷāramanuññātāya vā ciraparicayena vā gedhasabhāvatāya vā lobhadhammo adhimatto hoti, jānanto bodhisatto taṃ khippameva paṭivinodayitvā yācake pariyesetvāpi deti, yañca deyyavatthu parittaṃ, yācakopi paccupaṭṭhito, taṃ acintetvā api attānaṃ dhāvītvā dento yācakaṃ sammāneti yathā taṃ akittipaṇḍito, na ca mahāpuriso attano puttadāradāsakammakaraporise yācito te asaṅñāpīte domanassappatte yācakānaṃ deti, sammadeva pana saṅñāpīte somanassappatte deti, dento ca yakkharakkhasapisācādīnaṃ vā manussānaṃ vā kurūrakammantānaṃ jānanto na deti, tathā rajjampi tādisānaṃ na deti, ye lokassa ahitāya dukkhāya anattāya paṭipajanti, ye pana dhammikā dhammena lokaṃ pārenti, tesam rajjadānaṃ deti. Evaṃ tāva bāhiradāne paṭipatti veditabbā.

Ajjhattikadānaṃpi dvīhākārehi veditabbaṃ. Kathaṃ? Yathā nāma koci puriso ghāsacchādanahetu attānaṃ parassa nissajjati, vidheyabhāvaṃ upagacchati dāsabyaṃ, evameva mahāpuriso sambodhihetu nirāmisacitto sattānaṃ anuttaraṃ hitasukhaṃ icchanto attano dānapāraṃ paṭipūretukāmo attānaṃ parassa nissajjati, vidheyabhāvaṃ upagacchati yathākāmakaraṇīyataṃ, karacāraṇānaṃ ānādiṅgapaccāṅgaṃ tena tena atthikānaṃ akampito alīno anuppadeti, na tatha sajjati, na saṅkocaṃ āpajjati yathā taṃ bāhiravatthusmiṃ. Tathā hi mahāpuriso dvīhākārehi bāhiravatthusmā pariccajati yathāsukhaṃ paribhogāya vā yācakānaṃ, tesam manorathaṃ pūrento attano vasībhāvāya vā. Tatha sabbena sabbaṃ muttacāgo evamāha “nissāṅgabhāvenāhaṃ sambodhiṃ pāpuṇissāmi”ti, evaṃ ajjhattikavatthusmimpi veditabbaṃ.

Tatha yaṃ ajjhattikavatthu diyyamānaṃ yācassa ekanteneva hitāya saṃvattati, taṃ deti, na itaraṃ. Na ca mahāpuriso māraṃ, mārakāyikānaṃ vā devatānaṃ vihiṃsādhippāyānaṃ attano atthabhāvaṃ, āṅgapaccāṅgaṃ vā jānamāno deti “mā tesam anatto ahoṣī”ti. Yathā ca mārakāyikānaṃ, evaṃ tehi anvāyitṭhānampi na deti, nāpi ummattakānaṃ, itaresaṃ pana yāciyamāno samanantameva deti tādisāya yācāyā dullabhabhāvato, tādisassa ca dānaṃ dukkarabhāvato.

Abhayadānaṃ pana rājato corato aggito udakato verīpuggalato sīhabyagghādivālamigato nāgayakkharakkhasapisācādito sattānaṃ bhaye paccupaṭṭhite tato parittānabhāvena dātabbaṃ.

Dhammadānaṃ pana asaṃkiliṭṭhacittassa aviparītadhammadesanā. Opāyiko hi tassa upadeso diṭṭhadhammikasaṃparāyīkapaṃmatthavasena, yena sāsane anotiṇṇānaṃ avatāraṇaṃ otiṇṇānaṃ paṭipācānaṃ. Tathāyaṃ nayo – saṅkhepato tāva dānakathā sīlakathā saggakathā kāmānaṃ ādīnavo saṃkilesa okāro ca nekkhamme ānisaṃso. Vitthārato pana sāvakaṃ bodhiyaṃ adhimuttacittānaṃ saraṇagamaṇaṃ, sīlasaṃvaro, indriyesu guttadvāratā, bhojane mattaññutā, jāgariyānuyogo, satta saddhammā, aṭṭhatimsāya ārammaṇesu kammakaraṇavasena samathānuyogo, rūpamukhādīsu vipassanābhīnivesesu yathārahaṃ abhinivesanamukhena vipassanānuyogo, tathā visuddhipaṭipadāya sammattagahaṇaṃ, tisso vijjā, cha abhiññā, catasso paṭisambhidā, sāvakaṃ bodhīti etesaṃ guṇasaṃkittānavasena yathārahaṃ tatha tatha paṭiṭṭhāpanā, pariyodapanā ca. Tathā paccekabodhiyaṃ, sammāsambodhiyaṃ adhimuttacittānaṃ yathārahaṃ dānādīpāramīnaṃ sabhāvasarasalakkaṇādīsaṃkittānamukhena tīsupi avatthābhāvedesu tesam buddhānaṃ mahānubhāvātāvībhāvanena yānadvaye paṭiṭṭhāpanā, pariyodapanā ca. Evaṃ mahāpuriso sattānaṃ dhammadānaṃ deti.

Tathā mahāpuriso āmisadānaṃ dento “imināhaṃ dānena sattānaṃ āyuvanṇasukhabalapaṭibhānādisampattiṅca ramaṇīyaṃ aggaphalāsampattiṅca nipphādeyya”nti **annaṃ** deti, tathā sattānaṃ kāmākilesapipāsavūpasamāya **pānaṃ** deti, tathā suvaṇṇavaṇṇatāya, hīrottappālāṅkārassa ca nipphattiyā **vatthāni** deti, tathā iddhividhassa ceva nibbānasukhassa ca nipphattiyā **yānaṃ** deti, tathā sīlagandhanipphattiyā **gandhaṃ** deti, tathā buddhaguṇasobhānipphattiyā **mālāvilepanaṃ** deti, tathā bodhimaṇḍāsanānipphattiyā **āsanaṃ** deti, tathāgataseyyānipphattiyā **seyyaṃ** deti, saraṇabhāvanipphattiyā **āvasathaṃ** deti, pañcacakkhupaṭilābhāya **padīpeyyaṃ** deti.

Byāmapabbhānipphattiyā **rūpadānaṃ** deti, brahmāssāranipphattiyā **saddadānaṃ** deti, sabbalokassa piyabhāvāya **rasadānaṃ** deti, buddhasukhumālabhāvāya **phoṭṭhabbadānaṃ** deti, ajarāmarābhāvāya bhesajjadānaṃ deti, kilesadāsabyavimocanattaṃ dāsānaṃ bhujissatādānaṃ deti, saddhammābhiritiyā anavajjakhiḍḍaratihetudānaṃ deti, sabbepi satte ariyāya jātiyā attano puttabhāvūpanayanāya puttadānaṃ deti, sakalassāpi lokassa paṭibhāvūpagamanāya dāradānaṃ deti, subhalakkhaṇasampattiyā suvaṇṇamaṇimuttāpavālādīdānaṃ, anubyañjanasampattiyā nānāvidhāvibhūsanadānaṃ, saddhammakosādhigamāya vittakosadānaṃ, dhammarājabhāvāya rajjadānaṃ, dānādisampattiyā ārāmuyyānādivanadānaṃ, cakkāṅkītehi pādehi bodhimaṇḍūpasāṅkamanāya caraṇadānaṃ, caturōghanittharaṇe sattānaṃ saddhammahatthadānatthaṃ hatthadānaṃ, saddhindriyādīpaṭilābhāya kaṇṇanāsādīdānaṃ, samantacakkhupaṭilābhāya cakkhadānaṃ, “dassanasavanānussaraṇapāricariyādīsu sabbakālaṃ sabbasattānaṃ hitasukhāvaho sabbalokena ca upajīvitabbo me kāyo bhavēyyā”ti maṃsalohitādīdānaṃ. “Sabbalokuttamo bhavēyya”nti uttamaṅgadānaṃ deti.

Evamaṃ dadanto ca na anesanāya deti, na paropaghātena, na bhayena, na lajjāya, na dakkhiṇeyyārosanena, na paṇīte satī lūkhaṃ, na attukkaṃsanena, na paravambhanena, na phalābhikāṅkhāya, na yācakajigucchāya, na acittīkārena, atha kho sakkaccaṃ deti, sahatthēna deti, kālena deti, cittiṃ katvā deti, avibhāgena deti, tīsu kālesu somanassiko deti, tato eva ca datvā na pacchānutāpī hoti, na paṭiggāhakavasena mānāvamaṇaṃ karoti, paṭiggāhakānaṃ piyasamudācāro hoti vadaññū yācayogo saparivāradāyako. Annadānañhi dento “taṃ saparivāraṃ katvā dassāmi”ti vatthādīhi saddhiṃ deti, tathā vatthadānaṃ dento “taṃ saparivāraṃ katvā dassāmi”ti annādīhi saddhiṃ deti. Pānadānādisupī eseva nayo, tathā rūpadānaṃ dento itarārammaṇānīpi tassa parivāraṃ katvā deti, evamaṃ sesesupī.

Tattha rūpadānaṃ nāma nīlapītalohitodātādivaṇṇādīsu pupphavatthadhātūsu aññataraṃ labhitvā rūpavasena ābhujitvā “rūpadānaṃ dassāmi, rūpadānaṃ mayha”nti cintetvā tādise dakkhiṇeyye dānaṃ paṭiṭṭhāpeti, etaṃ **rūpadānaṃ** nāma.

Saddadānaṃ pana bherīsaddādivasena veditabbaṃ. Tattha saddaṃ kandaṃ mūlāni viya uppāṭetvā, nīluppalahatthakaṃ viya ca hatthe ṭhapetvā dātuṃ na sakkoti, savatthukaṃ pana katvā dadanto saddadānaṃ deti nāma, tasmā yadā “saddadānaṃ dassāmi”ti bherīmudīṅgādīsu aññatarena tūriyena tiṇṇaṃ ratanānaṃ upahāraṃ karoti, kāreti ca, “saddadānaṃ dassāmi, saddadānaṃ me”ti bherīādīni ṭhapāpeti, dhammakathikānaṃ pana saddabhesajjaṃ, telaphāṇitādīni ca deti, dhammassavanaṃ ghoṣeti, sarabhaññaṃ bhaṇati, dhammakathaṃ katheti, upanisinnakathaṃ, anumodanakathaṅca karoti, kāreti ca, tadā **saddadānaṃ** nāma hoti.

Tathā mūlagandhādīsu aññataraṃ rajanīyaṃ gandhavatthūṃ, pisitameva vā gandhaṃ yaṃ kiñci labhitvā gandhavasena ābhujitvā “gandhadānaṃ dassāmi, gandhadānaṃ mayha”nti buddharatanādīnaṃ pūjaṃ karoti, kāreti ca, gandhapūjanatthāya agarucandanādīke gandhavatthuke pariccajati, idaṃ **gandhadānaṃ**.

Tathā mūlarasādīsu yaṃ kiñci rajanīyaṃ rasavatthūṃ labhitvā rasavasena ābhujitvā “rasadānaṃ dassāmi, rasadānaṃ mayha”nti dakkhiṇeyyānaṃ deti, rasavatthumeva vā aññaṃ gavādikaṃ pariccajati, idaṃ **rasadānaṃ**.

Tathā phoṭṭhabbadānaṃ mañcapīṭhādivasena, attharaṇapāvuraṇādivasena ca veditabbaṃ. Yadā hi mañcapīṭhabhisibbohanādikaṃ, nivāsanapārūpanādikaṃ vā sukhasamphassaṃ rajanīyaṃ anavajjaṃ phoṭṭhabbavatthūṃ labhitvā phoṭṭhabbavasena ābhujitvā ‘‘phoṭṭhabbadānaṃ dassāmi, phoṭṭhabbadānaṃ mayha’’nti dakkhiṇeyyānaṃ deti. Yathāvuttaṃ phoṭṭhabbavatthūṃ labhitvā pariccajati, etaṃ **phoṭṭhabbadānaṃ**.

Dhammadānaṃ pana dhammārammaṇassa adhippetattā ojaṇānāvīvitavasena veditabbaṃ. Ojādīsu hi aññataraṃ rajanīyaṃ dhammavatthūṃ labhitvā dhammārammaṇavasena ābhujitvā ‘‘dhammadānaṃ dassāmi, dhammadānaṃ mayha’’nti sappinavanīṭādi **ojadānaṃ** deti, ambapānādiatṭhavidhaṃ **pānadānaṃ** deti, **jīvitadānaṃ** deti ābhujitvā salākabhattapakkhikabhattādīni deti. Aphāsukabhāvena abhibhūtānaṃ byādhikānaṃ vejjāṃ patṭhapeti, jālaṃ phālāpeti, kumīnaṃ viddhaṃsāpeti, sakuṇapañjaraṃ viddhaṃsāpeti, bandhanena baddhānaṃ sattānaṃ bandhanamokkhaṃ kāreti, māghātabheriṃ carāpeti, aññānīpi sattānaṃ jīvitaparittāṇatthaṃ evarūpāni kammāni karoti, kārāpeti ca, idaṃ **dhammadānaṃ** nāma.

Sabbampetaṃ yathāvuttadānasampadaṃ sakalalokahitasukhāya pariṇāmeti attano ca akuppāya vimuttiyā aparikkhayassa chandassa aparikkhayassa vīriyassa aparikkhayassa samādhissa aparikkhayassa paṭibhānassa aparikkhayassa jhānassa aparikkhayāya sammāsambodhiyā pariṇāmeti, imañca dānapāramiṃ paṭipajjantena mahāsattena jīvite aniccaaññā paccupaṭṭhapetabbā. Tathā bhogesu, bahusādhāraṇatā ca nesāṃ manasi kātabbā, sattesu ca mahākaraṇā satataṃ samitaṃ paccupaṭṭhapetabbā. Evañhi bhogehi gahetabbasāraṃ gaṇhanto ādittato viya agārato sabbāṃ sāpateyyaṃ, attānañca bahi nīharanto na kiñci seseti, na katthaci vibhāgaṃ karoti, aññadatthu nirapekkho nissajjati eva. Ayaṃ tāva **dānapāramiyā** paṭipattikkamo.

Sīlapāramiyā pana ayaṃ paṭipattikkamo – yasmā sabbaññusīlālaṅkārehi satte alaṅkaritukāmena mahāpurisena ādito attano eva tāva sīlaṃ visodhetabbaṃ. Tattha catūhākārehi sīlaṃ visujjhati ajjhāsayaṃvisuddhito, samādānato, avītikkamanato, sati vītikkame puna pākāṭikaraṇato ca. Visuddhāsayaṃtāya hi ekacco attādhipati hutvā pāpajigucchanaśabhāvo ajjhattaṃ hiridhammaṃ paccupaṭṭhapetvā suparisuddhasamācāro hoti, tathā parato samādāne sati ekacco lokādhipati hutvā pāpato uttasanto ottappadhammaṃ paccupaṭṭhapetvā suparisuddhasamācāro hoti, iti ubhayathāpi ete avītikkamanato sīle paṭiṭṭhahanti. Atha ca pana kadāci satisammosena sīlassa khaṇḍādibhāvo siyā, tāyayeva yathāvuttāya hīrottappasampattiyā khippameva naṃ vuṭṭhānādinā paṭipākatikaṃ karontīti.

Tayidaṃ sīlaṃ vārittaṃ cārittanti duvidhaṃ. Tatthāyaṃ bodhisattassa vārittasīle paṭipattikkamo – tena sabbasattesu tathā dayāpannacittena bhavitabbaṃ, yathā supinantenapi na āghāto uppajjeyya, parūpakaraṇaviratātāya parasantako alagaddo viya na parāmasitabbo. Sace pabbajito hoti, abrahmacariyatopi ārācārī hoti sattavidhamethunasāmyogavirato, pageva paradāragamanato. Gahaṭṭho samāno paresāṃ dāresu sadā pāpakaṃ cittampi na uppādeti. Kathento saccaṃ hitaṃ piyaṃ parimitameva ca kālena dhammiṃ kathaṃ bhāsītā hoti. Sabbattha anabhijjhālu, abyāpannacitto, aviparītadassano kammassakatāññāna ca samannāgato. Samaggatesu sammāpaṭipannesu nivīṭṭhasaddho hoti nivīṭṭhapemoti.

Iti caturāpāyavaṭṭadukkhānaṃ pathabhūtehi akusalakammaṃpathehi, akusaladhammehi ca oramitvā saggamokkhānaṃ pathabhūtesu kusalakammaṃpathesu, kusaladhammesu ca paṭiṭṭhitassa mahāpurisassa parisuddhāsayaṃpayogato yathābhīpatthitā sattānaṃ hitasukhūpasāñhitā manorathā sīghaṃ sīghaṃ abhinipphajjanti, pāramiyo paripūrenti. Evaṃbhūto hi ayaṃ. Tattha hiṃsānivattiyā sabbasattānaṃ abhayadānaṃ deti, appakasireneva mettābhāvaṃ sampādeti, ekādaśa mettānisamse adhigacchati, appābādho hoti appātāṅko, dīghāyuko sukhabahulo, lakkhaṇavisese pāpuṇāti, dosavāsanañca samucchindati. Tathā adinnādānanivattiyā corādīhi asādhāraṇe bhoge adhigacchati, parehi anāsāṅkanīyo, piyo, manāpo, vissāsānīyo, bhavasampattīsu alaggacitto pariccāgasīlo, lobhavāsanañca samucchindati. Abrahmacariyanivattiyā alobho hoti santakāyacitto, sattānaṃ piyo hoti manāpo aparisaṅkanīyo, kalyāṇo cassa kittisaddo abbhuggacchati, alaggacitto hoti mātuḡāmesu aluddhāsayo, nekkhammahulo,

lakkhaṇavisese adhigacchati, lobhavāsanañca samucchindati.

Musāvādanivattiyā sattānaṃ pamāṇabhūto hoti paccayiko theto ādeyyavacano devatānaṃ piyo manāpo surabhiḡandhamukho asaddhammārakkhitakāyavacīsamācāro, lakkhaṇavisese adhigacchati, kilesavāsanañca samucchindati. Pesuññanivattiyā parūpakkamehi abhejjakāyo hoti abhejjaparivāro, saddhamme ca abhejjanakasaddho, daḷhamitto bhavantaraparicitānampi sattānaṃ ekantapiyo, asaṃkilesabahulo. Pharusavācānivattiyā sattānaṃ piyo hoti manāpo sukhasīlo madhuravacano sambhāvanīyo, aṭṭhaṅgasamannāgato cassa saro nibbattati. Samhappalāpanivattiyā sattānaṃ piyo hoti manāpo, garubhāvanīyo ca, ādeyyavacano parimitālāpo, mahesakkho ca hoti mahānubhāvo, ṭhānuppattikena paṭibhānena pañhābyākaraṇakusalo, buddhabhūmiyañca ekāya eva vācāya anekabhāsānaṃ sattānaṃ anekesaṃ pañhānaṃ byākaraṇasamattho hoti.

Anabhiḡhālūtāya akicchālābhī hoti, uḷāresu ca bhogesu ruciṃ paṭilabhati, khattiyamahāsālādīnaṃ sammato hoti, paccatthikehi anabhibhavanīyo, indriyavekallaṃ na pāpuṇāti, appaṭipuggalo ca hoti. Abyāpādena piyadassano hoti sattānaṃ sambhāvanīyo, parahitābhinanditāya ca satte appakasireneva pasādeti, alūkhasabhāvo ca hoti mettāvihārī, mahesakkho ca hoti mahānubhāvo. Micchādassanābhāvena kalyāṇe sahāye paṭilabhati, sīsacchedaṃ pāpuṇantopi pāpakammaṃ na karoti, kammassakatādassanato akotūhalamaṅgaliko ca hoti, saddhamme cassa saddhā patiṭṭhitā hoti mūlajātā, saddahati ca tathāgatānaṃ bodhiṃ, samayantaresu nābhīramati ukkāraṭṭhāne rājahamaṃso viya, lakkhaṇattayavijānane kusalo hoti, ante ca anāvaraṇaṇāḷābhī, yāva ca bodhiṃ na pāpuṇāti, tāva tasmīṃ tasmīṃ sattanikāye ukkaṭṭhukkaṭṭho hoti, uḷāruḷārasampattiyo pāpuṇāti.

“Iti hidamaṃ sīlaṃ nāma sabbasampattīnaṃ adhiṭṭhānaṃ, sabbabuddhaguṇānaṃ pabhavabhūmi, sabbabuddhakāradhammānaṃ ādī caraṇaṃ kāraṇaṃ mukhaṃ pamukha”nti bahumānaṃ uppādetvā kāyavacīsaṃyame, indriyadamane, ājīvapārisuddhiyaṃ, paccayaparibhoge ca satisampajaññabalena appamatto hoti, lābhasakkārasilokaṃ ukkhittāsikapaccatthikaṃ viya sallakkhetvā “kikīva aṇḍa”ntiādinaṃ (visuddhi. 1.7; dī. ni. aṭṭha. 1.7) vuttanayena sakkaccaṃ sīlaṃ sampādetabbaṃ. Ayaṃ tāva **vārittasiḷe** paṭipattikkamo.

Cārittasiḷe pana paṭipatti evaṃ veditabbā – idha bodhisatto kalyāṇamittānaṃ garuṭṭhāniyānaṃ abhivādanaṃ paccuṭṭhānaṃ añjalikammaṃ sāmīcikammaṃ kālena kālaṃ kattā hoti, tathā tesamaṃ kālena kālaṃ upaṭṭhānaṃ kattā hoti, gilānānaṃ kāyaveyyāvaṭīkaṃ, vācāya pucchanañca kattā hoti, subhāsītapadāni sutvā sādhuḡkāraṃ kattā hoti, guṇavantaṇaṃ guṇe vaṇṇetā, paresamaṃ apakāre khantā, upakāre anussarītā, puññāni anumoditā, attano puññāni sammāsambodhiyā pariṇāmetā, sabbakālaṃ appamādavihārī kusalesu dhammesu, sati accaye accayato disvā tādisānaṃ sahadhammikānaṃ yathābhūtaṃ āvi kattā, uttariñca sammāpaṭipattiṃ sammadeva paripūretā.

Tathā attano anurūpāsu atthūpasamaḡhitāsu sattānaṃ itikattabbatāpurekkhāro analaso sahāyabhāvaṃ upagacchati. Uppannesu ca sattānaṃ byādhiādīdukkhesu yathārahaṃ patikāravīdhāyako, ñātībhogādībyasanapatītesu sokapanodano, ullumpanasabhāvāvaṭṭhito hutvā niggaḡārahānaṃ dhammeneva niggaṇḡhanaḡko yāvadeva akusalā vuṭṭhāpetvā kusale patiṭṭhāpanāya, paggaḡārahānaṃ dhammeneva paggaṇḡhanaḡko. Yāni purimakānaṃ mahābodhisattānaṃ uḷāratamāni paramadukkaḡāni acinteyyānubhāvāni sattānaṃ ekantahitasukhāvahāni caritāni, yehi nesaṃ bodhisambhārā sammadeva paripākaṃ agamiṃsu, tāni sutvā anubbiggo anutrāso “tepi mahāpurīsā manussā eva, anukkamena pana sikkhāpāripūriyā bhāvitattā tādisāya uḷāratamāya ānubhāvasampattiyā bodhisambhāresu ukkaṃsapāramippattā ahesuṃ, tasmā mayāpi sīlādisikkhāsu sammadeva tathā paṭipajjitabbaṃ, yāya paṭipattiyā ahampī anukkamena sikkhamaṃ paripūretvā ekantato padaṃ anupāpuṇissāmī”ti saddhāpurecārikaṃ vīriyaṃ avissajjanto sammadeva sīlesu paripūrakārī hoti.

Tathā paṭicchannakalyāṇo hoti vivaṭṭaparādhō, appiccho santuṭṭho pavivitto asaṃsaṭṭho dukkhasaho aviparītadassanajātiko anuddhato anunnaḷo acapalo amukharo avikīṇṇavāco saṃvutindriyo santamānaso kuhanādīmicchājīvavīrahito ācāragocarasaṃpanno, aṇumattesu vajjesu bhayadassāvī samādāya sikkhati

sikkhāpadesu, āraddhavīriyo pahitatto kāye ca jīvite ca nirapekkho, appamattakampi kāye, jīvite vā apekkhaṃ nādhivāseti pajahati vinodeti, pageva adhimattaṃ. Sabbepi dussīlyahetubhūte kodhupanāhādike kilesupakkilese pajahati vinodeti, appamattakena visesādhigamena aparituṭṭho hoti, na saṅkocaṃ āpajjati, uparūparivisesādhigamāya vāyamati.

Yena yathāladdhā sampatti hānabhāgiyā vā tṭhitabhāgiyā vā na hoti, tathā mahāpuriso andhānaṃ pariṇāyako hoti, maggaṃ ācikkhati, badhirānaṃ hatthamuddāya saññaṃ deti, atthamanuggāheti, tathā mūgānaṃ. Pīṭhasappikānaṃ pīṭhaṃ deti, vāheti vā. Assaddhānaṃ saddhāpaṭilābhāya vāyamati, kusīṭhānaṃ ussāhajanāya, muṭṭhassatīnaṃ satisamāyogāya. Vibbhantattānaṃ samādhisampadāya, duppaññaṃ paññādhigamāya vāyamati. Kāmacchandapariyuṭṭhitānaṃ kāmacchandapaṭivīdanāya vāyamati. Byāpādathinamiddhaudhaccakukkuccavīcīcchāpariyuṭṭhitānaṃ vīcīcchāvīdanāya vāyamati. Kāmaṅgānaṃ kāmaṅgādhigamāya vāyamati. Pubbakārīnaṃ sātthānaṃ kataññaṃ nissāya pubbhāsī piyavādī saṅgāhako sadisena, adhikena vā paccupakāre sammānetā hoti.

Āpadāsu saḥāyakkiccam anuṭṭhāti, tesam tesañca sātthānaṃ pakatim, sabhāvañca pariṇānitvā yehi yathā saṃvasitabbaṃ hoti, tehi tathā saṃvasati. Yesu ca yathā paṭipajjitabbaṃ hoti, tesu tathā paṭipajjati. Tañca kho akusalato vuṭṭhāpetvā kusale paṭiṭṭhāpanavasena, na aññathā. Paracittānurakkhaṇā hi bodhisattānaṃ yāvadeva kusalābhivaḍḍhiyā. Tathā hitajjhāsāyānaṃ paro na sāhasitabbo, na bhaṅḍitabbo, na maṅkubhāvamāpādetabbo, na parassa kukkucchaṃ uppādetabbo, na niggahaṭṭhāne codetabbo, na nīcataraṃ paṭipannassa attā uccatare ṭhapetabbo, na ca paresu sabbena sabbam asevinā bhavitabbaṃ, na atisevinā, na akālasevinā bhavitabbaṃ.

Yutte pana satte desakālānurūpaṃ sevati, na ca paresam purato piyepi garahati, appiye vā pasamsati, na adhiṭṭhāya vissāsī hoti, na dhammikaṃ upanimantaṃ paṭikkhipati, na paññattim upagacchati, nādhikaṃ paṭiggaṇhāti, saddhāsampanne saddhānisamsakathāya sampahaṃseti, sīlasutacāgapaññāsampanne paññānisamsakathāya sampahaṃseti. Sace pana bodhisatto abhiññābalappatto hoti, pamādāpanne satte abhiññābalena yathārahaṃ nirayādike dassento saṃvejetvā assaddhādike saddhādīsu paṭiṭṭhāpeti, sāsane otāreti, saddhādiguṇasampanne paripāceti. Evamassa mahāpurisassa cārittabhūto aparimāṇo puññābhisaṅgānaṃ kusalābhisaṅgānaṃ uparūpari bhivaḍḍhatī veditabbaṃ.

Apica yā sā “kiṃ sīlaṃ, kenaṭṭhena sīla” ntiādinā puccham katvā “pāṇātipātādīhi viramantassa, vattapaṭipattim vā pūrentassa cetanādayo dhammā sīla” ntiādinā nayena nānappakāro sīlassa vitthārakathā **visuddhimagge** (visuddhi. 1.6) vuttā, sā sabbāpi idha āharitvā vattabbā. Kevalaṅhi tattha sāvakaḥ bodhisattavasena sīlakathā āgatā, idha mahābodhisattavasena karuṇūpāyakosallapubbaṅgamaṃ katvā vattabbāti ayameva viseso. Yato idaṃ sīlaṃ mahāpuriso yathā na attano duggatīyaṃ parikilesavimuttīyā, sugatīyampi na rajjasampattīyā, na cakkavattī, na deva, na sakka, na māra, na brahmasampattīyā pariṇāmeti, tathā na attano tevijjatāya, na chaḷabhiññatāya, na catupaṭisambhidādhigamāya, na sāvakaḥ bodhiyā, na paccekabodhiyā pariṇāmeti, atha kho sabbaññubhāvena sabbasattānaṃ anuttarasīlāṅkārasampādanatthameva pariṇāmetīti ayaṃ **sīlapāramiyā** paṭipattikkamo.

Tathā yasmā karuṇūpāyakosallapariggahitā ādīnavadassanapubbaṅgamā kāmehi ca bhavēhi ca nikkhamaṇavasena pavattā kusalacittupatti nekkhammapāramī, tasmā sakalasaṃkilesanivāsanaṭṭhānatāya, puttadārādīhi mahāsambādhatāya, kasivāṇijjādīnānāvīkammantādhiṭṭhānabyākulātāya ca gharāvāsassa nekkhammasukhādīnaṃ anokāsataṃ, kāmaññaṃ “satthadhārālaggamadhubindu viya ca kadalī viya ca avaleyhamānaparittassādavipulānatthānubandhā” ti ca vijjulatobhāsena gahetabbaṃ naccam viya parittakālūpalabbhā, ummattakālaṅkāro viya viparītasāññaṃ anubhavitabbā, karīsāvachchādanamukhaṃ viya paṭikārabhūtā, udake temitaṅguliyā nisārudakapānaṃ viya atittikarā, chātajjhattabhojanaṃ viya sabbādhā, balisāmisam viya byāsanupanipātakāraṇā (byāsanasannipātakāraṇā – dī. ni. ṭī. 1.7), aggisantāpo

viya kālattayepi dukkhuppattihetubhūtā, makkaṭālepo viya bandhananimittā, ghātakāvachchādanakimālayo viya anattacchādanā, sapattagāmvāso viya bhayaṭṭhānabhūtā, paccatthikaposako viya kilesamārādīnaṃ āmisabhūtā, chaṇasampattiyo viya vipariṇāmadukkhā, koṭaraggi viya antodāhakā, purāṇakūpāvalambabīraṇamadhupiṇḍaṃ viya anekādīnavā, loṇūdakapānaṃ viya pipāsāhetubhūtā, surāmerayaṃ viya nīcajanasevitā, appassādatāya aṭṭhikaṅkalūpamā’ tiādīnā ca nayena ādīnavam sallakkhetvā tabbipariyāyena nekkhamme ānisamsaṃ passantena nekkhammapavivekaupasamasukhādīsu ninnapoṇapabbhāracittena nekkhammapāramiyaṃ paṭipajjitabbaṃ.

Yasmā pana nekkhammaṃ pabbajjāmūlakaṃ, tasmā pabbajjā tāva anuṭṭhātabbā. Pabbajjamanuṭṭhantena mahāsattena asati buddhuppāde kammavādīnaṃ kiriyavādīnaṃ tāpasaparibbājakānaṃ pabbajjā anuṭṭhātabbā. Uppannesu pana sammāsambuddhesu tesam sāsane eva pabbajitabbaṃ. Pabbajitvā ca yathāvutte sīle patiṭṭhitena tassā eva sīlapāramiyā vodāpanatthaṃ dhutaṅgaṃ samādātabbā. Samādinnaḍḍhadhammā hi mahāpurisā sammadeva te parihaṇṭā appicchāsantuṭṭhasallekhpavivekaasamsaggavīriyārambhasubharatādiguṇasallilavikkhālitakilesamalatāya anavajjasīlavatagaṇaparissuddhasamācārā porāṇe ariyavaṃsattaye patiṭṭhitā catutthaṃ bhāvanārāmatāsankhātā ariyavaṃsaṃ gantuṃ cattārīsāya ārammaṇesu yathārahaṃ upacārappanābhedaṃ jhānaṃ upasampajja viharanti. Evañhissa sammadeva nekkhammapāramī pāripurītā hoti. Imasmiṃ pana ṭhāne terasahi dhutadhammehi saddhiṃ dasa kasiṇāni dasāsubhāni dasānussatiyo cattāro brahmavihārā cattāro āruppā ekā saññā ekaṃ vavattānanti cattārīsa samādhībhāvanākammaṭṭhānāni, bhāvanāvidhānaṃca vitthārato vattābāni, taṃ panetaṃ sabbaṃ yasmā **visuddhimagge** (visuddhi. 1.22, 47) sabbākārato vitthāretvā vuttaṃ, tasmā tattha vuttanayeneva vedītabbaṃ. Kevalaṃhi tattha sāvakabodhisattassa vasena vuttaṃ, idha mahābodhisattassa vasena karuṇūpāyakoṣallapubbaṅgamaṃ katvā vattābanti ayameva viseso. Evamettha **nekkhammapāramiyā** paṭipattikkamo vedītabbo.

Tathā paññāpāramiṃ sampādetukāmena yasmā paññā āloko viya andhakārena mohena saha na vattati, tasmā mohakāraṇāni tāva bodhisattena parivajjetābāni. Tatthimāni mohakāraṇāni-arati tandī vijambhitā ālasiyaṃ gaṇasaṅgaṇikārāmatā niddāsīlatā anicchayasīlatā ṇāṇasmiṃ akutūhalatā micchādhimāno aparipucchakatā kāyassa nasammāparihāro asamāhitacittatā duppaññānaṃ puggalānaṃ sevāna paññavantaṃ apayirupāsānaṃ attaparibhavo micchāvikkappo viparītābhiniveso kāyadaḥhībahulatā asaṃvegāsīlatā pañca nīvaraṇāni, saṅkhepatto yevāpanadhamme āsevato anuppannā paññā nuppajjati, uppannā parihāyati, iti imāni mohakāraṇāni, tāni parivajjantena bāhusacce, jhānādīsu ca yogo karaṇīyo.

Tatthāyaṃ bāhusaccassa visayavibhāgo – pañcakkhandhā dvādasāyatanāni aṭṭhārasa dhātuyo cattāri saccāni bāvīsatiṅdriyāni dvādasapadiko paṭiccasamuppādo, tathā satipatṭhānādayo kusālādīdhammappabhedā ca, yāni ca loke anavajjāni vijjāṭṭhānāni, yo ca sattānaṃ hitasukhavidhānanayo byākaraṇaviseso. Iti evaṃ pakāraṃ sakalameva sutavisayaṃ upāyakoṣallapubbaṅgamāya paññāya, satiyā, vīriyena ca sādhuṃ uggahaṇasavanadhāraṇaparicayaparipucchāhi ogāhetvā tattha ca paresaṃ patiṭṭhāpanena sutamayā paññā nibbattetābā, tathā sattānaṃ itikattābātāsu ṭhānuppattikā paṭibhānabhūtā, āyāpāyaupāyakoṣallabhūtā ca paññā hitesitaṃ nissāya tattha tattha yathārahaṃ pavattetābā, tathā khandhādīnaṃ sabhāvadhammānaṃ ākāraparitakkānamukhena ceva nijjhānaṃ khamāpentena ca cintāmayā paññā nibbattetābā.

Khandhādīnaṃyeva pana salakkhaṇasāmaññalakkhaṇapariggahaṇavasena lokiyapariññaṃ nibbattentena pubbabhāgabhāvanāpaññā sampādetābā. Evañhi ‘‘nāmarūpamattamidaṃ, yathārahaṃ paccayehi uppajjati ceva nirujjhati ca, na ettha koci kattā vā kāretā vā, hutvā abhāvaṭṭhena aniccaṃ, udayabbayaṭṭipīḷanaṭṭhena dukkhaṃ, avasavattanaṭṭhena anattā’’ ti ajjhattikadhamme, bāhirakadhamme ca nibbisesaṃ pariṇānto tattha āsaṅgaṃ pajahanto, pare ca tattha taṃ pajahāpento kevalaṃ karuṇāvaseneva yāva na buddhagaṇā hatthatalaṃ āgacchanti, tāva yānattaye satte avatāraṇaparipācanehi patiṭṭhāpento, jhānavimokkhasamādhisamāpattiyo, abhiññāyo ca lokiyavasībhāvaṃ pāpento paññāya matthakaṃ pāpuṇāti.

Tattha yācimā iddhividhañāṇaṃ dibbasotadhātuñāṇaṃ cetopariyañāṇaṃ pubbenivāsānussatiñāṇaṃ dibbacakkuñāṇaṃ yathākammūpagañāṇaṃ anāgataṃsañāṇanti sapaṇibhaṇḍā pañcalokiyābhiññāsāṅkhātā bhāvanāpaññā, yā ca khandhāyatanadhātuindriyasaccapaṭiccasamuppādādibhedeṣu catubhūmaṅgesu dhammesu uggahaparipucchāvasena ñāṇaparicayaṃ katvā sīlavissuddhi cittaṃvisuddhīti mūlabhūtasu imāsu dvīsu visuddhīsu paṭiṭṭhāya diṭṭhiṃvisuddhi kaṅkhāvitarāṇavisuddhi maggāmaggañāṇadassanavisuddhi paṭipadāñāṇadassanavisuddhi ñāṇadassanavisuddhīti sarīrabhūtā imā pañca visuddhiyo sampādentena bhāvetabbā lokiyalokuttarabhedā bhāvanāpaññā, tāsāṃ sampādanavidhānaṃ yasmā “tattha ‘ekopi hutvā bahudhā hoti’ tiādikāṃ iddhivikubbanāṃ kātukāmena ādikammikena yoginā” tiādinā, (visuddhi. 2.365) “khandhāti pañcha khandhā rūpakkhandho vedanākkhandho saññākkhandho saṅkhārakkhandho viññākkhandho” tiādinā (visuddhi. 2.431) ca visayavisayivibhāgena (visayavibhāgena – cariyā. aṭṭha. pakīṇṇakakathā) saddhiṃ visuddhimagge sabbākārato vitthāretvā vuttaṃ, tasmā tattha vuttanayeneva veditabbā. Kevalāñhi tattha sāvākabodhisattassa vasena paññā āgatā, idha mahābodhisattassa vasena karuṇūpāyakoṣallaṃpubbaṅgamaṃ katvā vattabbā. Ñāṇadassanavisuddhiṃ apāpetvā paṭipadāñāṇadassanavisuddhiyaṃyeva vipassanā ṭhapetabbāti ayameva viśesoti. Evamettha **paññāpāramiyā** paṭipattikkamo veditabbo.

Tathā yasmā sammāsambodhiyā katābhinihārena mahāsattena pāramīparipūraṇatthaṃ sabbakālaṃ yuttappayuttana bhavitabbāṃ ābaddhaparikaraṇena, tasmā kālena kālaṃ “ko nu kho ajja mayā puññasambhāro, ñāṇasambhāro vā upacito, kiṃ vā mayā parahitaṃ kata” nti divase divase paccavekkhantena sattahitattaṃ ussāho karaṇīyo, sabbesampi sattānaṃ upakārāya attano pariggahabhūtaṃ vatthūṃ, kāyaṃ, jīvitañca nirapekkhanacittena ossajjitabbāṃ, yaṃ kiñci kammaṃ karoti kāyena, vācāya vā, taṃ sabbāṃ sambodhiyaṃ ninnacitteneva kātabbāṃ, bodhiyā pariṇāmetabbāṃ, uḷārehi, ittarehi ca kāmehi vinivattacitteneva bhavitabbāṃ, sabbāsu ca itikattabbatāsu upāyakoṣallaṃ paccupaṭṭhapetvā paṭipajjitabbāṃ.

Tasmiṃ tasmiñca sattahite āradhaviṇīyena bhavitabbāṃ iṭṭhāniṭṭhādisabbasahena avisamvādinā. Sabbepi sattā anodhiso mettāya, karuṇāya ca pharitabbā. Yā kāci sattānaṃ dukkhupatti, sabbā sā attani pāṭikaṅkhitabbā. Sabbesañca sattānaṃ puññaṃ abbhanumoditabbāṃ, buddhānaṃ mahantatā mahānubhāvātā abhiñhaṃ paccavekkhitabbā, yañca kiñci kammaṃ karoti kāyena, vācāya vā, taṃ sabbāṃ bodhicittapubbaṅgamaṃ kātabbāṃ. Iminā hi upāyena dānādīsu yuttappayuttassa thānavato daḷhaparakkamaṃ mahāsattassa bodhisattassa aparimeyyo puññasambhāro, ñāṇasambhāro ca divase divase upacīyati.

Apica sattānaṃ paribhogatthaṃ, paripālanatthañca attano sarīraṃ, jīvitañca pariccajītvā khuppipāsasītuṇhavātātapādīdukkhapatikāro pariyesitabbo ca uppādetabbo ca, yañca yathāvuttadukkhapatikārajaṃ sukhaṃ attanā paṭilabhāti, tathā ramaṇīyesu āramuyyānapāsādātākādīsu, araññāyatanesu ca kāyacittasantāpābhāvena abhinibbutatā attanā sukhaṃ paṭilabhāti, yañca suṇāti “buddhānubuddhapaccekaḥbuddhā, mahābodhisattā ca nekkhammapaṭipattiyāṃ ṭhitā” ti ca “diṭṭhadhammikasukhavihārabhūtaṃ īdisaṃ nāma jhānasamāpattisukhamanubhavanti” ti ca, taṃ sabbāṃ sattesu anodhiso upasaṃharati. Ayaṃ tāva nayo asamāhitabhūmiyaṃ paṭiṭṭhitassa.

Samāhitabhūmiyaṃ pana paṭiṭṭhito attanā yathānubhūtaṃ viśesādhigamanibbattaṃ pītiṃ, passaddhiṃ, sukhaṃ, samādhīṃ, yathābhūtañāṇaṃ sattesu adhimuccanto upasaṃharati pariṇāmeti, tathā mahati saṃsāradukkhe, tassa ca nimittabhūte kilesābhisaṅkhārādukkhe nimuggaṃ sattanikāyaṃ disvā tatrāpi khādanachedanabhedanasedanapisanahimsanaaggisāntāpādījanitā dukkhā tibbā kharā kaṭukā vedanā nirantaraṃ cirakālaṃ vedayante narake, aññamaññaṃ kujjhanasāntāsanavisodhanahimsanaparādhīnatādīhi mahādukkhaṃ anubhavante tiracchānagate, jotimālākulasarīre khuppipāsavātātapādīhi ḍayhamāne, visussamāne ca vantakheḷādīāhāre, uddhabāhu viravante nijjhāmatāṅhikādike mahādukkhaṃ vedayamāne pete ca pariyeṭṭhimūlakaṃ mahantaṃ anayabyasanaṃ pāpuṇante hatthacchedādīkaraṇayogena dubbaṇṇaduddasikadaliddādībhāvena khuppipāsādīābhāyogena balavantehi abhibhavanīyato, paresaṃ vahanato, parādhīnato ca narake, pete, tiracchānagate ca atisayante apāyadukkhānibbisesaṃ dukkhāmanubhavante manusse ca tathā

visayaparibhogavikkhittacittatāya rāgādipariḷāhena dayhamāne vātavegasamuṭṭhitajālāsamiddhasukkhakaṭṭhasannipāte aggikkhandhe viya anupasantapariḷāhavuttike anupasantanihataparādhīne (anihataparādhīne dī. ni. ṭi. 1.7) kāmāvacaradeve ca mahatā vāyāmena vidūramākāsaṃ vigāhitasakuntā viya, balavatā dūre paṇinā khittasārā viya ca “satipi cirappavattiyāṃ anaccantikātāya pātariyosānā anatikkantajātijarāmarāṇā evā”ti rūpāvacarārūpāvacaradeve ca passantena mahantaṃ saṃvegaṃ paccupaṭṭhāpetvā mettāya, karuṇāya ca anodhiso sattā pharitabbā. Evaṃ kāyena, vācāya, manasā ca bodhisambhāre nirantaraṃ upacinantena yathā pāramiyo paripūrenti, evaṃ sakkaccakārinā sātaccakārinā anolīnavuttinā ussāho pavattetabbo, vīriyapāramī paripūretabbā.

Apica “acinteyyāparimeyyavipuloḷāravimalanirupamanirupakkilesaṃ ṇaṇaṇicayanidānabhūtaṃ buddhabhāvassa ussakkivā sampahaṃsanayoggaṃ vīriyaṃ nāma acinteyyānubhāvameva, yaṃ na pacurajanā sotumpi sakkuṇanti, pageva paṭipajjitum. Tathā hi tividhā abhinīhāracittupatti, catasso buddhabhūmiyo, (su. ni. aṭṭha. 1.34) cattāri saṅgahavattūni, (dī. ni. 3.210; a. ni. 4.32) karuṇekarasaṭā, buddhadhammesu sacchikaraṇena visesappaccayo, nijjhānakkhanti, sabbadhammesu nirupalepo, sabbasattesu piyaputtasaññā, saṃsāradukkhehi aparikhedo, sabbadeyyadhammapariccāgo, tena ca niratimānatā, adhisīlādiadhiṭṭhānaṃ, tattha ca acañcalatā, kusalakiriyaṃ pītipāmojjatā, vivekaninnacittatā, jhānānuyogo, anavajjadhammesu attitīyatā, yathāsutassa dhammassa paresaṃ hitajjhāsayena desanāya ārambhadaḷhatā, dhīravīrabhāvo, parāpavādaparāpakāresu vikārabhāvo, saccādhiṭṭhānaṃ, samāpattīsu vasībhāvo, abhiññāsu balappatti, lakkhaṇattayāvabodho, satipaṭṭhānādīsu abhiyogena lokuttaramaggasambhārasambharaṇaṃ, navalokuttarāvakkantī”ti evamādikā sabbāpi bodhisambhārapaṭipatti vīriyānubhāveneva samijjhatīti abhinīhāro yāva mahābodhi anossajjantena sakkaccaṃ nirantaraṃ vīriyaṃ yathā uparūpari visesāvahaṃ hoti, evaṃ sampādetabbāṃ. Sampajjamāne ca yathāvutte vīriye, khantisaccādhiṭṭhānādayo ca dānasīlādayo ca sabbepi bodhisambhārā tadadhīnavuttitīya sampannā eva hontītikhantiādīsupi imināva nayena paṭipatti veditabbā.

Iti sattānaṃ sukhūpakaraṇapariccāgena bahudhānuggahakaraṇaṃ dānena paṭipatti, sīlena tesāṃ jīvitasaṃpateyyadārarakkhābhedaḷhiyāhitavacanāvihimsādikaraṇāni, nekkhammena tesāṃ āmisapaṭiggahaṇadhammādānādinā anekavidhā hitacariyā, paññāya tesāṃ hitakaraṇūpāyakosallaṃ, vīriyena tattha ussāhārambhaasaṃhīrakaraṇāni, khantiyā tadaparādhasaṇaṃ, saccena nesaṃ avañcanatadupakāriyāsamādānāvisamvādanādi, adhiṭṭhānena tadupakaraṇe anattasampātepi acalanaṃ, mettāya nesaṃ hitasukhānucintanaṃ, upekkhāya nesaṃ upakārapakāresu vikāranāpattīti evaṃ aparimāṇe satte ārabba anukampitasabbasattassa bodhisattassa puthujjanehi asādhāraṇo aparimāṇo puññañāṇasambhārupacayo ettha paṭipattīti veditabbāṃ. Yo cetāsaṃ paccayo vutto, tattha ca sakkaccaṃ sampādanaṃ.

Ko vibhāgoti –

Sāmaññabhedato etā, dasavidhā vibhāgato;
Tidhā hutvāna paccekāṃ, samatiṃsavidhā samaṃ.

Dasa pāramiyo dasa upapāramiyo dasa paramatthapāramiyoti hi samatiṃsa pāramiyo. Tattha “katābhīnīhāraṃ bodhisattassa parahitakaraṇābhīnīnāsāyapayogassa kaṇhadhammavokiṇṇā sukkā dhammā pāramiyo, tehi avokiṇṇā sukkā dhammā upapāramiyo, akaṇhā asukkā dhammā paramatthapāramiyo”ti **keci**. “Samudāgamanakālesu pūriyamānā pāramiyo, bodhisattabhūmiyaṃ puṇṇā upapāramiyo, buddhabhūmiyaṃ sabbākāraparipuṇṇā paramatthapāramiyo. Bodhisattabhūmiyaṃ vā parahitakaraṇato pāramiyo, attahitakaraṇato upapāramiyo, buddhabhūmiyaṃ balavesārajjasamadhigamaṇa ubhayahitaparipūraṇato paramatthapāramiyoti evaṃ ādimajjhāpariyosānesu pañidhānārambhāpariniṭṭhānesu tesāṃ vibhāgo”ti **apare**. “Dosupasamakaruṇāpakatikānaṃ bhavasukhavimuttisukhaparamasukhappattānaṃ puññūpacayabhedato tabbibhāgo”ti **aññe**.

“Lajjāsatiṃmānāpassayānaṃ lokuttaradhammādhīpatīnaṃ sīlasamādhīpaññāgarukānaṃ tāritaritatārayitūnaṃ anubuddhapaccekaḷbuddhasammāsambuddhānaṃ

pāramīupapāramīparamatthapāramīhi bodhittayappattito yathāvuttavibhāgo’’ti **keci**. ‘‘Cittapaṇidhito yāva vacīpaṇidhi, tāva pavattā sambhārā pāramiyo, vacīpaṇidhito yāva kāyapaṇidhi, tāva pavattā upapāramiyo, kāyapaṇidhito pabhuti paramatthapāramiyo’’ti **apare**. **Aññe** pana ‘‘parapuññānumodanasena pavattā sambhārā pāramiyo, paresaṃ kārāpanavasena pavattā upapāramiyo, sayamaṃ karaṇavasena pavattā paramatthapāramiyo’’ti vadanti. Tathā ‘‘bhavasukhāvaho puññañāṇasambhāro pāramī, attano nibbānasukhāvaho upapāramī, paresaṃ tadubhayasukhāvaho paramatthapāramī’’ti **eke**.

Puttadāradhanādiupakaraṇapariccāgo pana dānapāramī, attano aṅgapariccāgo dānaupapāramī, attano jīvitapariccāgo dānaparamatthapāramī. Tathā puttadārādikassa tividhassāpi hetu avītikkanavasena tisso sīlapāramiyo, tesu eva tividhesu vatthūsu ālayamaṃ upacchinditvā nikkhamanasena tisso nekkhammapāramiyo, upakaraṇaṅgajīvitataṇhaṃ samūhanitvā sattānaṃ hitāhitavinicchayakaraṇavasena tisso paññāpāramiyo, yathāvuttahedānaṃ pariccāgādīnaṃ vāyamanavasena tisso vīriyapāramiyo, upakaraṇaṅgajīvitantarāyakarānaṃ khamanasena tisso khantipāramiyo, upakaraṇaṅgajīvitahetu saccāpariccāgavasena tisso saccapāramiyo, dānādīpāramiyo akuppādhiṭṭhānavaseneva samijjhantīti upakaraṇādivināsepi acalādhiṭṭhānavasena tisso adhiṭṭhānapāramiyo, upakaraṇādivighātakesupi sattesu mettāya avijahanavasena tisso mettāpāramiyo, yathāvuttavattuttayassa upakārāpakāresu sattasāṅkhāresu majjhataṭṭāpaṭilābhavasena tisso upekkhāpāramiyoti evamādinā etāsaṃ vibhāgo veditabbo.

Ko saṅgahoti ettha pana –

Yathā vibhāgato tiṃsa-vidhā saṅgahato dasa;
Chappakārāva etāsu, yugaḷādīhi sādhave.

Yathā hi esā vibhāgato tiṃsaviddhāpi dānapāramiādibhāvato dasaviddhā, evamaṃ dānasīlakhantivīriyājhānapaññāsabhāvena chabbidhā. Etāsu hi nekkhammapāramī sīlapāramiyā saṅgahitā tassā pabbajjābhāve. Nīvaraṇavivekabhāve pana jhānapāramiyā, kusaladhamabhāve chahipi saṅgahitā, saccapāramī sīlapāramiyā ekadesā eva vacīsaccaviratisaccapakke. Nāṇasaccapakke pana paññāpāramiyā saṅgahitā, mettāpāramī jhānapāramiyā eva, upekkhāpāramī jhānapaññāpāramīhi, adhiṭṭhānapāramī sabbāhipi saṅgahitāti.

Etesaṅca dānādīnaṃ channaṃ guṇānaṃ aññaṃaññasambandhānaṃ pañcadasa yugaḷādīni pañcadasa yugaḷadisādhakāni honti. Seyyathidaṃ? Dānasīlayugaḷena parahitāhitānaṃ karaṇākaraṇayugaḷasiddhi, dānakhantiyugaḷena alobhādosayugaḷasiddhi, dānavīriyayugaḷena cāgasutayugaḷasiddhi, dānajhānayugaḷena kāmadosappahānayugaḷasiddhi, dānapaññāyugaḷena ariyayānadhurayugaḷasiddhi, sīlakhantidvayena payogāsayasuddhadvayasiddhi, sīlavīriyadvayena bhāvanādvayasiddhi, sīlajhānavayena dussīlyapariyutṭhānappahānavayasiddhi, sīlapaññādvayena dānavayasiddhi, khantivīriyadvayena khamātejadvayasiddhi, khantijhānavayena virodhānurodhappahānavayasiddhi, khantipaññādukena suññatākhanṭipāṭivedhadukasiddhi, vīriyājhānavayena paggaḥāvikkhepadukasiddhi, vīriyapaññādukena saraṇadukasiddhi, jhānapaññādukena yānavayasiddhi. Dānasīlakhantitikenā lobhādosamohappahānatikasiddhi, dānasīlavīriyatikenā bhogajīvitakāyasārādānatikasiddhi, dānasīlajhānatikenā puññakiriyavattutikasiddhi, dānasīlapaññātikena āmisābhayadhamadānatikasiddhīti evamaṃ itarehipi tikehi, catukkādīhi ca yathāsambhavaṃ tikāni, catukkādīni ca yojetabbāni.

Evamaṃ chabbidhānampi pana imāsaṃ pāramīnaṃ catūhi adhiṭṭhānehi saṅgaho veditabbo. Sabbapāramīnaṃ samūhasaṅgahato hi cattāri adhiṭṭhānāni. Seyyathidaṃ? Saccādhiṭṭhānaṃ, cāgādhiṭṭhānaṃ, upasamādhiṭṭhānaṃ, paññādhiṭṭhānanti. Tattha adhiṭṭhānanti etena, ettha vā adhiṭṭhānanti, adhiṭṭhānamattameva vā tanti **adhiṭṭhānaṃ**, saccaṅca taṃ adhiṭṭhānaṅca, saccassa vā adhiṭṭhānaṃ, saccamaṃ vā adhiṭṭhānametassāti **saccādhiṭṭhānaṃ**. Evamaṃ sesesupi. Tattha avisesato tāva katābhinihārassa anukampitasabbasattassa mahāsattassa paṭiññānurūpaṃ sabbapāramīpariggahato **saccādhiṭṭhānaṃ**, tesamaṃ paṭipakkhāpariccāgato **cāgādhiṭṭhānaṃ**, sabbapāramitāguṇehi upasamanato

upasamādhiṭṭhānaṃ. Tehi eva parahitesu upāyakosallato **paññādhiṭṭhānaṃ.**

Visesato pana “yācakānaṃ janānaṃ avisaṃvādetvā dassāmī”ti paṭijānato, paṭiññaṃ avisaṃvādetvā dānato, dānaṃ avisaṃvādetvā anumodanato, macchariyādipaṭipakkhappariccāgato, deyyapaṭiggāhakadānadeyyadhammakkhayesu lobhadosaṃmohabhayavūpasamanato, yathārahaṃ yathākālaṃ yathāvidhānañca dānato, paññuttarato ca kusaladhammānaṃ caturadhiṭṭhānapadaṭṭhānaṃ dānaṃ. Tathā saṃvarasamādānassa avitikkamanato, dussīlyapariccāgato, duccharitavūpasamanato, paññuttarato ca caturadhiṭṭhānapadaṭṭhānaṃ sīlaṃ. Yathāpaṭiññaṃ khamanato, katāparādhavikappapariccāgato, kodhapariyuṭṭhānavūpasamanato, paññuttarato ca caturadhiṭṭhānapadaṭṭhānākhanti. Paṭiññānurūpaṃ parahitakaraṇato, visayapariccāgato, akusalavūpasamanato, paññuttarato ca caturadhiṭṭhānapadaṭṭhānaṃ vīriyaṃ. Paṭiññānurūpaṃ lokahitānucintanato, nīvaraṇapariccāgato, cittavūpasamanato, paññuttarato ca caturadhiṭṭhānapadaṭṭhānaṃ jhānaṃ. Yathāpaṭiññaṃ parahitūpāyakosallato, anupāyakiriyapariccāgato, mohajapariḷāhavūpasamanato, sabbaññutāpaṭilābhato ca caturadhiṭṭhānapadaṭṭhānā paññā.

Tattha ñeyyapaṭiññānuvidhānehi saccādhiṭṭhānaṃ, vatthukāmakilesakāmapariccāgehi cāgādhiṭṭhānaṃ, dosadukkhavūpasamehi upasamādhiṭṭhānaṃ, anubodhapaṭivedhehi paññādhiṭṭhānaṃ. Tividhasaccapariggahitaṃ dosattayavirodhi saccādhiṭṭhānaṃ, tividhacāgapariggahitaṃ dosattayavirodhi cāgādhiṭṭhānaṃ, tividhavūpasamapariggahitaṃ dosattayavirodhi upasamādhiṭṭhānaṃ, tividhañānapariggahitaṃ dosattayavirodhi paññādhiṭṭhānaṃ. Saccādhiṭṭhānapariggahitāni cāgūpasamapaññādhiṭṭhānāni avisaṃvādanato, paṭiññānuvidhānato ca. Cāgādhiṭṭhānapariggahitāni saccūpasamapaññādhiṭṭhānāni paṭipakkhapariccāgato, sabbapariccāgaphalattā ca. Upasamādhiṭṭhānapariggahitāni saccacāgapaññādhiṭṭhānāni kilesapariḷāhūpasamanato, kammapariḷāhūpasamanato ca. Paññādhiṭṭhānapariggahitāni saccacāgūpasamādhiṭṭhānāni ñānapubbaṅgamato, ñānānuparivattanato cāti evaṃ sabbāpi pāramiyo saccappabhāvitā cāgaparibyañjitā upasamopabrūhitā paññāparisuddhā. Saccañhi etāsaṃ janakahetu, cāgo paṭiggāhakahetu, upasamo paribuddhihetu paññā pārisuddhihetu. Tathā ādimhi saccādhiṭṭhānaṃ saccapaṭiññattā, majjhe cāgādhiṭṭhānaṃ katapañidhānassa parahitāya attapariccāgato, ante upasamādhiṭṭhānaṃ sabbūpasamapariyosānattā. Ādimajjhapariyosānesu paññādhiṭṭhānaṃ tasmim sati sambhavato, asati asambhavato, yathāpaṭiññañca sambhavato.

Tattha mahāpurisā satataṃ attahitaparahitakarehi garupiyabhāvakarehi saccacāgādhiṭṭhānehi gihibhūtā āmisadānena pare anuggaṇhanti. Tathā attahitaparahitakarehi, garupiyabhāvakarehi, upasamapaññādhiṭṭhānehi ca pabbajitabhūtā dhammādānena pare anuggaṇhanti.

Tattha antimabhava bodhisattassa caturadhiṭṭhānaparipūraṇaṃ. Paripuṇṇacaturadhiṭṭhānassa hi carimakabhavūpapattīti eke. Tatrāpi hi gabbhāvakkantiabhinikkhamanesu paññādhiṭṭhānasamudāgamena sato sampajāno saccādhiṭṭhānaparipūriyā sampatijāto uttarābhimukho sattapadavītiḥārena gantvā sabbā disā oloketvā saccānuparivattinā vacasā “aggohamasmi lokassa, jeṭṭhohamasmi lokassa, seṭṭhohamasmi lokassa”ti (dī. ni. 2.31; ma. ni. 3.207) tikkhattuṃ sīhanādaṃ nadi, upasamādhiṭṭhānasamudāgamena jīṇṇaturamatapabbajitadassāvino catudhammappadesakovidassa yobbanārogyajīvitāsamattimadānaṃ upasamo, cāgādhiṭṭhānasamudāgamena mahato ñātiparivaṭṭassa, hatthagatassa ca cakkavattirajjassa anapekkhapariccāgoti.

Dutiye ṭhāne abhisambodhiyaṃ caturadhiṭṭhānaparipūraṇanti keci. Tattha hi yathāpaṭiññaṃ saccādhiṭṭhānasamudāgamena catunnaṃ ariyasaccānaṃ abhisamayo. Tato hi saccādhiṭṭhānaṃ paripuṇṇaṃ. Cāgādhiṭṭhānasamudāgamena sabbakilesupakkilesapariccāgo. Tato hi cāgādhiṭṭhānaṃ paripuṇṇaṃ. Upasamādhiṭṭhānasamudāgamena paramūpasamasampatti. Tato hi upasamādhiṭṭhānaṃ paripuṇṇaṃ. Paññādhiṭṭhānasamudāgamena anāvaraṇañānapaṭilābho. Tato hi paññādhiṭṭhānaṃ paripuṇṇanti, taṃ asiddhaṃ abhisambodhiyāpi paramatthabhāvato.

Tatiye ṭhāne dhammacakkappavattane caturadhiṭṭhānaṃ paripuṇṇanti aññe. Tattha hi

saccādhīṭṭhānasamudāgatassa dvādasahi ākārehi ariyasaccadesanāya saccādhīṭṭhānaṃ paripuṇṇaṃ, cāgādhīṭṭhānasamudāgatassa saddhammahāyāgakarāṇena cāgādhīṭṭhānaṃ paripuṇṇaṃ, upasamādhīṭṭhānasamudāgatassa sayāṃ upasantassa paresaṃ upasamanena upasamādhīṭṭhānaṃ paripuṇṇaṃ, paññādhīṭṭhānasamudāgatassa vīneyyānaṃ āsayādi pari jānanaṃ paññādhīṭṭhānaṃ paripuṇṇanti, tadapi asiddhaṃ apariyosittā buddhakicca.

Catutthe ṭhāne parinibbāne caturadhīṭṭhānaṃ paripuṇṇanti apare. Tatra hi parinibbutattā paramatthasaccasampattiyā saccādhīṭṭhānaparipūraṇaṃ, sabbūpadhipaṭinissaggena cāgādhīṭṭhānaparipūraṇaṃ, sabbasaṅkhārūpasamena upasamādhīṭṭhānaparipūraṇaṃ, paññāpayo janaparinibbānena paññādhīṭṭhānaparipūraṇanti.

Tatra mahāpurisassa viśesena mettākhetṭe abhijātiyaṃ saccādhīṭṭhānasamudāgatassa saccādhīṭṭhānaparipūraṇamabhiyattaṃ, viśesena karuṇākhetṭe abhisambodhiyaṃ paññādhīṭṭhānasamudāgatassa paññādhīṭṭhānaparipūraṇamabhiyattaṃ, viśesena muditākhetṭe dhammacakkappavattane cāgādhīṭṭhānasamudāgatassa cāgādhīṭṭhānaparipūraṇamabhiyattaṃ, viśesena upekkhākhetṭe parinibbāne upasamādhīṭṭhānasamudāgatassa upasamādhīṭṭhānaparipūraṇamabhiyattanti daṭṭhabbaṃ.

Tatrāpi saccādhīṭṭhānasamudāgatassa saṃvāseṇa sīlaṃ veditaṃ, cāgādhīṭṭhānasamudāgatassa saṃvohāreṇa soceyyaṃ veditaṃ, upasamādhīṭṭhānasamudāgatassa āpadāsu thāmo veditaṃ, paññādhīṭṭhānasamudāgatassa sākacchāya paññā veditaṃ. Evaṃ sīlājīvacittadiṭṭhivisuddhiyo veditaṃ. Tathā saccādhīṭṭhānasamudāgamena dosāgatiṃ na gacchati avisaṃvādanato, cāgādhīṭṭhānasamudāgamena chandāgatiṃ na gacchati anabhisāṅgato, upasamādhīṭṭhānasamudāgamena bhayāgatiṃ na gacchati anuparodhato, paññādhīṭṭhānasamudāgamena mohāgatiṃ na gacchati yathābhūtāvabodhato.

Tathā paṭhamena aduṭṭho adhi vāseti, dutiyena aluddho paṭisevati, tatiyena abhīto parivajjeti, catutthena asaṃmūḷho vinodeti. Paṭhamena nekkhammasukhuppatti, itarehi pavivekaupasamasambodhisukhuppattiyō honti. Tathā vivekajapītisukhasamādhijapītisukhaapītijakāyasukha satipārisuddhijaupekkhāsukhuppattiyō etehi catūhi yathākkamaṃ hontīti. Evamanekaguṇānubandhehi catūhi adhiṭṭhānehi sabbapāramisaṃgaho veditaṃ. Yathā ca catūhi adhiṭṭhānehi sabbapāramisaṃgaho, evaṃ karuṇāpaññāhipīti daṭṭhabbaṃ. Sabbopi hi bodhisambhāro karuṇāpaññāhi saṅgahito. Karuṇāpaññāpariggahitā hi dānādiguṇā mahābodhisambhārā bhavanti buddhattasiddhipariyosānāti. Evametāsaṃ saṅgaho veditaṃ.

Ko sampādanūpāyoti –

Sabbāsaṃ pana tāsampi, upāyoti sampādane;
Avekaḷādayo atta-niyyātanādayo matā.

Sakalassāpi hi puññādisambhārassa sammāsambodhiṃ uddissa **anavasesasambharaṇaṃ** avekaḷakāritāyogena, tattha ca **sakkaccakāritā** ādarabahumānāyogena, **sātaccakāritā** nirantarapayogena, **cirakālādiyogo** ca antarā avosānāpajjanenāti. Taṃ panassa kālaparimāṇaṃ parato āvi bhavissati. Iti caturaṅgayogo etāsaṃ pāramīnaṃ sampādanūpāyo.

Tathā mahāsattena bodhāya paṭipajjantena sammāsambodhāya buddhānaṃ puretameva attā niyyātetabbo “imāhaṃ attabhāvaṃ buddhānaṃ niyyātemī”ti. Taṃ taṃ pariggahavatthuṅca paṭilābhato puretameva dānamukhe nissajjitabbaṃ “yaṃ kiñci mayhaṃ uppajjanakaṃ jīvitaparikkhārajātaṃ, taṃ sabbaṃ sati yācake dassāmi, tesāṃ pana dinnāvasesaṃ eva mayā paribhuñjītabba”nti.

Evañhissa sammadeva pariccāgāya kate cittābhisāṅkhāre yaṃ uppajjati pariggahavatthu

aviññāṇakaṃ, saviññāṇakaṃ vā, tattha ye ime pubbe dāne akataparicayo, pariggahavatthussa parittabhāvo, uḷāramanuññatā, parikkhayacintāti **cattāro dānavinibandhā**. Tesu yadā mahābodhisattassa saṃvijjamaṇesu deyyadhammesu, paccupaṭṭhite ca yācakajane dāne cittaṃ na pakkhandati na kamati, tena niṭṭhamettha gantabbaṃ “addhāhaṃ dāne pubbe akataparicayo, tena me etarahi dātukamyatā citte na saṅghāti”ti. So “evaṃ me ito paraṃ dānābhiraṭṭhaṃ cittaṃ bhavissati, handāhaṃ ito paṭṭhāya dānaṃ dassāmi, nanu mayā paṭikacceva pariggahavatthum yācakānaṃ pariccatta”nti dānaṃ deti muttacāgo payatapāṇi vossaggarato yācayogo dānasamvibhāgarato. Evaṃ mahāsattassa **paṭhamo dānavinibandho** hatō hoti vihatō samucchinno.

Tathā mahāsatto deyyadhammassa parittabhāve sati paccayavekalle iti paṭisañcikkhati “ahaṃ kho pubbe adānasīlatāya etarahi evaṃ paccayavekallo jāto, tasmā idāni mayā parittena vā hīnena vā yathāladdhena deyyadhammena attānaṃ pīletvāpi dānameva dātubbaṃ, yenāhaṃ āyatimpi dānapāramiṃ matthakaṃ pāpessāmi”ti so itarītarena dānaṃ deti muttacāgo payatapāṇi vossaggarato yācayogo dānasamvibhāgarato. Evaṃ mahāsattassa **duṭṭho dānavinibandho** hatō hoti vihatō samucchinno.

Tathā mahāsatto deyyadhammassa uḷāramanuññatāya adātukamyatācittē uppajjamāne iti paṭisañcikkhati “nanu tayā sappurisa uḷāratamā sabbasetṭhā sammāsambodhi abhipatthitā, tasmā tadatthaṃ tayā uḷāramanuññe eva deyyadhamme dātum yuttarūpa”nti. So uḷāraṃ, manuññaṇca dānaṃ deti muttacāgo payatapāṇi vossaggarato yācayogo dānasamvibhāgarato. Evaṃ mahāpurisassa **tatiyo dānavinibandho** hatō hoti vihatō samucchinno.

Tathā mahāsatto dānaṃ dento yadā deyyadhammassa parikkhayaṃ passati, so iti paṭisañcikkhati “ayaṃ kho bhogānaṃ sabhāvo, yadidaṃ khayadhammatā vayadhammatā, apica me pubbe tādisassa dānassa akatattā evaṃ bhogānaṃ parikkhayaṃ dissati, handāhaṃ yathāladdhena deyyadhammena parittena vā, vipulena vā dānameva dadeyyaṃ, yenāhaṃ āyatim dānapāramiyā matthakaṃ pāpuñissāmi”ti. So yathāladdhena dānaṃ deti muttacāgo payatapāṇi vossaggarato yācayogo dānasamvibhāgarato. Evaṃ mahāsattassa **catuttho dānavinibandho** hatō hoti vihatō samucchinno. Evaṃ ye ye dānapāramiyā vinibandhabhūtā anattā, tesam tesam yathārahaṃ paccavekkhitvā paṭivinodanaṃ upāyo. Yathā ca dānapāramiyā, evaṃ silapāramiādīsipi daṭṭhabbaṃ.

Apica yaṃ mahāsattassa buddhānaṃ attasanniyyānaṃ, taṃ sammadeva sabbapāramīnaṃ sampādanūpāyo, buddhānaṃ attānaṃ niyyātetvā ṭhito mahāpuriso tattha tattha bodhisambhārapāripūriyā ghaṭento vāyamanto sarīrassa, sukhūpakaraṇānaṃ upacchedakesu dussahasu kiccesu (kicchesu cariyā. aṭṭha. pakiṇṇakakathā) durabhisambhavesu sattaṅkharasamupānītesu anattesu tibbesu pānaharesu “ayaṃ mayā attabhāvo buddhānaṃ pariccatto, yaṃ vā taṃ vā ettha hotū”ti tannimittaṃ na kampati na vedhati īsakampi aññathattaṃ na gacchati, kusālārambhe aññadatthu acalādhiṭṭhāno ca hoti, evaṃ **attasanniyyātanampi** etāsaṃ sampādanūpāyo.

Apica samāsato katābhinihārassa attani sinehassa pariyādānaṃ, (parisosanaṃ cariyā. aṭṭha. pakiṇṇakakathā) paresu ca sinehassa parivaḍḍhanaṃ etāsaṃ sampādanūpāyo. Sammāsambodhisamadhiḡamāya hi katamahāpaṇidhānassa mahāsattassa yāthāvato parijānanaṃ sabbesu dhammesu anupalittassa attani sineho parikkhayaṃ pariyādānaṃ gacchati, mahākaraṇāsamāyogavasena (samāsevanena cariyā. aṭṭha. pakiṇṇakakathā) pana piyaputte viya sabbasatte sampassamānassa tesu mettākaraṇāsineho parivaḍḍhati, tato ca taṃ tadāvattānūrūpaṃ attaparasantānesu lobhadosaṃhavigamena vidūrīkatamacchariyādibodhisambhārapaṭipakkho mahāpuriso dānapiyavacanaatthacariyā samānattatāsāṅkhātehi catūhi saṅghavatthūhi (dī. ni. 3.313; a. ni. 4.32) caturadhiṭṭhānūgatehi accantaṃ janassa saṅghakaraṇena upari yānattaye avatāraṇaṃ, paripācanaṃ karoti.

Mahāsattānaṃ mahākaraṇā, mahāpaññā ca dānena alaṅkatā, dānaṃ piyavacanaṃ, piyavacanaṃ atthacariyāya, atthacariyā samānattatāya alaṅkatā, saṅghatā ca. Tesaṃhi sabbepi satte attanā nibbisese katvā bodhisambhāresu paṭipajjantānaṃ sabbattha samānasukhadukkhatāya samānattatāsiddhi.

Buddhabhūtānampi ca teheva catūhi saṅgahavatthūhi caturadhiṭṭhānena paripūritābhibuddhehi janassa accantikaṅgahakaraṇena abhivinayanam sijjhati. Dānañhi sammāsambuddhānaṃ cāgādhīṭṭhānena paripūritābhibuddhaṃ. Piyavacanāṃ saccādhīṭṭhānena, atthacariyā paññādhīṭṭhānena, samānattatā upasamādhīṭṭhānena paripūritābhibuddhā. Tathāgatānañhi sabbasāvaka paccekabuddhehi samānattatā parinibbāne. Tatra hi nesaṃ avisesato ekībhāvo. Tenevāha “natthi vimuttiyā nānatta”ti. Honti cettha –

“Sacco cāgī upasanto, paññavā anukampako;
Sambhata sabbasambhāro, kaṃ nāmatthaṃ na sādhave.

Mahākāruṇiko satthā, hitesī ca upekkhako;
Nirapekkho ca sabbattha, aho acchariyo jino.

Viratto sabbadhammesu, sattesu ca upekkhako;
Sadā sattahite yutto, aho acchariyo jino.

Sabbadā sabbasattānaṃ, hitāya ca sukhāya ca;
Uyyutto akilāsū ca, aho acchariyo jino”ti. (cariyā. aṭṭha. pakiṇṇakakathā);

Kittakena kālena sampādananti –

Paññādhikādībhedena, ugghāṭitaññuādinā;
Tiṇṇampi bodhisattānaṃ, vasā kālo tidhā mato.

Heṭṭhimena hi tāva paricchedena cattāri asaṅkhyeyyāni, mahākappānaṃ satahassaṅga, majjhimena aṭṭha asaṅkhyeyyāni, mahākappānaṃ satahassaṅga, uparimena pana soḷasa asaṅkhyeyyāni, mahākappānaṃ satahassaṅga. Ete ca bheda yathākkamaṃ paññādhikasaddhādhikavīriyādhikavasena veditabbā. Paññādhikānañhi saddhā mandā hoti, paññā tikkhā. Saddhādhikānaṃ paññā majjhimā hoti. Vīriyādhikānaṃ paññā mandā. Paññānubhāvena ca sammāsambodhi abhigantabbāti (su. ni. aṭṭha. 1.34 atthato samānaṃ) **aṭṭhakathāyaṃ** vuttaṃ.

Apare pana “vīriyassa tikkhamajjhimamudubhāvena bodhisattānaṃ ayaṃ kālavibhāgo”ti vadanti, avisesena pana vimutti paripācānīyānaṃ dhammānaṃ tikkhamajjhimamudubhāvena yathāvuttakālabhedena bodhisambhārā tesam pāripūriṃ gacchantīti tayopete kālabhedā yuttātipi vadanti. Evaṃ tividhā hi bodhisattā abhinīhārakkhaṇe bhavanti eko ugghāṭitaññū, eko vipaṇcītaññū, eko neyyoti. Tesu yo ugghāṭitaññū, so sammāsambuddhassa sammukhā catuppadaḡāthaṃ suṇanto gāthāya tatiyapade apariyosite eva chahi abhiññāhi saha paṭisambhidāhi arahattaṃ adhigantaṃ samatthupanissayo hoti, sace sāvaka bodhiyaṃ adhimutto siyā.

Dutiyo bhagavato sammukhā catuppadaḡāthaṃ suṇanto apariyosite eva gāthāya catutthapade chahi abhiññāhi arahattaṃ adhigantaṃ samatthupanissayo hoti, yadi sāvaka bodhiyaṃ adhimutto siyā.

Itaro pana bhagavato sammukhā catuppadaḡāthaṃ sutvā pariyosītāya gāthāya chahi abhiññāhi arahattaṃ adhigantaṃ samatthupanissayo hoti.

Tayopete vinā kālabhedena katābhinihārā, buddhānaṃ santike laddhabyākaraṇā ca anukkamena pāramiyo pūrentā yathākkamaṃ yathāvuttābhedena kālena sammāsambodhiṃ pāpuṇanti. Tesu tesu pana kālabhedesu aparipuṇnesu te te mahāsattā divase divase vessantaradānasadisam mahādānaṃ dentāpi tadanurūpe silādisabbapāramidhamme ācinantāpi pañca mahāpariccāge pariccajantāpi nātathacariyaṃ lokatthacariyaṃ buddhatthacariyaṃ paramakoṭiṃ pāpentāpi antarāva sammāsambuddhā bhavissantīti netaṃ ṭhānaṃ vijjati. Kasmā? Nāṇassa aparipaccanato, buddhakāradhammānaṃ apariniṭṭhānato.

Paricchinnakālanipphāditaṃ viya hi sassamaṃ yathāvuttakālaparicchadena parinipphāditaṃ sammāsambodhi tadantarā pana sabbussāhena vāyamantenāpi na sakkā adhigantunti pāramipāripūri yathāvuttakālavisesena sampajjatīti veditabbaṃ.

Ko ānisaṃsoti –

Ye te katābhinihārānaṃ bodhisattānaṃ –

“Evaṃ sabbaṅgasampannā, bodhiyā niyatā narā;
Samsaram dīghamaddhānaṃ, kappakoṭisatehipi.

Avīcimhi nuppajjanti, tathā lokantaresu ca;
Nijjhāmatanāhā khuppipāsā, na honti kālakañcikā. (kālakañcikā cariyā. aṭṭha. pakiṇṇakakathā);

Na honti khuddakā pāṇā, upapajjantāpi duggatiṃ;
Jāyamānā manussesu, jaccandhā na bhavanti te.

Sotavekallatā natthi, na bhavanti mūgapakkhikā;
Itthibhāvaṃ na gacchanti, ubhatobyañjanapaṇḍakā.

Na bhavanti pariyāpannā, bodhiyā niyatā narā;
Muttā ānantarikehi, sabbattha suddhagocarā.

Micchādiṭṭhiṃ na sevanti, kammakiriyadassanā;
Vasamānāpi saggesu, asaṅṅaṃ nupapajjare.

Suddhāvāsesu devesu, hetu nāma na vijjati;
Nekhammaninnā sappurisā, viṣaṃyuttā bhavābhavā;
Caranti lokatthacariyāyo, pūrenti sabbapāramī’ ti. (aṭṭhasā. nidānakathā; cariyā.
pakiṇṇakakathā; apa. aṭṭha. 1.dūrenidānakathā; jā. aṭṭha. 1.dūrenidānakathā; bu. vaṃ. aṭṭha.
27.dūrenidānakathā); –

Evaṃ saṃvaṇṇitā ānisaṃsā, ye ca “sato sampajāno ānanda bodhisatto tusitā kāyā cavitvā mātukucchiṃ okkamati’ tiādina (ma. ni. 3.204) soḷasa acchariyabbhutadhammappakārā, ye ca “sītaṃ byapagataṃ hoti, uṇhaṅca vūpasamati’ tiādina, (khu. ni. 4-313 piṭṭhe) “jāyamāne kho sārīputta, bodhisatte ayaṃ dasasahassilokadhātu saṅkampaṭi sampakampaṭi sampavedhati’ tiādina ca dvattiṃsa pubbanimittappakārā, ye vā panaññepi bodhisattānaṃ adhippāyasamijjhaṇaṃ, kammādīsu ca vasibhāvoti evamādayo tattha tattha jātakabuddhavaṃsādīsu dassitappakārā ānisaṃsā, te sabbepi etāsaṃ ānisaṃsā, tathā yathānidassitabhedā alobhādosādiguṇayugaḷādayo cāti veditabbā.

Apica yasmā bodhisatto abhinīhārato paṭṭhāya sabbasattānaṃ pitusamo hoti hitesitāya, dakkhiṇeyyako garu bhāvanīyo paramaṅca puññakkhettaṃ hoti guṇavisesayogena, yebhuyyena ca manussānaṃ piyo hoti, amanussānaṃ piyo hoti, devatāhi anupālīyati, mettākaraṇāparibhāvitasantānatāya vālamigādīhi ca anabhibhavanīyo hoti, yasmīṃ yasmiṅca sattanikāye paccājāyati, tasmīṃ tasmīṃ uḷārena vaṇṇena uḷārena yasena uḷārena sukhena uḷārena balena uḷārena ādhipateyyena aññe satte abhibhavati puññavisesayogato.

Appābādho hoti appātaṅko, suvisuddhā cassa saddhā hoti suvisadā, suvisuddhaṃ vīriyaṃ, sati samādhi paññā suvisadā, mandakilesa hoti mandadaratho mandapariḷāho, kilesānaṃ mandabhāveneva subbaco hoti padakkhiṇaggāhī, khamo hoti sorato, sakhilo hoti paṭisandhārakusalo, akodhano hoti anupanāhī, amakkhī hoti apaḷāsī, anissukī hoti amaccharī, asaṅṅo hoti amāyāvī, athaddho hoti anātimānī,

asāradhho hoti appamatto, parato upatāpasaho hoti paresaṃ anupatāpī, yasmiñca gāmakhette paṭivasati, tattha sattānaṃ bhayādayo upaddavā yebhuyyena anuppannā nuppajjanti, uppannā ca vūpasamanti, yesu ca apāyesu uppajjati, na tattha pacurajano viya dukkhena adhimattaṃ pīḷiyati, bhīyyoso mattāya saṃvegabhayaṃ uppajjati. Tasmā mahāpurisassa yathārahaṃ tasmim̐ tasmim̐ bhave labbhamānā ete sattānaṃ pitusamatādakkhiṇeyyatādayo guṇavisesā ānisaṃsāti veditabbā.

Tathā āyusampadā rūpasampadā kulasampadā issariyasampadā ādeyyavacanatā mahānubhāvātāti etepi mahāpurisassa pāramīnaṃ ānisaṃsāti veditabbā. Tattha **āyusampadā** nāma tassaṃ tassaṃ upapattiyā dīghāyukatā ciraṭṭhitikatā, tāya yathāradhāni kusalasamādānāni pariyoṣāpeti, bahuñca kusalaṃ upacinoti. **Rūpasampadā** nāma abhirūpatā dassanīyatā pāsādikatā, tāya rūpappamañānaṃ sattānaṃ pasādāvaho hoti sambhāvanīyo. **Kulasampadā** nāma ulāresu kulesu abhinibbatti, tāya [jātimadādimaḍasattānaṃpi (madamattānaṃpi cariyā. aṭṭha. pakiṇṇakakathā)] upasaṅkamanīyo hoti payirupāsaniyo, tena te nibbisevane karonti. **Issariyasampadā** nāma mahāvibhavatā, mahesakkhatā, mahāparivāratā ca, tāhi saṅgahitabbe catūhi saṅgahavatthūhi (dī. ni. 3.313; a. ni. 1.256) saṅgahituṃ, niggahetabbe dhammena niggahetuñca samattho hoti. **Ādeyyavacanatā** nāma saddheyyatā paccayikatā, tāya sattānaṃ pamāṇabhūto hoti, alaṅghanīyā cassa āṇā hoti. **Mahānubhāvātā** nāma pabhāvamahantatā, tāya parehi na abhibhuyyati, sayameva pana pare aññadatthu abhibhavati dhammena, samena, yathābhūtaguṇehi ca, evametesāṃ āyusampadādayo mahāpurisassa pāramīnaṃ ānisaṃsā, sayañca aparimāṇassa puññasambhārassa parivuddhihetubhūtā yānattaye sattānaṃ avatāraṇassa paripācānassa kāraṇabhūtāti veditabbā.

Kim phalanti –

Sammāsambuddhatā tāsāṃ, jaññā phalaṃ samāsato;
Vitthārato anantāpa-meyyā guṇagaṇā matā.

Samāsato hi tāva sammāsambuddhabhāvo etāsāṃ phalaṃ. Vitthārato pana bāttimsamahāpurisalakkaṇa (dī. ni. 2.33 ādayo; 3.198; ma. ni. 2.386) asītānubyañjana, byāmapabhādiānekaguṇagaṇasamuḍḍarūpakāyasampattiadhiṭṭhānā dasabala- (ma. ni. 4.8; a. ni. 10.21) catuvesārāja- (a. ni. 4.8) chaasādhāraṇaṇānaṭṭhārasāveṇikabuddhadhamma- (dī. ni. aṭṭha. 3.305;) pabhūtiānantāparimāṇaguṇasamudayopasobhinī dhammakāyasirī, yāvatā pana buddhaguṇā ye anekehipi kappehi sammāsambuddhenāpi vācāya pariyoṣāpetuṃ na sakkā, idameva tāsāṃ phalaṃ. Vuttañcetaṃ bhagavatā –

“Buddhōpi buddhassa bhāṇeyya vaṇṇaṃ,
Kappampi ce aññamabhāsamāno;
Khīyetha kappo ciraḍiḅhamantare,
Vaṇṇo na khīyetha tathāgatassā”ti. (dī. ni. aṭṭha. 1.304; 3.141; udā. aṭṭha. 53; cariyā. aṭṭha. nidānakathā, pakiṇṇakakathā) –

Evamettha pāramīsu pakiṇṇakakathā veditabbā.

Evam̐ yathāvuttāya paṭipadāya yathāvuttavibhāgānaṃ pāramīnaṃ pūritabhāvaṃ sandhāyāha “**samatimsa pāramiyo pūretvā**”ti. Satipi mahāpariccāgānaṃ dānapāramibhāve pariccāgavisesabhāvadassanattaṃ, visesasambhāratādassanattaṃ, sudukkarabhāvadassanattañca tesāṃ visuṃ gahaṇaṃ, tatoyeva ca āṅgapariccāgato nayanapariccāgassa, pariggahapariccāgabhāvasamāññepi dhanarajapariccāgato puttadārapariccāgassa visuṃ gahaṇaṃ kataṃ, tathāyeva **ācariyadhamaḍattherena** (dī. ni. ṭī. 1.7) vuttaṃ. Ācariyasāriputtattherenapi **āṅguttaraṭṭikāyaṃ**, (a. ni. ṭī. 1.ekapuggalavaggassa paṭhame) katthaci pana puttadārapariccāge visuṃ katvā nayanapariccāgamaññatra jīvitapariccāgaṃ vā pakkhipitvā rajjapariccāgamaññatra pañca mahāpariccāge vadanti.

Gatapaccāgatikavattasaṅkhātāya (dī. ni. aṭṭha. 1.9; ma. ni. aṭṭha. 1.10.9; sam. ni. aṭṭha. 3.5.368; vibha. aṭṭha. 523; su. ni. aṭṭha. 1.1.35) pubbhāgapaṭipadāya saddhiṃ abhiññāsamāpattinipphādanam **pubbayogo**. Dānādīsuyeva sātisayapaṭipattinipphādanam **pubbacariyā**. Yā vā cariyāpiṭakasāṅgahitā, sā **pubbacariyā**. Keci pana “abhinīhāro **pubbayogo**. Dānādiṭṭhāpatti vā kāyavivekavasena ekacariyā vā **pubbacariyā**”ti vadanti. Dānādīnañceva appicchatādīnañca samsāranibbānesu ādīnavānisamsānañca vibhāvanavasena, sattānam bodhittaye patiṭṭhāpanaparipācanavasena ca pavattā kathā **dhammakkhānam**. Nātinamatthassa cariyā **nātatthacariyā**, sāpi karuṇāyanavaseneva. **Ādi**-saddena **lokatthacariyā**dayo saṅgaṇhāti. Kammassakatāññāvasena, anavajjakammāyatanasippāyatanavijjāṭṭhānaparicayavasena, khandhāyatanādiṭṭhāparicayavasena, lakkhaṇattayātīraṇavasena ca ñānacāro **buddhicariyā**, sā panatthato paññāpāramīyeva, ñānasambhāradassanattamā pana viṣuṃ gahaṇam. **Koṭinti** pariyantaṃ ukkaṃsam. **Tathā amhākampi bhagavā āgatoti** etthapi “dānapāramiṃ pūretvā”tiādīnā sambandho.

Evam pāramipūraṇavasena “**tathā āgato**”ti padassattham dassetvā idāni bodhipakkhiyadhammavasenapi dassento “**cattāro satipaṭṭhāne**”tiādīmāha. Tattha satipaṭṭhānādiggahaṇena āgamanapaṭipadam matthakam pāpetvā dasseti maggaphalapakkhikānaññeva gahetabbattā, vipassanāsaṅgahitā eva vā satipaṭṭhānādayo daṭṭhabbā pubbhāgapaṭipadāya gahaṇato. **Bhāvetvāti** uppādetvā. **Brūhetvāti** vaḍḍhetvā. Ettha ca “yena abhinīhārenā”tiādīnā āgamanapaṭipadāyaādiṃ dasseti, “dānapāramiṃ pūretvā”tiādīnā majjhe, “cattāro satipaṭṭhāne”tiādīnā pariyosānam. Tasmā “āgato”ti vuttassa āgamanassa kāraṇabhūtaṭipadāvisesadassanaṃyeva tiṇṇam nayānam visesoti daṭṭhabbam. Idāni yathāvuttena atthayojanattayena siddham paṭhamakāraṇameva gāthābandhavasena dassetuṃ “**yathevā**”tiādi vuttam. Tattha idhalokamhi vipassīdayo munayo sabbaññubhāvam yathāvuttena kāraṇattayena āgatā yatheva, tathā pañcahi cakkhūhi cakkhumā ayam sakyamunipi yena kāraṇena āgato, tenesa tathāgato nāma vuccatīti yojanā.

Sampatijātoti manussānam hatthato muccivā muhuttajāto, na pana mātukucchito nikkhantamatto mātukucchito nikkhantamattañhi mahāsattaṃ paṭhamam brahmāno suvaṇṇajālena paṭiggaṇhiṃsu, tesam hatthato cattāro mahārājāno ajinappaveṇiyā, tesam hatthato manussā dukūlacumbaṭakena paṭiggaṇhiṃsu, “manussānam hatthato muccivā pathaviyam patiṭṭhito”ti (dī. ni. aṭṭha. 2.31) vakkhati. “**Kathañcā**”tiādi vitthāradassanam. **Yathāha** bhagavā mahāpadānadesanāyam. **Setamhi chatteti** dibbasetacchatte. **Anuhīramāneti** dhāriyamāne. “**Anudhāriyamāne**”tipi idāni pāṭho. “Ettha ca chattaggahaṇeneva khaggadīni pañca kakudhabhaṇḍānipi gahitānevāti daṭṭhabbam. Khaggatālavaṇṭamoraḥatthakavālabijānūñhīsapatṭāpi hi chattena saha tadā upaṭṭhitā ahesuṃ. Chattādīniyeva ca tadā paññāyīṃsu, na chattādigāhakā”ti (dī. ni. ṭī. 1.7) **ācariyadhammapālatterena** vuttam, ācariyasāriputtattherenāpi **ānguttaraṭṭhikāyam** (a. ni. ṭī. 1.ekapuggalavaggassa paṭhame) evam sati tālavaṇṭādīnampi kakudhabhaṇḍasamaññā. Apica khaggadīni kakudhabhaṇḍāni, tadaññānipi tālavaṇṭādīni tadā upaṭṭhitānīti adhippāyena tathā vuttam.

Sabbā ca disāti dasa disā. **Anuvaloketīti** puññānubhāvena lokavivaraṇapāṭihāriye jāte paññāyamānam dasasahasilokadhātuṃ maṃsacakkhunāva oloketīti attho. Nayidaṃ sabbadisānuvilokanam sattapadavītiḥaruttarakālam paṭhamamevānuvilokanato. Mahāsatto hi manussānam hatthato muccivā puratthimam disam olokesi. Tattha devamanussā gandhamālādīhi pūjayamānā “mahāpurisa idha tumhehi sadisopi natthi, kuto tayā uttaritaro”ti āhaṃsu. Evam catasso disā catasso anudisā heṭṭhā uparīti sabbā disānuviloketvā sabbattha attanā sadisamadisvā “ayam uttarā disā”ti sattapadavītiḥārena agamāsīti **ācariyadhammapālatterena** (dī. ni. ṭī. 1.7) **ācariyasāriputtattherena** (a. ni. ṭī. 1.ekapuggalavaggassa paṭhame) ca vuttam. **Mahāpadānasuttaṭṭhakathāyampi** (dī. ni. aṭṭha. 2.31) evameva vaṇṇitam. Tasmā sattapadavītiḥarato paṭhamam sabbadisānuvilokanam katvā sattapadavītiḥārena gantvā tadupari āsabbhiṃ vācam bhāsātīti daṭṭhabbam. Idha, pana aññāsu ca aṭṭhakathāsu samehi pādehi patiṭṭhahanato paṭṭhāya yāva āsabbhīvācābhāsanam tāva yathākkamam eva pubbanimittabhāvam vibhāvento “sattamapadūpari ṭhatvā sabbadisānuvilokanam sabbaññūtānāvāraṇāññāpaṭilābhassā”tiādīni vadati, evampi yathā na virujjhati, tathā eva attho gahetabbo. “Sattamapadūpari ṭhatvā”ti ca pāṭho pacchā pamādalekhavasena edisena

vacanakkamena mahāpadānaṭṭhakathāyamadissamānattāti. **Āsabhinti** uttamam, akampanikam vā, nibbhayanti attho. Usabhassa idanti hi **āsabham**, sūrabhāvo, tena yuttattā panāyaṃ vācā “āsabhī”ti vuccati. **Aggoti** sabbapaṭhamo. **Jeṭṭho**, **seṭṭhoti** ca tasseva vevacanam. Saddatthamattato pana **aggoti** guṇehi sabbapadhāno. **Jeṭṭhoti** guṇavaseneva sabbesam vuddhatamo, guṇehi mahallakatamoti vuttam hoti. **Seṭṭhoti** guṇavaseneva sabbesam pasatṭhatamo. **Lokassāti** vibhattāvadhībhūte nissakkatthe sāmivacanam. **Ayamantimā jāti**, **natthi dāni punabbhavoti** imasmim attabhāve pattabham arahattam byākāsi tabbaseneva punabbhavābhāvato.

Idāni tathāgamanam sambhāvento “**tañcassā**”tiādimāha. Pubbanimittabhāvena tatham avitathanti sambandho. **Visesādhigamānanti** guṇavisesādhigamānam. Tadevattham vitthārato dasseti “**yañhi**”tiādinā. Tatha **yanti** kiriyāparāmasanam, tena “**patiṭṭhahi**”ti ettha pakatiyatthampatiṭṭhānakiriyam parāmasati. **Idamassāti** idam patiṭṭhahanam assa bhagavato. Paṭilābhasadde sāmīniddeso cesa, kattuniddeso vā. **Pubbanimittanti** tappaṭilābhasaṅkhātassa āyatim uppajjamānakassa hitassa paṭhamam pavattam sañjānanakāraṇam. Bhagavato hi acchariyabbhutaguṇavisesādhigamane pañca mahāsupinādayo viya etāni sañjānananimittāni pātubhavanti, yathā tam loke puññavantānam puññaphalavisesādhigamaneti.

Sabbalokuttarabhāvassāti sabbalokānamuttamabhāvassa, sabbalokātikkanabhāvassa vā. Satta padāni **sattapadam**, tassa vītiḥāro visesena atiharaṇam **sattapadavītiḥāro**, sattapadanikkhepoti attho. So pana samagamane dvinnam padānamantare muṭṭhiratanamattanti vuttam.

“Anekasākhañca sahasamaṇḍalam,
Chattam marū dhārayumantalikkhe;
Suvaṇṇadaṇḍā vītipatanti cāmarā,
Na dissare cāmarachattagāhakā”ti. (su. ni. 693); –

Suttanipāte nālakasutte āyasmātā ānandattherena vuttam nidānagāthāpadaṃ sandhāya “**suvaṇṇadaṇḍā vītipatanti cāmarāti etthā**”ti vuttam. **Etthāti** hi etasmim gāthāpadeti attho. Mahāpadānasutte anāgatattā pana cāmarukkhepassa tathā vacanam daṭṭhabbam. Tatha āgatānusārena hi idha pubbanimittabhāvam vadati, **camaro** nāma migaviseso. Yassa vālena rājakakudhabhūtam vālabjaniṃ karonti, tassa ayanti **cāmarī**. Tassā ukkhepo tathā, vutto soti **vuttacāmarukkhepo**.

Arahattavimuttivaravimalasetacchattaṭṭilābhassāti

arahattaphalasaṃpattisaṅkhātavaravimalasetacchattaṭṭilābhassa. **Sattamapadūparīti** ettha **pada**-saddo padavaḷaṅjanavācako, tasmā sattamassa padavaḷaṅjanassa uparīti attho. Sabbaññutaññānameva sabbattha appaṭihatacāratāya anāvaraṇanti āha “**sabbaññutānāvāraṇaṅṇapaṭilābhassā**”ti. **Tathā ayam bhagavā...pe... pubbanimittabhāvanāti** ettha “**yañhi**”tiādi adhiḥāratā, gamyamānattā ca na vuttam, etena ca abhijātiyam dhammatāvasena uppajjanakavisesā sabbabodhisattānam sādḥāraṇāti dasseti. Pāramitānissandā hi te.

Porāṇāti aṭṭhakathācariyā. Gavampati usabho samehi pādehi vasūnam ratanānam dhāraṇato vasundarasāṅkhātam bhūmim phusī yathā, tathā manussānam hatthato muccitvā muhuttajāto so gotamo samehi pādehi vasundharam phusīti attho. **Vikkamīti** agamāsi. **Satta padānīti** sattapadavaḷaṅjanaṭṭhānāni. Accantasamyoge cetam upayogavacanam, sattapadavārehīti vā karaṇattho uttarapadalopavasena daṭṭhabbo. **Marūti** devā yathāmariyādam maraṇasabhāvato. **Samāti** vilokanasamatāya samā sadisiyo. Mahāpuriso hi yathā ekaṃ disam vilokesi, evam sesadisāpi, na katthaci vilokane vinibandho tassa ahosi, samāti vā viloketum yuttāti attho. Na hi tadā bodhisattassa virūpabībhacchavisamarūpāni viloketumayuttāni disāsu upaṭṭhahanti, vissatṭhamañjūvīññeyyādivasena aṭṭhaṅgupetaṃ giraṃ abbhudīrayi pabbatamuddhaniṭṭhito sīho yathā abhinadīti attho.

Evam kāyagamanatthena gatasaddena tathāgatasaddam niddisitvā idāni nānagamanatthena niddisitum “**atha vā**”tiādimāha. Tatha “yathā vipassī bhagavā”tiādisupi “nekkhammena

kāmacchandam pahāyā”tiādinā yojetabbaṃ. **Nekkhammenāti** alobhapadhānena kusalacittuppadena. Kusala hi dhammā idha nekkhammaṃ tesam sabbesampi kāmacchandapaṭipakkhattā, na pabbajjādayo eva. “Paṭhamajjhānena”tipi vadanti keci, tadayuttameva paṭhamajjhānassa pubbhāgapaṭipadāya eva idha icchittā. **Pahāyāti** pajahitvā. **Gatoti** uttarivisesam nānagamanena paṭipanno. **Pahāyāti** vā pahānāhetu, pahāne vā sati. Hetulakkhaṇatthesu hi ayam tvā-saddo “sakko hutvā nibbatti”tiādīsu (dī. ni. aṭṭha. 2.355) viya. Kāmacchandādippahānāhetukaṇca “gato”ti ettha vuttaṃ avabodhasaṅkhātaṃ, paṭipattisaṅkhātaṃ vā gamanaṃ kāmacchandādippahānena ca taṃ lakkhīyati, esa nayo “**padāletvā**”tiādīsipi. **Abyāpādenāti** mettāya. **Ālokasaññāyāti** vibhūtaṃ katvā manasikārena upaṭṭhitilokasaññānena. **Avikkhepenāti** samādhinā. **Dhammavavattānenāti** kusalādidhammaṃ yāthāvanicchayena, sappaccayanāmarūpavavattānenāti vadanti.

Evam kāmacchandādinīvaraṇappahānena “abhijjhaṃ loke pahāyā”tiādinā vuttāya paṭhamajjhānassa pubbhāgapaṭipadāya bhagavato nānagamanaviṣiṭṭhaṃ tathāgatabhāvaṃ dassetvā idāni saha upāyena aṭṭhahi samāpattīhi, aṭṭhārasahi ca mahāvīpassanāhi taṃ dassetuṃ “**nāṇena**”tiādimāha. Nāmarūpapariggahakaṅkhāvitaraṇānaṃhi vinibandhabhūtaṃ mohassa dūrikaraṇena nātapanīññāyaṃ tṭhassa aniccasaññādayo sījjhanti, tasmā avijjāpadālanam vipassanāya upāyo. Tathā jhānasamāpattīsu abhiratinimittena pāmojjena, tattha anabhiratiyā vinoditāya jhānādīnam samadhigamoti samāpattiyā arativinodanaṃ upāyo. Samāpattīvipassanānukkamena pana upari vakkhamānāyena niddisītabbepi nīvaraṇasabhāvāya avijjāya heṭṭhā kāmacchandādivasena dassitanīvaraṇesupi saṅghadassanattaṃ uppaṭipāṭiniddeso daṭṭhabbo.

Samāpattīvihārapavesananibandhanena nīvaraṇāni kavāṭasadisānīti āha “**nīvaraṇakavāṭam ugghāṭetvā**”ti. “Rattim anuvitakketvā anuvicāretvā divā kammante payojeti”ti majjhimāgamavare mūlapaṇṇāsake **vammikasutte** (ma. ni. 1.249) vuttaṭṭhāne viya vitakkavicārā vūpasamā [dhūmayānā (dī. ni. ṭī. 1.7)] adhippetāti sandhāya “**vitakkavicāradhūmam vūpasametvā**”ti vuttaṃ, vitakkavicārāsaṅkhātaṃ dhūmam vūpasametvāti attho. “Vitakkavicāra”micceva adhunā pāṭho, so na porāṇo ācariyadhammapālattherena, ācariyasāriputtattherena ca yathāvuttapāṭhasseva uddhatattā. **Virājetvāti** jigucchitvā, samatikkamitvā vā. Tadubhayattho hesa “pītiyā ca virāgā”tiādīsu (dī. ni. 1.7; ma. ni. 3.155; pārā. 11; vibha. 625) viya. Kāmaṃ paṭhamajjhānūpacāre eva dukkhaṃ, catutthajjhānūpacāre eva ca sukhaṃ pahīyati, atisayappahānaṃ pana sandhāyāha “**catutthajjhānena sukhadukkhaṃ pahāyā**”ti.

Rūpasaññāti saññāsīsenā rūpāvacarajjhānāni ceva tadārammaṇāni ca vuttāni. Rūpāvacarajjhānampi hi “rūpa”nti vuccati uttarapadalopena “rūpī rūpāni passati”tiādīsu (dha. sa. 248) tassa ārammaṇampi kasiṇarūpaṃ purimāpadalopena “bahiddhā rūpāni passati suvaṇṇadubbaṇṇāni”tiādīsu (dha. sa. 223 ādayo) tasmā idha rūpe rūpajjhāne taṃsahagatā saññā rūpasaññāti evam saññāsīsenā rūpāvacarajjhānāni vuttāni, rūpaṃ saññā assāti **rūpasaññam**, rūpasaññāsamannāgatanti vuttaṃ hoti. Evam pathavīkasiṇādibhedassa tadārammaṇassa cetam adhivacananti veditabbaṃ. **Paṭighasaññāti** cakkhādīnam vatthūnam, rūpādīnam ārammaṇānaṃ paṭighātena paṭihanānena visayivisayasamodhānena samuppannā dvipaṇcaviññānasahagatā saññā. **Nānattasaññāti** aṭṭha kāmāvacarakusalasaññā, dvādasa akusalasaññā, ekādasa kāmāvacarakusalavipākasaññā, dve akusalavipākasaññā, ekādasa kāmāvacarakiriyasaññāti etāsaṃ catucattālīsaññānametaṃ adhivacanaṃ. Etā hi yasmā rūpasaddātibhede nānatte nānāsabhāve gocare pavattanti, yasmā ca nānattā nānāsabhāvā aññamaññaṃ asadisā, tasmā “nānattasaññā”ti vuccanti.

Aniccassa, aniccanti vā anupassanā **aniccānupassanā**, tebhūmakadhammaṃ aniccataṃ gahetvā pavattāya vipassanāyetaṃ nāmaṃ. **Niccasaññanti** saṅkhatadhamme “niccā sassatā”ti pavattamicchāsaññaṃ, saññāsīsenā cettha diṭṭhicittānampi gahaṇam daṭṭhabbaṃ. Esa nayo ito paresupi. **Nibbidānupassanāyāti** saṅkhāresu nibbindanākārena pavattāya anupassanāya. **Nandinti** sappītikataṇhaṃ. **Virāgānupassanāyāti** saṅkhāresu virājjanākārena pavattāya anupassanāya. **Nirodhānupassanāyāti** saṅkhārānaṃ nirodhassa anupassanāya, “te saṅkhārā nirujjhantiyeva, āyatim samudayavasena na uppajjanti”ti evam vā anupassanā **nirodhānupassanā**. Tenevāha

“nirodhānupassanāya nirodheti, no samudeti”ti. Muñcitukamyatā hi ayaṃ balappattāti. Paṭinissajjanākārena pavattā anupassanā **paṭinissaggānupassanā**. Paṭisaṅkhāsantiṭṭhanā hi ayaṃ. **Ādānanti** niccādivasena gahaṇaṃ. Santatisamūhakkiccārammaṇānaṃ vasena ekattaggahaṇaṃ **ghanasaññā**. **Āyūhanaṃ** abhisāṅkharaṇaṃ. Avatthāvisesāpatti **vipariṇāmo**. **Dhuvasaññanti** thirabhāvaggahaṇasaññāṃ. **Nimittanti** samūhādighanavasena sakiccaparicchedatāya saṅkhārānaṃ saviggahataṃ. **Paṇidhinti** rāgādipaṇidhiṃ. Sā panatthato taṇhāvasena saṅkhāresu ninnatā.

Abhinivesanti attānudiṭṭhiṃ. Aniccādivasena sabbadhammatīraṇaṃ **adhipaññādhammavipassanā**. **Sārādānābhinivesanti** asāre sāraggahaṇavipallāsaṃ. Issarakuttādivasena loko samuppannoti abhiniveso **sammohābhiniveso** nāma. Keci pana “ahosiṃ nu kho ahamatītamaddhāna’ntiadinā pavattasamsayāpatti **sammohābhiniveso**”ti vadanti. Saṅkhāresu leṇatāṇabhāvaggahaṇaṃ **ālayābhiniveso**. “Ālayaratā ālayasamuditā”ti (dī. ni. 2.64; ma. ni. 1.281; 2.337; mahāva. 7, 8) vacanato **ālayo** vuccati taṇhā, sāyeva cakkhādīsu, rūpādīsu ca abhinivesavasena pavattiyā **ālayābhinivesoti** keci. “Evaṃvidhā saṅkhārā paṭinissajjīyanti”ti pavattañānaṃ **paṭisaṅkhānupassanā**. Vaṭṭato vigatattā vivaṭṭaṃ, nibbānaṃ, tattha ārammaṇakaraṇasaṅkhātēna anupassanena pavattiyā **vivaṭṭānupassanā**, gotrabhu. **Samyogābhinivesanti** saṃyujjanavasena saṅkhāresu abhinivisaṇaṃ. **Diṭṭhekaṭṭheti** diṭṭhiyā sahajātekaṭṭhe, pahānekaṭṭhe ca. **Oḷāriketi** uparimaggavajjhe kilese apekkhitvā vuttaṃ, aññathā dassanapahātabbā ca dutiyamaggavajjhehipi oḷārikāti tesampi tabbacanīyatā siyā. **Aṇusahagateti** aṇubhūte. Tabbhāvavuttiko hi ettha **sahagatasaddo**. Idaṃ pana heṭṭhimamaggavajjhe apekkhitvā vuttaṃ. **Sabbakileseti** avasiṭṭhasabbakilese. Na hi paṭhamādimaggehi pahīnā kilesā puna pahīyanti. **Sabbasaddo** cettha sappadesavisayo “sabbe tasanti daṇḍassā”tiādīsu viya (dha. pa. 129).

Kakkhaḷattaṃ kaṭhinabhāvo. **Paggharaṇaṃ** dravabhāvo. Lokiyavāyunā bhastassa viya yena taṃtaṃkalāpassa uddhumāyanaṃ, thambhabhāvo vā, taṃ **vitthambhanaṃ**. Vijjamānepi kalāpantarabhūtānaṃ kalāpantarabhūtehi phuṭṭhabhāve taṃtaṃbhūtavivittatā rūpapariyanto ākāsoṭi yesaṃ yo paricchedo, tehi so asamphuṭṭhova, aññathā bhūtānaṃ paricchedabhāvo na siyā byāpītabhāvāpattito. Yasmiṃ kalāpe bhūtānaṃ paricchedo, tehi tattha asamphuṭṭhabhāvo **asamphuṭṭhalakkhaṇaṃ**, tenāha bhagavā **ākāsadhātuniddese** “asamphuṭṭho catūhi mahābhūtehi”ti (dha. sa. 637).

Virodhipaccayasannipāte visadisuppatti **ruppanaṃ**. Cetanāpadhānattā saṅkhārakkhandhadhammānaṃ cetanāvasenetaṃ vuttaṃ “**saṅkhārānaṃ abhisāṅkharaṇalakkhaṇa**”nti. Tathā hi suttantabhājanīye **saṅkhārakkhandhavibhaṅge** “cakkhusamphassajā cetanā”tiadinā (vibha. 12) cetanāva vibhattā. Abhisāṅkhārallakkhaṇā ca cetanā. Yathāha “tattha katamo puññābhisāṅkhāro, kusalā cetanā”tiadi (vibha. 226) sampayuttadhammānaṃ ārammaṇe ṭhapanāṃ **abhiniropanaṃ**. Ārammaṇānamanubandhanaṃ **anumajjanaṃ**. Savipphārikatā **pharaṇaṃ**. Adhimuccanaṃ saddhanaṃ **adhimokkho**. **Assaddhiyeti** assaddhiyāhetu. Nimittatthe cetānaṃ bhummaṃ. Esa nayo **kosajjā**dīsipi. Kāyaccittaparilāhūpasamo **vūpasamalakkhaṇaṃ**. Līnuddhaccarahite adhicitte vattamāne pagghaniggahasampahaṃsanesu abyāvaṭatāya ajjuhekkhanaṃ **paṭisaṅkhānaṃ** pakkhapātupacchedato.

Musāvādādīnaṃ viṣaṃvādanādikkicatāya lūkhānaṃ apariggāhakānaṃ paṭipakkhabhāvato pariggāhakasabhāvā sammāvācā siniddhabhāvato sampayuttadhamme, sammāvācāpaccayasubhāsitaṃ sotāraṇa puggalaṃ pariggaṇhātīti sā **pariggahalakkhaṇā**. Kāyikakiriyā kiñci kattabbaṃ samuṭṭhāpeti, sayaṇca samuṭṭhānaṃ ghaṭanaṃ hotīti sammākammantasāṅkhātā virati **samuṭṭhānalakkhaṇāti** daṭṭhabbā, sampayuttadhammānaṃ vā ukkhipanaṃ **samuṭṭhānaṃ** kāyikakiriyāya bhārukkhipanaṃ viya. Jīvamānassa sattassa, sampayuttadhammānaṃ vā jīvitindriyavuttiyā, ājīvasseva vā suddhi **vodānaṃ**.

“Saṅkhārā”ti idha cetanā adhippetā, na pana “saṅkhārā saṅkhārakkhandho”tiādīsu (dha. sa. 583, 985; vibha. 1, 20, 52) viya samapaññāsacetasiṅkāti vuttaṃ “**saṅkhārānaṃ cetanālakkhaṇa**”nti. Avijjāpaccayā hi puññābhisāṅkhārādīkāva cetanā. Ārammaṇābhīmukhabhāvo **namaṇaṃ**. **Āyatanāṃ**

pavattanam. Saḷāyatanavasena hi cittacetāsikānam pavatti. **Taṇhāya hetulakkhaṇati** ettha vaṭṭassa janakahetubhāvo taṇhāya hetulakkhaṇam, maggassa pana vakkhamānassa nibbānasampāpakattanti ayametesam viseso. Ārammaṇassa **gahaṇalakkhaṇam**. Puna uppattiyā **āyūhanalakkhaṇam**. Sattajīvato **suññatālakkhaṇam**. **Padahanam** ussāhanam. **Ijghanam** sampatti. Vaṭṭato nissaraṇam **niyyānam**. Aviparītabhāvo **tathalakkhaṇam**. Aññamaññānavattanam **ekaraso**, anūnādhikabhāvova. **Yuganaddhā** nāma samathavipassanā aññamaññopakarātāya yugaḷavasena bandhitabbato. “Saddhāpaññā paggaḥāvikkhepā” tipī vadanti. **Cittavisuddhi** nāma samādhi. **Diṭṭhivissuddhi** nāma paññā. **Khayoti** kilesakkhaya maggo, tasmim pavattassa sammādiṭṭhisāṅkhātassa **ñāṇassa samucchedanalakkhaṇam**. Kilesānamanuppādapariyosānatāya **anuppādo**, phalaṃ. Kilesavūpasamo **passaddhi**. **Chandassāti** kattukāmatāchandassa. Patiṭṭhābhāvo **mūlalakkhaṇam**. Ārammaṇapaṭipādakatāya sampayutta-dhammānamuppattihetutā **samuṭṭhāpanalakkhaṇam**. Visayādisannipātena gahetabbākāro **samodhānam**. Yā “saṅgati” ti vuccati “tiṇṇam saṅgati phasso” tiādīsu. Samaṃ, sammā vā odahanti sampiṇḍitā bhavanti sampayuttadhammā anenātipi **samodhānam**, phasso, tabbhāvo **samodhānalakkhaṇam**. Samosaranti sannipatanti etthāti **samosaraṇam**, vedanā. Tāya hi vinā appavattamānā sampayuttadhammā vedanānubhavananimittam samosaṭā viya hontīti evaṃ vuttam, tabbhāvo **samosaraṇalakkhaṇam**. Pāsādādīsu gopānasīnam kūṭam viya sampayuttadhammānam pāmokkhabhāvo **pamukhalakkhaṇam**. Satiyā sabbatthakattā sampayuttānam adhipatibhāvo **ādhipateyyalakkhaṇam**. Tato sampayuttadhammato, tesam vā sampayuttadhammānam uttari padhānam **tatuttari**, tabbhāvo **tatuttariyalakkhaṇam**. Paññuttarā hi kusalā dhammā. **Vimuttīti** phalaṃ kilesehi vimuccitthāti katvā. Tam pana silādiguṇasārassa paramukkamaṣabhāvena **sāram**. Tato uttari dhammassābhāvato **pariyosānam**. Ayañca lakkhaṇavibhāgo chadhātupañcajhānaṅgādivasena taṃtaṃsutpadānūsārena porāṇaṭṭhakathāyamāgatanayena vuttoti daṭṭhabbam. Tathā hi pubbe vuttopi koci dhammo pariyāyantarappakāsanattham puna dassito. Tato eva ca “chandamūlakā dhammā manasikārasamuṭṭhānā phassasamodhānā vedanāsamosaraṇā” ti “paññuttarā kusalā dhammā” ti, “vimuttisāramidaṃ brahmacariya” nti, “nibbānogadhañhi āvuso brahmacariyam nibbānapariyosāna” nti [saṃ. ni. 3.512 (atthato samānam)] ca sutpadānam vasena chandassa mūlalakkhaṇa” ntiādi vuttam. Tesam tesam dhammānam tatham avitatham lakkhaṇam āgatoti attham dasseti “**eva**” ntiādinā. Tam pana gamanam idha ñāṇagamanamevāti vuttam “**ñāṇagatiyā**” ti. Satipi gatasaddassa avabodhanatthabhāve ñāṇagamanattheneveso siddhoti na vutto. Ā-saddassa cettha gatasaddānuvattimattameva. Tenāha “**patto anupatto**” ti.

Aviparītasabhāvattā “**tathadhammā nāma cattāri ariyasaccānī**” ti vuttam. Aviparītasabhāvato **tathāni**. Amusāsabhāvato **avitathāni**. Aññākārahātato **anaññathāni**. Saccasamyuttādīsu āgatam paripuṇṇasaccacattakatham sandhāya “**iti vitthāro**” ti āha. “**Tasmā**” ti vatvā tadaparāmasitabbameva dasseti “**tathānam abhisambuddhattā**” ti iminā. Esa nayo īdisesu.

Evaṃ saccavasena catutthakāraṇam dassetvā idāni paccayapaccayuppanabhāvena aviparītasabhāvattā tathabhūtānam paṭiccasamuppādaṅgānam vasenāpi dassento “**apicā**” tiādīmāha. Tattha **jātipaccayasambhūtasamudāgataṭṭho** jātipaccayā sambhūtam hutvā sahitassa attano paccayānurūpassa uddham uddham āgatasabhāvo, anupavattaṭṭho **attho**. Atha vā sambhūtaṭṭho ca samudāgataṭṭho ca **sambhūtasamudāgataṭṭho** pubbapade uttarapadalopavasena. Samāhāradvandepi hi pulliṅgamicchanti neruttikā. Na cettha jātito jarāmaraṇam na hoti, na ca jātim vinā aññato hotīti **jātipaccayasambhūtaṭṭho**. Itthameva jātito samudāgacchatīti jāti **paccayasamudāgataṭṭho**. Idam vuttam hoti – yā yā jāti yathā yathā paccayo hoti, tadanurūpaṃ pātubhūtasabhāvoti. Paccayapakkhe pana **avijjāya saṅkhārānam paccayaṭṭho** ettha na avijjā saṅkhārānam paccayo na hoti, na ca avijjā vinā saṅkhārā uppajjanti. Yā yā avijjā yesam yesam saṅkhārānam yathā yathā paccayo hoti, ayam avijjā saṅkhārānam paccayaṭṭho paccayasabhāvoti attho. **Tathānam dhammānanti** paccayākāradhammānam. “Sugato” tiādīsu (pārā. 1) viya gamusaddassa buddhiyattham sandhāya “**abhisambuddhattā**” ti vuttam, na ñāṇagamanattham. Gatibuddhiyatthā hi saddā aññamaññāpariyāyā. Tasmā “**abhisambuddhattho** hettha gatasaddo” ti adhikāro, gamyamānattā vā na payutto.

Yaṃ rūpārammaṇaṃ nāma atthi, taṃ bhagavā jānāti passatīti sambandho. **Sadevake...pe... pajāyāti** ādhāro “atthi”ti padeti puna **aparimāṇāsu lokadhātūsa**ūti taṃnivāsasattāpekkhāya, āpāthagamaṇāpekkhāya vā vuttaṃ. Tena bhagavatā vibhajjamaṇaṃ taṃ rūpāyatanaṃ tathameva hotīti yojetabbaṃ. Tathāvitathabhāve kāraṇamaḥa “**evaṃ jānatā passatā**”ti. Sabbākārato ñātattā passitattāti hi hetvantogadhametaṃ padadvayaṃ. **Iṭṭhāniṭṭhādivasena**ti ettha **ādi**-saddena majjhataṃ saṅgaṇhāti. Tathā atītānāgatapaccuppannaparittaaṃjhattabahiddhātadubhayādibhedampi.

Labbbhamānakapadavasenāti “rūpāyatanaṃ diṭṭhaṃ saddāyatanaṃ suttaṃ gandhāyatanaṃ rasāyatanaṃ phoṭṭhabbāyatanaṃ mutaṃ sabbaṃ rūpaṃ manasā viññāta”nti (dha. sa. 966) vacanato diṭṭhapadañca viññātapadañca rūpārammaṇe labbhati. Rūpārammaṇaṃ iṭṭhaṃ aniṭṭhaṃ majjhataṃ parittaṃ atītaṃ anāgataṃ paccuppannaṃ aṃjhattaṃ bahiddhā diṭṭhaṃ viññātaṃ rūpaṃ rūpāyatanaṃ rūpadhātu vaṇṇanibhā sanidassanaṃ sappatiṅgaṃ nīlaṃ pītakanti evamādīhi **anekehi nāmehi**.

“Iṭṭhāniṭṭhādivasena”tiādīnā hi anekānāmbhāvaṃ sarūpato nidasseti. **Terasahi vārehīti** dhammasaṅgaṇiyaṃ rūpakaṇḍe (dha. sa. 615) āgate terasa niddesavāre sandhāyāha. Ekekasmim vāre cettha catunnaṃ catunnaṃ vavatthāpananayānaṃ vasena “**dvipaññāsāya naye**hi”ti vuttaṃ.

Tathamevāti yathāvuttena jānanena appaṭivattiyadesanatāya, yathāvuttena ca passanena aviparītadassitāya saccameva. Tamatthaṃ caturāṅguttare **kālakārāmasutt**ena (a. ni. 4.24) sādiento “**vuttañceta**”ntiādīmāha. **Ca**-saddo cettha dalhīkaraṇajotako, tena yathāvuttassatthassa dalhīkaraṇaṃ joteti, sampiṇḍanattho vā aṭṭhānapayutto, na kevalaṃ mayā eva, atha kho bhagavatāpīti. **Anu**vicarīti paricaritaṃ. **Jānāmi abbhāññās**īti paccuppannātītakālesu ñāṇappavattidassanena anāgatepi ñāṇappavatti dassitāyeva nayato dassitattā. **Vidita**-saddo pana anāmaṭṭhakālaviseso kālattayasādhāraṇattā “diṭṭhaṃ suttaṃ muta”ntiādīsū (dī. ni. 3.187; ma. ni. 1.7; sam. ni. 2.208; a. ni. 4.23; paṭi. ma. 1.121) viya, pākaṭaṃ katvā ñātanti attho, iminā cettaṃ dasseti “aññe jānantiyeva, mayā pana pākaṭaṃ katvā vidita”nti. Bhagavatā hi imehi padehi sabbaññubhūmi nāma kathitā. **Na upaṭṭhās**īti taṃ chadvārikamārammaṇaṃ taṇhāya vā diṭṭhiyā vā tathāgato attattaniyavasena na upaṭṭhāsī na upagacchati, iminā pana padena khīṇāsavabhūmi kathitā. Yathā rūpārammaṇādayo dhammā yaṃsabhāvā, yaṃpakārā ca, tathā te dhamme taṃsabhāve taṃpakāre gamati passati jānātīti **tathāgato**ti imamattaṃ sandhāya “**tathadassī**atthe”ti vuttaṃ. Anekattā hi dhātusaddā. Keci pana niruttinayena, pisodarādigaṇapakkepena (pārā. aṭṭha. 1; visuddhi. 1.142) vā dassī-saddalopaṃ, āgata-saddassa cāgamaṃ katvā “tathāgato”ti padasiddhimettha vaṇṇenti, tadayuttameva vijjamaṇapadaṃ chaḍḍetvā avijjamaṇapadassa gahaṇato. Vuttañca **buddhavamsaṭṭhakathāyaṃ** –

“Tathākārena yo dhamme, jānāti anupassati;
Tathadassīti sambuddho, tasmā vutto tathāgato”ti. (bu. vaṃ. aṭṭha.
ratanacānkamanakaṇḍavaṇṇanā);

Ettha “**anupassati**”ti āgatasaddatthaṃ vatvā tadidaṃ ñāṇapassanamevāti dassetuṃ “**jānāti**”ti, saddādhigatamatthaṃ pana vibhāvetuṃ “**tathadassī**”ti ca vuttaṃ.

Yaṃ rattinti yassa rattiyaṃ, accantasamyoge vā etaṃ upayogavacanāṃ rattekadesabhūtassa abhisambujjhanakkhaṇassa accantasamyogattā, sakalāpi vā esā ratti abhisambodhāya padahanakālattā pariyaṇena accantasamyogabhūtāti daṭṭhabbaṃ. Pathavīpukkhalaniruttarabhūmisīsaṅgatattā na parājito aññehi etthāti **aparājito**, sveva pallaṅkoti **aparājita**pallaṅko, tasmim. **Tiṇṇaṃmārānanti** kilesābhisaṅkhāradevaputtamārānaṃ, idañca nippariyaṇato vuttaṃ, pariyaṇato pana heṭṭhā vuttanayena pañcannampi mārānaṃ maddanaṃ veditabbaṃ. **Matthakanti** sāmattiyaṃsaṅkhātaṃ sīsaṃ. **Etthantareti** ubhinnaṃ rattīnamantare. “**Paṭhamabodhiyāpī**”tiādīnā pañcattālīsavassaparimāṇakālameva antogadhabhedena niyametvā viseseti. Tāsu pana vīsativassaparicchinā paṭhamabodhīti **vinayagaṇṭhipade** vuttaṃ, tañca tadaṭṭhakathāyameva “bhagavato hi paṭhamabodhiyaṃ vīsativassantare nibaddhupaṭṭhāko nāma natthi”ti (pārā. aṭṭha. 1.16) kathitattā paṭhamabodhi nāma vīsativassānīti gahetvā vuttaṃ. **Ācariyadhammapālattherena** pana “pañcattālīsāya vassesu ādito pannarasa vassāni paṭhamabodhi”ti vuttaṃ, evañca sati majjhe pannarasa vassāni majjhimabodhi, ante pannarasa vassāni pacchimabodhīti tiṇṇaṃ bodhīnaṃ samappamaṇatā siyā, tampi yuttaṃ. Pannarasatikena hi pañcattālīsavassāni paripūrenti. Aṭṭhakathāyaṃ pana pannarasavassappamaṇāya paṭhamabodhiyā

vīsativassesuyeva antogadhattā “paṭhamabodhiyaṃ vīsativassantare”ti vuttanti evampi sakkā viññātum. “Yaṃ sutta”ntiādinaṃ sambandho.

Niddosatāya **anupavajjaṃ** anupavadanīyaṃ. Pakkhipitabbābhāvena **anūnaṃ**. Apanetabbābhāvena **anadhikaṃ**. Atthabyañjanādisampattiyā **sabbākāraparipuṇṇaṃ**. Nimmadanahetu **nimmadanāṃ**. **Vālaggamattampīti** vāladhilomassa koṭippamāṇampi. **Avakkhalīti** virādhitāṃ musā bhaṇitāṃ. **Ekamuddikāyāti** ekarājalañchanena. **Ekanāliyāti** ekālḥakena, ekatumbena vā. **Ekatulāyāti** ekamānena. **“Tathamevā”**ti vuttamevatthaṃ **no aññathāti** byatirekato dasseti, tena yadatthaṃ bhāsitaṃ, ekantena tadatthanipphādanato yathā bhāsitaṃ bhagavatā, tathāyevāti aviparītadesanataṃ dasseti. **“Gadatto”**ti etena tathaṃ gadati bhāsati **tathāgato da-**kārassa ta-kāraṃ, niruttinayena ca ākārāgamaṃ katvā, dhātusaddānugataena vā ākārenāti nibbacaṇaṃ dasseti.

Evam “sugato”tiādīsu (pārā. 1) viya dhātusaddanipphattiparikappena niruttiṃ dassetvā bāhiratthasamāsenapi dassetuṃ **“apicā”**tiādi vuttaṃ. **Āgadananti** sabbahitanipphādanato bhusaṃ kathanāṃ vacanaṃ, tabbhāvamatto vā ā-saddo.

Tathā gatamassāti **tathāgato**. Yathā vācāya gataṃ pavatti, tathā kāyassa, yathā vā kāyassa gataṃ pavatti, tathā vācāya assa, tasmā tathāgatoti attho. Tadeva nibbacaṇaṃ dassetuṃ **“bhagavato”**tiādīmāha. Tattha hi **“gato pavatto, gatā pavattā”**ti ca etena kāyavacīkiriyaṇaṃ aññamaññānulomanavacanicchāya kāyassa, vācāya ca pavatti idha gata-saddena kathitāti dasseti, **“evambhūtassā”**tiādinaṃ bāhiratthasamāsaṃ, **“yathā tathā”**ti etena yaṃtaṃ-saddānaṃ abyabhicāritasambandhatāya “tathā”ti vutte “yathā”ti ayamatto upaṭṭhitoyeva hotīti tathāsaddatthaṃ, **“vādī kāri”**ti etena pavattisarūpaṃ, **“bhagavato hi”**ti etena yathāvādītathākāritādikāraṇanti. **“Evambhūtassā”**ti yathāvādītathākāritādinā pakārena pavattassa, imaṃ pakāraṃ vā pattassa. **Itīti** vuttappakāraṃ niddisati. Yasmā panettha gata-saddo vācāya pavattimpī dasseti, tasmā kāmaṃ tathāvādītāya tathāgatoti ayampi attho siddho hoti, so pana pubbe pakārantarena dassitoti pārisesanayena tathākāritāatthameva dassetuṃ **“evam tathākāritāya tathāgato”**ti vuttaṃ. Vuttaṅca –

“Yathā vācā gatā yassa,
Tathā kāyo gato yato;
Yathā kāyo tathā vācā,
Tato satthā tathāgato”ti.

Bhavaggaṃ pariyantaṃ katvāti sambandho. Yaṃ paneke vadanti “tiriyaṃ viya upari, adho ca santi aparimāṇā lokadhātuyo”ti, tesam taṃ paṭisedhetuṃ evam vuttanti daṭṭhabbaṃ. **Vimuttiyāti** phalena. **Vimuttiñānadassanena**ti paccavekkhaṇāññāsaṅkhātena dassanena. **Tuloti** sadiso. **Pamaṇanti** minanakāraṇaṃ. Pare abhibhavati guṇena ajjhottharati adhiko bhavatīti **abhibhū**. Parehi na abhibhūto ajjhotthaṇṇoti **anabhibhūto**. **Aññadatthūti** ekaṃsavacane nipāto. Dassanavasena **daso**, sabbam passatīti attho. Pare attano vasaṃ vattetīti **vasavattī**.

“Abhibhavanatthena tathāgato”ti ayam na saddato labbhati, saddato pana evanti dassetuṃ **“tatreva”**ntiādi vuttaṃ. Tattha **agadoti** dibbāgado agaṃ rogaṃ dāti avakhaṇḍati, natthi vā gado rogo etenāti katvā, tassadisatthena idha desanāvilāsassa, puññussayassa ca agadatā labbhatīti āha **“agado viyā”**ti. Yāya dhammadhātuyā desanāvijambhanappattā, sā **desanāvilāso**. **Dhammadhātā**uti ca sabbaññūtaññānameva. Tena hi dhammānamākārabhedam ṇatvā tadanurūpaṃ desanaṃ niyāmeti. Desanāvilāsoyeva **desanāvilāsamayo** yathā “dānamayaṃ sīlamaya”nti (dī. ni. 3.305; itivu. 60; netti. 34) adhunā pana potthakesu bahūsupi maya-saddo na dissati. **Puññussayoti** ussanaṃ, atirekaṃ vā ñāñādisambhārabhūtaṃ puññaṃ. **“Tenā”**tiādi opammaṃ sampādanaṃ. **Tenāti** ca tadubhayena desanāvilāsena ceva puññussayena ca so bhagavā abhibhavatīti sambandho. **“Itī”**tiādinaṃ bāhiratthasamāsaṃ dasseti. Sabbalokābhibhavanena **tatho**, na aññathāti vuttaṃ hoti.

Tathāya gatoti purimasaccattayaṃ sandhāyāha, **tathaṃ gatoti** pana pacchimasaccaṃ. Catusaccānukkamena cettha gata-saddassa atthacatuṅgaṃ vuttaṃ. Vācakasaddasannidhāne upasaggaṇipātānaṃ tadatthajotānabhāvena pavattanato gata-saddoyeva anupasaggo avagatatthaṃ, atītatthañca vadatīti dasseti “**avagato atīto**”ti iminā.

“**Tatthā**”tiādi tabbivaraṇaṃ. **Lokanti** dukkhasaccabhūtaṃ lokam. Tathāya tīraṇapariññāyāti yojetabbaṃ. **Lokanirodhagāminiṃ paṭipadanti** ariyamaggaṃ, na pana abhisambujjhanamattaṃ. Tattha kattabbakiccampi katamevāti dassetuṃ “**lokasmā tathāgato viśamyutto**”tiādinā saccacatuṅgepi dutiyapakkhaṃ vuttaṃ, abhisambujjhanahetuṃ vā etehi dasseti. Tatoyeva hi tāni abhisambuddhoti. “Yaṃ bhikkhave, sadevakassa lokassa samārakassa sabrahmakassa sassamaṇabrāhmaṇiyā pajāya sadevamanussāya diṭṭhaṃ suttaṃ mutaṃ viññātaṃ pattaṃ pariyesitaṃ anuvicariṭṭhaṃ manasā, sabbaṃ taṃ tathāgatenā abhisambuddhaṃ, tasmā tathāgatoti vuccati”ti (a. ni. 4.23) āṅguttarāgame **catukkanipāte** āgataṃ pāḷimimaṃ peyyālamukhena dasseti, tañca atthasambandhatāya eva, na imassatthassa sādhatāya. Sā hi peyyālaniddiṭṭhā pāḷi tathadassitā atthassa sādhatāya. “**Tassapi evaṃ attho veditabbo**”ti iminā sādhyasādhasaṃsandanaṃ karoti. “**Idampi cā**”tiādinā tathāgatapadassa mahāvisayataṃ, aṭṭhavidhassāpi yathāvuttakāraṇassa nidassanamattañca dasseti. Tattha **idanti** atītyāsarūpeṇa vuttaṃ aṭṭhavidhaṃ kāraṇaṃ, **pi-saddo**, **api-saddo** vā sambhāvane “itthampi mukhamattameva, pageva aññathā”ti. **Tathāgatabhāvadīpaneti** tathāgatanāmadīpane. Guṇena hi bhagavā tathāgato nāma, nāmena ca bhagavati tathāgata-saddoti. “Asaṅkhyeyyāni nāmāni, saguṇena mahesino”tiādi (udā. aṭṭha. 306; paṭi. ma. aṭṭha. 1.277) hi vuttaṃ. Appamādapadaṃ viya sakalakusaladhammapaṭipattiyā sabbabuddhaguṇānaṃ tathāgatapadaṃ saṅgāhakanti dassetuṃ “**sabbākārenā**”tiādimāha. **Vaṇṇeyyāti** parikkappavacanametam “vaṇṇeyya vā, na vā vaṇṇeyyā”ti. Vuttañca –

“Buddhopi buddhassa bhaṇeyya vaṇṇaṃ,
Kappampi ce aññamabhāsamaṇo;
Khīyetha kappo ciradīghamantare,
Vaṇṇo na khīyetha tathāgatassā”ti. (dī. ni. aṭṭha. 1.304; 3.141; udā. aṭṭha. 52; apa. aṭṭha. 2.7.20; bu. vaṃ. aṭṭha. koṇḍaññabuddhavaṃsavaṇṇanā; cariyā. pakiṇṇakakathā); –

Samatthane vā etaṃ “so imaṃ vijāyete jaṭa”ntiādisu (saṃ. ni. 2.23) viyātipi vadanti keci.

Ayaṃ panettha aṭṭhakathāmuttako nayo – abhinīhārato paṭṭhāya yāva sammāsambodhi, etthantare mahābodhiyānaṃ paṭipattiyā hānaṭṭhānaṃ kilesanivattīnaṃ abhāvato yathāpaṇidhānaṃ tathāgato abhinīhārānurūpaṃ paṭipannoti **tathāgato**. Atha vā mahiddhikatāya, paṭisambhidānaṃ ukkaṃsādhigamena anāvaraṇañānatāya ca kathaṃcīpi paṭiṅghātābhāvato yathāruci, tathā kāyavacīcittānaṃ gatāni gamaṇāni pavattiyo etassāti **tathāgato**. Apica yasmā loke vidhayuttatagatapākārasaddā samānatthā dissanti, tasmā yathā vidhā vipassīdayo bhagavanto nikhilasabbaññaguṇasamaṅgitāya, ayampi bhagavā tathā vidhoti **tathāgato**, yathā yuttā ca te bhagavanto vuttanayena, ayampi bhagavā tathā yuttoti **tathāgato**. Aparo nayo-yasmā saccam tacchaṃ tathanti ñāṇassetam adhivacanaṃ, tasmā tathena ñāṇena āgatoti **tathāgatoti**.

“Pahāya kāmādimale yathā gatā,
Samādhiñāṇehi vipassīdayo;
Mahesino sakyamunī jutindharo,
Tathā gato tena **tathāgato** mato.

Tathañca dhātāyatanādilakkhaṇaṃ,
Sabhāvasāmaññāvibhāgabhedato;
Sayambhuññāṇena jino samāgato,
Tathāgato vuccati sakyapuṅgavo.

Tathāni saccāni samantacakkhunā,
Tathā idappaccayatā ca sabbaso;
Anaññaneyyena yato vibhāvītā,
Yāthāvato tena jino **tathāgato**.

Anekabhedāsupi lokadhātūsu,
Jinassa rūpāyatanādigocare;
Vicittabhede tathameva dassanaṃ,
Tathāgato tena samantalocano.

Yato ca dhammaṃ tathameva bhāsati,
Karoti vācāyanulomamattano;
Guṇehi lokaṃ abhibhuyyirīyati,
Tathāgato tenapi lokanāyako.

Yathābhinihāramato yathārucci,
Pavattavācātanucittabhāvato;
Yathāvidhā yena purā mahesino,
Tathāvidho tena jino **tathāgato**.

Yathā ca yuttā sugatā purātanā,
Tathāva yutto tathañāṇato ca so;
Samāgato tena samantalocano,
Tathāgato vuccati sakyapuṅgavo’’ti. (itivu. aṭṭha. 38 thokaṃ visadisamaṃ); –

Saṅgahagāthā.

“Katamañca taṃ bhikkhave’’ti ayaṃ kassa pucchāti āha “**yenā**’’tiādi. Evaṃ sāmāññato yathāvuttassa sīlamattakassa pucchābhāvaṃ dassetvā idāni pucchāvisesabhāvañāpanatthaṃ **mahāniddese** (mahāni. 150) āgatā sabbāva pucchā atthuddhāravasena dasseti “**tattha pucchā nāmā**’’tiādinā. Tattha **tatthāti** “taṃ katamanti pucchati’’ti ettha yadetamaṃ sāmāññato pucchāvacaṃ vuttaṃ, tasmim.

Pakatiyāti attano dhammatāya, sayamevāti vuttaṃ hoti. **Lakkhaṇanti** yo koci nātumicchito sabhāvo. **Aññātanti** dassanādivisesayuttana, itarena vā yena kenacipi ñāṇena aññātaṃ. Avatthāvisesāni hi ñāṇadassanatulanatīraṇāni. **Adiṭṭhanti** dassanabhūtena ñāṇena paccakkhamiva adiṭṭhaṃ. **Atulitanti** “ettakameta’’nti tulanabhūtena atulitaṃ. **Atīritanti** “evamevida’’nti tīraṇabhūtena akataññakiriyāsamāpanaṃ. **Avibhūtanti** ñāṇassa apākaṭabhūtaṃ. **Avibhāvanti** ñāṇena apākaṭakataṃ. **Tassāti** yathāvuttalakkhaṇassa. Adiṭṭhaṃ jotiyati pakāsīyati etāyāti **adiṭṭhajotana**. **Saṃsandanatthāyāti** sākacchāvasena vinicchayakaraṇatthāya. Saṃsandanañhi sākacchāvasena vinicchayakaraṇaṃ. Diṭṭhaṃ saṃsandīyati etāyāti **diṭṭhasaṃsandana**. “**Saṃsayapakkhanda**’’tiādīsu daḷhataramnivīṭṭhā vicikicchā **saṃsayo**. Nātisamaṃsappanamatibhedamattaṃ **vimati**. Tatopi appataraṃ “evaṃ nu kho, na nu kho’’tiādinā dvidhā viya pavattaṃ **dvelhakaṃ**. Dvidhā elati kampaṭi cittametenāti hi **dvelhakaṃ** hapaccayaṃ, sakatthavuttikapaccayañca katvā, tena jāto, taṃ vā jātaṃ yassāti **dvelhakajāto**. Vimati chijjati etāyāti **vimaticchedana**. **Anattalakkhaṇasuttādīsu** (saṃ. ni. 3.59) āgataṃ khandhapañcakapaṭisaṃyuttaṃ pucchamaṃ sandhāyāha “**sabbaṃ vattabba**’’nti. Anumatiyā pucchā **anumatipucchā**. “**Taṃ kim maññatha bhikkhave**’’tiādi pucchāya hi “kā tumhākaṃ anumati’’ti anumati pucchitā hoti. **Kathetukamyatāti** kathetukāmatāya. “Aññānatā āpajjati’’tiādīsu (pārā. 295) viya hi ettha ya-kāralopo, karaṇatthe vā paccattavacaṃ, kathetukamyatāya vā pucchā **kathetukamyatāpucchāti** vaṭṭati. Atthato pana sabbāpi tathā pavattavacaṃ, taduppādako vā cittuppādoti veditabbaṃ.

Yadatthaṃ panāyaṃ niddesanaṃ āharito, tassa pucchāvisesabhāvassa ñāpanatthaṃ

“**imāsū**”tiādimāha. Cittābhogo **samannāhāro**. Bhusaṃ, samantato ca saṃsappanā kaṅkhā **āsappanā, parisappanā** ca. **Sabbā kaṅkhā chinnā** sabbaññutaññānapadaṭṭhānena aggamaggena samucchindanato. Paresaṃ anumatiyā, kathetukamyatāya ca dhammadesanāsambhavato, tathā eva tattha tattha diṭṭhattā ca vuttaṃ “**avasesā pana dve pucchā buddhānaṃ atthi**”ti. Yā panetā “sattādhiṭṭhānā pucchā dhammādhiṭṭhānā pucchā ekādhiṭṭhānā pucchā anekādhiṭṭhānā pucchā”tiādinā aparāpi anekadhā pucchāyo niddese āgatā, tā sabbāpi niddhāretvā idha avicayanam “alam ettāvātāva, atthikehi pana iminā nayena niddhāretvā vicetabbā”ti nayadānassa sijjhanatoti daṭṭhabbam.

8. Pucchā ca nāmesā vissajjanāya satiyeva yuttarūpāti codanāya “**idāni**”tiādi vuttaṃ. Atipātanam **atipāto**. **Ati**-saddo cettha atirekattho. Sīghabhāvo eva ca atirekatā, tasmā saraseneva patanasabhāvassa antarā eva atirekaṃ pātanam, saṅikaṃ patitum adatvā sīgham pātananti attho, abhibhavanattho vā, atikkamma satthādīhi abhibhavitvā pātananti vuttaṃ hoti, vohāravacanametam “atipāto”ti. Atthato pana pakaraṇādivasenādhiगतattā **pāṇavadho pāṇaghātoti vuttaṃ hoti**ti adhippāyo. **Vohāratoti** paññattito. **Sattoti** khandhasantāno. Tattha hi sattapaññatti. Vuttañca –

“Yathā hi aṅgasambhārā, hoti saddo ratho iti;
Evaṃ khandhesu santesu, hoti sattoti sammuti”ti. (saṃ. ni. 1.171);

Jīvitindriyanti rūpārūpajīvitindriyam. Rūpajīvitindriye hi vikopite itarampi taṃsambandhatāya vinassati. Kasmā panettha “pāṇassa atipāto”ti, “pāṇoti cettha vohārato satto”ti ca ekavacananiddeso kato, nanu niravasesānam pāṇānam atipātato virati idha adhippetā. Tathā hi vakkhati “sabbapāṇabhūtahitānukampīti sabbe pāṇabhūte”tiādinā (dī. ni. aṭṭha. 1.7) bahuvacananiddesanti? Saccametam, pāṇabhāvasāmaññena panettha ekavacananiddeso kato, tattha pana sabbasaddasannidhānena puthuttaṃ suviññāyamānamevāti sāmāññaniddesamakavā bhedavacanicchāvasena bahuvacananiddeso kato. Kiñca bhīyyo – sāmāññato saṃvarasamādānam, tabbisesato saṃvarabhedoti imassa visesassa ñāpanatthampi ayaṃ vacanabhedo katoti veditabbo. “**Pāṇassa atipāto**”tiādi hi saṃvarabhedadassanam. “Sabbe pāṇabhūte”tiādi pana saṃvarasamādānadassananti. Saddavidū pana “īdisesu ṭhānesu jātidabbāpekkhavasena vacanabhedamattam, atthato samāna”nti vadanti.

Tasmim pana pāṇeti yathāvutte dubbidhepi pāṇe. **Pāṇasaññinoti** pāṇasaññāsamaṅgino puggalassa. Yāya pana cetanāya pavattamānassa jīvitindriyassa nissayabhūtesu mahābhūtesu upakkamakaraṇahetu taṃmahābhūtapaccayā uppajjanakamahābhūtā nuppajjissanti, sā tādisapayogasamuṭṭhāpikā cetanā pāṇātipātoti āha “**jīvitindriyupacchedakaupakkamasamuṭṭhāpikā**”ti, jīvitindriyupacchedakassa kāyavacīpayogassa tannissayesu mahābhūtesu samuṭṭhāpikāti attho. Laddhupakkamāni hi bhūtāni purimabhūtāni viya na visadāni, tasmā samānajātiyānam bhūtānam kāraṇāni na hontīti tesuyeva upakkame kate tato parānam asati antarāye uppajjamānānam bhūtānam, tannissitassa ca jīvitindriyassa upacchedo hoti. “**Kāyavacīdvārāna**”nti etena vitaṇḍavādimatam manodvāre pavattāya vadhakacetanāya pāṇātipātabhāvam paṭikkhipati.

Payogavattumahantatādīhi mahāsāvajjatā tehi paccayehi uppajjamānāya cetanāya balavabhāvato veditabbā. Ekassāpi hi payogassa sahasā nipphādanavasena, kiccāsādhikāya bahukkhattum pavattajavanehi laddhāsevanāya ca sanniṭṭhāpakacetanāya vasena payogassa mahantabhāvo. Satipi kadāci khuddake ceva mahante ca pāṇe payogassa samabhāve mahantam hanantassa cetanā tibbatarā uppajjatīti vatthussa mahantabhāvo. Iti ubhayampetaṃ cetanāya balavabhāveneva hoti. Satipi ca payogavattūnam amahantabhāve hantabbassa guṇamahattenapi tattha pavattaupakāracetanā viya khattavisesanipphattiyā apakāracetanāpi balavatī, tibbatarā ca uppajjatīti tassā mahāsāvajjatā daṭṭhabbā. Tenāha “**guṇavantesū**”tiādi. “**Kilesāna**”ntiādinā pana satipi payogavattuhuguṇānam amahantabhāve kilesupakkamānam mudutibbatāya cetanāya dubbalabalavabhāvavasena appasāvajjamahāsāvajjabhāvo veditabboti dasseti.

Sambharīyanti saharīyanti etehīti **sambhārā**, aṅgāni. Tesu pāṇasaññitā, vadhakacittañca

pubbabhāgiyānīpi honti. **Upakkamo** pana vadhakacetanāsamuttāpito sahaḥātova. Pañcasambhāravatī pana pāṇātipātacetanāti sā pañcasambhāravanimuttā daṭṭhabbā. Esa nayo adinnādānādīsūpi.

Etthāha – khaṇe khaṇe nirujjhanasabhāvesu saṅkhāresu ko hanti, ko vā haññati, yadi cittacetasikasantāno, evaṃ so anupatāpanachedanabhedanādivasena na vikopanasamattho, nāpi vikopānīyo, atha rūpasantāno, evampi so acetanatāya kaṭṭhakalingarūpamoti na tattha chedanādinā pāṇātipāto labbhati yathā matasarīre. Payogopi pāṇātipātassa paharaṇappakārādiatītesu vā saṅkhāresu bhavye, anāgatesu vā paccuppannesu vā. Tattha na tāva atītānāgatesu sambhavati tesam abhāvato. Paccuppannesu ca saṅkhārānaṃ khaṇikattā saraseneva nirujjhanasabhāvatāya vināsābhīmukhesu nippayojano eva payogo siyā. Vināsassa ca kāraṇarahitattā na paharaṇappakārādipayogahetukam maraṇam, nirīhakatāya ca saṅkhārānaṃ kassa so payogo, khaṇikattā vadhādhīppāyasamakālabhijjanakassa kiriyāpariyosānakālānavatṭhānato kassa vā pāṇātipātakammabaddhoti?

Vuccate – vadhakacetanāsahito saṅkhārānaṃ puñjo sattasaṅkhāto hanti, tena pavattitavadhappayoganimitṭāpagatusmāvīññānjīvitindriyo matavohārappavattinibandhano yathāvuttavadhappayogākaraṇe uppajjanāraho rūpārūpadhammasamūho haññati, kevalo vā cittacetasikasantāno, vadhappayogāvisayabhāvepi tassa pañcavokārabhave rūpasantānādhīnavuttitāya rūpasantāne parena payojitajīvitindriyupacchedakapayogavasena tannibattivibandhakavisadisarūpuppattiyā vihate vicchedo hotīti na pāṇātipātassa asambhavo, nāpi ahetuko pāṇātipāto, na ca payogo nippayojano paccuppannesu saṅkhāresu katapayogavasena tadanantaram uppajjanārahassa saṅkhārakālāpassa tathānuppattito, khaṇikānaṃ saṅkhārānaṃ khaṇikamaraṇassa idha maraṇabhāvena anadhippetattā santatimaraṇassa ca yathāvuttanayena sahetukabhāvato na ahetukam maraṇam, na ca katturahito pāṇātipātappayogo nirīhakesupi saṅkhāresu sannihitatāmattena upakārikesu attano attano anurūpaphaluppādananiyatesu kāraṇesu kattuvohārasiddhito yathā “padīpo pakāseti, nisākaro candimā”ti, na ca kevalassa vadhādhīppāyasahabhuno cittacetasikakālāpassa pāṇātipāto icchito santānavasena avatṭhitasseva paṭijānanato, santānavasena pavattamānānaṃ padīpādīnaṃ attakiriyāsiddhi dissatīti attheva pāṇātipātena kammabaddhoti. Ayaṅca vicāro adinnādānādīsūpi yathāsambhavaṃ vibhāvetabbo.

Sāhatthikoti sayam mārentassa kāyena vā kāyapaṭibaddhena vā paharaṇam. **Āṇattikoti** aññaṃ āṇāpentassa “evaṃ vijjhītvā vā paharītvā vā mārehi”ti āṇāpanam. **Nissaggiyoti** dūre ṭhitam māretukāmassa kāyena vā kāyapaṭibaddhena vā usuyantapāsānādīnaṃ nissajjanam. **Thāvaroti** asaṅcārīmena upakaraṇena māretukāmassa opātāpassenaupanikkhipanam, bhesajjasamvidhānaṃ. **Vijjāmayoti** māraṇattham mantaparijappanam āthabbaṅkādīnaṃ viya. Athabbaṅkā hi āthabbaṅgam payojenti nagare vā ruddhe saṅgāme vā paccupaṭṭhite paṭisenāya paccatthikesu paccāmittesu ītiṃ uppādentī upaddavam uppādentī rogam uppādentī pajjarakam uppādentī sūcīkam uppādentī visūcīkam karontī pakkhandiyam karontī. Vijjādharā ca vijjam parivattetvā nagare vā ruddhe...pe... pakkhandiyam karontī. **Iddhimayoti** kammavipākajiddhimayo dāṭhākoṭanādīni viya. Piturañño kira sīhaḷanarindassa dāṭhākoṭanena cūlasumanakuṭumbiyassa maraṇam hoti. “**Imasmiṃ panatthe**”tiādīnā ganthagāravam pariharitvā tassa anūnabhāvampi karontī “**atthikehi**”tiādīnā. Idha avuttopi hi esa attho atidisanena vutto viya anūno paripuṇṇoti.

Dussīlassa bhāvo **dussīyam**, yathāvuttā cetanā. “Pahāyā”ti ettha tvā-saddo pubbakāleti āha “**pahīnakālato paṭṭhāyā**”ti, hetuatthataṃ vā sandhāya evaṃ vuttam. Etena hi pahānahetukā idhādhīppetā samucchedanikā viratīti dasseti. Kammakkhayaññaṇena hi pāṇātipātadussīyassa pahānattā bhagavā accantameva tato paṭiviratoti vuccati samucchedavasena pahānaviratīnamadhippetattā. Kiñcāpi “pahāya paṭivirato”ti padehi vuttānaṃ pahānaviramaṇānaṃ purimacchimakālātā natthi, maggadhammānaṃ pana sammādiṭṭhādīnaṃ, paccayabhūtānaṃ sammāvācādīnaṃca paccayuppannabhūtānaṃ paccayapaccayuppannabhāve apekkhite sahaḥātānampi paccayapaccayuppannabhāvena gahaṇam purimacchimabhāvena viya hoti. Paccayo hi purimataram

paccayasattiyā t̥hito, tato param paccayuppannam paccayasattim paṭicca pavattati, tasmā gahaṇappavattiākāravasena sahaḥajātipaccayabhūtesu sammādiṭṭhiādīsu pahāyakadhammesu pahānakiriyāya purimakālavohāro, tappaccayuppannāsu ca viratīsu viramaṇakiriyāya aparakālavohāro sambhavati. Tasmā “sammādiṭṭhiādīhi pāṇātipātam pahāya sammāvācādīhi pāṇātipātā paṭivirato”ti pāliyaṃ attho daṭṭhabbo.

Ayaṃ panettha aṭṭhakathāmuttako nayo – pahānam samucchavedavasena viratipaṭippassaddhivasena yojetabbā, tasmā maggena pāṇātipātam pahāya phalena pāṇātipātā paṭiviratoti attho. Apica pāṇo atipāṭiyati etenāti pāṇātipāto, pāṇaghātahetubhūto dhammasamūho. Ko paneso? Ahirikānottappadosamohaviḥsādayo kilesā. Te hi bhagavā ariyamaggena pahāya samugghāṭetvā pāṇātipātadussīlyato accantameva paṭivirato kilesesu pahīnesu tannimittakammassa anuppajjanato, tasmā maggena pāṇātipātam yathāvuttakilesaṃ pahāya teneva pāṇātipātā dussīlyacetanā paṭiviratoti attho. Esa nayo “adinnādānaṃ pahāyā”tiādīsipi.

Orato viratoti pariyāyavacanametam, pati-visaddānaṃ vā paccekam yojetabbato tathā vuttam. **Oratoti** hi avarato abhimukham rato, tena ujukam viramaṇavasena sātisayataṃ dasseti. Paṭiratassa cetam atthavacanam. **Viratoti** visesena rato, tena saha vāsanāya viramaṇabhāvaṃ, ubhayena pana samucchavedaviratibhāvaṃ vibhāveti. **Eva**-saddo pana tassā viratiyā kālādivasena ariyantataṃ dassetum vutto. So ubhayattha yojetabbo. Yathā hi aññe samādinnaviratikāpi anavaṭṭhitacittatāya lābhajīvitādihetu samādānaṃ bhinnanti, na evaṃ bhagavā, sabbaso pahīnapāṇātipātattā panesa accantavirato evāti. **“Natthi tassā”**tiādīnā **eva**-saddena dassitam yathāvuttamattham nivattetabbatthavasena samattheti. Tatha **vītikamissāmīti** uppajjanakā dhammāti saha pāṭhasesena sambandho. Te pana anavajjadhammehi vokiṇṇā antarantarā uppajjanakā dubbalā sāvajjā dhammā, yasmā ca “kāyavacīpayogaṃ upalabhitvā imassa kilesā uppannā”ti viññunā sakkā nātum, tasmā te imināva pariyāyena **“cakkhusotaviññeyyā”**ti vuttā, na pana cakkhusotaviññāṇārammaṇattā. Ato sasambhārakathāya cakkhusotehi, tannissitaviññāṇehi vā kāyikavācasikapayogamupalabhitvā manoviññāṇena viññeyyāti attho daṭṭhabbo. **Kāyikāti** kāyena katā pāṇātipātādinipphādakā balavanto akusalā. “Kālakā” tīpi tīkāyaṃ uddhatapāṭho, kaṇhapakkhikā balavanto akusalāti attho. **“Imināva”**tiādīnā nayadānaṃ karoti, tañca kho “adinnādānaṃ pahāya adinnādāna paṭivirato”tiādīpadesu.

Pāpe sametīti **samaṇo**, gotamasamaññā, tena gottenasambandho gotamoti attham sandhāya **“samaṇoti bhagavā”**tiādī vuttam. Gottavasena laddhavohāro sambandho. Brahmaḍattena bhāsītavaṇṇānusandhiyā imissā desanāya pavattanato, tena ca bhikkhusaṅghavaṇṇassāpi bhāsītattā bhikkhusaṅghavaṇṇopi vuttanayena desitabbo, so na desito. Kiṃ so pāṇātipātā paṭiviratabhāvo bhikkhusaṅghassa na vijjatīti anuyogamapanento **“na kevalaṅcā”**tiādīmāha. Evaṃ sati kasmā na desitoti punānuyogaṃ pariharati **“desanā panā”**tiādīnā. **Evanti** evameva.

Etthāyamadhippāyo – “atthi bhikkhave, aññe ca dhammā”tiādīnā anaññasādhāraṇe buddhaguṇe ārabha upari desanaṃ vaḍḍhetukāmo bhagavā ādito paṭṭhāya “tathāgatassa vaṇṇam vadamāno vadeyyā”tiādīnā buddhaguṇavaseneva desanaṃ ārabhi, na bhikkhusaṅghaguṇavasenevāpi. Esā hi bhagavato desanāya pakati, yadidaṃ ekaraseneva desanaṃ dassetum labbhamānassāpi kassaci aggahaṇam. Tathā hi rūpakaṇḍe dukādīsu, tanniddesesu ca hadayavatthu na gahitam. Itaravatthūhi asamānagatikattā desanābhedo hotīti. Yathā hi cakkhuviññāṇādīni ekantato cakkhādinissayāni, na evaṃ manoviññāṇam ekantena hadayavatthunissayaṃ āruppe tadabhāvato, nissayanissitavasena ca vatthudukādidesanā pavattā “atthi rūpaṃ cakkhuviññāṇassa vatthu, atthi rūpaṃ na cakkhuviññāṇassa vatthū”tiādīnā. Yampi manoviññāṇam ekantato hadayavatthunissayaṃ, tassa vasena “atthi rūpaṃ manoviññāṇassa vatthū”tiādīnā dukādīsu vuccamānesupi na tadanurūpā ārammaṇadukādayo sambhavanti. Na hi “atthi rūpaṃ manoviññāṇassa ārammaṇam, atthi rūpaṃ na manoviññāṇassa ārammaṇa”nti sakkā vattum tadanārammaṇarūpassābhāvatoti vatthārammaṇadukā bhinnagatikā siyum, tasmā na ekarasā desanā bhavyeyyāti na vuttam, tathā nikkhepakaṇḍe cittuppādavibhāgena visum avuccamānattā avitakkaavicārapadavissajjane “vicāro cā”ti vattum na sakkāti

āvitakkavicāramattapadavissajane labbhamānopi vitakko na uddhato. Aññathā hi “vitakko cā”ti vattabbaṃ siyā, evamevidhāpi bhikkhusaṅghaguṇo na desitoti. Kāmaṃ saddato evaṃ na desito, atthato pana brahmadattena bhāsītavaṇṇassa anusandhidassanavasena imissā desanāya āraddhattā dīpetuṃ vaṭṭatīti āha “**atthaṃ panā**”tiādi.

Tatthāyaṃ dīpanā – “pāṇātipātāṃ pahāya pāṇātipātā paṭivirato samaṇassa gotamassa sāvakaṃsaṅgho nihitadaṇḍo nihitasattho”ti vitthāretabbaṃ. Nanu dhammassāpi vaṇṇo brahmadattena bhāsītoti? Saccamaṃ bhāsito, so pana sammāsambuddhapabhavattā, ariyasaṅghādhārattā ca dhammassa dhammānubhāvasiddhattā ca tesamaṃ, tadubhayavaṇṇadīpaneneva dīpitoti visuṃ na uddhato. Saddhammānubhāvene va hi bhagavā, bhikkhusaṅgho ca pāṇātipātādippahānasamattho hoti. Athhāpattivāsena paraviheṭhanassa parivajjitabhāvadīpanatthamaṃ daṇḍasatthānaṃ nikkhepavacanti āha “**parūpaghātathāyā**”tiādi. **Avattanato**ti apavattanato, asaṅcaraṇato vā. Nikkhitto daṇḍo yenāti **nikkhittadaṇḍo**. Tathā **nikkhittasattho**. Majjhimassa purisassa catuhattappamaṇo cettha **daṇḍo**. Tadavaseso muggarakhaggādayo **satthamaṃ**, tena vuttamaṃ “**ettha cā**”tiādi. **Viheṭhanabhāvatoti** vihiṃ sanabhāvato, etena sasati hiṃsati anenāti **satthanti** atthamaṃ dasseti. “Parūpaghātathāyā”tiādinā āpannamatthamaṃ vivarituṃ “**yamaṃ panā**”tiādi vuttamaṃ. **Kataro** jiṇṇo, tassa, tenavā ālambito daṇḍo **kattaradaṇḍo**. Dantasodhanaṃ kātuṃ yoggaṃ kaṭṭhamaṃ **dantakaṭṭhamaṃ**, na pana dantasodhanakaṭṭhamaṃ. “Dantakaṭṭhavāsimaṃ vā”tipi pāṭho, dantakaṭṭhacchedanakavāsinti attho. Khuddakamaṃ nakhacchedanādikkaniṃpphādakamaṃ satthamaṃ **pippalikamaṃ**. Idamaṃ pana bhikkhusaṅghādhīnavacanamaṃ. “**Bhikkhusaṅghavasena pi dīpetuṃ vaṭṭatīti**”ti vuttatā tassāpi ekadesena dīpanatthamaṃ vuttamaṃ.

Lajjā-saddo hiriattthoti āha “**pāpajigucchana lakkaṇāyā**”ti. Dhammagarutāya hi buddhānaṃ, dhammassa ca attādhīnattā attādhīpatibhūtā lajjāva vuttā, na lokādhīpatibhūtaṃ ottappaṃ. Apica “lajjī”ti ettha vuttalajjāya ottappampi vuttameva, tasmā **lajjāti** hiriottappānamadhivacanamaṃ daṭṭhabbaṃ. Na hi pāpajigucchanaṃ pāputtāsanarahitaṃ, pāpabhayaṃ vā alajjanaṃ nāma atthīti. “Dayamaṃ mettacittataṃ āpanno”ti kasmā vuttamaṃ, nanu dayā-saddo “dayāpanno”tiādīsu karuṇāyapi vattatīti? Saccametaṃ, ayamā pana dayāsaddo anurakkhaṇatthamaṃ antonītaṃ katvā pavattamāno mettāya, karuṇāya ca pavattatīti idha mettāya pavattamāno vutto karuṇāya, vakkhamānattā. Midati sinehatīti **mettā**, sā etassa atthīti **mettamaṃ**, mettamaṃ cittaṃ etassāti **mettacitto**, mettāya sampayuttaṃ cittaṃ etassāti vā, tassa bhāvo **mettacittatā** mettā eva mūlabhūtena tannimittena puggalasmaṃ buddhiyā, saddassa ca pavattanato.

“**Pāṇabhūte**ti pāṇajāte”ti vuttamaṃ. Evaṃ sati pāṇo bhūto yesanti pāṇabhūtāti nibbacaṃ kattaṃ. Atha vā jīvitindriyasamaṅgītāya pāṇasaṅkhāte taṃtaṃkammānurūpaṃ pavattanato bhūtanāmake satteti attho. **Anukampakoti** karuṇāyanaṃ. Yasmā pana mettā karuṇāya viśesapaccayo hoti, tasmā purimapatthabhūtā mettā eva paccayabhāvena “**tāya eva dayāpannatāyā**”ti vuttā. Iminā hi padena karuṇāya gahitāya yehi dhammehi pāṇātipātā paṭivirati sampajjati, tehi lajjāmettākaruṇāhi samaṅgibhāvo yathākkamaṃ padattayena dassito. Paradukkhāpanayanakāmatāpi hi hitānukampanamevāti avassaṃ ayamattho sampañcchitabboti. Imāya pāṭiyā, samvaṇṇanāya ca tassā viratīyā sattavasena aparīyantamaṃ dasseti.

Viharatīti ettha **vi**-saddo vicchindanatthe, **hara**-saddo nayanatthe, nayanañca nāmetamaṃ idha pavattanaṃ, yāpanamaṃ, pālanamaṃ vāti āha “**iriyati yapeti yāpeti pāletī**”ti. **Yapeti yāpetīti** cettha pariyaṃvacanaṃ. Tasmā yathāvuttappakāro hutvā ekasmiṃ iriyāpathe uppannaṃ dukkhaṃ aññena iriyāpathena vicchinditvā harati pavatteti, attabhāvaṃ vā yāpeti pāletīti attho veditabbo. **Iti vā hīti** ettha **hi**-saddo vacanasiliṭṭhatāmatte kassacipi tena jotitattassa bhāvato. Tenāha “**evaṃ vā bhikkhave**”ti. Visuṃ kappanameva attho **vikappatthoti** so anekabhīnesuyeva atthesu labbhati, anekabheda ca atthā uparivakkhamānā evāti vuttamaṃ “**upari adinnā...pe... apekkhitvā**”ti. “**Eva**”ntiādi ganthagāravaparīharaṇamaṃ, nayadānaṃ vā.

Idāni sampiṇḍanatthamaṃ dassento “**ayamaṃ panetthā**”tiādimāha. Tattha **na hanatīti** na hiṃsati. **Na ghātetīti** na vadhati. **Tatthāti** pāṇātipāte. **Samanuññoti** santuṭṭho. **Aho vata reti** bhonto ekasanto

acchariyāti attho. **Ācārasīlamattakanti** sādhujanācāramattakaṃ, **matta**-saddo cettha visesanivattiattho, tena indriyasamvarādiguṇehipi lokiyaputhujjano tathāgatassa vaṇṇaṃ vattaṃ na sakkotīti dasseti. Tathā hi indriyasamvarapaccayaparibhogasīlāni idha na vibhattāni. **Eva**-saddo padapūraṇamattaṃ, matta-saddena vā yathāvuttatthassāvadhāraṇaṃ karoti, eva-saddena ācārasīlameva vattaṃ sakkotīti sannīṭṭhānaṃ. Evamīdisesu. “Iti vā hi bhikkhave puthujjano tathāgatassa vaṇṇaṃ vadamāno vadeyyā”ti vacanasāmatthiyeneva taduttari guṇaṃ vattaṃ na sakkhissati. “Taṃ vo upari vakkhāmi”ti ca atthassāpajjanato tathāpannamattaṃ dassetuṃ “**upari asādhāraṇabhāva**”ntiādi vuttaṃ. “**Na kevalañcā**”tiādinā puggalavivecanaena pana “puthujjano”ti idaṃ nidassanamattanti dassitaṃ. “**Ito para**”ntiādinā ganthagāraṇaṃ pariharati. Pubbe vuttaṃ padaṃ **pubbapadaṃ**, na pubbapadaṃ tathā, na pubbam vā **apubbam**, tameva padaṃ tathā.

Saddantarayogena dhātūnamatthavisesavācakattā “**ādāna**”nti etassa gahaṇanti attho daṭṭhabbo, tenāha “**haraṇa**”ntiādi. **Parassāti** attasantakato parabhūtaṃ santakassa, yo vā attato añño, so puggalo paro nāma, tassa idaṃ **parantipi** yujjati, “**parasamharaṇa**”ntipi pāṭho, **sam**-saddo cettha dhanattho, parasantakaharaṇanti vuttaṃ hoti. **Theno** vuccati coro, tassa bhāvo **theyyaṃ**, corakammaṃ. **Corikāti** corassa kiriyā. Tadatthaṃ vivarati “**tatthā**”tiādinā. **Tatthāti** “ādinnādāna”nti pade. Parapariggahitameva ettha **adinnaṃ**, na pana dantapoṇasikkhāpade viya appaṭiggahitakaṃ attasantakanti adhippāyo. “**Yattha paro**”tiādi ubhayattha sambandho āvuttiyādinayena. Tasmā “taṃ parapariggahitaṃ nāma, tasmim parapariggahite”ti ca yojetabbaṃ. Yathākāmaṃ karotīti **yathākāmakārī**, tassa bhāvo **yathākāmakaritā**, taṃ. Tathārucikaraṇaṃ āpajjantoti attho. Sasantakattā **adaṇḍāraho** dhanadaṇḍarājadaṇḍavasena. **Anupavajjo ca** codanāsāraṇādivasena. Taṃ parapariggahitaṃ ādiyati etenāti **tadādāyako**, sveva upakkamo, taṃ samuṭṭhāpetīti **tadādāyakaupakkamasamuṭṭhāpikā**. Theyyā eva cetanā **theyyacetanā**. Khuddakataṃ appagghatādivasena **hīne**. Mahantatāmahagghatādivasena **paṇīte**. Kasmā? Vatthuhīnatāyāti gamyamānattā na vuttaṃ, hīne, hīnaguṇānaṃ santake ca cetanā dubbalā, paṇīte, paṇītaguṇānaṃ santake ca balavatīti heṭṭhā vuttanayena tehi kāraṇehi appasāvajjamahāsāvajjantā veditabbā. Ācariyā pana hīnapaṇītato khuddakamahante visum gahetvā “idhāpi khuddake parasantake appasāvajjaṃ, mahante mahāsāvajjaṃ. Kasmā? Payogamahantatāya. Vatthuguṇānaṃ pana samabhāve sati kilesānamupakkamānañca mudutāya appasāvajjaṃ, tibbatāya mahāsāvajjanti ayampi nayo yojetabbo”ti vadanti.

Sāhatthikādayoti ettha parasantakassa sahatthā gahaṇaṃ **sāhatthiko**. Aññe āṇāpetvā gahaṇaṃ **āṇattiko**. Antosuṅkaghāte ṭhitena bahisuṅkaghātaṃ pātetvā gahaṇaṃ **nissaggiyo**. “Asukaṃ bhaṇḍaṃ yadā sakkosi, tadā avaharā”ti atthasādhakāvahāranipphādakena, āṇāpanena vā, yadā kadāci parasantakavināsakena sappitelakumbhīādīsu dukūlasātakacammakhaṇḍādīpakkhipanādinā vā gahaṇaṃ **thāvaro**. Mantaparijappanena gahaṇaṃ **vijjāmayo**. Vinā mantena, kāyavacīpayogehi tādisaiddiyogena parasantakassa ākaḍḍhanaṃ **iddhimayo**. Kāyavacīpayogesu hi santesuyeva iddhimayo avaharaṇapayogo hoti, no asantesu. Tathā hi vuttaṃ “anāpatti bhikkhave, iddhimassa iddhivisaye”ti (pārā. 159), te ca kho payogā yathānurūpaṃ pavattāti sambandho. Tesam pana payogānaṃ sabbesaṃ sabbattha avahāresu asambhavato “**yathānurūpa**”nti vuttaṃ.

Sandhicchedādīni katvā adissamānena vā, kūṭamānakūṭakahāpaṇādīhi vañcanaena vā, avaharaṇaṃ **theyyāvahāro**. Pasayha balasā abhibhuyya santajjetvā, bhayaṃ dassetvā vā avaharaṇaṃ **pasayhāvahāro**. Parabhaṇḍaṃ paṭicchādetvā avaharaṇaṃ **paṭicchannāvahāro**. Bhaṇḍokāsaparikappavasena parikappetvā avaharaṇaṃ **parikappāvahāro**. Kusam sankāmetvā avaharaṇaṃ **kusāvahāro**. **Iti**-saddena cettha ādiatthena, nidassananayena vā avasesā cattāro pañcakāpi gahitāti veditabbaṃ. Pañcannañhi pañcakānaṃ samodhānabhūtā pañcavīsati avahārā sabbepi adinnādānameva, aviññattiyā vā ariyāya viññattiyā vā dinnamevāti attho. “**Dinnādāyī**”ti idaṃ payogato parisuddhabhāvadassanaṃ. “**Dinnapāṭikaṅkhī**”ti idaṃ pana āsayatoti āha “**cittena**”tiādi.

Athenenāti ettha -saddo na-saddassa kāriyo, a-saddo vā eko nipāto na-saddatthoti dassetuṃ “**na thenenā**”ti vuttaṃ. Pāliyaṃ dissamānavākyaṃ vatthikavibhattiyantapaṭirūpakatākaraṇena saddhim

samāsadassanametaṃ. Pakaraṇādhigate pana atthe viveciyamāne idha athenatoyeva sucibhūtā adhigamīyati adinnādānādhikārattāti āha “**athenattāyeva sucibhūtenā**”ti tena hetālankāravacanametanti dasseti. Āhito ahaṃmāno etthāti **attā**, attabhāvo. Bhagavato pana so ruḷhiyā yathā taṃ nicchandarāgesu sattavohāro. Adatī vā saṃsāradukkhanti **attā**, tenāha “**attabhāvenā**”ti. Padattayepi itthambhūtalakkaṇe karaṇavacananti nāpetuṃ “**athenam...pe... katvā**”ti vuttaṃ. Athenena attanā athenattā hutvā sucibhūtena attanā sucibhūtattā hutvā viharatītipi attho.

Sesanti “pahāya paṭivirato”ti evamādikaṃ. Tañhi pubbe vuttanayaṃ. Kiñcāpi nayidha sikkhāpadavohārena virati vuttā, ito aññesu pana suttapadesesu, vinayābhidhammesu ca pavattavohārena viratiyo, cetanā ca adhisīlasikkhānamadhiṭṭhānabhāvato, tesamaññatarakoṭṭhāsabhāvato ca “sikkhāpada”ntveva vattabbāti āha “**paṭhamasikkhāpade**”ti. Kāmañcetta “lajjī dayāpanno”ti na vuttaṃ, adhikāravasena, pana atthato ca vuttamevāti vedittabbāṃ. Yathā hi lajjādayo paṇātipātappahānassa visesapaccayo, evaṃ adinnādānappahānassāpīti. Esa nayo ito paresupī. Atha vā **sucibhūtenā**ti hirottappādisamannāgamanaṃ, ahirikādīnañca pahānaṃ vuttamevāti “lajjī dayāpanno”ti na vuttaṃ.

Brahma-saddo idha seṭṭhavācako, abrahmānaṃ nihīnānaṃ, abrahmaṃ vā nihīnaṃ cariyaṃ vutti **abrahmacariyaṃ**, methunadhammo. **Brahmaṃ seṭṭhaṃ ācāranti** methunaviratiṃ. Na ācaratīti **anācārī**, [ārācārī (dī. ni. 1.8)] tadācāravirahitoti attho, tenāha “**abrahmacariyato dūrācārī**”ti. Dūro methunasānkhāto ācāro, so virahena yassatthīti **dūrācārī**, methunadhammato vā dūro hutvā tabbiratiṃ ācaratīti **dūrācārī**tipi vaṭṭati. Mithunānaṃ rāgapariyuṭṭhānena sadisānaṃ ubhinnaṃ ayaṃ **methunoti** atthaṃ dasseti “**rāgapariyuṭṭhānavasenā**”tiādīnā. Asataṃ dhammo ācāroti **asaddhammo**, tasmā. Abhedavohārena gāmasaddeneva gāmaṃvāsino gahitāti vuttaṃ “**gāmaṃvāsīna**”nti, gāme vasataṃ dhammotipi yujjati. “**Dūrācārī**”ti cettha vacanato, pāḷiyaṃ vā “methunā” tveva avatvā “gāmadhammā”tipi vuttattā

“Idha brāhmaṇa, ekacco samaṇo vā brāhmaṇo vā sammā brahmacārī paṭijānamāno na heva kho mātuḡāmena saddhiṃ dvayaṃdvayasamāpattiṃ samāpajjati, apica kho mātuḡāmassa ucchādanaparimaddananhāpanasambāhanaṃ sādīyati, so taṃ assādeti, taṃ nikāmeti, tena ca vittim āpajjati, idampi kho brāhmaṇa brahmacariyassa khaṇḍampi chiddampi sabalampi kammāsampi, ayaṃ vuccati brāhmaṇa aparissuddhaṃ brahmacariyaṃ carati saṃyutto methunena saṃyogena, na parimuccati jātiyā jarāya maraṇena sokehi paridevehi dukkhehi domanassehi upāyāsehi, na parimuccati dukkhasmāti vadāmi.

Puna caparaṃ...pe... napi mātuḡāmassa ucchādanaparimandananhāpanasambāhanaṃ sādīyati, apica kho mātuḡāmena saddhiṃ sañjagghati saṃkīlati saṃkelāyati...pe... napi mātuḡāmena saddhiṃ sañjagghati saṃkīlati saṃkelāyati, apica kho mātuḡāmassa cakkhunā cakkhuṃ upanijjhāyati pekkhati...pe... napi mātuḡāmassa cakkhunā cakkhuṃ upanijjhāyati pekkhati, apica kho mātuḡāmassa saddaṃ suṇāti tirokuṭṭaṃ vā tiropākāraṃ vā hasantiyā vā bhaṇantiyā vā gāyantiyā vā rodantiyā vā...pe... napi mātuḡāmassa saddaṃ suṇāti tirokuṭṭaṃ vā tiropākāraṃ vā hasantiyā vā bhaṇantiyā vā gāyantiyā vā rodantiyā vā, apica kho yānissa tāni pubbe mātuḡāmena saddhiṃ hasitalapitakīlītāni, tāni anussarati...pe... napi yānissa tāni pubbe mātuḡāmena saddhiṃ hasitalapitakīlītāni, tāni anussarati, apica kho passati gahapatiṃ vā gahapatiputtaṃ vā pañcahi kāmagaṇehi samappitaṃ samaṅgibhūtaṃ paricārayamānaṃ...pe... napi passati gahapatiṃ vā gahapatiputtaṃ vā pañcahi kāmagaṇehi samappitaṃ samaṅgibhūtaṃ paricārayamānaṃ, apica kho aññatarāṃ devanikāyaṃ paṇidhāya brahmacariyaṃ carati “imināhaṃ sīlena vā vatena vā tapena vā brahmacariyena vā devo vā bhavissāmi devaññataro vā”ti. So taṃ assādeti, taṃ nikāmeti, tena ca vittim āpajjati. Idampi kho brāhmaṇa brahmacariyassa khaṇḍampi chiddampi sabalampi kammāsampi. Ayaṃ vuccati brāhmaṇa, aparissuddhaṃ brahmacariyaṃ carati saṃyutto methunena saṃyogena, na parimuccati jātiyā jarāya maraṇena sokehi paridevehi dukkhehi domanassehi upāyāsehi, na parimuccati dukkhasmāti vadāmi”ti (a. ni. 7.50) –

Āṅguttarāgame sattakanipāte jāṇusoṇisutte āgatā sattavidhamethunasamāyogāpi paṭivirati dassitāti

datṭhabbā. Idhāpi asaddhammasevanādhippāyena kāyadvārappavattā maggenamaggapaṭipattisamuṭṭhāpikā cetanā abrahmacariyaṃ. Pañcasikkhāpadakkame micchācāre pana agamanīyaṭṭhānavīttikkamacetanā yathāvuttā kāmesu micchācāroti yojetabbam.

Tattha agamanīyaṭṭhānaṃ nāma purisānaṃ tāva māturalakkhitādayo dasa, dhanakkītādayo dasāti vīsati itthiyo. Itthīsu pana dasannaṃ dhanakkītādīnaṃ, sārakkhasaparidaṇḍānaṃ vasena dvādasannaṃ aññe purisā. Ye paneke vadanti “cattāro kāmesu micchācārā akālo, adeso, anaṅgo, adhammo cā”ti, te vipaṭipattimattaṃ pati parikappetvā vadanti. Na hi sāgamanīyaṭṭhāne pavattā vipaṭipatti micchācāro nāma sambhavati. Sā panesā duvidhāpi vipaṭipatti guṇavirahite appasāvajjā, guṇasampanne mahāsāvajjā. Guṇarahitepi ca abhibhavivā vipaṭipatti mahāsāvajjā, ubhinnaṃ samānacchandabhāve appasāvajjā, samānacchandabhāvepi kilesānaṃ, upakkamānaṃ mudutāya appasāvajjā, tibbatāya mahāsāvajjāti veditabbam.

Tassa pana abrahmacariyassa dve sambhārā sevetukāmatācittaṃ, maggenamaggapaṭipattīti. Micchācārassa pana cattāro sambhārā agamanīyavatthu, tasmim sevanacittaṃ, sevanāpayogo, maggenamaggapaṭipattiadhivāsanaṃti evaṃ aṭṭhakathāsu “cattāro sambhārā”ti (dha. sa. akusalakammāpathakathā; ma. ni. aṭṭha. 1.1.89; saṃ. ni. aṭṭha. 2.109-111) vuttattā abhibhavivā vīttikkamane maggenamaggapaṭipattiadhivāsane satipi purimuppannasevanābhisandhipayogābhāvato abhibhuyyāmanassa micchācāro na hotīti vadanti keci. Sevanacitte satī payogābhāvo na pamānaṃ itthiyā sevanāpayogassa yebhuyyena abhāvato, purisasseva yebhuyyena sevanāpayogo hotīti itthiyā puretaraṃ sevanacittaṃ upaṭṭhapetvā nisinnāya [nipannāya (dha. sa. anuṭī. kammakathāvaṇṇanā)] micchācāro na siyāti āpajjati. Tasmā purisassa vasena ukkaṃsato “cattāro sambhārā”ti vuttaṃ. Aññathā hi itthiyā purisakiccarāṇakāle purisassāpi sevanāpayogābhāvato micchācāro na siyāti vadanti eke.

Idaṃ panettha sannitṭhānaṃ – attano ruciyā pavattitassa sevanāpayogeneva sevanacittatāsiddhito agamanīyavatthu, sevanāpayogo, maggenamaggapaṭipattiadhivāsanaṃti tayo, balakkārena pavattitassa purimuppannasevanābhisandhipayogābhāvato agamanīyavatthu, tasmim sevanacittaṃ, maggenamaggapaṭipattiadhivāsanaṃti tayo, anavasesaggahaṇena pana vuttanāyena cattāroti, tampi keciyeva vadanti, vīmaṃsitvā gahetabbanti **abhidhammānuṭīkāyaṃ** (dha. sa. anuṭī. akusalakammāpathakathāvaṇṇanā) vuttaṃ. Eko payogo sāhatthikova.

9. Musāti tatiyānto, dutiyānto vā nipāto micchāpariyāyo, kiriyāpadhānoti āha “**visaṃvādanapurekkhārassā**”tiādi. Pure karaṇaṃ **purekkhāro**, visaṃvādanassa purekkhāro yassāti tathā, tassa kammāpathappattameva dassetuṃ “**atthabhañjanako**”ti vuttaṃ, parassa hitavināsakoti attho. Musāvādo pana sasantakassa adātukāmatāya, hasādhippāyena ca bhavati. Vacasā katā vāyāmapadhānā kiriyā **vacīpayogo**. Tathā kāyena katā **kāyapayogo**. **Visaṃvādanādhippāyo** pubbhāgakkhaṇe, taṅkhaṇe ca. Vuttañhi “pubbevassa hoti ‘musā bhaṇissa’nti, bhaṇantassa hoti ‘musā bhaṇāmī’nti” (pārā. 200; pāci. 4) etadeva hi dvayaṃ aṅgabhūtaṃ. Itaraṃ “bhaṇitassa hoti ‘musā mayā bhaṇita’nti” (pārā. 200; pāci. 4) vuttaṃ pana hotu vā, mā vā, akāraṇametam. **Assāti** visaṃvādakassa. “Cetanā”ti etena sambandho. Visaṃ vādeti etenāti **visaṃvādanam**, tadeva kāyavacīpayogo, tam samuṭṭhāpetīti tathā, iminā musāsāṅkhātena kāyavacīpayogena, musāsāṅkhātaṃ vā kāyavacīpayogaṃ vadati viññāpeti, samuṭṭhāpeti vā etenāti **musāvādoti** atthamāha. “Vādo”ti vutte visaṃvādanacittaṃ, tājjo vāyāmo, parassa tadatthavijānananti lakkhaṇattayaṃ vibhāvitameva hoti.

“Atatham vatthu”nti lakkhaṇaṃ pana avibhāvitameva musā-saddassa payogaṅkhātakiriyāvācakattā. Tasmā idha naye lakkhaṇassa abyāpitātāya, musā-saddassa ca visaṃvāditabattavācakatāsambhavato paripuṇṇaṃ katvā musāvādālakkaṇaṃ dassetuṃ “**aparonayo**”tiādi vuttaṃ. **Lakkhaṇatoti** sabhāvato. **Tathāti** tena tathākārena. Kāyavacīviññāntiyo samuṭṭhāpetīti **viññāntisamuṭṭhāpikā**. Imasmim pana naye musā vatthu vadīyati vuccati etenāti **musāvādoti** nibbācanaṃ datṭhabbā. “**So yamattha**”ntiādinā kammāpathappattassa vatthuvāsena appasāvajjamahāsāvajjabhāvamāha. Yassa atthaṃ bhaṇjati, tassa appaṇatāya appasāvajjo, mahāṇatāya mahāsāvajjoti adinnādāne viya guṇavāsenaṃpi yojetabbā. Kilesānaṃ

mudutibbatāvasenāpi appasāvajjamahāsāvajjatā labbhatiyeva.

“**Apicā**”tiādinā musāvādasāmaññassāpi appasāvajjamahāsāvajjabhāvaṃ dasseti. **Attano santakaṃ adātukāmatāyāti**, hi **hasādhippāyenāti** ca musāvādasāmaññato vuttaṃ. Ubhayatthāpi ca viṣaṃvādanapurekkhāreṇeva musāvādo, na pana vacanamattena. Tattha pana cetanā balavatī na hotīti appasāvajjatā vuttā. **Nadī maññeti** nadī viya. Appatāya ūnassa atthassa pūraṇavasena pavattā kathā **pūraṇakathā**, bahutarabhāvena vuttakathāti vuttaṃ hoti.

Tenākāreṇa jāto **tajjo**, tassa viṣaṃvādanassa anurūpoti attho. **Vāyāmoti** vāyāmasīsena payogamāha. Vīriyappadhānā hi kāyikavācasikakiriyā idha adhippetā, na vāyāmamattam. Viṣaṃvādanādhippāyena payoge katepi aparena tasmim atthe aviññāte viṣaṃvādanassa asijjhanato parassa tadatthavijānanampi ekasambhārabhāvena vuttaṃ. Keci pana “abhūtavacanam, viṣaṃvādanacittam, parassa tadatthavijānana”nti tayo sambhāre vadanti. Kāyikova sāhatthikoti koci maññeyyāti taṃ nivāraṇattham “**so kāyena vā**”tiādi vuttaṃ. Tāya ce kiriyāya paro tamattham jānātīti taṅkhaṇe vā dandhatāya vicāretvā pacchā vā jānanam sandhāya vuttaṃ. **Ayanti** viṣaṃvādako. **Kiriyasamuṭṭhāpikacetanākkhaṇeyevāti** kāyikavācasikakiriyasamuṭṭhāpikāya cetanāya pavattakkhaṇe eva. **Musāvādakammunā bajjhatīti** viṣaṃvādanacetanāsāṅkhātena musāvādakammunā sambandhīyati, allīyatīti vā attho. Sacepi dandhatāya vicāretvā pacchā cirenāpi paro tadattham jānāti, sannitṭhāpakacetanāya nibbattatā taṅkhaṇeyeva bajjhatīti vuttaṃ hoti.

“**Eko payogo sāhatthikovā**”ti idam porāṇatṭhakathāsu āgatanayena vuttanti idha saṅghatṭhakathāya saṅghakārassa attano matibhedam dassetuṃ “**yasmā panā**”tiādi vuttaṃ. Tattha “**yathā...pe... tathā**”ti etena sāhatthiko viya āṇattikādayopi gahetabbā, aggahaṇe kāraṇam natthi parassa viṣaṃvādanabhāvena tassadisattāti dasseti, “**idamassa...pe... āṇāpentopi**”ti āṇattikassa gahaṇe kāraṇam, “**paṇṇam...pe... nissajjantopi**”ti nissaggiyassa, “**ayamattho...pe... ṭhapentopi**”ti thāvarassa. Yasmā viṣaṃvādetīti sabbattha sambandho. **Paṇṇam likhitvāti** tālādīnam paṇṇam akkhareṇa likhitvā, **paṇṇanti** vā bhummatthe upayogavacanam. Tena vuttaṃ “tirokuṭṭādīsū”ti [kuḍḍādīsū (dī. ni. aṭṭha. 1.8)] paṇṇe akkharam lekhanīyā likhitvāti attho. **Vīmaṃsitvā gahetabbāti** attanomatīyā sabbadubbalatā anattukkamaṣanena vuttaṃ. Kiñhettha vicāretabbakāraṇam atthi sayameva vicāritatā.

Saccanti vacīsaccam, **saccena saccanti** purimena vacīsaccena pacchimaṃ vacīsaccam. Paccayavasena dhātupadantalopam sandhāya “**sandahatī**”ti vuttaṃ. Saddavidū pana –

“Vipubbo dhā karotyatthe, abhipubbo tu bhāsane;
Nyāsaṃpubbo yathāyogam, nyāsāropanasandhisū”ti. –

Dhā-saddameva ghaṭanatthe paṭhanti. Tasmā pariyāyavasena “**sandahatī**”ti vuttantipi daṭṭhabbam. Tadadhippāyam dasseti “**na antarantarā**”tiādinā. “**Yo hī**”tiādi tabbivaraṇam. **Antaritatāti** antarā paricchinattā. **Na tādisoti** na evaṃvādanasabhāvo. **Jīvitahetupi**, pageva aññahetūti **api**-saddo sambhāvanattho.

“Saccato thetato”tiādīsū (ma. ni. 1.19) viya **theta**-saddo thirapariyāyo, thirabhāvo ca saccavādītadhikārattā kathāvasena veditabboti āha “**thirakathoti attho**”ti. Thitassa bhāvoti hi **theto**, thirabhāvo, tena yuttatā puggalo idha **theto** nāma. **Haliddīti** suvaṇṇavaṇṇakandanipphattako gacchaviseso. **Thuso** nāma dhaññattaco, dhaññapalāso ca. **Kumbhaṇḍanti** mahāphalo sūpasampādako latāviseso. **Indakhīlo** nāma gambhīranemo esikāthambho. Yathā haliddirāgādayo anavaṭṭhitasabhāvatāya na ṭhitā, evaṃ na ṭhitā kathā etassāti **naṭhitakatho** [nathirakatho (dī. ni. aṭṭha. 1.8)] yathā pāsāṇalekhādayo avatṭhitasabhāvatāya ṭhitā, evaṃ ṭhitā kathā etassāti **ṭhitakathoti** [thirakatho (dī. ni. aṭṭha. 1.8)] haliddirāgādayo yathā kathāya upamāyo honti, evaṃ yojetabbam. Kathāya hi etā upamāyoti.

Pattisaṅkhātā saddhā ayati pavattati etthāti **paccayikoti** āha “**pattiyāyitabbako**”ti. Pattiyā ayitabbā

pavattetabbāti **pattiyāyitabbā** ya-kārāgadena, vācā. Sā etassāti **pattiyāyitabbako**, tenāha “**saddhāyitabbako**”ti. Tadevatthaṃ byatirekena, anvayena ca dassetuṃ “**ekacco hi**”tiādi vuttaṃ. **Vattabbataṃ āpajjati** viṣaṃvādanato. Itarapakke ca aṅgamaṃvādanatoti adhippāyo. “**Loka**”nti etena “**lokassā**”ti ettha kammaṃ chaṭṭhīti dasseti.

Satipi paccekamaṃ pāṭhakkame aññāsu **abhidhammaṭṭhakathā** dīsu (dha. sa. aṭṭha. akusalakammaṃpathakathā; ma. ni. 1.89) saṃvaṇṇanākkamena tiṇṇampi padānaṃ ekatthasaṃvaṇṇanaṃ kātuṃ “**yāya vācāyā**”tiādimāha, yāya vācāya karotīti sambandho. **Parassāti** yaṃ bhindituṃ taṃ vācaṃ bhāsati, tassa. **Ca-saddo aṭṭhānapayutto**, so dvandagabbhabhāvaṃ jotetuṃ kammadvaye payujjitabbo. **Suññabhāvanti** piyavirahitāya rittabhāvaṃ. **Sāti** yathāvuttā saddasabhāvā **vācā**, etena piyañca suññañca piyasuññaṃ, taṃ karoti etāyāti **pisuṇā** niruttinayenāti vacanattaṃ dasseti, pisatīti vā **pisuṇā**, samagge satte avayavabhūte vaggabhinne karotīti attho.

Pharusanti sinehābhāvena lūkhaṃ. **Sayampi pharusāti** domanassasamuṭṭhitattā sabhāvena sayampi kakkasā. Pharusasabhāvato **neva kaṇṇasukhā**. Atthavipannatāya **na hadayaṅgamā**. Ettha pana paṭhamanaye pharusam karotīti vacanathena vā phalūpacārena vā vācāya pharusasaddappavatti veditabbā. Dutīyanaye mammacchedavasena pavattiyā ekantaniṭṭhuratāya ruḥhisaddavasena sabhāvena, kāraṇūpacārena vā vācāya pharusasaddappavatti daṭṭhabbā.

Yenāti palāpasankhātena niratthakavacanena. **Samphanti** “**sa**”nti vuttaṃ sukhaṃ, hitaṅga phalati paharati vināsetīti atthena “**sampha**”nti laddhanāmaṃ attano, paresaṅga anupakāraṃ yaṃ kiñci atthaṃ, tenāha “**niratthaka**”nti, iminā samphaṃ palapati etenāti **samphappalāpoti** vacanattaṃ dasseti.

“**Tesa**”ntiādinā cetanāya phalavohārena pisuṇādisaddappavatti vuttā. “**Sā evā**”tiādinā pana cetanāya pavattiparikappanāya hetuṃ vibhāveti. Tattha “**pahāyā**”tiādivacanasannidhānato tassāyeva ca pahātabbatā yuttito adhippetāti attho.

Tatthāti tāsu pisuṇavācādīsu. **Samkiliṭṭhacittassāti** lobhena, dosena vā vibādhitacittassa, upatāpitacittassa vā, dūsitacittassāti vuttaṃ hoti, “**cetanā**”ti etena sambandho. Yena saha paresam bhedaṅga vadati, tassa attano piyakamyatāyāti attho. **Cetanā pisuṇavācā** nāma pisuṇam vadanti etāyāti katvā. Samāvisaye hi mukhyavasena attho gahetabbo, byāvisaye upacāravasenāti daṭṭhabbamaṃ. Yassa yato bhedaṃ karoti, tesu abhinnesu appasāvajjaṃ, bhinnesu mahāsāvajjaṃ. Tathā kilesānaṃ mudutibbatāvisesesupi yojetabbamaṃ.

Yassa pesuññaṃ upasaṃharati, so bhijjatu vā, mā vā, tassa tadatthaviññāpanameva pamāṇanti āha “**tassa tadatthavijānana**”nti. Bhedapurekkhātāpiyakamyatānamekekapakkhipanena cattāro. Kammaṃpathappatti pana bhinne eva. **Imesanti** aniyamatāya parammukhāpavattānampi attano buddhiyaṃ parivattamāne sandhāya vuttanti dassetuṃ “**yesa**”ntiādimāha. **Itoti** idha padese, vuttānaṃ yesam santike sutanti yojetabbamaṃ.

“**Dvinna**”nti nidassanavacanaṃ bahūnampi sandhānato. “**Mittāna**”ntiādi “**sandhāna**”nti ettha kammaṃ, tena pāḷiyaṃ “**bhinnāna**”nti etassa kammabhāvaṃ dasseti. Sandhānakaraṅga nāma tesamanurūpakaraṅgamevāti vuttaṃ “**anukattā**”ti. **Anuppadātāti** anubalappadātā, anuvattanavasena vā padātā. Kassa pana anubalappadānaṃ, anuvattanañcāti? “**Sahitāna**”nti vuttattā sandhānassāti viññāyātīti āha “**sandhānānuppadātā**”ti. Yasmā pana anubalavasena, anuvattanavasena ca sandhānassa padānaṃ ādānaṃ, rakkhaṅgaṃ vā dalhīkaraṅgaṃ hoti, tasmā vuttaṃ “**dalhīkammaṃ kattā**”ti. Āramanti etthāti **ārāmo**. Ramitabbaṭṭhānaṃ samaggoti hi tadadhiṭṭhānānaṃ vasena tabbisesanātā vuttā. “**Samagge**”tipi paṭhanti, tadayuttaṃ “**yatthā**”tiādivacanaṃ viruddhattā. Yasmā pana ākārena vināpi ayamattho labbhati, tasmā “**ayamevettha attho**”ti vuttaṃ **samaggesūti** samaggabhūtesu janakāyesu, tenāha “**te pahāyā**”tiādi. Tappakatiyatthopi kattuatthovāti dasseti “**nandatī**”ti iminā. Tappakatiyatthena hi “**disvāpi sutvāpi**”ti vacanaṃ supapannaṃ hoti. Samagge karoti etāyāti **samaggakaraṇī**. Sāyeva vācā,

taṃ bhāsītāti atthamāha “**yā vācā**”tiādīnā. Tāya vācāya samaggakaraṇaṃ nāma. “Sukhā saṅghassa sāmaggī, samaggānaṃ tapo sukho”tiādīnā (dha. pa. 194) samaggānisamsadassanamevāti vuttaṃ “**sāmaggiṇaparidīpikamevā**”ti. **Itaranti** tabbiparītaṃ bhedanikaṃ vācaṃ.

Mammānīti duṭṭhārūni, tassadisatāya pana idha akkosavattūni “mammānī”ti vuccanti. Yathā hi duṭṭhārūsu yena kenaci vatthunā ghaṭṭitesu cittaṃ adhimattaṃ dukkhappattaṃ hoti, tathā tesu dasasujātiādīsū akkosavattūsū pharusavācāya phusitamattesūti. Tathā hi vuttaṃ “mammāni viya mammāni, yesu pharusavācāya chupitamattesu duṭṭhārūsu viya ghaṭṭitesu cittaṃ adhimattaṃ dukkhappattaṃ hoti, kāni pana tāni? Jātiādīni akkosavattūnī”ti (dī. ni. 1.9) “yassa sarīrappadesassa satthādīpaṭiḥanena bhusaṃ rujjanaṃ, so mammaṃ nāma. Idha pana yassa cittaṃ pharusavācāvasena domanassasaṅkhātaṃ bhusaṃ rujjanaṃ, taṃ mammaṃ viyāti mamma”nti apare. Tāni mammāni chijjanti bhijjanti yenāti **mammachedako**, sveva kāyavacīpayogo, tāni samuṭṭhāpetīti tathā. **Ekantapharusacetanā pharusā vācā** pharusā vadanti etāyāti katvā. “Pharusacetanā” icceva avatvā “**ekantapharusacetanā**”ti vacanaṃ duṭṭhacittatāya eva pharusacetanā adhippetā, na pana savanapharusatāmattenāti nāpanatthaṃ. **Tassāti** ekantapharusacetanāya eva. **Avibhāvattanti** pharusavācābhāvassa pākāṭakaraṇatthaṃ. **Tassāti** vā ekantapharusacetanāya eva, pharusavācābhāvassāti attho. **Tathevāti** mātuvuttākāreṇeva, **uṭṭhāsi** anubandhituntī attho. **Saccakiriyaṃ** yaṃ “caṇḍā taṃ mahimsī anubandhatū”ti vacanaṃ mukhena kathesi, taṃ mātucitte natthi, tasmā “taṃ mā hotu, yaṃ pana uppapattampi mayhaṃ upari na patatū”ti kāraṇaṃ cittena cintesi, tadeva mātucitte atthi, tasmā “tameva hotū”ti saccakaraṇaṃ, kattabbasaccaṃ vā. **Tatthevāti** uṭṭhānaṭṭhāneyeva. **Baddhā viyāti** yottādīnā paribandhi viya. **Evaṃ mammachedakoti** ettha savanapharusatāmattena mammachedakataṃ veditabbā.

Payogoti vacīpayogo. **Cittasaṅghatāyāti** ekantapharusacetanāya abhāvamāha. Tatoyeva hi pharusavācā na hoti kammaṭṭhappattā, kammabhāvaṃ pana na sakkā vāretuntī daṭṭhabbaṃ. “**Mātāpitaro hi**”tiādīnāpi tadevatthaṃ samattheti. Evaṃ byatirekavasena cetanāpharusatāya pharusavācābhāvaṃ sādhetvā idāni tameva anvayavasena sādhetuṃ “**yathā**”tiādī vuttaṃ. **Apharusā vācā na hoti** pharusā vācā hotiyevāti attho **sāti** pharusavācā. **Yanti** puggalaṃ.

Etthāpi kammaṭṭhabhāvaṃ appattā appasāvajjā, itarā mahāsāvajjā. Tathā kilesānaṃ mudutibbatābhedeṇi yojetabbā. Keci pana “yaṃ uddissa pharusavācā payujjati, tassa sammukhāyeva sīsaṃ etī”ti vadanti, eke pana “parammukhāpi pharusavācā hotiyevā”ti. Tatthāyamadhippāyo yutto siyā, sammukhā payoge agāravādīnaṃ balavabhāvato siyā cetanā balavatī, parassa ca tadatthavijānaṃ, na tathā parammukhā. Yathā pana akkosite mate ālahane katā khamanā upavādantarāyaṃ nivatteti, evaṃ parammukhā payuttāpi pharusavācā hotiyevāti sakkā nātuntī, tasmā ubhayatthāpi pharusavācā sambhavatīti daṭṭhabbaṃ. Tathā hi parassa tadatthavijānanamaññatra tayova tassā sambhārā **aṭṭhakathāsu** vuttāti. **Kupitacittanti** akkosanādhippāyeneva vuttaṃ, na pana maraṇādhippāyena. Maraṇādhippāyena hi sati cittaṃ atthasiddhiyā, tadabhāve ca yathārahaṃ paṇātipātabyāpādāva honti.

Elam vuccati doso ilati cittaṃ, puggalo vā kampaṭi etenāti katvā. **Etthāti** –

“Nelaṅgo setapaccādo, ekāro vattatī ratho;

Anīghaṃ passa āyantaṃ, chinnaṃ abandhana”nti. (saṃ. ni. 4.347; udā. 65; peṭako. 25); –

Imissā udānagāthāya. Sīlañhettha niddosatāya “nela”nti vuttaṃ. Tenevāha citto gahapati āyasmatā kāmabhūtherena puṭṭho saṃyuttāgamavare saṅgāyanavagge “nelaṅga”nti kho bhante sīlanametā adhivacana”nti (saṃ. ni. 4.347) vācā nāma saddasabhāvā taṃtadatthanibandhanāti sādurasadisattā madhurameva byañjanaṃ, attho ca tabbhāvatoti atthameva sandhāya **byañjanamadhuratāya, atthamadhuratāyā**”ti ca vuttaṃ. Visanaparipātopi hi loke dissati “agyāhito”tiādīsū. Apica avayavāpekkhane sati “madhuraṃ byañjanaṃ yassā”tiādīnā vattabbo. **Sukhāti** sukhakaraṇī, sukhahetūti vuttaṃ hoti. **Kaṇṇasūlanti** kaṇṇasaṅkuṃ. Kaṇṇasaddena cettha sotaviññāṇapaṭibaddhatadanuvattakā

viññānavīthiyo gahitā. Vohārakathā hesā suttantadesanā, tassā vaṇṇanā ca, tathā ceva vuttaṃ “**sakalasarīre kopam, pema**”nti ca. Na hi hadayavatthunissito kopo, pemo ca sakalasarīre vattati. Esa nayo īdisesu. **Sukhena cittaṃ pavisati** yathāvuttakāraṇadvayenāti attho, aluttasamāso cesa yathā “amataṅgato”ti. **Pureti** guṇaparīpure, tenāha “**guṇaparipuṇṇatāyā**”ti. Pure saṃvaḍḍhā **porī**, tādīsā nārī viyāti vācāpi **porīti** atthamāha “**pure**”tiādīnā. **Sukumārāti** sutaruṇā. Upameyyapakke pana aphaṇṇasatāya mudukabhāvo eva sukumārātā. **Purassāti** ettha **pura**-saddo tannivāsīvācako sahaṇṇasāvasena “gāmo āgato”tiādīsu viya, tenevāha “**nagaravāsīna**”nti. **Esāti** taṃsambandhīniddesā vācā. **Evarūpī kathāti** atthattayena pakāsītā kathā. **Kantāti** kāmītā tuṭṭhā yathā “pakkanto”ti, māna-saddassa vā antabyappadeso, kāmīyamānāti attho. Yathā “anāpatti asamanubhāsantassā”ti (pārā. 416, 430, 441) **manam** appeti vaḍḍhetīti **manāpā**, tena vuttaṃ “**cittavuḍḍhikarā**”ti. Tathākārīnīti attho. Ato **bahuno janassāti** idha sambandhe sāmivacanam, na tu purimasmim viya kattari.

Kāmaṃ tehi vattumicchito attho sambhavati, so pana aphaḷattā bhāsītathapariyāyena atthoyeva nāma na hotīti āha “**anattaviññāpikā**”ti. Apica payo janatthābhāvato **anattā**, vācā, taṃ viññāpikātipi vaṭṭati. **Akusalacetanā samphappalāpo** samphaṃ palapanti etāyāti katvā. **Āsevanam** bhāvanam bahulīkaraṇam. Yaṃ janam gāhāpayitum pavattito, tena aggahite appasāvajjo, gahite mahāsāvajjo. Kilesānam mudutibbatāvasenāpi appasāvajjamahāsāvajjātā yojetabbā. **Bhāratana**makānam dvebhātukarājūnam **yuddhakathā**, dasagiriyaṅkhenā **sītāya** nāma deviyā **āharaṇakathā**, rāmarāññā paccāharaṇakathā, yathā taṃ adhunā bāhirakehi paricayitā sakkatabhāsāya gaṇṭhitā rāmapurāṇabhāratapurāṇādīkathāti, evamādīkā niratthakakathā samphappalāpoti vuttaṃ “**bhārata... pe... purekkhāratā**”ti.

“**Kālavādī**”tiādī samphappalāpā paṭiviratassa paṭipattisandassanam yathā “pāṇātipātā paṭivirato”tiādī (dī. ni. 1.8, 194) pāṇātipātappahānassa paṭipattidassanam. “Pāṇātipātā pahāya viharatī”ti hi vutte katham pāṇātipātappahānam hotīti apekkhāsambhavato “pāṇātipātā paṭivirato hotī”ti vuttaṃ. Sā pana virati kathanti āha “nīhitadaṇḍo nīhita sattho”ti. Tañca daṇḍasatthanidhānam kathanti vuttaṃ “lajjī”tiādī. Evaṃ uttaruttaram purimassa purimassa upāyasandassanam. Tathā adinnādānādīsūpi yathāsambhavam yojetabbam. Tena vuttaṃ “kālavādītiādī samphappalāpā paṭiviratassa paṭipattisandassana”nti. Atthasamhitāpi hi vācā ayuttakālapayogena atthāvahā na siyāti anattaviññāpanabhāvam anulometi, tasmā samphappalāpam pajahantena akālavādītā parivajjetabbāti dassetuṃ “**kālavādī**”ti vuttaṃ. Kāle vadantenāpi ubhayattha asāadhanato abhūtam parivajjetabbanti āha “**bhūtavādī**”ti. Bhūtañca vadantena yaṃ idhalokaparalokahitasampādanam, tadeva vattabbanti vuttaṃ “**atthavādī**”ti. Attham vadantenāpi na lokiyadhammanissitameva vattabbam, atha kho lokuttaradhammanissitampīti āha “**dhammavādī**”ti. Yathā ca attho lokuttaradhammanissito hoti, tathā dassanattham “**vinayavādī**”ti vuttaṃ.

Pātimokkhasamvaro, satīññākhantivīriyasamvaroti hi pañcannam samvaravinayānam tadaṅgappahānam, vikkhambhanasamucchedapaṭippassaddhinissaraṇappahānanti pañcannam pahānavinayānañca vasena vuccamāno attho nibbānādhigamahetubhāvato lokuttaradhammasannissito hoti. Evaṃ guṇavisesayutto ca attho vuccamāno desanākosalle sati sobhati, kiccakaro ca hoti, nāññathāti dassetuṃ “**nidhānavatim vācam bhāsītā**”ti vuttaṃ. Idāni tameva desanākosallam vibhāvetum “**kālenā**”tiādīmāha. Ajjhāsayaṭṭhuppattīnam, pucchāya ca vasena otiṇṇe desanāvisaye ekaṃsādibyākaraṇavibhāgam sallakkhetvā ṭhapanāhetudāharaṇasamsandanāni taṃtaṃkālānurūpam vibhāventiyā parimitaparicchinnarūpāya gambhīrudānapahūtathavitthārasaṅgāhikāya desanāya pare yathājjhāsayaṃ paramatthasiddhiyaṃ paṭiṭṭhāpentō “desanākusalo”ti vuccatīti evametthāpi atthayojanā veditabbā.

Vattabbayuttakālanti vattabbavacanassa anurūpakālam, tattha vā payujjitabbakālam. Sabhāvavaseneva bhūtātīti āha “**sabhāvamevā**”ti. Attham vadatīti **atthavādī**. Atthavadanañca tannissitavācākathanamevāti adhippāyena vuttaṃ “**diṭṭhadhammikasamparāyikatthasannissitameva katvā**”ti. **Dhammavādī**”tiādīsūpi eseva nayo.

Nidheti sannidhānaṃ karoti etthāti **nidhānaṃ. Ṭhapanokāso.** “Ṭhānavatī”ti vutte tasmim ṭhāne ṭhāpetuṃ yuttātipi attho sambhavatīti āha “**hadaye**”tiādi. Nidhānavatīpi vācā kālayuttāva atthāvahā, tasmā “kālenā”ti idam “nidhānavatim” vācam bhāsita”ti etassāpekkhavacananti dasseti “**evarūpi**”ntiādinā. Icchitatthanibbattanattham apadisitabbo, apadisiyati vā icchitattho anenāti **apadeso**, upamā, hetudāharaṇādikāraṇam vā, tena saha vattatīti **sāpadesā**, vācā, tenāha “**saupamaṃ sakāraṇanti attho**”ti. **Paricchedam dassetvā**ti yāvataṃ pariyoṣānaṃ sambhavati, tāvatā mariyādam dassetvā, tena vuttam “**yathā...pe... bhāsati**”ti. Sikhamappattā hi kathā atthāvahā nāma na hoti. **Atthasamhitanti** ettha **attha**-saddo bhāsitatthapariyāyoti vuttam “**anekehipi**”tiādi. Bhāsitattho ca nāma saddānusārena adhigato sabbopi pakatyatthapaccayatthabhāvattādiko, tatoyeva bhagavato vacanaṃ ekagāthāpadampi saṅkhepavitthārādiekattādinandiyāvattādinayehi anekehipi niddhāraṇakkhamatāya pariyaḍātumasakkuṇeyyam atthamāvahatīti. Evaṃ atthasāmaññato samvaṇṇetvā icchitatthavisesatopi samvaṇṇetuṃ “**yam vā**”tiādimāha. Atthavādinā vattumicchitatthoyeva hi idha gahito. Nanu sabbesampi vacanaṃ attanā icchitatthasahitamyeva, kimettha vattabam atthīti antolīnacodanaṃ parisodheti “**na añña**”ntiādinā. Aññaṃattham paṭhamaṃ nikkhipitvā ananusandhivasena pacchā aññaṃattham na bhāsati. Yathānikkhittānusandhivaseneva pariyoṣāpetvā kathetīti adhippāyo.

10. Evaṃ paṭipāṭiyā sattamūlasikkhāpadāni vibhajitvā satipi abhijjhādiṭṭhānassa samvarasīlasaṅgahe upariṅgasaṅgahato, lokiyaputhujjanāvisayato ca uttaridesanāya saṅgahituṃ tam pariharitvā pacurajanapākaṭam ācārasīlameva vibhajanto bhagavā “**bījagāmaḥbhūtagāmasamārambhā**”tiādimāhāti pāliyam sambandho vattabbo. Tattha vijāyanti viruhanti etehīti **bījāni**. Paccayantarasaṃvāyāye sadisaphaluppattiyā visesakāraṇabhāvato viruhasamatthānaṃ sārāphalādīnametaṃ adhivacanaṃ. Bhavanti, ahuvanti cāti **bhūtā**, jāyanti vaḍḍhanti jātā, vaḍḍhitā cāti attho. Vaḍḍhamānakānaṃ vaḍḍhitvā, ṭhitānaṃca rukkhagacchādīnaṃ yathākkamamadhivacanaṃ. Viruḥamulā hi nīlabhāvaṃ āpajantā taruṇarukkhagacchā jāyanti vaḍḍhantīti vuccanti. Vaḍḍhitvā ṭhitā mahantā rukkhagacchā jātā vaḍḍhitāti. **Gāmoti** samūho, so ca suddhaṭṭhakadhammāsi, bījānaṃ, bhūtānaṃca tathāladhasamaññānaṃ aṭṭhadhammānaṃ gāmo, teyeva vā gāmoti tathā. Avayavavinimuttassa hi samudāyassa abhāvato duvidhenāpi atthena teyeva tiṇarukkhalaṭādayo gayhanti.

Apica bhūmiyam paṭiṭṭhahitvā haritabhāvamāpannā rukkhagacchādayo devatā pariggayhanti, tasmā bhūtānaṃ nivāsanatthānatāya gāmoti bhūtagāmotipi vadanti, te sarūpato dassetuṃ “**mūlabīja**”ntiādimāha. Mūlameva bījam **mūlabījam**. Sesesupi ayam nayo. **Phalubījanti** pabbabījam. Paccayantarasaṃvāyāye sadisaphaluppattiyā visesakāraṇabhāvato viruhasamatthe sārāphale niruḥo bīja-saddo tadatthasiddhiyā mūlādīsūpi kesuci pavattatīti mūlādito nivattanattham ekena bīja-saddena visesetvā “**bījabīja**”nti vuttam yathā “**rūpamrūpam, dukkhadukkha**”nti ca. **Nīlatiṇarukkhādīkassāti** allatiṇassa ceva allarukkhādīkassa ca. **Ādi**-saddena osadhigacchalaṭādayo veditabbā. **Samārambho** idha vikopanaṃ, taṅca chedanādiyevāti vuttam “**chedanabhedanapacanādībhāvenā**”ti. Nanu ca rukkhādayo cīttarahitāya na jīvā, cīttarahitā ca paripphandanābhāvato, chinne viruhanato, visadisajātīkabhāvato, catuyoniapariyāpannato ca veditabbā. Vuḍḍhi pana pavālasīlāvaṇādinampi vijjatīti na tesam jīvatābhāve kāraṇam. Visayaggahaṅgaṅgaṅga nesaṃ parikkappanāmattham supanaṃ viya cīṅcādīnaṃ, tathā kaṭukambilāsādīnā dohaḷādayo. Tattha kasmā bījagāmaḥbhūtagāmasamārambhā paṭivirati icchitāti? Samaṇasārūpato, tannissitasattānukampanato ca. Tenevāha ālavakānaṃ rukkhacchedanādivatthūsu “**jīvasaññino hi moghapurisā manussā rukkhasmi**”ntiādi (pārā. 89).

Ekam bhattam **ekabhattam**, tamassa atthi ekasim divase ekavārameva bhuñjanatoti **ekabhattiko**. Tayidaṃ ekabhattam kadā bhuñjitabbanti sandhāya vuttam “**pātarāsabhatta**”ntiādi, dvīsū bhatesu pātarāsabhattam sandhāyāhāti adhippāyo. Pāto asitabbanti **pātarāsam**. Sāyam asitabbanti **sāyamāsam**, tadeva bhattam tathā. Eka-saddo cettha majjhanhikakālaparicchedabhāvena payutto, na tadantogadhavārabhāvenāti dasseti “**tasmā**”tiādinā.

Rattiyā bhojanaṃ uttarapadalopato rattisaddena vuttam, taddhitavasena vā tathāyevādiṭṭhāyāsambhavato, tenāha “**rattiyā**”tiādi. Aruṇuggamanato paṭṭhāya yāva majjhanhikā ayam buddhādīnaṃ ariyānaṃ āciṅṇasamāciṅṇo bhojanassa kālo nāma, tadañño vikālo. Tattha

dutiya padena rattibhojanassa paṭikkhittatā aparanhova idha vikāloti pārisesanayena tatiya padassa atthaṃ dīpetuṃ **“atikkante majjhanhike”** tiādi vuttaṃ. Bhāvasādhano cettha bhojana-saddo ajjhoharaṇatthavācakoti dīpeti **“yāva sūriyatthaṅgamanā bhojana”** nti iminā. Kassa pana tadajjhoharaṇanti? Yāmakālikādīnamanuññatattā, vikālabhojanasaddassa ca yāvakālikajjhoharaṇeyeva niruḥhattā **“yāvakālikassā”** ti viññāyati. Ayaṃ panettha aṭṭhakathāvaseso ācariyānaṃ nayo – bhuñjitabbaṭṭhena **bhojanaṃ**, yāgubhattādi sabbaṃ yāvakālikavatthu. Yathā ca **“rattūparato”** ti ettha rattibhojanaṃ rattisaddena vuccati, evamettha bhojanajjhoharaṇaṃ bhojanasaddena. Vikāle bhojanaṃ **vikālabhojanaṃ**, tato **vikālabhojanā**. Vikāle yāvakālikavatthussa ajjhoharaṇāti atthoti. Īdisā guṇavibhūti na buddhakāleyevāti āha **“anomānaditīre”** tiādi. Ayaṃ pana pāliyaṃ anusandhikkamo – ekasmiṃ divase ekavārameva bhuñjanato **“ekabhattiko”** ti vutte rattibhojanopi siyāti tannivāraṇatthaṃ **“rattūparato”** ti vuttaṃ. Evaṃ sati sāyanabhojīpi ekabhattiko siyāti tadāsānkānivattanatthaṃ **“virato vikālabhojanā”** ti vuttanti.

Sānkhepato **“sabbapāpassa akaraṇa”** ntiādi (dī. ni. 2.90; dha. pa. 183; netti. 30, 50, 116, 124) nayappavattaṃ bhagavato sāsanaṃ sachandarāgappavattito naccādīnaṃ dassanaṃ nānulometīti āha **“sāsanaṃ ananulomattā”** ti. Visucati sāsanaṃ vijjhati ananulomikabhāvenāti **visūkaṃ**, paṭiviruddhanti vuttaṃ hoti. Tatra upamaṃ dasseti **“paṭāṇībhūta”** nti iminā, paṭāṇīsānkhatāṃ kīlaṃ viya bhūtanti attho. **“Visūka”** nti etassa **paṭāṇībhūtanti** atthamāhātipi vadanti. Attanā payojiyamānaṃ, parehi payojāpiyamānaṃ naccaṃ naccabhāvasāmaññato pāliyaṃ ekeneva naccasaddena sāmāññaniddesana yena gahitaṃ, ekasesana yena vā. Tathā gītavādītasaddehi gāyanagāyāpanavādanavādāpanānīti āha **“naccanaccāpanādivasena”** ti. Suddhahetutājotanavasena hi dvādhīpāyikā ete saddā. Naccaṃ gītaṃ vāditaṃ visūkadassanaṃ **naccagītavādīvisūkadassanaṃ**, samāhārasena ettha ekattaṃ. **Aṭṭhakathāyaṃ** pana yathāpāṭhaṃ vākyāvattikantavacanena saha samuccayasamāsadassanaṃ **“naccā cā”** tiādi vuttaṃ. Evaṃ sabbattha īdisesu. (Dassanavisaye mayūranaccādīpaṭikkhipanena naccāpanavisayepi paṭikkhipanaṃ daṭṭhabbaṃ) **“naccādīni hī”** tiādinā yathāvuttatthasamatthanaṃ. Dassana cettha savanampi saṅgahitaṃ virūpekasesana yena, yathāsakaṃ vā visayassa ālocanasabhāvatāya pañcannaṃ viññāṇaṃ savanakiriyāyapi dassana sānkhepasambhavato **“dassanā”** icceva vuttaṃ. Tenevāha **“pañcahi viññāṇehi na kiñci dhammaṃ paṭijānāti aññatra atinipātamatā”** ti.

“Visūkabhūtā dassanā cā” ti etena avisūkabhūtassa pana gītassa savanaṃ kadāci vaṭṭatīti dasseti. Tathā hi vuttaṃ paramatthajotikāya **khuddakapāṭhaṭṭhakathāya** **“dhammūpasamhitampi cettha gītaṃ na vaṭṭati, gītūpasamhito pana dhammo vaṭṭatī”** ti (khu. pā. aṭṭha. pacchimapañcasikkhāpadavaṇṇanā) katthaci pana na-kāravipariyāyena pāṭho dissati. Ubhayatthāpi ca gīto ce dhammānulomattapaṭisaṃyuttopi na vaṭṭati, dhammo ce gītasaddapaṭisaṃyuttopi vaṭṭatīti adhippāyo veditabbo. **“Na bhikkhave, gītassarena dhammo gāyitabbo, yo gāyeyya, āpatti dukkaṭassā”** ti (cūlava. 149) hi desanāya eva paṭikkhepo, na savanāya. Imassa ca sikkhāpadassa visuṃ paññāpanato viññāyati **“gītassarena desitopi dhammo na gīto”** ti. Yaṅca **sakkapañhasuttavaṇṇanāyaṃ** sevītābbāsevitābbasaddaṃ niddharantena **“yaṃ pana atthanissitaṃ dhammanissitaṃ kumbhadāsīgītampi suṇantassa pasādo vā uppajjati, nibbidā vā saṅghāti, evarūpo saddo sevītābbo”** ti (dī. ni. aṭṭha. 2.365) vuttaṃ, taṃ asamādānasikkhāpadassa sevītābbatāmatpariyāyena vuttaṃ. Samādānasikkhāpadassa hi evarūpaṃ suṇantassa sikkhāpadasaṃvaram bhijjati gītasaddabhāvatoti veditābbaṃ. Tathā hi **vinayaṭṭhakathāsu** vuttaṃ **“gītanti naṭṭādīnaṃ vā gītaṃ hotu, ariyānaṃ parinibbānakāle ratanattayaṅguṇūpasamhitaṃ sādhuḥkīḷanagītaṃ vā, asaṃyatabhikkhūnaṃ dhammabhāṇakagītaṃ vā, antamaso dantaḡītampi, yaṃ “gāyissāmā” ti pubbhāge okūjitaṃ karonti, sabbametaṃ gītaṃ nāmā”** ti (pāci. aṭṭha. 835; vi. saṅga. aṭṭha. 34.25).

Kiñcāpi **mālā**-saddo loke baddhapupphavācako, sāsane pana ruḥhiyā abaddhapupphesupi vaṭṭati, tasmā yaṃ kiñci pupphaṃ baddhamabaddhaṃ vā, taṃ sabbaṃ **“mālā”** tveva daṭṭhabbanti āha **“yaṃ kiñci puppha”** nti. **“Yaṃ kiñci gandha”** nti cettha vāsacūṇadhūpādikaṃ vilepanato aññaṃ **yaṃ kiñci gandhajātaṃ**. Vuttatthaṃ viya hi vuccamānatthamantarenāpi saddo atthavisesavācako. **Chavirāgakaraṇanti** vilepanena chaviyā rañjanatthaṃ pisitvā paṭiyattaṃ yaṃ kiñci gandhacūṇaṃ.

Piḷandhanaṃ **dhāraṇaṃ**. Ūnatthānapūraṇaṃ **maṇḍanaṃ**. Gandhavasena, chavirāgavasena ca sādiyaṇaṃ **vibhūsaṇaṃ**. Tadevatthaṃ puggalādhiṭṭhānena dīpeti “**tattha piḷandhanto**”tiadinā. Tathā ceva **majjhimaṭṭhakathāyampi** (ma. ni. aṭṭha. 3.147) vuttaṃ, paramatthajotikāyaṃ pana **khuddakapāṭṭhakathāyaṃ** “mālādīsu dhāraṇādīni yathāsaṅkhyāyaṃ yojetabbāni”ti (khu. pā. aṭṭha. pacchimapañcasikkhāpadavaṇṇanā) ettakameva vuttaṃ. Tatthāpi yojentena yathāvuttanayeneva yojetabbāni. Kiṃ panetaṃ kāraṇanti āha “**yāyā**”tiādi. Yāya dussīlyacetanāya karoti, sā idha **kāraṇaṃ**. “Tato paṭivirato”ti hi ubhayattha sambandhitabbaṃ, eteneva “mālā...pe... vibhūsanānaṃ ṭhānaṃ, mālā...pe... vibhūsanāneva vā ṭhāna”nti samāsampi dasseti. Tadākārappavatto cetanādidhammoyeva hi dhāraṇādikiriyā. Tattha ca cetanāsampayuttadhammānaṃ kāraṇaṃ sahaṇāṭṭadopakārakato, padhānato ca. “Cetayitvā kammaṃ karoti kāyena vācāya manasā”ti (a. ni. 6.63) hi vuttaṃ. Dhāraṇādibhūtā eva ca cetanā ṭhānanti. Ṭhāna-saddo paccemaṃ yojetabbo dvandapadato suyyamānattā.

Uccāti uccasaddena akāraṇtena samānatthaṃ akāraṇtaṃ ekaṃ saddantaraṃ accuggatavācakaṇṭi āha “**pamāṇātikanta**”nti. Seti etthāti **sayaṇaṃ**, mañcādi. Samaṇasārupperahitattā, gahaṭṭhehi ca seṭṭhasammatattā akappiyapaccattharaṇaṃ “mahāsayaṇa”nti idhādhippetanti dassetuṃ “**akappiyattharaṇa**”nti vuttaṃ. Nisīdanaṃ panettha sayaneneva saṅgahitanti daṭṭhabbaṃ. Yasmā pana ādhāre paṭikkhitte tadādhāraṇakiriyāpi paṭikkhittāva hoti, tasmā “uccāsayaṇamahāsayaṇā” icceva vuttaṃ. Atthato pana tadupabhogabhūtanisajjānipajjanehi virati dassitāti veditabbaṃ. Atha vā “uccāsayaṇamahāsayaṇā”ti esa niddeso ekasesanayena yathā “nāmarūpapaccayā salāyatana”nti (ma. ni. 3.126; saṃ. ni. 2.1; udā. 1) etasmimpi vikappe āsanapubbakattā sayanakiriyāya sayanaggahaṇeneva āsanampi gahitanti veditabbaṃ. Kiriyāvācakaāsanasayanāsaddalopato uttarapadalopaniddesotipi **vinayaṭṭikāyaṃ** (vi. vi. ṭi. 2.106) vuttaṃ.

Jātameva rūpamassa na vipakāraṇti **jātarūpaṃ**, satthuvaṇṇaṃ. Rañjīyati setavaṇṇatāya, rañjanti vā ettha sattāti **rajataṃ** yathā “nesaṃ padakkanta”nti. “Cattāro vīhayo guñjā, dve guñjā māsako bhava”ti vuttalakkhaṇena vīsatiṃmāsako nīlakahāpaṇo vā dudradāmakādiko vā taṃtaṃdesavohārānurūpaṃ kato **kahāpaṇo**. Lohādīhi kato **lohamāsakādiko**. **Ye vohāraṃ gacchantīti** pariyādānavacanaṃ. **Vohāraṇti** ca kayavikkayavasena sabbohāraṃ. Aññehi gāhāpane, upanikkhittasādiyane ca paṭiggahaṇattho labbhātīti āha “**na uggaṇhāpeti na upanikkhittaṃ sādiyatī**”ti. Atha vā tividhaṃ paṭiggahaṇaṃ kāyena vācāya manasā. Tattha kāyena paṭiggahaṇaṃ uggaṇaṃ. Vācāya paṭiggahaṇaṃ uggaṇhānaṃ. Manasā paṭiggahaṇaṃ sādiyaṇaṃ. Tividhampetaṃ paṭiggahaṇaṃ sāmāññaniddesena, ekasesanayena vā gahetvā paṭiggahaṇāti vuttanti āha “**neva naṃ uggaṇhātī**”tiādi. Esa nayo **āmakadhaññapaṭiggahaṇāti**ādīsupi.

Nīvārādiupadhaññassa sāliyādimūladhaññantogadhattā “**sattavidhassāpī**”ti vuttaṃ. Saṭṭhidinaparipāko sukadhaññaviseso **sāli** nāma salīyate silāghateti katvā. **Dabbagaṇapakāse** pana –

“Atha dhaññaṃ tidhā sāli-saṭṭhikavīhibhedato;
Sālayo hemantā tatra, saṭṭhikā gimhajā api;
Vīhaya tvāsahākhayātā, vassakālasamubbha vā”ti. –

Vuttaṃ. Vahati, brūheti vā sattānaṃ jīvīvanti **vīhi**, sassaṃ. Yuvītabbo missitabboti **yavo**. So hi atilūkhatāya aññena missetvā paribhuñjīyati. Gudhati parivedhati palibuddhatīti **godhūmo**, yaṃ “milakkhabhojana”ntipi vadanti. Sobhanattā kamañiyabhāvaṃ gacchatīti **kaṅgu**, atisukhumadhaññaviseso. Varīyati atilūkhatāya nīvārīyati, khuddāpaṭivīnayanato vā bhajīyatīti **varako**. Korāṃ rudhiraṃ dūsātīti **kudrūsako**, vaṇṇasaṅkamaṇena yo “govaḍḍhano”tipi vuccati. Tāni sattapi sappabhedā nidhāne posane sādhattena “dhaññāni”ti vuccanti. “**Na kevalaṅcā**”tiadinā sampaṭicchanaṃ, parāmasanañca idha paṭiggahaṇasaddena vuttanti dasseti. Evamīdisesu. “Anujānāmi bhikkhave, vasāni bhesajjāni acchavaṣaṃ macchavaṣaṃ susukāvaṣaṃ sūkaravaṣaṃ gadrabhavaṣa”nti (mahāva. 262) vuttattā idaṃ pañcavidhampi bhesajjaṃ odissa anuññātaṃ nāma. Tassa pana “kāle paṭiggahita”nti vuttattā paṭiggahaṇaṃ vaṭṭatīti āha “**aññātra odissa anuññātā**”ti. Maṃsa-saddena macchānampi maṃsaṃ gahitaṃ evāti dassetuṃ “**āmakamaṃsamacchāna**”nti vuttaṃ,

tikoṭṭiparisuddham macchamaṃsaṃ anuññātaṃ aditṭham, asutaṃ, aparisaṅkitaṃ vā payogassa dassanato virūpekasasanaṃ dassito anenāti veditabbaṃ.

Kāmaṃ lokiyā –

“Aṭṭhavassā bhava gorī, dasavassā tu kaññakā;
Sampatte dvādasavasse, kumārītibhidhīyate”ti. –

Vadanti. Idha pana purisantaragatāgatavasena itthikumārikābhedoti āha “**itthīti purisantaragatā**”tiādi. **Dāsīdāsavasenevāti** dāsīdāsavohāravaseneva. **Evam vutteti** tādīsena kappiyavacanena vutte. Vinayaṭṭhakathāsu āgatavinicchayaṃ sandhāya “**vinayavasenā**”ti vuttaṃ. So **kuṭṭikārasikkhāpadavaṇṇanā**dīsu (pārā. aṭṭha. 364) gahetabbo.

Bījaṃ khipanti ettha, khittaṃ vā bījaṃ tāyatīti **khettaṃ**, kedāroti āha “**yasmiṃ pubbaṇṇaṃ ruhati**”ti. Aparāṇṇassa pubbe pavattamannaṃ **pubbaṇṇaṃ na-kārassa** ṇa-kāraṃ katvā, sāliādi. Vasanti patiṭṭhahanti aparāṇṇāni etthāti **vatthūti** atthaṃ dasseti “**vatthu nāmā**”tiādinā. Pubbaṇṇassa aparaṃ pavattamannaṃ **aparaṇṇaṃ** vuttanayena. Evam aṭṭhakathānāyānurūpaṃ atthaṃ dassetvā idāni “**khettaṃ nāma** yattha pubbaṇṇaṃ vā aparāṇṇaṃ vā jāyati”ti (pārā. 104) vuttavinayapālīnāyānurūpampi atthaṃ dassento “**yattha vā**”tiādimāha. **Tadatthāyāti** khettatthāya. **Akatabhūmibhāgoti** aparisaṅkhato taduddesiko bhūmibhāgo. “**Khettavatthu sīsenā**”tiādinā nidassanamattametanti dasseti. **Ādi-saddena** pokkharāṅkūpādayo saṅgahitā.

Dūtassa idaṃ, dūtena vā kātumarahatīti **dūteyyaṃ**. **Paṇṇanti** lekhasāsanam. **Sāsananti** mukhasāsanam. **Gharā gharanti** aññasmā gharā aññaṃ gharaṃ. **Khuddakagamananti** dūteyyagamanato appataraḡamanam, anaddhānagamanam rassagamananti attho. Tadubhayesaṃ anuyuñjanaṃ anuyogoti āha “**tadubhayakaraṇa**”nti. **Tasmāti** tadubhayakaraṇasseva anuyogabhāvato.

Kayanaṃ **kayo**, paramparā gahetvā attano dhanassa dānaṃ. Kī-saddaṅhi dabbavinimaye paṭhanti vikkayanaṃ **vikkayo**, paṭhamameva attano dhanassa paresaṃ dānanti vadanti. **Sāratthadīpaniyā**dīsu pana “**kaya**”nti parabhaṇḡassa gahaṇaṃ. **Vikkayanti** attano bhaṇḡassa dāna”nti (sārattha. ṭī. 2.594) vuttaṃ. Tadeva “**kayitaṅca** hoti parabhaṇḡam attano hatthagataṃ karontena, vikkītaṅca attano bhaṇḡam parahatthagataṃ karontenā”ti (pārā. aṭṭha. 515) vinayaṭṭhakathāvacanena sameti. **Vañcanaṃ** māyākaraṇaṃ, paṭibhānakaraṇavasena upāyakusalatāya parasantakaggahaṇanti vuttaṃ hoti. Tulā nāma yāya tulīyati pamīyati, tāya kūṭaṃ “**tulākūṭa**”nti vuccati. Taṃ pana karonto tulāya rūpaṅgagahaṇākārapaṭicchannasāṅghānavasena karotīti catubbidhatā vuttā. Attanā gahettabbaṃ bhaṇḡam pacchābhāge, paresaṃ dātābbaṃ pubbabhāge katvā minentīti āha “**gaṇhanto pacchābhāge**”tiādi. **Akkamati** nippīḡati, pubbabhāge akkamatiṭi sambandho. **Mūle rajjunti** tulāya mūle yojitaṃ rajjūṃ. Tathā **agge**. **Tanti** ayacuṇṇaṃ.

Kanati dibbatīti **kaṃso**, suvaṇṇarajatādimayā bhojanapānapattā. Idha pana sovaṇṇamaye pānapatteti āha “**suvaṇṇapātī**”ti. **Tāya vañcanaṃ** nīkativasena vañcanaṃ. “**Patirūpakaṃ** dassetvā parasantakagahaṇaṅhi nīkati, paṭibhānakaraṇavasena pana upāyakusalatāya vañcana”nti nīkativañcanaṃ bhedato **kaṇhajātakatṭhakathā**dīsu (jā. aṭṭha. 4.10.19; dī. nī. aṭṭha. 1.10; ma. nī. aṭṭha. 2.149; saṃ. nī. aṭṭha. 3.5.1165; a. nī. aṭṭha. 2.4.198 atthato samānaṃ) vuttaṃ, idha pana tadubhayampi “**vañcana**”micceva. “**Katha**”ntiādinā hi patirūpakaṃ dassetvā parasantakagahaṇameva vibhāveti. **Samagghataranti** tāsāṃ pātīnaṃ aññaṃaññaṃ samakaṃ agghavisesaṃ. **Pāsāṇeti** bhūtābhūtābhāvasaṅghānanake pāsāṇe. Ghaṃsaneneva suvaṇṇabhāvasaṅghāpanaṃ siddhanti “**ghaṃsitvā**”tveva vuttaṃ.

Hadayanti nāliādīminanabhājanānaṃ abbhantaraṃ, tasmīṃ bhedo chiddakaraṇaṃ **hadayabhedo**. Tilādīnaṃ nāliādīhi minanakāle ussāpitā sikhāyeva sikhā, tassā bhedo hāpanaṃ **sikhābhedo**.

Rajjuyā bhedo visamakaraṇaṃ **rajjubhedo**. Tānīti sappitelādīni. **Antobhājaneti** paṭhamam nikkhittabhājane. **Ussāpetvā**ti uggamāpetvā, uddham rāsiṃ katvāti vuttam hoti. **Chindantoti** apanento.

Kattabbakammato uddham koṭanaṃ paṭihananaṃ **ukkoṭanaṃ**. Abhūtakārīnaṃ **lañjaggahaṇaṃ**, na pana puna kammāya ukkoṭanamattanti āha “**assāmike...pe... ggahaṇa**”nti. **Upāyehīti** kāraṇapatirūpakehi. **Tatrā**ti tasmim vañcane. “Vatthu”nti avatvā “**ekaṃ vatthu**”nti vadanto aññānīpi atthi bahūnīti dasseti. Aññānīpi hi sasavatthuādīni tatha tatha vuttāni. **Miganti** mahantaṃ migam. **Tena hīti** migaggahaṇe uyyojanaṃ, yena vā kāraṇena “migam me dehī”ti āha, tena kāraṇenāti attho. **Hi**-saddo nipātamattam. **Yogavāsenāti** vijjājappanādipayogavāsena. **Māyāvāsenāti** mantajappanaṃ vinā abhūtassāpi bhūtākārasaññāpanāya cakkhumohanamāyāya vāsena. Yāya hi amaṇiādayopi maṇiādiākārena dissanti. **Pāmaṅgo** nāma kulācārayutto ābharaṇaviseso, yaṃ loke “yaññopavitta”nti vadanti. **Vakkalitttherāpadāne**pi vuttam –

“Passathetaṃ māṇavakaṃ, pītamaṭṭhanivāsaṃ;
Hemayaññopavittāṅgaṃ, jananettamanohara”nti. (apa. 2.54.40);

Tadaṭṭhakathāyampi “**pītamaṭṭhanivāsananti** siliṭṭhasuvaṇṇavaṇṇavatthe nivatthanti attho. **Hemayaññopavittāṅganti** suvaṇṇapāmaṅgalaggitagattanti attho”ti (apa. aṭṭha. 2.54.40) savanaṃ saṭhanaṃ **sāvi**, anujukatā, tenāha “**kuṭṭilayogo**”ti, jimhatāyogoti attho. “**Etesamyevā**”tiādīnā tulyādihikaraṇataṃ dasseti. “**Tasmā**”tiādi laddhaguṇadassanaṃ. Ye pana catunnampi padānaṃ bhinnādihikaraṇataṃ vadanti, tesam vādamāha “**keci**”tiādīnā. Tatha “**keci**”ti sārasamāsakārakā ācariyā, uttaravīhāravāsino ca, tesam taṃ na yuttam vañcanena saṅgahitasseva puna gahitattāti dasseti “**taṃ panā**”tiādīnā.

Māraṇanti muṭṭhipahārasātālanādīhi hiṃsanaṃ viheṭhanaṃ sandhāya vuttam, na tu pāṇātipātaṃ. Viheṭhanatthehi hi **vadha**-saddo dissati “attānaṃ vadhitvā vadhitvā rodeyyā”tiādīsu (pāci. 880) **māraṇa**-saddopi idha viheṭhaneyeva vattatīti daṭṭhabbo. Keci pana “pubbe pāṇātipātaṃ pahāyā”tiādīsu sayamkāro, idha paramkāro”ti vadanti, taṃ na sakkā tathā vuttam “kāyavacīpayogasamuṭṭhāpikā cetanā, cha payogā”ti ca vuttattā. Yathā hi appaṭiggāhabhāvasāmaññepi sati pabbajitehi appaṭiggahitabbavatthuvisesabhāvasandassanattham ithikumārīdāsīdāsādayo vibhāgena vuttā. Yathā ca parasantakassa haraṇabhāvato adinnādānabhāvasāmaññepi sati tulākūṭādayo adinnādānavisesabhāvasandassanattham vibhāgena vuttā, na evam pāṇātipātapariyāyassa vadhassa puna gahaṇe payojanaṃ atthi tathāvibhajitabbassābhāvato, tasmā yathāvuttoyevattho sundarataroti.

Viparāmosoti vīsesena samantato bhusaṃ mosāpanaṃ muyhanakaraṇaṃ, thenanaṃ vā. Theyyam corikā mosoti hi pariyāyo. So kāraṇavasena duvidhoti āha “**himaviparāmoso**”tiādi. **Musantīti** corenti, mosenti vā muyhanaṃ karonti, mosetvā tesam santakaṃ gaṇhantīti vuttam hoti. **Yanti** ca tassā kiriyāya parāmasanaṃ. **Maggappaṭipannaṃ jananti** parapakkehi adhikāro. Ālopanaṃ vilumpanaṃ **ālopo**. Sahasā karaṇaṃ **sahasākāro**. Sahasā pavattitā **sāhasikā**, sāva kiriyā tathā.

Ettāvatāti “pāṇātipātaṃ pahāyā”tiādīnā “sahasākārā paṭivirato”ti pariyosānena etapparimāṇena pāṭhena. Antarabhedam aggahetvā pāḷiyam yathārutamāgatavaseneva chabbīsatisikkhāpadasaṅgahametaṃ sīlam yebhuyyena sikkhāpadānamavibhattattā **cūlasīlam** nāmāti attho. Desanāvasena hi idha cūlamajjhimādibhāvo veditabbo, na dhammasena. Tathā hi idhasaṅkhittena uddiṭṭhānaṃ sikkhāpadānaṃ avibhattānaṃ vibhajanavasena majjhimasīladesanā pavattā, tenevāha “**majjhimasīlam vitthārento**”ti. Cūlasīlavaṇṇanā niṭṭhitā.

Majjhimasīlavaṇṇanā

11. “Yathā vā paneke bhonto”tiādīdesanāya sambandhamāha “**idānī**”tiādīnā. Tathāyamaṭṭhakathāmuttako nayo – **yathāti** opammatthe nipāto. **Vāti** vikappanatthe, tena imamattham

vikappeti “ussāhaṃ katvā mama vaṇṇaṃ vadamānopi puthujjano pāṇātipātā pahāya pāṇātipātā paṭivirato”tiādinā parānuddesikanayena vā sabbathāpi ācārasīlamattameva vadeyya, na taduttariṃ. “Yathāpaneke bhonto samaṇabrāhmaṇabhāvaṃ paṭijānamānā, parehi ca tathā sambhāviyamānā tadanurūpapaṭipattiṃ ajānato, asamatthanato ca na abhisambhuṇanti, na evamayāṃ. Ayaṃ pana samaṇo gotamo sabbathāpi samaṇasārūppapaṭipattiṃ pūresiyevā”ti evaṃ aññuddesikanayena vā sabbathāpi ācārasīlamattameva vadeyya, na taduttarinti. **Panāti** vacanālānkāre vikappanatteneva upanyāsādiatthassa sijjhanato. **Eketi** aññe. “Ekacce”tipi vadanti. **Bhontoti** sādhuṇaṃ piyasamudāhāro. Sādhavo hi pare “bhonto”ti vā “devānaṃ piyā”ti vā “āyasmanto”ti vā samālapanti. **Samaṇabrāhmaṇāti** yaṃ kiñci pabbajjaṃ upagatatāya **samaṇā**. Jātimattena ca **brāhmaṇāti**.

Saddhā nāma idha catubbidhesu thānesūti āha “**kammañcā**”tiādi.

Kammakammaphalasambandheneva idhalokaparalokasaddhanaṃ daṭṭhabbaṃ “ettha kammaṃ vipaccati, kammaphalañca anubhavitabba”nti. Tadatthaṃ byatirekato ñāpeti “**ayaṃ me**”tiādinā. **Paṭikarissatī** paccupakāraṃ karissati. Tadeva samatthetuṃ “**evaṃdinnāni hī**”tiādimāha. Desanāsīsamattaṃ padhānaṃ katvā nidassanato. Tena catubbidhampi paccayaṃ nidassetīti vuttaṃ “**atthato panā**”tiādi.

“**Seyyathida**”nti ayaṃ saddo “so katamo”ti atthe eko **nipāto**, nipātasamudāyo vā, tena ca bījagāmahūtagāmasamārambhapade saddakkamena appadhānabhūtopi bījagāmahūtagāmo vibhajjitabbaṭṭhāne padhānabhūto viya paṭiniddisīyati. Añño hi saddakkamo añño atthakkamoti āha “**katamo so bījagāmahūtagāmo**”ti. Tasmīñhi vibhatte tabbisayasamārambhopi vibhattova hoti. Imamatthañhi dassetuṃ “**yassa samārambhaṃ anuyuttā viharanti**”ti vuttaṃ. Teneva ca pāḷiyāṃ “mūlabīja”ntiādinā so niddiṭṭhoti. Mūlameva bījaṃ **mūlabījaṃ**, mūlaṃ bījaṃ etassātipi **mūlabījanti** idha dvidhā attho. Sesapadesupi eseva nayo. Ato na codetabbametaṃ “kasmā panettha bījagāmahūtagāmaṃ pucchitvā bījagāmo eva vibhatto”ti. Tattha hi paṭhamena atthena bījagāmo niddiṭṭho, dutiyena bhūtagāmo, duvidhopesa sāmāññaniddesena vā mūlabījañca mūlabījañca mūlabījanti ekasesanayena vā niddiṭṭhoti veditabbo, teneva vakkhati “**sabbañheta**”ntiādiṃ. Atīva visati bhesajjapayogesūti **ativisaṃ, ativisā** vā, yā “mahosadha”ntipi vuccati **kacchakoti** kālakacchako, yaṃ “pilakkho”tipi vadanti. **Kapitthanoti** ambilaṅkuraphalo setarukkho. So hi kampati calatīti **kapithano** thanapaccayena, **kapīti** vā makkāṇo, tassa thanasadisam phalaṃ yassāti **kapitthano**. “**Kapitthanoti** pippalirukkho”ti (visuddhi. 1.108) hi **visuddhimaggaṭṭikāyaṃ** vuttaṃ. **Phaḷubījaṃ** nāma pabbabījaṃ. **Ajjakanti** setapaṇṇāsaṃ. **Phaṇijjakanti** samīraṇaṃ. **Hiriveranti** vāraṃ. Paccayantarasaṃvāyē sadisaphaluppattiyā visesakāraṇabhāvato viruhanasamatthe sārāphale niruḷho bījasaddoti dasseti “**viruhanasamatthamevā**”ti iminā. Itarañhi abījasaṅkhyāṃ gataṃ, tañca kho rukkhato viyojītameva. Aviyojitaṃ pana tathā vā hotu, aññathā vā “**bhūtagāmo**”tveva vuccati yathāvuttena dutiyatṭhena. Vinayā (pāci. 91) nurūpato tesam visesaṃ dasseti “**tatthā**”tiādinā. Yamettha vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā vuttameva.

12. Sannidhānaṃ **sannidhi**, tāya karīyateti **sannidhikāro**, annapānādi. Evaṃ kāra-saddassa kammattathaṃ sandhāya “**sannidhikāraparibhoga**”nti vuttaṃ. Ayamaparo nayo – yathā “ācayaṃ gāmino”ti vattabbe anuñāsikalopena “ācayagāmino”ti (dha. sa. 10) niddeso kato, evamidhāpi “sannidhikāraṃ paribhoga”nti vattabbe anuñāsikalopena “sannidhikāraparibhoga”nti vuttaṃ, sannidhiṃ katvā paribhoganti attho. **Vinayavasenāti** vinayāgatācāravasena. Vinayāgatācāro hi uttaralopena “vinayo”ti vutto, kāyavācānaṃ vā vinayanaṃ vinayo. Suttantanayapaṭipattiyā visum gahitattā vinayācāroyeva idha labbhati. Sammā kilese likhatīti **sallekhoti** ca vinayācārassa visum gahitattā suttantanayapaṭipattī eva. **Paṭiggahitanti** kāyena vā kāyapaṭibaddhena vā paṭiggahitaṃ. **Aparajjūti** aparasmīṃ divase. **Datvāti** parivattanavasena datvā. **Ṭhapāpetvāti** ca attano santakakaraṇena ṭhapāpetvā. Tesampi santakaṃ vissāsaggāhādivasena paribhuñjituṃ vaṭṭati. Suttantanayavasena sallekko eva na hoti.

Yāni ca tesam anulomānīti ettha sānulomadhaññarasam, madhukapuppharasam, pakkaḍākarasañca

ṭhapetvā avasesā sabbepi phalapupphapattarasā anulomapānānīti daṭṭhabbam, yathāparicchedakālam anadhiṭṭhitam avikkappitanti attho.

Sannidhīyati **sannidhi**, vatthameva. Pariyāyati kappīyatīti **pariyāyo**, kappiyavācānusārena paṭipatti, tassa kathāti **pariyāyakathā**. Tabbiparīto **nippariyāyo**, kappiyampi anupaggamma santuṭṭhivasena paṭipatti, **pariyāya**-saddo vā kāraṇe, tasmā kappiyakāraṇavasena vuttā kathā **pariyāyakathā**. Tadapi avatvā santuṭṭhivasena vuttā **nippariyāyo**. “**Sace**”tiādi aññassa dānākāradassanam. Pāliya uddisanam **uddeso**. Atthassa pucchā **paripucchanam**. “**Adātuṃ na vaṭṭati**”ti iminā adāne sallekhakopanam dasseti. **Appahonteti** kātuṃ appahonake sati. **Paccāsāyāti** cīvarapaṭilābhāsāya. **Anuññātakāleti** anattate kathine eko pacchimakattikamāso, atthate kathine pacchimakattikamāsenā saha hemantikā cattāro māsā, piṭṭhisamaye yo koci eko māsoti evaṃ tatiyakathinasikkhāpadādisu anuññātasamaye. **Suttanti** cīvarasibbanasuttaṃ. **Vinayakammaṃ katvāti** mūlacīvaram parikkhāraṇam adhiṭṭhahitvā paccāsācīvarameva mūlacīvaram katvā ṭhapetabbam, taṃ puna māsaparihāram labhati, etena upāyena yāva icchati, tāva aññamaññam mūlacīvaram katvā ṭhapetuṃ labhatīti vuttanayena, vikappanāvasena vā vinayakammaṃ katvā. Kasmā na vaṭṭatīti āha “**sannidhi ca hoti sallekhaṇa kopeti**”ti.

Upari maṇḍapasadisam padaracchannam, sabbapaliguṇṭhimam vā chādetvā kataṃ **vayham**. Ubhosu passesu suvaṇṇarajatādīmāyā gopānasiyo datvā garuḷapakkhakanayena katā **sandamānitā**. Phalakādīnā kataṃ pīṭhakayānam **sivikā**. Antolikāsankhātā paṭapoṭalīkā **pāṭaṅkī**. “**Ekabhikkhussa hi**”tiādi tadatthassa samatthanam. **Araññatthāyāti** araññagamanatthāya. **Dhotapādakatthāyāti** dhovitapādānamanurakkhaṇatthāya. Saṃhanitabbā bandhitabbāti **saṅghāṭā**, upāhanāyeva saṅghāṭā tathā, yugaḷabhūtā upāhanāti attho. **Aññassa dātabbāti** ettha vuttanayena dānam veditabbam.

Mañcoti nidassanamattaṃ. Sabbepi hi pīṭhabhisādayo nisīdanasayanayoggā gahetabbā tesupi tathāpaṭipajjitabbato.

Ābādhapaccayā eva attanā paribhuñjitabbā gandhā vaṭṭantīti dasseti “**kaṇḍukacchuchavidosādiābādhe sati**”ti iminā. “Lakkhaṇe hi sati hetutthopi katthaci sambhavatī”ti heṭṭhā vuttoyeva. Tattha **kaṇḍūti** khajju. **Kacchūti** vitacchikā. **Chavidosoti** kilāsādi. **Āharāpetvāti** ñātipavāritato bhikkhācāravattena vā na yena kenaci vā ākārena harāpetvā. Bhesajjapaccayehi gilānassa viññattipi vaṭṭati. “Anujānāmi bhikkhave, gandham gahetvā kavāṭe pañcaṅgulikaṃ dātuṃ, puppham gahetvā vihāre ekamantaṃ nikkhipitu”nti (cūḷava. 264) vacanato “**dvāre**”tiādi vuttaṃ. **Gharadhūpanam** vihāravāsānā, cetiyagharavāsānā vā. **Ādi**-saddena cetiyapaṭimāpūjādīni saṅgaṇhāti.

Kīlesehi āmasitabbato **āmisam**, yaṃ kiñci upabhogāraṇam vatthu, tasmā yathāvuttānampi pasaṅgam nivāretuṃ “**vuttāvasesam daṭṭhabba**”nti āha, pārisesanayato gahitattā vuttāvasesam daṭṭhabbanti adhippāyo. Kiṃ panetanti vuttaṃ “**seyyathida**”ntiādi. **Tathārūpe kāleti** gāmaṃ pavisitum dukkarādīkāle. **Vallūroti** sukkhamamsam. **Bhājana**-saddo sappitelaguḷasādhehi yojetabbo tadavinābhāvittā. **Kālassevāti** pageva. **Udakakaddameti** udake ca kaddame ca. Nimitte cetam bhummam, bhāvalakkhaṇe vā. **Acchathāti** nisīdatha. **Bhuñjantassevāti** bhuñjato eva bhikkhuno, sampadānavacanam, anādaratthe vā sāmivacanam. Kiriyanārāvachchedanayogena hettha anādaratā. **Gīvāyāmakanti** bhāvanapuṃsakavacanam, gīvaṃ āyamevā āyamaṃ katvāti attho, yathā vā bhutte atibhuttatāya gīvā āyamitabbā hoti, tathātipi vaṭṭati. **Catumāsampīti** vassānassa cattāro māsepi. **Kuṭumbam** vuccati dhanam, tadassatthīti **kuṭumbiko**, muṇḍo ca so kuṭumbiko cāti **muṇḍakuṭumbiko**, tassa jīvikam tathā, taṃ katvā jīvatīti attho. Nayadassanamattañcetam āmisapadena dassitānam sannidhivatthūnanti daṭṭhabbam.

Tabbirahitam samaṇapaṭipattiṃ dassento “**bhikkhuno panā**”tiādimāha. Tattha “guḷapiṇḍo tālapakkappamāṇa”nti **sāratthadīpaniyam** vuttaṃ. **Catubhāgamattanti** kuṭumbamattanti vuttaṃ. “**Ekā taṇḍulanālī**”ti vuttattā pana tassā catubhāgo ekapatthoti vadanti. Vuttañca –

“Kuḍuvo pasato eko, pattho te caturo siyuṃ;
Āḷhako caturo patthā, doṇaṃ vā caturāḷhaka”nti.

Kasmāti vuttaṃ “**te hī**”tiādi. **Āharāpetvāpi ṭhapetuṃ vaṭṭati**, pageva yathāḷaddhaṃ. “**Aphāsukakāle**”tiādinā suddhacittena ṭhapitassa paribhogo sallekhaṃ na kopetīti dasseti. Sammutikuṭṭikādayo catasso, avāsāgārabhūtena vā uposathāgārādinā saha pañcaḷaṅgiyo sandhāya “**kappiyakuṭṭiya**”ntiādi vuttaṃ. **Sannidhi nāma natthi** tattha antovutthaantopakkassa anuññātattā. “**Tathāgatassā**”tiādinā adhiḷkārānurūpaṃ atthaṃ payojeti. **Pilotikakhaṇḍanti** jinnacolaḷakhaṇḍaṃ.

13. “Gīvaṃ pasāretvā”ti etena sayameva āpāthagamane doso natthīti dasseti. **Ettakampīti** vinicchayavicāraṇā vatthukittanampi. **Payojanamattamevāti** padatthayojanamattameva. Yassa pana padassa vitthārakathaṃ vinā na sakkā attho viññātuṃ, tattha vitthārakathāpi padatthasaṅgahameva gacchati.

Kutūhalavasena pekkhitabbato **pekkhaṃ**, naṭasatthavidhinā payogo. Naṭasamūhena pana janāsamūhe kattabbavasena “**naṭasammajja**”nti vuttaṃ. Janānaṃ sammadde samūhe katanti hi **sammajjaṃ**. **Sārasamāse** pana “pekkhāmaha”ntipi vadanti, “sammajjadassanussava”nti tesam mate attho. Bhāratanaṃmakānaṃ dvebhātukarājūnaṃ, rāmarañño ca yujjhanādikaṃ tappasutehi ācikkhitabbato **akkhānaṃ**. **Gantumpi na vaṭṭati**, pageva taṃ sotuṃ. Pāṇinā tāḷitabbam saraṃ **pāṇissaranti** āha “**kaṃsatāḷa**”nti, lohamayo tūriyājātiviseso kaṃso, lohamayapatto vā, tassa tāḷanasaddanti attho. Pāṇinaṃ tāḷanasaranti atthaṃ sandhāya **pāṇitāḷantipi vadanti**. Ghanasaṅkhātānaṃ tūriyavisesānaṃ tāḷanaṃ **ghanatāḷaṃ** nāma, daṇḍamayasaṃmatāḷaṃ silātalākatāḷaṃ vā. **Mantenāti** bhūtāvisanamantena. **Eketi** sārasamāsācariyā, uttaravihārāvāsino ca, yathā cettha, evamito paresupi “eke”ti āgataṭṭhānesu. Te kira dīghanikāyassatthavisesavādino. **Caturassaambaṇakatāḷaṃ** nāma rukkhāsāraḍḍādisu yena kenaci caturassaambaṇaṃ katvā catūsu passesu dhammena onaddhitvā vāditabhaṇḍassa tāḷanaṃ. Tañhi ekādasadoṇappamāṇamaṇavisesasaṅghānatā “**ambaṇaka**”nti vuccati, bimbisakantipi tasseva nāmaṃ. Tathā kumbhasaṅghānatāya **kumbho**, ghaṭoyeva vā, tassa dhunananti khuddakabhāṇakā. **Abbhokkīraṇaṃ** raṅgabalikaraṇaṃ. Te hi naccaṭṭhāne devatānaṃ balikaraṇaṃ nāma katvā kīḷanti, yaṃ “nandī”nti vuccati. Itthipurisasaṃyogādikilesajanaṃ paṭibhānacittaṃ sobhanakaraṇato **sobhanakaraṃ** nāma. “Sobhanagharaka”nti **sārasamāse** vuttaṃ. Caṇḍāya alanti **caṇḍāḷaṃ**, **ayogulakīḷā**. **Caṇḍālā** nāma hīnaḷātikā sunakhamasabhojino, tesam idanti **caṇḍāḷaṃ**. Sāṇe udakena temetvā aññaṃaññaṃ ākoṭanākīḷā **sāṇadhovanakīḷā**. Vamsena kataṃ kīḷanaṃ **vamsanti** āha “**veḷuṃ** **ussāpetvā kīḷana**”nti.

Nikhaṇṭivāti bhūmiyaṃ nikhātaṃ katvā. **Nakkhattakāleti** nakkhattayogachāṇakāle. Tamatthaṃ aṅguttarāgame dasakanipātapāḷiyā (a. ni. 10.106) sādiento “**vuttampiceta**”ntiādimāha. **Tatthāti** tasmiṃ aṭṭhidhovane. **Indajālenāti** aṭṭhidhovanamantaṃ parijappetvā yathā pare aṭṭhīniyeva passanti, na maṃsādīni, evaṃ maṃsādīnamantaradhāpanamāyāya. Indassa jālamiva hi paṭicchādītuṃ samatthanato “indajāla”nti māyā vuccati indacāpādayo viya. **Aṭṭhidhovananti** aṭṭhidhovanakīḷā.

Hatthiādīhi saddhiṃ yujjhitunti hatthiādīsū abhiruhitvā aññehi saddhiṃ yujjhanaṃ, hatthiādīhi ca saddhiṃ sayameva yujjhanaṃ sandhāya vuttaṃ, hatthiādīhi saddhiṃ aññehi yujjhituṃ, sayam vā yujjhitunti hi attho. **Teti** hatthiādayo. Aññaṃaññaṃ mathenti vilothentīti **mallā**, bāhuyuddhakārakā, tesam yuddhaṃ. **Sampahāroti** saṅgāmo. Balassa senāya aggaṃ gaṇanaḷoṭṭhāsaṃ karonti etthāti **balaggaṃ**, “ettakā hatthī, ettakā assā”tiādinā **balagaṇanaṭṭhānaṃ**. Senaṃ viyūhanti ettha vibhajitvā ṭhapenti, senāya vā ettha byūhanaṃ vinyāsoti **senābyūho**, “ito hatthī hontu, ito assā hontū”tiādinā yuddhatthaṃ caturaṅgabalāya senāya desavisesesu vicāraṇaṭṭhānaṃ, taṃ pana bhedato **sakaṭabyūhādivasena**. **Ādi**-saddena cakkapadumabyūhānaṃ daṇḍabhogamaṇḍalāsamaṇḍatabyūhānaṃ gahaṇaṃ, “tayo hatthī pacchimaṃ hatthānīkaṃ, tayo assā pacchimaṃ assānīkaṃ, tayo rathā pacchimaṃ rathānīkaṃ, cattāro purisā sarahatthā pattī pacchimaṃ pattānīka”nti (pāci. 324 uyyodhikasikkhāpade) kaṇḍavidhasikkhāpadassa padabhājanaṃ sandhāya “**tayo...pe...ādinā nayena vuttassā**”ti āha. Tañca

kho “dvādasapuriso hatthī, tipuriso asso, catupuriso ratho, cattāro purisā sarahatthā pattī”ti (pāci. 314 uyyuttasēnāsikkhāpade) vuttalakkaṇato hatthiādigaṇanēnāti daṭṭhabbaṃ, etena ca “cha hatthiniyo, eko ca hatthī idameka”nti (mahāva. aṭṭha. 245) **cammakkhandhakavaṇṇanāyaṃ** vuttamanīkaṃ paṭikkhipati.

14. Kāraṇaṃ nāma phalassa ṭhānanti vuttaṃ “**pamādo...pe... ṭhāna**”nti. **Padānīti** sārīādīnaṃ patiṭṭhānāni. **Aṭṭhāpadanti** saññāya dīghatā. “**Aṭṭhāpada**”ntipi paṭhanti. **Dasapadaṃ** nāma dvīhi pantīti vīsatiyā padehi kīḷanajūtaṃ. **Aṭṭhāpadadasapadesūti** aṭṭhāpadadasapadaphalakesu. **Ākāseveva kīḷananti** “ayaṃ sārī asukapadaṃ mayā nītā, ayaṃ asukapada”nti kevalaṃ mukheneva vadantānaṃ ākāseveva jūtassa kīḷanaṃ. **Nānāpathamaṇḍalanti** anekavihitasārīmaggaṇaparivaṭṭaṃ. **Pariharitabbanti** sārīyo pariharitūṃ yuttakaṃ. Ito cito ca saranti parivattantīti **sārīyo**, yena kenaci katāni akkhabjāni. **Tatthāti** tāsu sārīsu, tasmīṃ vā apanayanupanayane. **Jūtakkhaliketi** jūtamaṇḍale. “Jūtaphalake”tipi adhunā pāṭho. **Pāsakaṃ** vuccati chasu passesu ekekaṃ yāva chakkaṃ dassetvā katakīḷanakaṃ, taṃ vaḍḍhetvā yathāladhamā ekakādivasena sārīyo apanento, upanento ca kīḷanti, pasati aṭṭhāpadādīsu bādhati, phusati cāti hi **pāsako**, catubbīsatividho akkho. Yaṃ sandhāya vuttaṃ –

“Aṭṭhakaṃ mālikaṃ vuttaṃ, sāvaṭṭaṅca chakaṃ mataṃ;
Catukkaṃ bahulaṃ ñeyyaṃ, dvi bindusantibhadraṃ;
Catuvīsati āyā ca, munindena pakāsītā”ti.

Tena kīḷanamidha **pāsakakīḷanaṃ**. **Ghaṭanaṃ** paharaṇaṃ, tena kīḷā **ghaṭikāti** āha “**dīghadaṇḍakenā**”tiādi. Ghaṭena kumbhena kīḷā **ghaṭikāti** eke. **Mañjīṭṭhikāya vāti** mañjīṭṭhisankhātassa yojanavallirukkhasa sāraṃ gahetvā pakkakasāvaṃ sandhāya vadati. **Sitthodakena vāti** [piṭṭhodakena vā (aṭṭhakathāyaṃ)] ca pakkamadhusitthodakaṃ. **Salākahatthanti** tālahīrādīnaṃ kalāpassetaṃ adhivacanaṃ. Bahūsu salākāsu viśesarahitaṃ ekaṃ salākaṃ gahetvā tāsu pakkhipitvā puna taññeva uddharantā salākahatthena kīḷantīti keci. **Guḷakīḷāti** guḷaphalakīḷā, yena kenaci vā kataguḷakīḷā. Paṇṇena vaṃsākārena katā nālīkā **paṇṇanālīkā**, tenevāha “**taṃdhamantā**”ti. Khuddake ka-paccayoti dasseti “**khuddakanaṅgala**”nti iminā. Hatthapādānaṃ mokkhena mocanena cayati parivattati etāyāti **mokkhacikā**, tenāha “**ākāse vā**”tiādi. Paribbhamanattāyeva taṃ cakkaṃ nāmāti dassetuṃ “**paribbhamanacakka**”nti vuttaṃ.

Paṇṇena katā nālī **paṇṇanālī**, iminā pattāḷhakapadadvayassa yathākkamaṃ pariyāyaṃ dasseti. Tena katā pana kīḷā **pattāḷhakāti** vuttaṃ “**tāyā**”tiādi. Khuddako ratho **rathako ka-saddassa** khuddakatthavacanaṃ. Esa nayo sesapadesupi. Ākāse vā yaṃ ñāpeti, tassa piṭṭhiyaṃ vā yathā vā tathā vā akkharaṃ likhitvā “evamida”nti jānanena kīḷā **akkharikā**, pucchantaṃ mukhāgataṃ akkharaṃ gahetvā naṭṭhamuttīlābhādījānanakīḷātipi vadanti. **Vajja-saddo** aparādhatthoti āha “**yathāvajjaṃ nāmā**”tiādi. Vādītānurūpaṃ naccanaṃ, gāyanaṃ vā yathāvajjantipi vadanti. “Evaṃ kate jayo bhavissati, evaṃ kate parājayo”ti jayaparājayaṃ purakkhatvā payogakaraṇavasena parihārapathādīnampi jūtappamādaṭṭhānabhāvo veditabbo, paṅgacīrādīhi ca vaṃsādīhi kattabbā kiccāsiddhi, asiddhi cāti jayaparājayāvaho payogo vutto, yathāvajjanti ca kāṇādīhi sadisākāradassanehi jayaparājayavasena jūtākīḷikabhāvena vuttaṃ. Sabbepi hete jotenti pakāsenti etehi tappayogikā jayaparājayavasena, javanti ca gacchanti jayaparājayaṃ etehīti vā atthena jūtasaddavacanīyataṃ nātivattanti.

15. **Pamānātikkantāsananti** “aṭṭhaṅgulapādakaṃ kāretabbaṃ sugataṅgulenā”ti vuttappamāṇato atikkantāsanāṃ. Kammavasena payoṇato “**anuyuttā viharantīti padaṃ apekkhitvā**”ti vuttaṃ. **Vāḷarūpānīti** āharimāni sīhabyagghādīvāḷarūpāni. Vuttañhi bhikkhunivibhaṅge “pallaṅko nāma āharimehi vāḷehi kato”ti (pāci. 984) “akappiyarūpākulo akappiyamañco pallaṅko”ti **sārasamāse** vuttaṃ. **Dīghalomako mahākojavoti** caturaṅgulādhikalomo kāḷavaṇṇo mahākojavo. **Kuvuccati** pathavī, tassaṃ javati sobhanavittāṭṭhavasaneṇa **kojavo**. “**Caturaṅgulādhikāni kira tassa lomāni**”ti vacanato caturaṅgulato heṭṭhā vaṭṭatīti vadanti. **Uddalomī ekantalomīti** viśesadassanametāṃ, tasmā yadi tāsu na pavisati, vaṭṭatīti gahetabbaṃ. **Vānavicittanti** bhitticchādādiākārena vānena sibbanena vicitraṃ.

Uṇṇāmayattharaṇanti migalomapakatamattharaṇaṃ. **Setattharaṇoti** dhavalattharaṇo. Sītatthikehi sevītābattā **setattharaṇo**, “bahumudulomako” tipi vadanti. **Ghanapupphakoti** sabbathā pupphākārasampanno. “**Uṇṇāmayattharaṇoti** uṇṇāmayo lohītattharaṇo” ti (sārattha. 1. 258) **sāratthadīpaniyaṃ** vuttaṃ. Āmalakapattākārāhi pupphapantīhi yebhuyyato katattā **āmalakapattotipi vuccati**.

Tiṇṇaṃ tūlānanti rukkhātūlalātātūlapoṭakītūlasaṅkhātānaṃ tiṇṇaṃ tūlānaṃ. Uditāṃ dvīsu lomāṃ dasā yassāti **uddalomī** i-kārassa akāraṃ, ta-kārassa lopāṃ, dvībhāvaṅca katvā. Ekasmim ante lomāṃ dasā yassāti **ekantalomī**. Ubhayattha **kecīti** sārasamāsācariyā, uttaravihāravāsino ca. Tesāṃ vāde pana uditamekato uggataṃ lomamayaṃ pupphaṃ yassāti **uddalomī** vuttanayena. Ubhato antato ekaṃ sadisaṃ lomamayaṃ pupphaṃ yassāti **ekantalomīti** vacanatto. **Vinayaṭṭhakathāyaṃ** pana “uddalomīti ekato uggatalomaṃ uṇṇāmayattharaṇaṃ. ‘Uddhalomī’ tipi pāṭho. Ekantalomīti ubhato uggatalomaṃ uṇṇāmayattharaṇa’” nti (mahāva. aṭṭha. 254) vuttaṃ, nāmamattamesa viseso. Atthato pana aggahitāvaseso aṭṭhakathādvayepi natthīti daṭṭhabbo.

Koseyyaṅca kaṭṭissaṅca **kaṭṭissāni** virūpekasesavasena. Tehi pakatamattharaṇaṃ **kaṭṭissaṃ**. Etadevatthāṃ dassetuṃ “**koseyyakaṭṭissamayapaccattharaṇa**” nti vuttaṃ, koseyyasuttānamantarantaraṃ suvaṇṇamayāsuttāni pavesetvā vītamattaraṇanti vuttaṃ hoti. Suvaṇṇasuttaṃ kira “kaṭṭissaṃ, kassaṭa” nti ca vadanti. Teneva “koseyyakassaṭamaya” nti **ācariyadhammapālattherena** (dī. ni. 1. 15) vuttaṃ. **Kaṭṭissaṃ** nāma vākavisesotipi vadanti. **Ratanaparīsibbanti** ratanehi saṃsibbitaṃ, suvaṇṇalittanti keci. **Suddhakoseyyanti** ratanaparīsibbanarahaṭṭhaṃ. **Vinayeti** vinayaṭṭhakathāṃ, vinayapariyāyaṃ vā sandhāya vuttaṃ. Idha hi suttantikapariyāye “ṭhapetvā tūlikaṃ sabbāneva gonakādīni ratanaparīsibbitāni vaṭṭantī” ti vuttaṃ. Vinayapariyāyaṃ pana patvā garuke ṭhātabbattā suddhakoseyyameva vaṭṭati, netarānīti vinicchayo vedītabbo, suttantikapariyāye pana ratanaparīsibbanarahaṭṭhāpi tūlikā na vaṭṭati, itarāni vaṭṭanti, saṅgepi tāni ratanaparīsibbitāni, bhūmattharaṇavasena yathānurūpaṃ mañcapīṭhādīsū ca upanetuṃ vaṭṭantīti. Suttantadesanāya gahaṭṭhānampi vasena vuttattā tesāṃ saṅgaṇhanatthāṃ “**ṭhapetvā...pe... na vaṭṭantīti vutta**” nti apare. **Dīghanikāyaṭṭhakathāyanti** katthaci pāṭho, porāṇadīghanikāyaṭṭhakathāyanti attho. **Naccayogganti** naccituṃ pahonakaṃ. Karonti ettha naccanti **kuttakaṃ**, taṃ pana uddalomīekantalomīvisesameva. Vuttaṅca –

“Dvidasekadasānyudda-lomīekantalomino;
Tadeva soḷasitthīnaṃ, naccayoggañhi kuttaka” nti.

Hatthino piṭṭhiyaṃ attharaṃ **hatthatharaṃ**. Evaṃ sesapadesupī. **Ajinacammehīti** ajinamigacammehī, tāni kira cammāni sukhumatarāni, tasmā dupaṭṭatipattāni katvā sībanti. Tena vuttaṃ “ajinappaveṇī” ti, uparūpari ṭhapetvā sībhanavasena hi santatibhūtā “paveṇī” ti vuccati. **Kadalīmigoti** mañjārākāramigo, tassa dhammena kataṃ pavarapaccattharaṇaṃ tathā. “**Taṃ kirā**” tiādi tadākārādassanaṃ, tasmā suddhameva kadalīmigacammaṃ vaṭṭatīti vadanti. Uttaraṃ uparibhāgaṃ chādetīti **uttaracchado**, vitānaṃ. Tampi lohītameva idhādhippetanti āha “**rattavitānenā**” ti. “Yaṃ vattati, taṃ sauttaraccheda” nti ettha seso, saṃsibbitabhāvena saddhiṃ vattatīti attho. Rattavitānesu ca kāsāvaṃ vaṭṭati, kusumbhādirattameva na vaṭṭati, taṅca kho sabbarattameva. Yaṃ pana nānāvāṇṇaṃ vānacittaṃ vā lepacittaṃ vā, taṃ vaṭṭati. Paccattharaṇasseva padhānattā tappaṭibaddhaṃ setavitānampi na vaṭṭatīti vuttaṃ. **Ubhatoti** ubhayattha mañcassa sīsabhāge, pādabhāge cāti attho. Etthāpi sauttaracchade viya vinicchayo. **Padumavaṇṇaṃ vāti** nātirattaṃ sandhāyāha. **Vicitraṃ vāti** pana sabbathā kappiyattā vuttaṃ, na pana ubhato upadhānesu akappiyattā. Na hi **lohītika**-saddo citte vaṭṭati. Paṭalīkaggahaṇeneva cittakassāpi attharaṇassa saṅghetabbappasaṅgato. **Sace pamāṇayuttanti** vuttamevatthāṃ byatirekato samatthetuṃ āha “**mahāupadhānaṃ pana paṭikkhitta**” nti. **Mahāupadhānanti** ca pamāṇātikantaṃ upadhānaṃ. Sīsappamāṇameva hi tassa pamāṇaṃ. Vuttaṅca “anujānāmi bhikkhave, sīsappamāṇaṃ bibbohanaṃ kātu” nti (cūḷava. 297) **sīsappamāṇaṅca** nāma yassa vitthārato tīsu kaṅṅesu dvinnaṃ kaṅṅānaṃ antaraṃ miniyamānaṃ vidatthi ceva caturaṅgulaṅca hoti. Bibbohanaṃ majjhaṭṭhānaṃ tiriyato

muṭṭhiratanam hoti, dīghato pana diyaḍḍharatanam vā dviratanam vā. Tam pana akappiyattāyeva paṭikkhittam, na tu uccāsayanamahāsayanapariyāpannattā. **Dvepīti** sīsūpadhānam, pādūpadhānañca. **Paccattharaṇam datvāti** paccattharaṇam katvā attharivāti attho, idañca gilānameva sandhāya vuttam. Tenāha **senāsanakkhandhakavaṇṇanāyam** “agilānassāpi sīsūpadhānañca pādūpadhānañcāti dvayameva vaṭṭati. Gilānassa bibbohanāni santharivā upari paccattharaṇam katvā nipajjītumpi vaṭṭatī”ti (cūḷava. aṭṭha. 297) **vuttanayenevāti** vinaye bhagavatā vuttanayeneva. Katham pana vuttanti āha “**vuttañheta**”ntiādi. Yathā aṭṭhaṅgulapādakam hoti, evam āsandiya pādacchindanam veditabbam. Pallaṅkassa pana āharimāni vālarūpāni āharivā puna appaṭṭibaddhatākāraṇampi bhedanameva. **Vijaṭṭevāti** jaṭam nibbedhetvā. **Bibbohanam kātunti** tāni vijaṭṭatūlāni anto pakkhipitvā bibbohanam kātum.

16. “**Mātukucchito nikkhantadārakāna**”nti etena aṇḍajajalābujānameva gahaṇam, mātukucchito nikkhantattāti ca kāraṇam dasseti, tenevāyamattho sijjhati “**anekadivasāni antosayanahetu esa gandho**”ti. **Ucchādenti** ubbaṭṭenti. **Sanṭhānasampādanatthanti** susanṭhānatāsampādanattham. **Parimaddantīti** samantato maddanti.

Tesaṃyeva dārakānanti puñṇavantānameva dārakānam. Tesameva hi pakaraṇānurūpatāya gahaṇam. **Mahāmallānanti** mahatam bāhuyuddhakārakānam. **Ādāso** nāma maṇḍanakapakatikānam manussānam attano mukhachāyāpassanattham kaṃsalohādīhi kato bhaṇḍaviseso. Tādisam sandhāya “**yam kiñci...pe... na vaṭṭatī**”ti vuttam. **Alaṅkārañjanameva** na bhesajjañjanam. Maṇḍanānuyogassa hi adhippetattā tamidhānadhippetam. Loke **mālā**-saddo baddhamālāyameva “**mālā mālyam pupphadāme**”ti vacanato. Sāsane pana suddhapupphesupi niruḷhoti āha “**abaddhamālā vā**”ti. **Kālapīlakādīnanti** kālavaṇṇapīlakādīnam. **Mattikakakkanti** osadhehi abhisankhataṃ yogamattikācuṇṇam. **Dentīti** vilepentī. **Calīti** vikārāpajjanavasena calanam patte, kupiteti attho. **Tenāti** sāsapakkena. **Doseti** kālapīlakādīnam hetubhūte lohītadose. **Khādīti** apanayanavasena khādīte. **Sannisinneti** tādise duṭṭhalohite parikkhīṇe. **Mukhacuṇṇakenāti** mukhavilepanena. **Cuṇṇentīti** vilimpenti. **Tam sabbanti** mattikākakkasāpatilalaliddikkadānasaṅkhātam mukhacuṇṇam, mukhavilepanaṅca na vaṭṭati. Atthānukkamasambhavato hi ayam padadvayassa vaṇṇanā. Mukhacuṇṇasaṅkhātam mukhavilepananti vā padadvayassa tulyādhikaraṇavasena atthavibhāvanā.

Hatthabandhanti hatthe bandhitabbamābharaṇam, tam pana saṅkhakapālādayoti āha “**hatthe**”ntiādi. Saṅkho eva kapālam tathā. “**Apare**”ntiādinā yathākkamaṃ “**sikhābandha**”ntiādi padānamattham saṃvaṇṇenti. Tattha **sikhanti** cūlam. Cīrakam nāma yena cūlāya thirakaraṇattham, sobhanatthañca vijjhati. Mutṭāya, mutṭā eva vā latā **muttālatā**, mutṭāvalī. **Daṇḍo** nāma catuhatthoti vuttam “**catuhatthadaṇḍam vā**”ti. **Alaṅkatadaṇḍakanti** pana tato omakam rathayaṭṭhiādikam sandhāyāha. **Bhesajjanālikanti** bhesajjatumbaṃ. Pattādiolambanam vāmaṃseyeva aciṇṇanti vuttam “**vāmapasse olaggita**”nti. **Kaṇṇikā** nāma kūṭam, tāya ca ratanena ca parikkhitto koso yassa tathā. **Pañcavaṇṇasuttasibbitanti** nīlapītalohitodātamañjīṭṭhavasena pañcavaṇṇehi suttehi sibbitam tividhampi chattam. **Ratanamattāyāmaṃ caturaṅgulavitthatanti** tesam paricayaniyāmena vā nalāṭe bandhitum pahonakappamāṇena vā vuttam. “**Kesantaparicchedam dassetvā**”ti etena tadanajjhottharaṇavasena bandhanākāram dasseti. **Meghamukheti** abbhantare. “**Maṇi**”nti idaṃ siromaṇim sandhāya vuttanti āha “**cūlāmaṇi**”nti, cūlāyam maṇinti attho. Camarassa ayam cāmaro, sveva vālo, tena katā bījanī **cāmaravālabījanī**. Aññāsam pana makasabījanīvākamayabījanīusīramayabījanīmorapiñchamayabījanīnam, vidhūpanatālavaṇṇānañca kappiyattā tassāyeva gahaṇam daṭṭhabbam.

17. Duggatito, saṃsārato ca niyyāti etenāti **niyyānam**, saggamaggo, mokkhamaggo ca. Tam niyyānamarahati, tasmim vā niyyāne niyuttā, tam vā niyyānam phalabhūtam etissāti **niyyānikā**, vacīduccaritakilesato niyyāntīti vā **niyyānikā** ī-kārassa rassattam, ya-kārassa ca ka-kāram katvā. Anīya-saddo hi bahulā katvatthābhīdhāyako. Cetanāya saddhim samphappalāpavirati idha adhippetā. Tappaṭipakkhato **aniyyānikā**, samphappalāpo, tassā bhāvo **aniyyānikattam**, tasmā **aniyyānikattā**.

Tiracchānabhūtāti tirokaraṇabhūtā vibandhanabhūtā. **Sopi nāmā**ti ettha **nāma**-saddo garahāyaṃ. **Kammaṭṭhānabhāveti** aniccatāpaṭisaṃyuttattā catusaccakammaṭṭhānabhāve. **Kāmassādavasena**ti kāmasaṅkhātāassādavasena. Saha atthenāti **sāttakam**, hitapaṭisaṃyuttanti attho. **Upāhanā**ti yānakathāsambandhaṃ sandhāya vuttaṃ. Suṭṭhu nivesitabboti **suniviṭṭho**. Tathā **dunniviṭṭho**. **Gāma**-saddena gāmaṃvāsī janopi gahitoti āha “**asukagāmaṃvāsino**”tiādi.

Sūrakathāti ettha **sūra**-saddo vīravācakoti dasseti “**sūro aho**”ti iminā. **Visikhā** nāma maggasanniveso, idha pana visikhāgahaṇena tannivāsinoṃ gahitā “sabbo gāmo āgato”tiādīsu viya, tenevāha “**saddhā pasannā**”tiādi.

Kumbhassa ṭhānaṃ nāma udakaṭṭhānanti vuttaṃ “**udakaṭṭhānakathā**”ti. **Udakatitthakathātipi vuccati** tattheva samavarodhato. Apica kumbhassa karaṇaṭṭhānaṃ **kumbhaṭṭhānaṃ**. Tadapadesena pana kumbhadāsiyo vuttāti dasseti “**kumbhadāsikathā vā**”ti iminā. Pubbe petā kālaṅkatāti **pubbapetā**. “Peto pareto kālaṅkato”ti hi pariyāyavacanāṃ. Heṭṭhā vuttanayamatidisiṭṭhaṃ “**tatthā**”tiādi vuttaṃ.

Purimapacchimakathāhi vimuttāti idhāgatāhi purimāhi, pacchimāhi ca kathāhi vimuttā. **Nānāsabhāvā**ti atta-saddassa sabhāvapariyāyabhāvamāha. **Asukena nāmā**ti pajāpatinā brahmunā, issarena vā. Uppattiṭṭhisambhārādivasena lokaṃ akkhāyati etāyāti **lokakkhāyikā**, sā pana lokāyatasaṃmaññe viṭaṇḍasatthe nissitā sallāpakathāti dasseti “**lokāyataviṭaṇḍasallāpakathā**”ti iminā. Lokā bālaṅgā āyatanti ettha ussahanti vādassādenāti **lokāyatam**, loko vā hitaṃ na yatati na ṭhāti tenāti **lokāyatam**. Tañhi ganthaṃ nissāya sattā puññakiriyaṃ cittampi na uppādeti. Aññaṃmaññaṃviruddhaṃ, saggamokkhaṃviruddhaṃ vā kathaṃ tanonti etthāti **viṭaṇḍo**, viruddhena vā vādadaṇḍena tāḷenti ettha vādinoti **viṭaṇḍo**, sabbattha niruttinayena padasiddhi.

Sāgaradevena khatoti ettha sāgararañño puttehi khatotipi vadanti. Vijjati pavedanahetubhūtā muddhā yassāti **samuddo** dha-kārassa da-kāraṃ katvā, **saha**-saddo cettha vijjamaṇatthavācako “salomakosapakkhako”tiādīsu viya. **Bhavoti** vuddhi bhavati vaḍḍhatīti katvā. **Vibhavoti** hāni tabbiraḥato. Dvando pubbe suyyamāno itisaddo paccekam yojetabboti āha “**iti bhavo iti abhavo**”ti. **Yaṃ vā taṃ vā**ti yaṃ kiñci, atha taṃ aniyamanti attho. Abhūtañhi aniyamatthaṃ saha vikappena yaṃtaṃ-saddehi dīpenti ācariyā. Apica **bhavoti** sassato. **Abhavoti** ucchedo. **Bhavoti** vā kāmasukhaṃ. **Abhavoti** attakilamatho.

Iti imāya chabbidhāya itibhavābhavakathāya saddhiṃ bāttiṃsa tiracchānakathā nāma honti. Atha vā pāliyaṃ sarūpato anāgatāpi araññaṃpabbatanadīpapakathā **iti**-saddena saṅgahetvā bāttiṃsa tiracchānakathāti vuccanti. Pāliyañhi “**iti vā**”ti **ettha iti**-saddo pakārattho, **vā**-saddo vikappanattho. Iḍaṃ vuttaṃ hoti “evamapakāraṃ, ito aññaṃ vā tādisaṃ niratthakakathaṃ anuyuttā viharanti”ti, ādiattho vā **iti**-saddo iti vā iti evarūpā “naccagītavādīvisūkadassanā paṭivirato”tiādīsu (dī. ni. 1.10, 164; ma. ni. 1.293, 411; 2.11, 418; 3.14, 102; a. ni. 10.99) viya, iti evamādiṃ aññaṃpi tādisaṃ kathamanuyuttā viharanti attho.

18. Viruddhassa gahaṇaṃ **viggaho**, so yesanti **viggāhikā**, tesam tathā, viruddhaṃ vā gaṇhāti etāyāti **viggāhikā**, sāyeva kathā tathā. **Sārambhakathā**ti upārambhakathā. **Sahitanti** pubbāparāvīraddhaṃ. Tatoyeva **siliṭṭhaṃ**. Taṃ pana atthakāraṇayuttatāyāti dassetum “**atthayuttam kāraṇayuttanti attho**”ti vuttaṃ. Nti vacanaṃ. **Parivattivā ṭhitam** sapattagato asamattho yodho viya na kiñci jānāsi, kintu sayameva parājesīti adhippāyo. **Vādo dosoti** pariyāyavacanāṃ. Tathā **cara vicarā**ti. **Tattha tatthā**ti tasmim tasmim ācariyakule. **Nibbedhe**ti mayā ropitaṃ vādaṃ vissajjehi.

19. Dūtassa kammaṃ **dūteyyam**, tassa kathā tathā, tassaṃ. **Idha, amutrā**ti upayogathe bhummavacanāṃ, tenāha “**asukam nāma ṭhāna**”nti. Vitthārato vinicchayo vinayaṭṭhakathāyaṃ (pārā. aṭṭha. 436-437) vuttoti saṅkhepato idha dassetum “**saṅkhepato panā**”tiādi vuttaṃ. **Gihisā**nantī yathāvuttaviparītaṃ sāsaṃ. **Aññesanti** gihīnaññeva.

20. Tividhenāti sāmantaḥappanairiyāpathasannissitapaccayapaṭisevanabhedato tividhena.

Vimhāpayantīti “ayamacchariyapuriso”ti attani paresaṃ vimhayaṃ sampahaṃsaṃ acchariyaṃ uppādentī. Vipubbañhi mhi-saddaṃ sampahaṃsane vadanti saddavidū. Sampahaṃsanākāro ca acchariyaṃ. **Lapanāntīti** attānaṃ vā dāyakaṃ vā ukkhipitvā yathā so kiñci dadāti, evaṃ ukkācētvā ukkhipanavasena dīpetvā kathenti. **Nimittaṃ silametesanti nemittikāti** taddhitavasena tassilattho yathā “pamsukūliko”ti (mahāni. 52) apica nimittena vadanti, nimittaṃ vā karontīti **nemittikā**. **Nimittanti** ca paresaṃ paccayadānasaññuppādaṃ kāyavacīkammaṃ vuccati. **Nippeso** nippisaṃ cuṇṇaṃ viya karaṇaṃ. Nippisaṃtīti vā **nippesā**, nippesāyeva **nippesikā**, nippisaṃ vā **nippeso**, taṃ karontītipi **nippesikā**. **Nippeso** ca nāma bhaṭapuriso viya lābhasakkāratthaṃ akkosaṃakhaṃsanuppāṇanaparapīṭṭhimamsikatā. **Lābhena lābhanti** ito lābhena amutra lābhaṃ. **Nijigīsanti magganti pariyesantīti** pariyaṃyavacanaṃ. Kuhakādayo saddā kuhānādīni nimittaṃ katvā taṃsamaṅgipuggalesu pavattāti āha “**kuhanā...pe... adhvācāna**”nti. **Aṭṭhakathañcāti** taṃtampāḷisaṃvaṇṇanābhūtaṃ porāṇaṭṭhakathañca.

Majjhimasīlavanānaṃ niṭṭhitā.

Mahāsīlavanānaṃ

21. Aṅgāni ārabha pavattattā aṅgasaḥacaritaṃ satthaṃ “**aṅga**”nti vuttaṃ uttarapadalopena vā. **Nimittanti** etthāpi eseva nayo, tenāha “**hatthapādāsī**”tiādī. Keci pana “aṅgāni aṅgavikāraṃ paresaṃ aṅgavikāradassanena nāpi lābhālābhādivijānana”nti vadanti. **Nimittasatthanti** nimittena sañjānanaṃ appakāradīpakaṃ satthaṃ, taṃ vatthunā vibhāvetuṃ “**paṇḍurājā**”tiādimāha. **Paṇḍurājāti** ca “dakkhiṇārāmādhipatī” icceva vuttaṃ. Sīhaḷādīpe dakkhiṇārāmanāmakassa saṅghārāmassa kārakoti vadanti. “Dakkhiṇamadhurādhipatī”ti ca katthaci likhitaṃ, dakkhiṇamadhuranagarassa adhipatīti attho. **Muttāyoti** muttikā. **Muttāyāti** hatthamuddāya. **Gharagolikāyāti** sarabunā. So “**muttā**”ti saññānimittena nāha, saṅkhyānimittena pana “**tisso**”ti.

“**Mahantāna**”nti etena appakaṃ nimittameva, mahantaṃ pana uppādoti nimittuppādānaṃ visesaṃ dasseti. **Uppatitanti** uppātanaṃ. Subhāsubhaphalaṃ pakāsento uppajjati gacchati **uppādo, uppātopi**, subhāsubhasūcikā bhūtavikati. So hi dhūmo viya aggissa kammaphalassa pakāsanamattameva karoti, na tu tamuppādetīti. **Idanti** idaṃ nāma phalaṃ. **Evanti** iminā nāma ākārena. **Ādisantīti** niddisanti. **Pubbaṇhasamayeti** kālavasena. **Idaṃ nāmāti** vatthuvāsena vadati. Yo vasabhaṃ, kuñjaraṃ, pāsādaṃ, pabbataṃ vā āruḷhamattānaṃ supine passati, tassa “idaṃ nāma phala”ntiādinā hi vatthukittanaṃ hoti. **Supinakanti** supinasatthaṃ. Aṅgasampattivipattidassanamattena pubbe “aṅga”nti vuttaṃ, idha pana mahānubhāvatādīnipphādakalakkhaṇavisesadassanena “lakkhaṇa”nti ayametesam viseso, tenāha “**iminā lakkhaṇena**”tiādī. Lakkhaṇanti hi aṅgapaccāṅgesu dissamānākāravisesaṃ sattisirivacchagadāpāsādādīkamadhippetam taṃ taṃ phalaṃ lakkhīyati anenāti katvā, satthaṃ pana tappakāsanato **lakkhaṇaṃ**. **Āhateti** purāṇe. **Anāhateti** nave. **Ahateti** pana pāṭhe vuttavipariyaṃyena attho. **Ito paṭṭhāyāti** devarakkhasamanussādībhedena yathāphalaṃ parikappitena vividhvatthabhāge ito vā etto vā sañchinne idaṃ nāma bhogādīphalaṃ hoti. **Evarūpena dārunāti** palāsasiriphalādīdārunā, tathā dabbīyā. Yadi dabbīhomādīnīpi aggīhomāneva, atha kasmā visuṃ vuttānīti āha “**evārūpāyā**”tiādī. **Dabbīhomādīni** homopakaraṇādīvisehehi phalavisesadassanavasena vuttāni, **aggīhomam** pana vuttāvasesasādhanavasena vuttanti adhippāyo. Tenāha “**dabbīhomādīni**”tiādī.

Kuṇḍakoti taṇḍulakhaṇaṃ, tilassa idanti **telam**, samāsataḍḍhitapadāni pasiddhesu sāmāññabhūtanīti visesakaraṇatthaṃ “**tilatēdīka**”nti vuttaṃ. **Pakkhipananti** pakkhipanattam. “Pakkhipanavijja”ntipi pāṭho, pakkhipanahetubhūtaṃ vijjanti attho. **Dakkhiṇakkhakajaṇṇulohitādīhīti** dakkhiṇakkhalohitadakkhiṇajaṇṇulohitādīhī. “**Pubbe**”tiādinā aṅgaṅgavijjānaṃ visesadassanena punaruttabhāvamapaneti. **Aṅgulaṭṭhim disvāti** aṅgulībhūtaṃ, aṅgulīyā vā jātaṃ aṭṭhim passitvā, aṅgulīcchavimattaṃ apassitvā tadaṭṭhivipassanavaseneva byākarontīti vuttaṃ hoti. “Aṅgalaṭṭhīnti sarīra”nti (dī. ni. ṭī. 1.21) pana **ācariyadhammapālattherena** vuttaṃ, evaṃ sati aṅgapaccāṅgānaṃ

viruhanabhāvena laṅghisadisattā sarīrameva aṅgalaṅghīti viññāyati. **Kulaputtoti** jātikulaputto, ācārakulaputto ca. **Disvāpīti** ettha **api**-saddo adisvāpīti sampiṇḍanatto. Abbhino satthaṃ **abbheyyaṃ**. Māsuraṅkkena kato gantha **māsuraṅkko**. Rājūhi paribhūtaṃ satthaṃ **rājasatthaṃ**. Sabbānipetāni khattavijjāpakaraṇāni. **Siva**-saddo santiatthoti āha “**santikaraṇavijjā**”ti, upasaggūpasamanavijjāti attho. Sivā-saddameva rassaṃ katvā evamahāti sandhāya “**siṅgālarutavijjā**”ti vadanti, siṅgālānaṃ rute subhāsubhasañjānanavijjāti attho. “**Bhūtavejjamantoti** bhūtavasīkaraṇamanto. **Bhūrighareti** antopathaviyaṃ kataghare, mattikāmayaghare vā. “Bhūrivijjā sassabuddhikaraṇavijjā”ti **sārasamāse**. **Sappāvahāyanavijjāti** sappāgamanavijjā. **Visavantameva vāti** visavamānameva vā. Bhāvaniddesassa hi māna-saddassa antabyappadeso. Yāya karonti, sā visavijjāti yojanā. “Visatantrameva vā”tipi pāṭho. Evaṃ sati sarūpadassanaṃ hoti, visavicāraṇaganthoyevāti attho. Tantranti hi ganthassa parasamaññā. **Sapakkhakaapakkhakadvipadacatuppādānanti** piṅgalamakkhikādisapakkhakagharagolīkādiapakkhakadevamanussacaṅgorādīdivipadakaṅṭhasasajambukādicatuppādānaṃ. **Rutaṃ** vassitaṃ. **Gataṃ** gamanaṃ, etena “**sakuṇavijjā**”ti idha migasaddassa lopamaṃ, nidassanamattaṃ vā dasseti. **Sakuṇaññanti** sakuṇavasena subhāsubhaphalassa jānanaṃ. Nanu sakuṇavijjāya eva vāyasavijjāpaviṭṭhāti āha “**taṃ visuññeva sattha**”nti. Taṃtampakāsakasatthānurūpavasena hi idha tassa tassa vacananti daṭṭhabbaṃ.

Paripakkagatabhāvo attabhāvassa, jīvitakālassa ca vasena gahetabboti dasseti “**idāni**”tiādīnā. **Ādiṭṭhaññanti** ādisitabbassa ñāṇaṃ. **Sararakkhaṇanti** sarato attānaṃ, attato vā sarassa rakkhaṇaṃ. “**Sabbasaṅgāhika**”nti iminā miga-saddassa sabbasakuṇacatuppadesu pavattiṃ dasseti, ekasesaniddeso vā esa catuppadesveva miga-saddassa niruḷhattā. Sabbesampi sakuṇacatuppādānaṃ rutajānana-satthassa migacakkasamaññā, yathā taṃ subhāsubhajānanappakāre sabbato bhadrāṃ cakkādisamaññāti āha “**sabba...pe... vutta**”nti.

22. “Sāmino”tiādi pasatṭhāpasatṭhakāraṇavacanamaṃ. **Lakkhaṇanti** tesamaṃ lakkhaṇappakāsakasatthaṃ. Pārisesanayena avasesamaṃ **āvudhaṃ**. “**Yamhi kule**”tiādīnā imasmim ṭhāne tathājānanahetu eva sesamaṃ lakkhaṇanti dasseti. **Ayamaṃ visesoti** “lakkhaṇa”nti heṭṭhā vuttā lakkhaṇato viseso. Tadatthāvikaraṇatthaṃ “**idañcetha vatthū**”ti vuttaṃ **aggimaṃ dhamamānanti** aggimaṃ mukhavātena jālentaṃ. **Makkhesīti** vināseti. **Piḷandhanakaṇṇikāyāti** kaṇṇālānkārassa. **Gehakaṇṇikāyāti** gehakūṭassa, etena ekasesanayamaṃ, sāmāññaniddesamaṃ vā upetaṃ. **Kacchapalakkhaṇanti** kummalakkhaṇaṃ. **Sabbacatuppādānanti** miga-saddassa catuppada-vācakkattamāha.

23. Asukadivaseti dutiyātatīyāditithivasena vuttaṃ. **Asukanakkhattenāti** assayujabharāṇīkattikārohaṇādinakkhattayogavasena. **Vippavutthānanti** vippavasitānaṃ sadesato nikkhantānaṃ. Upasaṅkamaṃ **upayānaṃ**. **Apayānaṃ** paṭikkamaṃ. **Dutiya-pade-pīti** “bāhirānaṃ raññaṃ...pe... bhavissati”ti vutte dutiyavākyepi. “Abbhantarānaṃ raññaṃ jayo”tiādīhi dvīhi vākyehi vuttā **jayaparājayaṃ pākāṭāyeva**.

24. Rāhūti rāhu nāma asurissaro asurarājā. Tathā hi **mahāsamayassutte** asuranikāye vuttaṃ –

“Satañca baliputtānaṃ, sabbe verocanāmakā;
Sannayhitvā balisenaṃ, rāhubhaddamupāgamu”nti. (dī. ni. 2.339);

Tassa candimasūriyānaṃ gahaṇaṃ saṃyuttanikāye **candimasuttasūriyasuttehi** dīpetabbaṃ. **Iti**-saddo cetha ādiattho “candaggāhādayo”ti vuttattā, tena sūriyaggāhanakkhattaggāhā saṅgayhanti. Tasmā candimasūriyānamiva nakkhattānampi rāhunā gahaṇaṃ veditabbaṃ. Tato eva hi “**api cā**”tiādīnā nakkhattagāhe dutiyanayo vutto. **Aṅgārakādīgāhasamāyogopīti** aggahitaggahaṇena aṅgārakasasiputtasūragarusukkaravisutaketusaṅkhātānaṃ gāhānaṃ samāyogo api nakkhattagāhoyeva saha payogena gahaṇato. Sahapayogopi hi vedasamayena gahaṇanti vuccati. **Ukkānaṃ patananti** ukkobhāsānaṃ patanaṃ. Vātasāṅghātesu hi vegena aññamaññaṃ saṅghaṭṭentesu dīpikobhāso viya

obhāso uppajjitvā ākāśato patati, tatrāyaṃ ukkāpātavohāro. **Jotisatthe**pi vuttaṃ –

“Mahāsikhā ca sukkhaggā-rattānilasikhojjalā;
Porisī ca pamāṇena, ukkā nānāvidhā matā”ti.

Disākālusiyanti disāsu khobhanaṃ, **taṃ** sarūpato dasseti “**aggisikhadhūmasikhādīhi ākulabhāvo viyā**”ti iminā, aggisikhadhūmasikhādīnaṃ bahudhā pātubhāvo eva **disādāho** nāmāti vuttaṃ hoti. Tadeva “dhūmaketū”ti lokiyā vadanti. Vuttañca **jotisatthe** –

“Ketu viya sikhāvati, joti uppātarūpinī”ti.

Sukkhavalāhakagajjananti vuṭṭhimantarena vāyuvegalitassa valāhakassa nadanaṃ. Yaṃ lokiyā “nighāto”ti vadanti. Vuttañca **jotisatthe** –

“Yadāntalikkhe balavā, māruto mārutāhato;
Patatyadho sa nīghāto, jāyate vāyusambhavo”ti.

Udayananti lagganaṃyūhanaṃ.

“Yadodeti tadā laganam, rāsīnamanvayaṃ kamā”ti –

Hi vuttaṃ. **Atthaṅgamanampi** tato sattamarāsippamāṇavasena veditabbaṃ. Abbhā dhūmo rajo rāhūti imehi catūhi kāraṇehi **avisuddhatā**. Tabbinimuttatā **vodānaṃ**. Vuttañca “cattārome bhikkhave, candimasūriyānaṃ upakkilesā, yehi upakkilesehi upakkiliṭṭhā candimasūriyā na tapanti na bhāsanti na virocanti. Katame cattāro? Abbhā bhikkhave, candimasūriyānaṃ upakkilesā, yena...pe... dhūmo...pe... rajo...pe... rāhu bhikkhave...pe... ime kho...pe... na virocanti”ti (a. ni. 4.50).

25. Devassāti meghassa. **Dhārānuppaveccanaṃ** vassanaṃ. **Avaggāhoti** dhārāya avaggahaṇaṃ duggahaṇaṃ, tenāha “**vassavibandho**”ti. **Hatthamuddāti** hatthena adhippetaviññāpanaṃ, taṃ pana aṅgulisaṅkocanena gaṇanāyevāti **ācariyadhammapālattherena** (dī. ni. 1.21) vuttaṃ. Ācariyasāriputtattherena pana “hatthamuddā nāma aṅgulipabbesu saññaṃ ṭhapetvā gaṇanā”ti dassitā. **Gaṇanā vuccati acchiddakagaṇanā** parisesaññaena, sā pana pādasikamilakkhākādayo viya “ekaṃ dve”tiādinā navantavidhinā nirantaragaṇanāti veditabbā. Samūhanaṃ **saṅkalanam** visuṃ uppādanaṃ apanayanaṃ **paṭuppādanaṃ** [saṭuppādanaṃ (aṭṭhakathāyaṃ)] “saduppādana”ntipi paṭhanti, sammā uppādananti attho. **Ādi**-saddena vokalanabhāgahārādike saṅgaṇhāti. Tattha **vokalanam** visuṃ samūhakaranaṃ, vomissananti attho. Bhāgakaranaṃ **bhāgo**. Bhuñjanaṃ vibhājanaṃ **hāro**. **Sāti** yathāvuttā piṇḍagaṇanā **disvāti** ettha diṭṭhamattena gaṇetvāti attho gaṇetabbo.

Paṭibhānakavīti ettha aṅguttarāgame (a. ni. 4.231) vuttānanti seso, kavīnaṃ kabyakaraṇanti sambandho, etena kavīhi kataṃ, kavīnaṃ vā idaṃ **kāveyyanti** atthaṃ dasseti. “**Attano cintāvasenā**”tiādi tesam sabhāvadassanaṃ. Tathā hi vatthuṃ, anusandhiñca sayameva cirena cintetvā karaṇavasena **cintākavi** veditabbo. Kiñci sutvā sutena asutaṃ anusandhetvā karaṇavasena **sutakavi**, kiñci atthaṃ upadhāretvā tassa saṅkhipanavitthāraṇādivasena **atthakavi**, yaṃ kiñci parena kataṃ kabbam vā nāṭakaṃ vā disvā taṃsadisameva aññaṃ attano ṭhānuppattikapaṭibhānena karaṇavasena **paṭibhānakavīti**. Nti tamatthaṃ. **Tappaṭibhāganti** tena diṭṭhena sadisaṃ. “Kattabba”nti ettha visesanaṃ, “karissāmī”ti ettha vā bhāvanapūṃsakaṃ. **Ṭhānuppattikapaṭibhānavasenāti** kāraṇānurūpaṃ pavattanakaññaṇavasena. **Jīvikatthāyāti** pakaraṇādhiगतavaseneva vuttaṃ. Kavīnaṃ idanti **kabyam**, yaṃ “gīta”nti vuccati.

26. Pariggahabhāvena dārikāya gaṇhanaṃ **āvāhanaṃ**. Tathā dānaṃ **vivāhanaṃ**. Idha pana tathākaraṇassa uttarapadalopena niddeso, hetugabbhavasena vā, tenāha “**imassa dārakassā**”tiādi. **Itīti**

evamhontesu, evambhāvato vā. **Uṭṭhānanti** khettādito uppannamāyaṃ. **Ṇanti** dhanavaḍḍhanattham parassa dinnam pariyaḍaṇam. Pubbe paricchinnakāle asampattepi uddharitamiṇam **uṭṭhānam**, yathāparicchinnakāle pana sampatte **ṇanti** keci, tadayuttameva iṇagahaṇeneva sijjanato. Paresam dinnam iṇam vā dhananti sambandho. **Thāvaranti** ciraṭṭhitikam. Desantare diguṇatiguṇādigahaṇavasena bhaṇḍappayojanam **payogo**. Tattha vā aññattha vā yathākālaparicchedam vaḍḍhigahaṇavasena payojanam **uddhāro**. “Bhaṇḍamūlarahitānam vāṇijam katvā ettakena udayena saha mūlam dethā’ ti dhanadānam **payogo**, tāvakālikadānam **uddhāro**” tipī vadanti. **Ajja payojitam diguṇam catuguṇam hotīti** yadi ajja payojitam bhaṇḍam, evam aparajja diguṇam, ajja catuguṇam hotīti attho. Subhassa, subhena vā gamanam pavattanam **subhago**, tassa karaṇam **subhagakaraṇam**, tam pana piyamanāpassa, sassirikassa vā karaṇamevāti āha “**piyamanāpakaraṇa**” ntiādi. **Sassirikakaraṇanti** sarīrasobhaggakaraṇam. **Vilīnassāti** patiṭṭhahitvāpi paripakkamapāpunitvā vilopassa. Tathā paripakkabhāvena **aṭṭhitassa**. Pariyāyavacanametam padacatukkam. **Bhesajjādānanti** gabbhasaṇṭhāpanabhesajjassa dānam. **Tihi kāraṇehīti** ettha vātena, pāṇakehi vā gabbhe vinassante na purimakammunā okāso kato, tappaccayā eva kammam vipaccati, sayameva pana kammunā okāse kate na ekantena vātā, pāṇakā vā apekkhitabbāti kammassa visum kāraṇabhāvo vuttoti daṭṭhabbam. **Vinayaṭṭhakathāyaṃ** (vi. aṭṭha. 2.185) pana vātena pāṇakehi vā gabbho vinassanto kammam vinā na vinassatīti adhippāyena tamaññātra dvīhi kāraṇehīti vuttam. **Nibbāpanīyanti** upasamakaram. **Paṭikammanti** yathā te na khādanti, tathā paṭikaraṇam.

Bandhakaraṇanti yathā jim cāletum na sakkoti, evam anāloḷitakaraṇam. **Parivattanatthanti** āvudhādīnā saha ukkhittahatthānam aññattha parivattanattham, attanā gopitaṭṭhāne akhipetvā parattha khipanatthanti vuttam hoti. **Khipatīti** ca aññattha khipatīti attho. **Vinicchayaṭṭhāneti** aḍḍavinicchayaṭṭhāne. Icchitatthassa devatāya kaṇṇe kathanavasena jappanam **kaṇṇajappananti** ca vadanti. **Devatam otāretvāti** ettha mantajappanena devatāya otāraṇam. **Jīvikatthāyāti** yathā pāricariyam katvā jīvitavutti hoti, tathā jīvitavuttikaraṇatthāya. **Ādiccapāricariyāti** karamālāhi pūjam katvā sakaladivasam ādiccābhimukhāvāṭṭhānena ādiccassa paricaraṇam. “**Tathevā**” ti iminā “jīvikatthāyā” ti padamākaḍḍhati. **Sirivhāyananti** ī-kārato a-kāralopena sandhiniddeso, tenāha “**siriyā avhāyana**” nti. “**Sirenā**” ti pana ṭhānavasena avhāyanākāram dasseti. Ye tu a-kārato a-kārassa lopam katvā “siravhāyana” nti paṭhanti, tesam pāṭhe ayamattho “mantam jappetvā sirasā icchitassa atthassa avhāyana” nti.

27. Devaṭṭhānanti devāyatanam. **Upahāranti** pūjam. **Samiddhikāleti** āyācitassa atthassa siddhakāle. **Santipaṭissavakammanti** devatāyācanāya yā santi paṭikattabbā, tassā paṭissavakaraṇam. **Santīti** cettha mantajappanena pūjākaraṇam, tāya santiyā āyācanappayogoti attho. **Tasminti** yam “sace me idaṃ nāma samijjhissatī” ti vuttam, tasmim paṭissavaphalabhūte yathābhipatthitakammasmim. **Tassāti** yo “paṇidhi” ti ca vutto, tassa paṭissavassa. Yathāpaṭissavañhi upahāre kate paṇidhiyācanā katā niyyātītā hotīti. **Gahitamantassāti** uggahitamantassa. **Payogakaraṇanti** upacārakammakaraṇam. **Itīti** kāraṇatthe nipāto, tena vassavossa-saddānam purisapaṇḍakesu pavattiṃ kāraṇabhāvena dasseti, paṇḍakato visesena asati bhavatīti **vasso**. Purisalingato virahena avaasati hīlito hutvā bhavatīti **vosso**. Viseso rāgassavo yassāti **vasso**. Vigato rāgassavo yassāti **vossoti** niruttinayena padasiddhītipi vadanti. **Vassakaraṇam** tadanurūpabhesajjena. **Vossakaraṇam** pana uddhatabījatādīnāpi, teneva **jātakatṭhakathāyaṃ** “vossavarāti uddhatabījā orodhapālakā” ti vuttam. **Acchandikabhāvamattanti** itthiyā akāmabhāvamattam. **Liṅganti** purisanimittam.

Vatthubalikammakaraṇanti gharavatthusmim balikammassa karaṇam, tam pana upaddavapaṭibāhanattham, vaḍḍhanatthāṇca karonti, mantajappanena attano, aññesaṇca **mukhasuddhikaraṇam**. **Tesanti** aññesam. **Yoganti** bhesajjapayogam. **Vamananti** pacchindanam. **Uddhamvirecananti** vamanabhedameva “uddham dosānam nīharaṇa” nti vuttattā. **Virecananti** pakativirecanameva. **Adhovirecananti** suddhavatthikasāvavattiādivatthikiriya “adho dosānam nīharaṇa” nti vuttattā. Atho vamanam uggiraṇameva, uddhamvirecanam dosanīharaṇam. Tathā virecanam virekova, adhovirecanam dosanīharaṇanti ayametesam viseso pākaṭo hoti. **Dosānanti** ca pittādidosānanti

attho. Semhanīharaṇādi **sirovirecanaṃ**. **Kaṇṇabandhanatthanti** chinnakaṇṇānaṃ saṅghaṭanattamaṃ. **Vaṇaharaṇatthanti** arupanayanattamaṃ. **Akkhitappanatelanti** akkhiṣu usumassa nīharaṇatelaṃ. Yena akkhiṃhi añjite uṇhaṃ usumaṃ nikkhamati. Yaṃ nāsikāya gaṇhīyati, taṃ **natthu**. **Paṭalānīti** akkhipaṭalāni. **Nīharaṇasamatthanti** apanayanasamatthamaṃ. **Khārañjananti** khārakamañjanaṃ. Sītimeva saccaṃ niruttinayena, tassa kāraṇaṃ añjanaṃ **saccañjananti** āha “**sītalabhesajjañjana**”nti. **Salākavejjakammanti** akkhirogavejjakammaṃ. Salākasadisattā salākasaṅkhātassa akkhirogassa vejjakammanti hi **sālākiyaṃ**. Idaṃ pana vuttāvesesassa akkhirogapaṭikammaṃ saṅghaṇattamaṃ vuttaṃ “tappanādayopi hi sālākiyānevā”ti. Paṭividdhassa salākassa nikkhamanattamaṃ vejjakammaṃ salākavejjakammanti keci, taṃ pana sallakattiyapadeneva saṅghatanti daṭṭhabbaṃ.

Sallassa paṭividdhassa kattanaṃ ubbāhanaṃ **sallakattaṃ**, tadatthāya vejjakammaṃ **sallakattavejjakammaṃ**. Kumāraṃ bharaṭīti **kumārabhato**, tassa bhāvo **komārabhaccaṃ**, kumāro eva vā **komāro**, bhataṇaṃ **bhaccaṃ**, tassa bhaccaṃ tathā, tadabhinipphādakaṃ vejjakammanti attho. Mūlāni padhānāni rogūpasamane samatthāni bhesajjāni **mūlabhesajjāni**, mūlānaṃ vā byādhiṇaṃ bhesajjāni tathā. Mūlānubandhavasena hi duvidho byādhi. Tatra mūlabyādhiṃhi tikicchite yebhuyyena itaraṃ vūpasamati, tenāha “**kāyatikicchataṃ dasseti**”tiādi. Tattha **kāyatikicchataṃ** mūlabhāvato sarīrabhūtehi bhesajjehi, sarīrabhūtānaṃ vā rogānaṃ tikicchakabhāvaṃ. **Khārādīnīti** khārodakādīni. **Tadanurūpe vaṇeti** vūpasamitassa mūlabyādhiṇo anucchavike arumhi. **Tesanti** mūlabhesajjānaṃ. **Apanayanaṃ** apaharaṇaṃ, tehi atikicchanaṃ vuttaṃ hoti. Idañca komārabhaccasallakattasālākiyādivisesabhūtānaṃ tantīnaṃ pubbe vuttatā pārisesavasena vuttaṃ, tasmā tadavasesāya tantiyā idha saṅgho daṭṭhabbo, sabbāni cetāni ājīvahetukāniyeva idhādhippetāni “micchājīvena jīvikamaṃ kappenti”ti (dī. ni. 1.21) vuttatā. Yaṃ pana tattha tattha pāliyaṃ “iti vā”ti vuttaṃ. Tattha **itī**-ti pakāratthe nipāto, **vā**-ti vikappanatthe. Idaṃ vuttaṃ hoti – iminā pakārena, ito aññena vāti. Tena yāni ito bāhirakapabbajitā sippāyatanavijjāṭṭhānādīni jīvikopāyabhūtāni ājīvikapakatā upajīvanti, tesamaṃ pariggaho katoti veditabbaṃ.

Mahāsīlavaṇṇanā niṭṭhitā.

Pubbantakappikasassatavādavaṇṇanā

28. Idāni suññatāpakāsanavārassatthamaṃ vaṇṇento anusandhiṃ pakāsetuṃ “**eva**”ntiādimāha. Tattha **vuttavaṇṇassāti** sahatthe chaṭṭhivacanaṃ, sāmiatthe vā anusandhi-saddassa bhāvakammavasena kiriyādesanāsu pavattanato. **Bhikkhusaṅghena vuttavaṇṇassāti** “yāvañcidaṃ tena bhagavatā”tiādinā vuttavaṇṇassa. Tatra pāliyaṃ ayaṃ sambandho – na bhikkhave, ettakā eva buddhaguṇā ye tumhākaṃ pākātā, apākātā pana “atthi bhikkhave, aññe dhammā”ti vitthāro. “Ime diṭṭhiṭṭhānā evamaṃ gahitā”tiādinā sassatādiṭṭhiṭṭhānānaṃ yathāgahitākārassa suññabhāvappakāsanato, “tañca pajānanaṃ na parāmasati”ti sīlādīnañca aparāmasanīyabhāvādīpanena nīccasārādivirahappakāsanato, yāsu vedanāsu avītarāgatāya bāhirānaṃ etāni diṭṭhivibandhakāni sambhavanti, tāsamaṃ paccayabhūtānañca sammohādīnaṃ vedakākārakasabhāvābhāvadassanamukhena sabbadhammānaṃ attattaniyatāvīrahādīpanato, anupādāparinibbānadīpanato ca ayaṃ desanā suññatāvībhāvanappadhānāti āha “**suññatāpakāsanamaṃ ārabhi**”ti.

Pariyattīti vinayādibhedabhinnā manasā vavattāpitā tanti. **Desanāti** tassā tantiyā manasā vavattāpitāya vibhāvanā, yathādhammaṃ dhammābhilāpabhūtā vā paññāpanā, anulomādivasena vā kathananti pariyattidesanānaṃ viseso pubbeyeva vavattāpitoti imamattamaṃ sandhāya “**desanāya, pariyattiya**”nti ca vuttaṃ. **Evamādīsūti** ettha **ādi**-saddena saccasabhāvasamādhīpaññāpakatipuññāpattiñeyyādayo saṅgayhanti. Tathā hi ayaṃ **dhamma**-saddo “catunnaṃ bhikkhave, dhammānaṃ ananubodhā”tiādīsū (a. ni. 4.1) sacce pavattati, “kusalā dhammā akusalā dhammā”tiādīsū (dha. sa. tikamātikā 1) sabhāve, “evamaṃdhammā te bhagavanto ahesu”ntiādīsū (dī. ni. 2.13, 94, 145; 3.142; ma. ni. 3.167; saṃ. ni. 5.378) samādhimhi, “saccaṃ dhammo dhiti cāgo, sa

ve pecca na socati”tiādīsu (saṃ. ni. 1.246; su. ni. 190) paññāyaṃ, “jātidhammānaṃ bhikkhave, sattānaṃ evaṃ icchā uppajjati”tiādīsu (ma. ni. 1.131; 3.373; paṭi. ma. 1.33) pakatiyaṃ, “dhammo suciṇṇo sukhamāvahāti”tiādīsu (su. ni. 184; theragā. 303; jā. 1.10.102; 15.385) puññe, “cattāro pārājikā dhammā”tiādīsu (pārā. 233) āpattiyaṃ, “sabbe dhammā sabbākārena buddhassa bhagavato ñāṇamukhe āpāthamāgacchanti”tiādīsu (mahāni. 156; cūlani. 85; paṭi. ma. 3.5) ñeyye pavattati. **Dhammā** **hontīti** sattajīvato suññā dhammamattā **hontīti** attho. Kimatthiyaṃ guṇe pavattananti āha “**tasmā**”tiādi.

Makasatuṇḍasūciyāti sūcimukhamakkhikāya tuṇḍasaṅkhātāya sūciyā. Alabbhaneyyapatiṭṭho viyāti sambandho. **Aññatra tathāgatāti** tḥapetvā tathāgataṃ. “**Duddasā**”ti padeneva tesam dhammānaṃ dukkhogāhatā pakāsītāti “**alabbhaneyyapatiṭṭhā**” icceva vuttaṃ. Labhitabbāti **labbhanīyā**, sā eva **labbhaneyyā**, labhīyate vā **labbhanam**, tamarahatīti **labbhaneyyā**, na labbhaneyyā **alabbhaneyyā**, patiṭṭhahanti etthāti **patiṭṭhā**, patiṭṭhahanam vā **patiṭṭhā**, alabbhaneyyā patiṭṭhā etthāti **alabbhaneyyapatiṭṭhā**. Idaṃ vuttaṃ hoti – sace koci attano pamāṇam aṅānanto ñāṇena te dhamme ogāhituṃ ussāham kareyya, tassa taṃ ñāṇam appatiṭṭhameva makasatuṇḍasūci viya mahāsamuddeti. Ogāhitumasakkuṇeyyatāya “**ettakā ete īdisā vā**”ti te passituṃ na sakkāti vuttaṃ “**gambhīrattā eva duddasā**”ti. Ye pana daṭṭhumeva na sakkā, tesam ogāhitvā anu anu bujjhane kathā eva natthīti āha “**duddasattā eva duranubodhāti**. Sabbakilesapariḷāhapaṭippassaddhisāṅkhātaaggaphalamatthake samuppannatā, purecarānucaravasena nibbutasabbakilesapariḷāhasamāpattisamokiṇṇattā ca **nibbutasabbapariḷāhā**. Tabbhāvato **santāti** attho. **Santārammaṇāni** maggaphalanibbānāni anupasantasabhāvānaṃ kilesānaṃ, saṅkhārānaṃca abhāvato.

Atha vā kasiṇugghāṭimākāsatabbisayaviññāṇaṃ anantabhāvo viya susamūhatavikkepatāya nīccasamāhitassa manasikārassa vasena tadārammaṇadhammānaṃ santabhāvo veditabbo. Avirajjhivā nimittapaṭivedho viya issāsānaṃ avirajjhivā dhammānaṃ yathābhūtasabhāvāvabodho sāduraso mahārasova hotīti āha “**atittikaraṇaṭṭhenā**”ti, atappanakaṇasabhāvenāti attho. Sohiccaṃ titti tapananti hi pariyāyo. **Atittikaraṇaṭṭhenāti** patthetvā sādurasakaraṇaṭṭhenāti attham vadanti. Paṭivedhappattānaṃ tesu ca buddhānameva sabbākārena visayabhāvūpagamanato na takkabuddhiyā gocharāti āha “**uttamañāṇavisayattā**”tiādi. **Nipuṇāti** ñeyyesu tikkhappavattiyā chekā. Yasmā pana so chekabhāvo ārammaṇe appaṭihatavuttitāya, sukhumañeyyaggahaṇasamatthātāya ca supākaṭo hoti, tasmā vuttaṃ “**saṅhasukhumasabhāvattā**”ti. **Paṇḍitehiyevāti** avadhāraṇam samatthetuṃ “**bālānaṃ avisayattā**”ti āha.

Ayaṃ aṭṭhakathānayo aparō nayo – vinayapaṇṇattīdigambhīraneyyavibhāvanato **gambhīrā**. Kadāciyeva asaṅkhyeyye mahākappe atikkamitvāpi dullabhadassanatāya **duddasā**. Dassanañcettha paññācakkhuvaseneva veditabbaṃ. Dhammanvayasaṅkhātassa anubodhassa kassacideva sambhavato **duranubodhā**. Santasabhāvato, veneyyānaṃca sabbaguṇasampadānaṃ pariyosānattā **santā**. Attano paccayehi padhānabhāvaṃ nītatāya **pañitā**. Samadhigatasaccalakkhaṇatāya atakkehi puggalehi, atakkena vā ñāṇena avacaritabbato **atakkāvacarā**. Nipuṇam, nipuṇe vā atthe saccapaccayākārādivasena vibhāvanato **nipuṇā**. Loke aggapaṇḍitena sammāsambuddhena veditabbato pakāsītabbato **paṇḍitavedaniyā**.

Anāvaraṇāñāṇapaṭilābhato hi bhagavā “sabbavidūhamasmi, (ma. ni. 1.178; 2.342; dha. pa. 353; mahāva. 11) dasabalasamannāgato bhikkhave, tathāgato”tiādinā (saṃ. ni. 2.21; 2.22) attano sabbaññūtādiguṇe pakāsesi, tenevāha “**sayam abhiññā sacchikatvā pavedeti**”ti. **Sayam**-saddena, niddhāritāvadhāraṇena vā nivattetabbamattham dassetuṃ “**anaññaneyyo hutvā**”ti vuttaṃ, aññehi abodhito hutvāti attho. **Abhiññāti** ya-kāralopo “aññāṇatā āpajjati”tiādīsu (pari. 296) viyāti dasseti “**abhivisiṭṭhena ñāṇenā**”ti iminā. Apica “**sayam abhiññā**”ti padassa **anaññaneyyo hutvāti** atthavacanam, “**sacchikatvā**”ti padassa pana **sayameva...pe... katvāti**. Sayam-saddā hi sacchikatvāti etthāpi sambajjhitaṃ. **Abhivisiṭṭhena ñāṇenāti** ca tassa hetuvacanam, karaṇavacanam vā.

Tattha kiñcāpi sabbaññūtaññāṇam phalanibbānāni viya sacchikātabbasabhāvaṃ na hoti,

āsavakkhayañāṇe pana adhigate adhigatameva hoti, tasmā tassa paccakkhakaṇaṇaṃ sacchikiriyāti āha “**abhivisiṭṭhena nāṇena paccakkhaṃ katvā**”ti. Hetuatthe cetam karaṇavacanam, aggamaggañāṇasaṅkhātassa abhivisiṭṭhañāṇassādhigamahetūti attho. Abhivisiṭṭhañāṇanti vā paccavekkhañāṇāṇe adhippete karaṇatthe karaṇavacanampi yujjateva. Pavedanañcettha aññāvisayānaṃ saccādīnaṃ desanākkiccasādhanato, “ekomhi sammāsambuddho”tiādīnā (mahāva. 11; kathā. 405) paṭijānānato ca veditabbaṃ. **Guṇadhammehīti** guṇasaṅkhātehi dhammehi. Yathābhūtaṃ yathābhuccaṃ sakatthe ṇyapaccayavasena.

Vadamānāti ettha sattiatho mānasaddo yathā “ekapuggalo bhikkhave, loke uppajjamāno uppajjati”ti, (a. ni. 1.170; kathā. 405) tasmā vattum ussāhaṃ karontoti attho. Evambhūtā hi vattukāmā nāma honti, tenāha “**tathāgatassā**”tiādi. Sāvasesaṃ vadantāpi viparītavadantā viya sammā vadantīti na vattabbāti yathā sammā vadanti, tathā dassetuṃ “**ahāpetvā**”tiādi vuttaṃ. Tena hi anavasesavadanameva sammā vadananti dasseti. “**Vattum sakkuṇeyyu**”nti iminā ca “vadeyyu”nti etassa samatthanatthabhāvamāha yathā “so imaṃ vijaṭṭhaya jaṭṭha”nti (saṃ. ni. 1.23; peṭako. 22; mī. pa. 1.1.9) ye evaṃ bhagavatā thomitā, te dhammā katameti yojanā. “Atthi bhikkhave, aññeva dhammā”tiādipāḷiyā “sabbaññutaññāṇa”nti vuttavacanassa virodhibhāvaṃ codento “**yadi eva**”ntiādimāha. Tattha **yadi evanti** evaṃ “sabbaññutaññāṇa”nti vuttavacanam yadi siyāti attho. **Bahuvacananiddesoti** “atthi bhikkhave”tiādīni sandhāya vuttaṃ. **Atthi-saddopi** hi idha bahuvacanoyeva “atthi khīrā, atthi gāvo”tiādīsu viya nipātabhāvasseva icchitattā. Yadipi tadidaṃ nāṇaṃ ekameva sabhāvato, tathāpi sampayogato, ārammaṇato ca puthuvacanappayogamarahatīti vissajjeti “**puthucitta...pe...rammaṇato**”ti iminā. **Puthucittasamāyogatoti** puthūhi cittehi sampayogato. Puthūni ārammaṇāni etassāti **puthuārammaṇaṃ**, tabbhāvato sabbārammaṇattāti vuttaṃ hoti.

Apica puthu ārammaṇaṃ ārammaṇametassāti puthuārammaṇārammaṇanti etasmiṃ atthe “oṭṭhamukho, kāmvācara”ntiādīsu viya ekassa ārammaṇasaddassa lopam katvā “**puthuārammaṇato**”ti vuttaṃ, tenassa puthuññakiccasādhakattaṃ dasseti. Tathā hetam nāṇaṃ tīsu kālesu appaṭihatañāṇaṃ, catuyoniparicchedakañāṇaṃ, pañcagatiparicchedakañāṇaṃ, chasu asādhāraṇaṇāṇesu sesāsādhāraṇaṇāṇāni, sattāriyapuggalavibhāvanakañāṇaṃ, aṭṭhasu parisāsu akampanaṇāṇaṃ, navasattāvāsaparijānanañāṇaṃ, dasabalañāṇanti evamādīnaṃ anekasatasahassabhedānaṃ nāṇānaṃ yathāsambhavaṃ kiccaṃ sādheti, tesam ārammaṇabhūtānaṃ anekesampi dhammānaṃ tadārammaṇabhāvatoṭi daṭṭhabbaṃ. “**Taṇhī**”tiādi yathākkamaṃ tabbivaraṇaṃ. “**Yathāhā**”tiādīnā paṭisambhidāmaggapāḷiṃ sādhakabhāvena dasseti. **Tatthāti** atītadhamme. Ekavārasena puthuārammaṇabhāvaṃ nivattetvā anekavārasena kamappavattiyā tam dassetuṃ “**punappunaṃ uppattivaseṇā**”ti vuttaṃ. Kamenāpi hi sabbaññutaññāṇaṃ visayesu pavattati, na tathā sakimyeva. Yathā bahirakā vadanti “sakimyeva sabbaññū sabbaṃ jānāti, na kamenā”ti.

Yadi evaṃ acinteyyāparimeyyappabhedassa ñeyyassa paricchedavatā ekena nāṇena niravasesato kathaṃ paṭivedhoti, ko vā evamāha “paricchedavantam sabbaññutaññāṇa”nti. Aparicchedaṇhi tam nāṇaṃ ñeyyamiva. Vuttañhetam “yāvatakaṃ nāṇaṃ, tāvatakaṃ ñeyyam. Yāvatakaṃ ñeyyam, tāvatakaṃ nāṇa”nti (mahāni. 69, 156; cūḷani. 85; paṭi. ma. 3.5 adhippāyatthameva gahitaṃ viya dissati) evampi jātibhūmisabhāvādivasena, disādesakālādivasena ca anekabhedabhinne ñeyye kamena gayhamāne anavasesapaṭivedho na sambhavatīyevāti? Nayidamevaṃ. Yañhi kiñci bhagavatā nātumicchitam sakalamekadeso vā, tattha appaṭihatacāritāya paccakkhato nāṇaṃ pavattati. Vikkhepābhāvato ca bhagavā sabbakālaṃ samāhitoti nātumicchitassa paccakkhabhāvo na sakkā nivāretuṃ. Vuttañhi “ākāṅkhāpaṭibaddham buddhassa bhagavato nāṇa”ntiādi, (mahāni. 69, 156; cūḷani. 85; paṭi. ma. 3.5) nanu cettha dūrato cittapaṭaṃ passantānaṃ viya, “sabbe dhammā anattā”ti vipassantānaṃ viya ca anekadhammāvabodhakāle anirūpitarūpena bhagavato nāṇaṃ pavattatīti gahetabbanti? Gahetabbaṃ acinteyyānubhāvātāya buddhañāṇassa. Tenevāha “buddhavisayo acinteyyo”ti, (a. ni. 4.77) idam panettha sannitṭhānaṃ – sabbākārena sabbadhammāvabodhanasamatthassa ākāṅkhāpaṭibaddhavuttino anāvāraṇaṇāṇassa paṭilābhena bhagavā santānena sabbadhammapaṭivedhasamattho ahoṣi sabbaneyyāvaraṇassa pahānato, tasmā sabbaññū, na sakimyeva sabbadhammāvabodhato yathāsantānena sabbassa indhanassa dahanasamatthatāya pāvako “sabbabhū”ti vuccatīti.

Kāmañcāyamattho pubbe vitthāritoyeva, pakārantarena pana sotujanānuggahakāmatāya, imissā ca porāṇasaṃvaṇṇanāvisodhanavasena pavattattā puna vibhāvitoti na cettha punaruttidoso pariyesitabbo, evamīdisesu. Ettha ca kiñcāpi bhagavato dasabalādiñāṇānipi anaññasādhāraṇāni, sabbadesavisayattā pana tesam ñāṇaṃ na tehi buddhaguṇā ahāpetvā gahitā nāma honti. Sabbaññutaññāssa pana nippadesavisayattā tasmim gahite sabbepi buddhaguṇā gahitā eva nāma honti, tasmā pāliatthānusārena tadeva ñāṇam gahitanti veditabbaṃ. Pāḷiyampi hi “yehi tathāgatassa yathābhuccaṃ vaṇṇaṃ sammā vadamānā vadeyyu”nti tameva pakāsitam tamantarena aññassa nippadesavisayassa abhāvato, nippadesavisayeneva ca yathābhuccaṃ sammā vadanāsambhavatoti.

Aññevāti ettha **eva**-saddo sannitthāpanatthoti dassetuṃ “**aññevāti idaṃ panettha vavatthāpanavacana**”nti vuttaṃ, **vavatthāpanavacana**nti ca sannitthāpanavacanaṃ attho, **sannitthāpana**ñca avadhāraṇameva. Kathanti āha “**aññevā**”tiādi. “**Na paṇātipātā veramaṇiādayo**”ti iminā avadhāraṇena nivattitaṃ dasseti. Ayañca **eva**-saddo aniyatadesatāya ca-saddo viya yattha vutto, tato aññatthāpi vacanicchāvasena upatitthātīti āha “**gambhīrāvā**”tiādi. **Iti**-saddena ca ādiatthena duddasāva na sudasā, duranubodhāva na suranubodhā, santāva na darathā, paṇītāva na hīnā, atakkāvacaṇāva na takkāvacarā, nipuṇāva na lūkhā, paṇḍitavedanīyāva na bālavedanīyāti nivattitaṃ dasseti. **Sabbapadehī**ti yāva “paṇḍitavedanīyā”ti idaṃ padaṃ, tāva sabbapadehi.

Evaṃ nivattetabbataṃ yuttiyā dalhīkaronto “**sāvakaṃpāramiñña**”ntiādimāha. Tattha **sāvakaṃpāramiñña**nti sāvakaṇaṃ dānādīpāramipāripūriyā nipphannaṃ vijjattayachalābhīññācatupaṭṭisambhidābhedaṃ ñāṇaṃ, tathā paccekabuddhānaṃ **paccekabodhiññaṃ**. **Tatoti** sāvakaṃpāramiññaṇato. **Tatthāti** sāvakaṃpāramiññaṇe. **Tatopīti** anantaranidditthato paccekabodhiññaṇatopi. **Api**-saddena, **pi**-saddena vā ko pana vādo sāvakaṃpāramiññaṇatoti sambhāveti. **Tatthāpīti** paccekabodhiññaṇepi. **Ito panāti** sabbaññutaññāṇato pana, tasmā ettha sabbaññutaññāṇe vavatthānaṃ labbhatīti adhippāyo. Gambhīresu visesā, gambhīraṇaṃ vā visesena **gambhīrā**. Ayañca gambhīro ayañca gambhīro ime imesaṃ visesena gambhīrāti vā **gambhīratarā**. Tarasaddenevettha byavacchedanaṃ siddhaṃ.

Etthāyaṃ yojanā – kiñcāpi sāvakaṃpāramiññaṇaṃ hetthimaṃ hetthimaṃ sekkhaññaṇaṃ puthujjanaññaṇaṃ upādāya gambhīraṃ, paccekabodhiññaṇaṃ pana upādāya na tathā gambhīranti “gambhīramevā”ti na sakkā byavacchijjituṃ, tathā paccekabodhiññaṇampi yathāvuttaṃ ñāṇamupādāya gambhīraṃ, sabbaññutaññāṇaṃ pana upādāya na evaṃ gambhīranti “gambhīramevā”ti na sakkā byavacchijjituṃ, tasmā tattha vavatthānaṃ na labbhati. Sabbaññutaññāṇadhammā pana sāvakaṃpāramiññaṇādīnamiva kiñci upādāya gambhīrābhāvābhāvato “gambhīrā evā”ti vavatthānaṃ labbhatīti. Yathā cettha vavatthānaṃ dassitaṃ, evaṃ sāvakaṃpāramiññaṇaṃ duddasaṃ. “Paccekabodhiññaṇaṃ pana tato duddasataranti tattha vavatthānaṃ natthī”tiādinā vavatthānasambhavo netabbo, tenevāha “**tathā duddasāva...pe... veditabba**”nti.

Pucchāvissajjananti pāṭho, tassā pucchāya vissajjananti attho. **Etanti** yathāvuttaṃ vissajjanavacanaṃ. **Evanti** iminā ditthīnaṃ vibhajanākārena. Etthāyamadhippāyo – bhavatu tāva niravasesabuddhaguṇavibhāvanupāyabhāvato sabbaññutaññāṇameva ekampi puthunissayārammaṇaññakiccāsiddhiyā “atthi bhikkhave, aññeva dhammā”tiādinā (dī. ni. 1.18) bahuvacanaena uddittham, tassa pana vissajjanaṃ saccapaccayākārādivisayavisesavasena anaññasādhāraṇena vibhajanayena anārabhitvā sanissayānaṃ ditthigatānaṃ vibhajanayena kasmā āraddhanti? Tattha yathā saccapaccayākārādīnaṃ vibhajānaṃ anaññasādhāraṇaṃ sabbaññutaññāṇasseva visayo, evaṃ niravasesaditthigatavibhajanampīti dassetuṃ “**buddhānañhi**”tiādi āraddhaṃ, tattha **ṭhānānti** kāraṇāni. **Gajjitaṃ mahantaṃ hotīti** desetabbassa atthassa anekavidhatāya, dubbhiññeyyatāya ca nānāyehi pavattamānaṃ desanāgajjitaṃ mahantaṃ vipulaṃ, bahuppabhedañca hoti. **Ñāṇaṃ anupavisatīti** tato eva ca desanāññaṇaṃ desetabbadhamme vibhāgaso kurumānaṃ anupavisati, te anupavisitvā ṭhitaṃ viya hotīti attho.

Buddhaññassa mahantabhāvo paññāyatīti evaṃvidhassa nāma dhammassa desakaṃ, paṭivedhakañcāti buddhānaṃ desanāññassa, paṭivedhaññassa ca uḷārabhāvo pākaṭo hoti. **Desanā gambhīrā hotīti** sabhāvena gambhīrānaṃ tesam catubbidhānampi desanā desetabbavasena gambhīrāva hoti, sā pana buddhānaṃ desanā sabbattha, sabbadā ca yānattayamukhenevāti vuttaṃ “**tilakkhaṇāhatā suññatāpaṭisaṃyuttā**”ti, tīhi lakkhaṇehi āhatā, attattaniyato suññabhāvapaṭisaññuttā cāti attho. Ettha ca kiñcāpi “sabbam vacīkammaṃ buddhassa bhagavato ñānapubbaṅgamam ñāñanuparivattī”ti (mahāni. 69, 156; cūḷani. 85; paṭi. ma. 3.5; netti. 15) vacanato sabbāpi bhagavato desanā ñāñarahitā nāma natthi, samasamaparakkamanavasena sīhasamānavuttitāya ca sabbattha samānussāhappavatti, desetabbadhammasena pana desanā visesato ñāñena anupaviṭṭhā, gambhīratarā ca hotīti daṭṭhabbam.

Katham pana vinayapaṇṇattim patvā desanā tilakkhaṇāhatā, suññatāpaṭisaññuttā ca hoti, nanu tattha vinayapaṇṇattimattamevāti? Na tattha vinayapaṇṇattimattameva. Tatthāpi hi sannisinnaparisāya ajjhāsayanurūpaṃ pavattamānā desanā sañkhārānaṃ aniccataḍḍivibhāvinī sabbadhammānaṃ attattaniyatā, suññabhāvappakāsini ca hoti, tenevāha “**anekapariyāyena dhammim katham katvā**”tiādi. **Vinayapaññattinti** vinayassa paññāpanam. Ñāna-kārassa pana ṇṇa-kāre kate vinayapaṇṇattintipi pāṭho. **Bhūmantaranti** dhammānaṃ avatthāvisesaṇca ṭhānavisesaṇca. Bhavanti dhammā etthāti **bhūmīti** hi avatthāviseso, ṭhānaṇca vuccati. Tattha **avatthāviseso** satiādidhammānaṃ satipaṭṭhānindriyabalabojjhaṅgamaggaṅgādibhedo “vaccho, dammo, balībaddo”ti ādayo viya. **Ṭhānaviseso** kāmāvacarādibhedo. **Paccayākāra**-saddassa attho heṭṭhā vuttoyeva. **Samayantaranti** diṭṭhivisesam, nānāvihitā diṭṭhiyoti attho, aññasamayaṃ vā, bāhirakasamayanti vuttaṃ hoti. Vinayapaññattim patvā mahantaṃ gajjitaṃ hotītiādinā sambandho. **Tasmāti** yasmā gajjitaṃ mahantaṃ... pe... paṭisaṃyuttā, tasmā. **Chejjagāminīti** atekicchagāminī.

Evam otiṇṇe vatthusminti yathāvuttanayena lahukagarukādivasena tadanurūpe vatthumhi otarante. Yaṃ sikkhāpadapaññāpanam nāma atthi, tatthāti sambandho. **Thāmoti** ñāñasāmatthiyam. **Balanti** akampanasañkhāto vīrabhāvo. **Thāmo balanti** vā sāmattiyavacanameva paccavekkhaṇādesanāññavasena yojetabbam. Paccavekkhaṇāññāpubbaṅgamañhi desanāññam. **Esāti** sikkhāpadapaññāpanameva vuccamānapadamapekkhitvā pulliṅgena niddisati, eso sikkhāpadapaññāpanasañkhāto visayo aññesaṃ avisayoti attho. **Itīti** tathāvisayāvisayabhāvassa hetubhāvena paṭiniddesavacanam, nidassanatto vā **iti**-saddo, tena “idaṃ lahukam, idaṃ garuka”ntiādinayam niddisati. Evamaparattthāpi yathāsambhavam.

Yadipi kāyānupassanādivasena satipaṭṭhānādayo suttantapaṭṭake (dī. ni. 2.374; ma. ni. 1.107) vibhattā, tathāpi suttantabhājanīyādivasena abhidhammeyeva te visesato vibhattāti āha “**ime cattāro satipaṭṭhānā...pe... abhidhammapiṭakam vibhajivā**”ti. Tattha **satta phassāti** sattaviññādhātusampayogavasena vuttaṃ. Tathā “**satta vedanā**”tiādi. **Lokuttarā dhammā nāmāti** **ettha iti**-saddo ādiattho, pakārattho vā, tena vuttāvasesam abhidhamme āgataṃ dhammānaṃ vibhajitabbākāram saṅgaṇhāti. Catuvīsatisamantapaṭṭhānāni etthāti **catuvīsatisamantapaṭṭhānanti** bāhiratthasamāso. “**Abhidhammapiṭaka**”nti etassa hi idaṃ visesanaṃ. Ettha ca paccayanayam aggahetvā dhammaseneva samantapaṭṭhānassa catuvīsatividhatā vuttā. Yathāha –

“Tikaṇca paṭṭhānavaram dukuttamam,
Dukatikañceva tikadukaṇca;
Tikatikañceva dukadukaṇca,
Cha anulomamhi nayā sugambhīrā...pe...
Cha paccanīyamhi...pe... anulomapaccanīyamhi...pe...
Paccanīyanulomamhi nayā sugambhīrā”ti. [paṭṭhā. 1.1.41(ka), 44(kha), 48(ga), 52(gha)];

Evam dhammasena catuvīsatibhedesu tikapaṭṭhānādīsu ekekaṃ paccayanayena anulomādivasena catubbidham hotīti channavutisamantapaṭṭhānāni. Tattha pana dhammānulome tikapaṭṭhāne kusallatike paṭicavāre paccayānulome hetumūlake hetupaccayavasena ekūnapaññāsa pucchānāyā satta

vissajjananayātiadinā dassiyamānā anantabhedā nayāti āha “**anantanaya**”nti.

Navahākārehīti uppādādīhi navahi paccayākārehi. Tam sarūpato dassetuṃ “**uppādo hutvā**”tiādi vuttam. Tattha uppajjati etasmā phalanti **uppādo**, phaluppattiyā kāraṇabhāvo. Sati ca avijjāya saṅkhārā uppajjanti, nāsati. Tasmā avijjā saṅkhārānaṃ uppādo hutvā paccayo hoti, tathā pavattati dharati etasmiṃ phalanti **pavattam**. Nimīyati phalametasminti **nimittam**. (Nidadāti phalaṃ attano paccayuppannaṃ etenāti nidānaṃ.) (Etthantare aṭṭhakathāya na sameti) āyūhati phalaṃ attano paccayuppannuppattiyā ghaṭeti etenāti **āyūhanaṃ**. Saṃyujjati phalaṃ attano paccayuppannaena etasminti **saṃyogo**. Yattha sayam uppajjati, tam palibuddhati phalametenāti **palibodho**. Paccayantarasamavāye sati phalamudayati etenāti **samudayo**. Hinoti kāraṇabhāvaṃ gacchatīti **hetu**. Avijjāya hi sati saṅkhārā pavattanti, dharanti ca, te avijjāya sati attano phalaṃ (nidadanti) (paṭi. ma. 1.45; dī. ni. 1.28 passitabbaṃ) bhavādīsu khipanti, āyūhanti attano phaluppattiyā ghaṭenti, attano phalena saṃyujjanti, yasmiṃ santāne sayam uppannā tam palibuddhanti, paccayantarasamavāye udayanti uppajjanti, hinoti ca saṅkhārānaṃ kāraṇabhāvaṃ gacchati, tasmā avijjā saṅkhārānaṃ pavattam hutvā...pe... paccayo hutvā paccayo hoti. Evaṃ avijjāya saṅkhārānaṃ kāraṇabhāvūpagamanavisesā uppādādayo veditabbā. Saṅkhārādīnaṃ viññāṇādīsūpi eseva nayo.

Tamattham paṭisambhidāmaggaṇāyā sādhentena “**yathāhā**”tiādi vuttam. Tattha tiṭṭhati etenāti **ṭhiti**, paccayo, uppādo eva ṭhiti **uppādaṭṭhiti**. Evaṃ sesesūpi. Yasmā pana “āsavasamudayā avijjāsamudayo”ti (ma. ni. 1.103) vuttattā āsavāva avijjāya paccayo, tasmā vuttam “**ubhopete dhammā** “**paccayasamuppannā**”ti, avijjā ca saṅkhārā ca ubhopete dhammā paccayato eva samuppannā, na vinā paccayenāti attho. **Paccayapariggahe paññāti** saṅkhārānaṃ, avijjāya ca uppādādike paccayākāre paricchinditvā gahaṇavasena pavattā paññā. **Dhammaṭṭhitiñāṇanti** paccayuppannadhammānaṃ paccayabhāvato dhammaṭṭhitisaṅkhāte paṭiccasamuppāde ñāṇaṃ. “Dvādasa paṭiccasamuppādā”ti vacanato hi dvādasa paccayā eva paṭiccasamuppādo. Ayañca nayo na paccuppanne eva, atha kho atītānāgatesūpi, na ca avijjāya eva saṅkhāresu, atha kho saṅkhārādīnaṃ viññāṇādīsūpi labbhatīti paripuṇṇam katvā paccayākārassa vibhattabhāvaṃ dassetuṃ “**atītampi addhāna**”ntiādi pālimāhari. **Paṭṭhāne** (paṭṭhā. 1.1) pana dassitā hetādipaccayāvettha uppādādipaccayākārehi gahitāti tepi yathāsambhavaṃ nīharitvā yojetabbā. Ativittārahayena pana na yojayimha, atthikehi ca visuddhimaggādito (visuddhi. 2.594) gahetabbā.

Tassa tassa dhammassāti saṅkhārādipaccayuppannadhammassa. **Tathā tathā paccayabhāvenāti** uppādādihetādipaccayasattiyā. Kammakilesavipākavasena tīṇi vaṭṭāni yassāti **tivaṭṭam**. Atītāpaccuppannānāgatavasena tayo addhā kālā etassāti **tiyaddham**. Hetuphalaphalāhetuhetuphalavasena tayo sandhaya etassāti **tisandhi**. Saṅkhippanti ettha avijjādayo, viññāṇādayo cāti **saṅkhepā**, hetu, vipāko ca. Atha vā hetu vipākotī saṅkhippantīti **saṅkhepā**. Avijjādayo, viññāṇādayo ca koṭṭhāsapariyāyo vā **saṅkhepasaddo**. Atītāhetusaṅkhepādivasena cattāro saṅkhepā yassāti **catusaṅkhepam**. Sarūpato avuttāpi tasmiṃ tasmiṃ saṅkhepe ākirīyanti avijjāsaṅkhārādiggahaṇehi pakāsīyantīti **ākārā**, atītāhetuādīnaṃ pakārā. Te saṅkhepe pañca pañca katvā vīsati ākārā etassāti **vīsatakāram**.

Khattiyādibhedena anekabhedabhinnāpi sassatavādino jātisatasahassānussaraṇādikkassa abhinivesahetuno vasena cattārova honti, na tato uddham, adho vāti sassatavādīnaṃ parimāṇaparicchedassa anaññavisayatam dassetuṃ “**cattāro janā**”tiādimāha. Esa nayo itaresūpi. Tattha **cattāro janāti** cattāro janāsamūhāti attho gahetabbo tesu ekekassāpi anekappabhedato. **Teti** dvāsaṭṭhidiṭṭhigatavādino. **Idam nissāyāti** idappaccayatāya sammā aggahaṇam. Tatthāpi ca hetuphalabhāvena sambandhānaṃ dhammānaṃ santatighanassa abhedītattā paramatthato vijjamānampi bhedanibandhanaṃ nānattanayaṃ anupadhāretvā gahitam ekataggahaṇam nissāya. **Idam gaṇhantīti** idam sassataggahaṇam abhinivissa voharanti, iminā nayena ekaccasassatavādādayopi yathāsambhavaṃ yojetvā vattabbā. **Bhinditvāti** “ātappamanvāyā”tiādinā vibhajitvā, “tayidaṃ bhikkhave tathāgato pajānāti”tiādinā (dī. ni. 1.36) vā vidhamitvā. **Nijjaṇanti** anonaddham. **Nigumbanti** anāvutaṃ. Apica veluādīnaṃ heṭṭhupariyasamsibbanatṭhena **jaṭā**. Kusādīnaṃ ovaraṇatṭhena **gumbo**. Tassadisatāya

diṭṭhigatānaṃ byākulā pākāṭatā “jaṭā, gumbo”ti ca vuccati, diṭṭhijaṭāvijaṭanena, diṭṭhigumbavivaraṇena ca nijjaṭaṃ nigumbāṃ katvāti attho.

“**Tasmā**”tiādinā buddhagūṇe ārabba desanāya samuṭṭhitattā sabbaññutaññāṇaṃ uddisitvā desanākusalo bhagavā samayantaraṃ viggahaṇavasena sabbaññutaññāṇameva vissajjetīti dasseti.

29. Atthi pariyāyo **santi**-saddo, so ca saṃvijjantipariyāyo, saṃvijjamānatā ca ñāṇena upalabbhamānatāti āha “**santi**”tiādi. Saṃvijjamānaparidīpanena pana “**santi**”ti iminā padena tesam diṭṭhigatikānaṃ vijjamānatāya avicchinnaṃ, tato ca nesaṃ micchāgāhato sithilakaraṇavivecanehi attano desanāya kicca-kāritam, avitathataṅca dīpeti dhammarājā. **Atthīti** ca santipadena samānattho puthuvacanavisayo eko nipāto “atthi imasmiṃ kāye kesā”tiādīsu (dī. ni. 2.377; ma. ni. 1.110; 3.154; saṃ. ni. 4.127) viya. **Ālapanavacananti** buddhālapanavacanam. Bhagavāyeva hi “bhikkhave, bhikkhavo”ti ca ālapati, na sāvaka. Sāvaka pana “āvuso, āyasmā”tiādisambandhaneneva. “Eke”ti vutte **ekaceti** attho eva saṅkhyāvācakassa eka-saddassa niyatekavacanattā, na samitabahitapāpatāya samaṇabrāhmaṇāti āha “**pabbajjūpagatabhāvenā**”tiādi. Tathā vā hontu, aññathā vā, sammutimatteneva idhāhippetāti dasseti “**lokenā**”tiādinā. Sassaṭādivasena pubbantaṃ kappentīti **pubbantakappikā**. Yasmā pana tesam **pubbantaṃ** purimasiddhehi taṇhādīṭṭhikappehi **kappetvā** āsevanabalavatāya, vicitravuttitāya ca **vikappetvā** aparabhāgasiddhehi abhinivesabhūtehi taṇhādīṭṭhigāhehi **gaṇhanti** abhinivisanti parāmasanti, tasmā vuttaṃ “**pubbantaṃ kappetvā vikappetvā gaṇhanti**”ti. Purimabhāgapacchimabhāgasiddhānaṃ vā taṇhāupādānaṃ vasena yathākkamaṃ kappanagahaṇāni veditabbāni. Taṇhāpaccayā hi upādānaṃ sambhavati. Pahutapasamsānindātisayasamsagganiccayogādīvisayesu idha niccayogavasena vijjamānattho sambhavatīti vuttaṃ “**pubbanta kappo vā**”tiādi vuttaṅca –

“Pahute ca pasamsāyaṃ, nindāyañcātisayane;
Niccayoge ca saṃsagge, hontime mantuādayo”ti.

Koṭṭhāsesūti ettha koṭṭhāsādīsūti attho veditabbo ādi-saddalopena, nidassananayena ca vuttattā. Padapūraṇasamīpaummaggādīsūpi hi **anta**-saddo dissati. Tathā hi “iṅgha tāva suttante vā gāthāyo vā abhidhammaṃ vā pariyāpuṇassu (pāci. 442), suttante okāsaṃ kārapetvā”tiādīsū (pāci. 1221) ca padapūraṇe anta-saddo vattati, “gāmantasenāsana”ntiādīsū (visuddhi. 1.31) samīpe, “kāmasukhallikānuyogo eko anto, atthīti kho kaccāna ayameko anto”tiādīsū (saṃ. ni. 1.258; saṃ. ni. 2.110) ca ummaggeti.

Antapūroti mahāantaantaṅgūṇehi pūro. “Sā haritantaṃ vā panthantaṃ vā”ti (ma. ni. 1.304) majjhimanikāye mahāhatthipadopamasuttantapāli. Tattha **sāti** tejjodhātu. **Haritanti** haritantiṇarukkhamariyādaṃ. **Panthanti** maggamariyādaṃ. Āgamma anāhārā nibbāyatīti seso. “Antamidam bhikkhave, jīvikānaṃ yadidaṃ piṇḍolya”nti (saṃ. ni. 3.80; itivu. 91) piṇḍiyālopasuttantapāli. Tattha piṇḍam ulati gavesatīti **piṇḍolo**, piṇḍācāriko, tassa bhāvo **piṇḍolyam**, piṇḍacaraṇena jīvikatāti attho. **Esevāti** sabbapaccayasāṅkхайabhūto nibbānadhammo eva, tenāha “**sabba...pe... vuccatī**”ti. Etena sabbapaccayasāṅkхайanato asaṅkhatam nibbānaṃ saṅkhatabhūtassa vaṭṭadukkhassa parabhāgaṃ pariyosānabhūtam, tasmā ettha parabhāgo attho yuttoti dasseti. **Sakkāyoti** sakkāyagāho.

Kappoti lesa. **Kappakatenāti** tiṇṇam dubbaṇṇakaraṇānaṃ aññataradubbaṇṇakatena. **Ādi**-saddena cettha kappa-saddo mahākappasamantabhāvakilesakāma vitakkakālapaññattisadisabhāvādīsūpi vattatīti dasseti. Tathā hesa “cattārimāni bhikkhave, kappassa asaṅkhyeyyāni”tiādīsū (a. ni. 4.156) mahākappe vattati, “kevalakappaṃ veḷuvanaṃ obhāsetvā”tiādīsū (saṃ. ni. 1.94) samantabhāve, “saṅkappo kāmo rāgo kāmo saṅkapparāgo kāmo”tiādīsū (mahāni. 1; cūḷani. 8) kilesakāme, “takko vitakko saṅkappo”tiādīsū vitakke, “yena sudaṃ nikkakappaṃ viharāmī”tiādīsū (ma. ni. 1.387) kāle, “iccāyasmā kappo”tiādīsū (su. ni. 1018) paññattiyam, “satthukappena vata kira bho sāvakena saddhiṃ mantayamānā

na jānimhā”tiādīsu (ma. ni. 1.260) sadisabhāveti.

Tañhādiṭṭhīsu pavattim **mahāniddesapāliya** (mahāni. 28) sādento “**vuttampi ceta**”ntiādīmāha. Tattha **uddānatoti** saṅkhepato. “**Tasmā**”tiādi yathāvuttāya atthavaṇṇanāya guṇavacanam. **Tañhādiṭṭhivasenāti** upanissayasahajātabhūtāya abhinandanasaṅkhātāya tañhāya ceva sassatādiākārena abhinivisāntassa micchāgāhassa ca vasena. Pubbe nivutthadhammavisayāya kappanāya idha adhippetattā atītakālavācakoyeva pubba-saddo, na pana “manopubbāngamā dhammā”tiādīsu viya padhānādivācako, rūpādikhandhavinimuttassa kappanavattuno abhāvā anta-saddo ca koṭṭhāsavācako, na pana abhantarādivācakoti dassetuṃ “**atītam khandhakoṭṭhāsa**”nti vuttam. **Kappetvāti** ca tasmiṃ pubbante tañhāyanābhinivesanānam samatthanam pariniṭṭhāpanamāha. **Ṭhitāti** tassā laddhiyā avijahanam, pubbantameva anugatā diṭṭhi tesamatthīti yojanā. Atthitā, anugatā ca nāma punappunam pavattiyāti dasseti “**punappunam uppajjanavasena**”ti iminā. “**Te eva**”ntiādīnā “**pubbantam ārabbhā**”tiādipāliya attham samvaṇṇeti. Tattha **ārabbhāti** ālambitvā. Visayo hi tassā diṭṭhiyā pubbanto. Visayabhāvato hesa tassā āgamanatṭhānam, ārammaṇapaccayo cāti vuttam “**āgamma paṭicca**”ti. Tadetam aññesam patiṭṭhāpanadassananti āha “**aññampi janam diṭṭhigatitam karontā**”ti.

Adhivacanapathānīti [adhivacanapaadāni (atṭhakathāyam)] ruḥimattena paññattipathāni. Dāsādīsu hi siriyaḍḍhakādisaddā viya vacanamattameva adhikāram katvā pavattiyā tathā paṇṇattiyeva **adhivacanam**, sā ca vohārassa pathoti. Atha vā **adhi**-saddo uparibhāge, vuccatīti **vacanam**. Adhi uparibhāge vacanam **adhivacanam**. Upādāniyabhūtānam rūpādīnam [upādābhūtarūpādīnam (dī. ni. 1.29)] upari paññāpiyamānā upādāpaññatti, tasmā paññattidīpakapathānīti attho daṭṭhabbo. Paññattimattañhetam vuccatī, yadidaṃ “attā, loko”ti ca, na rūpavedanādayo viya paramatthoti. **Adhimutti**-saddo cettha adhivacana-saddena samānattho “niruttipatho”tiādīsu (dha. sa. 107 dukamātikā) viya uttisaddassa vacanapariyāyattā. “**Bhūtam attha**”ntiādīnā pana bhūtasabhāvato atirekam. Tamatidhāvitvā vā muccantīti **adhimuttiyo**, tāsam pathāni taddīpakattāti attham dasseti, adhiyam vā sassatādīkam muccantīti **adhimuttiyo**. Adhikañhi sassatādīyam, pakatiādīyam, dabbādīyam, jīvādīyam, kāyādīna abhūtam attham sabhāvadhammesu ajjhāropetvā diṭṭhiyo pavattanti.

30. Abhivadantīti “idameva saccam, moghamañña”nti abhinivisitvā vadanti. “Ayameva dhammo, nāyam dhammo”tiādīnā abhibhavitvāpi vadanti. Abhivadanakiriyāya ajjāpi avicchedabhāvadassanattam vattamānavacanam katanti ayamettha pāliyaṇṇanā. Kathetukamyatāya hetubhūtāya pucchitvāti sambandho. Micchā passatīti **diṭṭhi**, diṭṭhi eva **diṭṭhigatam** “muttagatam, (a. ni. 9.11) saṅkhāragata”ntiādīsu (mahāni. 41) viya gata-saddassa tabbhāvavuttito, gantabbābhāvato vā diṭṭhiyā gatamattanti **diṭṭhigatam**. Diṭṭhiyā gahaṇamattameva, natthañnam avagantabbanti attho, diṭṭhipakāro vā **diṭṭhigatam**. Lokiyā hi vidhayuttatagatapakārasadde samānatthe icchantī. Ekasmimyeva khandhe “attā”ti ca “loko”ti ca gahaṇavisesam upādāya paññāpanam hotīti āha “**rūpādīsu aññataram attāti ca lokoti ca gahetvā**”ti. **Amaram niccām dhuvanti** sassatavevacanāni, maraṇābhāvena vā **amaram**. Uppādābhāvena sabbadāpi atthitāya **niccam**. Thiraṭṭhena vikārābhāvena **dhuvam**. “**Yathāhā**”tiādīnā mahāniddesa paṭisambhidāmaggapālihi yathāvuttamattham vibhāveti. Tattha “rūpam gahetvā”ti pāṭhasesena sambandho. Ayam panattho – “rūpam attato samanupassati. Vedanam, saññam, saṅkhāre, viññānam attato samanupassatī”ti imissā pañcavidhāya sakkāyadiṭṭhiyā vasena vutto, “rūpavattam attāna”ntiādīkāya pana pañcadasavidhāyapi tadavasesāya sakkāyadiṭṭhiyā vasena cattāro khandhe “attā”ti gahetvā tadañño “loko”ti paññāpetīti ayampi attho labbhateva. Tathā ekam khandham “attā”ti gahetvā añño attano upabhogabhūto “loko”ti ca. Sasantatipatite khandhe “attā”ti gahetvā tadañño parasantatipatito “loko”ti ca paññāpetīti evampettha attho daṭṭhabbo. Etthāha – “sassato vādo etesa”nti kasmā heṭṭhā vuttam, nanu tesam attā ca loko ca sassatoti adhippeto, na vādoti? Saccametam, sassatasahacaritatāya pana vādopi sassatoti vutto yathā “kuntā pacarantī”ti, sassato iti vādo etesanti vā tattha iti-saddalopo daṭṭhabbo. Sassatam vadanti “idameva saccam, moghamañña”nti abhinivissa voharantīti **sassatavādā** tipi yujjati.

31. Ātāpanabhāvenāti vibādhanassa bhāvena, vibādhanatṭhena vā. Pahānañcetta vibādhanam. **Padahanavasena**ti samādahanavasena. **Samādahanam** pana kosajjapakke patitumatvā cittassa

ussāhanam. Yathā samādhi visesabhāgiyatam pāpuṇāti, evaṃ vīriyassa bahulīkaraṇam **anuyogo**. Iti padattayena vīriyameva vuttanti āha “**evaṃ tippabhedam vīriya**”nti. Yathākkamañhiha tīhi padehi upacārappanācittaparidamanavīriyāni dasseti. Na pamajjati etenāti **appamādo**, satiyā avippavāso. So pana satipaṭṭhānā cattāro khandhā eva. Sammā upāyena manasī karoti kammaṭṭhānametenāti **sammāmanasikāro**, so pana ñāṇameva, na ārammaṇavīthijavanapaṭipādakā, tenāha “**atthato ñāṇa**”nti. **Pathamanasikāro**ti kāraṇamanasikāro. Tadevattham samattheti “**yasmiñhi**”tiādinā. Tattha **yasmiṃ manasikāreti** kammaṭṭhānamanasi karaṇupāyabhūte ñāṇasaṅkhāte manasikāre. “**Imasmiṃ ṭhāne**”ti iminā saddantarasampayogādinā viya pakaraṇavasenāpi saddo visesavisayoti dīpeti. **Vīriyañcāti** yathāvuttehi tīhi padehi vuttam tippabhedam vīriyañca. **Etthāti** “ātappa...pe... manasikāramanvāyā”ti imasmiṃ pāthe, sīlavissuddhiyā saddhiṃ catunnam rūpāvacarajjhānānam adhigamanapaṭipadā idha vattabbā, sā pana **visuddhimagge** (visuddhi. 2.401) vitthārato vuttāti āha “**saṅkhepattho**”ti. **Tathājātikanti** tathāsabhāvam, etena cuddasavidhehi cittaparidamanehi rūpāvacaracattutthajjhānassa paguṇatāpādanena damitatam dasseti. Cetaso samādhi **cetosamādhi**, so pana aṭṭhaṅgasamannāgatarūpāvacaracattutthajjhānasseva samādhi. **Yathā**-saddo “**yenā**”ti atthe nipātoti āha “**yena samādhinā**”ti.

Vijambhanabhūtehi lokiyābhiññāsaṅkhātehi jhānānubhāvehi sampannoti **jhānānubhāvasampanno**. **So diṭṭhigatiko evaṃ vadatīti** vattamānavacanaṃ, tathāvananassa avicchedabhāvena sabbakālikatādassanattanti veditabbam. Aniyamite hi kālavisesse vipakatakālavacananti. Vanati yācati puttanti **vañjhā jha**-paccayaṃ, na-kārassa ca niggahitam katvā, vadhati puttam, phalaṃ vā hanatītipi **vañjhā** sapaccayaghya-kārassa jha-kāram, niggahitāgamañca katvā. Sā viya kassaci phalassa ajanenāti **vañjho**, tenāha “**vañjhapasū**”tiādi. Evaṃ padatthavatā iminā kīdisaṃ sāmattiyattham dassetīti antolīnacodanam pariharitum “**etenā**”tiādimāha. Jhānalābhissa visesena jhānadhammā āpāthamāgacchanti, tammukhena pana sesadhammāpīti imamattam sandhāya “**jhānādīna**”nti vuttam. **Rūpādijanakahāvanti** rūpādīnam janakasāmatthiyam. **Paṭikkhipatīti** “nayime kiñci janenti”ti paṭikkhipati. Kasmāti ce? Sati hi janakahāve rūpādīdhammānam viya, sukhādīdhammānam viya ca paccayāyattavuttitāya uppādvantatā viññāyati, uppāde ca satī avassambhāvī nirodhoti anavakāsava niccatā siyā, tasmā tam paṭikkhipatīti.

Ṭhitoti niccalaṃ patiṭṭhito, **kūṭaṭṭha**-saddoyeva vā loke accantaṃ nicce nirulho daṭṭhabbo. Tiṭṭhatīti **ṭhāyī**, esikā ca sā ṭhāyī cāti **esikaṭṭhāyī**, visesanapanipāto cesa, tasmā gambhīranemo niccalaṭṭhitiko indakhīlo viyāti attho, tenāha “**yathā**”tiādi. “**Kūṭaṭṭho**”ti iminā cettha aniccatābhāvamāha. “**Esikaṭṭhāyī ṭhito**”ti iminā pana yathā esikā vātappahārādīhi na calati, evaṃ na kenaci vikāramāpajjātīti vikārabhāvam, vikāropi atthato vināsoyevāti vuttam “**ubhayenāpi lokassa vināsābhāvam dassetī**”ti.

Evaṃaṭṭhakathāvādam dassetvā idāni kecivādam dassetum “**keci panā**”tiādi vuttam. **Muñjatoti** [muñje (aṭṭhakathāyam)] muñjatīnato. **Īsikāti** kaḷīro. **Yadidaṃ** attasaṅkhātam dhammajātam **jāyatīti vuccati**, tam sattirūpavasena pubbe **vijjamānameva** byattirūpavasena **nikkhamati**, abhivyattim gacchatīti attho. “**Vijjamānamevā**”ti hi etena kāraṇe phalassa atthibhāvadassanena byattirūpavasena abhivyattivādam dasseti. Sāligabbhe saṃvijjamānam sālisīsam viya hi sattirūpaṃ, tadabhinikkhantaṃ viya byattirūpanti. Katham pana sattirūpavasena vijjamānoyeva pubbe anabhivyatto byattirūpavasena abhivyattim gacchatīti? Yathā andhakārena paṭicchanno ghaṭo ālokena abhivyattim gacchati, evamayampīti.

Idamettha vicāretabbam – kiṃ karonto āloko ghaṭam pakāsetīti vuccati, yadi ghaṭavisayam buddhim karonto pakāseti, anuppannāya eva buddhiyā uppattidīpanato abhivyattivādo hāyati. Atha ghaṭavisayāya buddhiyā āvaraṇabhūtam andhakāram vidhamanto pakāseti, evampi abhivyattivādo hāyateva. Sati hi ghaṭavisayāya buddhiyā katham andhakāro tassā āvaraṇam hotīti. Yathā ca ghaṭassa abhivyatti na yujjati, evaṃ diṭṭhigatikaparikkappitassa attanopi abhivyatti na yujjatiyeva. Tatthāpi hi yadi indriyavisayādisannipātena anuppannāya eva buddhi uppānā, uppattivacaneneva abhivyattivādo hāyati abhivyattimattamatikkamma anuppannāya eva buddhiyā uppattidīpanato. Tathā sassatavādopi teneva

kāraṇena. Atha buddhippavattiyā āvaraṇabhūtaṃ andhakāraṭṭhāniyassa mohassa vidhamanena buddhi uppannā. Evampi sati atthavisayāya buddhiyā kathaṃ moho tassā āvaraṇaṃ hotīti, hāyateva abhibyattivādo, kiñca bhiiyo – bhedasabbhāvatoṇi abhibyattivādo hāyati. Na hi abhibyañjanakānaṃ candimasūriyamaṇipadīpādīnaṃ bhedenā abhibyañjitabbānaṃ ghaṭṭādīnaṃ bhedo hoti, hoti ca visayabhedenā buddhibhedo yathāvisayaṃ buddhiyā sambhavatoti bhiiyopi abhibyatti na yujjatiyeva, na cettha vijjamānatābhivyattivasena vuttikappanā yuttā vijjamānatābhivyattikiriyaṃsankhātāya vuttiyā vuttimato ca anaññathānujānanato. Anaññāyeva hi tathā vuttisankhātā kiriyā tabbantavattuto, yathā phassādīhi phusanādibhāvo, tasmā vuttimato anaññāya eva vijjamānatābhivyattisankhātāya vuttiyā parikkappito kesañci abhibyattivādo na yutto evāti. Ye pana “īśikaṭṭhāyī ṭhito”ti paṭhitvā yathāvuttamatthamicchanti, te tadidaṃ kāraṇabhāvena gahe tvā “te ca sattā sandhāvanti saṃsaranti cavanti upapajjanti”ti padehi atthasambandhampi karonti, na aṭṭhakathāyamiva asambandhanti dassento “**yasmā cā**”tiādīmāha. **Te ca sattā sandhāvanti**ti ettha ye idha manussabhāvena avaṭṭhitā, teyeva devabhāvādiupagamanena ito aññattha gacchantīti attho. Aññatthā katassa kammassa vināso, akatassa ca abbhāgamo āpajjeyāti adhippāyo.

Aparāparanti aparasmā bhavā aparaṃ bhavaṃ, aparamaparaṃ vā, punappunanti attho. “**Cavanti**”ti padamullingetvā “**evaṃ saṅkhyāṃ gacchanti**”ti atthaṃ vivarati, attano tathāgahitassa niccasabhāvattā na cutūpapattiyo. Sabbabyāpitāya nāpi sandhāvanasaṃsaraṇāni, dhammānaṃyeva pana pavattivisesena evaṃ saṅkhyāṃ gacchanti evaṃ vohariyantīti adhippāyo. Etena “avaṭṭhitasabhāvassa attano, dhammino ca dhammamattaṃ uppajjati ceva vinassati cā”ti imaṃ vipariṇāmaṃvādaṃ dasseti. Yaṃ panettha vattabbaṃ, taṃ imissaṃ sassatavādavicāraṇāyameva “evaṃgatikā”ti padatthavibhāvane vakkhāma. Idāni aṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ asambandhamattaṃ dassetuṃ “**aṭṭhakathāyaṃ panā**”tiādi vuttaṃ. **Sandhāvantiādinā vacanena attano vādaṃ bhindati** vināseti sandhāvanādivacanasiddhāya aniccatāya pubbe attanā paṭiññātassa sassatavādassa viruddhabhāvatoṇi attho. “**Diṭṭhigatikassā**”tiādi tadatthasamatthanaṃ. **Na nibaddhanti** na thiraṃ. “Sandhāvanti”tiādivacanaṃ, sassatavādañca sandhāya “**sundarampi asundarampi hotiyevā**”ti vuttaṃ. Sabbadā saranti pavattantīti **sassatiyo** ra-kāraṇa sa-kāraṃ, dvibhāvañca katvā, pathavīsinerucandimasūriyā, sassatīhi samaṃ sadisaṃ tathā, bhāvanapuṃsakavacanañcetam. “Attā ca loko cā”ti hi kattuadhikāro. **Sassatisamanti** vā līngabyattayena kattuniddeso. Sassatisamo attā ca loko ca atthi evāti attho, **iti**-saddo cettha padapūraṇamattaṃ. Eva-saddassa hi e-kāre pare iti-sadde i-kāraṇa va-kāramicchanti saddavidū. **Sassatisamanti** sassataṃ thāvaraṃ niccakālantipi attho, sassatisama-saddassa sassatapadena samānatthataṃ sandhāya **ṭikāyaṃ** (dī. ni. ṭi. 1.31) vutto.

Hetuṃ dassentoti yesaṃ “sassato”ti attānañca lokañca paññāpeti, tesam̐ hetuṃ dassento ayaṃ diṭṭhigatiko āhāti sambandho. Na hi attano diṭṭhiyā paccakkhakatamatthaṃ attanoyeva sādheti, attano pana paccakkhakatena atthena attano appaccakkhabhūtampi atthaṃ sādheti, attanā ca yathānicchitam atthaṃ parepi viññāpeti, na anicchitam, idaṃ pana hetudassanaṃ etesu anekesu jātisatasahassesu ekovāyaṃ me attā ca loko ca anussaraṇasambhavato. Yo hi yamatthaṃ anubhavati, so eva taṃ anussarati, na añño. Na hi aññena anubhūtamattaṃ añño anussarituṃ sakkoti yathā taṃ buddharakkhiteṇa anubhūtaṃ dhammarakkhito. Yathā cetāsu, evaṃ ito purimatarāsupi jāṭisu, tasmā “sassato me attā ca loko ca, yathā ca me, evaṃ aññesampi sattānaṃ sassato attā ca loko cā”ti sassatavasena diṭṭhigahaṇaṃ pakkhandanto diṭṭhigatiko parepi tatha paṭiṭṭhapeti. Pāḷiyaṃ pana “anekavihitāni adhimuttipathāni abhivadanti, so evamāhā”ti vacanato parānugāhāpanavasena idha hetudassanaṃ adhippetanti viññāyati. **Etanti** attano ca lokassa ca sassatabhāvaṃ. “**Na kevala**”ntiādi atthato āpannadassanaṃ. **Ṭhāna**-saddo kāraṇe, tañca kho idha pubbenivāsānussatiyevāti āha “**ida**”ntiādi. Kāraṇañca nāmetam̐ tividaṃ sampāpakaṃ nibbattakaṃ nāpakanti. Tattha ariyamaggo nibbānassa sampāpakakāraṇaṃ, bijaṃ ankurassa nibbattakakāraṇaṃ, paccayuppannatādayo aniccatādīnaṃ nāpakakāraṇaṃ, idhāpi nāpakakāraṇameva adhippetam̐. Nāpako hi attho nāpetabbatthavisayassa nāṇassa hetubhāvato kāraṇaṃ. Tadāyattavuttitāya taṃ nāṇaṃ tiṭṭhati etthāti **ṭhānaṃ**, vasati taṃ nāṇamettha tiṭṭhatīti “**vatthū**”ti ca vuccati. Tathā hi bhagavatā vatthu-saddena uddisivāpi ṭhāna-saddena niddiṭṭhanti.

32-33. Dutiyatatiyavāraṇaṃ paṭhamavārato viseso natthi ṭhapetvā kālabhedanti āha “**upari**

vāradvayepi eseva nayo’ti. Tadetam kālābhedaṃ yathāpāliṃ dassetuṃ **“kevalañhī”**tiādi vuttam. Itarena dutiyatatiyavārā yāva dasasaṃvaṭṭavivattakappā, yāva cattālīsaṃvaṭṭavivattakappā ca anussaraṇavasena vuttāti adhippāyo. Yadevaṃ kasmā sassatavādo catudhā vibhatto, nanu tidhā kālābhedaṃ katvā adhiccasaṃvuttakavādo viya duvidheneva vibhajitabbo siyāti codanaṃ sodhetuṃ **“mandapañño hī”**tiādimāha. Mandapaññādīnaṃ tiṇṇaṃ pubbenivāsānussatiññālabhīnaṃ vasena tidhā kālābhedaṃ katvā takkanena saha catudhā vibhattoti adhippāyo. Nanu ca anussavādivasena takkikānaṃ viya mandapaññādīnaṃpi visesaṃlabhīnaṃ hīnādivasena anekabhedasambhavato bahudhā bhedo siyā, atha kasmā sabbepe visesaṃlabhīno tayo eva rāsī katvā vuttāti? Ukkaṭṭhāparicchedena dassetukāmatā. Tīsu hi rāsīsu ye hīnamajjhimaṃpaññā, te vuttāparicchedato ūnakameva anussaranti. Ye pana ukkaṭṭhapaññā, te vuttāparicchedaṃ atikkamitvā nānussarantīti tatha tatha ukkaṭṭhāparicchedena dassetukāmato anekajātīsaṃvattakavādo anussaraṇavasena tayo eva rāsī katvā vuttāti. **Na tato uddhanti** yathāvuttakālattayato, cattārīsaṃvaṭṭavivattakappato vā uddhaṃ nānussarati, kasmā? Dubbalapaññatā. Tesañhi nāmarūparicchedavirahato dubbalā paññā hotīti aṭṭhakathāsu vuttam.

34. Tappakatiyattopi kattutthoyevāti āha **“takkayati”**ti. Tappakatiyattatā eva hi dutiyanayopi upapanno hoti. Tatha **takkayati**ti ūhayati, sassatādiākārena tasmim tasmim ārammaṇe cittaṃ abhiniropayati attho. **Takkoti** ākoṭanalakkhaṇo, vinicchayalakkhaṇo vā diṭṭhiṭṭhānabhūto vitakko. Tena tena pariyaena takkanaṃ sandhāya **“takketvā vitakketvā”**ti vuttam **vīmaṃsāya samannāgatoti** atthavacanamatam. Nibbacanaṃ pana takkipade viya dvidhā vattabbaṃ. **Vīmaṃsā** nāma vicāraṇā, sā ca duvidhā paññā ceva paññāpatirūpikā ca. Idha pana paññāpatirūpikāva, sā catthato lobhasahagatacittuppādo, micchābhīnivesasañkhāto vā ayonisomanasikāro. Pubbabhāge vā micchādassanabhūtaṃ diṭṭhivipphandaṃ, tadetamatthattayaṃ dassetuṃ **“tulanā ruccanā khamanā”**ti vuttam. **“Tulayitvā”**tiādisupi yathākkamaṃ “lobhasahagatacittuppādenā”tiādinā yojetabbaṃ. Samantato, punappunaṃ vā āhananaṃ **pariyāhataṃ**, taṃ pana vitakkassa ārammaṇaṃ ūhanameva, bhāvanapūṃsakañcetaṃ padanti dasseti **“tena tena pariyaena takketvā”**ti iminā. **Pariyaenāti** ca kāraṇenāti attho. **Vuttappakārāyāti** tidhā vuttappabhedāya. **Anuvicaritanti** anupavattitaṃ, vīmaṃsānugataena vā vicārena anumajjitaṃ. Tadanugatadhammakiccampi hi padhānadhamme āropetvā tathā vuccati. Paṭibhāti dissati **paṭibhānaṃ**, yathāsamāhitākāravisesavibhāvako diṭṭhigatasampayuttacittuppādo, tato jātanti **paṭibhānaṃ**, tathā paññāyaṃ, sayam attano paṭibhānaṃ **sayampaṭibhānaṃ**, tenevāha **“attano paṭibhānamattasañjāta”**nti. **Matta**-saddena cettha visesādhigamādayo nivatteti. Anāmaṭṭhakālavacane vattamānavaseneva atthaniddeso upapannoti āha **“evaṃ vadati”**ti.

Pāliyaṃ **“takkī hoti vīmaṃsī”**ti sāmāññaniddesena, ekasesena vā vuttam takkībhedaṃ vibhajanto **“tatha catubbidho”**tiādimāha. Parehi puna savanaṃ **anussuti**, sā yassāyaṃ **anussutiko**. Purimaṃ anubhūtapubbaṃ jātiṃ saratīti **jātissaro**. Labbhateti **lābho**, yaṃ kiñci attanā paṭiladdhaṃ rūpādi, sukhādi ca, na pana jhānādiviseso, tenevāha pāliyaṃ **“so takkapariyāhataṃ vīmaṃsānūvicaritaṃ sayampaṭibhānaṃ evamāhā”**ti. Aṭṭhakathāyampi vuttam **“attano paṭibhānamattasañjāta”**nti. **Ācariyadhammapālatheropi** vadati **“matta-saddena visesādhigamādayo nivatteti”**ti (dī. ni. ṭī. 1.34) so etassāti **lābhī**. Suddhena purimehi asammissena, suddhaṃ vā takkanaṃ **suddhatakkko**, so yassāyaṃ **suddhatakkiko**. **Tena hīti** uyyojanatthe nipāto, tena tathā vessantararañño bhagavati samāneti diṭṭhiggāhaṃ uyyojeti. **Lābhītiyāti** rūpādisukhādīlābhībhāvato. **“Anāgatepi evaṃ bhavissati”**ti idaṃ lābhītakkena evampi sambhavatīti sambhavadassanavasena idhādhippetam takkanaṃ sandhāya vuttam. Anāgataṃsatakkānena hi sassataggāhī bhavati. **“Atītepi evaṃ ahoṣī”**ti idaṃ pana anāgataṃsatakkānassa upanissayanidassanamatam. So hi **“yathā me idāni attā sukhī hoti, evaṃ atītepi paṭhamam atītaṃsānutakkaṃ upanissāya anāgatepi evaṃ bhavissati”**ti takkayanto diṭṭhiṃ gaṇhāti. **“Evaṃ sati idaṃ hoti”**ti iminā anicesu bhāvesu añño karoti, añño paṭisaṃvedetīti doso āpajjati, tathā ca sati katassa vināso akatassa ca ajjhāgamo siyā. Niccesu pana bhāvesu añño karoti, añño paṭisaṃvedetīti doso nāpajjati. Evañca sati katassa avināso, akatassa ca anajjhāgamo siyāti takkikassa yuttigavesanākāraṃ dasseti.

Takkamattenevāti suddhatakkānena. **Matta**-saddena hi āgamādīnaṃ, anussavādīnañca abhāvaṃ

dasseti. “Nanu ca visesalābhīnopi sassatavādino visesādhigamahetu anekesu jātisatasahassesu, dasasu samvattavivaṭṭesu, cattālīsāya ca samvattavivaṭṭesu yathānubhūtaṃ attano santānaṃ, tappaṭibaddhaṅca dhammajātaṃ “attā, loko”ti ca anussarivā tato purimatarāsupi jātīsu tathābhūtaṃ atthitānūvitakkaṇamukhena anāgatepi evaṃ bhavissatīti attano bhavissamānānutakkaṇaṃ, sabbesampi sattānaṃ tathābhāvānutakkaṇaṅca katvā sassatābhīnivesino jātā, evaṅca satī sabbopi sassatavādī anussutikajātissaralābhītakkaṅkā viya attano upaladdhavatthunimittena takkaṇena pavattavādattā takkāpakkeheva tiṭṭheyya, tathā ca satī visesabhedarahitattā ekovāyaṃ sassatavādo vavatthito bhaveyya, avassaṅca vuttappakāraṃ takkaṇamicchitabbaṃ, aññathā visesalābhī sassatavādī ekaccasassatikapakkhaṃ, adhiccasamuppannikapakkhaṃ vā bhajeyyāti? Na kho panetaṃ evaṃ daṭṭhabbaṃ. Visesalābhīnañhi khandhasantānaṃ dīghadīghataraṃ dīghatamakālānussaraṇaṃ sassataggāhassa asādhāraṇakāraṇaṃ. Tathā hi “anekavihitāṃ pubbenivāsaṃ anussarāmi. Imināmaṃ etaṃ jānāmi”ti anussaraṇameva padhānakāraṇabhāvena dassitaṃ. Yaṃ pana tassa “imināmaṃ etaṃ jānāmi”ti pavattaṃ takkaṇaṃ, na taṃ idha padhānaṃ anussaraṇaṃ paṭicca tassa apadhānabhāvato, padhānakāraṇena ca asādhāraṇena niddeso sāsane, lokepi ca niruḷho yathā “cakkhuvīññaṇaṃ yavaṅkuro”tiādi.

Evaṃ panāyaṃ desanā padhānakāraṇavibhāvinī, tasmā satīpi anussavādivasena, takkaṅkānaṃ hīnādivasena ca mandapaññādīnaṃ visesalābhīnaṃ bahudhā bhede aññatarabhedasaṅghavasena bhagavatā cattāriṭṭhānāni vibhajitvā vavatthitā sassatavādānaṃ catubbidhatā. Na hi, idha sāvasesaṃ dhammaṃ deseti dhammarājāti. Yadevaṃ anussutikādīsūpi anussavādīnaṃ padhānabhāvo āpajjati? Na tesāṃ aññāya sacchikiriyāya abhāvena takkapadhānattā, “padhānakāraṇena ca asādhāraṇena niddeso sāsane, lokepi ca niruḷho”ti vuttovāyamatthoti. Atha vā visesādhigamanimittarahitassa takkaṇassa sassataggāhe viṣuṃ kāraṇabhāvadassanattaṃ visesādhigamo viṣuṃ sassataggāhakāraṇabhāvena vattabbo, so ca mandamajjhimatikkhapaññāvasena tividhoti tidhā vibhajitvā, sabbatakkino ca takkābhāvasāmaññato ekajjhaṃ gahetvā catudhā eva vavatthāpito sassatavādo bhagavatāti.

35. “Aññatarenā”ti etassa atthaṃ dassetuṃ “**ekenā**”ti vuttaṃ. Atṭhānapayuttassa pana **vā**-saddassa aniyamatthataṃ sandhāyāha “**dvīhi vā tīhi vā**”ti, tena catūsū vatthūsū yathārahamekaccā ekaccassa paññāpane sahakārīkāraṇanti dasseti. “Bahiddhā”ti bāhyatthavācako kattaniddiṭṭho nipātoti dassetuṃ “**bahī**”tiādi vuttaṃ. Etthāha – kiṃ panetāni vatthūni attano abhinivesassa hetu, udāhu paresaṃ patiṭṭhāpanassāti. Kiñcetha, yadi tāva attano abhinivesassa hetu, atha kasmā anussaraṇatakkānāniyeva gahitāni, na saññāvīpallāsādayo. Tathā hi viparītasāññāyonisomanasikāraasappurisūpanissayaasaddhammassavanādīnīpi diṭṭhiyā pavattanaṭṭhena diṭṭhiṭṭhānāni. Atha pana paresaṃ patiṭṭhāpanassa hetu, anussaraṇahetubhūto adhigamo viya, takkaṇapariyeṭṭhibhūtā yutti viya ca āgamopi vatthubhāvena vattabbo, ubhayathāpi ca yathāvuttassa avasesakāraṇassa sambhavato “natthi ito bahiddhā”ti vacanaṃ na yujjatevāti? No na yujjati, kasmā? Abhinivesapakke tāva ayaṃ diṭṭhigatiko asappurisūpanissayaasaddhammassavanehi ayoniso ummujjitvā vipallāsasañño rūpādiddhammānaṃ khaṇe khaṇe bhijjanasabhāvassa anavabodhato dhammayuttim atidhāvanto ekattanayaṃ micchā gahetvā yathāvuttānussaraṇatakkānehi khandhesu “sassato attā ca loko cā”ti (dī. ni. 31) abhinivesaṃ upanesi, iti āsanna kāraṇattā, padhānakāraṇattā ca taggaṇeṇeva ca itaresampi gahitattā anussaraṇatakkānāniyeva idha gahitāni. Patiṭṭhāpanapakke pana āgamopi yuttiyameva ṭhito visesena nirāgamānaṃ bāhirakānaṃ takkaggāhibhāvato, tasmā anussaraṇatakkānāniyeva sassataggāhassa vatthubhāvena gahitāni.

Kiṅca bhīyo – duvidhaṃ paramatthadhammānaṃ lakkhaṇaṃ sabhāvalakkhaṇaṃ, sāmāññalakkhaṇaṅca. Tattha sabhāvalakkhaṇāvabodho paccakkhaññaṃ, sāmāññalakkhaṇāvabodho anumānaññaṃ. Āgamo ca sutamayāya paññāya sādhanato anumānaññaṃ eva āvahati, sutānaṃ pana dhammānaṃ ākāraparivittakkaṇena nijjhānakkhantiyaṃ ṭhito cintāmayapaññaṃ nibbattetvā anukkamena bhāvanāya paccakkhaññaṃ adhigacchatīti evaṃ āgamopi takkaṇavisayaṃ nātikkamati, tasmā cesa takkaggāṇeṇa gahitovāti veditabbo. So atṭhakathāyaṃ anussutitakkaggāṇeṇa vibhāvato, evaṃ anussaraṇatakkānehi asaṅgahitassa avasiṭṭhassa kāraṇassa asambhavato yuttamevidaṃ “natthi ito bahiddhā”ti vacananti veditabbaṃ. “Anekavihitāni adhimuttipadāni abhivadanti”ti (dī. ni. 1.29),

“sassataṃ attānañca lokañca paññapentī”ti (dī. ni. 1.30) ca vacanato pana patiṭṭhāpanavattḥūniyeva idha desitāni tamdesanāya eva abhinivesassāpi sījhanato. Anekabhedesu hi desitesu yasmim desite tadaññepi desitā siddhā honti, tameva desetiṭṭi daṭṭhabbam. Abhinivesapatiṭṭhāpanesu ca abhinivese desitepi patiṭṭhāpanaṃ na sījhati abhinivesassa patiṭṭhāpane aniyamato. Abhinivesinopi hi keci patiṭṭhāpenti, keci na patiṭṭhāpenti. Patiṭṭhāpane pana desite abhinivesopi sījhati patiṭṭhāpanassa abhinivese niyamato. Yo hi yattha pare patiṭṭhāpeti, sopi tamabhinivisaṭṭi.

36. Tayidanti ettha ta-saddena “sassataṃ attānañca lokañca paññapentī”ti etassa parāmasananti āha “**taṃ idaṃ catubbidhampi diṭṭhigata**”nti. **Tatoti** tasmā pakārato jānanattā. Paramavajjatāya anekavihitānaṃ anattḥānaṃ kāraṇabhāvato diṭṭhiyo eva ṭhānā **diṭṭhiṭṭhānā**. Yathāha “micchādiṭṭhiparamāhaṃ bhikkhave, vajjaṃ vadāmi”ti tadevatthaṃ sandhāya “**diṭṭhiyova diṭṭhiṭṭhānā**”ti vuttaṃ. **Diṭṭhīnaṃ kāraṇampi diṭṭhiṭṭhānameva** diṭṭhīnaṃ uppādāya samuṭṭhānaṭṭhena. “**Yathāhā**”tiādi paṭisambhidāpāliyā (paṭi. ma. 1.124) sādhanāṃ. Tattha **khandhāpi diṭṭhiṭṭhānaṃ** ārammaṇaṭṭhena. Vuttañhi “rūpaṃ attato samanupassati”tiādi, (saṃ. ni. 3.81) **avijjāpi** upanissayādibhāvena. Yathāha “assutavā bhikkhave, puthujjano ariyānaṃ adassāvī ariyadhammassa akovido”tiādi (ma. ni. 1.2; paṭi. ma. 1.131) **phassopi** phusitvā gahaṇūpāyaṭṭhena. Tathā hi vuttaṃ “tadapi phassapaccayā (dī. ni. 1.118) phussa phussa paṭisaṃvedenti”ti (dī. ni. 1.144) **saññāpi** ākāramattaggahaṇaṭṭhena. Vuttañhettaṃ “saññānidānā hi papañcasaṅkhā”ti (su. ni. 880; mahā. ni. 109) pathaviṃ pathavito saññatvā”ti (ma. ni. 1.2) ca ādi. **Vitakkopi** ākāraparivitakkanaṭṭhena. Tena vuttaṃ “takkañca diṭṭhiṣu pakappayitvā, saccam musāti dvayadhammamāhū”ti, (su. ni. 892; mahāni. 121) “takki hoti vīmaṃsī”ti (dī. ni. 1.34) ca ādi. **Ayoniso manasikāropi** akusalānaṃ sādharāṇakāraṇaṭṭhena. Tenāha “tassa evaṃ ayoniso manasi karoto channaṃ diṭṭhīnaṃ aññatarā diṭṭhi uppajjati. Atthi me attā”ti vā assa saccato thetato diṭṭhiuppajjati”tiādi (ma. ni. 1.19) **pāpamittopi** diṭṭhānugati āpajjanaṭṭhena. Vuttampi ca “bāhiraṃ bhikkhave, aṅganti karitvā nāññaṃ ekaṅgampi samanupassāmi, yaṃ evaṃ mahato anattḥāya saṃvattati, yathayidaṃ bhikkhave, pāpamittatā”tiādi (a. ni. 1.110) **paratoghosopi** durakkhātadhammassavanattḥena. Tathā ceva vuttaṃ “dveme bhikkhave, paccayā micchādiṭṭhiyā uppādāya. Katame dve? Parato ca ghoso, ayoniso ca manasikāro”tiādi (a. ni. 2.126) parehi sutā, desitā vā desanā **paratoghoso**.

“**Khandhā hetū**”tiādi pāli tadatthavibhāvinī. Tattha janakaṭṭhena **hetu**, upatthambhakaṭṭhena **paccayo**. **Upādāyāti** upādiyitvā, paṭiccāti attho. “**Uppādāyā**”tipi pāṭho, uppajjanāyāti attho. Samuṭṭhāti etenāti **samuṭṭhānaṃ**, khandhādayo eva. Idha pana samuṭṭhānabhāvoyeva samuṭṭhāna-saddena vutto bhāvalopattā, bhāvappadhānattā ca. **Ādinnā** sakasantāne. **Pavattitā** saporasantānesu. **Para**-saddo abhiṇhatthoti vuttaṃ “**punappuna**”nti. **Pariniṭṭhāpitāti** “idameva dassanaṃ saccam, aññaṃ pana moghaṃ tuccham musā”ti abhinivesassa pariyoṣānaṃ matthakaṃ pāpitāti attho. **Ārammaṇavasenāti** aṭṭhasu diṭṭhiṭṭhānesu khandhe sandhāyāha. **Pavattanavasenāti** avijjāphassasaññāvitakkāyonisomanasikāre. **Āsevanavasenāti** pāpamittaparatoghose. Yadi pi sarūpatthavasena vevacanaṃ, saṅketatthavasena pana evaṃ vattabboti dassetaṃ “**evaṃvidhaparalokā**”ti vuttaṃ. Yena kenaci hi visesaneneva vevacanaṃ sātthakaṃ siyā. Paraloko ca kammavasena abhimukho sampareti gacchati pavattati etthāti **abhisamparāyoti** vuccati. “Iti kho ānanda, kusalāni sīlāni anupubbena aggāya parentī”tiādīsu (a. ni. 10.2) viya hi curādigaṇavasena **para**-saddaṃ gatiyamicchanti saddavidū, ayamettha aṭṭhakathāto aparō nayo.

Evamgatikāti evaṃgamaṇā evaṃniṭṭhā, evamanuyuñjana bhijjananassanapariyoṣānāti attho. **Gati**-saddo cettha “yehi samannāgatassa mahāpurisassa dveva gatiyo bhavanti”tiādīsu (dī. ni. 1.258; 2.33, 35; 3.199, 200; ma. ni. 2.384, 397) viya niṭṭhānattho. Idaṃ vuttaṃ hoti – ime diṭṭhisāṅkhātā diṭṭhiṭṭhānā evaṃ paramatthato asantaṃ attānaṃ, sassatabhāvañca tasmim ajjhāropetvā gahitā, parāmatṭhā ca samānā bālalapanāyeva hutvā yāva paṇḍitā na samanuyuñjanti, tāva gacchanti, pātubhavanti ca, paṇḍitehi samanuyuñjiyamānā pana anavaṭṭhitavattḥukā avimaddakkhamā sūriyuggamane ussāvabindū viya, khajjopanakā viya ca bhijjanti, vinassanti cāti.

Tatthāyaṃ anuyuñjane saṅkhepakathā – yadi hi parehi kappito attā loko vā sassato siyā, tassa nibbikāratāya purimarūpāvijahanato kassaci visesādhānassa kātumasakkuṇeyyatāya ahitato nivattanatthaṃ, hite ca paṭipajjanatthaṃ upadeso eva sassatavādino nippayojano siyā, kathaṃ vā tena so upadeso pavattiyati vikārābhāvato. Evañca sati parikkappitassa attano ajaṭākāsassa viya dānādikiriyā, hiṃsādikiriyā ca na sambhavati, tathā sukhasa, dukkhasa ca anubhavananibandho eva sassatavādino na yujjati kammabaddhābhāvato. Jātiādīnañca asambhavato vimokkho na bhavēyya, atha pana dhammamattaṃ tassa uppajjati ceva vinassati ca, yassa vasenāyaṃ kiriyādivohāroti vadeyya, evampi purimarūpāvijahanena avatṭhitassa attano dhammamattanti na sakkā sambhāvetuṃ, te vā panassa dhammā avatṭhābhūtā, tasmā tassa uppannā aññe vā siyuṃ anaññe vā, yadi aññe, na tāhi avatṭhāhi tassa uppannāhipi koci viseso atthi, yāhi karoti paṭisaṃvedeti cavati uppajjati cāti icchitaṃ, evañca dhammakappanāpi niratthakā siyā, tasmā tadavattho eva yathāvuttadoso, athānaññe, uppādavinaśavantīhi avatṭhāhi anaññassa attano tāsāṃ viya uppādavinaśasabbhāvato kuto bhavēyya niccatāvākāso, tāsampi vā attano viya niccatāpavatti, tasmā bandhavimokkhānaṃ asambhavo evāti na yujjatiyeva sassatavādo, na cettha koci vādī dhammānaṃ sassatabhāve parisuddaṃ yuttiṃ vattuṃ samattho bhavēyya, yuttirahitañca vacanaṃ na paṇḍitānaṃ cittaṃ ārādheti, tenāvocumha ‘‘yāva paṇḍitā na samanuyuñjanti, tāva gacchanti, pātubhavanti cā’’ti.

Sakāraṇaṃ sagatikanti ettha **saha**-saddo vijjamaṇattho ‘‘salomako sapakkhako’’tiādīsu viya, na pana samavāyatto **ca**-saddena ‘‘tayidaṃ bhikkhave, tathāgato pajānāti’’ti vuttassa diṭṭhigatassa samuccinitattā, ‘‘tañca tathāgato pajānāti’’ti iminā ca kāraṇagatīnameva pajānanabhāvena vuttattā. Idaṃ vuttaṃ hoti – tayidaṃ bhikkhave, kāraṇavantaṃ gativantaṃ diṭṭhigataṃ tathāgato pajānāti, na kevalaṅca tadeva, atha kho tassa kāraṇagatisaṅkhātaṃ tañca sabbanti. ‘‘**Tato...pe... pajānāti**’’ti vuttavākyassa atthaṃ vuttanayena saṃvaṇṇeti ‘‘**tato cā**’’tiādīnā. Sabbaññutaññāṇassevidha vibhajananti pakaraṇānurūpamatthaṃ āha ‘‘**sabbaññutaññāṇācā**’’ti, tasmim vā vutte tadadhiṭṭhānato āsavakkhayañāṇaṃ, tadavinābhāvato vā sabbampi dasabalādīñāṇaṃ gahitamevātipi tadeva vuttaṃ.

Evaṃvidhanti ‘‘sīlañcā’’tiādīnā evaṃvuttappakāraṃ. **Pajānantopīti** ettha **pi**-saddena, **api**-saddena vā ‘‘tañcā’’ti vutta ca-saddassa sambhāvanatthabhāvaṃ dasseti, tena tato diṭṭhigatato uttaritaraṃ sārābhūtaṃ sīlādiguṇavisesampi tathāgato nābhinivisati, ko pana vādo vaṭṭāmiseti sambhāveti. ‘‘**Aha**’’nti diṭṭimānavasena parāmasanākāradassanaṃ. **Pajānāmīti** ettha **iti**-saddena pakāratthena, nidassanatthena vā. ‘‘**Mama**’’nti taṇhāvasena parāmasanākāraṃ dasseti. **Taṇhādiṭṭhimānaparāmāsavasenāti** taṇhādiṭṭhimānasāṅkhātāparāmāsavasena. Dhammasabhāvatikkamitvā ‘‘ahaṃ mama’’nti parato abhūtato āmasanaṃ **parāmāso**, taṇhādayo eva. Na hi taṃ atthi, yaṃ khandhesu ‘‘aha’’nti vā ‘‘mama’’nti vā gahetabbaṃ siyā, aparāmasato aparāmasantassa assa tathāgatassa nibbuti viditāti sambandho. ‘‘**Aparāmasato**’’ti cedaṃ nibbutipavedanāya (nibbutivedanassa dī. ni. ṭī. 1.36) hetugabbhavesanaṃ. ‘‘Viditā’’ti padamapekkhitvā kattari sāmivacanaṃ. **Aparāmasato** parāmāsarahitapaṭipattihetu assa tathāgatassa kattubhūtassa nibbuti asaṅkhatadhātu viditā, adhigatāti vā attho. ‘‘Aparāmasato’’ti hedam hetumhi nissakkavacanaṃ.

‘‘**Aparāmāsapaccayā**’’ti paccattaññeva pavedanāya kāraṇadassanaṃ. **Assāti** kattāraṃ vatvāpi paccattaññevāti visesadassanatthaṃ puna kattuvacanaṃ āha ‘‘**sayameva attanāyevā**’’ti. **Sayaṃ, attanāti** vā bhāvanapūmsakaṃ. Nipātapadañhetam. ‘‘Aparāmasato’’ti vacanato parāmāsānameva nibbuti idha desitā, taṃdesanāya eva tadaññesampi nibbutiyā sijjhanatoti dasseti ‘‘**tesaṃ parāmāsakilesāna**’’nti iminā, parāmāsasaṅkhātānaṃ kilesānanti attho. Apica kāmaṃ ‘‘aparāmasato’’ti vacanato parāmāsānameva nibbuti idha desitāti viññāyati, taṃdesanāya pana tadavasesānampi kilesānaṃ nibbuti desitā nāma bhavati pahānekaṭṭhatādibhāvato, tasmā tesampi nibbuti niddhāretvā dassetabbāti vuttaṃ ‘‘**tesaṃ parāmāsakilesāna**’’nti, taṇhādiṭṭhimānasāṅkhātānaṃ parāmāsānaṃ, tadaññesañca kilesānanti attho. Gobalībaddanayo hesa. **Nibbutīti** ca nibbāyanabhūtā asaṅkhatadhātu, tañca bhagavā bodhimūleyeva patto, tasmā sā paccattaññeva viditāti.

Yathāpaṭipannenti yena paṭipannena. Tappaṭipattiṃ dassetuṃ ‘‘**tāsaṃyeva...pe... ādimāhā**’’ti anusandhidassanaṃ. Kasmā pana vedanānaññeva kammaṭṭhānamācikkhatīti āha ‘‘**yāsū**’’tiādī, iminā

desanāvilāsaṃ dasseti. Desanāvilāsapatto hi bhagavā desanākusalo khandhāyatanādivasena anekavidhāsu catusaccadesanāsu sambhavantīsupi diṭṭhigatikā vedanāsu micchāpaṭipattiyā diṭṭhigahanam pakkhandāti dassanattham tathāpakkhandanamūlabhūtā vedanāyeva pariññābhūmibhāvena uddharatīti. **Idhāti** imasmim vāde. Evaṃ **etthātipi**. **Kammaṭṭhānanti** catusaccakammaṭṭhānam. Ettha hi vedanāgahaṇena gahitā pañcupādānakkhandhā dukkhasaccam. Vedanānam samudayaggahaṇena gahito avijjāsamudayo samudayasaccam, atthaṅgamanissaraṇapariyāyehi nirodhasaccam, “yathābhūtam viditvā”ti etena maggasaccanti evaṃ cattāri saccāni veditabbāni. “Yathābhūtam viditvā”ti idaṃ vibhajjabyākaraṇatthapadanti tadattham vibhajja dassetuṃ “**tatthā**”tiādi vuttam. Visesato hi “avijjāsamudayā vedanāsamudayo”tiādilakkhaṇānam vasena samudayādīsu attho yathārahaṃ vibhajja dassetabbo. Avisesato pana vedanāya samudayādīni vipassanāpaññāya ārammaṇapaṭivedhavasena, maggapaññāya asammoḥapaṭivedhavasena jānitvā paṭivijjhivāti attho. **Paccayasamudayaṭṭhenāti** “imasmim sati idaṃ hoti, imassuppādā idaṃ uppajjati”ti (ma. ni. 1.404; sam. ni. 2.21; udā. 1) vuttalakkhaṇena avijjādīnam paccayānam uppādena ceva maggena asamugghāṇena ca. Yāva hi maggena na samugghāṭiyati, tāva paccayoti vuccati. **Nibbattilakkhaṇanti** uppādalakkhaṇam, jātinti attho. **Pañcannaṃ lakkhaṇānanti** ettha ca catunnampi paccayānam uppādalakkhaṇameva aggahetvā paccayalakkhaṇampi gahetabbaṃ samudayam paṭicca tesam yathārahaṃ upakārakattā. Tathā ceva samvaṇṇitam “maggena asamugghāṇena cā”ti. **Paccayanirodhaṭṭhenāti** “imasmim niruddhe idaṃ niruddham hoti, imassa nirodhā idaṃ nirujjhati”ti (ma. ni. 1.406; udā. 3; sam. ni. 2.41) vuttalakkhaṇena avijjādīnam paccayānam nirodhena ceva maggena samugghāṇena ca. **Vipariṇāmalakkhaṇanti** nirodhalakkhaṇam, bhaṅganti attho. **Vayanti** nirodham. **Yanti** yasmā paccayabhāvasaṅkhātahetuto. **Vedanam paṭiccāti** purimuppannam ārammaṇādipaccayabhūtam vedanam labhitvā. **Sukham somanassanti** sukhañceva somanassaṅca. **Ayanti** purimavedanāya yathārahaṃ pacchimuppannam sukhasomanassānam paccayabhāvo. **Assādo** nāma assādītabboti katvā.

Aparo nayo – **yanti** sukham, somanassaṅca. **Ayanti** ca napuṃsakaliṅgena niddiṭṭham sukhasomanassameva assādapadamapekkhitvā pulliṅgena niddisīyati, imasmim pana vikappe sukhasomanassānam uppādo yeva tehi uppādavantehi niddiṭṭho, sattiyā, sattimato ca abhinnattā. Na hi sukhasomanassamantarena tesam uppādo labbhati. Iti purimavedanam paṭicca sukhasomanassuppādoti purimavedanāya **assādo** nāma assādīyateti katvā. Ayañhettha saṅkhepattho – purimuppannam vedanam ārabha somanassuppattiyam yo purimavedanāya paccayabhāvasaṅkhāto assādetabbākāro, somanassassa vā uppādasāṅkhāto tadassādanākāro, ayam purimavedanāya assādoti. Katham pana vedanam ārabha sukham uppajjati, nanu phoṭṭhabbārammaṇanti? Cetasikasukhasseva ārabha pavattiyamadhippetattā nāyam doso. Ārabha pavattiyāñhi visesanameva somanassaggahaṇam somanassam sukhanti yathā “rukko sīsapā”ti aññapaccayavasena uppattiyam pana kāyikasukhampi assādo yeva, yathālābhakathā vā esāti daṭṭhabbam.

“**Yā vedanā aniccā**”tiādinā sattimatā satti nidassitā. Tatrāyamattho – yā vedanā hutvā abhāvattṭhena aniccā, udayabbayapaṭipīḷanaṭṭhena dukkhā, jarāya, maraṇena cāti dvidhā vipariṇāmetabbaṭṭhena vipariṇāmadhammā. Tassā evambhūtāya ayam aniccadukkhavipariṇāmabhāvo vedanāya sabbāyapiādīnavoti. Ādīnam paramakāruṇam vāti pavattati etasmāti hi ādīnavo. Apicaādīnam ativiya kapaṇam pavattanaṭṭhena kapaṇamanusso **ādīnavo**, ayampi evaṃsabhāvoti tathā vuccati. Sattimatā hi satti abhinnā tadavinābhāvato.

Ettha ca “**aniccā**”ti iminā saṅkhāradukkhātāvasena upekkhāvedanāya, sabbāsu vā vedanāsuādīnavamāha, “**dukkhā**”ti iminā dukkhadukkhātāvasenadukkhavedanāya, “**vipariṇāmadhammā**”ti iminā vipariṇāmadukkhātāvasena sukhavedanāya. Avisesena vā tīnipi padāni tissannampi vedanānam vasena yojetabbāni. **Chandarāgavinayoti** chandasāṅkhātarāgavinayanam vināso. “Atthavasā liṅgavibhattivipariṇāmo”ti vacanato yam chandarāgappahānanti yojetabbaṃ. Pariyāyavacanamevidam padadvayam. **Yathābhūtam viditvāti** maggassa vuttattā magganibbānavasena vā yathākkamam yojanāpi vaṭṭati. **Vedanāyāti** nissakkavacanam. **Nissaraṇanti** nekkhammam. Yāva hi vedanāpaṭibaddham chandarāgam nappajahati, tāvāyam puriso vedanāya allīnoyeva hoti. Yādā pana tam chandarāgam pajahati, tadāyam puriso vedanāya nissaṭo viṣamutto hoti, tasmā chandarāgappahānam

vedanāya nissaraṇaṃ vuttaṃ. Tabbacanena pana vedanāsahajātanissayārammaṇabhūtā rūpārūpadhammā gahitā eva hontītipi pañcahi upādānakkhandhehi nissaraṇavacanaṃ siddhameva. Vedanāsīsenā hi desanā āgatā, tatha pana kāraṇaṃ heṭṭhā vuttameva. Lakkhaṇahārasenāpi ayamatto vibhāvetabbo. Vuttañhi āyasmata **mahākaccānatherena** –

“Vuttamhi ekadhamme, ye dhammā ekalakkhaṇā keci;
Vuttā bhavanti sabbo, so hāro lakkhaṇo nāmā”ti. (netti. 485);

Kāmupādānamūlakattā sesupādānaṃ pahīne ca kāmupādāne upādānasesābhāvato **“vigatachandarāgatāya anupādāno”**ti vuttaṃ, etena **“anupādāvimutto”**ti etassatthaṃ saṅkhepena dasseti. Idaṃ vuttaṃ hoti – vigatachandarāgatāya anupādāno, anupādānattā ca anupādāvimuttoti. Tamatthaṃ vitthāretuṃ, samatthetuṃ vā **“yasmī”**ntiādi vuttaṃ. Tatha **yasmī upādāneti** sesupādānamūlabhūte kāmupādāne. **Tassāti** kāmupādānassa. **Anupādiyivāti** chandarāgavasena anādiyivā, etena **“anupādāvimutto”**ti padassa ya-kāralopena samāsabhāvaṃ, byāsabhāvaṃ vā dasseti.

37. “Ime kho”tiādi yathāpuṭṭhassa dhammassa vissajjitabhāvena nigamanavacanaṃ, **“pajānātī”**ti vuttapajānanameva ca ima-saddena niddiṭṭhanti dassetuṃ **“ye te”**tiādimāha. **Ye te** sabbaññutaññādhāmmā...pe... apucchim, yehi sabbaññutaññādhāmmehi...pe... vadeyyuṃ, tañca... pe... pajānātīti evaṃ niddiṭṭhā ime sabbaññutaññādhāmmā gambhīrā...pe... paṇḍitavedanīyā cāti veditabbāti yojanā. **“Eva”**ntiādi piṇḍatthadassanaṃ. Tatha kiñcāpi **“anupādāvimutto bhikkhave, tathāgato”**ti iminā aggamaggaphaluppattiṃ dasseti, **“vedanānaṃ, samudayañcā”**tiādinā ca catusaccakammaṭṭhānaṃ. Tathāpi yassā dhammadhātuyā suppaṭividdhattā imaṃ diṭṭhigataṃ sakāraṇaṃ sagatikaṃ pabhedato vibhajituṃ samattho hoti, tassā padaṭṭhānena ceva saddhiṃ pubbhāgapaṭipadāya uppattibhūmiyā ca tadeva pākaṭataraṃ kattukāmo dhammarājā evaṃ dasseti vuttaṃ **“tadeva niyyātita”**nti, nigamitaṃ niṭṭhāpitanti attho. **Antarāti** pucchitavissajjitadhammadassanavacanaṃantarā diṭṭhiyo vibhattā tassa pajānanākāradassanavasenāti attho.

Paṭhamabhāṇavāraṇṇanāya līnatthappakāsanā.

Ekaccasassatavādavaṇṇanā

38. “Ekaccasassatikā”ti taddhitapadaṃ samāsapadena vibhāvetuṃ **“ekaccasassatavādā”**ti vuttaṃ. Sattesu, saṅkhāresu ca ekaccaṃ sassatametassāti **ekaccasassato**, vādo, so etesanti **ekaccasassatikā** taddhitavasena, samāsavasena pana ekaccasassato vādo etesanti **ekaccasassatavādā**. Esa nayo **ekaccaasassatikapade**pi. Nanu ca **“ekaccasassatikā”**ti vutte tadaññesaṃ ekaccaasassatikabhāvasanniṭṭhānaṃ siddhamevāti? Saccam atthato, saddato pana asiddhameva tasmā saddato pākaṭataraṃ katvā dassetuṃ tathā vuttaṃ. Na hi idha sāvasesaṃ katvā dhammaṃ deseti dhammassāmī. **“Issaro nicco, aññe sattā aniccā”**ti evaṃpavattavādā **sattakaccasassatikā** seyyathāpi issaravādā. Tathā **“nicco brahmā, aññe aniccā”**ti evaṃpavattavādāpi. **“Paramāṇavo niccā, dviaṇukādayo aniccā”**ti (visisikadassane sattamaparicchede paṭhamakaṇḍe passitabbaṃ) evaṃpavattavādā **saṅkhārekaccasassatikā** seyyathāpi kāṇādā. Tathā **“cakkhādayo aniccā, viññānaṃ nicca”**nti (nyāyadassane, visisikadassane ca passitabbaṃ) evaṃpavattavādāpi. **Idhāti** **“ekaccasassatikā”**ti imasmīṃ pade, imissā vā desanāya. **Gahitāti** vuttā, desitabbabhāvena vā desanāññānena samādinā tathā ceva desitattā. Tathā hi idha purimakā tayo vādā sattavasena, catuttho saṅkhārasena desito. **“Saṅkhārekaccasassatikā”**ti idaṃ pana tehi sassatabhāvena gayhamānānaṃ dhammānaṃ yāthāvasabhāvadassanavasena vuttaṃ, na pana ekaccasassatikamatadassanavasena. Tassa hi sassatābhimatāṃ asaṅkhatamevāti laddhi. Tenevāha pāliyaṃ **“cittanti vā...pe... ṭhassatī”**ti. Na hi yassa sabhāvassa paccayehi abhisāṅkhatabhāvaṃ paṭijānāti, tasveva niccadhuvādibhāvo anumattakena sakkā paṭijānituṃ, etena ca **“uppādavayadhuvatāyuttā sabhāvā siyā niccā, siyā aniccā, siyā na vattabbā”**tiādinā (dī. ni. ṭī. 1.38) pavattasattabhaṅgavādassa ayuttatā vibhāvitā hoti.

Tatrāyaṃ ayuttatāvibhāvanā – yadi hi “yena sabhāvena yo dhammo atthīti vuccati, teneva sabhāvena so dhammo natthī”ti vucceyya, siyā anekantavādo. Atha aññena, na siyā anekantavādo. Na cettha desantarādisambandhabhāvo yutto vattuṃ tassa sabbalokasiddhattā, vivādābhāvato ca. Ye pana vadanti “yathā suvaṇṇaghaṭeṇa makuṭe kate ghaṭabhāvo nassati, makuṭabhāvo uppajjati, suvaṇṇabhāvo tiṭṭhatiyeva, evaṃ sabbasabhāvānaṃ koci dhammo nassati, koci dhammo uppajjati, sabhāvo eva tiṭṭhati”ti. Te vattabbā “kiṃ taṃ suvaṇṇaṃ, yaṃ ghaṭe, makuṭe ca avatṭhitam, yadi rūpādi, so saddo viya anicco. Atha rūpādisamūho sammutimattaṃ, na tassa atthitā vā natthitā vā niccatā vā labbhatī”ti, tasmā anekantavādo na siyā. Dhammānañca dhammino aññathānaññathā ca pavattiyam doso vuttoyeva sassatavādicāraṇāyaṃ. Tasmā so tatha vuttanayena vedītabbo. Apica na niccāniccanavattabbarūpo attā, loko ca paramatthato vijjamaṇatāparijānanato yathā niccādīnaṃ aññataraṃ rūpaṃ, yathā vā dīpādayo. Na hi rūpādīnaṃ udayabbayasabhāvānaṃ niccāniccanavattabhasabhāvata sakkā viññātuṃ, jīvassa ca niccādīsu aññataraṃ rūpaṃ siyāti, evaṃ sattabhaṅgo viya sesabhaṅgānampi asambhavoyevāti sattabhaṅgavādassa ayuttatā vedītabbā (dī. ni. 1.38).

Nanu ca “ekacce dhammā sassatā, ekacce asassatā”ti etasmiṃ vāde cakkhādīnaṃ asassatābhāvasanniṭṭhānaṃ yathāsabhāvāvabodho eva, atha evaṃvādīnaṃ kathaṃ micchādassanaṃ siyāti, ko vā evamāha “cakkhādīnaṃ asassatābhāvasanniṭṭhānaṃ micchādassana”nti? Asassatesuyeva pana kesañci dhammānaṃ sassatābhāvasanniṭṭhānaṃ idha micchādassananti gahetabbaṃ, tena pana ekavāde pavattamānena cakkhādīnaṃ asassatābhāvāvabodho vidūsito saṃsaṭṭhabhāvato visasaṃsaṭṭho viya sappiṇḍo, tato ca tassa sakiccarāṇāsamatthāyā sammādassanapakke ṭhapetabbaṃ nārahatīti. Asassatābhāvena nicchitāpi vā cakkhuḍādayo samāropitajīvasabhāvā eva diṭṭhigatikehi gayhantīti tadavabodhassa micchādassanabhāvo na sakkā nivāretuṃ. Tenevāha pāliyaṃ “cakkhuṃ itipi...pe... kāyo itipi ayaṃ attā”tiādi. Evañca katvā asaṅkhatāyā, saṅkhatāyā ca dhātuyā vasena yathākkamaṃ “ekacce dhammā sassatā, ekacce asassatā”ti evaṃpavatto vibhajjavādopi ekaccasassatavādoyeva bhavēyyāti evampakārā codanā anavakāsā hoti aviparītadhammasabhāvapaṭipattibhāvato. Aviparītadhammasabhāvapaṭipattiyeva hesa vuttanayena asaṃsaṭṭhattā, anāropitajīvasabhāvattā ca.

Etthāha – purimasimpisassatavāde asassatānaṃ dhammānaṃ “sassatā”ti gahaṇaṃ visesato micchādassanaṃ bhavati. Sassatānaṃ pana “sassatā”ti gāho na micchādassanaṃ yathāsabhāvaggāhabhāvato. Evañca sati imassa vādassa vādantarātā na vattabbā, idha viya purimepi ekaccesveva dhammesu sassataggāhasambhavatoti, vattabbāyeva asassatesveva “keciveva dhammā sassatā, keci asassatā”ti parikkappaṇavasena gahetabbadhammesu vibhāgappavattiyā imassa vādassa dassitattā. Nanu ca ekadesassa samudāyantogadhattā ayaṃ sappadesasassataggāho purimasmiṃ nippadesasassataggāhe samodhānaṃ gaccheyyāti? Tathāpi na sakkā vattuṃ vādī tabbisayavisesavasena vādadvayassa pavattattā. Aññe eva hi diṭṭhigatikā “sabbe dhammā sassatā”ti abhinivīṭṭhā, aññe “ekacceva sassatā, ekacce asassatā”ti. Saṅkhārānaṃ anavasesapariyādānaṃ, ekadesapariggaho ca vādadvayassa paribyattoyeva. Kiñca bhīyyo – anekavidhasamussaye, ekavidhasamussaye ca khandhapabandhena abhinivesabhāvato tathā na sakkā vattuṃ. Catubbidhopi hi sassatavādī jātivisesavasena nānāvidharūpakāyasannissaye eva arūpadhammapuñje sassatābhinivesī jāto abhiññānena, anussavādīhi ca rūpakāyabhedagahaṇato. Tathā ca vuttaṃ “tato cuto amutra udapādi”nti, (dī. ni. 1.244; ma. ni. 1.148; pārā. 12) “cavanti upapajjantī”ti (dī. ni. 1.255; ma. ni. 1.148; pārā. 12) ca ādi. Visalābhī pana ekaccasassatiko anupadhāritabhedasamussaye dhammapabandhe sassatākāragahaṇena abhinivesaṃ janesi ekabhavapariyāpannakhandhasantānavisayattā tadabhinivesassa. Tathā hi tīsupi vādesu “taṃ pubbenivāsaṃ anussarati, tato paraṃ nānussarati”ti ettakameva vuttaṃ. Takkīnaṃ pana ubhinnaṃpi sassatekaccasassatavādīnaṃ sassatābhinivesaviseso rūpārūpadhammavisayatāya supākaṭoyevāti.

39. Saṃvaṭṭaṭṭhāyīvivaṭṭavivaṭṭaṭṭhāyīsāṅkhātānaṃ tiṇṇampi asaṅkhyeyyakappānamatikkaṃmena puna saṃvaṭṭanato, addhā-saddassa ca kālapariyāyattā evaṃ vuttanti āha “**dīghassā**”tiādi. Atikkamma ayaṃ pavattanaṃ **accayo**. Anekathattā dhātūnaṃ, upasaggavasena ca atthavisesavācakattā **saṃ-**saddena yutto **vaṭṭa**-saddo vināsavācīti vuttaṃ “**vinassati**”ti, **vatu**-saddo vā gatiyameva. Saṅkhatthajotakena pana **saṃ**-saddena yuttattā tadatthasambandhanena vināsatto labbhatīti dasseti

“**vinassatī**”ti iminā. Saṅkhayavasena vattatīti hi saddato attho, ta-kārassa cettha ṭa-kārādeso. Vipattikaramahāmeghasamuppattitto hi paṭṭhāya yāva aṇusahagatopi saṅkhāro na hoti, tāva loko saṃvaṭṭatīti vuccati. Pāḷiyam **lokoti** pathaviādibhājanaloko adhippeto tadavasesassa bāhullato, tadeva sandhāya “yebhuyenā”ti vuttanti dasseti “**ye**”tiādina. **Uparibrahmalokesūti** ābhassarabhūmito uparibhūmisu. Agginā kappavuṭṭhānañhi idhādhippetam, tenevāha pāḷiyam “ābhassarasaṃvattanikā hontī”ti. Kasmā tadeva vuttanti ce? Tasseva bahulam pavattanato. Ayañhi vāranīyamo –

“Sattasattagginā vārā, aṭṭhame aṭṭhame dakā;
Catusaṭṭhi yadā puṇṇā, eko vāyuvāro siyā”ti. (abhidhammatthavibhāvanīṭikāya pañcamapāricchedavaṇṇanāyampi);

Āruppesu vāti ettha vikappanattena **vā**-saddena saṃvaṭṭamānalokadhātūhi aññalokadhātūsu vāti vikappeti. Na hi sabbe apāyasattā tadā rūpārūpabhavesu uppajantīti sakkā viññātum apāyesu dīghatarāyukānaṃ manussalokūpapattiyā asambhavato, manussalokūpapattiṅca vinā tadā tesam tatrūpapattiyā anupapattito. Niyatamicchādīṭṭhikopi hi saṃvaṭṭhamāne kappe nirayato na muccati, piṭṭhicakkavāleyeva nibbattatīti **aṭṭhakathāsu** (a. ni. aṭṭha. 1.311) vuttam. Satipi sabbasattānaṃ puññāpuññābhisaṅkhāramanasā nibbattabhāve bāhirapaccayehi vinā manasāva nibbattatā rūpāvacarasattā eva “manomayā”ti vuccanti, na pana bāhirapaccayapaṭiyattā tadaññeti dassetuṃ “**manena nibbattatā manomayā**”ti āha. Yadevaṃ kāmāvacarasattānampi opapātikānaṃ manomayabhāvo āpajjatīti? Nāpajjati, adhicitabhūtena atisayamanasā nibbattasattesuyeva manomayavohāratoti dassentena jhāna-saddena visesetvā “**jhānāmanenā**”ti vuttam. Evampi arūpāvacarasattānaṃ manomayabhāvo āpajjatīti? Na tatha bāhirapaccayehi nibbattetabbatāsāṅkāya abhāvena manasā eva nibbattāti avadhāraṇāsambhavato. Niruḷhovāyaṃ loke manomayavohāro rūpāvacarasattesu. Tathā hi annamayo pānamayo manomayo ānandamayo viññānamayoti pañcadhā attānaṃ vedavādino parikkappenti. Uccchedavādepi vakkhati “dibbo rūpī manomayo”ti, (dī. ni. 1.87) te pana jhānānubhāvato pītibhakkhā sayampabhā antalikkhacarāti āha “**pīti tesa**”ntiādi, tesam attanova pabhā atthīti attho. Sobhanā vā ṭhāyī sabhā etesanti **subhaṭṭhāyīnotipi** yujjati. **Ukkaṃsenāti** ābhassare sandhāya vuttam. Paritābhāppamānābhā pana dve, cattāro ca kappe tiṭṭhanti. **Aṭṭha kappeti** catunnamasāṅkhyeyyakappānaṃ samudāyabhūte aṭṭha mahākappe.

40. Vināsavācīyeva **vaṭṭa**-saddo paṭisedhajotakena upasaggena yuttatā saṅṭhāhanatthañāpakoti āha “**saṅṭhāti**”ti, anekathattā vā dhātūnaṃ nibbattati, vaḍḍhatīti vā attho. Sampattimāmeghasamuppattitto hi paṭṭhāya pathavīsandhārakudakataṃsandhārakavāyūādīnaṃ samuppattivasena yāva candimasūriyānaṃ pātubhāvo, tāva loko vivaṭṭatīti vuccati. **Pakatiyāti** sabhāvena, tassa “suñña”nti iminā sambandho. Tathāsuññatāya kāraṇamāha “**nibbattasattānaṃ natthitāyā**”ti. Purimataraṃ aññesaṃ sattānaṃanuppānattāti bhāvo, tena yathā ekaccāni vimānāni tatha nibbattasattānaṃ chaḍḍitattā suññāni, na evamidanti dasseti.

Aparo nayo – sakakammassa paṭṭhamam kāraṇam **pakati**, tāya nibbattasattānanti sambandho, tena yathā etassa attano kammabalena paṭṭhamam nibbatti, na evam aññesaṃ tassa purimataraṃ, samānakāle vā nibbatti atthi, tathā nibbattasattānaṃ natthitāya suññamidanti dasseti. Brahmaṃpārisajjabrahmapurohitamahābrahmāno idha **brahmakāyikā**, tesam nivāsātāya bhūmipi “**brahmakāyikā**”ti vuttā, **brahmakāyikabhūmīti** pana pāṭhebrahmakāyikānaṃ sambandhinī bhūmīti attho. **Kattā** sayam kārako. **Kāretā** paresam āñāpako. **Visuddhimagge** pubbenivāsāñāpakathāyaṃ (visuddhi. 2.408) **vuttanayena**, etena nibbattakkamaṃ kammaṃpaccayautusamuṭṭhānabhāve ca kāraṇam dasseti. Kammapanissayabhāvena paccayo etissāti **kammaṃpaccayā**. Atha vā tatha nibbattasattānaṃ vipaccanakammassa saḥakārikārahābhāvato kammassa paccayāti **kammaṃpaccayā**. Utu samuṭṭhānametissāti **utusamuṭṭhānā**. “Kammaṃpaccayautusamuṭṭhānā”tipi samāsavasena pāṭho kammāsahāyo paccayo, vuttanayena vā kammassa saḥāyabhūto paccayoti **kammaṃpaccayo**, so eva utu tathā, sova samuṭṭhānametissāti **kammaṃpaccayautusamuṭṭhānā**. **Ratanabhūmīti** ukkaṃsagatapuññakammānubhāvato ratanabhūti bhūmi, na kevalam bhūmiyeva, atha kho tapparivārāpīti āha “**pakati**”tiādi. **Pakatinibbattatṭhāneti** purimakappesu purimakānaṃ nibbattatṭhāne. **Etthāti**

“brahmavimāna”nti vuttāya brahmakāyikabhūmiyā. Sāmaññavisesavasena cetam ādhāradvayam. Katham pañītāya dutiyajjhānabhūmiyā t̥hitānaṃ hīnāya paṭhamajjhānabhūmiyā upapatti hotīti āha “**atha sattāna**”ntiādi, nikantivasena paṭhamajjhānaṃ bhāvetvāti vuttaṃ hoti, pakatiyā sabhāvena nikanti taṅhā uppajjati sambandho. **Vasitaṭṭhāneti** vutthapubbaṭṭhāne. **Tato otarantīti** upapattivasena dutiyajjhānabhūmito paṭhamajjhānabhūmiṃ apasakkanti, gacchantīti attho. **Appāyuketi** yaṃ uḷārapuññakammaṃ katam, tassa upajjanārahavipākapaṇḍhato appaparimāṇāyuke. **Tassa devalokassāti** tasmim devaloke, nissayavasena vā sambandhaniddeso. **Āyuppamāṇenevāti** paramāyuppamāṇeneva. **Parittanti** appakam. **Antarāva cavantīti** rājakoṭṭhāgāre pakkhittataṇḍulanāli viya puññakkhayā hutvā sakakammappamāṇena tassa devalokassa paramāyuantarā eva cavanti.

Kim panetaṃ paramāyu nāma, katham vā taṃ paricchinnappamāṇanti? Vuccate – yo tesam tesam sattānaṃ tasmim tasmim bhavavisesa vipākappabandhassa t̥hitikālaniyamo purimasiddhabhavapatthanūpanissayavasena sarīrāvayavavaṇṇasaṅghānappamāṇādivisesā viya taṃtaṃgatinikāyādīsu yebhuyyena niyataparicchedo hoti, gabbhaseyyakāmāvacaradevarūpāvacarasattānaṃ sukkasoṇitādiutubhojanādiutuādiupaccayuppannapaccayūpatthambhito ca, so āyuhetukattā kāraṇūpacārena āyu, ukkaṃsaparicchavedavasena paramāyūti ca vuccati. Yathāsakaṃ khaṇamattāvaṭṭhāyīnampi hi attanā sahañātānaṃ rūpārūpadhamānaṃ t̥hapanākāravuttitāya pavattakāni rūpārūpajīvitindriyāni na kevalaṃ nesam khaṇaṭṭhitīyā eva kāraṇabhāvena anupālakāni, atha kho yāva bhāṅgupacchedā [bhavaṅgupacchedā (dī. ni. ī. 1.40)] anupabandhassa avicchedahetubhāvenāpi. Tasmā cesa āyuhetukoyeva, taṃ pana devānaṃ, nerayikānaṃca yebhuyyena niyataparicchedaṃ, uttarakurukānaṃ pana ekantanīyataparicchedameva. Avasiṭṭhamanussapetatiracchānagatānaṃ pana cirāṭṭhitisaṃvattanīkammabahule kāle taṃkammasaḥitasantājanītasukkasōṇitapaccayānaṃ, tammūlakānaṃca candīmasūriyasamavisamaparivattanādijanītautuāhārādisamavisamapaccayānaṃ vasena cirācirakālatāya aniyataparicchedaṃ, tassa ca yathā purimasiddhabhavapatthanāvasena taṃtaṃgatinikāyādīsu vaṇṇasaṅghānādivisesanīyamo siddho, dassanānussavādīhi tathāyeva ādīto gahaṇasiddhiyā, evaṃ tāsū tāsū upapattīsu nibbattasattānaṃ yebhuyyena samappamāṇaṃ t̥hitikālaṃ dassanānussavehi labhitvā taṃ paramataṃ ajjhosāya pavattitabhavapatthanāvasena ādīto paricchedanīyamo vedītabbo.

Yasmā pana kammaṃ tāsū tāsū upapattīsu yathā taṃtaṃupapattinīsitavaṇṇādinībbattane samatthaṃ, evaṃ niyatāyuparicchedaṃ upapattīsu paricchedaṭṭikkamena vipākānībbattane samatthaṃ na hoti, tasmā vuttaṃ “**āyuppamāṇeneva cavantī**”ti. Yasmā pana upatthambhakapaccayasahāyehi anupālakapaccayehi upādīnnakakkhandhānaṃ pavattetabbākāro atthato paramāyukassa hoti yathāvuttaparicchedaṇatikkamanato, tasmā satipi kammāvasese t̥hānaṃ na sambhavati, tena vuttaṃ “**attano puññabalena t̥hātum na sakkonti**”ti. “Āyukkayā vā puññakkayā vā ābhassarakāyā cavītvā”ti vacanato panettha kāmāvacaradevānaṃ viya brahmakāyikānampi yebhuyyeneva niyatāyuparicchedaḥāvo vedītabbo. Tathā hi devalokato devaputtā āyukkayena puññakkayena āhārakkhayena kopenāti catūhi kāraṇehi cavantīti **aṭṭhakathāsu** (dha. pa. aṭṭha. 1.appamādvagge) vuttaṃ. **Kappaṃ vā upaḍḍhakappaṃ vāti** ettha asaṅkhyeyyakappo adhippeto, so ca tathārūpo kāloyeva, **vā-saddo** pana kappassa tatiyabhāgaṃ vā tato ūnamadhikaṃ vāti vikappanatto.

41. Anabhiratīti ekakavīhārena anabhiramaṇasaṅkhātā aññehi samāgamicchāyeva. Tattha “ekakassa dīgharattaṃ nivasitattā”ti pālīyaṃ vacanatoti vuttaṃ “**aparassāpi**”tiādi. Evamanvayamatthaṃ dassetvā nanu ukkaṅghitāpi siyāti codanāsodhanavasena byatirekaṃ dasseti “**yā panā**”tiādinā. Piyavattuvirahena, piyavattualābhena vā cittavigghāto **ukkaṅghitā**, sā panatthato domanassacittupādova, tenāha “**paṭighasampayuttā**”ti. **Sā brahmaloke natthi** jhānānubhāvapahīnattā. Taṅhādīṭṭhisāṅkhātā cittassa purimāvattāya ubbijjanā phandanā eva idha **paritassanā**. Sā hi dīgharattaṃ jhānaratiyā t̥hitassa yathāvuttānabhīratīnimittam uppannā “ahaṃ mama”nti gahaṇassa ca kāraṇabhūtā. Tena vakkhati “taṅhātassa nāpi dīṭṭhitassanāpi vaṭṭati”ti (dī. ni. aṭṭha. 1.41) nanu vuttaṃ atthuddhāre imaṃyeva pālīyaṃ nīharitvā “aho vata aññepi sattā itthattam āgaccheyyunti ayaṃ taṅhātassanā nāmā”ti? Saccam, taṃ pana dīṭṭhitassanāya viṣum udāharaṇam

dassentena taṅhātassanameva tato niddhāretvā vuttaṃ, na pana ettha diṭṭhitassanāya alabbhamānattāti na doso. Idāni samānasaddavacanīyānaṃ atthānamuddharaṇaṃ katvā idhādhippetam vibhāvetuṃ “**sā panesā**”tiādimāha. Paṭighasaṅkhāto cittutrāso eva **tāsatassanā**. Evamaññatthāpi yathārahaṃ. “**Jātiṃ paṭicca**”tiādi vibhaṅgapāli, (vibha. 921) tatrāyamattakathā – **jātiṃ paṭicca bhayanti** jātipaccayā uppanabhayaṃ. **Bhayānakanti** ākāraniddeso. **Chambhitanti** bhayavasena gattakampo, visesato hadayamaṃsacalanam. **Lomahaṃsoti** lomānaṃ haṃsanam, bhittiyam nāgadantānamiva uddhaggabhāvo, iminā padadvayena kiccato bhayaṃ dassetvā puna **cetaso utrāsoti** sabhāvato dassitanti. **Ṭikāyam pana** “bhayānakanti bheravārammaṇanimittaṃ balavabhayaṃ, tena sarīrassa thaddhabhāvo chambhitatta”nti (dī. ni. ṭi. 1.41) vuttaṃ, aneveda bhayanti ettha khuddakabhayaṃ dassitam, **iti** ettha payoge **ayam** tassanāti evaṃ sabbattha attho. **Paritassitavipphanditamevāti** ettha “diṭṭhisāṅkhātena ceva taṅhāsāṅkhātena ca paritassitena vipphanditameva calitameva kampitamevā”ti (dī. ni. aṭṭha. 1.105-117) aṭṭhakathāyamattam vakkhati. Tena viññāyati labbhamānampi taṅhātassanamantarena diṭṭhitassanāyeva nihaṭāti. “**Teṇi**”tiādi sihōpamasuttantapāli (a. ni. 4.33) tattha **teṇi** dīghāyukā devāpi. **Bhayanti** bhaṅgānupassanāparicīṇante sabbasaṅkhārato bhāyanavasena uppanam bhayaññaṃ. **Samveganti** sahottappaññaṃ, ottappameva vā. **Santāsanti** ādīnavanibbidānupassanāhi saṅkhārehi santāsanaññaṃ. **Upapattivasenāti** paṭisandhivaseneva.

Sahabyatanti sahāyabhāvamiccheva saddato attho sahabya-saddassa sahāyatthe pavattanato. So hi saha byāyati pavattati, dosaṃ vā paṭicchādetīti **sahabyoti** vuccati, tassa bhāvo **sahabyatā**. Sahāyabhāvo pana sahabhāvoyeva nāmāti adhippāyato attham dassetuṃ “**sahabhāva**”nti vuttaṃ. Sasādhanasamavāyatto vā **saha**-saddo adhikiccapade adhisaddo viya, tasmā saha ekato vattamānassa bhāvo **sahabyam** yathā “dāsabya”nti tadeva sahabyatā, sakatthavuttivasena imamevattham sandhāyāha “**sahabhāva**”nti. Apica saha vāti pavattatīti **sahavo**, tassa bhāvo **sahabyam** yathā “vīrassa bhāvo vīriya”nti, tadeva **sahabyatāti** evaṃ vimānaṭṭhakathāyam (vi. va. aṭṭha. 172) vuttaṃ, tasmā tadattham dassetuṃ evaṃ vuttantipi daṭṭhabbam.

42. Ime satte abhibhavitvāti seso. Abhibhavanā cettha pāpasabhāvena jeṭṭhabhāvena “te satte abhibhavitvā ṭhito”ti attano maññanāyevāti vuttaṃ “**jeṭṭhakohamasmī**”ti. **Aññadatthūti** dassane antarāyābhāvavacanena, **dasoti** ettha dassaneyyavisesapariggahābhāvena ca anāvaraṇadassāvitaṃ paṭijānātīti āha “**sabbam passāmīti attho**”ti. Dassaneyyavisesassa hi padesabhūtassa aggahaṇe sati gahetabbassa nippadesatā viññāyati yathā “dikkhito na dadāti”ti, deyyadhammavisesassa cettha padesabhūtassa aggahaṇato pabbajito sabbampi na dadātīti gahetabbassa deyyadhammassa nippadesatā viññāyati. Evamīdisesu. Vase vattemīti **vasavattī**. Aham-saddayogato hi sabbattha amhayogena vacanatto. Sattabhājanabhūtassa lokassa nimmātā cāti sambandho. “**Pathavi**”tiādi cettha bhājanalokavasena adhippāyakathanam. **Sajitāti** racitā, vibhajitā vā, tenāha “**tvam khattiyo nāmā**”tiādi. **Ciṇṇavasitāyāti** samāciṇṇapañcavidhavasibhāvato. **Tatthāti** bhūtabhabyesu. **Antovatthimhīti** antogabbhāsaye. **Paṭhamacittakkhaṇeti** paṭisandhicittakkhaṇe. **Dutiyatoti** paṭhamabhavaṅgacittakkhaṇato. **Paṭhamairiyāpatheti** yena paṭisandhim gaṇhāti, tasmim iriyāpathe. Iti atītavasena, bhūta-saddassa vattamānavasena ca bhabya-saddassa attho dassito. **Ṭikāyam** (dī. ni. ṭi. 1.42) pana bhabya-saddattho anāgatavasenāpi vutto. Ahesunti hi bhūtā. Bhavanti, bhavissanti cāti bhabyā tabbānīyā viya ṇyapaccayassa kattaripi pavattanato.

“Issaro kattā nimmātā”ti vatvāpi puna “mayā ime sattā nimmitā”ti vacanam kimatthiyanti āha “**idāni kāraṇavasenā**”tiādi [kāraṇato (aṭṭhakathāyam)] kāraṇavasena sādhetukāmatāya paṭiññākaraṇatthanti vuttaṃ hoti. Nanu cesa brahmā anavaṭṭhitadassanattā puthujjanassa purimatarajātiparicitampi kammassakatāññaṃ vissajjevā vikubbaniddhivasena cittuppādamattapaṭibaddhena sattanimānena vipallaṭṭho “mayā ime sattā nimmitā”tiādinā issarakuttadassanam pakkhandamāno abhinivisanavasena paṭiṭṭhito, na pana paṭiṭṭhāpanavasena. Atha kasmā kāraṇavasena sādhetukāmo paṭiññaṃ karotīti vuttanti? Na cevaṃ daṭṭhabbam. Tesampi hi “evaṃ hoti”tiādinā pacchā uppajantānampi tathābhinivesassa vakkhamānattā paresam paṭiṭṭhāpanakkameneva tassa so abhiniveso jāto, na tu abhinivisanamattena, tasmā evaṃ vuttanti daṭṭhabbam. Tenevāha “tam

kissa hetū”tiādi. Pāliyaṃ **manaso paṇidhī**ti manaso patthanā, tathā cittupattimattamevāti vuttam hoti.

Itthabhāvanti idappakārabhāvaṃ. Yasmā pana so pakāro brahmattabhāvoyevindhāhippeto, tasmā “**brahmabhāva**”nti vuttam. Ayaṃ pakāro **ittham**, tassa bhāvo **itthattanti** hi nibbacanaṃ. **Kevalanti** kammassakatāñāṇena asammissaṃ suddham. **Maññanāmattenevāti** diṭṭhimaññanāmatteneva, na adhimānavasena. **Vaṅkachiddena vaṅkaṇī viya onamitvā** vaṅkaladdhikena vaṅkaladdhikā onamitvā **tasseva** brahmuno **pādamūlaṃ gacchanti**, taṃpakkhakā bhavantīti attho. Nanu ca devānaṃ upapattisamanantaraṃ “imāya nāma gatiyā cavitvā iminā nāma kammunā idhūpapannā”ti paccavekkhaṇā hoti, atha kasmā tesam evaṃ maññanā siyāti? Purimajātīsu kammassakatāñāṇe sammadeva nivitṭhahjāsāyānameva tathāpaccavekkhaṇāya pavattito. Tādisānameva hi tathāpaccavekkhaṇā sambhavati, sā ca kho yebhuyyavasena, ime pana purimāsupi jātīsu issarakuttadiṭṭhivasena nibaddhābhinivesā evameva maññamānā ahesuntī. Tathā hi pāliyaṃ vuttam “iminā maya”ntiādi.

43. Īsati abhibhavatīti **īso**, mahanto īso **maheso**, suppatiṭṭhitamahesatāya parehi “maheso” iti akkhāyatīti **mahesakkho**, mahesakkhānaṃ atisayena mahesakkhoti **mahesakkhataroti** vacanatto. So pana mahesakkhatarabhāvo ādhipateyyaparivārasampattiyā kāraṇabhūtāya viññāyatīti vuttam “**issariyaparivārasena mahāyasataro**”ti.

44. Kiṃ panetaṃ kāraṇanti anuyogenāha “**so tato**”tiādi, tena “itthattaṃ āgacchatī”ti vuttam idhāgamanameva kāraṇanti dasseti. **Idheva āgacchatīti** imasmiṃ manussaloke eva paṭisandhivasena āgacchati. **Etanti** “ṭhānaṃ kho panetaṃ bhikkhave, vijjatī”ti vacanaṃ. Pāliyaṃ **yaṃ aññataro sattoti** ettha **yanti** nipātamattaṃ, kāraṇatthe vā esa nipāto, hetumhi vā paccattaniddeso, yena ṭhānenāti attho, kiriyāparāmasanaṃ vā etaṃ. “Itthattaṃ āgacchatī”ti ettha yadetaṃ itthattassa āgamanasāṅkhātaṃ ṭhānaṃ, tadetaṃ vijjatīti attho. Esa na so **pabbajati, cetosamādhiṃ phusati, pubbenivāsaṃ anussatīti** etesupī padesu. “ṭhānaṃ kho panetaṃ bhikkhave, vijjati, yaṃ aññataro satto”ti hi imāni padāni “pabbajati”tiādhipi padehi paccekaṃ yojetabbāni. Na gacchatīti **agāraṃ**, geḥaṃ, agārassa hitaṃ **āgāriyaṃ**, kasigorakkhādikammaṃ, tamettha natthīti **anāgāriyaṃ**, pabbajjā, tenāha “**agārasmā**”tiādi. **Pa-saddena** visiṭṭho **vaja-saddo** upasaṅkamaneti vuttam “**upagacchatī**”ti. **Paranti** pacchā, atisayaṃ vā, aññaṃ pubbenivāsantīpi attho. “Na saratī”ti vuttēyeva ayamatto āpajjatīti dasseti “**saritu**”ntiādinā. **Apasantoti** pubbenivāsānussatiñāṇena apassanahetu, passitum asakkonto hutvātipi vaṭṭati. Māna-saddo viya hi anta-saddo idha sāmattiyattho. **Sadābhāvatoti** sabbadā vijjamānattā. **Jarāvasenāpīti** ettha **pi-saddena** maraṇavasenāpīti sampiṇḍeti.

45. Khiḍḍāpadosinoti kattuvāsena padasiddhi, khiḍḍāpadosikāti pana sakatthavuttivasena, saddamanapekkhitvā pana atthameva dassetuṃ “**khiḍḍāyā**”tiādi vuttam. “Khiḍḍāpadosakā”ti vā vattabbe i-kārāgamavasena evaṃ vuttam. Padussanaṃ vā **padoso**, khiḍḍāya padoso **khiḍḍāpadoso**, so etesanti **khiḍḍāpadosikā**. “**Padūsikātipi pāliṃ likhanti**”ti aññanikāyikānaṃ pamādalekhattaṃ dasseti. Mahāvihāravāsīnikāyikānaṃhi vācanāmaggavasena ayaṃ saṃvaṇṇanā pavattā. Apica tena potthakāruḷhakāle pamādalekhaṃ dasseti. Tampi hi padatthasodhanāya aṭṭhakathāya sodhitaniyāmeneva gahetabbaṃ, tenāha “**sā aṭṭhakathāyaṃ natthī**”ti. Velaṃ atikkantaṃ **ativilaṃ**, taṃ. Bhāvanapūṃsakañcetaṃ, tenāha “**aticira**”nti, āhārūpabhogakālaṃ atikkamitvāti vuttam hoti. **Ratidhamma-saddo** hassakhiḍḍā-saddehi paccekaṃ yojetabbo “hassakhiḍḍāsu ratidhammo ramaṇasabhāvo”ti. Hasanaṃ **hasso**, keḷihasso. Kheḍanaṃ kīḷanaṃ **khiḍḍā**, kāyikavācasikakīḷā. Anuyogavasena taṃsamāpannāti dassento āha “**hassaratidhammañcevā**”tiādi. Kīḷā yesaṃ te **keḷino**, tesam hasso tathā. Kīḷāhassapayogena uppajjanakasukhañcetta **keḷihassasukhaṃ**. Tadavasiṭṭhakīḷāpayogena uppajjanakaṃ **kāyikavācasikakīḷāsukhaṃ**.

“**Te kirā**”tiādi vitthāradassanaṃ. **Kira-saddo** hettha vitthārajotakoyeva, na tu anussavanāruciyaḍijotako tathāyeva pāliyaṃ, aṭṭhakathāsu ca vuttattā. **Sirivibhavenāti**

sarīrasobhaggādisiriyā, parivārādisampattiyā ca. **Nakkhattanti** chaṇaṃ. Yebhuyyena hi nakkhattayogena katattā tathāyogo vā hotu, mā vā, nakkhattamicceva vuccati. **Āhāranti** ettha ko devānamāhāro, kā ca tesamāhāraavelāti? Sabbesampi kāmāvacaradevānaṃ sudhāhāro. Dvādasapāpadhammavigghātena hi sukhassa dhāraṇato devānaṃ bhojanaṃ “sudhā”ti vuccati. Sā pana setā saṅkhūpamā atulyadassanā suci sugandhā piyarūpā. Yaṃ sandhāya **sudhābhojanajātake** vuttaṃ –

“Saṅkhūpamaṃ seta’ matulyadassanaṃ,
Sucim sugandhaṃ piyarūpa’ mabbhutaṃ;
Adiṭṭhapubbaṃ mama jātu cakkhubhi,
Kā devatā pāṇisu kiṃ sudho’ dahī”ti. (jā. 2.21.227);

“Bhuttā ca sā dvādasahanti pāpake,
Khuddaṃ pipāsaṃ aratiṃ daraklamaṃ;
Kodhūpanāhañca vivādapesuṇaṃ,
Sītuṇha tandiṇca rasuttamaṃ ida’nti ca. (jā. 2.21.229);

Sā ca heṭṭhimehi heṭṭhimehi uparimānaṃ uparimānaṃ paṇītatamā hoti, taṃ yathāsakaṃ parimitadivasavasena divase divase bhuñjanti. Keci pana vadanti “biḷārapadappamānaṃ sudhāhāraṃ te bhuñjanti, so jivhāya ṭhapitamatto yāva kesagganakhaggā kāyaṃ pharati, yathāsakaṃ gaṇitadivasavasena satta divase yāpanasamattho hoti”ti. Keci vāde panettha **biḷārapada**-saddo suvaṇṇasaṅkhātassa saṅkhyāvisesassa vācako. Pamāṇato pana udumbaraphalappamānaṃ, yaṃ pāṇitalaṃ kabaḷaggahantipi vuccati. Vuttañhi **madhukose** –

“Pāṇirakkho picu cāpi, suvaṇṇakamudumbaram;
Biḷārapadakaṃ pāṇi-talaṃ taṃ kabaḷaggaha”nti.

“**Nirantaraṃ khādantāpi pivantāpi**”ti idaṃ parikappanāvasena vuttaṃ, na pana evaṃ niyamavasena tathā khādanapivanānamaniyamabhāvato. **Kammajatejassa balavabhāvo** uḷārapuññanibbattattā, uḷāragarusiniddhasudhāhārajīraṇato ca. **Karajakāyassa mandabhāvo** pana sukhumālabhāvato. Teneva hi bhagavā indasālaguhāyaṃ pakatipathaviyaṃ patiātuṃ asakkontaṃ sakkam devarājānaṃ “oḷārikaṃ kāyaṃ adhiṭṭhehi”ti avoca. Manussānaṃ pana kammajatejassa mandabhāvo, karajakāyassa balavabhāvo ca vuttaviparītena veditabbo. **Karajakāyoti** ettha **ko** vuccati sarīraṃ, tattha pavatto. Rajo **karajo**, kiṃ taṃ? Sukkasonitaṃ. Tañhi “rāgo rajo na ca pana reṇu vuccati”ti (mahāni. 209; cūḷani. 74) evaṃ vuttarāgarajaphalattā sarīravācakena ka-saddena visesetvā kāraṇavohārena “karajo”ti vuccati. Tena sukkasonitasaṅkhātena karajena sambhūto kāyo karajakāyoti ācariyā. Tathā hi kāyo mātāpettikasambhavoti vutto. **Mahāassapūrasuttantaṭikāyaṃ** pana “karīyati gabbhāsaye khipīyatīti karo, sambhavo, karato jātoti karajo, mātāpettikasambhavoti attho. Mātuādīnaṃ saṅṭhāpanavasena karato hatthato jātoti karajoti apare. Ubhayathāpi karajakāyanti catusantatirūpamāhā”ti vuttaṃ. Karoti putte nibbatteṭīti karo, sukkasonitaṃ, tena jāto karajotipi vadanti. Tathā asambhūtopi ca devādīnaṃ kāyo tabbohārena “**karajakāyo**”ti vuccati yathā “pūtikāyo, jarasiṅgālo”ti. **Tesanti** manussānaṃ. **Acchayāgu** nāma pasannā akasaṭṭā yāgu. **Vatthunti** karajakāyaṃ. **Ekam āhāra**velanti ekadivasamattaṃ, kesañci matena pana sattāhaṃ.

Evaṃ anvayato byatirekato ca dassetvā upamāvasenapi tamāvīkaronto “**yathā nāmā**”tiādīmāha. **Tattapāsāṇeti** accuṇhapāsāṇe. Rattasetapadumato avasiṭṭhaṃ **uppalaṃ**. **Akathāyanti** mahāaṭṭhakathāyaṃ. **Avisesenāti** “devāna”nti avisesena, devānaṃ kammajatejo balavā hoti, karajaṃ mandanti vā kammajatejakarajakāyānaṃ balavamandatāsaṅkhātā kāraṇasāmaññena. Tadatañhi kāraṇaṃ sabbesampi devānaṃ samānameva, tasmā sabbepi devā gahetabbāti vuttaṃ hoti. Kabaḷikārahūtaṃ sudhāhāraṃ upanissāya jīvantīti **kabaḷikārahārūpajivino**. **Keci**ti abhayagirivāsino. “**Khiḍḍāpadussanamatteneva hete khiḍḍāpadosikāti vuttā**”ti ayaṃ pāṭho “**tveyeva cavantīti veditabbā**”ti etassānantare paṭhitabbo tadanusandhikattā. Ayañhetthānusandhi – yadi sabbepi evaṃ

karontā kāmāvacaradevā caveyyum, atha kasmā “khiḍḍāpadosikā”ti nānavisesena bhagavatā vuttāti? Vicāraṇāya evamāhāti, etena imamattham dasseti “sabbepi devā evam cavantāpi khiḍḍāya padussanasabhāvamattam pati nānavisesena tathā vuttā”ti. Yadeke vadeyyum “kecivādapatiṭṭhāpakoyam pāṭho”ti, tadayuttameva iti-saddantarikattā, ante ca tassa avijjamānattā. Atthikehi pana tassa kecivādasamavarodhanam ante itisaddo yojetabboti.

47-48. Manopadosinoti kattuvaseṇa padasiddhi, manopadosikāti ca sakatthavuttivasena, atthamattam pana dassetuṃ “**manenā**”tiādi vuttam. “**Manopadosakā**”ti vā vattabbe i-kārāgamavasena evam vuttam. **Manenāti** issāpakatattā paduṭṭhena manasā. Aparo nayo – usūyanavasena manasā padoso **manopadoso**, vināsabhūto so etesamatthāti **manopadosikāti**. “Te aññamaññamhi paduṭṭhacittā kilantakāyā kilantacittā te devā tamhā kāyā cavanti”ti vacanato “**ete cātumahārājikā**”ti āha. Manena padussanamatteneva hete manopadosikāti vuttā. “**Tesu kirā**”tiādi vitthāro. **Rathena vīthim paṭipajjati**ti upalakkhaṇamattam aññehi aññatthāpi paṭipajjanasambhavato. **Etanti** attano sampattim. **Uddhumāto viyāti** pītiyā karaṇabhūtāya unnato viya. **Bhijjamāno viyāti** tāya bhijjanto viya, pītiyā vā kattubhūtāya bhañjito viya. **Kuddhā nāma suvijānanā honti**, tasmā **kuddhabhāvamassa ṇatvāti** attho.

Akuddho rakkhatiti kuddhassa so kodho itarasmim akujjhante anupādāno ceva ekavāramattam uppattiyā anāsevano ca hutvā cāvetum na sakkoti, udakantaṃ patvā aggi viya nibbāyati, tasmā akuddho itaram cavanato rakkhati. Ubhosu pana kuddhesu bhiiyo bhiiyo aññamaññamhi parivaḍḍhanavasena tikhiṇasamudācāro nissayadhanaraso kodho uppajjamāno hadayavatthum nidahanto accantasukhumālakarajakāyā vināseti, tato sakalopi attabhāvo antaradhāyati, tamattham dassetuṃ māha “**ubhosu panā**”tiādi. Tathā cāha pāḷiyam “te aññamaññamhi paduṭṭhacittā kilantakāyā kilantacittā te devā tamhā kāyā cavanti”ti. **Ekassa kodho itarassa paccayo hoti, tassapi kodho itarassa paccayo hoti**ti ettha kodhassa bhiiyo bhiiyo parivaḍḍhanāya eva paccayabhāvo vedītabbo, na cavanāya nissayadhanarasena attanoyeva kodhena hadayavatthum nidahantena accantasukhumālassa karajakāyassa cavanato. **Kandantānamyeva orodhānanti** anādaratthe sāmivacanā. **Ayamettha dhammatāti** ayam tesam karajakāyamandatāya, tathāuppajjanakassa ca kodhassa balavatāya ṭhānaso cavanabhāvo etesu devesu rūpārūpadhammānam dhammaniyāmo sabhāvoti attho.

49-52. **Cakkhādīnam bhedaṃ passatīti** virodhipaccayasannipāte vikārāpattidassanato, ante ca adassanūpagamanato vināsam passati oḷārikattā rūpadhammabhedassa. **Paccayam datvāti** anantarapaccayādivasena paccayasattim datvā, paccayo hutvāti vuttam hoti, tasmā na passatīti sambandho, balavatarampi samānam iminā kāraṇena na passatīti adhippāyo. **Balavataranti** ca cittassa lahutarabhedam sandhāya vuttam. Tathā hi ekasmim rūpe dharanteyeva soḷasa cittāni bhijjanti. **Cittassa bhedaṃ na passatīti** ettha khaṇe khaṇe bhijjantampi cittam parassa anantarapaccayabhāveneva bhijjati, tasmā purimacittassa abhāvam paṭicchādetvā viya pacchimacittassa uppattito bhāvapakko balavataro pākaṭova hoti, na abhāvapakhoti idaṃ kāraṇam dassetuṃ “cittam panā”tiādi vuttanti daṭṭhabbam. Ayañcattho alābhacakkānidassanena dīpetabbo. Yasmā pana takkīvādī nānattanayassa duravadhānatāya, ekattanayassa ca micchāgahitattā “yadevidam viññānam sabbadāpi evarūpena pavattati, ayam me attā nicco”tiādinā abhinivesam janesi, tasmā tamattham “**so tam apassanto**”tiādinā saha upamāya vibhāveti.

Antānantavādavaṇṇanā

53. Antānantasahacarito vādo **antānanto** yathā “kuntā pacaranti”ti, antānantasannissayo vā yathā “mañcā ukkuṭṭhim karonti”ti, so etesanti **antānantikāti** attham dassetuṃ “**antānantavādā**”ti vuttam. Vuttanayena antānantasahacarito, tannissayo vā, antānantesu vā pavatto vādo etesanti **antānantavādā**. Idāni “antavā ayam loko”tiādinā vakkhamānapāṭhanurūpam attham vibhajanto “**antam vā**”tiādimāha. Amati gacchati bhāvo osānametthāti hi **anto**, mariyādā, tappaṭisedhanena **ananto**. Anto ca ananto ca antānanto ca nevantanānanto ca **antānanto** tveva vutto sāmāññaniddesena, ekasesenavā “nāmarūpapaccayā salāyatana”ntiādīsu (ma. ni. 3.126; sam. ni. 2.1; udā. 1) viya. Catutthapadañhettha tatiyapadena samānatthanti antānantapadeneva yathāvuttanayadvayena catudhā attho viññāyati. Kassa

panāyaṃ antānantoti? Lokīyati saṃsāranissaraṇatthikehi diṭṭhigatikehi avapassīyati, lokiyaṃ vā ettha tehi puññāpuññāni, tabbipāko cāti “loko”ti saṅkhyāyaṃ gatassa attano. Tenāha pāliyaṃ “antānantāṃ lokassa paññāpenti”ti. Ko paneso attāti? Jhānavisayabhūtaṃ kasiṇanimittaṃ. Ayañhi diṭṭhigatiko paṭibhāganimittaṃ cakkavālapariyaṇtaṃ, apariyaṇtaṃ vā vaḍḍhanavasena, tadanussavādivasena ca tattha lokasaññī viharati, tathā ca aṭṭhakathāyaṃ vakkhati “taṃ ‘loko’ti gahetvā”ti (dī. ni. aṭṭha. 1.54-60) keci pana vadanti “jhānaṃ, taṃsāmpayuttadhammā ca idha attā, lokoti ca gahitā”ti, taṃ aṭṭhakathāya na sameti.

Etthāha – yuttaṃ tāva purimānaṃ tiṇṇampi vādīnaṃ antānantikattaṃ antaṅca anantaṅca antānantaṅca ārabha pavattavādattā, pacchimassa pana takkikassa tadubhayapaṭisedhanavasena pavattavādattā kathaṃ antānantikattanti? Tadubhayapaṭisedhanavasena pavattavādattā eva. Antānantapaṭisedhanavādopi hi so antānantavisayoyeva tamārabha pavattattā. Etadatthameva hi sandhāya aṭṭhakathāyaṃ “**antaṃ vā antantaṃ vā antānantaṃ vā nevantānānantaṃ vā ārabha pavattavādā**”ti vuttaṃ. Atha vā yathā tatiyavāde desapabhedavasena ekasseva lokassa antavatā, anantavatā ca sambhavati, evamettha takkīvādepi kālapabhedavasena ekasseva tadubhayasambhavato aññamaññapaṭisedhena tadubhayaññeva vuccati, dvinnampi ca paṭisedhānaṃ pariyaḍasatā. Kathaṃ? Antavantapaṭisedhena hi anantavā vuccati, anantavantapaṭisedhena ca antavā. Dvipaṭisedho hi pakatiyathāñāpako. Iti paṭisedhanavasena antānantasaṅkhātassa ubhayassa vuttattā yuttoyeva tabbisayassa pacchimaṃpi antānantikabhāvoti. Yadevaṃ so antānantikavādabhāvato tatiyavādasamavarodheyeva siyāti? Na, kālapabhedassa adhippetattā. Desapabhedavasena hi antānantiko tatiyavādī viya pacchimaṃpi takkiko kālapabhedavasena antānantiko hoti. Kathaṃ? Yasmā ayaṃ lokasaññito attā ananto kadā ci sakkhidiṭṭhoti adhigatavisessehi mahesīhi anusuyyati, tasmā nevantavā. Yasmā panāyaṃ antavā kadāci, sakkhidiṭṭhoti tehiyeva anusuyyati, tasmā nānantavāti. Ayaṃ takkiko avaḍḍhitabhāvapubbakattā paṭibhāganimittaṃ vaḍḍhitabhāvassa ubhayathā labbhamānassa parikkappitassa attano appaccakkhāritāya anussavādimatte ṭhatvā vaḍḍhitakālavasena “nevantavā”ti paṭikkhipati, avaḍḍhitakālavasena pana “nānantavā”ti, na pana antānantatānaṃ accantamabhāvena yathā taṃ “nevasaññānāsaññā”ti. Yathā cānussutikatakkino, evaṃ jātissaratakkīādīnampi vasena yathāsambhavaṃ yojetabbaṃ.

Keci pana yadī panāyaṃ attā antavā, evaṃ sati dūradese upapajjanānussaraṇādikkiccanibbatti na siyā. Atha anantavā, evaṅca idha ṭhitasseva devalokanirayādīsu sukhadukkhānubhavanaṃ siyā. Sace pana antavā ceva anantavā ca, evampi tadubhayadosasamāyogo siyā. Tasmā “antavā, anantavā”ti ca abyākaraṇīyo attāti evaṃ takkanavasena catutthavādappavattiṃ vaṇṇenti. Yadī panesa vuttanayena antānantiko bhavēyya, atha kasmā “ye te samaṇabrāhmaṇā evamāhaṃsu ‘antavā ayaṃ loko parivaṭṭumo’ti, tesāṃ musā”tiādīnā (dī. ni. 1.57) tassa purimavādattayapaṭikkhepo vuttoti? Purimavādattayassa tena yathādhippetappakāravilakkhaṇabhāvato. Teneva hi kāraṇena tathā paṭikkhepo vutto, na pana tassa antānantikattābhāvena, na ca pariyaṇtarahitadiṭṭhivācāhi paṭikkhepena, avassañcetam evameva ñātabbaṃ. Aññathā hesa amarāvikkhepapakkhaññeva bhajeyya catutthavādo. Na hi antānantatādubhayavinimutto attano pakāro atthi, takkīvādī ca yuttimaggakoyeva. Kālabhedavasena ca ekasmimpi loke tadubhayaṃ no na yujjati. Bhavatu tāva pacchimaṃvādīdvayassa antānantikabhāvo yutto antānantānaṃ vasena ubhayavisayattā tesāṃ vādassa. Kathaṃ pana purimavādīdvayassa paccekaṃ antānantikabhāvo yutto siyā ekekavisayattā tesāṃ vādassāti? Vuccate – samudāye pavattamāna-saddassa avayavepi upacāravuttito. Samuditesu hi antānantavādīsu pavattamāno antānanti ka-saddo tattha niruḷhatāya tadavayavesupi paccekaṃ antānantikavādīsu pavattati yathā “arūpajjhānesu paccekaṃ aṭṭhavimokkhaṇariyāyo”, yathā ca “loke sattāsāyo”ti. Atha vā abhinivesato purimākaḷe pavattavitakkavasena ayaṃ tattha vohāro kato. Tesāñhi diṭṭhigatikānaṃ tathārūpacetosamādhisamadhigamato pubbakāle “antavā nu kho ayaṃ loko, udāhu anantavā”ti ubhayākārāvalambino vitakkassa vasena niruḷho antānantikabhāvo pacchā visesalābhena tesu antānantavādesu ekasseva vādassa saṅgahe uppannepi purimasiddharuḷhiyā vohāriyati yathā “sabbe sattā maraṇadhammā”tiādīsu (saṃ. ni. 1.133) arahati sattapariyāyo, yathā ca bhavantaragatepi maṇḍūkādīvohāroti.

54-60. Paṭibhāganimittavaḍḍhanāya heṭṭhā, upari, tiriyañca cakkavālapariyantagatāgatavasena antānantabhāvoti dassetuṃ “**paṭibhāganimitta**”ntiādi vuttam. Nti paṭibhāganimittam. **Uddhamadho avaddhetvā tiriyaṃ vaddhetvā**ti etthāpi “cakkavālapariyantam katvā”ti adhikāravasena yojetabham. **Vuttanayenā**ti “takkayatīti takkī”tiādinā (dī. ni. aṭṭha. 1.34) saddato, “catubbidho takkī”tiādinā (dī. ni. aṭṭha. 1.34) atthato ca sassatavāde vuttanayena. **Diṭṭhapubbānusārenā**ti dassanabhūtena viññāṇena upaladdhapubbassa antavantādino anussaraṇena, evañca katvā anussutitakkīsuddhatakkīnampi idha saṅgaho siddho hoti. Atha vā diṭṭhaggahaṇeneva “naccagītavāditavisūkadassanā”tiādisu (dī. ni. 1.10, 194) viya sutādīnampi gahitabhāvo vedītabbo. “Antavā”tiādinā icchitassa attano sabbadābhāvaparāmasanavaseneva imesaṃ vādānaṃ pavattanato sassatadiṭṭhisāṅgaho daṭṭhabbo. Tathā hi vakkhati “satteva ucchedadiṭṭhiyo, sesā sassatadiṭṭhiyo”ti (dī. ni. aṭṭha. 1.97, 98).

Amarāvikkhepavādavaṇṇanā

61. Na maratīti “evamevā”ti sannīṭṭhānābhāvena na upacchijjati, anekantikāyeva hotīti vuttam hoti. **Pariyantarahitā**ti osānavigatā, anīṭṭhaṅgatāti attho. **Vividhoti** “evampi me no”tiādinā nānappakāro. **Khepoti** sakavādena paravādānaṃ khipanaṃ. Ko paneso amarāvikkhepoti? Tathāpavatto diṭṭhippadhāno tādisāya vācāya samuṭṭhāpako cīttuppādoyeva. Amarāya diṭṭhiyā, vācāya ca vikkhipanti, vividhamapanentīti vā **amarāvikkhepino**, teyeva “amarāvikkhepikā”tipi yujjati. “**Macchajāti**” cceva avatvā “**ekā**”ti vadanto macchajātiviseso esoti dasseti. **Ito cito ca sandhāvati** ekasmiṃ sabhāve anavaṭṭhānato. Yathā **gāhaṃ na upagacchati**, tathā sandhāvanato, etena amarāya vikkhepo tathā, so viyāti **amarāvikkhepoti** atthamāha “sā ummujjananimujjanādivasenā”tiādinā vikkhepapadatthena upamittā. Ayameva hi attho ācariyasāriputtattherenāpi **sāratthadīpaniyaṃ** (sārattha. 1.1). I. tatiyasaṅgītikathāvaṇṇanā) vutto. Amarā viya vikkhepo amarāvikkhepoti keci. Atha vā amarā viya vikkhipantīti **amarāvikkhepino**, teyeva **amarāvikkhepikā**.

62. Vikkhepavādino uttarimanussadhamme, abyākatadhamme ca (akusaladhammepi dī. ni. 1.62) sabhāvabhedavasena paṭivijjhītuṃ ñāṇaṃ natthīti kusalākusalapadānaṃ kusalākusalakammappathavaseneva attho vutto. **Vighāto** vihesā kāyikadukkhaṃ “vippaṭisāruppattiyā”ti domanassassa hetubhāvena vacanato, tenāha “**dukkhaṃ bhaveyyā**”ti. **Musāvādeti** nimitte bhummavacanaṃ, nissakkatthe vā. Musāvādahetu, musāvādato vā ottappena ceva hiriyā cāti attho. Kīdisaṃ amarāvikkhepamāpajjati āha “**apariyantavikkhepa**”nti, tena amarāsadisavikkhepasāṅkhātaṃ dutiyanayaṃ nivatteti. Yathāvutte hi nayadvaye paṭhamanayavasenāyattho dassito, dutiyanayavasena pana amarāsadisavikkhepaṃ dassetuṃ “idaṃ kusalanti puṭṭho”tiādivacanaṃ vakkhati.

“**Evantipi me no**”ti yaṃ tayā puṭṭhaṃ, taṃ evantipi me laddhi no hotīti attho. Evaṃ sabbattha yathārahaṃ. **Aniyamitavikkhepoti** sassatādīsu ekasmimpi pakāre aṭṭhatvā vikkhepakaraṇaṃ, paravādinā yasmiṃ kismiñci pakāre pucchite tassa paṭikkhepavikkhepoti vuttam hoti. Atha vā apariyantavikkhepadassanaṃyeva aṭṭhakathāyaṃ kataṃ “evantipi me noti aniyamitavikkhepo”tiādinā, “idaṃ kusalanti vā akusalanti vā puṭṭho”tiādinā ca. “Evantipi me no”tiādinā hi aniyamētvā, niyamētvā ca sassatekaccasassatucchedatakkīvādānaṃ paṭisedhanena taṃ taṃ vādaṃ paṭikkhipateva apariyantavikkhepavādattā. “Amarāvikkhepino”ti dassetvā attanā pana anavaṭṭhitavādattā na kismiñci pakkhe avatiṭṭhatīti imamatthaṃ dassetuṃ “**sayam pana idaṃ...pe... na byākarotī**”ti āha. Idāni kusalādīnaṃ abyākaraṇena tadeva anavaṭṭhānaṃ vibhāveti “**idaṃ kusalanti puṭṭho**”tiādinā. Tenevāha “**ekasmimpi pakkhe na tiṭṭhatī**”ti. **Kim no noti te laddhī**ti neva na hotīti tava laddhi hoti kinti attho. **No notipi me noti** neva na hotītipi me laddhi no hoti.

63. Attano paṇḍitabhāvavisayānaññeva rāgādīnaṃ vasena yojanaṃ kātuṃ “**ajānantopī**”tiādimāha. **Sahasāti** anupadhāretvā vegenā. “**Bhadramukhāti** paṇḍitānaṃ samudāciṇṇamālapanaṃ, sundaramukhāti attho. **Tatthāti** tasmim byākaraṇe, nimitte cetam bhumbaṃ. Chandarāgapadānaṃ samānatthabhāvepi vikappanajotakena vā-saddena योगyattā gobalībaddādīnayena bhinnatthātāva yuttāti āha “**chando dubbalarāgo, rāgo balavarāgo**”ti. **Dosapaṭighesupi** eseva nayo. **Ettakampi nāmāti** ettha

api-saddo sampiṇḍane vattati, **nāma**-saddo garahāyaṃ. Na kevalaṃ ito uttaritameva, atha kho ettakampi na jānāmi nāma, pageva taduttarijānaneti attho. Parehi katasakkārasamānavisayānaṃ pana rāgādīnaṃ vasena ayaṃ yojanā – kusalākusalaṃ yathābhūtaṃ apajānantopi yesamaḥaṃ samavāyena kusalameva “kusala”nti, akusalameva “akusala”nti ca byākareyyaṃ, tesu tathā byākaraṇahetu “aho vata re paṇḍito”ti sakkārasammānaṃ karontesu mama chando vā rāgo vā assāti. **Dosapaṭighesupi** vuttavipariyāyena yojetabbaṃ. “Taṃ mamassa upādānaṃ, so mamassa vighāto”ti idaṃ abhidhammanayena (dha. sa. 1219 ādayo) yathālābhavacanaṃ yathāsambhavaṃ yojetabbanti āha “**chandarāgadvaya**”ntiādi. Taṃhādiṭṭhiyo eva hi “upādāna”nti abhidhamme vuttā (dha. sa. 1219 ādayo) idāni suttantanayena avisesayojanaṃ dasseti “**ubhayampi vā**”tiādinā. Suttante hi dosopi “upādāna”nti vutto “kodhupādānavinibandhā vighātaṃ āpajjantī”tiādīsu (dī. ni. 1.63) “**ubhayampi**”ti ca atthato vuttaṃ, na saddato catunnampi saddānamatthadvayavācakatā. **Dalḥaggahaṇanti** amuñcanaggahaṇaṃ. Paṭighopi hi ārammaṇaṃ na muñcati upanāhādivasena pavattanato, lobhasseva upādānabhāvena pākāṭṭā dosassāpi upādānabhāvaṃ dassetuṃ idaṃ vuttaṃ. **Vihanaṇaṃ** vihiṃsanaṃ vibādhanāṃ. Rāgopi hi pariḷāhasena sāraddhavuttitāya nissayaṃ vihanati. “**Rāgo hī**”tiādinā rāgadosānaṃ upādānabhāve visesadassanamukhena tadatthasamatthanaṃ. Vināsetukāmatāya ārammaṇaṃ gaṇhātīti sambandho. **Itīti** tasmā gahaṇavihanaṇato.

64. Paḍati sabhāvadhamme jānāti, yathāsabhāvaṃ vā gacchatīti **paṇḍā**, sā yesaṃ te paṇḍitāti atthaṃ dasseti “**paṇḍiccenā**”tiādinā. Paṇḍitassa bhāvo **paṇḍiccaṃ**, paññā. Yena hi dhammena pavattinimittabhūtena yutto “paṇḍito”ti vuccati, soyeva dhammo **paṇḍiccaṃ**. Tena sutacintāmayapaññā vuttā tāsameva visayabhāvato. Samāpatilābhino hi bhāvanāmayapaññā. “Nipuṇā”ti iminā pana kammanibbattaṃ paṭisandhipaññāsāṅkhātaṃ sābhāvikañāṇaṃ vuttanti āha “**saṅhasukhumabuddhino**”ti. **Atthantaranti** atthanānattaṃ, atthameva vā. “**Viññātaparappavādā**”ti etena **kata**-saddassa kiriyāsāmaññāvācakatā “katavijjo”tiādīsu viya kata-saddo ñāṇānuyuttataṃ vadatīti dasseti. “**Katavādaparicaya**”ti etena pana “katasippo”tiādīsu viya samudāciṇṇavādatam. Ubhinnamantarā pana samuccayadvayena sāmāññaniddesaṃ, ekasesaṃ vāti daṭṭhabbaṃ. Vāavedhīnaṃ rūpaṃ sabhāvo viya rūpametesanti **vāavedhirūpāti** āha “**vāavedhidhanuggahasadisā**”ti. Satadhā bhinnassa vālaggassa aṃsukoṭivedhakadhanuggahasadisāti attho. Tādisoyeva hi “**vāavedhī**”ti adhippeto. **Maññe**-saddo upamājotakoti vuttaṃ “**bhindantā viyā**”ti. **Paññāgatenāti** paññāpabhedena, paññāya eva vā. Samanuyūñjanā laddhiyā pucchā. Samanugāhanā taṃkāraṇassāti dasseti “**kim kusala**”ntiādinā. Samanubhāsānāpi ovādavasena samanuyūñjanāyevāti āha “**samanuyūñjeyyu**”nti. “Na sampāyeyya”nti ettha da-kārassa ya-kārādesataṃ, eyya-saddassa ca sāmattiyyatthataṃ dassetuṃ “**na sampādeyya**”ntiādi vuttaṃ.

65-66. Mandā atikkhā paññā yassāti **mandapañño**, tenāha “apaññassevetam nāma”nti. “Mohamūho”ti vattabbe ha-kāralopena “**momūho**”ti vuttaṃ, tañca atisayatthadīpakaṃ pariyaadvayassa atirekatthabhāvato yathā “padaṭṭhāna”nti vuttaṃ “**atisammūlho**”ti. Siddhe hi sati punārambho niyamāya vā hoti, atthantaraviññāpanāya vā. Yathā pubbe kammunā āgato, tathā idhāpīti **tathāgato**, satto. Ettha ca kāmāṃ purimānampi tiṇṇaṃ kusalādīdhammasabhāvānavabodhato attheva mandabhāvo, tesam pana attano kusalādīdhammānavabodhassa avabodhanato viseso atthīti. Pacchimoyeva tadabhāvato mandamomūhabhāvena vutto. Nanu ca pacchimassāpi attano dhammānavabodhassa avabodho atthiyeva “atthi paro loko”ti iti ce me assa, ‘atthi paro loko’ti iti te naṃ byākareyyaṃ, evantipi me no”tiādivacanatotī? Kiñcāpi atthi, na pana tassa purimānaṃ viya aparīññātatthammabyākaraṇanimittamusāvādādībhāyanajigucchanākāro atthi, atha kho mahāmūlho yevāti tathāvesa vutto. Atha vā “evantipi me no”tiādinā pucchāya vikkhepakaraṇatthaṃ “atthi paro loko”ti iti ce maṃ pucchāsīti pucchāṭṭhapanameva tena dassīyati, na attano dhammānavabodhāvabodhoti ayameva visesena “mando momūho”ti vutto. Teneva hi tathāvādīnaṃ sañcayaṃ belatṭhaputtaṃ ārabha “ayañca imesaṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ sabbabālo sabbamūlho”ti (dī. ni. 1.181) vuttaṃ. Tattha “atthi paro loko”ti sassatadassanavasena, sammādiṭṭhivasena vā pucchā. Yadi hi diṭṭhigatiko sassatadassanavasena puccheyya, yadi ca sammādiṭṭhiko sammādassanavasenāti dvidhāpi attho vaṭṭati. “Natthi paro loko”ti natthikadassanavasena, sammādiṭṭhivasena vā, “atthi ca natthi ca paro loko”ti ucchedadassanavasena, sammādiṭṭhivasena vā, “nevatti na natthi paro loko”ti vuttapakāratayapaṭikkhepe satī pakārantarassa

asambhavato atthitānatthitāhi na vattabbākāro paro lokoti vikkhepaññeva purakkhārena, sammādiṭṭhivasena vā pucchā. Sesacatukkattayepi vuttanayānusārena attho veditabbo. Puññasankhārattiko viya hi kāyasankhārattikena purimacatukkasaṅgahito eva attho sesacatukkattayena sattaparāmāsapuññādisaphalatācodanāyena (attaparāmāsapuññādīphalatācodanāyena dī. ni. 1.65, 66) saṅgahito. Ettha hi tatiyacatukkena puññādikammasaphalatāya, sesacatukkattayena ca sattaparāmāsātāya codanāyayo vuttoti daṭṭhabbaṃ.

Amarāvikkhepiko pana sassatādīnaṃ attano aruccanatāya sabbattha “evantipi me no” tiādīnā vikkhepaññeva karoti. Tattha “evantipi me no” tiādi tattha tattha pucchitākārapaṭisedhanavasena vikkhepākāradassanaṃ. Kasmā pana vikkhepavādino paṭikkhepova sabbattha vutto. Nanu vikkhepapakkhassa “evameva” nti anujānanampi vikkhepapakkhe avatṭhānato yuttarūpaṃ siyāti? Na, tatthāpi tassa sammūhata, paṭikkhepavaseneva ca vikkhepavādassa pavattanato. Tathā hi sañcayo belaṭṭhaputto raññā ajātasattunā sandiṭṭhikaṃ sāmāññaphalaṃ puṭṭho paralokatthitādīnaṃ paṭisedhanamukheneva vikkhepaṃ byākāsi.

Etthāha – nanu cāyaṃ sabbopi amarāvikkhepiko kusalādayo dhamme, paralokatthitādīni ca yathābhūtaṃ anavabujjhamāno tattha tattha pañhaṃ puṭṭho pucchāya vikkhepanamattaṃ āpajjati, atha tassa kathaṃ diṭṭhigatikabhāvo siyā. Na hi avattukāmassa viya pucchitattamajānantassa vikkhepakaraṇamattena diṭṭhigatikatā yuttāti? Vuccate – na heva kho pucchāya vikkhepakaraṇamattena tassa diṭṭhigatikatā, atha kho micchābhīnivesavasena. Sassatābhīnivesavasena hi micchābhīniviṭṭhoyeva puggalo mandabuddhitāya kusalādidhamme, paralokatthitādīni ca yāthāvato appaṭibujjhamāno attanā aviññātassa atthassa paraṃ viññāpetumasakkuṇeyyatāya musāvādabhayena ca vikkhepamāpajjati. Tathā hi vakkhati “yāsaṃ satteva ucchedadiṭṭhiyo, sesā sassatadiṭṭhiyo” ti (dī. ni. aṭṭha. 1.97, 98) atha vā puññapāpānaṃ, tabbipākānañca anavabodhena, asaddahanena ca tabbisayāya pucchāya vikkhepakaraṇameva sundaranti khantiṃ ruciṃ uppādetvā abhinivisāntassa uppannā viṣumyevesā ekā diṭṭhi sattabhaṅgadiṭṭhi viyāti daṭṭhabbaṃ. Tathā ca vuttaṃ “pariyantarāhitā diṭṭhigatikassa diṭṭhi ceva vācā” cāti (dī. ni. aṭṭha. 1.61). Yaṃ panetaṃ vuttaṃ “imepi cattāro pubbe pavattadhammānusāreneva diṭṭhiyā gahitattā pubbantakappikesu pavatṭhā” ti, tadetassa amarāvikkhepavādassa sassatadiṭṭhisāṅgahavaseneva vuttaṃ. Kathaṃ panassa sassatadiṭṭhisāṅgahoti? Uccedavasena anabhinivesanato. Natthi hi koci dhammānaṃ yathābhūtavēdī vivādabāhulattā lokassa. “Evameva” nti pana saddantarena dhammanijjhānanā anādikālikā loke, tasmā sassatalesassa ettha labbhanato sassatadiṭṭhiyā etassa saṅgaho daṭṭhabbo.

Adhicasamuppannavādavaṇṇanā

67. Adhicca yadicchakaṃ yaṃ kiñci kāraṇaṃ kassaci buddhipubbaṃ vinā samuppannoti attalokasaññitānaṃ khandhānaṃ adhiccuppattiākārārammaṇadassanaṃ **adhicasamuppannaṃ** tadākārasannissayeneva pavattito, tadākārasahacaritato ca yathā “mañcā ghosanti, kuntā pacaranti” ti, adhicasamuppannadassanaṃ vā antapadalopena **adhicasamuppannaṃ** yathā “rūpabhavo rūpa” nti, imamatthaṃ sandhāya “**adhicasamuppanno**” tiādi vuttaṃ. **Akāraṇasamuppannanti** kāraṇamantarena yadicchakaṃ samuppannaṃ.

68-73. **Asaññasattāti** ettha **etaṃ** asaññāvacaṇanti attho. **Desanāsīsanti** desanāya jeṭṭhakaṃ padhānabhāvena gahitattā, tena saññaṃ dhuraṃ katvā bhagavatā ayaṃ desanā katā, na pana tattha aññesaṃ arūpadhammānampi atthitāyāti dasseti, tenevāha “**acittuppādā**” tiādi. Bhagavā hi yathā lokuttaradhammaṃ desento samādhiṃ, paññaṃ vā dhuraṃ katvā deseti, evaṃ lokiyadhammaṃ desento cittaṃ, saññaṃ vā. Tattha “yasmimṃ samaye lokuttaraṃ jhānaṃ bhāveti (dha. sa. 277), pañcaṅgiko sammāsamādhi (dī. ni. 3.355) pañcañāṅgiko sammāsamādhi, (dī. ni. 3.355; vibha. 804) paññāya cassa disvā āsavā parikkhīṇā hontī” ti, tathā “yasmimṃ samaye kāmāvacaraṃ kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hoti, (dha. sa. 1) kiṃ citto tvaṃ bhikkhu (pārā. 146, 180) manopubbaṅgamā dhammā, (dha. pa. 1; netti. 90; peṭako. 83, 84) santi bhikkhave, sattā nānattakāyā nānattasaññino, (dī. ni. 3.332, 341, 357; a. ni. 7.44; a. ni. 9.24; cūḷani. 83) nevasaññānāsaññāyatana” nti (dī. ni. 3.358) ca evamādīni suttāni etassatthassa

sādhakāni. **Tittham** vuccati micchāladdhi tattheva bāhullena paribbhamanato taranti bālā etthāti katvā, tadeva anappakānamanattānaṃ titthiyānañca sañjātidessaṭṭhena, nivāsaṭṭhena vā āyatananti **titthāyatanam**, tasmim, aññatitthiyasamayeti attho. Titthiyā hi upapattiviseso vimuttisaññino, saññāviraḅāviraḅesu ādīnavānisamsadassāvino ca hutvā asaññasamāpattim nibbattetvā akkhaṇabhūmiyaṃ upapajjanti, na sāsaniḅā, tena vuttaṃ “**ekacco titthāyatane pabbajitvā**”ti. **Vāyokasiṇe parikammaṃ katvā**ti catutthe bhūtakasiṇe paṭhamādīni tīni jhānāni nibbattetvā tatiyajjhāne ciṇṇavasī hutvā tato vuttāya catutthajjhānādhiḅamāya parikammaṃ katvā, tenevāha “**catutthajjhānam nibbattetvā**”ti.

Kasmā panettha vāyokasiṇeyeva parikammaṃ vuttanti? Vuccate – yatheva hi rūpapaṭibhāgabhūtesu kasiṇavisesesu rūpavibhāvanena rūpaviraḅabhāvanāsaṅkhāto arūpasamāpattiviseso sacchikarīyati, evaṃ aparibhyattaviggahatāya arūpapaṭibhāgabhūte kasiṇaviseso arūpavibhāvanena arūpaviraḅabhāvanāsaṅkhāto rūpasamāpattiviseso adhiḅamīyati, tasmā ettha “saññā rogo saññā gaṇḅo”tiādīnā, (ma. ni. 3.24) “dhi cittaṃ, dhibbate taṃ citta”ntiādīnā (dī. ni. 1.68-73) ca nayena arūpapavattiyā ādīnavadassanena, tadabhāve ca santapaṇītabhāvasanniṭṭhānena rūpasamāpattiyā abhisāṅkharāṇaṃ, rūpaviraḅabhāvanā pana saddhiṃ upacārena arūpasamāpattiyā visesena paṭhamārūppajjhānaṃ. Yadi evaṃ “paricchinnākāsakasiṇepī”ti vattabbaṃ. Tassāpi hi arūpapaṭibhāgatā labbhatīti? Vattabbamevetāṃ kesañci, avacanaṃ pana pubbācariyehi aggahitabhāvena. Yathā hi rūpaviraḅabhāvanā virajjanīyadhamabhāvamatte parinibbindā (virajjanīyadhamma bhāvamattena parinipphannā dī. ni. 1.6-73) virajjanīyadhamapaṭibhāgabhūte ca visayaviseso pātubhavati, evaṃ arūpaviraḅabhāvanāpīti vuccamāne na koci virodho. Titthiyeheva pana tassā samāpattiyā paṭipajjitabbatāya, tesañca visayapadesanimittasseva tassa jhānassa paṭipattito taṃ kāraṇaṃ passantehi pubbācariyehi catuttheyeva bhūtakasiṇe arūpaviraḅabhāvanāparikammaṃ vuttanti daṭṭhabbaṃ. Kiñca bhīyyo – vaṇṇakasiṇesu viya purimabhūtakasiṇattayepi vaṇṇapaṭicchāyāva paṇṇattīārammaṇaṃ jhānassa lokavohārānurodheneva pavattito, evañca katvā **visuddhimagge** (visuddhi. 1.96) pathavīkasiṇassa ādāsacandamaṇḅalūpamāvacaṇaṃ samatthitaṃ hoti. Catutthe pana bhūtakasiṇe bhūtapatiḅchāyā eva jhānassa gocaraḅhāvaṃ gacchatīti tasseva arūpapaṭibhāgatā yuttā, tasmā vāyokasiṇeyeva parikammaṃ vuttanti veditabbaṃ.

Kathaṃ passatīti āha “**citte sati**”tiādi. **Santoti** nibbuto, diṭṭhadhammanibbānametanti vuttaṃ hoti. **Kālaṃ katvā**ti maraṇaṃ katvā, yo vā manussaloke jīvanakālo upatthambhakaḅaccayehi karīyati, taṃ karitvātipi attho. **Asaññasattesu nibbattatīti** asaññasattasaṅkhāte sattanikāye rūpapaṭisandhivaseneva upapajjati, aññesu vā cakkavāḅesu tassā bhūmiyā atthitāya anekavidhabhāvaṃ sandhāya puthuvacananiddesotipi daṭṭhabbaṃ. **Idhevāti** pañcavokārabhaveyeva. **Tatthāti** asaññībhave. Yadi rūpakkhandhamattameva asaññībhave pātubhavati, kathaṃ arūpasannissayena vinā tattha rūpaṃ pavattati, nanu siyā arūpasannissitāyeva rūpakkhandhassa uppatti idheva pañcavokārabhave tathā uppattiyā adassanatoti? Nāyamanuyogo aññatthāpi appaviṭṭho, kathaṃ pana rūpasannissayena vinā arūpadhātuyā arūpaṃ pavattatīti. Idampi hi tena samānajātiyameva. Kasmā? Idheva adassanato, kathañca kabaḅikārāhārena vinā rūpadhātuyā rūpaṃ pavattatīti. Idampi ca taṃsabhāvameva, kiṃ kāraṇā? Idha adassanatoyeva. Iti aññatthāpi tathā pavattidassanato, kimetena aññanidassanena idheva anuyogena. Apica yathā yassa cittasantānassa nibbattikāraṇaṃ rūpe avigatataṇhaṃ, tassa saha rūpena sambhavato rūpaṃ nissāya pavatti rūpasāpekkhatāya kāraṇassa. Yassa pana nibbattikāraṇaṃ rūpe vigatataṇhaṃ, tassa vinā rūpena pavatti rūpanirapekkhatāya kāraṇassa, evaṃ yassa rūpappabandhassa nibbattikāraṇaṃ arūpe vigatataṇhaṃ, tassa vinā rūpena pavatti rūpanirapekkhatāya kāraṇassa, evaṃ bhāvanābalābhāvato pañcavokārabhave rūpārūpasambhavo viya, bhāvanābalena catuvokārabhave arūpasseva sambhavo viya ca. Asaññībhavepi bhāvanābalena rūpasseva sambhavo daṭṭhabboti.

Kathaṃ pana tattha kevalo rūpappabandho paccuppannapaccayarahito cirakālaṃ pavattatīti paccetabbaṃ, kittakaṃ vā kālaṃ pavattatīti codanaṃ manasi katvā “**yathā nāmā**”tiādīmāha. Tena na kevalaṃ idha ceva aññattha ca vutto āgamoyeva etadatthañāpane, atha kho ayaṃ panettha yuttīti dasseti. **Jiyāvegukkhattoti** dhanujiyāya vegena khipito. **Jhānavego** nāma jhānānubhāvo phaladāne samatthata. **Tattakameva kālanti** ukkaṃsato pañca mahākappasatāni. **Titṭhantīti** yathānibbattairiyāpathameva cittakammaṃrūpakasadisā hutvā tiṭṭhanti. **Jhānavegeti** asaññasamāpattiparikkhitte

catutthajjhānakammavege, pañcamajjhānakammavege vā. **Antaradhāyatīti** paccayanirodhena nirujjhati na pavattati. **Idhāti** kāmāvacarabhaveti attho aññattha tesamanuppattito. **Paṭisandhisaññāti** paṭisandhicituppādoyeva saññāsīsena vutto. Kathaṃ pana anekakappasatamatikkamena ciraniruddhato viññānato idha viññāṇamuppajjati. Na hi niruddhe cakkhupasāde cakkhuviññāṇamuppajjamānaṃ diṭṭhanti? Nayidamekantato daṭṭhabbaṃ. Niruddhampi hi cittaṃ samānjātikassa antarā anuppajjanato samanantarapaccayamattaṃ hotiyeva, na bījaṃ. Bījaṃ pana kammameva, tasmā kammato bijabhūtato ārammaṇādīhi paccayehi asaññībhavato cutānaṃ kāmādhātuyā upapattiviññāṇaṃ hotiyeva, tenāha **“idha paṭisandhisaññā uppajjati”**ti. Ettha ca yathā nāma utuniyāmena pupphaggahaṇe niyatakālānaṃ rukkhānaṃ vidāraṇasañkhāte vekhe dinne vekhabalena aniyamatā hoti pupphaggahaṇassa, evameva pañcavokārabhave avippayogena vattamānesu rūpārūpadhammesu rūpārūpavirāgabhāvanāsañkhāte vekhe dinne tassa samāpattivekhabalassa anurūpato arūpabhava, asaññābhava ca yathākkamaṃ rūparahitā, arūparahitā ca khandhānaṃ pavatti hotīti veditabbaṃ.

Kasmā panettha puna saññuppādā ca pana “te devā tamhā kāyā cavantī”ti saññuppādo tesam cavanassa kāraṇabhāvena vutto, “saññuppādā”ti vacanaṃ vā kimatthadassananti codanāya **“yasmā panā”**tiādīmāha. Idha paṭisandhisaññuppādena tesam cavanassa paññāyanato ñāpakahetubhāvena vutto, “saññuppādā”ti vacanaṃ vā tesam cavanassa paññāyanabhāvadassananti adhippāyo. “Saññuppādā”ti hi etassa saññuppādena hetubhūtena cavanti, saññuppādā vā uppādasaññā te devāti sambandho. **Santabhāvāyāti** nibbānāya. Nanu cettha jātisatasahassadasaṃvaṭṭādīnamatthake, tadabbhantare vā pavattāya asaññūpapattiyā vasena lābhīadhiccasamuppannikavādopi lābhīsassatavādo viya anekabhedo sambhavatīti? Saccameva, anantarattā pana āsannāya asaññūpapattiyā vasena lābhīadhiccasamuppannikavādo nayadassanavasena ekova dassitoti daṭṭhabbaṃ. Atha vā sassatadiṭṭhisāṅgahato adhiccāsāsamuppannikavādassa sassatavāde āgato sabbopi desanānayo yathāsambhavaṃ adhiccāsāsamuppannikavādepi gahetabboti imassa visesassa dassanattaṃ bhagavatā lābhīadhiccasamuppannikavādo avibhajitvā dassito, avassañcassa sassatadiṭṭhisāṅgaho icchitabbo saṃkilesapakkhe sattānamajjhāsayaṃ sassatucchedavaseneva duvidhattā, tesu ca ucchedappasāṅgabhāvato. Tathā hi aṭṭhakathāyaṃ āsaya-saddassa atthuddhārasena vuttaṃ “sassatucchedadiṭṭhi cā”ti, tathā ca vakkhati “yāsaṃ satteva ucchedadiṭṭhiyo, sesā sassatadiṭṭhiyo”ti (dī. ni. aṭṭha. 1.97, 98).

Nanu ca adhiccāsāsamuppannikavādassa sassatadiṭṭhisāṅgaho na yutto “ahañhi pubbe nāhosi”ntiādivasena pavattanato apubbasattapātubhāvagāhakatā. Sassatadiṭṭhi pana attano, lokassa ca sadābhāvagāhīni “atthitveva sassatisama”nti pavattanatoti? No na yutto anāgatakoṭīadassanena sassataggāhasamavarodhattā. Yadihi hi ayaṃ vādo “somhi etarahi ahutvā santatāya pariṇato”ti (dī. ni. 1.68) attano, lokassa ca atītakotiṭṭhāmasanavasena pavatto, tathāpi vattamānakālato paṭṭhāya na tesam katthaci anāgate pariyantaṃ passati, visesena ca paccuppannānāgatakālesu apariyantadassanapabhāvito sassatavādo, yathāha “sassatisamaṃ tatheva ṭhassati”ti (dī. ni. 1.31 atthato samānaṃ) yadevaṃ siyā imassa ca vādassa, sassatavādādīnañca pubbantakappikesu saṅgaho na yuttoyeva anāgatakālaparāmasanavasena pavattattāti? Yutto eva samudāgamassa atītakotiṭṭhāsikattā. Tathā hi nesam samudāgamo atītaṃsapubbenivāsaññāhehi, tappatirūpakānussavādipabhāvitehi ca takkanehi saṅgahitoti, tathā ceva saṃvaṇṇitaṃ. Atha vā sabbattha appaṭihataññācārena dhammassāminā niravasesato agatiṃ, gatiñca yathābhūtaṃ sayam abhiññā sacchikatvā paveditā etā diṭṭhiyo, tasmā yāvatikā diṭṭhiyo bhagavatā desitā, yathā ca desitā, tāvatikā tathā ceva sannitṭhānato sampaṭicchitabbā, na cettha yuttivicāraṇā kātabbā buddhavisayattā. Acinteyyo hi buddhānaṃ buddhavisayo, tathā ca vakkhati “tatha na ekantena kāraṇaṃ pariyesitabba”nti (dī. ni. aṭṭha. 1.78-82).

Dutiyabhāṇavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Aparantakappikavādavaṇṇanā

74. “Aparanteññaṃ (dha. sa. 1067), aparantānudiṭṭhino”tiādīsu (dī. ni. 1.74) viya **aparanta** – saddānaṃ yathākkamaṃ anāgatakālakotiṭṭhāsavācakatam sandhāyāha **“anāgatakoṭṭhāsasañkhātā”**nti.

“Pubbantaṃ kappetvā” tiādīsu vuttanayena “**aparantaṃ kappetvā**” tiādīsūpi attho vedītabbo. Viśesamattameva cettha vakkhāma.

Saññivādavaṇṇanā

75. Āghātanā uddhanti **uddhamāghātanam**, maraṇato uddham pavatto attāti attho. “Uddhamāghātana” nti pavatto vādo **uddhamāghātano** sahaṇāvasena, taddhitavasena ca, antalopaniddeso vā esa. So etesanti **uddhamāghātanikā**. Evaṃ saddato nipphannaṃ atthato eva dassetuṃ “**uddhamāghātanā attānaṃ vadantī**” ti vuttaṃ, āghātanā uddham uparibhūtaṃ attabhāvanti attho. Te hi diṭṭhigatikā “uddham maraṇato attā nibbikāro” ti vadanti. “**So etesa**” ntiādīnā assatthiyatthaṃ dasseti yathā “buddhamassa atthīti buddho” ti. Ayaṃ aṭṭhakathāto aparo nayo – saññīti pavatto vādo **saññī** sahaṇāvādīnayaena, saññī vādo etesanti **saññivādā** samāsavasena. Saññivādo eva vādo etesanti hi attho.

76-77. **Rūpī attāti** ettha kaṣiṇarūpaṃ “attā” ti kasmā vuttaṃ, nanu rūpavinimuttana attanā bhavitabbaṃ “rūpamassa atthī” ti vutte saññāya viya rūpassāpi attaniyattā. Na hi “saññī attā” ti ettha saññā eva attā, atha kho “saññā assa atthī” ti atthena attaniyāva, tathā ca vuttaṃ “**tattha pavattasaññaṇṇassa ‘saññā’ ti gahetvā**” ti? Na kho panetamevaṃ daṭṭhabbaṃ “rūpamassa atthīti rūpī” ti, atha kho “ruppanasīlo rūpī” ti. Ruppanaṇcetta rūpasarikkhātāya kaṣiṇarūpassa vaḍḍhitāvaḍḍhitakālavasena viśesāpatti. Sā hi “natthī” ti na sakkā vuttuṃ paritāvīpulatādiviśesasabbhāvato. Yadevaṃ siyā “ruppanasīlo rūpī” ti, atha imassa vādassa sassatadiṭṭhisāṅgaho na yujjati ruppanasīlassa bhedasabbhāvato? Yujjateva kāyabhedato uddham parikkappitassa attano nibbikāratāya tena adhippetattā. Tathā hi vuttaṃ “arogo paraṃ maraṇā” ti. Atha vā “rūpamassa atthīti rūpī” ti vuttepi na koci doso kappanāsiddhena bhedenā abhedassāpi niddesadassanato yathā “silāputtakassa sarīra” nti.

Apica avayavavasena avayavino tathānidassanato yathā “kāye kāyānupassī” ti (saṃ. ni. 5.390), ruppanaṃ vā rūpaṃ, rūpasabhāvo, tadassa atthīti **rūpī**, attā “rūpino dhammā” tiādīsu (dha. sa. 11. dukamātikā) viya, evaṇca katvā attano rūpasabhāvattā “rūpī attā” ti vacanaṃ ṇāyāgatamevāti vuttaṃ “**kaṣiṇarūpaṃ attā**” ti. “**Gahetvā**” ti etena cetassa sambandho. **Tatthāti** kaṣiṇarūpe. **Assāti** parikkappitassa attano, ājīvakaḍḍayo takkamattena paññapenti viyāti attho. Ājīvakaḍḍo hi takkikāyeva, na lābhino. Niyatavādītāya hi kammaphalapaṭikkhepato natthi tesam jhānasamāpattilābho. Tathā hikaṇḍhābhijātīādīsu kāḷakādirūpaṃ “attā” ti ekacce ājīvakaḍḍo paṭijānanti. Purimanayaena cettha lābhīnaṃ dasseti, pacchimanayaena pana takkikaṃ. Evaṃidīsesu. **Roga**-saddo bhaṅgapariyāyo bhaṅgassāpi rujjanabhāvato, evaṇca katvā aroga-saddassa nīcapariyāyatā upapannā hoti, tenāha “**nicco**” ti. **Roga**-saddo vā byādhipariyāyo. **Arogo**ti pana rogarahitātāsīsena nibbikāratāya nīcattaṃ diṭṭhigatiko paṭijānātīti dassetuṃ “**nicco**” ti vuttaṃ. Kaṣiṇugghāṭimākāsapaṭhamārupaviññānaṃ atthibhāvākiñcaññāyatanāni yathārahamaṇarūpasamāpattinimittaṃ nāma. Nimbapaṇṇe tapparimāṇo tittakaraso viya sarīrapparimāṇo arūpī attā sarīre tiṭṭhatīti takkamatteneva nigaṇṭhā “arūpī attā saññī” ti paññapenti āha “**nigaṇṭhādayo viyā**” ti.

Tatiyā panāti “rūpī ca arūpī ca attā” ti laddhi. **Missakagāhavasena**ti rūpārūpasamāpattīnaṃ yathāvuttāni nimittāni ekajjhaṃ katvā ekova “attā” ti, tattha pavattasaññaṇṇassa “saññā” ti gahaṇavasena. Ayañhi diṭṭhigatiko rūpārūpasamāpattilābhī tāsam nimittaṃ rūpabhāvena, arūpabhāvena ca “attā” ti gahetvā “rūpī ca arūpī ca” ti abhinīvesam janesi athetavādīno viya, takkamatteneva vā rūpārūpadhammaṃ missakagahaṇavasena “rūpī ca arūpī ca attā” ti abhinīvissa aṭṭhāsī. **Catutthāti** “neva arūpī ca nārūpī ca attā” ti laddhi. **Takkagāhenevāti** saṅkhārasesasukhumabhāvappattadhammā viya accantasukhumabhāvappattiyā sakīccasādhanaśamatthātāya khambhakucchi [thambhakuṭṭa (dī. ni. 176-77)] hatthapādādisāṅghāto viya neva rūpī, rūpasabhāvānavattanato na ca arūpīti evaṃ pavattatakkagāheneva.

Ayaṃ aṭṭhakathāmuttako nayo – nevarūpī nārūpīti ettha hi antānantikacatutthavāde viya aññamaññaapaṭikkhepavasena attho veditabbo. Satipi ca tatiyavādena imassa samānatthabhāve tattha desakālabhedavasena viya idha kālavatthubhedavasena tatiyacatutthavādānaṃ viseso daṭṭhabbo. Kālabhedavasena hi idha tatiyavādassa pavatti rūpārūpanimittānaṃ sahaanupaṭṭhānato. Catutthavādassa pana vatthubhedavasena pavatti rūpārūpadhammasamūhabhāvatoti. Dutiyacatukkaṃ antānantikavāde vuttanayena veditabbaṃ sabbathā saddatthato samānatthattā. Yaṃ panettha vattabbaṃ, tampi “amati gacchati bhāvo osānametthā”tiādīnā amhehi vuttameva, kevalaṃ pana tattha pubbantakappanāvasena pavatto, idha aparantakappanāvasenāti ayaṃ viseso pākaṭoyeva. Kāmañca nānattasaññī attāti ayampi vādo samāpannakavasena labbhati. Aṭṭhasamāpattilābhino diṭṭhigatikassa vasena saññābhedasambhavato. Tathāpi samāpattiyāṃ ekarūpeneva saññāya upaṭṭhānato lābhīvasena ekattasaññītā sātisayaṃ yuttāti āha “**samāpannakavasena ekattasaññī**”ti. Ekasamāpattilābhino eva vā vasena attho veditabbo. Satipi ca samāpattibhedato saññābhedasambhave bahiddhā puthuttārammaṇeyeva saññānānattassa oḷārikassa sambhavato takkīvaseneva nānattasaññītaṃ dassetuṃ “**asamāpannakavasena nānattasaññī**”ti vuttaṃ. **Parittakasiṇavasenāti** avaḍḍhitattā appakakasiṇavasena, **kasiṇaggahaṇa**ñcetta saññāya visayadassanaṃ. Visayavasena hi saññāya parittatā, iminā ca satipi saññāvinimuttadhamme “saññāyeva attā”ti vadatīti dasseti. Esa nayo **vipulakasiṇavasenāti** etthāpi. Evañca katvā antānantikavāde ceva idha ca antānantacatukke paṭhamadutiyavādesu saddatthamattato samānesupi sabhāvato tehi dvīhi vādehi imesaṃ dvinnaṃ vādānaṃ viseso siddho hoti, aññathā vuttappakāresu vādesu satipi pubbantāparantakappanabhedamattena kehici visese kehici avisesoyeva siyāti.

Ayaṃ pana aṭṭhakathāmuttako nayo – “aṅguṭṭhappamāṇo attā, aṇumatto attā”tiādīladdhivasena paritto ca so saññī cāti **parittasaññī** kāpilakāṇādapabhutayo [kapilakāṇādādayo (dī. ni. ṭī. 1.76-77)] viya. Attano sabbagatabhāvapaṭijānanavasena appamāṇo ca so saññī cāti **appamāṇasaññī**ti.

Dibbacakkhuparibhaṇḍattā yathākammūpagañānaṃsa dibbacakkhupabhāvajanitena yathākammūpagañānena dissamānāpi sattānaṃ sukhādisamaṅgitā dibbacakkhunāva diṭṭhā nāmāti āha “**dibbena cakkhunā**”tiādī. Catukkanayaṃ, pañcakanayañca sandhāya **tikacatukkajjhānabhūmiya**”nti vuttaṃ. Diṭṭhigatikavisayāsu hi pañcavokārajhānabhūmiṃsu vehapphalabhūmiṃ ṭhapetvā avasesā yathārahaṃ catukkanaye tikajjhānassa, pañcakanaye ca catukkajjhānassa vipākaṭṭhānattā **tikacatukkajjhānabhūmiyo** nāma. Suddhāvāsā pana tesamavisayā. **Nibbattamānanti** uppajjamānaṃ. Nanu ca “ekantasukhī attā”tiādīnā pavattavādānaṃ aparantadiṭṭhibhāvato “nibbattamānaṃ disvā”ti paccuppannavacanāṃ anupapannaṃeva siyā. Anāgatavisayā hi ete vādāti? Upapannaṃeva anāgatassa ekantasukhībhāvādikassa pakappanāya paccuppannanibbattidassanena adhippetattā. Tenevāha “nibbattamānaṃ disvā ‘ekantasukhī’ti gaṇhātī”ti. Ettha ca tassaṃ tassaṃ bhūmiyaṃ bāhullena sukhādisahitadhammappavattidassanaṃ paṭicca tesāṃ “ekantasukhī”tiādigahaṇato tadanurūpāyeva bhūmi vuttāti daṭṭhabbaṃ. Saddantarābhisambandhavasena viya hi atthapakaraṇādivasenapi atthaviseso labbhati. “Ekantasukhī”tiādīsū ca ekantabhāvo bahulaṃ pavattimattaṃ pati payutto. Tathāpavattimattadassanena tesāṃ evaṃ gahaṇato. Atha vā hatthidassakaandhā viya diṭṭhigatikā yaṃ yadeva passantī, taṃ tadeva abhinivissa voharanti. Vuttañhetāṃ bhagavatā **udāne** “aññatitthiyā bhikkhave, paribbājakā andhā acakkhukā”tiādī, (udā. 55) tasmā alamettha yuttimagganāti. “Dibbena cakkhunā disvā”ti vuttamatthaṃ samatthetuṃ “**visesato hī**”tiādī vuttaṃ.

Asaññīnevasaññīnāsaññīvādavaṇṇanā

78-83. Atha na koci viseso atthīti codanaṃ sodheti “**kevalaññī**”tiādīnā. “Asaññī”ti ca “nevasaññīnāsaññī”ti ca gaṇhantānaṃ tā diṭṭhiyoti sambandho. **Kāraṇanti** visesakāraṇaṃ, diṭṭhisamudāgamakāraṇaṃ vā. Satipi kiñci kāraṇapariyesanasambhave diṭṭhigatikavādānaṃ anādariyabhāvaṃ dassetuṃ “**na ekantena kāraṇaṃ pariyesitabba**”nti vuttaṃ. Kasmāti āha “**diṭṭhigatikassā**”tiādī, etena pariyesanakkhamābhāvatoti apariyesitabbakāraṇaṃ dasseti. Idaṃ vuttaṃ hoti – asaññīvāde asaññībhave nibbattasattavasena pavatto paṭhamavādo, “saññaṃ attato samanupassati”ti ettha vuttanayena saññaṃyeva “attā”ti gahetvā tassa kiñcanabhāvena ṭhitāya aññāya saññāya abhāvato “asaññī”ti pavatto dutiyavādo, tathā saññāya saha rūpadhamme, sabbe eva vā

rūpārūpadhamme “attā”ti gahetvā pavatto tatiyavādo, takkagāhavaseneva catutthavādo pavatto.

Dutiyacatukkepi kasiṇarūpassa asaṅṅānanasabhāvatāya asaṅṅānti katvā antānantikavāde vuttanayena cattāro vikappā pavattā. Nevasaṅṅānāsasaṅṅānvāde pana nevasaṅṅānāsasaṅṅānbhave nibbattasattasseva cutipaṭisandhīsu, sabbattha vā paṭusaṅṅākkiccaṃ kātuṃ asamattāya sukhumāya saṅṅāya atthibhāvapaṭijānanavasena paṭhamavādo, asaṅṅānvāde vuttanayena sukhumāya saṅṅāya vasena, saṅṅānanasabhāvatapaṭijānanavasena ca dutiyavādādayo pavattāti. Evaṃ kenaci pakārena satipi kāraṇapariyesanasambhave diṭṭhigatikavādānaṃ pariyesanakkhamābhāvato ādaraṃ katvā mahussāhena tesam kāraṇaṃ na pariyesitabbanti. Etesam pana saṅṅānāsasaṅṅānāsasaṅṅānvādānaṃ sassatadiṭṭhisangaḥo “arogo paraṃ maraṇā”ti vacanato pākaṭoyeva.

Ucchedavādavaṇṇanā

84. Avijjamānassa vināsāsambhavato atthibhāvahetuko ucchedoti dassetuṃ vijjamānavācakena santa-saddena “**sato**”ti pāliyaṃ vuttanti āha “**vijjamānassā**”ti. Vijjamānatāpayutto cesa diṭṭhigatikavādavisayo sattoyeva idha adhippetoti dassanattamaṃ pāliyaṃ “**sattassā**”ti vuttaṃ, tena imamatthaṃ dasseti – yathā hetuphalabhāvena pavattamānānaṃ sabhāvadhammānaṃ satipi ekasantānapariyāpannānaṃ bhinnasantatipatitehi visese hetuphalabhūtānaṃ paramatthato bhinnasabhāvattā bhinnasantānapatitānaṃ viya accantaṃ bhedasanniṭṭhānena nānattanayassa micchāgahaṇaṃ ucchedābhinivesassa kāraṇaṃ, evaṃ hetuphalabhūtānaṃ vijjamānepi sabhāvabhede ekasantatipariyāpannatāya ekattanayena accantamabhedagahaṇampi kāraṇamevāti. Santānavasena hi pavattamānesu khandhesu ghanavinibbhogābhāvena tesam idha sattagāho, sattassa ca atthibhāvagāhahetuko ucchedavādo, anupubbanirodhavasena pana nirantaravināso idha “ucchedo”ti adhippeto yāvāyaṃ attā ucchijjamāno bhavati, tāvāyaṃ vijjatiyevāti gahaṇatoti āha “**upaccheda**”nti. U-saddo hi upa-saddapariyāyo, so ca upasaṅkamanattho, upasaṅkamaṇaṅcettha anupubbamuppajjitvā aparāparaṃ nirodhavasena nirantarātā. Apica punānuppajjamānavasena nirudayavināsoyeva **ucchedo** nāma yathāvuttanayena gahaṇatoti āha “**upaccheda**”nti. U-saddo, hi upa-saddo ca ettha uparibhāgattho. Niruddhato parabhāgo ca idha uparibhāgoti vuccati.

Nirantaravasena, nirudayavasena vā visesena nāso **vināso**, so pana maṃsacakkhupaṅṅācakkhūnaṃ dassanapathātikamanato adassanamevāti āha “**adassana**”nti. Adassane hi **nāsa**-saddo loke niruḷho “dve cāpare vaṇṇavikāranāsā”tiādīsu (kāśikā 6-3-109 suttaṃ passitabbaṃ) viya. **Bhāvavigamanti** sabhāvāpagamaṃ. Yathādhammaṃ bhavanaṃ bhāvoti hi atthena idha **bhāva**-saddo sabhāvavācako. Yo pana nirantaraṃ nirudayavināsavasena ucchijjati, so attano sabhāvena ṭhātumasakkuṇeyyatāya “bhāvāpagamo”ti vuccati. “**Tatthā**”tiādīnā ucchedavādassa yathāpāṭhaṃ samudāgamaṃ nidassanamattena dasseti, tena vakkhati “tathā ca aṅṅāthā ca vikappetvāvā”ti. **Tatthāti** “sato sattassa ucchedaṃ vināsaṃ vibhavaṃ paṅṅāpentī”ti vacane. **Lābhī**ti dibbacakkuṅṅāṅalābhī. Tadavasesalābhī ceva sabbaso alābhī ca idha aparantakappikaṭṭhāne “**alābhī**” tveva vuccati.

Cutinti sekkhaputhujjanānampi cutimeva. Esa nayo **cutimattamevāti** etthāpi. **Upapattim** **apassantoti** daṭṭhuṃ samatthepe sati anolokanavasena apassanto. **Na upapātanti** pubbayogābhāvena, parikammākaraṇena vā upapattim daṭṭhuṃ na sakkoti, evaṅca katvā nayadvaye viseso pākaṭo hoti. Ko paralokaṃ jānāti, na jānātiyevāti natthikavādavasena ucchedaṃ gaṅḥātīti saha pāṭhasesena sambandho, natthikavādavasena mahāmūḷhabhāveneva “ito aṅṅā paraloko atthī”ti anavabodhanato imaṃ diṭṭhim gaṅḥātīti adhippāyo. “Ettakoyeva visayo, yvāyaṃ indriyagocaro”ti attano dhītuyā hatthaggaṅḥanakarājā viya kāmasukhābhīrattatāyapi gaṅḥātīti āha “**kāmasukhagiddhatāya vā**”ti. Vaṅṅato patitapaṅṅānaṃ vaṅṅena apaṭisandhikabhāvaṃ sandhāya “**na puna viruhanti**”ti vuttaṃ. **Evameva sattāti** yathā paṅḍupalāso bandhanā pavutto puna na paṭisandhīyati, evameva sabbepi sattā appaṭisandhikā maraṇapariyosānā aponobbhavikā appaṭisandhikamarāṇameva nigacchantīti attho. UdaKapubbūlakūpanā hi sattā puna anuppajjamānatoti tassa laddhi. **Tatthāti** “lābhī anussaranto”tiādīnā [arahato (aṭṭha)] nidassanavasena vuttappakārena. **Aṅṅāthāti** takkanassa anekappakārasambhavato tato aṅṅānapi

pakārena. Lābhinopi cutito uddham upapātassa adassanamattam pati takkaneneva imā diṭṭhiyo uppajjantīti vuttam “**vikappetvāvā**”ti. Tathā ca vikappetvāva uppannā aññathā ca vikappetvāva uppannāti hi sambandho. Tattha “dve janā”tiādīnā ucchedaggāhakappabhedadassanena imamattam dasseti. Yathā amarāvikkhepikavādā ekantaalābhīvaseneva desitā, yathā ca uddhamāghātanikasaññīvāde catutthacatukke saññīvādā ekantalābhīvaseneva desitā, nayime. Ime pana sassatekaccasassatavādādayo viya lābhīlābhīvaseneva desitāti. Yadevam kasmā sassatavādādīsu viya lābhīvasena, takkīvasena ca paccekam desanamakatvā sassatavādādīdesanāhi aññathā idha desanā katāti? Vuccate – desanāvilāsappattito. Desanāvilāsappattā hi buddhā bhagavanto, te veneyyajjhāsayanurūpam vividhenākārena dhammam desenti, na aññathā. Yadi hi idhāpi ca tathādesanāya nibandhanabhūto veneyyajjhāsayo bhavēyya, tathārūpameva bhagavā vadeyya, katham? “Idha bhikkhave, ekacco samaṇo vā brāhmaṇo vā ātappamanvāya...pe... yathā samāhite citte sattānam cutūpapātaññāya cittam abhininnāmeti, so dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena arahato cuticittam passati, puthūnam vā parasattānam, na heva kho taduddham upapattim. So evamāha ‘yato kho bho ayam attā rūpi cātumahābhūtico mātāpettikasambhavo kāyassa bhado ucchijjati vinassati, na hoti param maraṇā’tiādīnā” visesalābhino, takkino ca visum katvā. Yasmā pana tathādesanāya nibandhanabhūto veneyyajjhāsayo na idha bhavati, tasmā desanāvilāsena veneyyajjhāsayanurūpam sassatavādādīdesanāhi aññathāyevāyam desanā katāti daṭṭhabbam.

Atha vā sassatekaccasassatavādādīsu viya na idha takkīvādato visesalābhīvādo bhinnākāro, atha kho samānappakāratāya samānākāroyevāti imassa visesassa pakāsanattam ayamucchedavādo bhagavatā purimavādehi viṣiṭṭhākārabhāvena desito. Sambhavati hi idha takkinopi anussavādivasena adhigamavato viya abhiniveso. Apica na imā diṭṭhiyo bhagavatā anāgate evambhāvīvasena desitā, nāpi evamete bhavēyyunti parikappanāvasena, atha kho yathā yathā diṭṭhigatikehi “idameva saccam, moghamañña”nti (ma. ni. 2.187, 203, 427; 3.27, 28; udā. 55) maññitā, tathā tathāyeva ime diṭṭhigatā yathābhuccam sabbaññūtaññāyena paricchinditvā pakāsītā, yehi gambhīrādippakārā aputhujjanagocarā buddhadhammā pakāsanti, yesaṅca parikittanena tathāgatā sammadeva thomitā honti.

Aparo nayo – yathā ucchedavādīhi diṭṭhigatikehi uttaruttarabhavadassīhi aparabhavadassīnam tesam vādapaṭisedhavasena sakasakavādā patiṭṭhāpitā, tathāyevāyam desanā katāti purimadesanāhi imissā desanāya pavattibhedo na codetabbo, evaṅca katvā arūpabhavabhedavasena ucchedavādo catudhā vibhajitvā viya kāmarūpabhavabhedavasenāpi anekadhā vibhajitvāyeva vattabbo, evam sati bhagavatā vuttasattakato bahutarabhedo ucchedavādo āpajjati, atha vā paccekam kāmarūpabhavabhedavasena viya arūpabhavavasenāpi na vibhajitvā vattabbo, evampi sati bhagavatā vuttasattakato appatarabhedova ucchedavādo āpajjati ca evampakārāpi codanā anavakāsā eva hoti. Diṭṭhigatikānañhi yathābhimattam desanā pavattāti.

85. Mātāpitūnam etanti taṃsambandhanato etaṃ mātāpitūnam santakanti attho. Sukkasōṇitanti pitu sukkaṃ, mātu soṇitaṅca, ubhinnaṃ vā sukkaśāṅkhātāṃ soṇitaṃ. Mātāpettiketi nimitte cetam bhūmmaṃ. Itīti imehi tīhi padehi. “Rūpakāyavasenā”ti avatvā “rūpakāyasīsenā”ti vadanto arūpampi tesam “attā”ti gahaṇam ṇāpeti. Iminā pakārena itthanti āha “evameke”ti. Evaṃ-saddo hettha idamattho, iminā pakārenāti attho. Eketi ekacce, aññe vā.

86. Manussānam pubbe gahitattā, aññesaṅca asambhavato “kāmāvacaro”ti ettha **chakāmāvacaradevapariyāpannoti attho. Kabalīkāro** cettha yathāvuttasudhāhāro.

87. Jhānāmanena nibbattoti ettha yaṃ vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā vuttameva. Mahāvayavo **aṅgo**, tattha visum pavatto **paccaṅgo**, sabbehi aṅgapaccaṅgehi yutto tathā. **Tesanti** cakkhusotindriyānam. **Itaresanti** ghāṇajivhākāyindriyānam. Tesampi indriyānam saṅghānam purisavesavaseneva veditabbaṃ. Tathā hi **aṭṭhakathāsu** vuttam “samānepi tattha ubhayalingābhāve purisasaṅghānāva tattha brahmāno, na itthisaṅghānā”ti.

88-92. Ākāsānañcāyatana-saddo idha bhavēyevāti āha “ākāsānañcāyanabhava”nti. Etthāha –

yuttam tāva purimesu tīsu vādesu “kāyassa bheda”ti vuttam pañcavokārabhavapariyāpannam attabhāvamārabbha pavattattā tesam vādānam, catuvokārabhavapariyāpannam pana attabhāvam nissāya pavattesu catutthādīsu catūsu vādesu kasmā “kāyassa bheda”ti vuttam. Na hi arūpīnam kāyo vijjati. Yo bhedoti vucceyyāti? Saccametam, rūpattabhāve pana pavattavohārenea diṭṭhigatiko arūpattabhāvepi kāyavohāram āropetvā evamāha. Lokasmiñhi dissati aññatthabhūtopi vohāro tadaññatthasamāropito yathā tam “sasavisānam, kham puppha”nti. Yathā ca diṭṭhigatikā diṭṭhiyo paññapenti, tathāyeva bhagavāpi desetīti. Apica nāmakāyabhāvato phassādiddhammasamūhabhūte arūpattabhāve kāyaniddeso daṭṭhabbo. Samūhaṭṭhenapi hi “kāyo”ti vuccati “hatthikāyo assakāyo”tiādīsu viya. Ettha ca kāmāvacaradevattabhāvādiniravasesavibhavapatiṭṭhāpakānam dutiyādivādānam aparantakappikabhāvo yutto hotu anāgataddhavisayattā tesam vādānam, katham pana diṭṭhigatikassa paccakkhabhūtanussattabhāvāpagamapatiṭṭhāpakassa paṭhamavādassa aparantakappikabhāvo yujjeyya paccuppannaddhavisayattā tassa vādassa. Dutiyavādādīnāhi purimapurimavādasāngahitasseva attano anāgate taduttaribhavūpapannassa samucchedabodhanato yujjati aparantakappikatā, tathā ceva vuttam “no ca kho bho ayaṃ attā ettāvātā sammā samucchinno hoti”tiādī (dī. ni. 1.85) yaṃ pana tattha vuttam “atthi kho bho añño attā”ti, (dī. ni. 1.87) tam manussattabhāvādiheṭṭhimattabhāvavisesāpekkhāya vuttam, na sabbathā aññabhāvato. Paṭhamavādassa pana anāgate taduttaribhavūpapannassa attano samucchedabodhanābhāvato, “atthi kho bho añño attā”ti ettha aññabhāvena aggahaṇato ca na yujjateva aparantakappikatāti? No na yujjati idhalokapariyāpannattepi paṭhamavādvāsisayassa anāgatakālikasseva tena adhippetattā. Paṭhamavādināpi hi idhalokapariyāpannassa attano paraṃ maraṇā ucchedo anāgatakālavaseneva adhippeto, tasmā cassa aparantakappikatāya na koci virodhoti.

Diṭṭhadhammanibbānavādavaṇṇanā

93. Nāṇena daṭṭhabboti **diṭṭho**, diṭṭho ca so sabhāvaṭṭhena dhammo cāti **diṭṭhadhammo**, dassanabhūtena nāṇena upaladdhasabhāvoti attho. So pana akkhānamindriyānam abhimukhībhūto visayoyevāti vuttam “**paccakkhadhammo vuccati**”ti. Tattha yo anindriyavisayo, sopi supākaṭabhāvena indriyavisayo viya hotīti katvā tathā vuttanti daṭṭhabbam, tenevāha “**tattha tattha paṭiladdhattabhāvassetam adhivacana**”nti, tasmim tasmim bhava yathākamam paṭilabhitabbattabhāvassa vācakaṃ padaṃ, nāmanti vā attho. **Nibbāna**ñcettha dukkhavūpasanameva, na aggaphalam, na ca asaṅkhatadhātu tesamavisayattāti āha “**dukkhavūpasamana**”nti. Diṭṭhadhammanibbāne pavatto vādo etesanti **diṭṭhadhammanibbānavādā**tipi yujjati.

94. Kāmanīyattā kāmā ca te anekāvayavānam samūhabhāvato sattānañca bandhanato guṇā cāti **kāmaguṇā**ti attham sandhāyāha “**manāpiyarūpādīhi**”tiādī. Yāva phoṭṭhabbārammaṇañcettha **ādi**-saddena saṅgaṇhāti. **Suṭṭhu appitoti** sammā ṭhapito. Ṭhapanā cettha allīyanāti āha “**allīno**”ti. Parito tattha tattha kāmaguṇesu yathāsakaṃ indriyāni cāreti gocaraṃ gaṇhāpetīti attham dassetum “**tesū**”tiādī vuttam, tenāha “**ito cito ca upaneti**”ti. **Pari**-saddavisitṭho vā idha **cara**-saddo kīlāyanti vuttam “**palalaṭi**”tiādī [laṭati (atṭhakathāyaṃ)]. **Palalaṭi**ti hi pakārena laṭati, vilāsam karotīti attho. “**Ettha cā**”tiādīnā uttamakāmaguṇikānameva diṭṭhadhammanibbānam paññapenti dasseti. Mandhātumahārājavasavattīdevarājakāmaguṇā hi uttamatāya nidassitā, kasmāti āha “**evarūpe**”tiādī.

95. **Aññathābhāvā**ti kāraṇe nissakkavacanam. **Vuttanayenā**ti suttapadesu desitanayena, etena sokādīnamuppajjanākāram dasseti. Nātibhogarogasilādiṭṭhi byasanehi phuṭṭhassa cetaso abbhantaram nijjhāyanam socanam **antonijjhāyanam**, tadeva lakkhaṇametassāti **antonijjhāyanalakkhaṇo**. Tasmim soke samuṭṭhānahetubhūte nissitam **tannissitam**. Bhusam vilapanam **lālappanam**, tannissitameva lālappanam, tadeva lakkhaṇamassāti **tannissitalālappanalakkhaṇo**. Pasādasāṅkhāte kāye nissitassa dukkhasahagatakāyaviññāṇassa paṭipīlanam **kāyapaṭipīlanam**, sasambhārakathanam vā etam yathā “dhanunā vijjhatī”ti tadupanissayassa vā anitṭharūpassa pacchā pavattanato “rūpakāyassa paṭipīlana”ntipi vaṭṭati. Paṭighasampayuttassa manaso vihesanam **manovighātam**. Tadeva lakkhaṇamassāti sabbattha yojetabbam. Nātibyanādīnā phuṭṭhassa paridevanāyapi asakkuṇantassa antogatasokasamuṭṭhito bhuso āyāso **upāyāso**. So pana cetaso appasannākāro evāti āha “**visādalakkhaṇo**”ti. Sādanam pasādanam **sādo**, pasannatā. Anupasaggopi hi saddo saupasaggo viya

yathāvuttassa atthassa bodhako yathā “gotrabhū”ti. Evaṃ sabbattha. Tato vigamaṇaṃ **visādo**, appasannabhāvo.

96. Vitakkaṇaṃ **vitakkiṭṭhaṃ**, taṃ panatthato vitakkova, tathā **vicāritanti** etthāpi, tena vuttaṃ “**abhiniropanavasena pavatto vitakko**”tiādi. **Etenāti** vitakkavicāre parāmasitvā karaṇaniddeso, hetuniddeso vā. Tenetamatthaṃ dīpeti “khobhakarāsabhāvattā vitakkavicārānaṃ taṃsahitampi jhānaṃ tehi sauppīḷanaṃ viya hotī”ti, tenāha “**sakaṇṭakaṃ** [bhakaṇḍakaṃ (aṭṭhakathāyaṃ)] **viya khāyati**”ti. Oḷārikabhāvo hi vitakkavicārasaṅkhātena kaṇṭakena saha pavattakathā. Kaṇṭakasahitabhāvo ca sauppīḷanatā eva, loke hi sakaṇṭakaṃ pharusakaṃ oḷārikanti vadanti.

97. Pīṭigataṃ **pīṭiyeva** “diṭṭhigata”ntiādīsu (dha. sa. 381; mahāni. 12) viya gata-saddassa tabbhāvavuttito. Ayañhi saṃvaṇṇakānaṃ pakati, yadidaṃ anattakapadaṃ, tulyādhikaraṇapadañca ṭhapetvā atthavaṇṇanā. Tathā hi tattha tattha dissati. “Yopānāti yo yādiso, (pārā. 45) nibbānadhātūti nibbāyanamatta”nti ca ādi. Yāya nimittabhūtāya ubbilāvanapīṭiyā uppannāya cittaṃ **ubbilāvitaṃ** nāma, sāyeva **ubbilāvitaṃ** bhāvavācākassa nimitte pavattanato. Iti pīṭiyā uppannāya eva cittaṃ ubbilāvanato tassa ubbilāvitaḥavo pīṭiyā kato nāmāti āha “**ubbilabhāvakarāṇa**”nti.

98. Ābhujanaṃ manasikaraṇaṃ **ābhogo**. Sammā anukkamena, punappunaṃ vā ārammaṇassa āhāro **samannāhāro**. Ayaṃ pana **ṭikāyaṃ** (dī. ni. ṭi. 1.98) vuttanayo – cittaṃ ābhuggabhāvo ārammaṇe abhinatabhāvo **ābhogo**. Sukhena hi cittaṃ ārammaṇe abhinataṃ hoti, na dukkhena viya apanataṃ, nāpi adukkhamasukhena viya anabhinataṃ, anapanatañcāti. Ettha ca “manuññabhojanādīsu khuppiṇāpāsādiabhibhūtassa viya kāmehi viveciyamānassa upādārammaṇapattanāvisesato abhivaḍḍhati, manuññabhojanaṃ bhuttāvino viya pana uḷārakāmarasassa yāvadatthaṃ nicitassa sahitassa bhuttakāmatāya kāmesu pātabyatā na hoti, visayānabhigiddhanato visayehi dummociyehi jalūkā viya sayameva muccati”ti ca ayoniso ummujjitvā kāmagaṇasantappitatāya saṃsāradukkhavūpasamaṃ byākāsi paṭhamavādī. Kāmādīnaṃ ādīnavadassitāya, paṭhamādijhānasukhassa santabhāvadassitāya ca paṭhamādijhānasukhatittiyā saṃsāradukkhopacchedaṃ byākāmsu dutiyādivādino. Idhāpi ucchedavādeva vuttappakāro vicāro yathāsambhavaṃ ānetvā vattabbo. Ayaṃ panettha viseso – ekasmimpi attabhāve pañca vādā labbhanti. Paṭhamavāde yadi kāmagaṇasamappito attā, evaṃ so diṭṭhadhammanibbānappatto. Dutiyādivādesu yadi paṭhamavādasāṅgahito soyeva attā paṭhamajjhānādisamaṅgī, evaṃ sati diṭṭhadhammanibbānappattoti. Teneva hi ucchedavāde viya idha pāḷiyaṃ “añño attā”ti aññaggahaṇaṃ na kataṃ. Kathaṃ pana accantanibbānapaññāpakassa attano diṭṭhadhammanibbānavādassa sassatadiṭṭhiyā saṅgaho, na ucchedadiṭṭhiyāti? Taṃtaṃsukhavisesasamaṅgīpaṭiladdhena bandhavimokkhena suddhassa attano sakarūpeneva avatṭhānadīpanato. Tesañhi tathāpaṭiladdhena kammabandhavimokkhena suddho hutvā diṭṭhadhammanibbānappatto attā sakarūpeneva avatṭhāsīti laddhi. Tathā hi **pāḷiyaṃ** “ettāvata kho bho ayaṃ attā paramadiṭṭhadhammanibbānaṃ patto hotī”ti sassatabhāvāññāpakacchāyāya eva tesam vādassanaṃ katanti.

“**Ettāvata**”tiādīnā pāḷiyatthasampiṇḍanaṃ. Tattha **yāsanti** yathāvuttānaṃ diṭṭhīnaṃ aniyamaniddesavacanaṃ. Tassa imā dvāsattī diṭṭhiyo kathitāti niyamaṇaṃ, niyatānapekkhavanaṃ vā etaṃ “yaṃ sandhāya vutta”nti āgataṭṭhāne viya. **Sesāti** pañcapaññāsa diṭṭhiyo. Tāsu antānantikavādādīnaṃ sassatadiṭṭhisāṅgahabhāvo tattha tattha pakāsitoyeva. Kiṃ panettha kāraṇaṃ, pubbantāparantā eva diṭṭhābhinivesassa visayabhāvena dassitā, na pana tadubhayamekajjhanti? Asambhavo evettha kāraṇaṃ. Na hi pubbantāparantesu viya tadubhayavinimutte majjhante diṭṭhikappanā sambhavati tadubhayantaramattena ittarakālattā. Atha pana paccuppannattabhāvo tadubhayavemajjhaṃ, evaṃ sati diṭṭhikappanākkhāmo tassa ubhayasabhāvo pubbantāparantesueva antogadhoti kathaṃ tadubhayamekajjhaṃ adassitaṃ siyā. Atha vā pubbantāparantavantatāya “pubbantāparanto”ti majjhanto vuccati, sopi “pubbantakappikā ca aparantakappikā ca pubbantāparantakappikā cā”ti upari vadantena bhagavatā pubbantāparantehi visuṃ katvā vuttoyevāti daṭṭhabbo. Aṭṭhakathāyaṃpi “sabbepi te pubbantāparantakappike”ti etena sāmāññaniddesena, ekasesena vā saṅgahitoti veditabbaṃ. Aññathā hi saṅkaḍḍhitvā vuttavacanaṃ niravasesasaṅkaḍḍhanābhāvato anattakata āpajjeyyāti. Ke pana te pubbantāparantakappikāti? Ye antānantikā hutvā diṭṭhadhammanibbānavādāti evamādīnā

ubhayasambandhābhinivesino veditabbā.

100-104. “Idānī”tiādinā appanāvacaṇadvayassa viśesaṃ dasseti. Tattha **ekajjhanti** rāsikaraṇatthe nipāto. Ekadhā karotīti **ekajjhanti** neruttikā, bhāvanapūṃsakañcetaṃ. **Iti**-saddo idamattho, iminā pakārena pucchitvā viśajjesīti attho. **Ajjhāsanti** sassatucchedavasena diṭṭhijjhāsayaṃ. Tadubhayavasena hi sattānaṃ saṃkilesapakkhe duvidho ajjhāsayo. Tathā hi vuttaṃ –

“Sassatucchedadiṭṭhi ca, khanti cevānulomikā;
Yathābhūtañca yaṃ ñāṇaṃ, etaṃ āsayasaddita”nti. (visuddhi. 1.136; dī. ni. 1.136;
1. paṭhamamahāsaṅgītikathāvaṇṇanā; sāratta. 1.1. paṭhamamahāsaṅgītikathāvaṇṇanā,
verajjakaṇḍavaṇṇanā; vi. vi. 1. verañjakaṇḍavaṇṇanāpi passitabbā);

Taṅca bhagavā aparimāṇāsu lokadhātūsu aparimāṇānaṃ sattānaṃ aparimāṇe eva ñeyyavisesa uppajjanavasena anekabhedabhinnampi “cattāro janā sassatavādā”tiādinā dvāsaṭṭhiyā pabhedehi saṅghanavasena sabbaññutaññāṇena paricchinditvā dassento pamāṇabhūtāya tulāya dhārayamāno viya hotīti āha “**tulāya tulayanto viyā**”ti. Tathā hi vakkhati “antojālīkatā”tiādi (dī. ni. aṭṭha. 1.146) “**sinerupādato vāluḃkaṃ uddharanto viyā**”ti pana etena sabbaññutaññāṇato aññassa ñāṇassa imissā desanāya asakkuṇeyyataṃ dasseti paramagambhīratāvacaṇato.

Ettha ca “sabbe te imeheva dvāsaṭṭhiyā vatthūhi, etesaṃ vā aññatarena, natthi ito bahiddhā”ti vacaṇato, pubbantakappikādittayavinimuttassa ca kassaci diṭṭhigatikassa abhāvato yāni tāni sāmāññaphalādisuttantaressu vuttappakārāni akiriyaṇhetukanatthikavādādīni, yāni ca issarapakatipajāpatipurisakālasabhāvanīyatīyadicchāvādādiṭṭhigatāni (visuddhi. 1.160-162; vibha. anuṭṭi. 2.194-195 vākyakhandhesu passitabbā) bahiddhāpi dissamānāni, tesāṃ etheva saṅgahato antogadhatā veditabbā. Kathaṃ? Akiriyaṇvādo tāva “vañjho kūṭaṭṭho”tiādinā kiriyābhāvādiṭṭhigatāni sassatavāde antogadho, tathā “sattīme kāyā”tiādi (dī. ni. 1.174) nayappavatto pakudhavādo, “natthi hetu natthi paccayo sattānaṃ saṃkilesāyā”tiādi (dī. ni. 1.168) nayappavatto ahētukavādo ca adhiccasaṃuppannavāde. “Natthi paro loko”tiādi (dī. ni. 1.171) nayappavatto natthikavādo ucchedavāde. Tathā hi tattha “kāyassa bheda ucchijjatī”tiādi (dī. ni. 1.85) vuttaṃ. Paṭhamena **ādi**-saddena nigaṇṭhavādādayo saṅgahitā.

Yadipi pāliyaṃ (dī. ni. 1.177) nāṭaputtavādabhāvena cātuyāmasaṃvaro āgato, tathāpi sattavatātikkaṃ vikkhepavādītāya nāṭaputtavādopi sañcayavādo viya amarāvikkhepavādesu antogadho. “Taṃ jīvaṃ taṃ sarīraṃ, aññaṃ jīvaṃ aññaṃ sarīra”nti (dī. ni. 1.377; ma. ni. 2.122; saṃ. ni. 2.35) evaṃpakārā vādā pana “rūpī attā hoti arogo paraṃ maraṇā”tiādivādesu saṅgahaṃ gacchanti. “Hoti tathāgato paraṃ maraṇā, atthi sattā opapātikā”ti evaṃpakārā sassatavāde. “Na hoti tathāgato paraṃ maraṇā, natthi sattā opapātikā”ti evaṃpakārā ucchedavāde. “Hoti ca na hoti ca tathāgato paraṃ maraṇā, atthi ca natthi ca sattā opapātikā”ti evaṃpakārā ekaccasassatavāde. “Neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇā, nevatthi na natthi sattā opapātikā”ti evaṃpakārā amarāvikkhepavāde. Issarapakatipajāpatipurisakālavādā ekaccasassatavāde. Kaṇḍavādo, sabhāvanīyatīyadicchāvādā ca adhiccasaṃuppannavāde saṅgahaṃ gacchanti. Iminā nayena suttantaressu, bahiddhā ca aññatitthiyasamaye dissamānānaṃ diṭṭhigatānaṃ imāsuyeva dvāsaṭṭhiyā diṭṭhīsu antogadhatā veditabbā. Te pana tattha tathāgatanayena vuccamānā ganthavitthārakarā, atitthe ca pakkhandanamiva hotīti na vitthārayimha. Idha pāliyaṃ atthavicāraṇāya aṭṭhakathāyaṃ anuttānatthapakāsanameva hi amhākaṃ bhāroti.

“Evamaṃ yathānusandhivasena desanā āgatā”ti vacaṇappasaṅgena suttasānusandhāyo vibhajitūṃ “**tayo hī**”tiādimāha. Atthantaranisedhanatthāñhi viśesaṇiddhāraṇaṃ. Tattha anusandhanaṃ **anusandhi**, sambandhamattaṃ, yaṃ desanāya kāraṇatṭhena “samuṭṭhāna”ntipi vuccati. Pucchādayo hi desanāya bhāhirakāraṇaṃ tadanurūpena desanāpavattānato. Taṃsambandhopi tannissitattā kāraṇameva. Abbhantarakāraṇaṃ pana mahākaruṇādesanāññādayo. Ayamatto upari āvi bhavissati. Pucchāya kato anusandhi **pucchānusandhi**, pucchāṃ anusandhiṃ katvā desitattā suttassa sambandho pucchāya kato

nāma hoti. Pucchāsāṅkhāto anusandhi **pucchānusandhī**tipi yujjati. Pucchānissitena hi anusandhinā tannissayabhūtā pucchāpi gahitāti. Atha vā anusandhahatīti **anusandhi**, pucchāsāṅkhāto anusandhi etassāti **pucchānusandhi**, taṃtaṃsuttapadeso. Pucchāya vā anusandhiyatīti **pucchānusandhi**, puccham vacanasambandham katvā desīto taṃsamuttāhānīko taṃtaṃsuttapadesova. **Ajjhāsayaṇanusandhimhipi** eseva nayo. Anusandhiyatīti anusandhi, yo yo anusandhi, anusandhino anurūpaṃ vā **yathānusandhi**.

Pucchāya, ajjhāsayaena ca ananusandhiko ādimhi desitadhammassa anurūpadhammavasena vā tappaṭipakkhadhammavasena vā pavatto uparisuttapadeso. Tathā hi so ‘yena pana dhammena...pe... kakacūpamā āgatā’ tiādīnā (dī. ni. aṭṭha. 1.100-104) aṭṭhakathāyaṃ vutto, yathāpālimayaṃ vibhāgoti dasseti **“tatthā”** tiādīnā. Tattha ‘evaṃ vutte nando gopālako bhagavantaṃ etadavocā’ ti paṭhanti, taṃ na sundaraṃ sutte tathā abhāvato. ‘Evaṃ vutte nandagopālakasutte bhagavantaṃ etadavocā’ ti pana paṭhitabbaṃ tasmīṃ sutte ‘aññataro bhikkhu bhagavantaṃ etadavocā’ ti atthassa upapattito. Idañhi saṃyuttāgamavare **salāyatanavagge** saṅgītasuttaṃ. Gaṅgāya vuyhamānaṃ dārukkhandhaṃ upamaṃ katvā saddhāpabbajite kulaputte desite nando gopālako ‘ahamimaṃ paṭipattiṃ pūressāmī’ ti bhagavato santike pabbajjaṃ, upasampadañca gahetvā tathāpaṭipajjamāno nacirasseva arahattaṃ patto. Tasmā ‘nandagopālakasutta’ nti paññāyittha. ‘Kiṃ nu kho bhante’ tiādīni pana aññataroyeva bhikkhu avoca. Vuttañhi tattha ‘evaṃ vutte aññataro bhikkhu bhagavantaṃ etadavoca ‘kiṃ nu kho bhante, orimaṃ tīra’ ntiādi’.

Tatrāyamattho – **evaṃ vutteti** ‘sace kho bhikkhave, dārukkhandho na orimaṃ tīraṃ upagacchati’ tiādīnā gaṅgāya vuyhamānaṃ dārukkhandhaṃ upamaṃ katvā saddhāpabbajite kulaputte desite. **Bhagavantaṃ etadavocā**ti anusandhikusalatāya ‘kiṃ nu kho bhante’ tiādivacanavoca. Tathāgato hi ‘imissaṃ parisati nisinna anusandhi kusalo atthi, so maṃ pañhaṃ pucchissati’ ti ettakeneva desanaṃ niṭṭhāpesi. **Orimaṃ tīraṃ**ti orimabhūtaṃ tīraṃ. Tathā **pārimaṃ tīraṃ**ti. **Majjhe saṃsīdoti** vemajjhe saṃsīdanam nimmujjanaṃ. **Thale ussādoti** jalamaṃjje utṭhite thalasmīṃ ussārito āruḷho. **Manussaggāhoti** manussānaṃ sambandhībhūtānaṃ, manussehi vā gahaṇaṃ. Tathā **amanussaggāhoti āvaṭṭaggāhoti** udakāvaṭṭena gahaṇaṃ. **Antopūṭi**ti vakkahadayādīsu apūṭikassāpi guṇānaṃ pūṭibhāvena abhantaraṃpūṭi.

“Atha kho aññatarassa bhikkhuno” tiādi majjhimāgamavare uparipaññāsake **mahāpuṇṇamasuttaṃ** (ma. ni. 3.88-90) tatrāyamattho – **iti kirāti** ettha **kira**-saddo aruciyaṃ, tena bhagavato yathādesitāya attasuññatāya attano aruciyaṃbhāvaṃ dīpeti. **Bhoti** dhammālapanam, ambho sabhāvadhammāti attho. Yadi rūpaṃ anattā...pe... viññānaṃ anattā. Evaṃ satīti sapāṭhasesayojanā. **Anattakatānīti** attanā na katāni, anattabhūtehi vā khandhehi katāni. **Kamattānaṃ phusissantīti** kīdisamattabhāvaṃ phusissantī. Asati attani khandhānañca khaṇikattā tāni kammāni kaṃ nāma attānaṃ attano phalena phusissantī, ko kammaphalaṃ paṭisaṃvedissatīti vuttaṃ hoti. Tassa bhikkhuno cetoparivitakkaṃ attano cetasa ceto – pariyaññasampayuttena sabbaññutaññānasampayuttena vā aññāya jānitvāti sambandho.

Avidvāti sutādivirahena ariyadhammassa akovidatāya apaṇḍito. **Vidvāti** hi paṇḍitādhivacanam vidati jānatīti katvā. **Avijjāgoti** avijjāya upagato, ariyadhamme avinītatāya appahīnāvijjoti attho. **Taṇhādhipeyyena cetasa**ti ‘yadi ahaṃ nāma koci natthi, evaṃ sati mayā katassa kammassa phalaṃ ko paṭisaṃvedeti, sati pana tasmīṃ siyā kammaphalūpabhogo’ ti taṇhādhipeyyatīti āgatena attavādūpādānasahagatena cetasa. **Atidhāvītābanti** atikkamitvā dhāvītābbaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti – khaṇikattepi saṅkhārānaṃ yasmīṃ santāne kammaṃ katam, tattheva phalūpapattito dhammapuñjamatasseva siddhe kammaphalasambandhe ekattanayaṃ micchā gahetvā ekena kāravakavedakabhūtena bhāvītābbaṃ, aññathā kammakammaphalānamasambandho siyāti attattaniyasuññatāpakāsaṃ satthusāsaṃ atikkamitābbaṃ maññeyyāti. Idāni anatidhāvītābbaṃ vibhāvetuṃ **“taṃ kiṃ maññathā”** tiādimāha.

Upari desanāti desanāsamuttāhānadhammadīpikāya heṭṭhimadesanāya upari pavattitā desanā.

Desanāsamuṭṭhānadhammassa anurūpapaṭipakkhadhammappakāsanavasena duvidhesu yathānusandhīsu anurūpadhammappakāsanavasena yathānusandhidassanametaṃ “**upari cha abhiññā āgatā**”ti. Tadavasesaṃ pana sabbampi paṭipakkhadhammappakāsanavasena. Majjhimāgamavare mūlapaṇṇāsakeyeva cetāni suttāni. **Kilesenāti** “lobho cittassa upakkilesa”tiādīnā kilesavasena. **Bhaṇḍanenāti** vivādena. **Akkhantiyāti** kopena. **Kakacūpamāti** kharapantiupamā. **Imasmimpīti pi-**saddo apekkhāyaṃ “ayampi pārājiko”tiādīsu (vi. 1.72-73, 167, 171, 195, 197) viya, sampiṇḍane vā, tena yathā vatthasuttādīsu paṭipakkhadhammappakāsanavasena yathānusandhi, evaṃ imasmimpi brahmajāleti apekkhanaṃ, sampiṇḍanaṃ vā karoti. Tathā hi nīccasārādīpaññāpakānaṃ diṭṭhigatānaṃ vasena uṭṭhitāyaṃ desanā nīccasārādīsuññatāpakāsanena niṭṭhāpitāti. “**Tenā**”tiādīnā yathāvuttasaṃvaṇṇanāya guṇaṃ dasseti.

Paritassitavipphanditavāraṇṇanā

105-117. Mariyādavibhāgadassanattanti diṭṭhigatikānaṃ taṇhādiṭṭhiparāmāsassa tathāgatānaṃ jānanapassanena, sassatādīmicchādassanassa ca sammādassanena saṅkarābhāva-vibhāgappakāsanattamaṃ. Taṇhādiṭṭhiparāmāsoyeva tesamaṃ, na tu tathāgatānamiva yathābhūtaṃ jānanapassanaṃ. Taṇhādiṭṭhivipphandanamevetamaṃ micchādassanavedayitaṃ, na tu sotāpanassa sammādassanavedayitamiva nīccalanti ca hi imāya desanāya mariyādavibhāgaṃ dasseti. Tena vakkhati “yena diṭṭhiassādena...pe... taṃ vedayita”nti, “diṭṭhisāṅkhātena ceva...pe... dasseti”ti ca. “Tadapī”ti vuttattā yena somanassajātā paññāpentīti attho labbhatīti dassetuṃ “**yenā**”tiādi vuttaṃ. Sāmatthiyato hi avagatatthassevettha ta-saddena parāmasanaṃ. **Diṭṭhiassādenāti** diṭṭhiyā paccayabhūtena assādena. “**Diṭṭhisukhenā**”tiādi tasseva vevacanaṃ. Ajānantānaṃ apassantānaṃ tesamaṃ bhavantānaṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ tadapī vedayitaṃ taṇhāgatānaṃ vedayitanti sambandho.

“**Yathābhūtaḍḍhammānaṃ sabhāva**”nti ca avisesena vuttaṃ. Na hi saṅkhatadhammasabhāvaṃ ajānanamattena micchā abhinivisanti. Sāmaññajotanaṃ ca visese avatiṭṭhati. Tasmāyamettha visesayojanā kātabbā – “sassato attā ca loko cā”ti idaṃ diṭṭhiṭṭhānaṃ evaṃgahitaṃ evaṃparāmaṭṭhaṃ evaṃgatikaṃ hoti evaṃabhisamparāyanti yathābhūtamajānantānaṃ apassantānaṃ atha vā yasmiṃ vedayite avītatāṇhatāya evaṃdiṭṭhigataṃ upādīyati, taṃ vedayitaṃ samudayaatthaṅgamādīto yathābhūtamajānantānaṃ apassantānanti. Evaṃ visesayojanāya hi yathā anāvaraṇaṇāṇasamantacakkhūhi tathāgatānaṃ yathābhūtamettha jānanaṃ, passanañca hoti, na evaṃ diṭṭhigatikānaṃ, atha kho tesamaṃ taṇhādiṭṭhiparāmāsoyevāti imamatthaṃ imāya desanāya dasseti pākaṭaṃ hoti. Evampi cāyaṃ desanā mariyādavibhāgadassanattamaṃ jātā.

Vedayitanti “sassato attā ca loko cā”ti (dī. ni. 1.31) diṭṭhipaññāpanavasena pavattaṃ diṭṭhiassādasukhapariyāyena vuttaṃ, tadapī anubhavanaṃ. **Taṇhāgatānanti** taṇhāya upagatānaṃ, pavattānaṃ vā tadeva vuttinayena vīvarati “**kevalama...pe... vedayita**”nti. **Taṅca kho panetanti** ca yathāvuttaṃ vedayitameva paccāmasati, tenetaṃ dīpeti – “tadapī vedayitaṃ taṇhāgatānaṃ vedayitamevā”ti vacchindivā “tadapī vedayitaṃ paritassitavipphanditamevā”ti puna sambandho kātabboti. Tadapī tāva na sampāpuṇātīti heṭṭhimaparicchedena mariyādavibhāgaṃ dassetuṃ “**na sotāpanassa dassanamiva nīccala**”nti vuttaṃ. **Dassananti** ca sammādassanasukhaṃ, maggaphalasukhanti vuttaṃ hoti. Kuto cāyamatto labbhatīti eva-saddasāmatthiyato. “Paritassitavipphanditamevā”ti hi vuttana maggaphalasukhaṃ viya avipphanditaṃ hutvā ekarūpe avatiṭṭhati, atha kho taṃ vaṭṭāmisabhūtaṃ diṭṭhitaṇhāsallānuviddhatāya sauppīlattā vipphanditamevāti attho āpanno hoti, tenevāha “**paritassitenā**”tiādi. Ayamettha aṭṭhakathāmuttako sasambandhanayo.

Evaṃ visesakāraṇato dvāsattīhi diṭṭhigatāni vibhajivā idāni avisesakāraṇato tāni dassetuṃ “**tatra bhikkhave**”tiādīkā desanā āradhā. Sabbesañhi diṭṭhigatānaṃ vedanā, avijjā, taṇhā ca avisiṭṭhakāraṇaṃ. Tattha **tadapīti** “sassataṃ attānañca lokañca paññāpentī”ti ettha yadetaṃ “sassato attā ca loko cā”ti paññāpanahetubhūtaṃ sukhādībhedaṃ tivīdhampi vedayitaṃ, tadapī yathākkamaṃ dukkhasallāniccato, avisesena samudayaatthaṅgamaṃsādādīnavanissaraṇato vā yathābhūtamajānantānaṃ apassantānaṃ hoti, tato eva ca sukhādīpatthanāsambhavato, taṇhāya ca upagattā taṇhāgatānaṃ taṇhāparitassitena

diṭṭhivipphanditameva diṭṭhicalanameva. “Asati attani ko vedanaṃ anubhavatī”ti kāyavacīdvāresu diṭṭhiyā copanappattimattameva, na pana diṭṭhiyā paññāpetabbo koci dhammo sassato atthīti adhippāyoti. Ekaccasassatādīsipi esa nayo.

Phassapaccayavāraṇṇanā

118. Paramparapaccayadassanattanti yaṃ diṭṭhiyā mūlakāraṇaṃ, tassāpi kāraṇaṃ, puna tassapi kāraṇanti evaṃ paccayaparamparadassanattamaṃ. Yena hi taṇhāparitassitena etāni diṭṭhigatāni pavattanti, tassa vedayitaṃ paccayo, vedayitassāpi phasso paccayoti evaṃ paccayaparamparavibhāvinī ayaṃ desanā. Kimatthiyaṃ pana paccayaparamparadassananti ce? Atthantaraviññāpanattamaṃ. Tena hi yathā diṭṭhisankhāto paññāpanadhammo, tappaccayadhammā ca yathāsakaṃ paccayavaseneva uppajjanti, na paccayehi vinā, evaṃ paññāpetabbadhammāpi rūpavedanādayo, na ettha koci sassato attā vā loko vāti evamatthantaraṃ viññāpitaṃ hoti. Taṇhādiṭṭhipariṇāyitaṃ tadapi vedayitaṃ diṭṭhikāraṇabhūtāya taṇhāya paccayabhūtaṃ phassapaccayā hotīti attho.

131. Tassa paccayassāti tassa phassasankhātassa paccayassa. **Diṭṭhivedayite** diṭṭhiyā paccayabhūte vedayite, phassapadhānehi attano paccayehi nipphādetabbe. Sādhetaṃ cetamaṃ bhummaṃ. **Balavabhāvadassanattanti** balavakāraṇabhāvadassanattamaṃ. Tathā hi vināpi cakkhādivatthūhi, sampayuttadhammehi ca kehici vedanā uppajjati, na pana kadācipi phassena vinā, tasmā phasso vedanāya balavakāraṇaṃ. Na kevalaṃ vedanāya eva, atha kho sesasampayuttadhammānampi. Sannihitopi hi visayo sace cittuppādo phusanākāravirahito hoti, na tassa ārammaṇapaccayo bhavātīti phasso sabbesampi sampayuttadhammānaṃ visesapaccayo. Tathā hi bhagavatā **dhammasaṅgaṇipakarane** cittuppādaṃ vibhajantena “phasso hotī”ti phassasseva paṭhamamuddharaṇaṃ kataṃ, vedanāya pana sātīsayamadhiṭṭhānapaccayo eva. “Paṭisaṃvedissantī”ti vuttattā “tadapī”ti etthādhikāroti āha “**taṃ vedayita**”nti. Gamyamānatthassa vā-saddassa payogaṃ pati kāmacārattā, lopattā, sesattāpi ca esa na payutto. Evamīdisesu. Hoti cettha –

“Gamyamānādhikārato, lopato sesato cāti;
Kāraṇehi catūhipi, na katthaci ravo yutto”ti.

“**Yathā hī**”tiādinā phassassa balavakāraṇatādassanena tadatthamaṃ samattheti. Tattha **patatoti** patantassa. **Thūṇāti** upatthambhakadārussetamaṃ adhivacanaṃ.

Diṭṭhigatikādhiṭṭhānavatṭakathāvaṇṇanā

144. Kiñcāpi imasmim̐ thāne pāliyaṃ vedayitamanāgataṃ, heṭṭhā pana tīsipi vāresu adhikatattā, upari ca “phussa phussa paṭisaṃvedentī”ti vakkhamānatā vedayitamevettha padhānanti āha “**sabbadiṭṭhivedayitāni sampiṇḍetī**”ti. “Yepi te”ti tattha tattha āgatassa ca pi-saddassa atthamaṃ sandhāya “**sampiṇḍetī**”ti vuttaṃ. Ye te samaṇabrāhmaṇā sassatavādā...pe... sabbepi te chahi phassāyatanehi phussa phussa paṭisaṃvedentīti hi vedayitakiriyaṃvasena taṃtaṃdiṭṭhigatikānaṃ sampiṇḍitattā vedayitasampiṇḍanameva jātaṃ. Sabbampi hi vākyamaṃ kiriyāpadhānanti. **Upari phasse pakkhipanattāyāti** “chahi phassāyatanehi”ti vutte upari phasse pakkhipanattamaṃ, pakkhipanañcetta vedayitassa phassapaccayatādassanameva. “Chahi phassāyatanehi phussa phussa paṭisaṃvedentī”ti iminā hi chahi ajjhattikāyatanehi chaḷārammaṇapaṭisaṃvedanaṃ ekantato chaphassahetukamevāti dassitamaṃ hoti, tena vuttaṃ “**sabbe te**”tiādi.

Kambojoti evaṃnāmakamaṃ raṭṭamaṃ. Tathā **dakkhiṇāpatho**. “**Sañjātiṭṭhāne**”ti iminā sañjāyanti etthāti adhikāraṇattho **sañjāti**-saddoti dasseti. Evamaṃ **samosaraṇa**-saddo. **Āyatana**-saddopi tadubhayatthe. **Āyatane**ti samosaraṇabhūte catumahāpathe. **Nanti** mahānigrodharukkamaṃ. Idañhi aṅguttarāgame pañcanipāte saddhānisamsasuttapadaṃ. Tattha ca seyyathāpi bhikkhave subhūmiyaṃ catumahāpathe mahānigrodho samantā pakkhīnaṃ paṭisaraṇaṃ hotī”ti (a. ni. 5.38) tanniddeso vutto. **Sati**

satiāyataneti satisaṅkhāte kāraṇe vijjamāne, tatra tatveva sakkhitabbataṃ pāpuṇātīti attho. Āyatanti ettha phalāni tadāyattavuttitāya pavattanti, āyabhūtaṃ vā attano phalaṃ tanoti pavattetīti **āyatanam**, kāraṇam. **Samantīti** upasammanti assāsam janenti. **Āyatana**-saddo aññesu viya na ettha atthantarāvabodhakoti āha “**paṇṇattimatte**”ti, tathā tathā paññattimatteti attho. Rukkhaḡacchasamūhe paṇṇattimatte hi araṇṇāvohāro, araṇṇameva ca araṇṇāyatananti. **Atthattayepīti** ettha **pi**-saddena ākaranivāsādhiṭṭhānatthe sampiṇḡeti. “Hiraṇṇāyatanam suvaṇṇāyatana”ntiādīsu hi ākare, “issarāyatanam vāsudevāyatana”ntiādīsu nivāse, “kammāyatanam sippāyatana”ntiādīsu adhiṭṭhāne pavattati, nissayeti attho.

Āyatanti ettha ākaronti, nivasanti, adhiṭṭhahantīti yathākkamaṃ vacanattho. Cakkhādīsu ca phassādayo ākiṇṇā, tāni ca nesam vāso, adhiṭṭhānañca nissayapaccayabhāvato. Tasmā tadetampi atthattayamidha yujjatiyeva. Kathaṃ yujjati āha “**cakkhādīsu hi**”tiādī. Phasso vedanā saññā cetanā cittanti ime phassapañcamakā dhammā upalakkhaṇavasena vuttā aññesampi taṃsampaṃyuttadhammānaṃ āyatanabhāvato, padhānavasena vā. Tathā hi cittuppādaṃ vibhajantena bhagavatā teyeva “phasso hoti, vedanā, saññā, cetanā, cittaṃ hotī”ti paṭhamam vibhattā. **Sañjāyanti** tannissayārammaṇabhāvena tattheva uppattito. **Samosaranti** tattha tattha vatthudvārārammaṇabhāvena samosaraṇato. Tāni ca nesam kāraṇam tesamabhāve abhāvato. Ayaṃ pana yathāvutto sañjātidesādiattho ruḡhivaseneva tattha tattha niruḡhatāya eva pavattattāti **ācariyāānandattherena** vuttaṃ. Ayaṃ pana padatthavivaraṇamukhena pavatto attho – āyatanato, āyānaṃ tananato, āyatassa ca nayanato **āyatanam**. Cakkhādīsu hi taṃtaṃdvārārammaṇā cittacetāsikā dhammā sena sena anubhavanādikiccena āyatanti utṭhahanti ghaṭenti vāyamanti, āyabhūte ca dhamme etāni tanonti vitthārenti, āyatañca saṃsāradukkhaṃ nayanti pavattentīti. **Iti iminā nayanāti** ettha ādiatthena **iti** saddena “sotaṃ paṭicca”tiādīpaḡiṃ saṅgaṇhāti.

Tattha **tiṇṇanti** cakkhupasādarūpārammaṇacakkhuvīññāṇādīnaṃ tiṇṇam visayindriyaviññāṇānaṃ. Tesam samāgamanabhāvena gahetabbato “**phasso saṅgati**”ti vutto. Tathā hi so “sanniṇṇāpāpaccupaṭṭhāno”ti vuccati. Iminā nayena āropetvāti sambandho. Tena imamattaṃ dasseti – yathā “cakkhupaṭṭicca...pe... phasso”ti (ma. ni. 1.204; 3.421, 425, 426; saṃ. ni. 2.43, 45; 2.4.61; kathā. 465) etasmiṃ sutte vijjamānesupi saññādīsu sampayuttadhammesu vedanāya padhānakāraṇabhāvadassanattaṃ phassasīsenā desanā katā, evamidhāpi “phassapaccayā vedanā”tiādīnā phassam ādiṃ katvā aparantapaṭisandhānena paccayaparamparaṃ dassetuṃ “chahi phassāyatanehi”ti ca “phussa phussā”ti ca phassasīsenā desanā katāti. **Phassāyatanādīnīti ādi**-saddena “phussa phussā”ti vacanaṃ saṅgaṇhāti.

“**Kiñcāpi**”tiādīnā saddamattato codanālesam dassetvā “**tathāpi**”tiādīnā atthato taṃ pariharati. Na āyatanāni phusanti rūpānāmanārammaṇabhāvato. Phasso arūpadhammo visamāno ekadesena ārammaṇam analliyamānopi phusanākārena pavatto phusanto viya hotīti āha “**phasso va taṃ taṃ ārammaṇam phusati**”ti. Teneva so “phusanalakkhaṇo, saṅghaṭṭanaraso”ti ca vuccati. “Chahi phassāyatanehi phussa phussā”ti aphanakiccānīpi nissitavohārena phusanakiccāni katvā dassanameva phasse upanikkhipanaṃ nāma yathā “mañcā ghosanti”ti. **Upanikkhipitvāti** hi phusanakiccāropanavasena phassasmiṃ pavesetvāti attho. Phassagatikāni katvā phassupacāraṃ āropetvāti vuttaṃ hoti. Upacāro nāma vohāramattaṃ, na tena atthasiddhi atāmsabhāvato. Atthasijjhanako pana taṃsabhāvoyeva attho gahetabboti dassetuṃ “**tasmā**”tiādīmāha. Yathāhu –

“Atthañhi nātho saraṇam avoca,
Na byañjanaṃ lokahito mahesī”ti.

Attano paccayabhūtānaṃ channaṃ phassānaṃ vasena cakkhusamphassajā yāva manosamphassajāti saṅkhepato chabbidham sandhāya “**chaphassāyatanasambhavā vedanā**”ti vuttaṃ. Vitthāro pana –

“Phassato chabbidhāpetā, upavicārabhedato;
Tidhā nissitato dvīhi, tidhā kālena vaḡḡhitā”ti. –

Aṭṭhasatapariyāye vuttanayena aṭṭhasatappabhedā. Mahāvihāravāsino cettha yathā viññāṇaṃ nāmarūpaṃ saḷāyatanam, evaṃ phassaṃ, vedanañca paccayapaccayuppannampi sasantatipariyāpannam dīpento vipākameva icchanti, aññe pana yathā tathā vā paccayabhāvo sati na sakkā vajjetunti sabbameva icchanti. **Sāti** yathāvuttappabhedā vedanā. **Rūpataṇhādibhedāyāti** “setṭhiputto brāhmaṇaputto”ti pitunāmavasena viya ārammaṇanāmavasena vuttāya rūpataṇhā yāva dhammataṇhāti saṅkhepatō chabbidhāya. Vitthārato pana –

“Rūpataṇhādikā kāma-taṇhādīhi tidhā puna;
Santānato dvidhā kāla-bhedena guṇitā siyu”nti. –

Evaṃ vuttaaṭṭhasatappabhedāya. **Upanissayakoṭiyāti** upanissayasīsenā. Kasmā panettha upanissayapaccayo uddhaṭo, nanu sukhā vedanā, adukkhamasukhā ca taṇhāya ārammaṇamattaārammaṇādhipatiārammaṇūpanissayapakatūpanissayavasena catudhā paccayo, dukkhā ca ārammaṇamattapakatūpanissayavasena dvidhāti? Saccametam, upanissaye eva pana taṃ sabbampi antogadhanti evamuddhaṭo. Yuttaṃ tāva ārammaṇūpanissayassa upanissayasāmaññato upanissaye antogadhatā, kathaṃ pana ārammaṇamattaārammaṇādhipatīnaṃ tattha antogadhabhāvo siyāti? Tesampi ārammaṇasāmaññato ārammaṇūpanissayena saṅgahitattā ārammaṇūpanissayavasamodhānabhūteva upanissaye eva antogadhatā hoti. Etadatthameva hi sandhāya “upanissayenā”ti avatvā “upanissayakoṭiyā”ti vuttaṃ. Siddhe hi satyārambho niyamāya vā hoti atthantaraviññāpanāya vāti. Evamīdisesu.

Catubbidhassāti kāmupādānaṃ yāva attavādupādānanti catubbidhassa. Nanu ca taṇhāya kāmupādānaṃ, kathaṃ sāyeva tassa paccayo siyāti? Saccam, purimataṇhāya pana upanissayapaccayena pacchimataṇhāya daḷhabhāvato purimāyeva taṇhā pacchimāya paccayo bhavati. Taṇhādaḷhattameva hi “kāmupādānaṃ upāyāso upakaṭṭhā”tiādīsu viya **upa**-saddassa daḷhatthe pavattanato. Apica dubbalā taṇhā taṇhāyeva, balavatī taṇhā kāmupādānaṃ. Atha vā apattavisayapatthanā taṇhā tamasi corānaṃ hatthapasāraṇaṃ viya, sampattavisayaggahaṇaṃ kāmupādānaṃ corānaṃ hatthagatabhaṇḍaggahaṇaṃ viya. Appicchatāpaṭipakkhā taṇhā. Santuṭṭhitāpaṭipakkham kāmupādānaṃ. Pariyesanadukkhamūlaṃ taṇhā, ārakkhadukkhamūlaṃ kāmupādānaṃ. Ayampi tesam viseso kecivādasena ācariyadhammapālattherena (dī. ni. 1.144) dassito purimanayasseva visuddhimagge (visuddhi. 1.144) sakavādabhāvena vuttattā.

Asahajātassa upādānassa upanissayakoṭiyā, sahaajātassa pana sahaajātakotiyaṭi yathālābhamattho gahetabbo. Tattha asahajātā anantaraniruddhā anantarasamanantaraanantarūpanissayanatthivigatāsevanapaccayehi chadhā paccayo. Ārammaṇabhūtā pana ārammaṇamattaārammaṇādhipatiārammaṇūpanissayehi tidhā, taṃ sabbampi vuttanayena upanissayeneva saṅgahetvā “**upanissayakoṭiyā**”ti vuttaṃ. Yasmā ca taṇhāya rūpādīni assādetvā kāmesu pātabyataṃ āpajjati, tasmā taṇhā kāmupādānassa upanissayakoṭiyā paccayo. Tathā rūpādibhede sammūlho “natthi dinna”ntiādinā (dī. ni. 1.171; ma. ni. 1.445; 2.94-95, 225; 3.91, 116, 136; saṃ. ni. 3.210; a. ni. 10.176, 217; dha. sa. 1221; vibha. 907, 925, 971) micchādassanaṃ, saṃsārato mucchitukāmo asuddhimagge suddhimaggaparāmasanaṃ, khandhesu attattaniyagābhūtāṃ sakkāyadassanañca gaṇhāti. Tasmā itaresampi tiṇṇaṃ taṇhā upanissayakoṭiyā paccayoti daṭṭhabbaṃ. Sahaajātā pana sahaajātaaññamaññanissayasampayuttaatthiavigatahetuvasena sattadhā sahaajātānaṃ paccayo. Tampi sabbam sahaajātapaccayeneva saṅgahetvā “**sahaajātakotiyaṭi**”ti vuttaṃ.

Bhavassāti kammabhavassa ceva upapattibhavassa ca. Tattha cetanādisaṅkhātaṃ sabbam bhavagāmikammaṃ kammabhavo. Kāmabhavādinavāvidho upapattibhavo. Tesu upapattibhavassa catubbidhampi upādānaṃ upapattibhavahetubhūtassa kammabhavassa kāraṇabhāvato, tassa ca saḥāyabhāvūpagamanato pakatūpanissayavasena paccayo. Kammārammaṇakaraṇakāle pana kammāsahajātamupādānaṃ upapattibhavassa ārammaṇavasena paccayo. Kammabhavassa pana sahaajātassa sahaajātamupādānaṃ sahaajātaaññamaññanissayasampayuttaatthiavigatavasena ceva hetumaggavasena ca anekadhā paccayo. Asahajātassa pana anantarassa asahajātamupādānaṃ

anantarasamanantaraanantarūpanissayanatthivigatāsevanavasena, itarassa ca nānantarassa pakatūpanissayavasena, sammasanādikālesu ārammaṇādivasena ca paccayo. Tattha anantarādike upanissayapaccaye, sahaḥajātikāle ca sahaḥajātapaccaye pakkhipitvā tathāti vuttaṃ, rūpūpahārattho vā hesa anukaḍḍhanattho vā. Tena hi upanissayakoṭiyā ceva sahaḥajātakotiṃ cāti atthaṃ dasseti.

Bhavo jātiyāti ettha **bhavoti** kammabhavo adhippeto. So hi jātiyā paccayo, na upapattibhavo. Jātiyeva hi upapattibhavoti, sā ca paṭhamābhiniḥbattakhandhā. Tena vuttaṃ “**jātiṃ panettha savikārā pañcakkhandhā daṭṭhabbā**”ti, tenāyaṃ codanā nivattitā “nanu jātipi bhavoyeva, kathaṃ so jātiyā paccayo”ti, kathaṃ panetaṃ jānitabbam “kammabhavo jātiyā paccayo”ti ce? Bāhirapaccayasamattepi kammavaseneva hīnapañitādivisesadassanato. Yathāha bhagavā “kammaṃ satte vibhajati yadidaṃ hīnapañitātāyā”ti (ma. ni. 3.289) **savikārāti** nibbattivikārena savikārā, na aññehi, te ca atthato upapattibhavoyeva, so eva ca tassa kāraṇaṃ bhavitumayutto taṇhāya kāmupādānassa paccayabhāve viya purimacchimādivisesānamasambhavato, tasmā kammabhavoyeva upapattibhavasāṅkhātāyā jātiyā kammaṃpaccayena ceva pakatūpanissayapaccayena ca paccayoti atthaṃ dassetuṃ “kammaṃpaccayaṃ upanissayeneva saṅgahetvā upanissayakoṭiyā paccayo”ti vuttaṃ. Yasmā pana jātiyā sati jarāmarāṇaṃ, jarāmarāṇādīnā phutṭhassa ca bālassa sokādayo sambhavanti, nāsati, tasmā jātijarāmarāṇādīnaṃ upanissayavasena paccayoti āha “**jāti...pe... paccayo**”ti vitthārato atthavinicchayassa akatattā, sahaḥajātūpanissayasīseneva paccayavicāraṇāya ca, dassitattā, aṅgādividhānassa ca anāmaṭṭhattā “**ayamettha saṅkhepo**”tiādi vuttaṃ. Mahāvisayattā paṭiccasamuppādivicāraṇāya niravasesā ayaṃ kuto laddhabbāti codanamapaneti “**vitthārato**”tiādinā. “**Idha panassā**”tiādinā pāliyaṃ paṭiccasamuppādivicāraṇā ekadeseneva kathitāti dasseti. Tattha **idhāti** imasmim brahmajāle. **Assāti** paṭiccasamuppādassa. **Payojanamattamevāti** diṭṭhiyā kāraṇabhūtavedanāvasena ekadesamattaṃ payojanameva. “Mattamevā”ti hi avadhāraṇatthe pariyāyavacanaṃ “appaṃ vassasattaṃ āyu, idānetarahi vijjati”tiādisu viya aññamaññatthāvabodhanavasena sapayojanattā, **matta-saddo** vā pamāṇe, payojanasaṅkhātāṃ pamāṇameva, na taduttarīti attho. “**Matta-saddo** avadhāraṇe **eva-saddo** sannitthāne”tipi vadanti. Evaṃ sabbattha. Hoti cetta –

“Mattamevāti ekatthaṃ, mattapadaṃ pamāṇake;
Mattāvadhāraṇe vā, sannitthānamhi cetara”nti.

Ekadesenevidha pāliyaṃ kathitattā paṭiccasamuppādassa tathā kathane saddhim udāharaṇena kāraṇaṃ dassento “**bhagavā hi**”tiādimāha. Tena imamadhippāyaṃ dasseti “vaṭṭakathaṃ kathento bhagavā avijjā-taṇhā-diṭṭhīnāmaññatarasīsena kathesi, tesu idha diṭṭhisīseneva kathento vedanāya diṭṭhiyā balavakāraṇattā vedanāmūlakam ekadesameva paṭiccasamuppādam kathesi”ti. Etāni ca suttāni aṅguttaranikāye dasanipāte (a. ni. 10.61 vākyakhandhe) tattha **purimakoṭi na paññāyatīti** asukassa nāma sammāsambuddhassa, cakkavattino vā kāle avijjā uppannā, na tato pubbeti evaṃ avijjāya purimo ādimariyādo appaṭihatassa mama sabbaññutaññāṇassāpi na paññāyati tatā mariyādassa avijjamānattāti attho. **Evañcetanti** iminā mariyādābhāvena ayaṃ avijjā kāmam vuccati. **Atha ca panāti** evaṃ kālaniyamena mariyādābhāvena vuccamānāpi. **Idappaccayāti** imasmā pañcanīvaraṇasaṅkhātāpaccayā **avijjā** sambhavatīti evaṃ dhammaniyāmena avijjāya koṭi **paññāyatīti** attho. “Ko cāhāro avijjāya, ‘pañca nīvaraṇā’ tissa vacanīya”nti (a. ni. 10.61) hi tattheva vuttaṃ, ṭikāyaṃ pana “āsavapaccayā”ti (dī. ni. ṭi. 1.144) āha, taṃ udāharaṇasuttēna na sameti. Ayaṃ paccayo **idappaccayo** ma-kārassa da-kārādesavasena. Saddavidū pana “īdisassa payogassa dissanato ida-saddoyeva pakatī”ti vadanti, ayuttamevetam vaṇṇavikārādivasena nānāpayogassa dissamānattā. Yathā hi vaṇṇavikārena “amū”ti vuttepi “asū”ti dissati, “imesū”ti vuttepi “esū”ti, evamidhāpi vaṇṇavikāro ca vākye viya samāsepi labbhateva yathā “jānipati tudampati”ti. Kimettha vattabbaṃ, pabhinnapaṭisambhidena āyasmatā mahākaccāyanattherena vuttameva pamāṇanti daṭṭhabbaṃ.

Bhavataṇhāyāti bhavasaññojanabhūtāya taṇhāya. **Idappaccayāti** imasmā avijjāpaccayā. “Ko cāhāro bhavataṇhāya, ‘avijjā’ tissa vacanīya”nti hi vuttaṃ. **Bhavadiṭṭhiyāti** sassatadiṭṭhiyā. **Idappaccayāti** idha pana vedanāpaccayātveva attho. Nanu diṭṭhiyo eva kathetabbā, kimatthiyaṃ pana paṭiccasamuppādivicāraṇāni anuyogenāha “**tenā**”tiādi. Idaṃ vuttaṃ hoti – anulomena

paṭiccasamuppādakathā nāma vaṭṭakathā, taṃ kathaneneva bhagavā ete diṭṭhigatikā yāvidam micchādassanaṃ na paṭinissajjanti, tāva iminā paccayaparamparena vaṭṭeyeva nimujjantīti dassesīti. **Ito bhavadīto. Ettha bhavadīsu.** Esa nayo sesapadadvayepi. Iminā apariyantam aparāparuppattim dasseti. **Vipannaṭṭhāti** vividhena nāsītā.

Vivaṭṭakathādivaṇṇanā

145. Diṭṭhigatikādhiṭṭhānanti diṭṭhigatikānaṃ micchāgāhadassanavasena adhiṭṭhānabhūtaṃ, diṭṭhigatikavasena puggalādhiṭṭhānanti vuttaṃ hoti. Puggalādhiṭṭhānadhammadesanā hesā. **Yuttayogabhikkhuadhiṭṭhānanti** yuttayogānaṃ bhikkhūnamadhiṭṭhānabhūtaṃ, bhikkhuvaseṇa puggalādhiṭṭhānanti vuttaṃ hoti. **Vivaṭṭanti** vaṭṭato vigataṃ. **“Yehi”** tiādinā diṭṭhigatikānaṃ micchādassanassa kāraṇabhūtāya vedanāya paccayabhūtaṃ heṭṭhā vuttameva phassāyatanamidha gahitaṃ desanākusalena bhagavatāti dasseti. **Vedanākammaṭṭhāneti** “vedanānaṃ samudaya” ntiādikānaṃ imaṃ pāḷiṃ sandhāya vuttaṃ. Kiñcimattameva visesoti āha **“yathā panā”** tiādi. Nti “phassasamudayā, phassanirodhā” ti vuttaṃ kāraṇaṃ. **“Āhārasamudayā”** tiādīsu kabaḷīkāro āhāro veditabbo. So hi “kabaḷīkāro āhāro imassa kāyassa āhārapaccayena paccayo” ti (paṭṭhā. 429) **paṭṭhāne** vacanato kammamuṭṭhānānampi cakkhādīnaṃ upatthambhakapaccayo hotiyeva. **“Nāmarūpasamudayā”** tiādīsu vedanādikkhandhattayameva nāmaṃ. Nanu ca “nāmarūpapaccayā saḷāyatana” nti vacanato sabbesu chasu phassāyatanesu “nāmarūpasamudayā nāmarūpanirodhā” icceva vattabbaṃ, atha kasmā cakkhāyatanādīsu “āhārasamudayā āhāranirodhā” ti vuttanti? Saccametam avisesena, idha pana evampi cakkhādīsu sambhavatīti visesato dassetuṃ tathā vuttanti daṭṭhabbaṃ.

Uttaritarajānaneneva diṭṭhigatassa jānanampi siddhanti katvā pāḷiyamanāgatepi **“diṭṭhiñca jānāti”** ti vuttaṃ. **Silasamādhipaññāyo** lokiyalokuttaramissakā, **vimutti** pana ida heṭṭhimā phalasaṃpattiyo “yāva arahattā” ti aggaphalassa visuṃ vacanato. Paccakkhānumānena cettha pajānanā, tenevāha **“bahussuto ganthadharo bhikkhu jānāti”** tiādi, yathālābhaṃ vā yojetabbaṃ. **Desanā panāti** ettha **pana**-saddo aruciyaṭṭho, tenimaṃ dīpeti – yadipi anāgāmiādayo yathābhūtaṃ pajānanti, tathāpi arahato ukkaṃsagativijānanavasena desanā arahattanikūṭeṇa niṭṭhāpitāti. Suvaṇṇageho viya ratanamaya kaṇṇikāya desanā arahattakaṇṇikāya niṭṭhāpitāti attho. Ettha ca “yato kho...pe... pajānāti” ti etena dhammassa niyyānikabhāvena saddhim saṅghassa suppaṭipattim dasseti, teneva aṭṭhakathāyaṃ “ko evaṃ jānātīti? Khīṇāsavo jānāti, yāva āradhaviṇṇasako jānāti” ti paripuṇṇaṃ katvā bhikkhusaṅgho dassito, tena yadetam heṭṭhā vuttaṃ “bhikkhusaṅghavasena dīpetu” nti (dī. ni. aṭṭha. 1.8), taṃ yathārutavaseneva dīpitaṃ hotīti daṭṭhabbaṃ.

146. “Desanājālavimutto diṭṭigatiko nāma natthi” ti dassanaṃ desanāya kevalapariṇāṇataṃ nāpetunti veditabbaṃ. Anto jālassāti **antojālam**, dabbapavesanavasena antojāle akatāpi tannissitavādappavesanavasena katāti **antojālīkatā**, anto jālassa tiṭṭhantīti vā **antojālā**, dabbavasena anantojālāpi tannissitavādavasena antojālā katāti **antojālīkatā**. Abhūtatabbhāve karāsabhūyoge vikāravācakato ipaccayo, antasarassa vā ikārādesoti saddavidū yathā “dhaḷīkāro, kabaḷīkāro” ti (saṃ. ni. 1.181), imamatthaṃ dassetuṃ **“imassā”** tiādi vuttaṃ. Nissitā avasitāva hutvā ummujjamānā ummujjantīti attho. **Māna**-saddo cettha bhāvenabhāvalakkhaṇattho appahīnena ummujjanabhāvena puna ummujjanabhāvassa lakkhitattā, tathā **“osīdantā”** tiādīsupi **anta**-saddo. Ummujjaneneva avuttassāpi nimujjanassa gahaṇanti dasseti **“osīdantā”** tiādinā. Tatha apāyūpapattivasena adho osīdanam, sampattibhavavasena uddhamuggamaṇaṃ. Tathā parittabhūmimahaggatabhūmivasena, diṭṭhiyā olīnatātidhāvanavasena, pubbantānudiṭṭhiaparantānudiṭṭhivasena ca yathākkamaṃ yojetabbaṃ. **Pariyāpannāti** antogadhā. Tabbhāvo ca tadābaddhenāti vuttaṃ **“etena ābaddhā”** ti. **“Na hetthā”** tiādinā yathāvuttapāḷiyā āpannatthaṃ dasseti.

Idāni upamāsaṃsandanamāha **“kevaṭṭo viyā”** tiādinā. Ke udake vaṭṭati paricaratīti **kevaṭṭo**, macchabandho. Kāmaṃ kevaṭṭantevāsīpi pāḷiyaṃ vutto, so pana tadanugatiko vāti tathā vuttaṃ. **Dasasahasilokadhātūti** jātikkhetaṃ sandhāyāha tattheva paṭivedhasambhavato, aññesañca

taggahaṇeṇeva gahitattā. Aññatthāpi hi diṭṭhigatikā ettha pariyāpannā antojālīkatāva. **Oḷārikāti** pākāṭabhāvena thūlā. **Tassāti** parittodakassa.

147. “Sabbadiṭṭhīnaṃ saṅgahitattā”ti etena vādasāṅgahaṇeṇa puggalasaṅgahoti dasseti. **Attano...pe... dassentoti** desanākusalatāya yathāvuttesu diṭṭhigatikānaṃ ummujjananimujjanatṭhānabhūtesu katthacipi bhavādīsu attano anavarodhabhāvaṃ dassento. **Nayantīti** satte icchitaṭṭhānamāvahanti, taṃ pana tathāākaḍḍhanavasena āha “**gīvāyā**”tiādi. “**Nettisadisatāyā**”ti iminā sadisavohāraṃ, upamātaddhitaṃ vā dasseti. “**Sā hī**”tiādi sadisatāvibhāvanā. **Gīvāyāti** ettha mahājanānanti sambandhīniddeso **netīti** etthāpi kammabhāvena sambajjhitaṃ nī-saddassa dvikammikattā, ākhyātapayoge ca bahulaṃ sāmivacanassa kattukammattahajotakattā. **Assāti** anena bhagavatā, sā bhavanetti ucchinnāti sambandho. **Puna appaṭṭisandhikabhāvāti** sāmattiyatthamāha. Jīvitapariyādāne vuttheyeva hi puna appaṭṭisandhikabhāvo vutto nāma tasseva adassanassa padhānakāraṇattā. “**Na dakkhantī**”ti ettha anāgatavacanavasena padasiddhi “yatra hi nāma sāvako evarūpaṃ ñassati vā dakkhati vā sakkhiṃ vā karissatī”tiādīsu (pārā. 228; saṃ. ni. 2.202) viyāti dasseti “**na dakkhissantī**”ti iminā. Kiṃ vuttaṃ hotīti āha “**apaṇṇattikabhāvaṃ gamissantī**”ti. **Apaṇṇattikabhāvanti** ca dharamānakapaṇṇattiyā eva apaṇṇattikabhāvaṃ, aṭṭapaṇṇattiyā pana tathāgatapaṇṇatti yāva sāsānantaradhānā, tato uddhampi aññābuddhuppādesu pavattati eva yathā adhunā vipassīdīnaṃ. Tathā hi vakkhati “vohāramattameva bhavissatī”ti (dī. ni. aṭṭha. 1.147) paññāya cettha paṇṇādesoti neruttikā.

Kāyoti attabhāvo, yo rūpārūpadhammasamūho. Evañhissa ambarukkhasadisatā, tadavayavānañca rūpakkhandhacakkhāyatana cakkhuhātādīnaṃ ambapakkasadisatā yujjati. **Tanti** kāyaṃ. **Pañcapakkadvādasapakkaatṭhārasapakkaparimāṇāti** pañcapakkaparimāṇā ekā, dvādasapakkaparimāṇā ekā, aṭṭhārasapakkaparimāṇā ekāti tividhā pakkambaphalapiṇḍī viya. Piṇḍo etassāti **piṇḍī**, thavako. **Tadanvayānīti** vaṇṇānugātāni, tenāha “**taṃyeva vaṇṇaṃ anugātāni**”ti.

Maṇḍūkakaṇṭakavisasamphassanti visavantassa bhekavisesassa kaṇṭakena, tadaññena ca visena samphassaṃ, maṇḍūkakaṇṭake vijjānānassa visassa samphassaṃ vā. Sakaṇṭako jalacārī satto idha maṇḍūko nāma, yo “pāsānakacchapo”ti voharanti, tassa naṅguṭṭhe aggakoṭiyāṃ ṭhito kaṇṭakotipi vadanti. Ekaṃ visamacchakaṇṭakantipi eke. **Kirāti** anussavanatthe nipāto. Ettha ca vaṇṭacchede vaṇṭūpanibandhānaṃ ambapakkānaṃ ambarukkhatō vicchedo viya bhavanetticchede tadupanibandhānaṃ khandhādīnaṃ santānato vicchedoti ettāvātāva pāḷiyamāgataṃ opammaṃ, tadavasesaṃ pana atthato laddhamevāti daṭṭhabbaṃ.

148. Buddhabalanti buddhānaṃ ñāṇabalaṃ. **Kathitasuttassa nāmāti** ettha **nāma**-saddo sambhāvane nipāto, tena “evampi nāma kathitasuttassā”ti vuttanayena suttassa guṇaṃ sambhāveti. **Handāti** vossaggaṭṭhe. Tena hi adhunāva gaṇhāpessāmi. Na papañcaṃ karissāmīti vossaggaṃ karoti.

Dhammapariyāyeti dhammadesanāsānkhātāya pāḷiyā. **Idhatthoti** diṭṭhadhammahitaṃ. **Paratthoti** samparāyahitaṃ, tadubhayattho vā. Bhāsitatthopi yujjati “dhammajāla”nti ettha tantidhammassa gahitattā. **Ihāti** idha sāsane. **Nanti** nipātāmatam “na naṃ suto samaṇo gotamo”tiādīsu viya. Nti **dhammāti** pāḷidhammā. Sabbena sabbaṃ saṅgaṇhanato atthasānkhātāṃ jālametthāti **atthajālaṃ**. Tathā **dhammajālaṃ brahmajālaṃ diṭṭhijālaṃ** etthāpi. Saṅgāmaṃ vijjānāti etenāti **saṅgāmavijayo**, saṅgāmo cettha pañcahi mārehi samāgamaṃ abhiyujjhananti āha “**devaputtamārampi**”tiādi. Atthasampattiyā hi **atthajālaṃ**. Byañjanasampattiyā, sīlādīnavajjadhammaniddesato ca **dhammajālaṃ**. Setṭhatṭhena brahmabhūtānaṃ maggaphalanibbānānaṃ vibhattattā **brahmajālaṃ**. Diṭṭivivecanamukhena suññatāpakāsanena sammādiṭṭhiyā vibhattattā **diṭṭhijālaṃ**. Tithiyavādanimmaddanupāyattā **anuttaro saṅgāmavijayoti** evampettha atthayojanā veditabbā.

Nidānāvasānatoti “atha bhagavā anuppatto”ti vacanasānkhātānidānapariyosānato. Mariyādāvadhivacanañhetam. Apica **nidānāvasānatoti** nidānapariyosāne vuttattā nidānāvasānabhūtato

“mamaṃ vā bhikkhave, pare avaṇṇaṃ bhāseyyu”ntiādi (dī. ni. 1.5, 6) vacanato. Ābhivadhivadhivacanañhetam. Idañca “**avoca**”ti kiriyāsambandhanena vuttaṃ. “Nidānena ādikalyāṇa”nti vacanato pana nidānampi nigamanam viya suttapariyāpannameva. **Alabbha...pe... gambhīranti** sabbaññūtaññāṇassa visesanaṃ.

149. Yathā anattamanā attano atthacarātāya paramanā verimanā nāma honti, yathāha dhammarājā **dhammapade, udāne** ca –

“Diso disaṃ yaṃ taṃ kayirā, verī vā pana verinaṃ;
Micchapañihitaṃ cittaṃ, pāpiyo naṃ tato kare”ti. (dha. pa. 42; udā. 33);

Na evamime anattamanā, ime pana attano atthacarātāya **attamanā** nāma hontīti āha “**sakamanā**”ti. Sakamanatā ca pītiyā gahitacittattāti dasseti “**buddhagatāyā**”tiādinā.

Ayaṃ pana aṭṭhakathāto aparo nayo – **attamanā**ti samattamanā, imāya desanāya paripuṇṇamanasaṅkappāti attho. **Desanāvilāso** desanāya vijambhanaṃ, tañca desanākkiccanipphādakaṃ sabbaññūtaññāṇameva. Karavīkassa rutamiva mañjumadhurassaro yassāti **karavīkarutamañjū**, tena. **Amatābhisekasadisena**ti kāyacittadarathavūpasamakam sabbasambhārābhisaṅkhatam udakam dīghāyukatāsaṃvattanato **amatam** nāma. Tenābhisekasadisena. Brahmuno saro viya aṭṭhaṅgasamānāgato saro yassāti **brahmassaro**, tena. **Abhinandatī** taṇhāyati, tenāha “**taṇhāyampi āgato**”ti. Anekathattā dhātūnaṃ **abhinandantī**ti upagacchanti sevantīti atthoti āha “**upagamanepī**”ti.

Tathā **abhinandantī**ti sampañcchantīti atthamāha “**sampañcchanepī**”ti. **Abhinanditvā**ti vuttoyevattho “**anumoditvā**”ti iminā pakāsitoti sandhāya “**anumodanepī**”ti vuttaṃ.

Imamevattham gāthābandhavasena dassetuṃ “**subhāsita**”ntiādimāha. Tattha saddato **subhāsitaṃ**, atthato **sulapitaṃ**. Sīlappakāsanena vā subhāsitaṃ, suññatāpakāsanena **sulapitaṃ**. Diṭṭhivibhajanena vā **subhāsitaṃ**, tannibbedhakasabbaññūtaññānavibhajanena **sulapitaṃ**. Evaṃ avaṇṇavaṇṇanisedhanādīhipi idha dassitappakārehi yojetabbaṃ. **Tādinoti** iṭṭhāniṭṭhesu samapekkhanādīhi pañcahi kāraṇehi tādibhūtaṃ. Imassa padassa vitthāro “iṭṭhāniṭṭhe tādī, cattāvīti tādī, vantāvīti tādī”tiādinā (mahāni. 38) **mahāniddese** vutto, so upari aṭṭhakathāyampi āvibhavissati. Kiñcāpi “katamañca taṃ bhikkhave”tiādinā (dī. ni. 1.7) tattha tattha pavattāya kathetukamyatāpucchāya vissajjanavasena vuttattā idaṃ suttam veyyākaraṇam nāma bhavati. Byākaraṇameva hi veyyākaraṇam, tathāpi pucchāvissajjanāvasena pavattam suttam sagāthakaṃ ce, geyyam nāma bhavati. Niggāthakaṃ, ce aṅgantaraheturahitañca, veyyākaraṇam nāma. Iti pucchāvissajjanāvasena pavattassāpi geyyasādhāraṇato, aṅgantaraheturahitassa ca niggāthakabhāvasseva anaññasādhāraṇato pucchāvissajjanabhāvamanapekkhitvā niggāthakabhāvameva veyyākaraṇaheturāya dassento “**niggāthakattā hi idaṃ veyyākaraṇa**”nti āha.

Kasmāti codanaṃ sodheti “**bhaññamāneti hi vutta**”nti iminā. Ubhayasambandhapadañhetam heṭṭhā, upari ca sambajjanato. Idaṃ vuttaṃ hoti – “bhaññamāne”ti vattamānakālavasena vuttattā na kevalam suttapariyosāneyeva, atha kho dvāsaṭṭhiyā ṭhānesu akampitthāti veditabbāti. Yadevaṃ sakalepi imasmim suttē bhaññamāne akampitthāti atthoyeva sambhavati, na pana tassa tassa diṭṭhigatassa pariyoṣāne pariyoṣāneti atthoti? Nāyamanuyogo katthacipi na pavisati sambhavamatteneva anuyuñjanato, ayaṃ pana attho na sambhavamatteneva vutto, atha kho desanākāle kampanākārenea ācariyaparamparābhatena. Teneva hi ākārenāyattho saṅgītimāruḷho, tathāruḷhanayeneva ca saṅgahakārenea vuttoti niṭṭhamettha gantabbaṃ, itarathā atakkāvacarassa imassatthassa takkariyāhatakathanaṃ anupapannaṃ siyāti. Evamīdisesu. “**Dhātukkhobhenā**”tiādisu attho **mahāparinibbānasuttavaṇṇanāya** (dī. ni. aṭṭha. 2.171) gahetabbo.

Aparesupīti ettha **pi**-saddena pāramipavicayanaṃ sampiṇḍeti. Vuttañhi **buddhavaṃse** –

“Ime dhamme sammāsato, sabhāvasarasalakkhaṇe;
Dhammatejēna vasudhā, dasasahasī pakampathā”ti. (bu. vaṃ. 166);

Tathā sāsanapatiṭṭhānantaradhānādayopi. Tattha sāsanapatiṭṭhāne tāva bhagavato veḷuvanapatiṭṭhāṇe, mahāmahindattherassa mahāmeghavanapatiṭṭhāṇe, mahāariṭṭhattherassa vinayapīṭakasajjhāyaneti evamādīsu sāsanassa mūlāni otiṇṇānīti pītivasaṃ gatā naccantā viya ayaṃ mahāpathavī kampiṭṭha. Sāsanantaradhāne pana “aho īdisassa saddhammassa antaradhāna”nti domanassappattā viya yathā taṃ kassapassa bhagavato sāsanantaradhāne. Vuttañhetamapadāne –

“Tadāyaṃ pathavī sabbā, acalā sā calācalā;
Sāgaro ca sasokova, vinadī karuṇaṃ gira”nti. (apa. 2.54.131);

Bodhimaṇḍūpasaṅkamaneti visākhāpuṇṇamadivase paṭhamāṃ bodhimaṇḍūpasaṅkamane. **Paṃsukūlaggaṇeti** puṇṇaṃ nāma dāsīṃ pārupitvā āmakasūsanē chaḍḍitassa sāṇamayapaṃsukūlassa tumbamate pāṇe vidhunitvā mahāariyavaṃse ṭhatvā gahaṇe. **Paṃsukūladhovaneti** tasēva paṃsukūlassa dhovane. **Kālakārāmasuttaṃ** (a. ni. 4.24) aṅguttarāgame catukkanipāte. **Gotamakāsuttampi** (a. ni. 3.176) tattheva tikanipāte. **Vīriyabalenāti** mahābhinnikkhamane cakkavattisiri-pariccāgahetubhūtavīriyappabhāvena. **Bodhimaṇḍūpasaṅkamane** –

“Kāmaṃ taco ca nhāru ca, aṭṭhi ca avasissatu;
Upasussatu nissesaṃ, sarīre maṃsalohita”nti. (ma. ni. 2.184; saṃ. ni. 2.22, 237; a. ni. 2.5; 8.13; mahāni. 196; avidūrenidānakathā);

Vuttacaturāṅgasamannāgatavīriyānubhāvenāti yathārahamattho veditaḅbo. **Acchariyavegābhīhatāti** vimhayaḅvahakiriyaṅnubhāvaghaṭṭitā. Paṃsukūladhovane bhagavato puññatejēnāti vadanti. Paṃsukūlaggaṇe yathā acchariyavegābhīhatāti yuttaṃ viya dissati, taṃ pana kadāci pavattattā “**akālakampanē**”ti vuttaṃ. Vessantarajātake (jā. 2.22.1655) pana pāramīpūraṇapuññatejēna anekakkhattuṃ kampitattā akālakampanaṃ nāma bhavati. Sakkhinidassane kathetabbassa atthasānurūpato sakkhi viya bhavatīti vuttaṃ “**sakkebhāvenā**”ti yathā taṃ māravijayakāle (jā. aṭṭha. 1.avidūrenidānakathā). **Sādhukāradānenāti** pakaraṇānurūpavasena vuttaṃ yathā taṃ dhammacakkappavattanaṅgītikālādīsu (saṃ. ni. 5.1081; mahāva. 13; paṭi. ma. 3.301).

“**Na kevala**”ntiadinā anekatthapathavīkampanadassanamukhena imassa suttassa mahānubhāvatāyeva dassitā. Tattha **jotivaneti** nandavane. Tañhi sāsanassa ñāṇālokasaṅkhātāya jotiyā pātubhūtaṭṭhānattā jotivananti vuccatīti **vinayasamvaṇṇanāyaṃ** vuttaṃ. **Dhammanti** anamataggasuttādīdhammaṃ. **Pācīnaambalaṭṭhikaṭṭhānanti** pācīnadisābhāge taruṇambaruḅkhena lakkhitaṭṭhānaṃ.

Evanti bhagavatā desitakālādīsu pathavīkampanamatidisati. **Anekasoti** anekadhā. Sayambhunā desitassa brahmajālassa yassa suttasetṭhassatī yojanā. **Idhāti** imasmim sāsanē. **Yonisoti** micchādīṭṭhippahānasammādīṭṭhisamādānādinā ñāyena upāyena paṭipajjantūti attho. Ayaṃ tāvettha aṭṭhakathāya līnatthavibhāvanā.

Pakaraṇanayavaṇṇanā

“Ito paraṃ ācariya-dhammapālena yā katā;
Samuṭṭhānādihārādī-vividhatthavibhāvanā.

Na sā amhehupekkheyyā, ayañhi tabbisodhanā;
Tasmā tampi pavakkhāma, sotūnaṃ ñāṇavuḍḍhiyā.

Ayañhi pakaraṇanayena pāḷiyā atthavaṇṇanā – pakaraṇanayoti ca tambapaṇṇibhāsāya vaṇṇanāyoti. “Nettipetaḥkappaḥ dhammakathikānaṃ yojanānāyoti vadanti”’ti **abhidhammaṭṭikāyaṃ** vuttaṃ. Yasmā paṇāyaṃ desanāya samuṭṭhānapayojanabhājanesu, piṇḍatthesu ca paṭhamāṃ niddhāritesu sukarā, hoti suviññeyyā ca, tasmā –

Samuṭṭhānaṃ payojanaṃ, bhājanañcāpi piṇḍatthaṃ;
Niddhāretvāna paṇḍito, tato hārādayo saṃse.

Tattha **samuṭṭhānaṃ** nāma desanānidānaṃ, taṃ sādharmaṃasādharmaṃanti duvidhaṃ, tathā sādharmaṃampi ajjhattikabāhirato. Tattha sādharmaṃampi ajjhattikasamuṭṭhānaṃ nāma bhagavato mahākaruṇā. Tāya hi samussāhitassa lokanāthassa veneyyānaṃ dhammadesanāya cittaṃ udapādi, taṃ sandhāya vuttaṃ “sattesu kārūṇatā paṭicca buddhacakkhunā lokaṃ volokesī”’tiādi. Ettha ca tividhāvatthāyopi mahākaruṇāya saṅgaho daṭṭhabbo yāvadeva saddhammadesanāhatthadānehi saṃsāramahoghato sattasantāraṇatthaṃ taduppattito. Yathā ca mahākaruṇā, evaṃ sabbaññūtaññānadasabalaññādayopi desanāya sādharmaṃajjhattikasamuṭṭhānaṃ nāma. Sabbañhi ñeyyadhammaṃ tesāṃ desatābākāraṃ, sattānaṃ āsayānusayādikaṃ yāthāvato jānanto bhagavā ṭhānāṭṭhānādīsu kosallena veneyyajjhāsāyānurūpaṃ vicitraṇāyadesanaṃ pavattesi. Bāhiraṃ pana sādharmaṃasamuṭṭhānaṃ dasasahassimābrahmaparivārassa sahampatībrahmuno ajjhesanaṃ. Tadajjhesanañhi pati dhammagambhīratāpaccavekkhañjanitaṃ apposukkataṃ paṭippassambhetvā dhammassāmī dhammadesanāya ussāhajāto ahosi.

Asādharmaṃampi ajjhattikabāhirato duvidhameva. Tattha ajjhattikaṃ yāya mahākaruṇāya, yena ca desanāññāna idāṃ suttaṃ pavattitaṃ, tadubhayameva. Sāmaññāvatthāya hi sādharmaṃampi samānaṃ mahākaruṇādivisesāvatthāya asādharmaṃ bhavati, bāhiraṃ pana asādharmaṃasamuṭṭhānaṃ vaṇṇavaṇṇabhājananti aṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ. Apica nindāpasāṃsāsu sattānaṃ veneyyāghātānandādibhāvamanāpatti. Tattha ca anādinavaddassanaṃ bāhiraṃasādharmaṃasamuṭṭhānameva, tathā nindāpasāṃsāsu paṭipajjanakkamassa, pasāṃsāvisayassa ca khuddakādivasena anekavidhassa sīlassa, sabbaññūtaññānassa ca sassatādiditthiṭṭhāne, taduttari ca appaṭihatacāratāya, tathāgatassa ca katthacīpi bhavādīsu apariyāpannātāya sattānāmanavabodhopi bāhiraṃasādharmaṃasamuṭṭhānaṃ.

Payojanaṃ pi sādharmaṃasādharmaṃato duvidhaṃ. Tattha sādharmaṃampi anupādāparinibbānaṃ vimuttirasattā sabbāyopi bhagavato desanāya, tenevāha “etadatthā kathā, etadatthā mantanā”’tiādi (pari. 366) asādharmaṃampi pana bāhiraṃasamuṭṭhānato vipariyāyena veditabbaṃ. Nindāpasāṃsāsu hi sattānāveneyyāghātānandādibhāvappattiādikaṃ imissā desanāya phalabhūtaṃ kāraṇabhāvena imaṃ desanaṃ payojeti. Phalañhi taduppādakasattiyā kāraṇaṃ payojeti nāma phale satiyeva tāya sattiyā kāraṇabhāvappattito. Atha vā yathāvuttaṃ phalaṃ imāya desanāya bhagavantaṃ payojeti ācariyasārīputtattherena vuttaṃ. Yañhi desanāya sādhetabbaṃ phalaṃ, taṃ ākaṅkhitābattā desanāya desakaṃ payojeti nāma. Apica kuhanalapanādinānāvidhamicchājīvaiddhamāsaṇaṃ, dvāsaṭṭhidiṭṭhiṃjālaviniveṭhanaṃ, diṭṭhisīsenā paccayākāravibhāvanaṃ, chaphassāyatanavasena catusaccakammaṭṭhānaniddeso, sabbadiṭṭhigatānaṃ anavasapariyādānaṃ, attano anupādāparinibbānadīpanaṃca payojanaṃeva.

Bhājanaṃ pana desanādiṭṭhānaṃ. Ye hi vaṇṇavaṇṇanimittaānurodhavirodhavantaṃcittā kuhanādivividhamicchājīvaniratā sassatādiditthipaṅkanimuggā sīlakkhandhādīsu aparipūrakārino abuddhaguṇavisesaññāna veneyyā, te imissā desanāya bhājanaṃ.

Piṇḍattho pana idha labbhamānapadehi, samudāyena ca suttapadena yathāsambhavaṃ saṅgahito attho. Āghātādināṃ akaraṇāyatāvācāna hi dassitaṃ paṭiññānurūpaṃ samaṇasaññāya niyojanaṃ, tathā khantisoraṇṇānuṭṭhānaṃ, brahmavihārahāvanānuyogo, saddhāpaññāsamāyogo, satisampajāññādiṭṭhānaṃ, paṭisaṅkhānabhāvanābalasiddhi, pariyaṭṭhānānusayappaṭhānaṃ, ubhayahitaṃpaṭipatti, lokadhammehi anupalepo ca –

Pāṇātipātādīhi paṭivirativacanena dassitā sīlavisuddhi, tāya ca hirottappasampatti, mettākaruṇāsamaṅgitā, vītikkamappahānaṃ, tadaṅgappahānaṃ, duccharitasamkilesappahānaṃ, viratittayasiddhi, piyamaṇāpagarubhāvanīyatānipphatti, lābhasakkārasilokasamudāgamo, samathavipassanānaṃ adhiṭṭhānabhāvo, akusalamūlatanukaraṇaṃ, kusalamūlaropanaṃ, ubhayānatthadūrikaraṇaṃ, parisāsu visāradatā, appamādavihāro, parehi duppadhamsiyatā, avipparisāradisamaṅgitā ca –

“Gambhīrā”tiādivacanehi dassitaṃ gambhīradhammavibhāvanaṃ, alabbhaneyyapaṭiṭṭhatā, kappānamasaṅkhyeyyenaṇi dullabhapātubhāvātā, sukhumenaṇi ṇāṇena paccakkhato paṭivijjhītuṃmasakkuṇeyyatā, dhammanvayasaṅkhātena anumānaṇāṇenaṇi duradhigamanīyatā, passaddhasabbadarathatā, santadhammavibhāvanaṃ, sobhanapariyosānatā, atittikarabhāvo, padhānabhāvappatti, yathābhūtaṇāṇagocarātā, sukhumasabhāvātā, mahāpaṇṇāvibhāvanā ca. Diṭṭhidīpakapadehi dassitā samāsato sassataucchedadiṭṭhiyo līnatātidhāvanavibhāvanaṃ, ubhayavinibandhaniddeso, micchābhīnivesakittanaṃ, kummaggapaṭipattippakāsaṇaṃ, vipariyesaggāhaṇāpanaṃ, parāmāsaapariggaho, pubbantāparantānudiṭṭhipaṭiṭṭhāpanā, bhavavibhavadiṭṭhivibhāgā, taṇhāvijjāpavatti, antavānantavādiṭṭhiniddeso, antadvayāvātaraṇaṃ, āsavoghayogakilesaganthasamyojanupādānavisesavibhajanaṇca –

Tathā “vedanānaṃ samudaya”ntiādivacanehi dassitā catunnamariyasaccānaṃ anubodhapaṭibodhasiddhi, vikkhambhanasamucchedappahānaṃ taṇhāvijjāvīgamo, saddhammaṭṭhitinimittapariggaho, āgamādhigamasampatti, ubhayahitapaṭipatti, tivīdhapaṇṇāpariggaho, satisampajaṇṇānuṭṭhānaṃ, saddhāpaṇṇāsamāyogo, vīriyasamatānuyojanaṃ, samathavipassanānipphatti ca –

“Ajānataṃ apassata”nti padehi dassitā avijjāsiddhi, tathā “taṇhāgatānaṃ paritassitavipphandita”nti padehi taṇhāsiddhi, tadubhayena ca nīvaraṇasaṇṇojanadvayasiddhi, anamataggasamsāravatṭānupacchedo, pubbantāharaṇāparantānusandhānāni, atītapaccuppannakālavasena hetuvibhāgo, avijjātaṇhānaṃ aṇṇāmaṇṇānativattanaṃ, aṇṇāmaṇṇūpakāritā, paṇṇāvīmutticetovimuttīnaṃ paṭipakkhaniddeso ca –

“Tadapi phassapaccayā”ti padena dassitā sassatādīpaṇṇāpanassa paccayādhīnavuttitā, tena ca dhammānaṃ niccatāpaṭisedho, aniccatāpaṭiṭṭhāpanaṃ, paramatthato kārakādīpaṭikkhepo, evaṃdhammatāniddeso, suṇṇātāpakāsaṇaṃ samatthanirīha paccayalakkhaṇavibhāvanaṇca –

“Ucchinnabhavanettiko”tiādinā dassitā bhagavato pahānasampatti, vijjāvīmuttivāsībhāvo, sikkhattayanipphatti, nibbānadhātudvayavibhāgo, caturadhiṭṭhānaparipūraṇaṃ, bhavayoniādīsu aparīyāpannatā ca –

Sakalena pana suttapadena dassito iṭṭhāniṭṭhesu bhagavato tādivhāvo, tattha ca paresaṃ paṭiṭṭhāpanaṃ, kusaladhammānaṃ ādivhūtadhammadvayaniddeso sikkhattayūpadeso, attantapādīpuggalacatukkasiddhi, kaṇhakaṇhāvīpākādīkammacatukavibhāgo, caturappamaṇṇāvisayaniddeso, samudayatthaṅgamādīpaṇcākassa yathābhūtāvabodho, chasāraṇīyadhammavibhāvanā, dasanāthakadhammapaṭiṭṭhāpananti evamādayo yathāsambhavaṃ saṅgahetvā dassetabbā atthā piṇḍattho.

Soḷasahāraṇaṇā

Desanāhāraṇaṇā

Idāni nettiyā, peṭakopadeso ca vuttanayavasena hārādīnaṃ niddhāraṇaṃ. Tattha “attā, loko”ti ca diṭṭhiyā adhiṭṭhānabhāvena, vedanāphassāyatanādīmukhena ca gahitesu pañcasu upādānakkhandhesu taṇhāvajjitā pañcupādānakkhandhā **dukkhasaccaṃ**. Taṇhā **samudayasaccaṃ**. Taṃ pana

“paritassanāgahaṇena taṅhāgatāna”nti, “vedanāpaccayā taṅhā”ti ca padehi samudayaggahaṇenaṅca pāliyaṃ sarūpena gahitameva. Ayaṃ tāva suttantanayo.

Abhidhamme pana vibhaṅgappakaraṇe āgatanayena āghātānandādivacanehi, “ātappamanvāyā”tiādipadehi, cittapadosavacanena, sabbadiṭṭhigatikapadehi, kusalākusalaggahaṇena, bhavaggahaṇena, sokādiggahaṇena, diṭṭhiggahaṇena, tattha tattha samudayaggahaṇena cāti sankhepato sabbalokiyakusalākusaladhammavibhāvanapadehi gahitā dhammakilesā **samudayasaccaṃ**. Tadubhayesamappavatti **nirodhasaccaṃ**. Tassa pana tattha tattha vedanānaṃ atthaṅgamanissaraṇapariyāyehi paccattaṃ nibbutivacanena, anupādāvimuttivacanena ca pāliyaṃ gahaṇaṃ veditabbaṃ. Nirodhapajānanā paṭipadā **maggasaccaṃ**. Tassapi tattha tattha vedanānaṃ samudayādīni yathābhūtapariyāyavedhanāpadesena channaṃ phassāyatanānaṃ samudayādīni yathābhūtapajānanapariyāyena, bhavanettiyā ucchedavacanena ca gahaṇaṃ veditabbaṃ.

Tattha samudayena **assādo**, dukkhena **ādīnavo**, magganirodhehi **nissaraṇanti** evaṃ catusaccavasena, yāni pāliyaṃ sarūpeneva āgatāni assādādīnavanissaraṇāni, tesaṅca vasena idha assādādayo veditabbā. Veneyyānaṃ tādibhāvāpattiādi **phalaṃ**. Yañhi desanāya sādhetabbaṃ heṭṭhā vuttaṃ payojanaṃ. Tadeva phalanti vuttovāyamattho. Tadatthañhi idaṃ suttaṃ bhagavatā desitaṃ. Āghātādīnamakaraṇīyatā, āghātādīphalassa ca anaññasantānabhāvitā nindāpasamsāsu yathāsabhāvaṃ paṭijānananibbēthanānīti evaṃ taṃtaṃpayojanādhighamahetu **upāyo**. Āghātādīnaṃ karaṇapaṭisedhanādiapadesena atthakāmehi tato cittaṃ sādhukaṃ rakkhitabbanti ayaṃ āṇārahassa dhammarājassa **āṇattīti**. Ayaṃ assādādīnavanissaraṇaphalūpāyāṇattivasena chabbidhadhammasandassanalakkhaṇo **desanāhāro** nāma. Vuttaṅca –

“Assādādīnavatā, nissaraṇampi ca phalaṃ upāyo ca;
Āṇattī ca bhagavato, yogīnaṃ desanāhāro”ti.

Vicayahāraṇṇanā

Kappanābhāvepi vohāravasena, anuvādasena ca “mama”nti vuttaṃ. Niyamābhāvato vikappanattamaṃ vāggahaṇaṃ. Taṃguṇasamaṅgitāya, abhimukhīkaraṇāya ca “bhikkhave”ti āmantanaṃ. Aññabhāvato, paṭiviruddhabhāvato ca “pare”ti vuttaṃ, vaṇṇapaṭipakkhato, avaṇṇanīyato ca “avaṇṇa”nti, byattivasena, vitthāravasena ca “bhāseyyu”nti, dhāraṇasabhāvato, adhammapaṭipakkhato ca “dhammassā”ti, diṭṭhisīlehi saṃhatabhāvato, kilesānaṃ saṅghātakaraṇato ca “saṅghassā”ti, vuttapaṭiniddesato, vacanupanyāsato ca “tatrā”ti, sammukhībhāvato, puthubhāvato ca “tumhehi”ti, cittassa hananato, ārammaṇābhīghātato ca “āghāto”ti, ārammaṇe saṅkocavuttiyā anabhimukhatāya, atuṭṭhākāratāya ca “appaccayo”ti, ārammaṇacintanato, nissayato ca “cetaso”ti, atthassa asādhanato, anu anu anattasādhanato ca “anabhiraddhī”ti, kāraṇānarahattā, satthusāsane

Ṭhitehi kātumasakkuṇeyyattā ca “na karaṇīyā”ti vuttaṃ. Evaṃ tasmim tasmim adhippetatthe pavattatānidassanena, atthaso ca –

Mamanti sāmīniddiṭṭhaṃ sabbanāmapadaṃ. Vāti vikappanāniddiṭṭhaṃ nipātapadaṃ. Bhikkhaviṭṭhā ālapanāniddiṭṭhaṃ nāmapadaṃ. Pareti kattuniddiṭṭhaṃ nāmapadaṃ. Avaṇṇanti kammaniddiṭṭhaṃ nāmapadaṃ. Bhāseyyunti kiriyāniddiṭṭhaṃ ākhyātapadaṃ. Dhammassa, saṅghassāti ca sāmīniddiṭṭhaṃ nāmapadaṃ. Tatrāti ādhāraniddiṭṭhaṃ sabbanāmapadaṃ. Tumhehīti kattuniddiṭṭhaṃ sabbanāmapadaṃ. **Na**-iti paṭisedhanāniddiṭṭhaṃ nipātapadaṃ. Āghāto, appaccayo, anabhiraddhīti ca kammaniddiṭṭhaṃ nāmapadaṃ. Cetasoti sāmīniddiṭṭhaṃ nāmapadaṃ. Karaṇīyāti kiriyāniddiṭṭhaṃ nāmapadanti. Evaṃ tassa tassa padassa visesatānidassanena, byañjanaso ca vicayanaṃ **padavicayo**. Ativittārahayena pana sakkāyeva aṭṭhakathaṃ, tassā ca līnatthavibhāvaṇaṃ anugantvā ayamatto viññunā vibhāvetunti na vitthārayimha.

“Tatra ce tumhe assatha kupitā vā anattamanā vā, api nu tumhe paresaṃ subhāsitaṃ dubbhāsitaṃ ājāneyyāthā”ti ayaṃ **anumatipucchā**. Sattādhiṭṭhānā, anekādhiṭṭhānā, paramatthavisayā, paccuppannavisayāti evaṃ sabbattha yathāsambhavaṃ pucchāvicayanaṃ **pucchāvicayo**. “No hetama bhante”ti idaṃ vissajjanaṃ ekamsabyākaraṇaṃ, niravasesaṃ, sauttaraṃ, lokiyanti evaṃ sabbassāpi vissajjanassa yathārahaṃ vicayanaṃ **vissajjanāvicayo**.

“Mamaṃ vā bhikkhave pare avaṇṇaṃ bhāseyyuṃ...pe... na cetaso anabhiraddhi karaṇīyā”ti imāya paṭhamadesanāya “mamaṃ vā...pe... tumhaṃyevassa tena antarāyo”ti ayaṃ dutiyadesanā samsandati. Kasmā? Paṭhamāya manopadosaṃ nivāretvā dutiyāya tathādīnavassa dassitattā. Tathā imāya dutiyadesanāya “mamaṃ vā...pe... api nu tumhe paresaṃ subhāsitaṃ dubbhāsitaṃ ājāneyyāthā”ti ayaṃ tatiyadesanā samsandati. Kasmā? Dutiyāya tathādīnavaṃ dassetvā tatiyāya vacanattasallakkhaṇamattepi asamatthabhāvassa dassitattā. Tathā imāya tatiyadesanāya “mamaṃ vā...pe... na ca panetaṃ amhesu saṃvijjati”ti ayaṃ catutthadesanā samsandati. Kasmā? Tatiyāya manopadosaṃ sabbathā nivāretvā catutthāya avaṇṇatṭhāne paṭipajjitabbākārassa dassitattāti iminā nayena pubbena aparaṃ samsanditvā vicayanaṃ **pubbāparavicayo**. Assādvicayādayo vuttanayāva. Tesam lakkhaṇasandassanamattameva hettha viseso.

“Api nu tumhe paresaṃ subhāsitaṃ dubbhāsitaṃ ājāneyyāthā”ti imāya pucchāya “no hetama bhante”ti ayaṃ vissajjanā sameti. Kupito hi neva buddhapaccekabuddhaariyasāvakaṇaṃ na mātāpitūnaṃ na paccatthikānaṃ subhāsitaṃ dubbhāsitaṃ atthaṃ ājānāti. “Katamañca taṃ bhikkhave, appamattakaṃ...pe... tathāgatassa vaṇṇaṃ vadamāno vadeyyā”ti imāya pucchāya “pāṇātipātaṃ pahāya pāṇātipāta paṭivirato”tiādikā ayaṃ vissajjanā sameti. Bhagavā hi anuttarena pāṇātipātaviramaṇādiguṇena samannāgato, tañca kho samādhiṃ, paññañca upanidhāya appamattakaṃ oramattakaṃ sīlamattakaṃ. “Katame ca te bhikkhave, dhammā gambhīrā duddasā”tiādikāya pucchāya “santi bhikkhave, eke samaṇabrāhmaṇā pubbantakappikā”tiādikā vissajjanā sameti. Sabbaññutaññāguṇā hi aññatra tathāgatā aññesaṃ ñāṇena alabbhaneyyapatiṭṭhattā gambhīrā duddasā duranubodhā santā paṇīta atakkāvacaṇā nipuṇā paṇḍitavedanīyāti iminā nayena vissajjanāya pucchānurūpatāvicayanaṃ eva idaṃ saṅgahagāthāya abhāvato **anugītivicayoti**. Ayaṃ padapañhādiekādasadhammavicayanalakkhaṇo **vicayahāro** nāma. Vuttañca “yaṃ pucchitañca vissajjitañca”tiādi (netti. 4.2).

Yuttihārasaṃvaṇṇanā

Mamanti sāminiddeso yujjati sabhāvaniruttīyā tathāpayogadissanato, avaṇṇassa ca tadapekkhattā. Vāti vikappanathaniddeso yujjati nepātikānamanekatthattā, ettha ca niyamābhāvato. Bhikkhaveti āmantananiddeso yujjati tadattheyeva etassa payogassa dissanato, desakassa ca paṭiggāhakāpekkhatoti evamādinā byañjanato ca –

Sabbena sabbaṃ āghātādīnamakaraṇaṃ tādibhāvāya saṃvattatīti yujjati iṭṭhāniṭṭhesu samappavattisabbhāvato. Yasmiṃ santāne āghātādayo uppannā, tannimittakā antarāyā tasseeva sampattivibandhāya saṃvattantīti yujjati kammānaṃ santānantaresu asaṅkamanato. Cittamabhibhavitvā uppannā āghātādayo subhāsitaṃ dubbhāsitaṃ sallaṅkhaṇepi asamatthatāya saṃvattantīti yujjati kodhalobhānaṃ andhatamasabhāvato. Pāṇātipātādīdussīlyato veramaṇī sabbasattānaṃ pāmojjapāsamsāya saṃvattatīti yujjati sīlasampattiyā mahato kittisaddassa abbhuggatattā. Gambhīratādivisesayuttana guṇena tathāgatassa vaṇṇanā ekadesabhūtāpi sakalāsabbaññāguṇaggahaṇāya saṃvattatīti yujjati anaññasādhāraṇattā. Tajjāyoniśomanasikāraparikkhatāni adhigamatakkānāni sassatavādādiabhinivesāya saṃvattantīti yujjati kappanajālassa asamugghāṭitattā. Vedanādīnaṃ anavabodhena vedanāpaccayā taṇhā vaḍḍhatīti yujjati assādānupassanāsabbhāvato, satī ca vedayitabhāve (vedayitarāge (dī. ni. 1.149) tattha attattaniyagāho, sassatādigāho ca viparipphandatīti yujjati kāraṇassa sannihitattā. Taṇhāpaccayā hi upādānaṃ sambhavati. Sassatādivāde paññāpantānaṃ, tadanucchavikañca vedanaṃ vedayantānaṃ phasso hetūti yujjati visayindriyaviññānaṃsaṅgatiyā vinā tadabhāvato. Chaphassāyatanaṃ mittaṃ vaṭṭassa anupacchedoti yujjati tattha avijjātaṇhānaṃ appahīnattā. Channaṃ phassāyatanaṃ samudayatthaṅgamāpajānaṃ sabbadiṭṭhigatikasaññaṃ aticca tiṭṭhatīti yujjati

catusaccapaṭivedhabhāvato. Imāhiyeva dvāsaṭṭhiyā sabbadiṭṭhigatānaṃ antojālīkatabhāvoti yujjati akiriyavādādīnaṃ, issaravādādīnaṃca tadantogadhattā, tathā ceva heṭṭhā saṃvaṇṇitaṃ. Ucchinnabhavanettiko tathāgatassa kāyoti yujjati bhagavato abhinīhārasampattiyā catūsu satipaṭṭhānesu ṭhatvā sattannaṃ bojjaṅgānaṃ yathābhūtaṃ bhāvittā. Kāyassa bhedā parinibbutaṃ na dakkhantīti yujjati anupādisesanibbānappattiyā rūpādisu kassacipi anavasesatoti iminā nayena atthato ca sutte byañjanatthānaṃ yuttitāvibhāvanalakkhaṇo **yuttihāro** nāma yathāha “sabbesaṃ hārānaṃ, yā bhūmī” tiādi (netti. 4.3).

Padaṭṭhānahāraṇṇanā

Vaṇṇārahāvaṇṇadubbaṇṇatānādeyyavacanaṭādi vipattīnaṃ padaṭṭhānaṃ. Vaṇṇārahāvaṇṇasubbaṇṇatāsaddheyyavacanaṭādi sampattīnaṃ padaṭṭhānaṃ. Tathā āghātādayo nīrayādidukkhassa padaṭṭhānaṃ. Āghātādīnamakaraṇaṃ saggasampattiyādisabbasampattīnaṃ padaṭṭhānaṃ. Pāṇātipātādiपाṭivirati ariyassa sīlakkhandhassa padaṭṭhānaṃ, ariyo sīlakkhandho ariyassa samādhikkhandhassa padaṭṭhānaṃ. Ariyo samādhikkhandho ariyassa paññākkhandhassa padaṭṭhānaṃ. Gambhīratādivisesayuttaṃ bhagavato paṭivedhappakāraññaṃ desanāññaṃsa padaṭṭhānaṃ. Desanāññaṃ veneyyānaṃ sakalavaṭṭadukkhānissaraṇassa padaṭṭhānaṃ. Sabbāyapi diṭṭhiyā diṭṭhupādānabhāvato sā yathārahaṃ navavidhassapi bhavassa padaṭṭhānaṃ. Bhavo jātiyā. Jāti jarāmaṇassa, sokādīnaṃca padaṭṭhānaṃ. Vedanānaṃ yathābhūtaṃ samudayatthaṅgamādiपाṭivedhanā catunnaṃ ariyasaccānaṃ anubodhapaṭivedho hoti. Tattha anubodho paṭivedhassa padaṭṭhānaṃ. Paṭivedho catubbidhassa sāmāññaphalassa padaṭṭhānaṃ. “Ajānataṃ apassata”nti avijjāgahaṇaṃ. Tattha avijjā saṅkhārānaṃ padaṭṭhānaṃ, saṅkhārā viññāṇassa. Yāva vedanā taṇhāya padaṭṭhānanti netvā tesāṃ “vedanāpaccayā taṇhā” tiādinā pāṭiyamāgatanayena sambajjhitaṃ. “Taṇhāgatānaṃ paritassitavipphandita”nti ettha taṇhā upādānaṃsa padaṭṭhānaṃ. “Tadapi phassapaccayā”ti ettha sassatādiपाṇāpanaṃ paresāṃ micchābhīnivesassa padaṭṭhānaṃ. Micchābhīniveso saddhammassavanasappurisūpanissayayonisomanasikāradhammānudhammapaṭipattīhi vimukhatāya asaddhammassavanādīnaṃca padaṭṭhānaṃ. “Aññatra phassā” tiādisu phasso vedanāya padaṭṭhānaṃ. Cha phassāyatanāni phassassa, sakalassa ca vaṭṭadukkhassa padaṭṭhānaṃ. Channaṃ phassāyatanānaṃ yathābhūtaṃ samudayādiपाṇānaṃ nibbidāya padaṭṭhānaṃ, nibbidā virāgassātiādinā yāva anupādāparinibbānaṃ netabbāṃ. Bhagavato bhavanettisamucchedo sabbaññūtāya padaṭṭhānaṃ, tathā anupādāparinibbānaṃsa cāti. Ayaṃ sutte āgatadhammānaṃ padaṭṭhānadhammā, tesāṃca padaṭṭhānadhammāti yathāsambhavaṃ padaṭṭhānadhammaniddhāraṇalakkhaṇo **padaṭṭhānahāro** nāma. Vuttañhi “dhammaṃ deseti jino, tassa ca dhammassa yaṃ padaṭṭhāna”ntiādi (netti. 4.4).

Lakkhaṇahāraṇṇanā

Āghātādiggaṇaṇena kōdhūpanāhamakkhapalāsaissāmacchariyasārambhaparavambhanādīnaṃ saṅgaho paṭighacittuppādapariyāpannatāya ekalakkhaṇattā. Ānandādiggaṇaṇena abhijjhāvisamalobhamānātimānamadappamādānaṃ saṅgaho lobhacittuppādapariyāpannatāya ekalakkhaṇattā. Tathā āghātādiggaṇaṇena avasiṭṭhagathanīvaraṇānaṃ saṅgaho kāyaganthanīvaraṇalakkhaṇaṇena ekalakkhaṇattā. Ānandādiggaṇaṇena phassādīnaṃ saṅgaho saṅkhārakkhandhalakkhaṇaṇena ekalakkhaṇattā. Sīlādiggaṇaṇena adhīcittādhīpaññāsikkhānaṃ saṅgaho sikkhālakkaṇaṇena ekalakkhaṇattā. Diṭṭhīdiggaṇaṇena avasiṭṭhaupādānaṃ saṅgaho upādānalakkhaṇaṇena ekalakkhaṇattā. “Vedanāna”nti ettha vedanādiggaṇaṇena avasiṭṭhaupādānakkaṇaṇaṃ saṅgaho upādānakkaṇaṇaṇena ekalakkhaṇattā. Tathā dhammāyatanadhammadhātupariyāpannavedanādiggaṇaṇena sammāsanupagānaṃ sabbesaṃpi āyatanānaṃ, dhātūnaṃca saṅgaho āyatanalakkhaṇaṇena, dhātulakkhaṇaṇena ca ekalakkhaṇattā. “Ajānataṃ apassata”nti ettha avijjādiggaṇaṇena hetuāsavoghayoganīvaraṇādīnaṃ saṅgaho hetādīlakkaṇaṇena ekalakkhaṇattā, tathā “taṇhāgatānaṃ paritassitavipphandita”nti ettha taṇhādiggaṇaṇena. “Tadapi phassapaccayā”ti ettha phassaṅgaṇaṇena saññāsāṅkhāraviññāṇānaṃ saṅgaho vipallāsahetubhāvena, khandhalakkhaṇaṇena ca ekalakkhaṇattā. Chaphassāyatanādiggaṇaṇena avasiṭṭhakkaṇaṇaṇena dhātūnāyatanadhātūnāyatanānaṃ saṅgaho phassupattinimittatāya, sammāsanīyabhāvena ca ekalakkhaṇattā. Bhavanettīdiggaṇaṇena avijjādīnaṃ

saṃkilesadhammānaṃ saṅgaho vaṭṭahetubhāvena ekalakkhaṇattāti. Ayaṃ sutte anāgatepi dhamme ekalakkhaṇatādīnā āgate viya niddhāraṇalakkhaṇo **lakkhaṇahāro** nāma. Tathā hi vuttaṃ “vuttamhi ekadhamme, ye dhammā ekalakkhaṇā”tiādi (netti. 4.5).

Catubyūhahāraṇanā

Mamanti aneruttapadaṃ, tathā vāti ca. Bhikkhanasīlā bhikkhū.
Parentiviruddhabhāvamupagacchantīti parā, aññatthe panetaṃ aneruttapadanti evamādinā **neruttaṃ**, taṃ pana “eva”ntiādinidānapadānaṃ, “mama”ntiādiṇāpāḍānaṃca aṭṭhakathāvasena, tassā līnatthavibhāvanīvasena ca suviññeyyattā ativittārabhayaena na vitthārayimha. Ye te nindāpasamsāhi sammākampitacetasa micchājīvato anoratā sassatādīmicchābhīnivesino sīlādīdhammakhandhesu appaṭṭhitā sammāsambuddhagūṇarasassādāvimukhā veneyyā, te kathaṃ nu kho yathāvuttadosavinimuttā sammāpaṭipattiyā ubhayahitaparā bhavēyyunti ayamettha bhagavato **adhippāyo**. Evamadhippetā puggalā, desanābhājanatthāne ca dassitā imissā desanāya **nidānaṃ**.

Pubbāparānusandhi pana padasandhipadatthaniddesānikkhepasuttadesanāsandhivasena chabbidhā. Tattha “mama”nti etassa “avaṇṇa”nti iminā sambandhotiādinā padassa padantarena sambandho **padasandhi**. “Mama”nti vuttassa bhagavato “avaṇṇa”nti vuttena parehi upavaditena agūṇenasambandhotiādinā padatthassa padatthantarena sambandho **padatthasandhi**. “Mamaṃ vā bhikkhave, pare avaṇṇaṃ bhāseyyu”ntiādidesanā suppiyena pariḅbājakena vuttaavaṇṇānusandhivasena pavattā. “Mamaṃ vā bhikkhave, pare vaṇṇaṃ bhāseyyu”ntiādidesanā brahmadattena māṇavena vuttavaṇṇānusandhivasena pavattā. “Atthi bhikkhave, aññeva dhammā gambhīrā duddasā duranubodhā”tiādidesanā bhikkhūhi vuttavaṇṇānusandhivasena pavattāti evaṃ nānānusandhikassa suttassa taṃtadanusandhīhi, ekānusandhikassa ca pubbāparabhāgehi sambandho **niddesasandhi**. **Nikkhepasandhi** pana catubbidhasuttanikkhepavasena. **Suttasandhi** ca tivīdhasuttānusandhivasena aṭṭhakathāyaṃ eva vicāritā, amhehi ca pubbe saṃvaṇṇitā. Ekissā desanāya desanāntarehi saddhiṃ saṃsandanaṃ **desanāsandhi**, sā panevaṃ vedītabbā – “mamaṃ vā bhikkhave...pe... na cetaso anabhiraddhi karaṇīyā”ti ayaṃ desanā “ubhatodaṇḍakena cepi bhikkhave, kakacena corā ocarakā aṅgamaṅgāni okantēyyuṃ, tatrapi yo mano padūseñña, na me so tena sāsanaḅhāro”ti (ma. ni. 1.232) imāya desanāya saddhiṃ saṃsandati. “Tumhaṃyevassa tena anantarāyo”ti ayaṃ “kammassakā māṇava sattā kammaḅhāyādā kammayonī kammabandhū kammaḅhārisaraṇā kammaṃ satte vibhajati, yadidaṃ hīnapaṇītatāyā”ti (ma. ni. 3.289-297) imāya, “api nu tumhe...pe... ājāneyyāthā”ti ayaṃ –

“Kuddho atthaṃ na jānāti, kuddho dhammaṃ na passati;

Andhaṃ tamaṃ tadā hoti, yaṃ kodho sahate nara”nti. (a. ni. 7.64; mahāni. 5, 156, 195); –

Imāya, “mamaṃ vā bhikkhave, pare vaṇṇaṃ...pe... na cetaso ubbilāvitattaṃ karaṇīyā”nti ayaṃ “dhammāpi vo bhikkhave, pahātabbā, pageva adhammā”ti (ma. ni. 1.240), “kullūpamaṃ vo bhikkhave, dhammaṃ desessāmi nittharaṇatthāya, no gahaṇatthāyā”ti (ma. ni. 1.240) ca imāya, “tatra ce tumhe... pe... tumhaṃyevassa tena antarāyo”ti ayaṃ –

“Luddho atthaṃ na jānāti, luddho dhammaṃ na passati;

Andhaṃ tamaṃ tadā hoti, yaṃ lobho sahate nara”nti. (itīvu. 88; mahāni. 5, 156; cūḷani. 128) ca –

“Kāmandhā jālasaṅchannā, taṇhāchadanachādītā;

Pamattabandhunābaddhā, macchāva kumīnāmukhe;

Jarāmarāṇamanventi, vaccho khīrapakova mātara”nti. (udā. 64; netti. 27, 90; peṭako. 14) ca –

Imāya, “appamattakaṃ kho panetaṃ sīlamattaka”nti ayaṃ “viviceva kāmehi...pe... paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati, ayampi kho brāhmaṇa yañño purimehi yaññehi appaṭṭhataro ca

appasamārambhataro ca mahapphalataro ca mahānisaṃsataro cā’’ti (dī. ni. 1.353) imāya paṭhamajjhānassa sīlato mahapphalamahānisaṃsataratāvacanena jhānato sīlassa appahalaappānisaṃsatarabhāvadīpanato.

“Pāṇātipātaṃ pahāyā’’tiādidesanā “samaṇo khalu bho gotamo sīlavā ariyasīlena samannāgato’’tiādidesanāya (dī. ni. 1.304), “aññeva dhammā gambhīrā’’tiādidesanā “adhigato kho myāyaṃ dhammo gambhīro duddaso duranubodho’’tiādidesanāya, (dī. ni. 2.67; ma. ni. 1.281; 2.337; saṃ. ni. 1.172; mahāva. 7, 8) gambhīratādivisesayuttadhammapaṭivedhena hi ñāṇassa gambhīradibhāvo viññāyati.

“Santi bhikkhave, eke samaṇabrāhmaṇā pubbantakappikā’’tiādidesanā “santi bhikkhave, eke samaṇabrāhmaṇā pubbantakappikā...pe... abhivadanti sassato attā ca loko ca, idameva saccaṃ, moghamaññanti ittheke abhivadanti, asassato, sassato ca asassato ca, nevasassato ca nāsassato ca, antavā, anantavā, antavā ca anantavā ca, nevantavā ca nānantavā ca attā ca loko ca, idameva saccaṃ, moghamaññanti ittheke abhivadanti’’tiādidesanāya (ma. ni. 3.27).

Tathā “santi bhikkhave, eke samaṇabrāhmaṇā aparantakappikā’’tiādidesanā “santi bhikkhave ... pe... abhivadanti saññī attā hoti arogo paraṃ maraṇā. Ittheke abhivadanti asaññī, saññī ca asaññī ca, nevasaññī ca nāsaññī ca attā hoti arogo paraṃ maraṇā. Ittheke abhivadanti sato vā pana sattassa ucchedaṃ vināsaṃ vibhavaṃ paññapenti, diṭṭhadhammanibbānaṃ vā paneke abhivadanti’’ntiādidesanāya (ma. ni. 3.21), “vedanānaṃ samudayañca...pe... tathāgato’’tiādidesanā “tadidaṃ saṅkhatam oḷārikaṃ, atthi kho pana saṅkhārānaṃ nirodho, atthetanti iti viditvā tassa nissaraṇadassāvī tathāgato tadupātivatto’’tiādidesanāya (ma. ni. 3.29), “tadapi tesam...pe... vipphanditamevā’’ti ayaṃ “idaṃ tesam vata aññatreva saddhāya aññatra ruciyā aññatra anussavā aññatra ākārāparivittakkā aññatra diṭṭhinijjhānakkhantiyā paccattaṃyeva ñāṇaṃ bhavissati parisuddham pariyodāta’’nti netam ṭhānaṃ vijjati. Paccattaṃ kho pana bhikkhave, ñāṇe asati parisuddhe pariyodāte yadapi te bhonto samaṇabrāhmaṇā tattha ñāṇabhāvamattameva pariyodāpenti, tadapi tesam bhavataṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ upādānamakkhāyati’’tiādidesanāya (saṃ. ni. 2.43), “tadapi phassapaccayā’’ti ayaṃ “cakkhuñca paṭicca rūpe ca uppajjati cakkhuvīññānaṃ, tiṇṇaṃ saṅgati phasso, phassapaccayā vedanā, vedanāpaccayā taṇhā, taṇhāpaccayā upādāna’’nti (saṃ. ni. 2.45), “chandamūlakā ime āvuso dhammā manasikārasamuṭṭhānā phassasamodhānā vedanāsamosaraṇā’’ti (pariyesitabbaṃ) ca ādidesanāya, “yato kho bhikkhave, bhikkhu channaṃ phassāyatanāna’’ntiādidesanā “yato kho bhikkhave, bhikkhu neva vedanaṃ attato samanupassati, na saññaṃ, na saṅkhāre, na viññānaṃ attato samanupassati, so evaṃ asamanupassanto na kiñci loka upādiyati, anupādiyaṃ na paritassati, aparitassaṃ paccattaṃyeva parinibbāyati’’tiādidesanāya, “sabbete imeheva dvāsaṭṭhiyā vatthūhi antojālīkatā’’tiādidesanā “ye hi keci bhikkhave...pe... abhivadanti, sabbete imāneva pañca kāyāni abhivadanti etesaṃ vā aññatara’’ntiādidesanāya (ma. ni. 3.26), “kāyassa bheda...pe... devamanussā’’ti ayaṃ –

“Accī yathā vātavegena khittā (upasivāti bhagavā),
Atthaṃ paleti na upeti saṅkhaṃ;
Evaṃ munī nāmakāyā vimutto,
Atthaṃ paleti na upeti saṅkha’’nti. (su. ni. 1080) –

Ādidesanāya saddhiṃ saṃsandatīti. Ayaṃ neruttamadhippāyadesanānidānapubbāparānusandhīnaṃ catunnaṃ vibhāvanalakkhaṇo **catubyūhahāro** nāma. Vuttampi cetam “neruttamadhippāyo’’tiādi (netti. 4.6).

Āvattahāraṇṇanā

Āghātādīnamakaraṇīyatāvacanena khantisoraccānuṭṭhānaṃ. Tattha khantiyā saddhāpaññāparāpakāradukkhahagatānaṃ saṅgaho, tathā soraccena sīlassa. Saddhādiggahaṇena ca

saddhindriyādisakalabodhipakkhiyadhammā āvattanti. Sīlaggahaṇena avipphaṭṭisārādayo sabbe pi sīlānisamsadhammā āvattanti. Pāṇātipātādīhi paṭivirativacanena appamādavihāro, tena sakalam sāsana brahmacariyaṃ āvattati. Gambhīratādivisesayuttadhammaggaṇaṇa mahābodhipakittanaṃ. Anāvaraṇaṇānapadaṭṭhānaṇi āsavakkhayaṇāṇaṃ, āsavakkhayaṇāṇānapadaṭṭhānaṇca anāvaraṇaṇāṇaṃ mahābodhīti vuccati, tena dasabalādayo sabbe buddhaguṇā āvattanti. Sassaṭṭadiditṭhiggahaṇaṇa taṇhāvijjānaṃ saṅgaho, tāhi anamataggaṃ saṃsāravatṭaṃ āvattati. Vedanānaṃ yathābhūtaṃ samudayādipaṭivedhanaṇa bhagavato pariññāttayavisuddhi, tāya paññāpāramimukhena sabbāpi pāramiyo āvattanti. “Ajānataṃ apassata”nti ettha avijjāggahaṇaṇa ayonisomanasikārapariggaho, tena ca nava ayonisomanasikāramūlakā dhammā āvattanti. “Taṇhāgatānaṃ paritassitavipphandita”nti ettha taṇhāggahaṇaṇa nava taṇhāmūlakā dhammā āvattanti. “Tadapi phassaṇapaccayā”tiādi sassaṭṭadipaṇṇāpanassa paccayādhīnavuttidassanaṃ, tena aniccatādilakkhaṇattayaṃ āvattati. Channaṃ phassāyatanānaṃ yathābhūtaṃ pajānaṇaṇa vimuttisampadāniddeṣo, tena sattapi visuddhiyo āvattanti. “Ucchinnabhavanettiko tathāgatassa kāyo”ti taṇhāpahānaṃ vuttaṃ, tena bhagavato sakalasaṃkilesappahānaṃ āvattatīti ayaṃ desanāya gahitadhammānaṃ sabhāgavisabhāgadhammavasena āvattanalakkhaṇo **āvattahāro** nāma. Yathāha “ekamhi padaṭṭhāne, pariyesati sesakaṃ padaṭṭhāna”ntiādi (netti. 4.7).

Vibhattihāraṇaṇā

Āghātānandādayo akusalā dhammā, tesam ayonisomanasikārādi padaṭṭhānaṃ. Yehi pana dhammehi āghātānandādināṃ akaraṇaṃ appavatti, te abyāpādādayo kusalā dhammā, tesam yonisomanasikārādi padaṭṭhānaṃ. Tesu āghātādayokāmāvacarāva, abyāpādādayo catubhūmakā, tathā pāṇātipātādīhi paṭivirati kusalā vā abyākatā vā, tassā hirottappādayo dhammā padaṭṭhānaṃ. Tattha kusalā siyā kāmāvacarā, siyā lokuttarā. Abyākatā lokuttarāva. “Atthi bhikkhave, aññeva dhammā gambhīrā”ti vuttadhammā siyā kusalā, siyā abyākatā. Tattha kusalānaṃ vuṭṭhānagāminivipassanā padaṭṭhānaṃ. Abyākatānaṃ maggadhammā, vipassanā, āvajjanā vā padaṭṭhānaṃ. Tesu kusalā lokuttarāva, abyākatā siyā kāmāvacarā, siyā lokuttarā, sabbāpi ditṭhiyo akusalāva kāmāvacarāva, tāsam avisesena micchābhiniṇese ayonisomanasikāro padaṭṭhānaṃ. Visesato pana santatighanavinibbhogābhāvato ekattanayassa micchāgāho atītajātianussaraṇatakkasahito sassaṭṭaditṭhiyā padaṭṭhānaṃ. Hetuphalabhāvena sambandhabhāvassa aggahaṇato nānattanayassa micchāgāho tājāsamannāhārasahito ucchedaditṭhiyā padaṭṭhānaṃ. Evaṃ sesaditṭhīnampi yathāsambhavaṃ vattabbaṃ.

“Vedanāna”nti ettha vedanā siyā kusalā, siyā akusalā, siyā abyākatā, siyā kāmāvacarā, siyā rūpāvacarā, siyā arūpāvacarā, tāsam phasso padaṭṭhānaṃ. Vedanānaṃ yathābhūtaṃ vedanānaṃ samudayādipaṭivedhanaṃ maggaṇāṇaṃ, anupādāvimutti ca phalaṇāṇaṃ, tesam “aññeva dhammā gambhīrā”ti ettha vuttanayena dhammādivibhāgo netabbo. “Ajānataṃ apassata”ntiādisu avijjātaṇhā akusalā kāmāvacarā, tāsū avijjāya āsavā, ayonisomanasikāro eva vā padaṭṭhānaṃ. Taṇhāya saṃyojanīyesu dhammesu assādadassanaṃ padaṭṭhānaṃ. “Tadapi phassaṇapaccayā”ti ettha phassassa vedanāya viya dhammādivibhāgo veditabbo. Iminā nayena phassāyatanādīnampi yathārahaṃ dhammādivibhāgo netabboti ayaṃ saṃkilesadhamme, vodānadhamme ca sādharmaṇāsādharaṇato, padaṭṭhānato, bhūmito ca vibhajanalakkhaṇo **vibhattihāro** nāma. Yathāha “dhammaṇca padaṭṭhānaṃ, bhūmiṇca vibhajate ayaṃ hāro”tiādi (netti. 4.8).

Parivattanaṇā

Āghātādīnamakaraṇaṃ khantisoraṇāni anubrūhetvā paṭisaṅkhānabhāvanābalasiddhiyā ubhaya hitapaṭipattimāvahati. Āghātādayo pana pavattiyamānā dubbaṇṇataṃ, dukkhaseyyaṃ, bhogaṇāṇi, akittim, parehi durupasaṅkamanataṇca nipphādentā nirayādīsu mahādukkhamāvahanti. Pāṇātipātādīpaṭivirati avipphaṭṭisārādīkalyāṇaṃ paramparamāvahati. Pāṇātipātādi pana vipphaṭṭisārādīkalyāṇaṃ paramparamāvahati. Gambhīratādivisesayuttaṃ ṇāṇaṃ veneyyānaṃ yathārahaṃ vijjābhīṇṇādiguṇavisesamāvahati sabbaññeyyassa yathāsabhāvāvabodhato. Tathā gambhīratādivisesarahitaṃ pana ṇāṇaṃ ñeyyesu sādharmaṇabhāvato yathāvuttaguṇavisesaṃ nāvahati.

Sabbāpi cetā diṭṭhiyo yathārahaṃ sassatucchedabhāvato antadvayabhūtā sakkāyatīraṃ nātivattanti aniyyānikasabhāvattā. Sammādiṭṭhi pana saparikkhārā majjhimapāṭipadābhūtā sakkāyatīramatikkamma pāraṃ gacchati niyyānikasabhāvattā. Vedanānaṃ yathābhūtaṃ samudayādiṭṭhivedhanā anupādāvimuttimāvahati maggabhāvato. Vedanānaṃ yathābhūtaṃ samudayādiasampāṭivedho saṃsāracāraḷāvarodhamāvahati saṅkhārānaṃ paccayabhāvato. Vedayitasabhāvapaṭicchādako sammoho tadabhinandanamāvahati, yathābhūtāvabodho pana tatha nibbedhaṃ, virāgaṇca āvahati. Micchābhinivese ayonisomanasikārasahitā taṇhā anekavihiṭaṃ diṭṭhijālaṃ pasāreti. Yathāvuttataṇhāsamucchedo paṭhamamaggo taṃ diṭṭhijālaṃ saṅkoceti. Sassatavādādiṭṭhijālanāpanassa phasso paccayo asati phasse tadabhāvato. Diṭṭhibandhanabaddhānaṃ phassāyatanādīnamanirodhanena phassādiānirodho saṃsāradukkhassa anivattiyeva yāthāvato phassāyatanādiṭṭhijālanā sabbadiṭṭhidassanāni ativattati, tesāṃ pana tathā aparīññā diṭṭhidassanaṃ nātivattati. Bhavanettisamucchedo āyatīṃ attabhāvassa anibbattiyā saṃvattati, asamucchinnāya bhavanettiyā anāgate bhavappabandho parivattatiyevāti ayaṃ sutte niddiṭṭhānaṃ dhammānaṃ paṭipakkhato parivattanalakkhaṇo **parivattanaḷāro** nāma. Kimāha “kusalākusale dhamme, niddiṭṭhe bhāvite pahāne cā”tiādi.

Vevacanahāraṇṇanā

“Mamaṃ mama me”ti pariyaṇavacanaṃ. “Vā yadi cā”ti pariyaṇavacanaṃ. “Bhikkhave samaṇā tapassino”ti pariyaṇavacanaṃ. “Pare aññe paṭiviruddhā”ti...pe... naṃ. “Avaṇṇaṃ akittīṃ ninda”nti... pe... naṃ. “Bhāseyyuṃ bhaṇeyyuṃ katheyyu”nti...pe... naṃ. “Dhammassa vinayassa satthusāsanassā”ti...pe... naṃ. “Saṅghassa samūhassa gaṇassā”ti...pe... naṃ. “Tatra tatha tesū”ti... pe... naṃ. “Tumhehi vo bhavantehi”ti...pe... naṃ. “Āghāto doso byāpādo”ti...pe... naṃ “appaccayo domanassaṃ cetasikadukkha”nti...pe... naṃ. “Cetaso cittassa manaso”ti...pe... naṃ. “Anabhiraddhi byāpatti manopadoso”ti...pe... naṃ. “Na no a mā”ti...pe... naṃ. “Karaṇīyā uppādetabbā pavattetabbā”ti pariyaṇavacanaṃ. Iminā nayena sabbapadesu vevacanaṃ vattabbanti ayaṃ tassa tassa atthassa taṃtaṃpariyaṇasaddayojanālakkhaṇo **vevacanaḷāro** nāma. Vuttañhetāṃ “vevacanāni bahūni tu, sutte vuttāni ekadhammassā”tiādi (netti. 4.10).

Paññattihāraṇṇanā

Āghāto vatthavasena dasavidhena, ekūnavīsatividhena vā paññatto. Apaccayo upavicārasena chadhā paññatto. Ānando pītiādivasena vevacanena navadhā paññatto. Pīti sāmaññato pana khuddikādivasena pañcadhā paññatto. Somanassaṃ upavicārasena chadhā, silāṃ vāriṭṭacāriṭṭādivasena anekadhā, gambhīratādivisesayuttaṃ ṇānaṃ cittuppādavasena catudhā, dvādasadhā vā, visayabhedato anekadhā ca, diṭṭhisassatādivasena dvāsaṭṭhiyā bhedehi, tadantogadhavibhāgena anekadhā ca, vedanā chadhā, aṭṭhasatadhā, anekadhā ca, tassā samudayo pañcadhā, tathā atthaṅgamopi, assādo duvidhena, ādīnavao tividhena, nissaraṇaṃ ekadhā, catudhā ca, anupādāvimutti duvidhena, “ajānataṃ apassata”nti vuttā avijjā visayabhedena catudhā, aṭṭhadhā ca, “taṇhāgatāna”ntiādinā vuttā taṇhā chadhā, aṭṭhasatadhā, anekadhā ca, phasso nissayavasena chadhā, upādānaṃ catudhā, bhavo dvidhā, anekadhā ca, jāti vevacanasena chadhā, tathā jarā sattadhā, maraṇaṃ aṭṭhadhā, navadhā ca, soko pañcadhā, paridevo chadhā, dukkhaṃ catudhā, tathā domanassaṃ, upāyāso catudhā paññattoti ayaṃ pabhedapaññatti, samūhapaññatti ca.

“Samudayo hotī”ti pabhavapaññatti, “yathābhūtaṃ pajānātī”ti dukkhassa pariññāpaññatti, samudayassa pahānapaññatti, nirodhassa sacchikiriyāpaññatti, maggassa bhāvanāpaññatti. “Antojālīkatā”tiādisabbadiṭṭhīnaṃ saṅghapaññatti. “Ucchinnabhavanettiko”tiādi duvidhena parinibbānapaññattīti evaṃ āghātādīnaṃ pabhavapaññattipariññāpaññattiādivasena. Tathā “āghāto”ti byāpādassa vevacanapaññatti. “Appaccayo”ti domanassasavevacanapaññattiādivasena ca paññattibhedo vibhajjitabboti ayaṃ ekekassa dhammassa anekāhi paññattīhi paññapetabbākāravibhāvanalakkhaṇo **paññattihāro** nāma, tena vuttaṃ “ekaṃ bhagavā dhammaṃ, paññattīhi vividhāhi desetī”tiādi (netti. 4.11).

Otaraṇahāraṇṇanā

Āghātaggahaṇena saṅkhārakkhandhasaṅgaho, tathā anabhiraddhiggahaṇena. Appaccayaggahaṇena vedanākkhandhasaṅgahoti idaṃ **khandhamukhena otaraṇaṃ**. Tathā āghātādiggaṇṇa dhammāyatanam, dhammadhātu, dukkhasaccam, samudayasaccam vā gahitanti idaṃ **āyatanamukhena, dhātumukhena, saccamukhena ca otaraṇaṃ**. Tathā āghātādīnam saḥajātā avijjā hetusaḥajātāaññamaññanissasampayuttaatthivigatapaccayehi paccayo, asaḥajātā pana anantaraniruddhā anantarasamanantaraanantarūpanissayanatthivigatāsevanapaccayehi paccayo. Anantarā pana upanissayavaseneva paccayo. Taṇhāupādānādi phassādīnampi tesam saḥajātānam, asaḥajātānañca yathāraḥam paccayabhāvo vattabbo. Koci panettha adhipativasena, koci kammavasena, koci āhāraḥavasena, koci indriyavasena, koci jhānavasena koci maggavasenāpi paccayoti ayampi viseso veditabboti idaṃ **paṭiccasamuppādamukhena otaraṇaṃ**. Imināva nayena ānandādīnampi khandhādīmukhena otaraṇaṃ vibhāvetabbaṃ.

Tathā sīlam paṇātipātādīhi viraticetanā, abyāpādādicetasikadhammā ca, paṇātipātādayo cetanāva, tesam, tadupakāradhammānañca lajjādayādīnam saṅkhārakkhandhadhammāyatanādīsu saṅgahato purimanayeneva khandhādīmukhena otaraṇaṃ vibhāvetabbaṃ. Esa nayo ṇāṇādiṭṭhivedanāvijjātaṇhādīggahaṇesu. Nissaraṇānupādāvīmuttiggaṇṇesu pana asaṅkhatadhātuvasenāpi dhātumukhena otaraṇaṃ vibhāvetabbaṃ, tathā “vedanānam...pe... anupādāvīmutto”ti etena bhagavato sīlādayo pañcadhammakhandhā, satipaṭṭhānādayo ca bodhipakkhiyadhammā pakāsītā hontīti taṃmukhenāpi otaraṇaṃ veditabbaṃ. “Tadapi phassapaccayā”ti sassatādīpaññāpanassa paccayādīnavuttitādīpanena aniccatāmukhena otaraṇaṃ, tathā evaṃdhammatāya **paṭiccasamuppādamukhena otaraṇaṃ**. Aniccassa dukkhānattabhāvato **appañihitamukhena, suññatāmukhena otaraṇaṃ**. Sesapadesupi eseva nayo. Ayaṃ paṭiccasamuppādādimukhehi suttatthassa otaraṇalakkhaṇo **otaraṇahāro** nāma. Tathā hi vuttaṃ “yo ca paṭiccuppādo, indriyakhandhā ca dhātuāyatanā”tiādi (netti. 4.12).

Sodhanahāraṇṇanā

“Mamaṃ vā bhikkhave, pare avaṇṇaṃ bhāseyyu”nti ārambho. “Dhammassa vā avaṇṇaṃ bhāseyyuṃ saṅghassa vā avaṇṇaṃ bhāseyyu”nti padasuddhi, no ārambhasuddhi. “Tatra tumhehi na āghāto, na appaccayo, na cetaso anabhiraddhi karaṇīyā”ti padasuddhi ceva ārambhasuddhi ca. Dutīyanayādīsipi eseva nayo, tathā “appamattakaṃ kho paneta”ntiādi ārambho. “Katama”ntiādi pucchā. “Paṇātipātaṃ pahāyā”tiādi padasuddhi, no ārambhasuddhi. No ca pucchāsuddhi. “Idaṃ kho”tiādi pucchāsuddhi ceva padasuddhi ca, ārambhasuddhi.

Tathā “atthi bhikkhave”tiādi ārambho. “Katame ca te”tiādi pucchā. “Santi bhikkhave”tiādi ārambho. “Kimāgammā”tiādi ārambhapucchā. “Yathā samāhite”tiādi padasuddhi, no ārambhasuddhi, no ca pucchāsuddhi. “Ime kho”tiādi padasuddhi ceva pucchāsuddhi ca ārambhasuddhi ca. Iminā nayena sabbattha ārambhādayo veditabbā. Ayaṃ padārambhānaṃ sodhitāsodhitabhāvavicāraṇalakkhaṇo **sodhanahāro** nāma, vuttampi ca “vissajjitamhi pañhe, gāthāyaṃ pucchitāyamārabbhā”tiādi (netti. 4.13).

Adhiṭṭhānahāraṇṇanā

“Avaṇṇa”nti sāmāññato adhiṭṭhānaṃ. Tamavikappetvā visesavacanaṃ “mamaṃ vā”ti. Dhammassa vā saṅghassa vāti pakkhepi esa nayo. Tathā “sīla”nti sāmāññato adhiṭṭhānaṃ. Tamavikappetvā visesavacanaṃ “paṇātipātā paṭivirato”tiādi. “Aññeva dhammā”tiādi sāmāññato adhiṭṭhānaṃ, tamavikappetvā visesavacanaṃ “tayidaṃ bhikkhave, tathāgato pajānātī”tiādi, tathā “pubbantakappikā”tiādi sāmāññato adhiṭṭhānaṃ. Tamavikappetvā visesavacanaṃ “sassatavādā”tiādi. Iminā nayena sabbattha yathādesitameva sāmāññavisesā niddhāretabbā. Ayaṃ suttāgatānaṃ dhammānaṃ avikappanāvasena yathādesitameva sāmāññavisesaniddhāraṇalakkhaṇo **adhiṭṭhānahāro** nāma, yathāha

“ekattatāya dhammā, yepi ca vemattatāya niddiṭṭhā”tiādi (netti. 4.14).

Parikkhārahāraṇṇā

Āghātādīnaṃ “anattamaṃ me acarī”tiādīni (dha. sa. 1237; vibha. 909) ekūnavīsati āghātavatthūni hetu. Ānandādīnaṃ ārammaṇābhisiṇeho hetu. Sīlassa hiriottappaṃ, appicchatādayo ca hetu. “Gambhīrā”tiādīnā vuttadhammassa sabbāpi pāramiyo hetu. Visesena paññāpāramī. Diṭṭhīnaṃ asappurisūpanissayo, asaddhammassavanaṃ micchābhinivesena ayonisomanasikāro ca avisesena hetu. Visesena pana sassatavādādīnaṃ atītajātianussaraṇādi hetu. Vedanānaṃ avijjā, taṇhā, kammādiphasso ca hetu. Anupādāvimuttiyā ariyamaggo hetu. Aññāssa ayonisomanasikāro hetu. Taṇhāya saṃyojanīyesu assādānupassanā hetu. Phassassa saḷāyatanāni hetu. Saḷāyatanassa nāmarūpaṃ hetu. Bhavanettisamucchedassa visuddhibhāvanā hetūti ayaṃ parikkhārasaṅkhāte hetupaccaye niddhāretvā saṃvaṇṇanālakkhaṇo **parikkhārahāro** nāma, tena vuttaṃ “ye dhammā yaṃ dhammaṃ, janayantippaccayā paramparato”tiādi.

Samāropanahāraṇṇā

Āghātādīnamakaraṇīyatāvacaṇena khantisampadā dassitā hoti. “Appamattakaṃ kho paneta”ntiādīnā soraccasampadā. “Atthi bhikkhave”tiādīnā ñāṇasampadā. “Aparāmasato cassa paccattaññeva nibbuti viditā”ti, “vedanānaṃ...pe... yathābhūtaṃ viditvā anupādāvimutto”ti ca etehi samādhisampadāya saddhiṃ vijjāvimuttivasībhāvasampadā dassitā. Tattha khantisampadā paṭisaṅkhānabalasiddhito soraccasampadāya padaṭṭhānaṃ, soraccasampadā pana atthato sīlameva, sīlaṃ samādhisampadāya padaṭṭhānaṃ. Samādhi ñāṇasampadāya padaṭṭhānanti ayaṃ **padaṭṭhānasamāropanā**.

Pāṇātipātādīhi paṭivirativacaṇaṃ sīlassa pariyāyavibhāgadassanaṃ. Sassatavādādivibhāgadassanaṃ pana diṭṭhiyā pariyāyavacaṇanti ayaṃ **vevacanasamāropanā**.

Sīlena vītikkaṃappahānaṃ, tadaṅgappahānaṃ, duccharitasamkilesappahānaṃca sījjhati. Samādhinā pariyuṭṭhānappahānaṃ, vikkhambhanappahānaṃ, taṇhāsamkilesappahānaṃca sījjhati. Paññāya diṭṭhisamkilesappahānaṃ, samucchedappahānaṃ, anusayappahānaṃca sījjhatīti ayaṃ **pahānasamāropanā**.

Sīlādiddhammakhandhehi samathavipassanābhāvanāpāripūriṃ gacchati pahānattayasiddhitoti ayaṃ **bhāvanāsamāropanā**. Ayaṃ sutte āgatadhammānaṃ padaṭṭhānavevacanapahānabhāvanāsamāropanavicāraṇalakkhaṇo **samāropanahāro** nāma. Vuttañhetamaṃ “ye dhammā yaṃ mūlā, ye cekatthā pakāsītā muninā”tiādi, (netti. 4.16) ayaṃ soḷasahārayojanā.

Soḷasahāraṇṇā niṭṭhitā.

Pañcavidhanayavaṇṇā

Nandiyāvaṭṭanayavaṇṇā

Āghātādīnamakaraṇavacaṇena taṇhāvijjāsāṅkoco dassito. Sati hi attattaniyavatthūsu sinehe, sammohe ca “anattamaṃ me acarī”tiādīnā āghāto jāyati, nāsati. Tathā “pāṇātipātā paṭivirato”tiādivacaṇehi “paccattaññeva nibbuti viditā, anupādāvimutto, channaṃ phassāyatanānaṃ... pe... yathābhūtaṃ pajānāti”tiādivacaṇehi ca taṇhāvijjānaṃ accantappahānaṃ dassitaṃ hoti. Tāsaṃ pana pubbantakappikādipadehi, “ajānataṃ apassata”ntiādivacaṇehi ca sarūpatopi dassitānaṃ taṇhāvijjānaṃ rūpadhammā, arūpadhammā ca adhiṭṭhānaṃ. Yathākkamaṃ samatho ca vipassanā ca paṭipakkho, tesamaṃ pana cetovimutti, paññāvimutti ca phalaṃ. Tattha taṇhā samudayasaccaṃ, taṇhāvijjā vā,

tadadhiṭṭhānabhūtā rūpārūpadhammā dukkhasaccam, tesamappavatti nirodhasaccam, nirodhapajānanā samathavipassanā maggasaccanti evam, catusaccayojanā veditabbā.

Tañhāggahaṇena cettha māyāsāṭṭheyyamānātimānamadapamādapāpicchatāpāpamittatāahirikānottappādivasena sabbopi akusalapakkho netabbo. Tathā avijjāggahaṇenapi viparītamanasikārakodhupanāhamakkhapaḷāsaissāmacchariyasārambha dovacassatā bhavadiṭṭhivibhavadiṭṭhādivasena. Vuttavipariyāyena pana amāyāsāṭṭheyyādivasena, aviparītamanasikārādivasena ca sabbopi kusalapakkho netabbo. Tathā samathapakkhiyānaṃ saddhindriyādīnaṃ, vipassanāpakkhiyānaṃ aniccasaññādīnaṃ vassenāti ayaṃ tañhāvijjāhi saṃkilesapakkham suttattham samathavipassanāhi ca vodānapakkham catusaccayojanamukhena nayanalakkhaṇassa **nandiyāvattaṇayassa bhūmi**. Vuttañhi “tañhaṇca avijjampi ca, samathena vipassanāya yo neti” tiādi.

Tipukkhalanayavaṇṇanā

Āghātādīnamakaraṇavacanena adosasiddhi, tathā pāṇātipātapharusavācāhi paṭivirativacanenāpi. Ānandādīnamakaraṇavacanena pana alobhasiddhi, tathā abrahmacariyato paṭivirativacanenāpi. Adinnādānādīhi pana paṭivirativacanena tadubhayasiddhi. “Tayidaṃ bhikkhave, tathāgato pajānāti” tiādinā amohasiddhi. Iti tīhi akusalamūlehi gahitehi tappaṭipakkhato āghātādīnamakaraṇavacanena ca tīhi kusalamūlāni siddhāniyeva honti. Tattha tīhi akusalamūlehi tividhaduccaritasamkilesamalavisamākusalasaññāvitakkapañcādivasena sabbopi akusalapakkho vitthāretabbo. Tathā tīhi kusalamūlehi tividhasucaritavodānasamakusalasaññāvitakkapañcāsaddhammasamādhi-vimokkhamukhavimokkhādivasena sabbopi kusalapakkho vibhāvetabbo.

Ettha cāyaṃ saccayojanā – lobho **samudayasaccam**, sabbāni vā kusalākusalamūlāni, tehi pana nibbattā tesamadhiṭṭhānagocarabhūtā upādānakkhandhā **dukkhasaccam**, tesamappavatti **nirodhasaccam**, nirodhapajānanā vimokkhādikā **maggasaccanti**. Ayaṃ akusalamūlehi saṃkilesapakkham, kusalamūlehi ca vodānapakkham catusaccayojanamukhena nayanalakkhaṇassa **tipukkhalanayassa bhūmi**. Tathā hi vuttaṃ –

“Yo akusale samūlehi,
Neti kusale ca kusalamūlehi” tiādi. (netti. 4.18);

Sīhavikkīḷitanayavaṇṇanā

Āghātānandādīnamakaraṇa-vacanena satisiddhi. Micchājīvāpaṭivirativacanena vīriyasiddhi. Vīriyena hi kāmabyāpādavihimsāvitakke vinodeti, vīriyasādhanaṇca ājīvapārisuddhisīlanti. Pāṇātipātādīhi paṭivirativacanena satisiddhi. Satiyā hi sāvajjānavajjo diṭṭho hoti. Tattha ca ādīnavānisamse sallakkhetvā sāvajjaṃ pahāya anavajjaṃ samādāya vattati. Tathā hi sā “niyyātanapaccupaṭṭhānā” ti vuccati. “Tayidaṃ bhikkhave, tathāgato pajānāti” tiādinā samādhipaññāsiddhi. Paññavā hi yathābhūtāvabodho samāhito ca yathābhūtaṃ pajānāti.

Tathā “nicco dhuvo” tiādinā anicce “nicca” nti vipallāso, “arogo paraṃ maraṇā, ekantasukhī attā, diṭṭhadhammanibbānappatto” ti ca evamādīhi asukhe “sukha” nti vipallāso. “Pañcahi kāmagaṇehi samappito” tiādinā asubhe “subha” nti vipallāso. Sabbeveva diṭṭhippakāsanapadehi anattani “attā” ti vipallāsoti evamettha cattāro vipallāsā siddhā honti, tesam paṭipakkhato cattāri satipaṭṭhānāni siddhāneva. Tattha catūhi yathāvuttehi indriyehi cattāro puggalā niddisitabbā. Kathaṃ duvidho hi tañhācarito mudindriyo tikkhindriyoti, tathā diṭṭhicaritopi. Tesu paṭhamo asubhe “subha” nti vipallatthadiṭṭhiko satibalena yathābhūtaṃ kāyasabhāvaṃ sallakkhetvā sammattaniyāmaṃ okkamati. Duttiyo asukhe

“sukha”nti vipallatthadiṭṭhiko “uppannaṃ kāmavitakkaṃ nādhivāseti”tiādinā (ma. ni. 1.26; a. ni. 4.14; 6.58) vuttena vīriyaṃvarasaṅkhātena vīriyabalena taṃ vipallāsaṃ vidhamati. Tatiyo anicce “nicca”nti vipallatthadiṭṭhiko samādhibalena samāhitabhāvato saṅkhārānaṃ khaṇikabhāvaṃ yathābhūtaṃ paṭivijjhati. Catuttho santatisamūhakkiccārammaṇaḥḥanavacittatā phassādidhammapuñjamatte anattani “attā”ti vipallatthadiṭṭhiko catukoṭikasūññatāmanasikārena taṃ micchābhinivesaṃ viddhamseti. Catūhi cettha vipallāsehi caturāsavoghayogaganthaagatitaṇhuppādupādānasattaviññāṇaṭṭhitiapariññādivasena sabbopi akusalapakkho netabbo. Tathā catūhi satipaṭṭhānehi catubbidhahjānavihārādhiṭṭhānasukhabhāgiyadhammaappamaññāsammappadhānaiddhipādādivasena sabbopi vodānapakkho netabbo.

Ettha cāyaṃ saccayojanā – subhasaññāsukhasaññāhi, catūhipi vā vipallāsehi **samudayasaccaṃ**, tesamadiṭṭhānārammaṇabhūtā pañcupādānakkhandhā **dukkhasaccaṃ**, tesamappavatti **nirodhasaccaṃ**, nirodhapajānanā satipaṭṭhānādikā **maggasaccanti**. Ayaṃ vipallāsehi saṃkilesapakkhaṃ, saddhindriyādīhi vodānapakkhaṃ catusaccayojanamukhena nayanalakkhaṇassa **sīhaviikkīṭitanayassa bhūmi**, yathāha “yo neti vipallāsehi, kilese indriyehi saddhamme”tiādi (netti. 4.19).

Disālocanaaṅkusanayadvayaṇṇanā

Iti tiṇṇaṃ atthanayānaṃ siddhiyā vohāranayadvayampi siddhameva hoti. Tathā hi atthanayattayadisābhūtaḥḥammānaṃ samālocanameva **disālocanayo**. Tesam samānayanameva **aṅkusanayo**. Tasmā yathāvuttanayena atthanayānaṃ disābhūtaḥḥammāsamālocanayanavasena tampi nayadvayaṃ yojetabbanti, tena vuttaṃ “veyyākaṇesu hi ye, kusalākusalā”tiādi (netti. 4.20). Ayaṃ pañcanayayojanā.

Pañcavidhanayavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sāsanapaṭṭhānavaṇṇanā

Idaṃ pana suttaṃ soḷasavidhe sāsanaṭṭhāne saṃkilesavāsanāsekkhabhāgiyaṃ taṇhādiṭṭhādisaṃkilesānaṃ silādipuññakiriyassa, asekkhasilādikkhandhassa ca vibhattatā, saṃkilesavāsanānibbedhāsekkhabhāgiyameva vā yathāvuttatthānaṃ sekkhasilakkhandhādikassa ca vibhattatā. Aṭṭhavīsatividhe pana sāsanaṭṭhāne lokiyalokuttaraṃ sattadhammādiṭṭhānaṃ ñāṇaṇeyyaṃ dassanabhāvaṇṇaṃ sakavacanaparavacanaṃ vissajjanīyāvissajjanīyaṃ kammavipākāṃ kusalākusalaṃ anuññātaṭṭhāṇaṃ bhavo ca lokiyalokuttarādīnamatthānaṃ idha vibhattatāti. Ayaṃ sāsanaṭṭhānayojanā.

Pakaraṇanayavaṇṇanā niṭṭhitā.

Iti sumaṅgalavilāsiniyā dīghanikāyattakathāya paramasukhumagambhīraduranubodhatthaparidīpanāya suvimlavipulapaññāveyyattiyajananāya ajjavamaddavasoraccasaddhāsatiḥḥitibuddhikhantivīriyādidhammasamaṅginā sātṭhakathe piṭakattaye asaṅgāsamaḥḥiravisāraḥḥānacārinā anekappabhedasakasamayasaṃyantaragahanajjhogāhinā mahāgaṇinā mahāveyyākaraṇena **ñāṇābhivaṃsadhammasenāpatinā**matherena mahādhammarājādhiraḥḥagarunā katāya sādhuvilāsiniyā nāma līnatthapakāsaniyā brahmajālasuttavaṇṇanāya līnatthavibhāvanā.

Brahmajālasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭhamo bhāgo niṭṭhito.